

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI NO : 920
Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Yayınları No : 122
Araştırmalar Serisi : 47

Yard. Doç. Dr. Ali KAFKASYALI

İRAN TÜRK EDEBİYATI ANTOLOJİSİ

- III -

ERZURUM-2002

Birinci Baskı : MART - 2002

Dizgi:
Yavuz Selim KAFKASYALI

Sayfa Düzeni:
Hamza KOLUKISA

Baskı:
Atatürk Üniversitesi Basımevi
Erzurum - 2002

O Yard. Doç. Dr. Ali KAFKASYALI

ISBN 975 - 7698 - 06 - 7 (takım)
ISBN 975 - 7698 - 09 - 1 (3. cilt)

İSTEME ADRESİ:

P. K. 88 25021 Erzurum-TÜRKİYE

İÇİNDEKİLER

Sunuş	9
Ön Söz	11
İran Türk Edebiyatı (III)	13
I. BÖLÜM	
ŞAİRLER VE ŞİİRLERİ	
Telimhan (Télim{an) (1742 - 1829)	53
Telimhan'ın Şiirlerinden Örnekler	54
Harakanlı Yusuf Ali Bey Hüsrev	58
Harakanlı Yusuf Ali Bey Hüsrev'in Şiirlerinden Örnekler ...	58
Heyran Hanım (1780 - 1850)	60
Heyran Hanım'ın Şiirlerinden Örnekler	61
Zikrî Erdebilî (1790 - ?)	70
Zikrî Erdebilî'nin Şiirlerinden Örnekler	70
Endelip Karacadağî (Endelib Ğaracadağî)	93
Endelip Karacadağî'nin Şiirlerinden Örnekler	93
Âşık Mustafa (? - 1871)	108
Âşık Mustafa'nın Bir Şiiri	108
Mir Hamza Nigârî Efendi (1805-1886)	109
Nigârî'nin Nigâr Hanım'a Gönderdiği Gazel	110
Âşık Peri (1810 - ?)	112
Âşık Peri'nin Şiirlerinden Örnekler	112
Seyid Ebülkasım Nebâtî (1812 - 1874)	114
Seyid Ebülkasım Nebâtî'nin Şiirlerinden Örnekler	115
Âşık Elesger (1821 - 1926)	135
Âşık Elesger'in Şiirlerinden Örnekler	136
Şûrî Behşayişî (Şûrî Be{şayişî) (1828-1898)	150
Şûrî Behşayişî'nin Şiirlerinden Örnekler	150
Hacı Mehdi Şükûhî (1829 - 1896)	155

Hacı Mehdi Şükûhî'nin Şiirlerinden Örnekler	156
Muhammet Bağır Halhalî (Mehemmed Bağır Ṭal{alî) (1829-1891)...	169
Gazeller	170
“Tülkünâme”den Parçalar	175
Mirza Kâzım Gazi Askerzâde Metle' (1832 - 1892)	182
.....	
Mirza Kâzım'ın Çocuklar İçin Yazdığı Bir Düzmececi	182
Ebülhasan Racî (Ebülhesen Racî) (1835 - 1876)	185
Koşma	185
.....	
Gazeller	186
Abdurreşid Edibüşşüera (Reşid)	213
Abdurreşid Edibüşşüera'nın Bir Türkçe Gazeli	213
Hekim Mirza Ali Han La'fî (Mirze Eli Ṭan Le'fî) (1845 - 1907)	214
Şerğ-i Rus Ğezetine Dair	215
Ğacar Şahlarından Birine	217
Gazeller	218
.....	
Ğit'eler	226
Muhammet Halife Âciz (Mehemmed Ṭelife Âciz)	227
Geraylılar	228
Gazeller	232
Seyid Rıza Sabir (Séyid Rza Sabir) (1849 - 1904)	241
Séyid Rıza Sabir'in Eserlerinden Örnekler	241
Ziyaî Erdebilî (1850 - ?)	248
Gazeller	248
Mirza Lütfeli Endelib (1851 - 1911)	252
Endelib'in Türkçe Bir Gazeli	252
Muhammet Hidecî (1853 - 1928)	253
Muhammet Hidecî'nin Şiirlerinden Örnekler	253
Sarraff Seyid Hacı Rıza (Serraf Séyyid Hacı Rza) (1855 - 1907) ...	282

Dur, Vekt-i Seherdir	283
Gazeller	284
Muhammet Emin Dilsûz (? - 1834?)	312
Gazeller	312
Hayâlî Rakım Erdebilî (Ṭeyâlî Rağim Erdebilî)	322
Gazeller	322
Müzter Tebrizî	326
Gazeller	326
Pürğem	333
Pürğem'in Şiirlerinden Örnekler	333
Nazım Erdebilî	336
Nâzım Erdebilî'nin Şiirlerinden Örnekler	336
Mâil Mirza Hasan Afşar (Mâil Mirze Hesen Efşar)	339
Mâil Mirza Hasan Afşar'ın Bir Şiiri	399

II. BÖLÜM

YAZARLAR VE ESERLERİ

Mirza Abdurrahim Ebutalibzâde (Mirze Ebdürrehim Talibov) (1834 - 1911)	341
Mirza Abdurrahim Ebutalibzâde'nin Eserlerinden Örnekler ...	344
Zeynelabidin Marağayî (1837 - 1910)	404
"İbrahim Bey'in Seyahetnâmesi" Romanı	406
I. Ciltten Parçalar	406
Mirza Hasan Rüşdiyye (Mirze Hesen Rüşdiyye) (1851-1944)	444
Mirza Hasan Rüşdiyye'nin Eserlerinden Örnekler	445

III. BÖLÜM

TİYATRO EDEBİYATI (DRAMA)

Mirza Ağa Tebrizî (? - 1915)	451
Eşref Ṭan'ın Sergüzeşti	454

Kaynakça	470
Sözlük	489-51

SUNUŞ

Cumhuriyet Türkiye’si’nin önemli bilim ve kültür merkezlerinden biri olan Atatürk Üniversitesi, bilimsel çalışmalara verdiği önemin bir göstergesi olarak, yayınları arasına bir yenisini eklemenin haklı gururunu yaşamaktadır. Üniversitemizin bilimsel, sosyal, kültürel ve eğitsel etkinliklere gösterdiği hassasiyet onun tarihî sorumluluğunun bir gereğidir.

Ülkemizin çağdaşlaşma yolunda katettiği mesafede üniversitemizin katkıları elbette gözardı edilemez. Türkiye’nin jeo-politik konumu, Doğu Batı arasında geçiş yolu olma özelliği, kültürel zenginliğinin de kaynağıdır. Bu kültürel zenginlik, aynı zamanda üniversitemize ve bilim adamlarımıza önemli bir bilimsel sorumluluk da getirmekte ve kültürel zenginliklerin bilim ışığı altında ortaya çıkarılması, incelenmesi ve gelecek kuşaklara miras bırakılması görevini de yüklemektedir.

İran, ülkemizin doğu komşusu olmasının ötesinde coğrafyasında yoğun olarak Türklerin yaşadığı ve ciddi tarihî geçmişimiz olan bir ülkedir. Bu anlamda İran, Erzurum’umuz için ayrı bir önem arz etmektedir. “Tarihî İpek Yolu” üzerinde yer alan Tebriz ve Erzurum, günümüzde de tarihî geçmişlerinin gereğini yerine getirmektedirler. Tarihte Tebriz’den gelen kervanların “Tebriz Kapı” adıyla bilinen mevkiye ilk konaklamayı yaptıkları ve “Tebriz Kapı” isminin, resmîyette olmasa da halkın dilinde, hâlâ canlılığını koruduğunu hepimiz bilmekteyiz.

Bu yakın ilişki beraberinde kültürel geçirgenliği de getirmiştir. Folklorik değerlerdeki birçok unsurun her iki coğrafyada da sadece çok küçük ağız farklılıkları ile yaşadığını görmek kanaatimce bu etkileşimin tezahürüdür. Bu cümleden olarak, Erzurum’un güzel türkülerinden biri olan “Sarı Gelin” isimli türküyü Tebriz ağzıyla dinlediğinizde de aynı hazzı duyacağımıza şüphe yoktur.

Türk Edebiyatı Dünyası içinde, geniş bir yere sahip olan İran Türk Edebiyatı’nın öneminin gerektiği şekilde bilim çevrelerinde ele alındığını söyleyebilmek ne yazık ki pek mümkün değildir.

İşte bu nedenle Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi’nin değerli bilim adamlarından Yard. Doç. Dr. Ali Kafkasyalı’nın, “İran Türk Edebiyatı Antolojisi” isimli altı ciltlik bu akademik eseri, büyük bir anlam ifade etmektedir. İran Türk Edebiyatı’nı, tarihî geçmişini, siyasal ve sosyal yapının edebiyata olan etkilerini, bilimsel kaynaklarla besleyerek, duru, akıcı bir dil ve elden geldiğince titiz bir çalışma ile ortaya koyan Sayın Ali Kafkasyalı’nın bu alandaki boşluğu doldurma yolunda sağlam bir temel atmış olduğunu ve kendinden sonra bu konuda yapılacak çalışmalara bilimsel bir kaynak sunduğunu söylemek bizim için övünç vesilesidir.

Üniversitemiz dolayısıyla Fakültemiz, çağdaş bir anlayışla, her türlü bilimsel çalışmanın hem itici gücü ve hem de izleyicisi olma yolundaki kararlılığını bundan böyle de devam ettirecektir.

Yard. Doç. Dr. Ali Kafkasyalı'nın yayımlanmış yedinci eseri olan "İran Türk Edebiyatı Antolojisi" adlı bu altı ciltlik bilimsel eserin üniversitemiz yayınları arasında yer almasının engin gururunu duyuyor, değerli öğretim üyemize bundan sonraki çalışmalarında da sonsuz başarılar diliyorum.

Prof. Dr. Samih BAYRAKÇEKEN
Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Dekanı

ÖN SÖZ

İran Türk Edebiyatı Antolojisi adlı bu eseri kaleme alırken hareket noktam; Ulu Önder Atatürk'ün “.. **bizim dili bir, inancı bir, özü bir kardeşlerimiz vardır... Onların bize yaklaşmasını bekleyemeyiz. Bizim onlara yaklaşmamız gerekir.**” sözlerindeki derin manayı yüreğimde hissetmemdir.

Tarihî olayların böldüğü ve bugün İran coğrafyasında yaşayan, bizimle dili bir, inancı bir, özü bir, kardeşlerimizle ortak edebiyat, tarih, kültür ve sanat beraberliğimizi mümkün olduğunca bilimsel titizlikle ele alarak, hem ulu önderin işaret ettiği gibi onlara yaklaşmayı, hem de Türk Dünyası içinde önemli bir yeri olmasına rağmen, hakkettiği şekilde incelenmediği kanaatinde olduğum, İran Türk edebiyatı ve edebî şahsiyetlerini hem ülkemize hem de bütün Türk Dünyası'na daha yakından tanıtmayı hedefledim.

Bu eserimizde ortak edebî kaynaklarımız olan Bengütaş Edebiyatı, Dede Korkut, Köroğlu, Ahmet Yesevî, Yunus Emre, Karacaoğlan, Hacı Bektaş Veli, Ali Şîr Nevâî, Mahmut Şebüsterî, Kadı Darîr, Kadı Burhanettin, Fuzûlî, Şehriyâr gibi şahsiyetlerden ve onların eserlerinden yola çıkıp, Türk Dünyası ile İran Türkleri arasında sağlam bir köprü oluşturarak, İran Türklerinin bilinen en eski dönemlerinden günümüze kadar olan edebiyat varlıkları ve bu sahada eser veren edebî simalar ele alınmıştır.

İran Türk Edebiyatı, diğer bir yaygın adı ile İran Azerbaycanı Türk Edebiyatı, denilince: Yüzyıllarca aynı siyasi çatının altında yaşamış, Dağıstan, Gürcistan içlerinden, Doğu Anadolu, Kerkük, Musul, Kum, Tahran, Meşhed, Horasan çizgisinden Türkmenistan içlerine kadar olan büyük bir coğrafyada yaşayan ve çoğunluğu Azerbaycan Türkçesi ile konuşan Türklerin, edebiyatı akla gelmektedir.

Büyük Azerbaycan, 1828 Türkmençay Antlaşması ile Rusya ve İran arasında taksim edilmiş, Azerbaycan'ın kuzey kısmı Rusya'ya, güney kısmı ise İran'a bırakılmıştır. İki farklı kültür ve iki farklı sistemin egemenliğinde kalan bu Türk boyu, edebiyat alanında, iki ayrı kolda gelişimini sürdürmüştür. Bu durum göz önüne alınarak 1828 Türkmençay Antlaşması'ndan öncesi, bir bütün olarak incelenip değerlendirilen bu bölge edebiyatı, anılan tarih ve antlaşmadan sonra, tarihî oluşumlar da göz önüne alınarak, İran Türk Edebiyatı sahasında ele alınmıştır.

Diğer bir husus, sıra takibinde, edebî şahsiyetlerin doğum tarihleri, esas alınmıştır.

Eserin hazırlanma safhasında defalarca Fransa, İtalya, Yunanistan, Ermenistan, Gürcistan, Azerbaycan ve İran'a gidilerek hiç de kolay olmayan şartlarda çeşitli kaynaklardan yararlanılmıştır. Kuzey Azerbaycan Türkleri Kiril (Rus) alfabesi, İran Türkleri ise Arap Alfabesi kullanmaktadırlar. Antolojiye dahil edilen bilgiler ve metinlerin tamamına yakını bu alfabelerle yazılmış eser ve dokümanlardan aktarılmıştır. İran Türklerini oluşturan Azerî, Kaşkaî, Karapapak, Türkmen, Horasan... Türklerinin eserlerinin şive özelliklerine sadık kalmak için transkripsiyon işaretleri kullanılmıştır.

Gırtlaktan çıkan, hırıltılı “h”, “{” harfi ile ({an, a {tarmağ);
Damağın arka tarafından çıkan kalın “g”, “ğ” harfi ile (ğayın, ğı, ğonca,
gem (gam));

“K” sesi önüne kalın sesli gelince de “ke” sesini vermesi için “k” harfi ile;
(Bakı, ğabağkı);

Kapalı “e”, “é” (vér); açık “e” (gel) ise “e” harfiyle gösterildi.

Tek bölümden meydana gelen birinci ciltte, hâlihazırda İran Türkleri arasında canlı bir şekilde yaşayan halk edebiyatı ürünlerine (laylalar/ninniler, nazlamalar, okşamarlar, bayatılar/mâniler, bilmeceler, tekerlemeler, yanılmaçlar, efsaneler, masallar, çocuk oyunları, koşmacalar, latifeler, kıssalar, halk hikâyeleri, ata sözleri, emek ve mevsim nağmeleri, holavarlar/çiftçi türküleri ve eski dönem İran Türk Edebiyatı ürünlerine yer verilmiştir.

Yine tek bölümden meydana gelen ikinci ciltte, VII. yüzyıldan XVIII. yüzyıla kadar, bu coğrafyada doğup büyümüş veya eserleri ile bu bölge insanlarına hizmet etmiş Türk şair ve ediplerinin biyografilerine ve eserlerine yer verilmiştir.

Üç bölümden meydana gelen III. ciltte ise, birinci bölümde, ”Şairler ve Şiirleri”, ikinci bölümde “Yazarlar ve Eserleri”, üçüncü bölümde de “Tiyatro Edebiyatı (Drama)” ürünlerine yer verilmiştir.

Her biri ikişer bölümden meydana gelen IV., V. ve VI. ciltlerde ise XIX yüzyıldan günümüze kadar, yine bu coğrafyada yaşamış ve yazmış Türk şair ve ediplerinin biyografilerine ve eserlerine yer verilmiştir.

Elden gelen bütün bilimsel titizliğin gösterildiği bu eserde, şayet gözden kaçan yanlışlıklar ve eksiklikler var ise okuyucularımın bunları hoş görüyle karşılayacaklarını umarım.

Eseri yayıma hazırlarken, yardımlarını gördüğüm, Yüksek lisans ve lisans öğrencilerimden, Hamza Kolukısa, Rasim Memmedov, Akif, Abdullayev, Elçin Ağayev, Anar Aliyev, Zaur Orucov, Ragıp Uçar, Reşat Aliyev, Ümran Ekinci, Gültekin Yeni ve Beşir Aliyev’e teşekkür ederim.

Dört yıl boyunca her günümün çok önemli bir kısmını alan bu eserin hazırlık safhasında sabrını hiç eksik etmeyen, hakkını inkâr edemeyeceğim eşime ve çocuklarıma şükranlarımı sunarım.

Eserimin yayımı safhasında biç bir yardım ve desteğini esirgemeyen Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Sayın Samih BAYRAKÇEKEN Beyefendi’ye teşekkürü bir borç bilirim.

Nihayet bu eseri okuyucularla buluşturarak ona hayat kazandırmak üzere, Atatürk Üniversitesi yayımları arasında yer almak gibi bir onuru eserimden esirgemeyen değerli Rektörüm Prof. Dr. Yaşar SÜTBELAZ Beyefendi’nin katkıları hertürlü takdirin üzerindedir.

21 Mart 2002 - Erzurum

Yard. Doç. Dr. Ali KAFKASYALI

İRAN TÜRK EDEBİYATI (III)

Çok zengin bir tarihe, çok renkli siyasî, sosyal ve kültürel bir mirasa sahip olan İran Türkleri'nin, XIX. ve XX. yüzyıl tarihî, büyük bir önem arz etmektedir. Çünkü bu dönemde cereyan eden hadiseler, yüzyıllardan beri bu bölgede üst üste gelen çekişmelerin, sarsıntıların, aralıksız devam eden çarpışmaların neticesidir. Bu sebepten İran Azerbaycanı'nın son iki yüzyıllık tarihi onun bütün tarihinin hülâsası gibidir. Bu zaman dilimi içerisinde meydana gelen siyasî ve sosyal olaylar, İran Türkleri'nin talih, tarih, kültür ve edebiyatını derinden etkileyerek büyük izler bırakmıştır.

İran, hemen hemen her devirde dinî, siyasî ve fikrî zıtlıkların, sapmaların, çatışmaların yaşandığı bir ülke olmuştur. Yavuz Akpınar'ın dediği gibi İran, hiçbir zaman Osmanlı İmparatorluğu gibi merkezî bir idare kuramamıştır. Tabiri caiz ise, en kuvvetli feodal han veya büyük bir aşiretin reisi İran'ı ele geçirmiş, diğer hanlıkları kendine tâbi etmiştir.¹

Şunu da belirtelim ki, İran Türkleri'nin talihi genelde İran ile ilgili olmuştur. Bu sebepten çoğu kez İran Türkleri'ni İran ile birlikte mütalâa edeceğiz.

İslâmiyet öncesinde Zerdüştlüğün², İran'ı “din devleti” yaptığı gibi İslâmiyet sonrasında da bilhassa Safevîlerle birlikte İran “mezhep devleti” olmuştur³. Bu anlayış İslâm ülkeleri arasında birçok çatışmalara sebebiyet vermiş, bölge her zaman sancılar içerisinde olmuştur.

Diğer yandan İran'ın bir aşiretler ülkesi olmaktan kurtulamaması, başta İngilizler, Ruslar, Fransızlar olmak üzere birçok ülkenin bu aşiretleri yönlendirerek ülke üzerinde istedikleri eylemleri yapmalarına fırsat vermiştir.⁴ Yabancı ülkelerin İran'ın iç işlerine karışmaları istisna olmaktan çıkmış bir kural olmuştur. Türk asıllı Şah Nasreddin Kaçar'ın (1848-1896) bir sözünü burada hatırlatmak gerekir. Kaçar der ki, “Ülkenin kuzeyine gitmek istiyorum, İngiltere

¹ Yavuz Akpınar, XIX. ve XX. Yüzyıllarda Âzeri Edebiyatı, Türk Dünyası El Kitabı, Ankara-1992, c. III, s. 621.

² İslâm Ansiklopedisi, “Safevîler” maddesi, M.E.B. Yay., İstanbul-1979, c. 8, s. 201; Nizâmü'l-Mülk, Siyâsetnâme, Kültür Bakanlığı Yay., 1981, İkinci Baskı, s. 247.

³ Akyol Taha, Osmanlı'da ve İran'da Mezhep ve Devlet, Milliyet Yay., İstanbul-1999, s. 93.

⁴ Rafael, Blaga, İran Halkları El Kitabı, copyright 1997, s. 29, (ISBN 975 94641-0-1).

sefiri karşı çıkıyor, güneyine gitmek istiyorum, Rusya sefiri karşı çıkıyor... Kahrolsun böyle ülkeyi ki, Şahı, ülkesinin kuzeyine ve güneyine gidemiyor...”⁵

XIX. ve XX. yüzyıllarda İran’da merkezî devletler, dolaylı veya dolaysız olarak yabancı sömürgeci devletlerce iktidara getirilmiş ve ayakta tutulmuşlardır. İran 1828-1906 yılları arasında Rusya ve İngiltere’nin; 1906-1953 arası İngiltere’nin ve 1953-1979 arası ABD’nin yarı bağımsız sömürgesi olmuştur. İran 1979 ihtilalinden sonra tam bağımsız (!) bir ülkeye dönüşmüştür.”⁶

XIX. yüzyılın başlarında, çeşitli iç ve dış güçlerin menfaat ve intikam hırslarının tesiri ile din ve mezhep çatışmalarına dayalı onlarca hadise meydana getirilmiş, binlerce insan ölmüştür.

Bu dinî kaynaklı olayları İngiltere, Fransa ve Rusya gibi emperyalis devletler ya doğrudan doğruya kendi elemanları vasıtasıyla yapıyorlar ya da kuklaları olan şah yönetimine yaptırıyorlardı.

Başta, Deli Petro’nun (Pyotr Velikiy Alekseyeviç, 1672-1725) vasiyetini emir telakki eden Rus yöneticileri olmak üzere Fransızlar, İngilizler ve diğer emperyalist güçler Müslümanların birliğini bozmak için çeşitli mezhepler, ekoller türetiliyorlar, şii-sünnî çatışmasını zinde tutmayı, devletlerinin varlığı ve bekası için vazgeçilmez unsur görüyorlardı.

Şeyh Ahmet Ahsaî ve Seyyid Kâzım Reşfî gibi bazı müctehid kabul edilen din adamları bu yüzyılın başlarında "Mehdi"nin zuhur edeceğini ortaya atmışlar, hazırlanan senaryo gereği, 20 Ekim 1819⁷ günü Şiraz’da dünyaya gelen Seyid Ali Muhammed’i⁸ 1844 yılında "Bab" ilân etmişlerdir. Bab’ın ilk konuşmasıyla birlikte de hadiseler başlamıştır.

İran Azerbaycanı’nın üstad şairlerinden Zikrî Erdebilî (1790- ?) bu din istismarcılarının, ahkâmcıların durumunu “Könül Sévdi” adlı şiirinde şöyle dile getiriyor:

“Divâne könül sévdi bir dilber-i tersanı,
Saldım oda yandırdım Sen’an kimi Gur’an’ı.

...

Umsan bilesen Zikrî ne mezhebe rağibdir,
Kâferdi ve lâmezheb yo {dur onun iymanı.”⁹

Bir başka şiirinde de beyler arasındaki iktidar kavgalarından, çekişmelerden, devlet için dökülen kanlardan, insanların sefilleştirilmesinden,

⁵ A. g. e. s. 21.

⁶ A. g. e. s. 21.

⁷ Ören, M. M., İran Türkleri Hürriyet Hareketleri, Mars Matbaası, 1980, s. 18.

⁸ Bir başka kaynakta, Ali Muhammed’in, bir tacirin oğlu olarak dünyaya geldiği, küçük yaşta yetim kaldığı, dayısının himayesinde büyüdüğü ve doğum tarihinin 26 Mart 1821 olduğu yazılıdır. İslâm Ansiklopedisi, c. 2, “Bab” maddesi, s. 163 M.E.B. Yay., İstanbul-1979.

⁹ A. g. e. c. 1, s. 62.

adaletsizlikten, keşmekeşlikten, halkın dert ve bela içinde yüzmesinden şikâyet ederek şöyle yazıyor:

“Zé bes, vücud-i zeifim bela ilen doludur,
Misal-i néy guru cismim neva ilen doludur.
Men isterem ki, alam afitabden pertöv,
Meger, bu sefhé-yi gerdun sehabilen doludur?
Kimi güler, kimi ağlar, zamanede, Zikrî,
Nevailen doludur, néy nevailen doludur.”¹⁰

XIX. yüzyıl İran Türkleri şiirinin en önemli temsilcilerinden Hacı Mehdi Şükûhî de “Méymuniyye” adlı uzun manzumesinde dinî değerleri istismar eden, hak, adalet adı altında halkı aldatan, istedikleri zaman istedikleri “dinî ahkâmı” koyan kadıların tenkit ediyor. Onların hem dış görünüşleri ile hem davranışları ile hem de ahlâken riya içerisinde olduklarını büyük bir ustalıkla kinaye sanatını kullanarak ortaya koyuyor:

“Meğamı Ke’bé-yi erbab-i hacet,
Ziyaretgâh-i eshab-i iradet.
Olur göz {ire ebyez câmesinden,
Çı{ar yüz göynek ağ emmamesinden.¹¹
Beden, ağ câmō vü destar içinde,
Nümayan, taze yağmış ğar içinde.
Tutub {u zöhd ü teğva ile ezbes,
Déyerler adına “Şeyh-i mügeddes”.
Géce gündüz éder ezbes ibadet,
Gözünde hiç yo{dur {ab-i rahet.
Déyil şam ü seher bir lehze bîkâr,
O {ur ed’iyye vü övrad ü ezkâr.
Vérir tecdid daim destemaze,
Olur her nisf-i şeb ğayim namaze.
Hemişe fikri izhar-i fezilet,
Béyane élm ü âdab-i şeriet.”¹²

Mirze Eli{an Le’lî, 1794 yılından 1925 yılına kadar İran tahtında oturan Türk asıllı Kaçar (Ğacar) hanedanından birisine, ki bunların çoğu zalimlikleri ile meşhurdur, “Ğacar Şahlarından Birine” adlı şiirinde onların yaptıkları zulmü anlatmıştır. Kimsenin, şahlara methiye bile yazmağa cesaret edemediği bir dönemde onun bu şiiri yazması da ayrıca çok önemlidir:

“Millet düşüb ne âteşe gör, sen de düşmüsen,

¹⁰ A. g. e. c. 1, s. 68.

¹¹ Ağ emmame: Beyaz sark.

¹² Cenûbî Azerbaycan Edebiyyatı Antologiyası, Élm Neşriyyatı, Bakı-1981, c. 1, s. 100.

Geh dübbe, geh mes{ere, geh tel{ek eşğine.

Vérdin tamam-i sadelere menseb ü leğeb,
Satdın hamı reiyyeti bir göyçek eşğine.

Ezbes ki inciibdi bu menzilde kâri van.
Düşmüş bu kâri van hamısı köçmek eşğine.

...

Gelmir kömürçü şehre, gaçır yağçı gor{udan,
Vurdun ne sedmeler bize bir züzek eşğine.

Getdin¹³ ne gedri başımıza çirkin işleri,
Dözdük ki, belke, {etm ola bir göyçek eşğine.”¹⁴

20 Haziran 1747 günü Nadir Şah, Kaçar ve Afşar Türk reisleri tarafından öldürüldükten sonra¹⁵ Azerbaycan hanlıklara bölünmüştür. Tebriz valisi Rıza Han, Osmanlı Hükümetine müracaat ederek, Azerbaycan’da müstakil bir saltanat tesisi için, bir şehzâde istemişse de, İstanbul bu fırsattan istifade edememiştir. Neticede Azerbaycan işlerine Ruslar karışmağa başlamıştır¹⁶. Azerbaycan hanlıkları yarım asır birbiriyle savaşıp, didiştikten sonra 1805 yılından itibaren birer birer Rus idaresine girmek mecburiyetinde kaldılar. Ülke baştan başa yokluk ve sefalet içerisindeydi. Gence ve Gürcistan’a yerleşen Ruslar İran Azerbaycanı’nın işlerine de karışmağa başladı. 1827’de Rus orduları Tebriz, Maraga, Urmiye ve Erdebil’i işgal etti ve bu suretle Şah Abbas Mirza’yı 22 Şubat 1828’de Türkmençay Antlaşması’nı imzalamaya mecbur etti¹⁷. Bu antlaşma ile Aras nehri hançer yapılmış Azerbaycan’ın bağrına sokulmuştu. Azerbaycan’ın bedeni, yüreği ikiye bölünmüştü. Aras’ın kuzeyini Ruslar almış, güneyi ise basiretsiz ve zalim Kaçar Türk hanedanının saltanatı olduğu İran’a bırakılmıştır.

1828 yılından beridir bu ayrılık devam etmektedir. Doğu ve Batı Almanya gibi nice ayrılanlar birbirlerine kavuştular ama hâlâ Azerbaycan ve İran Türkleri birbirlerine kavuşamadılar. Büyük Azerbaycan kurulamadı.

Halbuki ayrılık ve vuslat burada birbirine o kadar yakın ki. “Ayrılık” da “vuslat” da Aras’ta başlıyor. Aras hem ayrılığın hem de vuslatın remzi olmuştur. Aras, şiir olmuştur, Aras bayatı olmuştur. Aras beşiklerde ninni, mezarlarda ağıt, dillerde türkü, sazlarda destan olmuştur. Bu hadise, yani bir gövdenin iki yere bölünmesi sadece İran Azerbaycanı, Kuzey Azerbaycan Türkleri’nin dilinde değil bütün Türk Dünyasının dilinde sözdür, sohbetir, şiirdir, standır.

¹³ Getdin: Getirdin.

¹⁴ A. g. e. c. 2, s. 38.

¹⁵ İslâm Ansiklopedisi, “Nâdir” maddesi, M.E.B. Yay., İstanbul-1979, c. 9, s. 21.

¹⁶ İslâm Ansiklopedisi, “Azerbaycan ” maddesi, M.E.B. Yay., İstanbul-1979, c. 2, s. 115.

¹⁷ A. g. e. s. 115.

“Araz’ı ayırdılar,
Ĝumunan doyurdular,
Men senden ayrılmazdım,
Zülmünen ayırdılar.”¹⁸

“Aramızdan a{ıb gédır,
Araz bulana bulana.
Séyredirem sularını,
Yaram sulana sulana!”¹⁹

¹⁸ Cenübî Azerbaycan Edebiyyatı Antologiyası, Élm Neşriyyatı, Bakı-1988, c. III, s. 487.

¹⁹ Halk bayatısı.

“Araz aşanda ağlar,
Kür gövuşanda ağlar,
Balalar anasından
Ayrı düşende ağlar.

Araz, Araz, {an Araz
Deryaya a{an Araz,
Sévgilim o taydadır,
Gel éyleme ğan Araz!”²⁰

Arazı ayırdılar,
Su ile doyurdular,
Men senden ayrılmazdım,
Zülm ile ayırdılar.²¹

Türkiye Türk edebiyatından bir örnek:

Aras Aras han aras,
Bingöl’den kalkan Aras,
Al başımdan sevdami,
Hazar’da çalkan Aras.

Sözlerini Ferhad İbrahimi’nin yazdığı ve bestesini Ali Selimi’nin yaptığı
“Ayrılık” adlı şarkı ise parçalanan Azerbaycan Türklüğünün yürek iniltisidir.

AYRILIĞ

Fikrinden géceler yata bilmirem,
Bu fikri başımdan ata bilmirem,
Néyleyim ki sene çata bilmirem.
Ayrılığ, ayrılığ, aman ayrılığ,
Her bir derdden olur yaman ayrılığ.

²⁰ Cenübî Azerbaycan Edebiyyatı Antologiyası, Élm Neşriyyatı, Bakı-1981, c. 1, s. 337.

²¹ Güney Azerbaycan, Ş. Tağiyeva, E. Rehimli, S. Bayramzâde, Or{an Neşriyyatı, Bakı- 2000, s. 42.

Hicrinden uzundur ğara géceler,
Bilmirem men gédim hara géceler,
Vurubdur ğelbime yara géceler.
Ayrılığ, ayrılığ, aman ayrılığ,
Her bir derdden olur yaman ayrılığ.

Yadıma düşende ala gözlerin,
Göydeki ulduzdan allam feberin,
Néyleyim kesibsen menden nezerin.
Ayrılığ, ayrılığ, aman ayrılığ,
Her bir derdden olur yaman ayrılığ.

Türkmençay Antlaşması ile Kuzey Azerbaycan, Şahlıktan kopararak Çarlık Rusyası'nın dairesine alınmıştır. Farklı bir siyasî ve ekonomik gidişatın hüküm sürdüğü bir birliğe katılmıştır. Azerbaycan ailesinin fertleri, farklı iki medeniyet ve sosyo-ekonomik daire içerisinde kalmışlardır. Ancak bu ayrılık, aynı tarihe, aynı vatana, aynı gelenek ve göreneklere sahip olan bu halkı şekli bölünmüşlükten öteye götüremedi. Diğer yandan "Bu manevî, ruhî yakınlık, vatan, dil, medeniyet, edebiyat ve âdet an'aneler birliği, psikolojik mânevî âlemin birliği, ahlâkî anlayışlar ve zevklerin aynılığı Azerbaycan'ın düşmanlarını daima rahatsız etmiştir. Özellikle Şahlık istibdadı ve Fars milliyetçiliği daima bu manevî birliği bozmağa çalışmıştır."²²

İran Türkleri'nin ana dilleri ile eğitim veren okulları kapatılmış, Azerbaycan Türkçesi ile gazete, dergi ve kitap yayımına imkân verilmemiştir. Habibullah Ağazâde, 1907 yılından itibaren Urmiye'de "Feryâd" adlı haftalık bir Türkçe gazete çıkarmayı başarmış, ancak 23 sayı çıkarabilmiştir. 1909 yılında da Tebriz'de "Sohbet" adlı Türkçe haftalık bir gazete daha çıkarılmaya başlanmıştır. Bu gazete de 4. sayısında yayımlanan "Kec Gaburğa" (Eğri Kaburga) adlı yazıdan dolayı kapatılmıştır. 1911 yılında tekrar Habibullah Ağazâde ve Mahmut Eşrefzâde "Ferverdin" adlı bir Türkçe gazete çıkarmışlardır ve 28 sayı çıkarılabilmektedir.²³

1911 yılından Rıza Şah'ın hakimiyet yıllarına kadar İran Türleri'nin yayımladığı 45 gazeteden sadece birisi Azerbaycan Türkçesi ile; dokuzu Ermenice ve geri kalanı Farsça yayımlanmıştır.²⁴

Bütün bu engellemelere rağmen Azerbaycan ve İran'ın yiğit ve fedakâr evlatları Azerbaycan ve İran Türk halkını edebiyatsız bırakmamışlardır. Şairlerden Telimhan (1742-1829), Heyran Hanım (1780-1850), Zikrî Erdebilî (1790-?), Endelib Garacadağî (XIX. yüzyılın başları), S. E. Nebatî (1800-1851), Aşık Elesger (1821 - 1926), M. Bağır Tal'alî (1823?-1893), H. M. Şükûhî

²² Cenûbî Azerbaycan Edebiyatı Antolojyası, Elm Neşriyyatı, Bakı-1981, c. 1, s. 11. (Mirze İbrahimov'un ön sözü)

²³ Mehmed Emin Resulzâde, İran Türkleri, Türk Yurdu (1328), c. II, Sayı: 10 (22), s. 677.

²⁴ M. Menafî, Tıyabanî Herakâtı ve Dövrün İctimai-Siyasî Meseleleri, XX. Esr Cenûbî Azerbaycan Edebiyatında Demokratik İdeyalar (1900-1985), Elm Neşriyyatı, Bakı-1990, s. 74-75.

(1829-1896), Ebülhesen Raci (1835-1876), M. E. Le'li (1845-1907), M. Hideci (1853-1928), M. Telifi Aciz (XIX. asrın ilk yarısı), Serraf Hacı Rıza (? -1907), M. E. Dilsüz (XIX. asrın ortaları), S. Rıza Sabir (1849-1904), H. M. Savalan, M. H. Şehriyâr, B. K. Sehend, M. M. Çavuşî, Haşım Terlan, Yehya Şeyda, Gulu Han Borçalı, Müzeffer Direfşî, Sönmez, Valeh, Firudun Hasarlı, E. Nabdil Oktay, H. Düzgün, Adsız, Mensur Şahmuhammedî, Menuçehr Kiyânî, Eli Daşgın; nesir yazarlarından Mirze Abdürrehim Talıbov (1834-1911), Zeynelabidin Marağayî (1837-1910), Mirze Hesên Rüşdiyye (1851- 1944), Samed Behrengi, Merziye Üsgülü, Bağır İfti şarî, Dr. Cavad Hey'et, Dr. Mahmut Takî Zehtabî, Hesên Reşidî gibi şair ve yazarlar İran Azerbaycanı Türklüğünü, Türk edebiyatından mahrum bırakmamışlardır. Diğer yandan Âşık Geşem Güneylî, Âşık Dehgan, Âşık Hesên İskenderî, Âşık Gurbannur, Âşık Rehîm, Âşık Elhade gibi onlarca âşığımız da Tebriz, Karadağ, Urmiye, Hoy, Guçan, Zencan, Save (Sava), Sulduz (Negade), Horasan, Kaşkayî “Âşık Muhtileri”ni²⁵ oluşturarak İran coğrafyasındaki Türkler’i sazla sözle, Dede Korkut geleneği ile dil dile, gönül gönüle yaşatmışlardır.

1821 yılında Gökçe’de dünyaya gelip 1926 yılına kadar 105 yaş yaşayan ve sadece Azerbaycan edebiyatını değil bütün Yakın Doğu Türk edebiyatlarını, bu cümleden İran Türk Edebiyatı’nı derinden etkileyen, Türk Dünyası’nın büyük saz, ses ve söz ustası Âşık Elesger’i de “İran Türk Edebiyatı Antolojisi”ne dahil etmeyi uygun gördük. Hâlihazırda İran Türkleri arasında onun türkülerinin okunmadığı, şiirlerinin söylenmediği yer yoktur desek yanlış olmaz.

XX. yüzyılın başlarında İran, Kafkasya ve Osmanlı Devleti topraklarında meydana gelen “meşrutiyet” hareketlerinden bahsetmeden, bu hareketlerin oluşmasında etkili olan fikirlerden birkaç cümle ile söz etmek yerinde olur.

XX. yüzyılın başlarında, İran gibi bazı İslâm ülkelerinde meydana gelen “hürriyetçi” ve “meşrutiyetçi” hareketlerin oluşmasında etkili olan fikir akımlarından önemli birisi Cemalettin Efganî’nin fikirleridir.

1838 yılında Hemedan’ın Türk köylerinden Esadabad kasabasında²⁶ dünyaya gelen ve küçük yaşta Afganistan’a giderek Kâbil medresesinde İslâmî ilimlerin en yüksek derecesine kadar tahsilini ikmal eden, felsefe ve müspet ilimlerle yakından ilgilenen Cemaleddin Efganî (Esadabadî), Hindistan’dan İngiltere’ye, Mısır’dan Türkistan’a, Bağdat’tan İstanbul’a kadar birçok ülkede bulunmuş, birçok devlet, ilim ve fikir adamıyla görüşmüş, onlara fikirlerini serdetmiştir.²⁷ “Gayesi Müslüman memleketlerini Avrupalıların siyasî nüfuz ve iktisadî istismarından kurtararak, bu ülkelerde liberal siyasî idareler kurmak suretiyle, onların dahilî inkişaflarını temin etmek ve böylece, şî İran da dahil olmak üzere, bütün İslâm âlemini bir tek halifenin siyaseti altında toplayıp, Avrupa’nın müdahalesine mukavemet edecek kuvvetli bir İslâm devleti vücuda getirmek idi²⁸”. Fransız liberallerinin örgütlenmesini örnek alarak Mısır’da ilk

²⁵ Gasımlı, Meherrem, Âşık Seneti, Ozan Neşriyyatı, Bakı-1996, s. 222.

²⁶ Büyük Larousse, Milliyet yayınları, c. 5, s. 2256; Yeni Türk Ansiklopedisi, c. 2, s. 487; Mehmed Emin Resulzâde, İran Türkleri, Türk Yurdu, (1328) c. II, Sayı: 9 (21), s. 650.

²⁷ Mümtez’er Türküne, Cemaleddin Efganî, T.D.V. Yay., Ankara-1994, s. 15.

²⁸ İslâm Ansiklopedisi, “Cemaleddin Efganî” maddesi, M.E.B. Yay., İstanbul-1979, c. 3, s. 81.

mason locasını kurmuş ve başkanlığını üzerine almış, Mısır müftüsü Muhammed Abduh da ikinci başkan olmuştur²⁹. Batılı mason localarının bir benzeri olan bu loca Müslüman Kardeşler Örgütü'nün temelini oluşturacak ve İngiliz, Alman ve Rus sömürgeciliğine karşı mücadele edecektir.

Diğer yandan fikirlerini “Dilde, fikirde, işte birlik” cümlesi ile formüle eden İsmail Gaspıralı'nın Kırım'ın başkenti Bahçesaray'da 10 Nisan 1883'te yayımlamaya başladığı “Tercüman”³⁰ gazetesinin ve Bakü'de Hasan Bey Zerdabi'nin 22 Temmuz 1875'ten itibaren ayda iki defa çıkardığı “Ekinci”³¹ gazetesinin ilimden, eğitimden, birlikten yana görüşleri de İran Türkleri'ne tesir etmiştir.

Bu fikir akımlarının paralelinde olsa gerek Mirza Hasan Rüşdiyye³² 1893'te “Debistan” ve “Rüşdiyye Millî Mektebi” adlarında mektepler açmış, ders kitapları yazmıştır. Bilhassa çocuklar için yazdığı ders kitapları hâlâ hedeflenen ideal, işlenen tema, eğitim, pedagojik yaklaşım ve tasnif yönleriyle mükemmeldir.

Devrin siyasî ideallerinden ve sosyal olaylarından ilham alarak halkı rahatsız eden, halkın geleceğini karartan, onu gericiğe ve sefaletle sürükleyen olay ve zihniyetleri realist bir biçimde eserlerinde işleyen ve halkın ufkunu açan, geleceğin aydınlıklarını gösteren edebî simalardan ikisi de Mirza Abdurrahim Talipzâde (1834-1911) ve Zeynelabidin Marağayî'dir (1837-1910).

Mirza Şafî Vazeh, Abbasgulu Ağa Bakıhanov, Mirza Fetali Ahundov, Celil Memmedguluzâde, Hasanbey Zerdabi mektebinin üyeleri gibi görülen M. A. Talibzâde ve Z. Marağayî, İran Türkleri'nin ve bütün İran halkının içinde bulunduğu durumu, feodal idare tarzını, diktatör şah idaresinin amansız zulmünü, toplumdaki çete ve mafya hakimiyetini, yolsuzlukları, zorbalıkları, bazı din ve devlet adamlarının din, mezhep, tarikat adı altında yaptıkları rezillikleri, şuurlu bir vatan evladının yürek yangısıyla tasvir etmişler, uyuyan ve uyuşmuş halkı uyarmağa, düşünen beyinlerin dikkatlerini bu gerçeklere çekmeğe çalışmışlardır. Talibzâde, “Ehmed'in Kitabı”, “Kitab Yüklü Eşşek” ve “Azadlık Hağğında” adlı kitaplarıyla İran ve Doğu halklarının hayatını, düşüncesini, tavrını, davranışını, beklentilerini büyük bir ayna gibi yansıtmıştır. Zeynelabidin Marağayî de “İbrahim Bey'in Seyahatnâmesi” adlı üç ciltlik romanı ile İran şah rejiminin kokuşmuşluğunu, emperyalist güçlerin İran ve İran gibi Müslüman ülkeleri nasıl sömürdüklerini, Müslüman halkların emperyalist devletlerin tuzaklarına nasıl düştüklerini, Avrupa devletlerinin niçin ilerleyebildiklerini, İran yönetimindeki yabancı işbirlikçilerinin insanlık dışı uygulamalarını, gözler önüne sermiş ve hâl çâreleri göstermiştir.

Celil Memmedguluzâde bu eser için şöyle diyor: “... Ey İran'ın hâk-i pâkinin öksüz çocukları, hemşeriler! Evvelen gerek birbirinizle el ele veresiniz... Öyle ki, birbirinizin elinizden tutunuz, o vakit söz yok ki, yine bana kâğıt yazıp

²⁹ Ören, M. M., İran Türkleri Hürriyet Hareketleri, Mars Matbaası-1980, s. 32.

³⁰ Kaplan, Mehmet, Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar 2, Dergâh Yay. İstanbul-1987, s. 174.

³¹ İslâm Ansiklopedisi, “Azerî” maddesi, M.E.B. Yay., İstanbul-1979, c. 2, s. 145.

³² Bakınız, Mirza Hasan Rüşdiyye (Mirza Hesên Rüşdiyye) (1851-1944).

soracaksınız ki, şimdi ne yapmalıyız? Ve o vakit ben size yazacağım ki, Aras'a atlayın, geçin, tarumar vatanınıza ve orada "İbrahim Bey'in Seyahatnâmesi"ni okuyun, okuyun, okuyun ve okuduktan sonra bir kadar fikir edin."³³

Burada bir hususa da temas etmek zannederim yerinde olur. İran Türk edebiyatında iki mevzunun fazlaca yer aldığı görülür. Birisi "mersiye" diğeri ise güldürücü (mudhike/komik) unsurlar. İran Türkleri, hurafelere bulaşmış inançları gereği "Muharrem ayı" dahil yılın birçok gününü öteden beri mersiye, ağıt edebiyatı ile geçirirler. Hâlâ halk arasında hayli yaygın olarak idrak edilen "Kerbelâ olayı" ve "Muharremlik" törenleri üzerine mersiye ve növhe³⁴ yazmayan şair yok gibidir. En meşhur mersiye şairleri Ebülhasan Racî ve Muhammet Emin Dilsûz'dur.³⁵

Racî'nin "Kerbelâ Vakası" üzerine yazdığı mersiyeden birkaç beyit:

"Gördü üserâ, çün, şühedâya kefen olmaz:
Erz étdile(r) Yâ Reb, béle derd ü mihen olmaz
Yüz katlgehe goydula(r) benâle vü feryâd
Min şûrla her bülbül éder öz gülünü yâd;
Gördüle(r) düşüb serv, yı{ılmış yére şimşâd
Solmuş gül ü sünbül, béle sahn-ı çemen olmaz!"

Gülsüm tapıb başsız alemdârı töküb yaş,
Gördü ki hemi kol kesilib zülmlle hem baş;
Erz éyledi: Ne kül sovuram başıma ğardaş!
Başsız beden a{ır olu(r) kolsuz beden olmaz!"³⁶

Halkı mersiyelerle, növhelerle kör edinceye kadar ağlatan şairler aynı zamanda çok aşırı komik, güldürücü eserler de yazmışlardır. Mehmet Emin Resulzâde'nin tespit ettiği gibi İran Türk edebiyatında yer alan güldürücü, komik, mudhike, hiciv yazıları hayli kaba ve aşırılıklarla doludur. Ancak zarif örnekleri de vardır. Hekim Mirza Ali Han La'lı'nın "İstiden Şikâyet" adlı şiiri bu zarif hicivlerden birisidir:

"Dé görüm bir mene, Tıdavenda,
Bu beden ğurğuşumdu, ya misdi?

Küre{ana³⁷ déyil bizim menzil,
Neye lazımdı bu ğeder isti?

³³ Habıbbeyli, İsa, XX. Yüzyılın Başlarında Yaşayan Azerbaycan Yazarlarının Biyografileri (Türkiye Türkçesine Aktaran Doç Dr. Recep Toparlı), Erzurum-1992, s. 57.

³⁴ Növhe: Mâtem nağmeleri.

³⁵ Mehemd Emin Resulzâde, İran Türkleri 4, Türk Yurdu, (1328) c. II, Sayı: 9 (21) , s. 650

³⁶ Mehemd Emin Resulzâde, İran Türkleri 5, Türk Yurdu, (1328) c. II, Sayı: 10 (22) , s. 673.

³⁷ Küre{ana: Fırın.

Bizim év Mekke, men Ereb déyilem,
Erebistan déyil, bu Tiflis'di.

Şehre od yağdırır, çölü soyudur,
Bilmirem bu néce mühendisdi?

İstini gışda vér ki, bendelerin
Ço{u üryan ü ur ü müflisdi.

Cücüler doldurub kitab arasın,
Biri molla, biri müderrisdi.”

Devrin olaylarının, siyasî düşüncelerinin ve hayatının aynası olan bu eserler tabii ki, gereken tesiri göstermiştir. Hiyabanî gibi Dr. Tağı Eranî gibi siyaset ve fikir adamlarının siyasî, felsefi ve sosyal görüşlerinde aksini bulmuştur.

1904-1905 Rus-Japon Savaşı'nın Rusya'nın felaketi ile sonuçlanması ve ülkenin büyük ekonomik sıkıntıya girmesiyle birlikte işçi hareketlerinin başlaması ve sosyalistlerin 1906'da birinci sosyalist devrimini gerçekleştirmeleri de bölge insanını yakından ilgilendirmiş ve etkilemiştir.

1896'da Şah Nasreddin Kaçar, İmamzade Abdülazim'in türbesini ziyaret ederken bir hürriyetçi tarafından öldürülmüş, Mirza Rıza Kirmanlı adlı katil sorgusunda Cemaleddin Efgani'nin haberinin olduğunu itiraf etmiştir³⁸. Şah Nasreddin Kaçar'ın yerine ılımlı bir kişiliğe sahip olan Muzaffereddin Şah geçmiştir (1896-1907). İran Rusların ve İngilizlerin işgali altındadır.³⁹

Muzaffereddin Şah, Petersburg, Paris ve İstanbul'u kapsayan bir geziye çıkıyor. Geziye çıkmadan önce İran'da resmî dilin Farsça olması kararını veriyor. Şah Kaçar Türk hanedanından olduğu halde böyle bir karar alıyordu. İstanbul'da Sultan Abdülhamit Han'ı ziyaret ettiğinde, Halife Sultan, Şah'ın aldığı kararı beğenmeyerek ayıplamıştır. Şah İstanbul'dan bir telgrafla kararını değiştirdiğini, devletin dilinin Türkçe olduğunu bildirmiştir.⁴⁰

Asırlardan beridir sömürgeci devletler için hazır lokma durumunda olan İran ve Azerbaycan XX. yüzyılda da petrol zenginlikleri ve deniz yollarının kesişiminde bulunmasının kazandırdığı stratejik önem yüzünden yine birçok sömürgeci devletin amansız pençeleri ve kanlı dişleri önünde bulunuyordu. İran çok karışıklıklar içerisindeydi. Hürriyetçi ve meşrutiyetçiler ülkeyi sallıyorlardı. Ruslar, Şahı ve şahlığı desteklerken, İngilizler meşrutiyetçileri destekliyorlardı. Din, mezhep ve tarikat çatışmalarının yanına bir de siyasî hareketler eklenmişti.

Halkın dilinde bir şiir vardı, elden ele dolaşıyordu. Tebriz toprağının evladı Sarraf Hacı Rıza'nın “Dur, Vekt-i Seherdir!” (Kalk, Seher Vaktidir!) adlı bu şiiri halk irfanından doğmuş ve halk vicdanına hitap ediyordu. İngiliz konsolosluğunun önünde yapılan büyük mitingde okunan bu şiir, ülkeyi ayağa kaldırmıştı. Şair, “Millet-i İslâm” ifadesi ile sömürgeci güçlerin hakimiyetleri altında bulunan, sömürülen, kanları emilen, kasıtlı olarak geri bırakılan müslüman halklara seslenmektedir. Onlara "Uyanın, bunca yattığınız,

³⁸ Ören, M. M., İran Türkleri Hürriyet Hareketleri, Mars Matbaası-1980, s. 40.

³⁹ Lewis, Bernard, (Türkçesi: M. Harmanç), “Ortadoğu”, Sabah Yay., İstanbul-1996, s. 263.

⁴⁰ Ören, M. M., İran Türkleri Hürriyet Hareketleri, Mars Matbaası-1980, s. 42.

yattırıldığımız yeter, kalkanlar sizi ezip geçmektedir, bu devirde yatanın kanı heder olur, herkes uyandı, hatalarını anladı siz hâlâ uyuyorsunuz..." diyordu. Hatta hakaret edercesine ikaz ediyor "Siz yatın, bırakın onlar uyansınlar çünkü onlar insandırlar." diyordu:

“Éy Millet-i İslâm, oyan, veġt-i seherdir!
Gör bir ne {eberdir!
Besdir⁴¹, bu ġeder yatma, çürürsen, ne {eberdir,
Dur⁴², veġt-i seherdir!
ġafil düşüben dinini dünyaya satıbsan,
Yüz ildi yatıbsan.
Besdir, gözüñ aç, sende kesalet⁴³ ne ġederdir,
Dur, veġt-i seherdir!
Min yérden ayıldır seni biçâre ehibba,
Terpenmisen esla!
Yatmaġ béle olmaz, bu ölümden de béterdir,
Dur, veġt-i seherdir!

Tapdar⁴⁴ seni hemsâyelerin, durma, déyir yat.
Kéçmiş ola, héyhât! Bu dövrde her kimse yata ġanı hederdir,
Dur, veġt-i seherdir!
Gün oldu günorta, hamı yatmışlar oyandı,
Öz éybini ġandı⁴⁵.

41 Besdir: Yeterlidir.

42 Dur- : Kalkmak.

43 Kesalet: Hareketsizlik, durgunluk, ölgünlük, ezginlik.

44 Tapta- : Çiġnemek, ayak altına almak.

45 ġan- : Anlamak, idrak etmek.

Sen yat, göy olar dursun, olar çünkü beşerdir,
Dur, veğt-i seherdir!

...
Ğanmazlığının⁴⁶ gedrini bil, ya {şı semerdir,
Dur, veğt-i seherdir!⁴⁷

Meşrutiyetçilerin baskısına dayanamayan Şah Muzaffereddin 7 Eylül 1907 günü meşrutiyet ilân eder ve kısa süre sonra da ölür. Şapşal adında Yahudi dinli bir Kırımî'nin yetiştirmesi olan Tebriz Bölge Valisi Mehmet Ali Kaçar tahta geçirilir! Sömürgeci Rus ve İngiliz devletleri, Ağustos 1907'de bir araya gelerek İran'ı iki nüfuz bölgesine ayırırlar. İran'ın kuzeyi Ruslara, güneyi ise İngilizlere bırakılır. Bu durumu öğrenen hürriyetçiler ve encümen üyeleri meclise yürürler ve Şah'ın azlını isterler. Tahran'da kanlı çatışmalar devam ederken, Tebriz'de bulunan meşrutiyetçiler de ayaklanırlar. Başlarında 1867 Karadağ doğumlu Settar Han ve 1861 Tebriz doğumlu Bağır Han vardır.⁴⁸ Bu iki Türk Beyi Tebriz'deki Rahim Han yönetimindeki Şah ve Rus birliklerine karşı kahramanca savaşır. 15 bin kişilik bir orduyla 40 bin kişilik Rus ve Şah birliklerini perişan ederler. Dört ay süren büyük bir mücadeleden sonra Tebriz, Rus ve Şah askerlerinden temizlenir.

Settar Han, mücadelesini dünyaya duyurur. Birçok yerden Settar Han'a yardım gelir. Osmanlı Devleti'nin başında İttihat ve Terakkiciler bulunmaktadır. İbrahim Cihangiroğlu ve Halil Bey komutasında 1000 kişilik bir milis kuvveti yardıma gelir. Tebriz Encümeni'nin adı değiştirilerek "Millî Encümen" yapılır. Millî Encümen aynı zamanda "Millî Şûra Meclisi" görevini yüklenir. Settar Han ve Bağır Han 300 kişilik bir süvari ile Tahran üzerine yürür. Meşrutiyeti kurmak için İngiliz ve Rus yanlısı Şah'ın azledilmesi gerektiğine inanmaktadırlar. Tebriz başsız kalır. Bekledikleri fırsatı yakalayan Ruslar Tebriz'i işgal ederler.

Tahran'a giren Settar Han, yeniden meşrutiyeti ilân ettirmeyi başarır da bu durum Rus ve İngilizlerin çıkarlarına uygun düşmediği için Rus Kazakları ve Şah birlikleri 300 kişilik Settar Han birliğinin etrafını sararlar. Settar Han ve Bağır Han teslim olmaz. Güçleri bitinceye kadar savaşır. Bağır Han sürgüne gönderilir ve sürgünde boğdurulur. Sürekli göz altında tutulan Settar Han ise 16 Kasım 1914 günü ölür. İnkılapçıların çoğu, Kafkasya, Türkiye ve Avrupa ülkelerine kaçmaya mecbur kalırlar.⁴⁹ İran Türkleri'nin millî mücadelesi emperyalist güçler tarafından yıkılır.

Seyid Eşrefeddin Gilânî (1872-1934), bu durum karşısında duyduğu ıstırabı "Ey Vay, Veten Vay!" adlı şiirinde şöyle dile getirir:

⁴⁶ Ğanmazlık: Anlamamazlık, anlayışsızlık.

⁴⁷ Cenûbî Azerbaycan Edebiyyatı Antologiyası, Élm Neşriyyatı, Bakı-1983, c. 2, s. 35

⁴⁸ Azerbaycan Tarihi'nin Oçérki (1828-1917), E. S. Sumbatzâde, Ş. E. Tağiyéva, O. S. Melikov, Élm Neşriyyatı, Bakı-1985, s. 150.

⁴⁹ Azerbaycan Tarihi'nin Oçérki (1828-1917), E. S. Sumbatzâde, Ş. E. Tağiyéva, O. S. Melikov, Élm Neşriyyatı, Bakı-1985, s. 161.

“Gem deryasına gerg oldu veten, vay!
Éy vay, veten vay!
Getirin ona tabut, kefen, vay!
Éy vay, veten vay!
Bu yolda feda oldu cavanlar,
Töküldü ganlar.
Al géydi tamam sehra, çemen, vay!
Éy vay, veten vay!”⁵⁰

1908 yılında İstanbul’da İkinci meşrutiyetin ilân edilmesi ile İran ve İran Azerbaycanı’ndaki bu meşrutiyet hareketinin paralellik arz etmesi de zannederim manidardır.⁵¹

Settar Han’ın hürriyet mücadelesi halkın dilinde millî destana dönüşmüştür. Dili söz söyleyen, eli kalem tutan hemen herkes bu millî mücadele için söz söylemiş yazı yazmıştır. Âşık Hüseyin Cavan klâsik halk hikâyesi biçiminde “Settar Han”⁵² adında muhteşem bir destan yazmıştır. Bu destan âşık sanatının icra edildiği bütün Türk toplumlarında halk hikâyesi gibi düğün derneklerde anlatılmakta, okunmaktadır. Destan “Settar Han’a İthaf” başlıklı şu şiirle sona eriyor.

Azer ölkesinin gehreman oğlu,
Azadlığ yolunun gurbanı oldun,
And içdin vetene igid Settar Han,
Vetenin ilgarlı, imanı oldun.

Veten {ainiyle éledin cengi,
At saldın méydana, çekdin üzengi,
Saraldı gor {udan düşmenin rengi,
Onların getlinin fermanı oldun.

⁵⁰ A. g. e. s. 57

⁵¹ Öztuna, Yılmaz, Büyük Türkiye Tarihi, Ötüken Yay., c. 7, s. 210.

⁵² Cenûbî Azerbaycan Edebiyatı Antologiyası, Elm Neşriyyatı, Bakı-1988, c.3, s. 506

Sen oldun serkerde Azerbaycan'a,
Azadlıg yolunda durdun merdana,
Guduz celladları boyadın gana,
Öz ana yurdunun soltanı oldun.

Sebebi sen oldun güler üzlerin,
İşığı sen oldun bağlı gözlerin,
Güvveti sen oldun möhkem dizlerin,
Temiz üreklerin pāk ğanı oldun.

Şairler şe'nine yazır dastanı,
Ferman te'rif édir sen tek aslanı,
Sen ekibsen bize bu gülüstanı,
Gözel gülşenlerin bağbanı oldun.”⁵³

Settar Han'ın vefatından sonra dünyaya gelen Şair Balaş Azeroğlu'nun on iki bentlik “Settar ٱan”⁵⁴ destanı da bu konuda yazılmış önemli destanlardan birisidir. Son bendi şöyledir:

“Yo {, düşmen démesin ölübdür Settar,
Onun köksündeki ürek bizdedir.
Yanaşı durmursa bugün bizimle
Bilin, götürdüyü tüfeng bizdedir.
Bizim arzumuz bir, âmâlımız bir,
O istek, o hesret, dilek bizdedir.
Men kime el açıb kömek istedim?
Dünya hesret çeken kömek bizdedir.
İran'ın élleri bize göz dikib,
Azadlıg güneşi demek bizdedir.
Bunu řerđliler de bilmişdir artığ
Bizden kéçecekdir şerg'e azadlıg.”⁵⁵

Emperyalist güçlerin, nüfuz alanlarını genişletme, geri kalmış ülkeleri paylaşma, petrolden fazla pay alma mücadeleleri XX. asırda da bütün şiddetiyle devam ediyordu. Fransız başbakanı Georges Clemenceau'nun Amerika Cumhurbaşkanı Mr. Wilson'a Birinci Dünya Savaşı yıllarında gönderdiği mektupta kullandığı şu ifade bunu açıkça gösteriyordu: “Eğer müttelikler harbi kazanmak istiyorlarsa; Fransa'nın kana olduğu kadar petrole de muhtaç olduğunu bilmelidirler.”⁵⁶

XX. asrın bir diğer önemli olayı da şüphesiz ki Ekim 1917 Bolşevik

⁵³ A. g. e. s. 522.

⁵⁴ A. g. e. s. 182.

⁵⁵ A. g. e. s. 185.

⁵⁶ Karadağ, Raif, Petrol Fırtınası, Divan Yayınları, İstanbul 1991, s. 11.

İhtilali'dir. Yukarıda da bahsedildiği gibi Çarlık Rusyası döneminde İran, Ruslar ile İngilizler arasında "iki nüfuz dairesine" bölünmüştü. Ekim ihtilalinin ilk aylarında Sosyalist yönetim, Rusya ve Doğu Müslüman işçileri için yaptığı konuşmada şöyle diyordu: "Biz ilân ediyoruz ki, İran'ı bölmek hususundaki muahede yırtılmış ve lağvedilmiştir."⁵⁷

Çarlık Rusyası'nın dağılmasından sonra iktidara gelen Sosyalist yönetim, hakimiyetleri ve nüfuz alanlarında bulunan ülkelere geçici de olsa biraz hürriyet vermişlerdir. Bu ülkelerin bazılarında yönetim millî komiteler tarafından yürütülmeğe başlanmıştır. Bu bölgelerden birisi de İran Türkleri'nin büyük bir kısmının yaşadığı Tebriz merkezli İran Azerbaycanı'dır. İran Azerbaycanı'nda büyük bir âlim, mütefekkir, inkılâpçı lider Şeyh Muhammed Hiyabanî vardır.⁵⁸

Hiyabanî, daha gençken Settar Çan inkılâbı döneminde ateşli bir inkılâpçı olarak görülmüştü. Settar Çan'ın, Bağır Han'ın ve Demokrat Parti taraftarlarının hapislere, sürgünlere gönderilmesinden sonra yine mücadelesine devam etmiştir.

Meşrutiyet hareketinin içinde yer alan Şeyh Muhammed Hiyabanî, Encümen-i Tebriz'in üyesi olur ve 1909'da başlayan 2. dönem meclise de milletvekili seçilir. Mecliste iki parti vardır, birisi Demokrat Parti (Demokrat Amiyon), diğeri ise Sosyal İlmülilal (İctimayan İtidalıyan) partisidir. Hiyabanî, Demokrat Partisi içerisindeydi. Demokrat Parti'nin yöneticileri de Seyid Hasan Takizâde ve Süleyman Mirza da Azerî ve Kaçar Türklerindendi.⁵⁹

Mehmet Ali Şah'ın tahttan indirilerek yerine oğlu Ahmet Şah'ın getirilmesi ve ardından Ruslar tarafından 2. dönem meclisin dağıtılması üzerine Hiyabanî, Tahran polis şefi Taşnak Ermeni Örgütü mensubu Yefrem'in takibinden kurtulmak için Horasan'a gitmiş oradan da Bakü'ye geçmiştir.

Hiyabanî 1914 yılında tekrar Tebriz'e dönmüştür.⁶⁰ Ülkede karışıklık devam etmektedir. Tahran'a giderek "Teceddüd" gazetesinin neşrine başlar. 1917 Nisan ayında yayın hayatına başlayan "Teceddüd" gazetesinde emperyalist güçlerin ve onun yerli işbirlikçilerinin emellerini açıklayan ve halka ümit ve gayret telkin eden çok anlamlı makaleler yazar.

Tahran yönetiminin baskısıyla iki defa Tebriz'den uzaklaşmak mecburiyetinde kalmış olan Hiyabanî, 28 Şubat 1918'de Rus ordularının İran Azerbaycanı'nı terketmesinden sonra Tebriz'e döner. Demokrat Parti'nin ikinci büyük kongresini toplar. 450 delegenin iştiraki ile toplanan kongrede çok mühim kararlar alırlar.

Bu arada 28 Mayıs 1918'de Kuzey Azerbaycan'da Mehmet Emin Resulzade'nin başkanı olduğu Millî Şura, "Cumhuriyet" ilân etmiştir.

18 Haziran 1918 günü Ali İhsan Paşa komutasındaki Türk ordusu Tebriz

⁵⁷ Cenûbî Azerbaycan Edebiyyatı Antologiyası, Élm Neşriyyatı, Bakı-1988, c.2, s. 6 (Ön Söz, Mirze İbrahimov).

⁵⁸ Bakınız: Şeyh Muhammed Hiyabanî (Şey{ Muhammed Çiyabanî) (1980 1920).

⁵⁹ Emre Bayır, Fars Milliyetçiliğinin Gelişimi ve Güney Azerbaycan'da Millî Direniş Hareketleri, Avrasya Dosyası, c. 5, s. 3, Ankara-1999, s. 98.

⁶⁰ Azerbaycan Tari {inin Oçerki (1828-1917), E. S. Sumbatzâde, Ş. E. Tağiyéva, O. S. Melikov, Élm Neşriyyatı, Bakı-1985, s. 198.

önerilerine gelir, Tebriz halkı ellerinde Türk bayrakları olduğu hâlde paşayı karşılarlar ve şehrin anahtarını teslim ederler.⁶¹ Osmanlı Ordusu'nun desteklediği Kaçar prenslerinden Macid al-Saltana Tebriz genel valiliğine tayin edilir. Demokrat Parti buna karşı çıkar. Hiyabanî ve arkadaşları durumu Osmanlı Ordu Komutanı ile görüşürler. Ne yazık ki Paşa ile Hiyabanî anlaşamazlar. Hiyabanî, Kars'a gönderilir. Bu sırada I. Dünya Savaşı sona ermiş, Kars'ta Cenûbî Garbî Kafkas Hükümeti kurulmuştur. Bütün bu bölgeden Kasım 1918'de Osmanlı ordusu çekilir. Şeyh Muhammed Hiyabanî, Tebriz'e döner. 1919 Haziran'ında Tebriz İngilizler'in desteği ile tekrar İran'ın hakimiyetine girer.

Demokrat Parti 7 Nisan 1920 günü "Azadistan" devletini ilân eder. Hiyabanî'nin liderliğindeki Millî Demokratik Azerbaycan Hükümeti, çok ciddi çalışmalar yapmaya başlar. Tahran yönetimi, Tebriz hükümetini kabul etmez. Muhbir Saltana Hidayet'in başkanlığında Tebriz üzerine bir ordu gönderilir. Muhbir Saltana, Tebriz Jandarma Birliği Komutanı Hüseyin Han Major'la ve Azerbaycan toprak ağaları ile de anlaşarak 11 Eylül 1920 günü "Ala Gâpı" denilen semtte bulunan hükümet merkezine saldırır. Üç gün boyunca bütün demokratların evleri yağma edilir. Şeyh Muhammed Hiyabanî, Şeyh Hasan Bademci'nin evindedir. İhbarcılar haber verirler. Bademci'nin evi sarılır. Hiyabanî, teslim olmaz. Sadık arkadaşları ile birlikte savaşır. Yorgun ve bitkin düşen Hiyabanî, vahşice öldürülür.

Bu hareketi destekleyen onlarca şair, yazar, bilim adamı, aydın da öldürülür. Öldürülen şairlerden birisi Pesyan Tebrizî'dir. Yazdığı şiirler marş hâlinde halkın dilinde dolaşan Tebrizî, 1921 yılında Şah Rıza Pehlevî tarafından Caferabad'da öldürülür. Pesyan'ın bir şiiri:

Veten şerefini canla görüyağ
Vetenden düşmeni büsbütün gövağ.
Besdir⁶² bu atalet, besdir ser{oşluğ,
Ğal{m, daha besdir, besdir lağéydlik.
Bize yaraşmayır esir yaşamağ!

Alçağ yaşamağdan ölüm ya{şdır,
Bu ölüm insana şeref be{ş édir.
Eger tüfenk yo{dur, gılinc yo{dursa,
Düşmeni yumruğla, ağacla gövağ.
Bize yaraşmayır esir yaşamağ!

Veten torpağında merd addımlayağ,
Her bir manéeni⁶³ sındırıp⁶⁴ atağ.
Vuruş babaların tari{indedir,

⁶¹ Karabekir, Kâzım, İstiklâl Harbimiz, Yüce Yay., İstanbul-1990, s.VIII.

⁶² Besdir: Yeterlidir, yeter.

⁶³ Manée: Engel.

⁶⁴ Sındır- : Kırmak.

Éy igid oğlullar, gelin, vuruşag.
Bize yaraşmayır esir yaşamağ!⁶⁵

İran Türkleri'nin millî bağımsızlık hareketlerinden birisi daha sükût bulmuştur.

Hiyabani'nin başlattığı bu hareket ve kurduğu “Azadistan” devleti bir yıla yakın iktidarda kalmasına rağmen, İran Türkleri'ne çok şey kazandırmıştır. İran Türkleri'ni her yönüyle bağımsız yapmanın mücadelesi verilmiştir. Kısa sürede bütün köylerde Türkçe eğitim öğretim veren okulların açılması, eğitim öğretimin zorunlu yapılması, Türkçe neşriyatın başlatılması, Türkiye ve Azerbaycan'dan ilim adamları ve eğitimciler getirilerek, Tebriz'de bir Yüksek Ticaret Mektebi açılması, Hayriye adlı tiyatronun kurulması, yine Tebriz'de bir genel kütüphane ile⁶⁶ birkaç hastahenenin açılması, 12 bin kişilik bir ordunun kurulması, köylülerden vergi ödeme yükümlülüğünün kaldırılması, devlet topraklarının köylülere parasız dağıtılması, vakıf topraklarının ve büyük toprak sahiplerinin arazilerinin taksitle köylülere dağıtılması ve bedelinin mülk sahiplerine verilmesi, ülkenin sanayileşmesi için çalışmalar başlatılması⁶⁷ Azadistan devletinin gayretlerini gösteriyordu Hiyabani, yapmak istediklerini şu sözlerle özetliyordu: “Éle (öyle) çırağ yandıрмаğ lazımdır ki, i{tiyarı öz elimizde olsun!”

İran Türkleri'nin büyük bir kısmını Türkmenler (Horasan Türkleri) oluşturmaktadır. Şimdiki İran coğrafyası'nın kuzey batısında Meşhed merkezli bölgenin tarihî sakinleri olan Türkmenler, diğer İran Türkleri gibi yüzyıllardan beridir çeşitli milletlerin işgal, baskı ve sömürüsü ile karşı karşıya kalmışlardır. 1717 yılından başlayarak bu bölgeyi hakimiyeti altına almaya çalışan Ruslar, Farslar ve İngilizler, Türkmenler'e çok zulmetmişlerdir. Kaçar Türk hanedanına mensup olan İran şahları da Türkmenler'i sürekli sömürü unsuru olarak kullanmıştır. 1890 yılında Türkmenistan'ın tamamını Ruslar işgal edince İran siyasî sınırları içerisinde bulunan Türkmenler tamamen desteksiz ve savunmasız kalmışlardır. Rus hakimiyetindeki Türkmenler 1916 yılında Kurban Muhammet'in başkanlığında Ruslar'a karşı ayaklanınca, İran coğrafyasındaki Horasan Türkmenleri de ayaklanmışlardır. Ancak çok geçmeden bir taraftan Ruslar diğer taraftan da İran yönetimi Türkmenleri ezerek ayaklanmaları bastırmışlardır.

Çok geçmeden 1921 yılında Enver Paşa Türkmenistan'da Ruslar'a karşı bir savaş başlatır. Aynı zamanda İran Türkmenleri de Albay Muhammet Taki Han⁶⁸ başkanlığında ayaklanarak “Bağımsız Horasan Hükümeti”ni kurarlar

⁶⁵ Cenûbî Azerbaycan Edebiyyatı Antologiyası, Élm Neşriyyatı, Bakı-1983, c. 2, s. 66

⁶⁶ İslâm Ansiklopedisi, “Azerbaycan” maddesi, M.E.B. Yay., İstanbul-1979, c. 2, s. 97; Emre Bayır, Fars Milliyetçiliğinin Gelişimi ve Güney Azerbaycan'da Millî Direniş Hareketleri, Avrasya Dosyası, c. 5, s. 3, Ankara-1999, s. 117.

⁶⁷ Ören, M. M., İran Türkleri Hürriyet Hareketleri, Mars Matbaası-1980, s. 66.

⁶⁸ Muhammet Taki Han: 1887 yılında Tebriz'de dünyaya gelmiştir. Aras nehrinin kuzeyinde bulunan Noraşin bölgesinin Pesyan (Püsyen) köyünden gelip Tebriz'e yerleşen bir Türk ailesine mensuptur. Babası Muhammet Bağır Han ve amcası asker kökenlidir. Taki Han, Tebriz medreselerinde ve özel hocalardan iyi bir eğitim alıp, Farsça ve Arapça öğrendikten sonra Tahran

(Nisan 1921).

Albay Muhammet Taki Han, Horasan Hükümeti'ni kurduktan sonra hemen reformlara başlar ve kısa sürede çok başarılı çalışmalar yapar. Harp okulu açar, jandarma teşkilâtını yeniden örgütler, asker sayısını artırır, köylerde "Fedaî" adlı milis kuvvetleri kurar, Tahran Hükümeti'nce üzerlerine gönderilen Becüş, Berberi, Taymuri ve Hezare aşiretlerini yenerek hakimiyetini sağlamlaştırır. Okullar açar, eğitim programları hazırlar, Türkçe eğitimini başlatır ve Meşhed'de bir hastahane açtırır.

Rus Kızıl Ordusu büyük bir güçle Enver Paşa'nın başkanlığındaki Türkmen güçlerinin üzerine yürür, Enver Paşa öldürülür (8 Mayıs 1922).⁶⁹

Aynı anda İran yönetimi de, bu bölgenin asıl hakimi olduğunu iddia eden İngilizler'in plân ve askerî desteği ile, Muhammet Taki Han'ın üzerine yürür. Eylül 1921'de İngiliz ve Fars birlikleri Meşhed şehrine saldırırlar. Aynı anda Horasan'ın kuzey bitişiğinde Hive (Harezmi) Türk Devleti de Ruslar'la savaşmaktadır. Ruslar ve Farslar eşi görülmemiş vahşilikle binlerce Türkmeni çoluk çocuk, yaşlı, kadın demeden kılıçtan geçirir. Muhammet Taki Han şehit olur. Yerine silah arkadaşlarından İsmail Han Bahadır geçer.⁷⁰ Türkmenler tek vücut hâlinde savaşmaktadırlar. Türkmenler'le başedemeyeceklerini anlayan Rus, İngiliz ve Fars uçuzler, güç ve fikir birliği yaparak bu iki Türk devletini çökertirler.

Şahlık döneminde sürekli baskı ve gözetim altında tutulan ve bütün millî, tarihî, siyasî, sosyal, kültürel ve edebî haklarından mahrum bırakılan Horasan Türkleri Humeyni'nin devrimiyle birlikte daha kötü şartlarla karşı karşıya kalacaklardır. İran İslâm Cumhuriyeti'nin bir mezhep devleti olması, öteden beri millî haklarını talep etme gayreti içerisinde olan sünî Türkmenler için ayrıca bir olumsuz tepki alma unsuru olacaktır. Nitekim 25 Mart 1979 gününe gelindiğinde hat safhaya çıkan baskı ve Humeyni militanlarının iki Türkmen gencini Kümbet-i Kavus'ta öldürmeleri üzerine Türkmenler ayaklanacaklar ve Humeyni yönetimi onları komünist ilân ederek hava ve kara birliklerini seferber edip büyük bir katliâm yapacaktır. Ayetullah Şeriatmedarî'nin sert protestosu ile katliâm ancak durdurulacaktır.

Seyyid Kâzım Şeriatmedarî'ye bu hususta sorulan "Kümbet-i Kavus şehrinde Türkmenler'in özerklik istemelerini nasıl karşılıyorsunuz?" sorusuna

Harp okuluna girer. Aynı okulda öğretmen olur, I. Dünya Savaşı'nda İngiltere ve Çarlık Rusyası ordularına karşı savaşır. Yaralanır, Berlin'de tedavi olur, iyileştikten sonra Alman ordusunda görev alır. Alman İmparatorluğu'nun ve Çarlık Rusyası'nın yıkılışını, Kafkasya'daki ve Türkiye'deki istiklâl mücadelelerini takip eden Muhammet Taki Han, bütün bu olaylardan etkilenecek 1920'de İran'a döner ve bağımsızlık mücadelesine katılır. Eylül 1921'de İngiliz ve Fars birlikleri Meşhed şehrine saldırdıklarında şehit olur. İran Türkleri sel gibi akarak onun mezarını ziyaret ederler. Bu durumdan rahatsız olan Tahran yönetimi Muhammet Taki Han'ın cesedini mezarından çıkararak, bilinmeyen bir yere götürür. Buna rağmen halk her yıl onun ölümünün kırkıncı gününde tören yaparlar. Seneler sonra 1952 yılında Muhammet Taki Han'ın mezarı bulunur. Muhammet Musaddık'ın emri ile demir bir tabut içindeki nâaşı Meşhed'e getirilerek "Ba Nâdirî Parkı"nda toprağa verilir.

⁶⁹ Büyük Larousse, Milliyet yayınları, c. 23, s. 11884.

⁷⁰ Ören, M. M., İran Türkleri Hürriyet Hareketleri, Mars Matbaası-1980, s. 76.

şöyle cevap verecektir:

“Türkmenler bizim öz kardeşlerimizdir. Zaten onlar öz haklarından başka bir şey istemiyorlar ki. Dilekleri, kendi öz dillerine, öz dinlerine sahip olmaktır. Şah dönemi geçti, üzerinde yaşadıkları topraklara artık Şah ve kardeşleri değil Türkmenler sahip olmalıdırlar. Türkmenler’in Hazar denizinde sahip oldukları limana Şah istibdat döneminde Şah limanı adı verildi. İnkılâpta adı değiştirildi, bu defa da İslâm Limanı adı verildi. Bu da bir istibdat kuralı değil mi? Hangi ve kimin İslâmı?”

Biliyorsunuz, bu limanda çalışan da bu limanı koruyan da bu limanı korumak için can veren de bizim öz kardeşlerimiz Türkmenler’dir. Öyle ise bu limanın adı Türkmen Limanı olmalıdır. Nitekim de öyle oldu. İslâm’da hak alınır, verilir değildir. Herkes gibi Türkmenler de öz haklarını alacaklardır.”⁷¹

XX. yüzyılın diğer bir önemli olayı da 2. Dünya Savaşı ve savaşın bitiminde İran Azerbaycanı’nda Pişeverî tarafından “Azerbaycan Muhtar Cumhuriyeti”nin kurulmasıdır.

Hoy doğumlu bir Türk olan Seyid Cafer Pişeverî çocuk yaşlarında Bakü’ye gitmiş tahsilini orada tamamlamış. 32 yaşında İran’a dönmüş. Diktatör Rıza Şah’a karşı mücadeleye başlamış, hapsedilmiş, 11 yıl hapiste kalmıştır. Hapishaneye bir komünist olarak giren Pişeverî, sosyal adaletçi, demokrasiden yana bir milliyetçi olarak çıkmıştır.

16 Haziran 1934’te Atatürk’ü ziyaret eden Şah Rıza Pehlevî, ülkesine döndükten sonra Atatürk’ün dehasından ve onun Türk Dünyası siyasetinden korkmuş olsa gerek, İran Türkleri’ne karşı çok zalimce uygulamalara başlamıştır. Derhal ülkenin resmî dilini Farsça olarak değiştirmiş, Türkçe’yi her yerde yasaklamıştır. İran Türklüğünü iktisadî, edebî ve kültürel yönden yıpratmak için elinden gelen her şeyi yapmıştır.

İkinci Dünya Savaşı başlar. Faşist diktatör Hitler ile Komünist diktatör Stalin karşı karşıyadır. Almanların yakın dostu olan Rıza Şah, Ruslar’a yardım etmek isteyen İngiliz ve Amerikalılar’ın ülkesinden geçişi için engeller üretir ve yüksek vergi ister. Bunun üzerine kuzeyden Ruslar, güneyden de İngilizler 25 Ağustos 1941 günü İran’ı işgal ederler. Böylece 11 Eylül 1941 günü Ruslar Tebriz’e girerler.⁷² Rıza Şah tahtından indirilip bir İngiliz zırhlısı ile Morris adasına sürgüne gönderilir. Yerine Şah Rıza’nın oğlu Muhammet Rıza tahta oturtulur. Ruslar savaş içerisinde olduklarından halka çok iyi davranıyorlar ve her türlü serbestliği veriyorlardı. Başka bir ifade ile İran Türklerini kendi iradelerine bırakmışlardı. Bu arada zindanlarda bulunan siyasî tutukluları da serbest bırakırlar. Bununla da 1930 yılından beri 11 yıldır zindanda olan Mir Cafer Pişeverî, Kâşan zindanından çıkarak Tahran’a geliyor orada bir müddet Ajir gazetesini çıkarıyor, daha sonra Tebriz’e geliyor ve mücadeleye başlıyordu.

Yapılan ilk seçimde Pişeverî, İran Demokrat Partisi’nden Tebriz milletvekili seçilir. Pişeverî ve arkadaşlarını meclise sokmak istemeyen Muhammet Rıza Pehlevî bütün gücünü kullanarak bunu başarıyordu. Meclise

⁷¹ Azerbaycan Türk Kültür Dergisi, Ankara-1979, Sayı: 230, s. 6-7.

⁷² İslâm Ansiklopedisi, “Azerbaycan ” maddesi, M.E.B. Yay., İstanbul-1979, c. 2, s. 118.

alınmayan Pişeverî, Ekim 1945'te Tebriz'e gelip, 150 bin kişinin imzası ve 700 delegenin katılımı ile Azerbaycan Demokrat Partisi'nin ilk kongresini yaparak başkan seçiliyor. Kongrede çok ciddi çalışmalar yapıldı, önemli kararlar alınıyor. Kurucu Meclis oluşturuluyor. Ardından seçimler yapılıyor, "Azerbaycan Muhtar Hükümeti Parlamentosu" toplanıyor ve 21 Mart 1945 günü "Azerbaycan Muhtar Hükümeti" kuruluyor.

Şair Hüseyin Sehraf, o günün mutluluğunu şu şiiri ile edebiyat tarihine kaydetmiştir:

"Şükruallah ele geldi yéne hürriyyetimiz,
Yaşasın héy'et-i millî, yaşasın milletimiz.

...

Tâ cahan var yaşasın, héyyet-i millî yaşasın!
Güdrete ü şövkete ü héysiyyet-i millî yaşasın!
Heşr olunca âlem-i nüsret-i millî yaşasın!
Yaşasın héy'etimiz, yaşasın millîyyetimiz!
Aşikâr éylediler me'ni-yi heblül veteni,
Yaşasın héy'et-i millî, yaşasın encümeni!"

Azerbaycan Millî Meclisi'ni şiiriyle kutlayan nice şairden birisi de Ali Fıtrat (Eli Fitret)'tir. "Meclis-i Millî'ye" adlı şiiriyle günün tarihini düşerek şöyle diyordu:

"Bina-yi zülmü édib dest-i edl zir ü zeber,
Açıldı Meclis-i millî gédibdir hüzn, keder.
Gédirdi 1300 il, 24 Şemsi'den,
Bu emr-i éyr olub şanlı {algımızdan eser."

8 Mayıs 1945 günü Almanlar müttefik devletlere teslim olur. Anlaşma gereği işgal kuvvetlerinin altı ay içerisinde İran'ı terketmeleri gerekir. Bu süre içerisinde İngiliz, Amerikan ve Fransız güçleri İran'dan çekilmişlerdi. Fakat Rus kuvvetleri çekilmiyordu. Ruslar, İran petrollerine göz dikmişti. İran Türkleri'nin bağımsızlık mücadelesini koz yapmak istiyordu.

Bütün gücüyle hükümetini kuvvetlendirmeye çalışan Pişeverî, Tebriz'de bir üniversite kurmuş, resmî dili Türkçe yapmış, ziraat, sanayi, toprak reformu meselelerinde büyük adımlar atmıştı.

Yeri gelmişken, Pişevrî'nin, Tebriz'de Türkçe yayımlanmaya başlayan "Azerbaycan" adlı gazetede yazdığı "Rûznâmemizin Dili"⁷³ adlı makaleden birkaç cümleyi gözden geçirerek onun Azerbaycan Türkçesi konusundaki görüşünü de ortaya koyalım:

"Rûznâmemiz⁷⁴ Azerbaycan diline artıg ehemmiyet vérecekdir. Dilimiz,

⁷³ Rûznâme: Gazete.

⁷⁴ 1945-1946 yıllarında Tebriz'de yayımlanan Azerbaycan Demokrat Partisi'nin yayın organı olan "Azerbaycan" gazetesi, No: 2, 1324 (1945).

düşmenlerin boş iddialarına ba{mayarağ, ço{ geniş ve geni bir dildir. Onun rişesi {algımızın ganında ve üreyindedir.

Biz onu ana südü ile emib, vetenimizin ruhnevâz havası ile teneffüs etmişik. Ona töhin edenler, onu tehmili ve mesnuyi göstermek isteyenler bizim heğği düşmenlerimizdir, ço{ {ain ve ecnebi ünsürler gerilerle bu gözel dili ortadan galdırmağa çalışmışlar. Onun tereğgisine ve yaşamasına mane olmağ meğsedile me{susen en geddar azadlığ düşmeni olan Rza Tan devleti var güvvesini serf etmişdir. Bununla béle o, sarsılmaz ve möhkem bir halda {algın içerisinde bağı galib öz meğamını sa{lamiş, bu vasite ile medenî ve mütereğği bir dil olduğu isbata yétişmişdir. (...)

Azerbaycan dili o geder güvveli, onun serf ve nehv gaydaları o geder möhkem ve tebiüdür ki, hetta onun içine varid edilmiş Fars ve Ereb kelimeleri i{rac edilse béle, onunla büyük fikirleri, âli meğsedleri yazıb şerh vermek mümkündür. (...)

Muhammed Rıza Şah, başbakanı Kavam'ı 11 kişilik bir grupla Moskova'ya göndererek ülkeden askerlerini çekmeyen Ruslar'la gizli bir anlaşma yapar. Böylece İran, İran Azerbaycanı petrollerinin işletme hakkını Ruslar'a verir. Ruslar istediklerini aldıktan sonra "Güney Azerbaycan sorunu İran'ın iç sorunudur." diyerek ordularını Güney Azerbaycan'dan çekmeğe başladılar. Kızıldordu altı hafta içerisinde İran Azerbaycanı'nı terkedecektir.⁷⁵

Pişeveri sıkışıp kalmıştır. Yaptıkları gizli celsede üç seçenek üzerinde karara varırlar. Birincisi Türkiye'ye ilhak, ikincisi eğer ilhak meselesi Türkiye'ye zarar verecekse istiklâl ilân etmek ve Türkiye'nin desteğini almak, üçüncüsü de Türkiye'den olumlu cevap alınmazsa İran'ın bünyesinde kalmak. Bunun için Ankara'ya bir heyet gönderilmiş, heyet Ankara'da İnönü ile görüşmek için üç ay beklemiştir. Türkiye, Stalin ile Şah arasındaki gizli petrol anlaşmasını biliyordu. Rusya ile zıtlaşmak istemediğinden bu talebe olumlu cevap veremiyordu.

Şah ve Kavam artık "Azerbaycan Muhtar Hükümeti"ni ve Molla Mustafa Barzanî'nin sekreterliğini yaptığı Mahabat Kürt yönetimini ortadan kaldırmanın yolunu arıyordu. Ülkede genel seçim yapılacağını ilân eder. Tebriz tabii olarak buna karşı çıkar. Tahran, "Azerbaycan Muhtar Hükümeti"ni yasa dışı ilân ederek 10 Aralık 1946'da ordularını harekete geçirir ve 12 Aralık 1946'da Tebriz ve Urmiye'ye girerler. İran Türkleri, Şah ordularına karşı olağanüstü bir savaş verirler.

Tahran yönetimi bu harekette kullanmak için Amerika'dan 40 adet dört motorlu savaş uçağı ve onlarca motorize silah satın alarak ordusunu teknik yönden kuvvetlendirmiştir.⁷⁶

Amerikalı general Norman Schwartzkopf'un komutasındaki 150 savaş uçağı, 147 top ve binlerce ağır silahla donatılmış İran ordusu beş koldan İran Azerbaycanı'na girerek burayı işgal eder. Şah'ın Amerika'dan aldığı ve

⁷⁵ Emre Bayır, Fars Milliyetçiliğinin Gelişimi ve Güney Azerbaycan'da Millî Direniş Hareketleri, Avrasya Dosyası, c.5, s.3, Ankara-1999, s. 117.

⁷⁶ Şövket Tağıyeva, Ekrem Rehimli, Samed Bayramzâde, Güney Azerbaycan, Or{an Neşriyyatı, Bakı-2000, s. 260.

İngiltere'den getirttiği savaş uçakları Azerbaycan'ın şehir ve köylerinin üzerine bomba yağdırır.⁷⁷ Tahran Fars güçleri büyük katliam yapar.

Emperyalist Şah orduları, İran Türkleri'ni zinde ve şuurlu tutan kültür, sanat ve edebiyat ocaklarına saldırırlar. Bütün yayınevlerini, kitapçıları, şairler ve yazarlar evini, bütün kültür kulüplerini yıkıp, yağmalarlar. Türkçe yayımlar başta olmak üzere, bütün Türklükle ilgili kitaplar toplatılarak tongallar (büyük ateşler) yakılarak yok ediliyor.⁷⁸

Şah zorbalasının ve Fars şovenistlerinin, Türk kültür ve edebiyatına karşı yaptığı vahşilikleri ve zulmü, İran Azerbaycanı'nın büyük şairlerinden Ali Tude, "Kitap Tongalı" (Kitap Ateşi) adlı şiirinde şöyle dile getirmiştir:

"Şeherin içinde daşlı bir méydan
Yanır ortalıgda kitab tongalı.
Kenarda dayanan néçe yüz insan
Alova ba {dıgca gözü garalır.

...

Ah, öz dilimizde yaranıb galan,
Şé'rler, neğmeler, destanlar yanır.
Sanki tek kâğızlar déyil kül olan
Arzular, ilhamlar, vicdanlar yanır.

...

İzdiham içinden küçük bir uşag
Tongalın yanına gaçır bu zaman,
O öz kitabını tanıyır, ancağ
Oddan götürmeye hardadır imkân?

...

O öz kitabını götürür meğrur,
İti addımlarla çı {ır aradan.
Gezebli valinin emrile odur,
Dalbadal gülleler yağır ar {adan.

Uşag üzü üste yı {ılır yére,
Nemli torpağlara tökülür ganı.
Gal {ır, izdihama ba {ır son kere,
Kömeye çağırır bütün méydanı.

...

Adamlar dağılır, gédır dörd yana,
İndi girmese de döyüşe hele,

⁷⁷ Cefer Mücürî, İkinci Dünya Müharibesi ve Millî Azadlığ Herekâtı Dövründe Edebiyyat (1941-1953), Azerbaycan Tari {inin Oçérki (1828-1917), E. S. Sumbatzâde, Ş. E. Tağiyéva, O. S. Melikov, Élm Neşriyyatı, Bakı-1985, s.171; Şövket Tağiyéva, Ekrem Rehimli, Samed Bayramzâde, Güney Azerbaycan, Or {an Neşriyyatı, Bakı-2000, s. 260-261.

⁷⁸ Emre Bayır, Fars Milliyetçiliğinin Gelişimi ve Güney Azerbaycan'da Millî Direniş Hareketleri, Avrasya Dosyası, c. 5, s. 3, Ankara-1999, s. 117; Azerbaycan Tari {inin Oçérki (1828-1917), E. S. Sumbatzâde, Ş. E. Tağiyéva, O. S. Melikov, Élm Neşriyyatı, Bakı-1985, s.171.

Sabah ğisas dye o daş mydana,
Daha da inamla birleşib gele...”

Azerbaycan'ın byk şairi Samet Vurgun da, kitapları, ktphaneleri, yayınevlerini yakan, suçsuz insanları salkım salkım dar aĝaçlarına asan vahşi şah cellatlarına Azerbaycan halkı adına şyle seslenir:

"Cellad! Senin ğalaĝ ğalaĝ⁷⁹ yandırdıĝın kitablar,
Min kmalın şhretidir, min üreyin arzusu...
Biz kçrk bu dünyadan, onlar ğalır ydigr,
Her vereĝe neĝř olunmuş nece insan duyĝusu.
Min kmalın şhretidir, min üreyin arzusu...

Yandırdıĝın o kitablar alovlanır ... Ya şı ba ř!
O alovlar ř'le çekib, şefeg salır zlmete...
şairlerin necib ruhu mezarından ğal řaraĝ,
Alĝıř dyir, eřĝi büyük bir ĝehreman millete.
O alovlar ř'le çekib, şefeg salır zlmete...
...

Cellad! Yanıb od olsa da, kle dönmez arzular...
Tebietin ana ĝelbi ĝul doĝmamıř insanı!
Her reyin z dünyası bir seadet arzular,
Ğanlar ile yazılmışdır her azadlıĝ dastanı...
Tebietin ana ĝelbi ĝul doĝmamıř insanı!"

...
Nedir o dar aĝaçları, d, kimlerdir asılan?
Oyuncaĝ mı gelir sene vetenimin haĝĝ sesi.
Dayan... Dayan⁸⁰. Oyaĝ⁸¹ gezir her ürekde bir aslan,
Boĝazından yapıřacaĝ onun ĝadir pençesi,
Oyuncaĝ mı gelir sene vetenimin haĝĝ sesi."⁸²
20 Ocak 1947

şair, yazar Se'di Yzbendi'nin kafasını keserek sngye takıp caddelerde dolaştırdıktan sonra götürüp oĝlunun yolunu bekleyen ak prçekli annesinin önüne atıyorlar. Büyük stad Firidun İbrahim, Cafer Kşif, Muhammet Baĝır

⁷⁹ Ğalaĝ ğalaĝ: Yıĝın yıĝın.

⁸⁰ Dayan- : Durmak, beklemek.

⁸¹ Oyaĝ: Uyanık.

⁸² Samed Vurgun, Sçilmiş Eserleri (iki ciltde), Tertib Eğeni: Kemal Talıbzde, Azereşr, Bakı-1986, s. 133; Azerbaycan Tarişinin Oçerki (1828-1917), E. S. Sumbatzde, ř. E. Taĝıyva, O. S. Melikov, Elm Neşriyyatı, Bakı-1985, s.172; ř. Taĝıyva, E. Rehimli, S. Bayramzade, Güney Azerbaycan, Orşan Yay., Bakı-2000, s. 247-248.

Niknâm gibi şair ve yazarları idam ediyorlar. Ali Fıtrat, Mir Mehdi İtimat gibi onlarca yazar ve şairi zindanlara atıyorlar işkencelere tabi tutuyorlar.

Büyük şair Ali Fıtrat'ı zindanda öldürüyorlar. Şair Muhammet Bağır Niknâm'ı evinin önünde kurşuna diziyorlar. Şair Cafer Mehmetzâde Kâşifi, Nazmiye Meydanı'nda feci şekilde öldürüyorlar.⁸³

Bu kanlı faciada, 25 bin Türk şehit edilmiş, 2500 kişi idam edilmiş, 8 000 kişi ağır cezalara çarptırılmış, 3600 aile Fars bölgelerine, Benderabbas'a, Gaşem adasına sürgün edilmiştir. 70 bin kişi ise vatanlarını terkederek çoğunluğu Azerbaycan'a olmak üzere komşu ülkelere göç etmişlerdir.

5 Nisan 1948 günü yayımlanan bir "Hükümet Bildirisi" ile basın üzerine çok ağır sansür konulmuş, aydınlar susturulmuş, kalemler durdurulmuştur. İran Türkleri'nden 900'den fazla üniversite hocası Gaşem adasına sürgüne gönderilmiştir.⁸⁴

Balaş Azeroğlu, Ali Tude, Abbas Penahî, Hamza Fethi Hoşginabî, İbrahim Zakir, Gafar Herisli, Medine Gülgün, Hekime Billurî, Kahraman Kahramanzâde, Mürtaze Pir gibi gazeteci, yazar ve şairler Bakü'ye sığınmışlardır.⁸⁵

Büyük şair Habib Sahir, İran Türkleri'nin bu kara gündeki ıstırabını "Vetenin Mateminde" adlı şiiri ile şöyle dile getiriyordu:

VETENİN MATEMİNDE

Gısa bir zamanda bahar tek
Çiçeklenen güzel yurdumuz
Soyuğ gebristana benzedi,
Dağıldı duman tek ordumuz.
Gün çı {andan gara yél esdi,
Yı {ıldı gurğumuz, élimiz,
Odlandı talandı Toy, Tebriz,
Urmi a {ar sular diyârı,
Gülü solub, rengi sarardı,
Her gün, her gece ğapımızdan
Aclığ, ölüm girdi içeri.

Héc unudular mı o günler?
Cenûb'a yollanan sürgünler.
Kim unudabilir o ğışda?
A {sama dek ğarda, yağışda,

⁸³ Sabir Emirov, Cenûbî Azerbaycan Demokratik Edebiyyatı (1941-1990), Élm Neşriyyatı, Bakı-2000, s. 51.

⁸⁴ Şövkət Tağiyéva, Ekrem Rehimli, Semed Bayramzâde, Güney Azerbaycan, Or {an Neşriyyatı, Bakı-2000, s. 270.

⁸⁵ Cefer Mücirî, İkinci Dünya Müharibesi ve Millî Azadlığ Herekâtı Dövründe Edebiyyat (1941-1953), Azerbaycan Tari {inin Oçérki (1828-1917), E. S. Sumbatzâde, Ş. E. Tağiyéva, O. S. Melikov, Élm Neşriyyatı, Bakı-1985, s.172.

Ėara zindanların önünde
Yere serilen arvadları.”⁸⁶

⁸⁶ Cenübî Azerbaycan Edebiyyatı Antologiyası, Élm Neşriyyatı, Bakı-1988, c. 3, s. 85-86.

Pişeveri, fedailerıyla birlikte Bakü'ye sığınmak mecburiyetinde kalır. Onunla beraber onlarca şair, yazar, bürokrat, milletvekili de Bakü'ye gider. Stalin, tedirgin olmuştur. Komünizmden vazgeçip milliyetçi olan Pişeveri'nin ülkesindeki Türkleri ayaklandıracağından korkmaktadır. Stalin, Pişeveri'den silahını bırakıp fedailerini dağıtmasını ister. Oysa Pişeveri, Gence yakınlarındaki Hacikend ormanlarına yerleştirilen fedailerıyla görüşerek vatanını işgalden kurtarmak için Tebriz'e hareket etme kararı alır. Ne hazindir ki Pişeveri, fedailerinin yanından ayrılıp Şeki'ye giderken Yevlak şehri yakınlarında 11 Temmuz 1947 günü Mir Cafer Bağirov tarafından trafik kazası süsü verilerek öldürtülür.⁸⁷

M. A. Yaşar, 1979 yılında yayıma başlayan "Varlık" adlı derginin ilk sayısında bu hadiselerle ilgili şöyle yazıyor: "Bu kanlı ve korkulu yıllarda İran'ın diğer halkları gibi Azerbaycan halkı da bütün demokratik ve sosyal haklarından mahrum edildi, onun hürriyeti, bağımsızlığı, varlığı, dili, kültürü ve tarihî kimliği "faşizm!" ve Rusların çizmeleri altında ezildi ve bir avuç "satılmış", halk düşmanının emrine verildi. Bu yıllarda başımıza dikilen Dr. Muhsinilerin, Şahbahtıların zavallı halka yaptıklarını nasıl unutacağız?.. Kitapların yakılmasını, tiyatroların kapatılmasını, halkın yüzlerce, binlerce yetenekli ve şerefli evlâdının hıçkırıklarının sinelerine gömülmesini, Azerbaycan'ın millî medeniyet ve tarih sayfalarından silmemiz mümkün olabilecek mi?"⁸⁸

Pişeveri hareketi görünürde akim kalmış bir hareket olarak görülmektedir. Ancak daha önceki millî hareketler gibi, sonuç itibarıyla bu hareket de halkı ayağa kaldırmış, onlarca yazarın, şairin, eğitimcinin bu millî davaya dikkatini çekmiş; bağımsızlık mücadelesinin ağır ödünleri olduğunu göstermiştir. Rusya gibi dost bildikleri ülkelerin ne kadar hesaplı millet oldukları bir kez daha anlaşılmıştır. Bu millî şahlanmış, edipleri, şairleri, sanatçıları seferber etmiştir. Şahlanan millî ruh, millî heyecan, şiire, türküyeye, destana, ağıta, sanata dönüşmüştür. Edebiyat, tarih, musiki ve sanatta atılımlar yapılmış, yeni sahifeler açılmıştır.

Şunu da kaydedelim ki, halktan veya tahsilli insanlardan bazıları, İngiliz Intelligence'ının, Rus gizli teşkilatı Ohranka'nın, KGB'nin veya Amerika CIA'sının yapacaklarını önceden anlayamadıklarından veya "ehven-i şer" olarak kabul ettiklerinden bu zalim örgütlerin istedikleri doğrultuda veya onların güdümünde hareket etmişlerdir. Bilhassa Ruslar'ın İran'a komünizmi yerleştirme siyasetine vasita olmuşlardır. Diğer yandan bazen ortak düşman karşısında düşmanla birlikte olunabilmektedir. Bütün bunları devrin edebiyatında, tarihinde, düşüncelerinde görebilmekteyiz. Onlarca şiirde, makalede, nutukta bu yanılgıları bu yanlış izleri bulabilmekteyiz. Şah rejiminin yaptığı zulüm, keyfilik ve haksızlıklar da bunun üzerine eklenince, Fatih'in orduları tarafından kuşatılan ve düşmek üzere olan İstanbul'un yerli halkının "Konstantinopolis'te kardinal

⁸⁷ "21 Azer" Dergisi, No: 2, Ocak-1999, 44043 Dortmund-Germany, s. 34; Şövkət Tağıyeva, Ekrem Rehimli, Semed Bayramzade, Güney Azerbaycan, Or{an Neşriyyatı, Bakı-2000, s. 268; Ören, M. M., İran Türkleri Hürriyet Hareketleri, Mars Matbaası, 1980, s. 103.

⁸⁸ M. A. Yaşar, Azerbaycan'da Millî Sitem Hağında, Varlık dergisi, 1358 (1979) - Téhran, sayı: 1, s. 13-14.

külâhi görmektense Osmanlı sarığını tercih ederiz.” dediği gibi İran Türkleri için de Ruslar tercih sebebi olmuştur. Mir Mehdi E'timad, Hilâl Nasirî, Mir Mehdi Çavuşî, Âşık Hüseyin Cavan, İsmail Caferpur, Hekime Billurî, Söhrab Tahir, Kemalî, Musa Tahir gibi nice milliyetçi vatanperver şair ve yazar “Lenin” için onun sistemi için methiyeler yazmışlardır. Kurtuluşu "halklara özgürlük" sloganıyla yola çıkan sosyalist sistemde görmüşlerdir. Başka bir ifade ile Lenin'in komünist yönetimini İran'ın Şah yönetimine tercih etmişlerdir. Kurtuluşu sosyalizmde gören bu tip fikir adamlarından birisi de şüphesiz ki Dr. Eranî'dir.⁸⁹

Dr. Tağı Eranî, diktatör şahlardan, kan emici emperyalistlerden, din adına yola çıkıp halkı kendilerine kul edenlerden, kurtulmanın yolunu sosyalist sistemde görmüştür. “Dünya” gazetesini çıkaran İran Türkleri'nin büyük âlim ve filozoflarından Dr. Tağı Eranî, nasyonal-sosyalist görüşlü yazılarından ötürü, İran Komünist Partisi'nin 53 üyesi ile birlikte “53'ler Mahkemesi” adı altında yargılanmışlar ve cezalandırılmışlardır. Eranî'ye 10 yıl ceza verilmiş ancak 4 Şubat 1940 günü hapisanede öldürülmüştür.

Dr. Tağı Eranî'nin mahkemede yaptığı 5 saatlik “Müdafaa Nutku” İran Şahlık zulmünün en önemli belgelerinden birisi olduğu gibi dünya siyasî tarihinin de en önemli belgelerinden birisidir.

Dr. Eranî, savunmasında devrin adaletsizliğini, ahlâksızlığını, yoksulluğunu; Şah'ın, sadece tahtını koruma uğruna, polis idaresiyle, hafiyeleriyle, kanlı cellatları, kiralık jandarma ve askerleriyle, halka reva gördüğü zulmü, gasbettiği hakları, yabancılara peşkeş çektiği ülke zenginliklerini, emperyalist güçlere verdiği ödünleri büyük bir cesaret, güçlü bir zekâ ve bedîî bir ifade ile ortaya koymaktadır.

Winston Churchill, 1936 yılında, İngiliz Avam Kamarasında, petrol ve İngiltere'nin menfaatleri müzakere edilirken, petrolün ehemmiyetini şüpheye mahal vermeyecek şekilde şu sözleri ile dünya kamuoyuna açıklıyordu: “Bir damla petrol bir damla kandan daha kıymetlidir.”⁹⁰ Evet gerçekten büyük devletler için “petrol” “kandan” daha kıymetli idi. Rusya için, İngiltere, Amerika, Fransa, Hollanda için İran'ın ve İran Azerbaycanı'nın petrolleri gerekli idi. Onlar için İranlının, Turanlının kanının dökülmesi çok da önemli değildi. Kan dökmek için sevk edilen askerler de Afrika'nın Asya'nın kiralık askerleri olursa kanın hiç de önemi kalmıyordu. Evet XX. yüzyılın ortalarında İran'ın ve İran Azerbaycanı'nın zenginliklerini bölüşme mücadelesi çok hızlanmıştı. İran ülkesi, arena olmuştu. Halk, petrol devlerinin ayakları altında perişan vaziyetteydi.

1947 seçimlerinde Kavam'ın liderliğini yaptığı İran Demokrat Partisi ezici bir çoğunlukla iktidara geldi. Kavam'ın Rusya ile gizli bir petrol anlaşması yaptığını kimse bilmiyordu. Bu gizli anlaşmada Şah ve Kavam, İran Azerbaycanı petrollerinin işletmesini Ruslar'a vermişti. Kavam bunu resmileştirmek istiyordu. Türk asıllı milletvekili Muhammed Musaddık, Şah ve Kavam'ın niyetini mecliste açıkladı ve petrol işletmelerinin millileştirilmesi fikrini ortaya attı. Kamuoyu

⁸⁹ Bakınız: Tağı Eranî (5 Eylül 1902-4 Şubat 1940).

⁹⁰ Karadağ, Raif, Petrol Fırtınası, Divan Yayınları, İstanbul 1991, s. 11.

Kavam'ın aleyhine, Musaddık'ın lehine dönmüştü. Büyük gösterilerle Kavam yıpratılıyordu. Baskılara dayanamayıp istifa eden Kavam'ın yerine arka arkaya Bayat, Sait, Hakimî, Hajir, Ali Mansur, Razmara, Hüseyin Âla başbakan oldu. Hepsinin niyeti aynıydı.

1949-1950 yıllarında Amerika, İngiltere ve Rusya gibi emperyalist devletler İran'ın iç işlerine daha fazla müdahale etmeye başlar. Meclis seçimlerini bile yönlendirirler. Bunu gören Azerbaycan Demokrat Fırkası, İran Halk Partisi, Azerbaycan Demokratik Cavanlar Partisi gibi siyasî kuruluşlar, emperyalist güçlere karşı güç birliği oluştururlar ve Millî Cephe Partisi denilen bu oluşumun liderliğine de Muhammet Musaddık'ı getirirler. İran Türklüğünün merkezi kabul edilen Tebriz bir defa daha İran'ın siyasî merkezi hâlini alır ve onun talihini yönlendirir.

Başbakan Razmara, 7 Mart 1951 günü öldürülür. Şah, halkın desteğini tamamen arkasına alan Millî Cephe Partisi'nin baskısına dayanamayarak, istemeye istemeye Millî Cephe Partisi'nin başkanı Muhammet Musaddık'ı 29 Nisan 1951'de başbakan tayin eder.

Musaddık, petrol işletmelerini millileştirerek bu petrol devlerinden kurtarmak istiyordu. Bu karar meclisten çıkartıldı ve Şah'a onaylatıldı. İngiltere ve Amerika, dünyayı ayağa kaldırıyordu. İngiltere için İran'dan çıkmak Büyük Britanya'nın bitmesi demektir. Rusya, Musaddık'ın kararını destekliyordu. Çünkü İngilizler ve Amerikalılar İran'dan çıkarıldıktan sonra, kendisinin İran petrollerine el koyabileceğini düşünüyordu.

İngiltere'nin, Amerika'nın bütün teklif ve gayretleri, Türkiye'nin barış girişimleri sonuç vermiyordu. Winston Churchill yeniden iktidara geliyor ve meseleye el koyuyordu. Büyük Britanya Intelligence Service'i, Amerikan gizli örgütü CIA, Musaddık'ı bitirmek için faaliyete geçiyordu.

Şah Muhammed Rıza Pehlevî tahta çıkınca İran Millî Emniyet Teşkilâtı SAVAK'ı, yeniden organize etmek için CIA'da görevli Amerikalı general Norman Schwarzkopf'a vermiş, yanına da General Zahidî'yi yardımcı tayin etmişti. Musaddık başbakanlığa gelince bunları görevden almış jandarma ve polis teşkilatıyla birlikte SAVAK'ın başına General Afşar Tus'u tayin etmişti.⁹¹

Musaddık'ın en güvenilir adamı General Afşar Tus 4 Nisan 1953 günü Tahran'da kaybolur⁹². Ertesi gün Elburuz Dağları'nda cesedi bulunur. General Afşar Tus'un öldürülmesi ile Musaddık'ın sağ kolu kesilmişti.

Musaddık'ı devirmek için arka arkaya darbeler yapılır. Ancak halk, esnaf, tüccar, din adamları Musaddık'ı desteklerler. Olayların artması üzerine Şah uçakla Bağdat üzerinden Roma'ya kaçır. Kaçarken de Musaddık'ı azledip yerine Zahidî'yi tayin eder. Nihayet CIA, SAVAK ve Intelligence Service el ele verip, dolar keselerinin ağzını açarlar. Tahran piyasasının ileri gelen tüccarları elde edilir, başta meşhur Molla Behbehani olmak üzere birçok din adamı safa çekilir ve onların yardımıyla "din elden gidiyor" mazeretiyle bütün mollalar

⁹¹ Ören, M. M., İran Türkleri Hürriyet Hareketleri, s. 117, ISBN 975-94522-0-0.

⁹² Karadağ, Raif, Petrol Fırtınası, Divan Yayınları, İstanbul 1991, s. 355.

silahlandırılır. 19 Ağustos 1953 gecesi darbe yapılır ve Musaddık tutuklanır.⁹³ 22 Ağustos 1953 günü 6 günlük bir ayrılıktan sonra Şah yeniden tahtına döner.

Başbakan Zahidî kısa sürede Amerika, İngiltere, Fransa, Hollanda ve Rusya'nın bütün isteklerini yerine getirir.⁹⁴ Büyük devletlerle ilişkiler normalleşir (!) ve 1954'te İngiliz, Fransız, Hollanda ve Amerikan şirketlerinden oluşan uluslararası bir petrol konsorsiyumu kurularak, petrol çıkarma ve petrol tesislerini işletme yetkisi bu kuruma verilir.⁹⁵ Bir kez daha "Yorgan gitmiş, kavga bitmiştir!"

Azerbaycan Demokrat Cavanlar Teşkilâtı, Azerbaycan Demokrat Fırkası, Kentlilere Kömek Cemiyeti gibi siyasi kuruluşlar denetim altına ve yöneticileri takibe alınır. 1957 yılına gelindiğinde bu örgütlerle ilgili oldukları ileri sürülen elli kişi zindana atılır. Uzun süre yargılanırlar. 04 Mayıs 1960 günü bunlardan beşi, Eyup Kelenterli, Cevad Faruğî İlyasî, Ali Alimzâde Cavadî, Hasan Zehtab Serabî ve Hüsrev Cihanban Azerî kurşuna dizilirler.⁹⁶ Diğerleri ise çeşitli hapis cezalarına çarptırılırlar.

Mücadelelerinin başarısız olmasının sebebini çok iyi bilen büyük şair Heddad, emperyalist güçlerle işbirliği yapan yerli işbirlikçilere "Éy Bîheyâ Kişi" (Ey Hayâsıs Adam) adlı şiirini yazar:

Şiirin bir bendi:⁹⁷

"Öz növüne {eyanet éden bîşeref kişi,
Ümmid-i {éyr sende Müselmane ğalmadı.
Ne {idmet éyledin vetene, {alğa, millete?
Senden vetende millete sermaye ğalmadı.
Éyle güman éyleme, dünya ğalar sene,
Senden ğabağ deden kimi héyvana ğalmadı."

İran Azerbaycanı şiirinin güçlü nefesi Süleyman Salis de Şah'a hitaben şöyle der:

"Senden inciyibdi bütün,
Taver-i Miyane, Pehlevî.
Boyadı mülk-i İran'ı
Fermanın ğana, Pehlevî.

Minlerle ana yoldu saçın,
Ġırmızı renklendi tacın,
Senden béter Eşref bacın,⁹⁸

⁹³ Rafael, Blaga, İran Halkları El Kitabı, copyright 1997, s. 23, (ISBN 975 94641-0-1).

⁹⁴ Karadağ, Raif, Petrol Fırtınası, Divan Yayınları, İstanbul 1991, s. 378.

⁹⁵ Büyük Larousse, Milliyet yayınları, "İran" maddesi, c. 11, s. 5754.

⁹⁶ Şövkət Tağiyéva, Ekrem Rehimli, Samed Bayramzâde, Güney Azerbaycan, Orfan Neşriyyatı, Bakı-2000, s. 279.

⁹⁷ Cenûbî Azerbaycan Edebiyyatı Antologiyası, Élm Neşriyyatı, Bakı-1988, c.3, s. 92

Ġesd édir cana, Pehlevî⁹⁹

60'lı yıllara gelindiğinde halkın sıkıntıları hâd safhaya ulaşmıştır. Haksızlık, yolsuzluk, yokluk, kıtlık almış başını gitmiştir. İki zıt sınıf oluşmuştur: Bir tarafta yoksul işçi, esnaf, köylüler diğer tarafta bolluk ve refah içerisinde yaşayan zenginler. Yıllardan beridir polisiye tedbirlerle ezilen ve susturulan bu yoksul sınıf artık patlama noktasına gelmişti. Tahran yönetiminin önünde iki seçenek vardı: Ya tabanda oluşacak patlamayla karşı karşıya kalmak ya da ıslahat yapmak. Tahran yönetimi tabii ki ikinci yolu tercih etmiştir.

Mart 1962 yılından itibaren, Marağa şehrinin münbit arazisinden başlayarak 1978 yılına kadar İran Azerbaycanı'nın 3444 köyünün ve 85 obasının toprakları 197 bin arazi sahibinden alınarak köylülere dağıtılmıştır.¹⁰⁰

"Beyaz Devrim" denilen bu ıslahat hareketi hayata geçirildiyse de tali kolları iyi işletilip, zamanında desteklenmediği yani, sulama ikmal işlerinden küçük sanayi araçlarına kadar yeterli destek alınmadığından beklenen sonuç alınamıyordu.

"Beyaz Devrim" in hayata geçirilmesine karşı çıkanlar da vardı. Bunların başında Humeyni geliyordu. Humeyni bu uygulamaya karşı çıkarak ülkeyi terkediyordu.

Eylül 1963 seçimlerinde büyük bir çoğunlukla iktidara gelen Hasan Ali Mansur hükümeti zor günler yaşıyordu. Büyük hadiseler birbirini izliyordu. Ocak 1965'te başbakan Mansur'un öldürülmesi, 1967'de Muhammed Rıza Pehlevi'nin kendisini "şehinşah" (şahlar şahı) ilân etmesi, 1971'de yine kendisini imparator ilân ederek imparatorluk tacı giymesi, 30 Kasım 1971'de Arap Emirlikleri'ne ait üç adanın İran tarafından işgal edilmesi gibi olaylarla 1975 yılına geliniyordu. Bu arada Amerika'nın ve Avrupa'nın jandarmalığını yapan İran, Sovyetler Birliği ile de ilişkilerini iyi götürmeğe çalışıyordu.¹⁰¹ Diğer yandan Şah, ülkeyi bir polis devleti yapmıştı. 400 bin kişilik ordu, 80 bin kişilik jandarma ve 100 bin kişilik SAVAK gizli polis örgütü. İşkence yaygınlaşmış. Rejime karşı en küçük bir muhalefet eziliyordu.¹⁰² İran ordusuna ait askerler gece yürüyüşleri yapıyorlar, önceden tespit ettikleri aydın, yazar, şair, lider insanları gece evlerinden alıyor, zindanlara tıkiyorlardı. Birkaç yıl içerisinde sadece Tebriz'de 500 kişi bu şekilde gece yarısında evinden alınarak götürülmüştür.

Şahı destekleyen İtaat gazetesi Ocak 1978'de rejim karşıtı mollaları irdeleyen bir makale yayımlamıştır. Din adamları siyah irtica olarak nitelendirilmiş ve uluslar arası komünizmin ajanları olmakla suçlanmışlardır. Buna tepki olarak Kum kentinde 400 000 din adamı ve dinî eğitim alan

⁹⁸ Eşref: Şah Rıza'nın kız kardeşidir. Prenses Eşref, Musaddık tarafından ülke servetini talan ettiği için ülkeden çıkarılmıştı. Musaddık'a karşı yapılan darbeye bizzat katılmıştır.

⁹⁹ Cenûbi Azerbaycan Edebiyatı Antologiyası, Élm Neşriyyatı, Bakı-1994, c.4, s. 260

¹⁰⁰ Şövkət Tağıyeva, Ekrem Rehimli, Samed Bayramzâde, Güney Azerbaycan, Orjan Neşriyyatı, Bakı-2000, s. 283.

¹⁰¹ Büyük Larousse, Milliyet yayınları, "İran" maddesi, c. 11, s. 5754.

¹⁰² A. g. e. s. 5754.

öğrencinin katıldığı bir gösteri yapılmış ve 70 kişi öldürülmüştür. Gösteriler İran'a yayılmıştır.

Ayetullah Seyyid Kâzım Şeriatmedarî bir bildiri yayımlayarak Kum'daki olayın kırkınıcı günü olan 18 Şubat 1978 (29 Behmen 1356) günü Tebriz'de bir miting yapılmasını istemiştir. Bununla olayların merkezi Tebriz olmuştur. Tebriz'de yüz binden fazla insanın katıldığı bir miting yapılmıştır. Bütün işyerleri kapatılmış halk, işlerini bırakarak camilere toplanmış, ardından da olaylar başlamıştır.

Tebriz olayları isyan kabul edilmiş, polis silah kullanmış ve yüzlerce kişi öldürülmüştür. 8 Eylül 1978'de sıkıyönetim ilân edilmiş, olaylar yıl boyunca devam etmiştir.

"29 Behmen" diye adlandırılan bu hadise Şah yönetiminin sonunu getirmiştir denilebilir.

16 Ocak 1979'da Şah Rıza Pehlevî eşi Farah'la birlikte ülkeyi terk etmek mecburiyetinde kalmıştır.

Yıllar önce Şair Ali Tude'nin yazdıklarının bir kısmı gerçekleşiyordu!

"Sen éy Settar {an'ın ana torpağı!
Danış derdlerini, aç, danış mene,
Könlüm dolansa da bütün oylağı,
Senin talebine bağlanır yéne....

...
İndi Vaşington'un göca dellalı
Tebriz bazarında ne alır?
- Vicdan!

Şah satır namusu, ârı, iğbalı,
Öz elile vérir dollara gurban.

Dahiler böyüden bu göcaman yurd,
Gör indi kimlerin seyrangâhıdır?!
Seherler üfüğde toplanan bulud
Min yazığ ananın könül ahıdır.

Bu ah eridecek böyük bir dağı,
Bu ah daş zindanı titredecekdir.
Éy veten torpağı, veten torpağı,
Senin gözlediyin gün gelecekdir!

...
O va {t dağılacağ şahın növrağı,
Tacı da, ta {tı da ezilecekdir....
Éy veten torpağı, veten torpağı,
Senin gözlediyin gün gelecekdir!

Ayağa gal {arağ beş milyonluğ él,
Silah götürende bir nefer kimi,

Alagöz kızların geyinib şinél¹⁰³,
Sene and içecek bir esger kimi.

“Dumanlı Tebriz”in gahremanları
Düşmenin köksünden keçdikce bir bir,
“Gor {ulu Téhran”ın şah salonları
Tepikler altında titreyecektir....

Ğaçğınlar, sürgünler, gullar, esirler
Bunu duyacağ ki, bir gurtuluş var.
O ağır ğandallar, pashı zencirler
Ovuclar içinde ovulacağlar.

Zindanda çürüyen ğan ğardaşımız
Ömürlük çı {acağ, Gesr-i Ğacardan,
Min penahsız ğadın, min günahsız ğız
İntigam alacağ bir hökmdardan.

...
Yéne Settar {an’ın zefer bayrağı
Başımız üstünde yükselecekdir.
Éy veten torpağı, veten torpağı,
Senin gözlediğin gün gelecekdir!"

Tahran’da 4 milyon kişinin katıldığı büyük bir gösteri yapılıyor ve 1 Şubat 1979 günü Humeynî İran’a dönüyor. 11 Şubat 1979’da (22 Behmen) Humeyni iktidarı ele alıyor.

1 Nisan 1979 günü referandum yapılarak İran İslâm Cumhuriyeti kuruluyor.

Şunu da belirtmek gerekir ki, yüzlerce hür düşünceli, aydın fikirli, demokrasi âşığı, vatanperver insanın canı pahasına; nice bağımsızlık, hürriyet, demokrasi bekleyen halkların gayret ve desteği ile elde edilen inkılâp, karanlık güçler tarafından yönü değiştirilerek başka mecraya dökülmüştür.

XIX. ve XX. yüzyıllarda, cereyan eden siyasî ve sosyal olaylar bilhassa İran’da baş gösteren bağımsızlık, hürriyet ve demokrasi mücadeleleri Azerbaycan realist nesrinin gelişmesinde büyük rol oynamıştır. Yüzyıllardan beridir devam eden şiir ağırlıklı edebiyatın bu yüzyıllarda nesir kolu da büyük gelişme göstermiş ve nesir sahasında da dünya edebiyatında yer alacak önemli eserler vücuda gelmiştir.

Son iki yüzyılda feodal, diktatör yönetimler tarafından İran Türkleri’ne yapılan bütün zulüm ve haksızlıkları, halkın bunlara karşı gösterdikleri tepkileri, devrin şairlerinin, âşıklarının şiirlerinde, destanlarında gördüğümüz gibi, yeni güneş yüzü gören romanlarda, hikâyelerde, makalelerde de görmekteyiz.

¹⁰³ Şinél: Asker paltosu.

İran Türkleri'nden olan Mirza Abdurrahim Talipzâde¹⁰⁴, Zeynelabidin Marağayî¹⁰⁵, Mirza Hasan Rüşdiyye¹⁰⁶, Mirza Ağa Tebrizî¹⁰⁷, Genceli Sebahî¹⁰⁸, Abbas Penahî (Makülü)¹⁰⁹, Fethi Hamza Hoşginabî¹¹⁰, Hamit Mehmetzâde¹¹¹ gibi yazarlar, İran'da ve İran Türk bölgelerinde meydana gelen siyasî ve sosyal olayların, hem zindanlarda, sürgünlerde sıkıntılarını çekmişler hem de halkın bu ıstıraplı hayatını romanlara, hikâyelere almışlardır. Bu yüzden onların romanları, hikâyeleri ve diğer yazıları devrin siyâsî ve sosyal olaylarının reel belgeleri gibidir.

¹⁰⁴ Bakınız: Mirza Abdurrahim Ebutalibzâde (Mirze Ebdürrehim Talibov) (1834 - 1911)

¹⁰⁵ Bakınız: Zeynelabidin Marağayî (1837 - 1910)

¹⁰⁶ Bakınız: Mirza Hasan Rüşdiyye (Mirze Hesên Rüşdiyye) (1851-1944)

¹⁰⁷ Bakınız: Mirze Ağa Tebrizî (ölm. 1915).

¹⁰⁸ Sebahî (1906-).

¹⁰⁹ Abbas Penahî (1902-29.9.1971).

¹¹⁰ Fethi Hamza Hoşginabî (1922 - ...).

¹¹¹ Hemid Memmedzâde (1924- ...).

I. BÖLÜM
ŞAİRLER VE ŞİİRLERİ

TELİMİHAN (Télim{an})
(1742 - 1829)

Telimhan, Orta İnan'da, Tahran ile Kum arasında bulunan ve tamamen bir Türk şehri olan, Sava şehrinin Merâgey köyünde, 1742 yılında dünyaya gelmiştir. Bu köyün kurucuları olan Esgin tayfasındandır. Babasının adı Timurhan, dedesinin adı ise Karahan'dır.

Telimhan'ın oğullarından birisi Gulam Hüseyin Bey'dir. Onun oğlu Kerim Bey, onun oğlu Murat Han, Murat Han'ın oğlu da Mirza Mahmut (Türkmen Mahmut)'tur ki, o da şair imiş. Onun çocuklarından Mahmud oğlu Hüseyin, şimdi Hüseyinoğulları unvanlarını Mahmud'dan alıp "Mahmudî" diye anılıyorlar. Telimhan'ın bir oğlu da "Şükrullah" imiş ki, onun nesli de Celâlî, Nurî, Zahid ve Télmî diye anılmaktadırlar.

Eskilerin anlattıklarına göre Telimhan, 14-15 yaşlarında şiir yazmaya başlamıştır. Çok güzel şiirler yazdığı ve mükemmel kişiliğinden dolayı onun "Hak âşığı" olduğuna inanılmıştır.

Telimhan gençlik yıllarında amcasının kızı Mihri Hanım'a âşık olmuş, onun ardınca Şiraz'a gitmiş, orada yedi yıl kalarak eyer-semer işleriyle meşgul olmuştur. Ne yazık ki nâkâm bir aşk hayatı yaşamış, çok sevdiği Mihri Hanım'ı alamamıştır. Fakat son nefesine kadar Mihri Hanım'ı sevmiştir.

Telimhan, bir şiirinde 60 yaşına, başka bir şiirinde ise 90 yaşına ulaştığına işaret etmiştir. Onun doksan yaşında öldüğü kabul edilirse, şair Hicrî-Kamerî 1245 yılında yani Miladî 1829 yılında ölmüştür.¹¹²

Sava Türklerinden Ali Kemalî, Telimhan'ın yaklaşık on bin beyit şiirini toplamış ve bir dîvân hâline getirip baskıya hazırlamıştır.¹¹³

Telimhan, dîvân ve halk şiirinin, müstezet, muhammes, tasnif, tecnis, kafiye, gazel, şehrâşüb, müselsel, bayatı (dübeyti), geraylı, murabba, müsebba, mülemma dudak deymez, nazım şekillerinde ve aruz vezninin çeşitli kalıplarında şiirler yazmıştır.¹¹⁴

Ali Kemalî, bir yazısında, on yıldan fazla bir zamanını, Telimhan'ın hayatını araştırmaya ve onun şiirlerini toplamaya ayırdığını, milyonlarca para harcadığını övünerek anlatmaktadır.¹¹⁵

Ali Kemalî, yayıma hazır hâle getirdiği Telimhan'ın dîvânını yayımlayamadan hayata gözlerini yumdu (1996). Bu meşhur eser

¹¹² Varlıg dergisi, 1360 (1981), Téhran-İnan, Sayı: 25, s. 50-54; Sâve Türklerinin Büyük Şairi, Neşre Hazırlayan: Yavuz Akpınar, Kardeş Edebiyatlar, 1997-Erzurum, Sayı: 38, s. 9-17. (Aradaki fark Hicrî takvimin ay hesabından kaynaklanıyor.)

¹¹³ Dr. Gulam Hüseyin Begdili, Yeni Tapıntılar ve Medenî İrsimize Bir Nezer, Varlıg dergisi, 1360 (1981), Téhran-İnan, Sayı: 25, s. 57.

¹¹⁴ Varlıg dergisi, 1360 (1981), Téhran-İnan, Sayı: 25, s. 55.

¹¹⁵ Varlıg dergisi, 1360 (1981), Téhran-İnan, Sayı: 25, s. 57.

yayımlanmak için Türk dili ve edebiyatını seven zengin birisinin yardımını bekliyor.

Büyük Türk şairi Telimhan'ın şiirlerinden örnekler:¹¹⁶

GELİREM

Ey agalar size te'rif éleyim,
Rü {set¹¹⁷ alub âli-şânnan¹¹⁸ gelirem,
Ağuz devat¹¹⁹, göz mürekkeb, dil gelem,
Altmuş pille¹²⁰ nerdübânnan¹²¹ gelirem.¹²²

Bu cahanda, âşîğların dostıyam,
İçmişem piyâle eşgi(n) mestiyem,
Almuşam murâdım kemer besteyem,
İmâm Rıza geribânnan gelirem.¹²³

¹¹⁶ Varlıg dergisi, 1360 (1981), Téhran-İran, Sayı: 25, s. 50-58; Kardeş Edebiyatlar, 1994-Erzurum, Sayı: 28, s. 28-32; Sayı: 38, s. 12-17 ve Sayı: 39, s. 26-29.

¹¹⁷ Rü {set: Ruhsat, izin.

¹¹⁸ Âli-şân: Şanı ve şerefi yüce olan.

¹¹⁹ Devat: Divit.

¹²⁰ Pille: Basamak.

¹²¹ Nerdübân: Merdiven.

¹²² Bu beyitte şair altmış yaşında olduğunu işaret ediyor.

¹²³ Bu şiirin "Gelirem" redifi, bazı yayımlarda farklı yazılmıştır. (Varlıg dergisi, 1360 (1981), Téhran-İran, Sayı: 25, s. 52.)

Oturmuşam öz hâlîma ağlaram,
Derd bilenin ciğerini dağlaram,
Gezerem ölkeni cem'in bağlaram,
Mu'tasımam¹²⁴ âsımânnan gelirem.

Ölkemiz "Erag" dur¹²⁵, şehrimiz "Sava",
"Mezelğan çâinnan" götürdüm hava,
Âşîğlar derdine eylerem deva,
Men tebibem Hindustânnan gelirem.

Bilenler bilsinler men Têlim {an'am,
Bilmiyenler bilsin gövherem, kânam,
Merâğey sakini esli Türkmanam,¹²⁶
Geze geze bu cahannan gelirem.

GÜL ÜZÜN¹²⁷

Gül başımdan, gül ağılını gül aldı,
Gül gaşların gül gözlerin gül üzün¹²⁸.
Gül teklifi, gül bizlere gül étme,
Gül gedin siz, gülşeninden gül üzün¹²⁹.

Gül séyr edin, gül bağlardan, gül derin,
Gül bülbüller, gül bekleyib gül derin,
Gül eşgidür¹³⁰, gül dermânî, gül derin,
Gül gavvâslar¹³¹ gül deryâda gül üzün.

124 Mu'tasım: Gûnahtan çekinen.

125 Erag/İrak: İran'ın orta kesimine Irak/Arak, İrak deniliyor.

126 Bu mısra bazı yayımlarda "Sakin-i Merağay'am" şeklinde yazılıdır: Varlıg dergisi, 1360 (1981), Têhran-İran, Sayı: 25, s. 53.

127 Bu şiir, "Kardaş Edebiyatlar dergisi, 1997-Erzurum, Sayı: 38, s. 17."den alındı.

128 Üz: Yüz, çehre.

129 Üz- : Koparmak.

130 Eşg: Eşk, göz yaşı.

131 Gevvas: Dalgıç.

Gül tanıram, gül bülbülü, gül yârin,
 Gül tiğinen, gül bağrımı gül yarın,
 Gül ardından gül yétmişem, gül yârin,
 Gül inlerem, gül eşitmez, gül üzün.

Gül gülâbdan gül çekersen gül érâğ¹³²,
 Gül {esteyem, gül getirrem, gül érâğ¹³³,
 Gül görünür, gül üzünde gül érâğ¹³⁴,
 Gül şebnem tek gül dutubdur gül üzün.

Gül otağa, gül döşenib gül {alı,
 Gül, geminden gül olmadım, gül {alı¹³⁵,
 Gül, Têlim gül, görünmez gül {alı¹³⁶,
 Gül reftarın¹³⁷, gül gôftârın¹³⁸, gül üzün.

DİLER

Fürûkeş olubdur esl iyeleri¹³⁹
 Bed esller méydân diler, hû diler
 Humâr¹⁴⁰ palâlının salıpdır yére
 Zîn-puşunu¹⁴¹ begres diler, nov diler¹⁴²

132 Érağ: Koku.

133 Gül suyu.

134 Gül suyu, ter.

135 {alı: Hâli, uzak.

136 {al: Ben.

137 Reftar: Hareket tarzı.

138 Gôftar: Konuşma biçimi.

139 Asalet sahipleri kurumuştur.

140 Humâr: Hımar, eşek.

141 Zîn-puş: Eğer örtüsü.

142 Su geçirmeyen kumaştan diler

Mâyeler esrüyüp¹⁴³ mensu { olup ner¹⁴⁴
Méydânı boş görüp mübâriz ister¹⁴⁵
Kemâl ü Reşâdet itip esl ü fer¹⁴⁶
Ça {ır¹⁴⁷ içen keçi gurd ovu diler.

Sedr-i meclis olup anlamazından¹⁴⁸
Ne umarsız bu heyâsız dünyadan?
Bedöv¹⁴⁹ get-i nezer edip arpadan¹⁵⁰
Humâr her şâm bês Tebrizî cov diler¹⁵¹

Kâmâl odu¹⁵² uca dağdan aşıpdır
Yol beledi¹⁵³ doğru yoldan çaşıpdır¹⁵⁴
Şongar, lâçm şikârgâhdan düşüpdür,¹⁵⁵
Çalağan mir-i şikâr olup ov diler.¹⁵⁶

Télim {an'ı nâmerd sözü dağladı
Novkiseler özlerin merd çağladı¹⁵⁷
Nerr ü şîrler¹⁵⁸ esdi kesdi bağladı
Tülkü gelip gılcına dov diler¹⁵⁹

143 Dişiler serpilmiş

144 Erkeklerin itiban kalmamış

145 Savaşacak kişi ister

146 Olgunluk, doğruluk, asıl ve suret kaybolmuş

147 Şarap

148 Beyinsizlerden meclis başkanı (yönetici) olmuş.

149 Küheylan at

150 Arpadan yüz döndermiş

151 Eşek her akşam beş Tebrizîlik arpa diler (Bir Tebrizî 5kg.)

152 Olgunluk odur ki

153 Kılavuz

154 Yolunu kaybetmiştir

155 Şongar ve doğan gibi (avcı kuşlar) av yerinde (itibardan) düşmüştür

156 Çalağan av emiri olup avlanmak ister

157 Sonradan görmeler mertlik tasladı

158 Erkekler, aslanlar

159 Tilki kılıcına meydan diler, tilki meydan okur.

HARAKANLI YUSUF ALİ BEY HÜSREV

Harakanlı Yusuf Ali Bey Hüsrev, tarih boyunca Sava Bölgesi'ni vatan tutmuş Kaşgayî Türkleri'ndendir.

Harakanlı (veya Karakanlı) Yusuf Ali Bey'in hayatı hakkında yeterli bilgimiz yoktur. Dr. Ali Kemalî Bey'in araştırmalarına göre 18. yüzyılda yaşadığı tahmin ediliyor.¹⁶⁰

Sultan adında bir sevgilisinin olduğu ve şiirlerinin çoğusunu ona hitaben yazdığı görülüyor.

Harakanlı Yusuf Ali Bey Hüsrev'in şiirlerinden örnekler:¹⁶¹

ŞİKÂR ÉDİB TERLANIMI SAR MENİM

Soruşmadın yâr, ehvâln nécedir,
Olmuşdur başıma dünya dar benim.
Sultan başın üçün günüm gécedir,
O bîneva gemli göynüm zâr benim.

Sineme çekilib çapraz yâr dağı,
Mecnun'u öldürür Léyli firâğı.
Göz yaşınan suvarmışdım bu bağı,
Neçün ola, gül özgenin, {ar benim?

Hegîget âşîgem billah degil laf,
Zeri zerger tanır, neğreni serraf.
Felek reva degil özün vér insaf,
Şikâr édib terlanımı sar benim.

Zülfün muyu ğaldı mene nişane,
Herdem gülâb sepem éyleyem şâne,
Râzı olma gövlüm ola virane,
Yâr, sende ço { ümidim var benim.

¹⁶⁰ Ali Kemalî, Güney İnan Türkleri'nin Şairleri, 2- Yusuf Hüsrev, Varlık Dergisi, Téhran-1985, Sayı: 71-72, s. 91-93.

¹⁶¹ A. g. e. s. 93-97.

“Yusuf-Ûsrev”i étidin {ûn ciger,
Gülşen ekdim, hicran éyledim semer,
Bîvefâ olma sen, vefâlı dilber,
Sultan senden ayrım yâr benim.¹⁶²

GÜNÜNEN GÉCENİ HEM-ANE GÖRDÜM

Gülistan séyrinde uğradım gâfil,
Buy-ı gün bir dilber mestane gördüm.
Léyli kimi görüb bezm-i işreti,
Üz de üz, ağlı divâne gördüm.

Şükûfe éyleyib yéngi nevbahar,
Açılıbdır gızıl güller, laleler.
Her yandan bir Hindu durub bir gerar,
Pasbandır ab-ı héyvane gördüm.

Çin bür çin éyleyib tóküb çin üste,
Dörd bir yandan hörüb tóküb çin üste.
Şan zengbâr şâhi çekib çin üste,
Âşîglar mülkünü virâne gördüm.

Ġarşıya durubdur bir Türk ser mest,
Ġoyubdur o {ların kemane péyuset,
Âşîglar sef’ine vérdiler şikest,
Öz döşümü orda nişane gördüm.

İki ağreb olmuş gemer gerini,
Genc üste ileyib şahmar kemini,
İki yélda gécesinde bir günü,
Gününen gécenî hem {ane gördüm.

Billurdan Ġayırb çah-ı zene {dan,
Zene {dan söyleyib belalı zindan.
“Yusuf-Ûsrev” ü hükm étîdi sultan,
O yérde saldılar zindane gördüm..

HEYRAN HANIM (1780? - 1850?)

¹⁶² Bu mısranın dördüncü kelimesi, ilgili kaynakta baskı hatası olarak, okunamayacak derecede silik çıkmıştır.

Heyran Hanım, İran Türkleri'nin Dümbüli oymağındandır. 1780 yıllarında Nahcivan'da meşhur Kengerliler ailesinde dünyaya gelmiştir 1850 yıllarında da Tebriz'de vefat etmiştir.¹⁶³

Heyran Hanım ilk tahsilini Nahcivan'da almıştır. Arapça ve Farsça'yı öğrenmiştir. Türk, Azerbaycân ve İran edebiyatını mütalâa etmiştir. Sadi, Hafiz, Fuzûlî ve Gövsî Tebrizî'nin eserleri üzerinde çok çalışmıştır.

1826-1828 Rus-İran Savaşı'nda yenilen Şah orduları, geri çekilirken yolları üzerinde bulunan yerleşim yerlerindeki halkı da İran'a göçmeye mecbur etmişlerdir. Zorunlu göçe tabi tutulan ailelerden birisi de Heyran Hanım'ın ailesi olmuştur. Böylece Heyran Hanım, doğum yeri olan Nahcivan'dan ayrılmak mecburiyetinde kalmış ve ömrünün sonuna kadar Tebriz'de yaşamıştır.¹⁶⁴

“Abbas Mirza'nın annesi ve kız kardeşine yazdığı methiyeleri de ihtiva eden 4500 beyitlik Farsça-Türkçe Divân'ı ile meşhur olmuştur.”¹⁶⁵

Şairenin eserleri onun mûsikî ile de ilgili olduğunu, güzel ud çaldığını göstermektedir.

Heyran Hanım'ın hâlihazırda üç el yazması eseri mevcuttur. El yazmaları Tahran Üniversitesi'nde, Gürcistan İlimler Akademisi Enstitüsü'nde ve Azerbaycan İlimler Akademisi Respublika El Yazmaları Fondu'nda bulunmaktadır.

Şairenin “Seçilmiş Eserleri” ilk defa 1945 yılında Tebriz'de, “İran-Sovyet Medenî Alâkalar Cemiyeti” tarafından Arap alfabesi ile, daha sonra da Bakü'de kiril alfabesi ile yayımlanmıştır.

Heyran Hanım, özellikle gazel yazmıştır. Lâkin klâsik şark şiirinin kaside, terci-i bend, muhammes, rûbaî, müstezat, mesnevî ve diğer bazı türlerinde de eserler vermiştir. Şiirlerinde şairenin zarıflığı, tabiîliği ve coşkun insan sevgisi ile parlak bedîî tasvirleri dikkati çekiyor.¹⁶⁶

Heyran Hanım'ın şiirlerinden örnekler:¹⁶⁷

GAZELLER

SENİN

¹⁶³ Cenûbî Azerbaycan Edebiyatı Antologiyası, Tertib E.: M. Menâfi - Z. Ekberov- R. Gasımova, Élm Neşriyyatı, Bakı-1981, c. I, s. 70. Bazı kaynaklarda şairenin doğum ve ölüm tarihi (1790-1860) olarak gösterilmektedir (Azize Caferzâde, Azerbaycan'ın Aşîğ ve Şair Gadınları, Gençlik Neşriyyatı, Bakı-1991, s. 35).

¹⁶⁴ Azerbaycan Klâsik Edebiyatı Kitap{anası, 20 Ciltde, Élm Neşriyyat, Bakı-1988, c. VIII, s. 425.

¹⁶⁵ Mehmet Fuat Köprülü, İslâm Ansiklopedisi, “Azerî” maddesi, M. E. B. Yay., İstanbul-1979, c. II, s. 141; Mehemedeli Terbiyet, Danişmendân-i Azerbaycan, Azerneşr, Bakı-1987, s. 378-379.

¹⁶⁶ Cenûbî Azerbaycan Edebiyatı Antologiyası, Tertib E.: M. Menâfi - Z. Ekberov- R. Gasımova, Élm Neşriyyatı, Bakı-1981, c. I, s. 70.

¹⁶⁷ Azerbaycan Klâsik Edebiyatı Kitap{anası, 20 Ciltde, Élm Neşriyyatı, Bakı-1988, c. VIII; Azize Caferzâde, Azerbaycan'ın Aşîğ ve Şair Gadınları, Gençlik Neşriyyatı, Bakı-1991, s. 36-49; Cenûbî Azerbaycan Edebiyatı Antologiyası, Tertib E.: M. Menâfi - Z. Ekberov- R. Gasımova, Élm Neşriyyatı, Bakı-1981, c. I, s. 71-76; Cavad Hey'et, Azerbaycan Edebiyatına Bir Ba{ış, Yazıcı Neşriyyatı, Bakı-1993, s. 121-123.

Görse Ay, ya ki, Güneş nur-i cemâlini senin,
Sovurar öz başına {âk-i mehâlini senin.

Saydı âşîgler o gül çöhreni gelb ayinesi,
Gible ét-di ürefa ebr-i hilâlini senin.

Hârût¹⁶⁸ öz séhrini yaddan çı{arar, görse eger,
O gözel gözlerini, séyr ü vüsâlini senin.

Dirilik çéşmesidir sözlerin ârifler için,
Daha üstün sayır onlar leb-i âlini senin.

Tutmağa cân guşunu tor ile den lâzımdır,
Dédiler tor saçını, den ise {âlini senin.

Ƨıızr tek ölmez olar bağına kim bassa yeğın,
O gül endamını bir de per ü bâlini senin.

Tanrı odla çiçeyi yan yana {elğ étmiş ki,
Derdli Héyran etrinden duya hâlini senin.

¹⁶⁸ Hârût: Arkadaşı Mârût ile ün almış bir melek olup, büyü ve sihir ile uğraştıklarından kıyamete kadar kalmak üzere Babil'de bir kuyuya hapsedilmişlerdir.

KÖNLÜM

Olubdu gem yatağı, şâd gördüğün könlüm,
Dağıldı güsseden, abâd gördüğün könlüm.

Diyâr-i gemde giriftar ü destigir oldu,
Kemend-i firğete, âzad gördüğün könlüm.

Ferağ derdine aştardı, tapmadı çâre,
Cemi-i hikmete ustad gördüğün könlüm.

Serir-i veslde Ṭosrovsifet oturmuşdu,
Olubdu gûhda Ferhad, gördüğün könlüm.

Ferağı möhnete düşdükte perşikeste olub,
Visâl seydine seyyad gördüğün könlüm.

Hücum-i möhnet ü gemden sipehri, e'lâye,
Yétirdi nâle vü feryâd, gördüğün könlüm.

Çekib şerareler, étdi vücudumu Héyan,
Misal-küré-yi heddad gördüğün könlüm.

ARASINDA

Könlüm ğuşu ol zülf-i perişan arasında,
Bîçâre ğalib cennet ü nirân arasında.

Gör kim, néce sergêşte ğalib valéh ü تنها,
Ol {âk-i Ṭeta ile Bede{şan arasında!

Tuğyan éyleyib derd ü gemim, bu dil-i zârım,
Bir keştiye benzer: Ğala tufan arasında.

Dil zülf ile rü{sârına çün ğıldı tamâşâ,
Avare ğalib küfr ile iman arasında.

Ay, gör ne eceb mö'cüzedir kim, néce bitmiş,
Bir sünbül-i ter ateş-i sûzân arasında.
Éy dil, éleme gem ki, onun yo{du tefavüt
Gûyunda, çü, derviş ile sultan arasında.

Çün yâr ğalib, lütfünü kem, hanı o hemdem,
Ta sulh ğıla, yâr ile Héyan arasında.

ÇÂRE YOṬ

Çâre yo { derdime ol le'li, düâtâden g yri,
Kimse tutmaz elimi z lf-i resâden g yri.

Yo {du bir yâr,  de hâlimı dildârıma erz,
Ser-i k y nda megerbâd-i sebâden g yri.

Be {timiz Ő Őder-i h yretde iti,  unki bize,
G rmedi yâr devâ c vr   cefâden g yri.

Ger i dildâr mene  yledi  o { z lm   sitem,
Men ona  ylemenem mehr   vefâden g yri.

İsterem dilberimin hizmetine ezm g lam,
T hfemiz yo { de {i bir, { yr-i duâden g yri.

Olmadı bunca giriftar-i gem   derd   elem,
Ser-i k yinde men-i be {ti eraden g yri.

D Őmenin te'nesi, hicran oldu, gurbet elemi,
Yo {du gem {ar bize kimse, Ṭ da'den g yri.

Ger geza saldı seni yârden ayrı, H yran,
Daha te dire nedir  are, rizaden g yri.

 Y HEKİM

Bir nezer le'l-i leb-i c nane  yle,  y hekim,
 ar yi bu derd-i b dermane  yle,  y hekim!

Ger behişt-i c vidan isterse k nl n Ő vgile,
Bir g zer, sen mehfil-i c n ne  yle,  y hekim!

Hicri, dilber  ld r  â {ir meni, sen rehm  le,
Ṭancerin  ek,  etlimi merd ne  yle,  y hekim!

G l terehh m h luma,  yle  l c-i derdimi,
Bir deva v r, e lden big ne  yle,  y hekim!

R h-i He  isterse k nl n, mescide girme sa ın
Ő vgile ezm-i reh-i m y {ane  yle,  y hekim!

 ekme zehmet {ar   {esden, ezmi ke'be  yleme,
Gesd-i bezm-i vesl-i sahib {ane  yle,  y hekim!

Bir gulağ as nâle-yi Héyran'a, hifz ét nâlesin,
Bezm-i hikmetde onu efsâne éyle, éy hekim!

ÉYLEMİSEN

Éy sitemkâr, meni rüsva-yi cahan éylemisen,
Gözümün yaşını çün Declé revan éylemisen,

Hemnişin éylemisen düşmeni, éy mayé-yi nâz,
Reşkden cânım alıb, bağrımı ğan éylemisen.

Gün kimi arizine zülf-i çelipânı salıb,
Gün'ü gör, ebr-i siyeh altda nihân éylemisen.

Nâzile, işve ile séyr éleyib gülzârı,
Gösterib mö'cüze sen, serv-i revân éylemisen.

Bir cânım var idi, éy şûh ki, aldın o zaman,
Özge cân da {ı bu bîkesde güman éylemisen.

Ğaşların tiğ-i sitem almış ele, kirpiyin o {,
Öldürürsen meni, nâheğ yére ğan éylemisen.

Nécün, éy şûh, niğabın götürürsen üzden,
Rû-yi {urşidveşi {alğa eyan éylemisen.

Almısan eğlimi serden benim, éy âfet-i cân,
Ğeddimi möhnet-i hicrinde kâman éylemisen.

Hesret-i veslin ile, éy meh-i men, Héyran'ı,
Başı yérde, gözü yolda nigâran éylemisen.

BAṬIN

Séyr edin, gerden-i minâye ba {ın,
Serimi saldı ne sévdâye, ba {ın,

Zulf-i mişkini salıb arizine,
Gün {üsuf éyleyip, ol Ay'e ba {ın!

Can alar ğaşı, töker kipriyi ğan,
Merheba ol o {u ol yaye ba {ın

Ğemzesi ğanlar içib mest olub,

Cân alan nergis-i şehlâye ba {m!

Eks-i méy çöhresini al gılıb,
Açılıb ol gül-i hemraye ba {m!

Gör benefşe açılıb ya ki, salıb,
Teti gül arizine sâye, ba {m!

Büküben gametimi dâl éleyib,
Serv tek ol ged-i re'nâye ba {m!

Hicri ol mah rû {ün Héyran'ı,
Saldı Mecnun kimi sehrâye, ba {m!

ÉŞGİN, ÉY ŞU, SENİN

Éşgîn, éy şu, senin bu dil-i pürgem demidir?
Bilmirem menzilini, cânda mı, ya tende midir?

İtirib mürği-i dili, tapmıram, éy mayé-yi nâz,
Cüsticü éyle, gör, ol sünbül-i pür {emde midir?

Gametın bükdü belim, arizin öldürdü meni,
Serv ü gül ol ged ü ol ârize mânende midir?

Dédi: Vér cânını, al {âk-i derim zerresini,
Cân-i nâgabilimiz bu béye erzende midir?

Bülbülün, gumruların şûr ü düşüb âfâğçe,
Gül rû {um, serv gedim bu géce gülşende midir?

Vesline şâd, veli firğetine nâşadam,
Bilmirem, sensiz işim nâle midir, {ende midir?

Eğlimi serden alıb, {alg ara rüsvâ éledin,
Bu günah dilber-i men, sende midir, mende midir?

Âşığı öldüresen, vesline şâd étmeyesen,
Senden éy şu, béle zülm {oşâyende midir?

İstiri sidgile gurban ola ol şâhe bu gün,
Gör, feda olmağa, Héyran berâzende midir?

DOLANIM BAŞINA

Éy üzü gül, arizi gülşen, dolanım başına,
Geddi ne {l-i vâdi-yi éy men, dolanım başına!..

Bülbül-i biçâre çekdi her zaman yüz min cefa,
Dönmedi héç növ ilen gülden, dolanım başına.

Söyleyibsen: Dönmedi şem-i gedim etrafına,
Néyleyim sen bir zaman eylen, dolanım başına.

Bezm ara gıl bir işâre {alğdan pünhân mene,
Tâ durub pervâne tek birden dolanım başına.

Könlün isterse eger âşig sene ğurban ola,
Seg reğibi bezmden ğov sen, dolanım başına.

Var senin eşğinde yüz serf éyleyen ömrün, veli,
Yo{ benim tek su {te {irmen, dolanım başına.

Çünki var âşiglere lütf-i nihânın, éy cavan,
Bendeni de hem de {i sevsen, dolanım başına.

Derdin allam, dilberim, divânım ét eĝyâr ilen,
O, dolansın başına, ya men dolanım başına?

Dinmezlikden senin bir müddean vardır meyer?
Çatladı bağrım benim, dillen, dolanım başına.

Vér cavabım, kes başım, tut izzetim, {ar éyleme,
Goyma şâd olsun mene düşmen, dolanım başına.

Éy güzel, yo{dur benim tek ĝeddine dilba {te,
Ĝedrimi men bîkesin bil sen, dolanım başına!

Men düşüm sehalere, Mecnun sifet, şûridevar,
Ĝıl temaşa hâlîma, gül sen, dolanım başına!

Ĝor {ma sen héç bendeden, çövr étme sen héç kimseye,
Sen de öz yanında bir beysen, dolanım başına!

Görmedim méhr ü vefâ ömrümde, her giz, éy peri,
Ĝövmden, bîĝaneden, élden dolanım başına!..

Nitĝ-i Héyran yâr hicranında, bes kim, dâd édib,
Lâl olub, â {ır düşüb dilden, dolanım başına.

MUHAMMESLER (Mü {emmesler)

BENZETDİM

Seher séyr-i çemen gıldım, gülü minâye benzetdim,
Feza-yi busitanı bilmedim sehrâye benzetdim,
Cemâlin görcek, ol yârı meleksimâye benzetdim,
Nezer gıldım, ğaşın taĝın çekilmiş yaye benzetdim,
Tumarlanmış gözün, bir nergis-i şehlâye benzetdim.

Könül ço { teng olub, ol demde séyr-i gülistan étđi,
Hevasım payimâl oldu, sermden eĝlü huş géđi.
Dilim yüz iltica ile vüsalımı soraĝ étđi,
Vurub bâd-i sebâ gül çöhrede zülfünü daĝıtdı,
Sehabi, tireden étmiş tülû-i aye benzetdim...

Taalallah ne {oş {eĝ éyleyibdir Talıĝ'-i Sübhan,
Meger éyni melekdir, verne olmaz bir béle insan,
Çı {ıb séyr-i gülistâne, édib yüz nâzile cövlan,
Gedem basdıĝca gülzâre o dilberçün meh-i tâban,
Nehal-i gametin serv-i sehiybalaye benzetdim.

Ğemim eĝyarden hercend gizletdi, nihân étđim,
Görüb pâyâne yétmez, éşĝimin sirrın beyan étđim,
Gece ta sübh olunca nâle çekdim, el'eman étđim,
Seher va {tı olub dil teng ezmi, gülsitan étđim,
Cu, Héyran nâle étđi, bülbül-i şeydâye benzetdim.

DÉYİN

Dustan, hâl-i dil-i zârımı dildâre déyin!
Şerh-i ehvâlımı ol yâr-ı sitemkâre déyin!
Ruh u cismimden alan ol büt-i {ün {âre déyin!
Belke bir rehm éde bu ah-i şerarbare, déyin!
Meni hicran elemi saldı ne odlare, déyin!

Beh ki, girdab-i belâ içre şikest oldu gemim,
Ğerg-i tufan oluban hedden ötübdür elemim,
Yo {du bir yârı, vefâdar bu dem tutsun elim,
O sitemkâre béle erz éleyin derd ü gemim:
Ğalmışam ĝurbet era bîkes ü ĝem {are déyin!

Étdi dermanına möhtac o mehpâre meni,
Ğoydu bu yollar era bîkes ü âvâre meni,
Mübtelâ étđi feraĝe yéne, {ün {âre meni,

Gerçi, sizden {eber alsa o gözü ğare meni,
“Eli yârden üzülüb, oldu günü ğare” déyin!

O cavane ki, ğeddi serv-i dilâradır onun,
Üzü gül, {âlî¹⁶⁹ siyeh, zülfü semensadır onun,
Yusif¹⁷⁰-i dehr ki, şeydası Züley{a’dır onun,
O tebibe ki, leb’i le’li Mesiha’dır onun,
Çâresiz derdime şâyed éleye çâre, déyin!

Olmaz ol yâr-i vefâdâre ğerin hür ü melek,
Ğemi hicrinde meni, ğemzedeye yo{du kömek,
Ümidim var idi ol mah ru{u bir de ğörek,
Bürç-i se’di şerefinden ayırıp çer{î felek,
Kökeb-i be{timi saldı yêne idbâre, déyin!

Dustan! Saldı ayağdan meni hicran sitemi,
Felekin möhneti, hem ayrılığın derd ü ğemi,
Yandırıp bağrımı, hem çâk ğılıbdır sinemi,
Étdi pâmâl sitem cânımı ğurbet eleme,
Zehr-i hicran éleyib bağrımı sed pâre, déyin!

Yâ Reb, ol bir de görer yâri kenarında de{i,
Ğonçe-yi gül açılıb bağ-i baharında de{i?!,
Tâlî yér yo{du onun cism-i fikârında de{i,
Ğalmadı tab ü tevan çün dil-i zârında de{i,
Élesin rehm bu Héyran-i giriftâre, déyin!

169 Tal: Ben

ZİKRÎ ERDEBİLÎ (1790 - ?)

Zikrî Erdebilî 1790 yılında Erdebil’de dünyaya gelmiştir. Asıl adı İbrahim, babasının adı Hasan’dır.¹⁷⁰ Şairlik sanatını üstadı Fikrî’den öğrenmiştir. Lirik şiirleri ile dikkati çeken Zikrî’nin şiirlerinde sosyal motifler, saf muhabbet ve vatanseverlik geniş yer almıştır. Şairin gazelleri ses sanatçılarının dilinden hiç düşmemiş, halk arasında çok yayılmıştır.

19. asırda Azerbaycân’ın büyük şairi Seyid Azim Şirvanî, Erdebil’de görüştüğü Şair Fikrî’den, onun bir gazelini almıştır. Zikrî’nin şiirlerinin tamamı henüz ele geçmemiştir. “Azerbaycân Cumhuriyeti İlimler Akademisi Devlet El Yazmaları Fondu”nda muhafaza edilen birkaç cönkte şairin 50 kadar yayımlanmamış şiiri bulunmaktadır. Eserlerinden anlaşılıyor ki, Zikrî çok ıstıraplı bir ömür sürmüştür. Hayatı hakkında yegâne kaynak onun şiirleridir.¹⁷¹

Zikrî’nin şiirlerinden birkaç örnek:¹⁷²

GAZELLER

ÉTMEZ

Néçin ol mahliğa bizleri bir yâd étmez?
Lütf ile {atir-i nâşadımızı şâd étmez?

Düşmüşem dâme {em-i zülf-i siyahında, ğaza
Men-i efkârı o zencirinden azad etmez.

¹⁷⁰ Azerbaycan Klâssik Edebiyyatı Kitap{anası, 20 Ciltde, Élm Neşriyyatı, Bakı-1988, c. VIII, s. 515.

¹⁷¹ Cenûbî Azerbaycan Edebiyyatı Antologiyası, Tertib E.: M. Menâfi - Z. Ekberov- R. Ğasımova, Élm Neşriyyatı, Bakı-1981, s. 54.

¹⁷² Azerbaycan Klâssik Edebiyyatı Kitap{anası, 20 Ciltde, Élm Neşriyyatı, Bakı-1988, c. VIII, s. 515-521; Cenûbî Azerbaycan Edebiyyatı Antologiyası, Tertib E.: M. Menâfi - Z. Ekberov- R. Ğasımova, Élm Neşriyyatı, Bakı-1981, c. I, s. 54-69.

Éşğ âbâd éleyen {aneni bir kes yı{maz,
Bir kes hem, eşğ yı{an {aneni âbâd étmez.

Çekmişem sûret-i Şirin'i könül te{tesine,
Men éden sen'eti bu dehrde Ferhad étmez.

Mâyil-i serv ged ü sünbül-i zülf-i siyehin,
Méyli sünbül, heves-i gamet-i şimşad etmez.

Aferinler, seni icad éleyen T{ellag'e,
Sene benzer de {i bir mehveşi icad etmez.

Zikrî, feryâd éleme {ubların eşğinden,
Âşig-i sadig olan eşğde feryâd étmez.

ÉY SEBÂ

Éy sebâ, bu erzimi erz etgilen cânanıma,
Belke derman éyleye bu derd-i bîdermanıma.

Gerçi bu çer{-i felek senden meni gıldı cüda,
Barı, sen éy bîvefâ, herden n'olur. gel yanıma.

Bilmezem herden néçin ganım töker cânan yere,
Hiç rehm étmez benim bu didéyi giryanıma.

Ahu tek her yana mestane dolandırma gözün,
Az gâlıbdır gözlerin re {ne sala imanıma.

Sâgiya, dur, sağer-i serşar doldur, nûş édim,
Gem yéme, gör ço { yétibdir gem, bu gemli cânıma.

Cânımı cânan alıb naséh, meni men' éyleme,
Bilmirem bir cân nedir ki, gıymayım cânanıma?!

Zikrî'-yi şüridé-yi dil sübh ü mesa söyler: Felek
Goydun hesret sen meni ol gözleri mestanıma!¹⁷³

DÜZÜLÜB

Dövr-i rü {sârına kéysuy-i périşan düzülüb,
Ya ki, gül dövrüne bir desté-yi réyhan düzülüb?!

¹⁷³ Cavad Hey'et, Azərbaycan Edebiyyatı Tari {ine Bir Ba {ış, Azərbaycan Dövlət Neşriyyatı, Bakı-1998, s. 280.

Esmе, ёy b d-i seb , pozma niz m-i z lf n,
Ki, niz milen ona  o { dil-i viryan d z l b.

Nece tersab cedir bu ki, g yam ёyleyiben,
G bl -yi h sn ne min deste M selman d z l b.

G l  z nde g r ben d ne-yi d rr-i eregi,
B le sandım ki, g l  vrağına merc n d z l b,

Şerbet-i le'lini b mar k n ller ister,
Bir i im sudan  t r, g r nece eŐan d z l b,

Ёy k man gaş, bu geder atma {edeng-i m jg n,
Ehtiyat ёyle ki, amacına  o { c n d z l b,

Bilmezem, hansı esir o {layacağdır, Zikr ,
Bu sayağ ile ki, ebrusuna m jg n d z l b.

B D-İ SEB 

B d-i seb , terehh m ёle b nevalara,
Erzim y tir vetende olan aŐinalara.

Ёy dust, terkim ёyleme, terketmerem seni,
G ymetli d rr sen, satabilmem gedalara.

Can neğdi nim {endde erzandı bilmişem,
L yiğ nedir bu {ende-yi d ndann malere.

Z hid, uduzma eğlini cennet havasına,
H r-i bihiŐt o {Şamaz h ri liğalere.

Ėem  ekme, s vdiyim, sene Ėem  ekmek h yfdir,
Ėem ya {Şıdır benim kimi be {ti garelere.

Biderdlerden umma deva derd, ёy k n l,
Derd ehli derdini y tirerler devalere.

Y  REB

Heva-yi eŐđ ile doldur k n l k Ő nesin, Y  Reb,
Ėem-i eŐđ ile te'mir ёt bu Ėem viranesin, Y  Reb!

Méy ü méy {âne-yi eşgin yolun bildirme eğyâre,
Belâli âşiğe içdir belâ péymanesin, Yâ Reb!

Çekib şâne dağıttı zülfünü meşşate-yi nâşi,
Pêrişan könlümü sındırdı, sındır şânesin, Yâ Reb!

Reğibim kâkülünden könlümü ister reha gılsın,
O kim ister yı{a bu {aneni, yı{ {anesin, Yâ Reb!

Heğiget atêşinden süznak éyle semender tek,
Ki nar-i şem'e yandırma könül viyranesin, Yâ Reb!

Ƨeyal-i {âlin ile düşdü dam-i zülfüne könlüm,
Bu nâbina guşun sen damde vér danesin, Yâ Reb!

Vüssal-i yâre yétدی Zikrî, amma hiçkes bilmez,
Ne növ ile eda gılsın bunun şükranesin, Yâ Reb!

ÉYLEYİB

Arizu-yi le'l-i cânan bağrımı ğan éyleyib,
Çöhre-yi zerdimi {ünâb ile elvan éyleyib.

Tir-i ğemzen atma, gel bağrım delib, ğanım töker.
Üğdi, zülfün açma kim, hâlım perişan éyleyib.

Ğaşların tağı meni méhrablerden dönderib,
Küfr-i zülfün könlümü bir kâferistan éyleyib.
Sübh imiş ebr-i rü{un şeb ruz lövhî çer{de,
An üçün geh mâhi geh méhri nümâyan éyleyib.

Ğaşların méhraba mayil éyleyibdir vâizi,
Veh, ne tersâdır ki, tersanı Müselman éyleyib?!

Neğş ğıl bir getre {unundan cebin-i pâkına,
Ta, désinler: Zikrî ğanın yâre ğurban éyleyib.

NE MÜNASİB

Câdu gözüne rahib ü tersa ne münasib?
Eyri ğaşına tağ-i kelisa ne münasib?

Derler mene Mecnun, sene Leylâ eşidenler,
Mecnun mene nisbet, sene Léylâ ne münasib?

Can isterisen, éyle bir iyma, verim, amma,
Gôftar olan héynide iyma ne münasib?

Éy sim beden, könlümü nerm éylemisen sen,
Áyine-yi büllûrine ârâ ne münasib?

Dendanına ger iğd-i süreyyâ dédim, amma,
Lô'lölere ol iğd-i süreyyâ ne münasib?

Ğoy, başına bir men dolanım, çünki olubdur
Şem atêşine yanmağa pervâne münasib.

Ṭof étmegilen, Zikrî, o {ublar gezebinden,
Serbâdiyê-yi eşğde pervâ ne münasib?

KÂĞIZ

Gönderib lütfle, éy dil, mene dilber kâğız,
Könlümün zülmetini éyleyib enver kâğız.

Şükr-i Lillah men-i biçâreye lütfle yazıb,
Siteminden usanıb, şû{-i sitemger kâğız.
Ger, yazam yâr cefâ vü gemin itmam olmaz,
Fil mesel, rû-yi zemin olsa seraser kâğız.

Düşse ger âşîğ ü me'suğ cahanda hicre,
Birbirinden olan, éy şû{, ço{ ister kâğız.

Yétmese ger elin ol damanine cânanın,
Éy gönül, vallahı cânanıma gönder kâğız.

Eşk tökdükçe, demadem garalar nur-i gelem.
Ah çekdikçe deyib birbirine titrer kâğız.

Müjde, éy Zikrî'-yi biçâre vü âvâre sene,
Lütf üzüyle yazıb ol gamet-i er'er kâğız.

LEZİZ

Éy {etin mûyu mene mülk-i Süleyman'dan leziz!
Véy üzün nûru mene méhr-i dire{mandan leziz!

Bir gözün şehlâsı yüz min sefhe-yi Tövrat'ıdan,¹⁷⁴

¹⁷⁴ Tövrat: Allah tarafından Hz. Musa'ya gönderilen kitap.

Bir ğaşın ebrusu min min mülk-i İnan'dan leziz!

Gül üzün görmek mene gülberg-i hemradan ecib,
Ol ser-i küyun mene seyr-i gülüstandan leziz!

Zâhida, étme mene te'ne bilibsen, bilmişem,
Cânı sen cânanden, cânanı men cândan leziz!

Âb-i héyvan leblerin şehdin içibdir, éy senem,
An için bir âb yo{dur, âb-i héyvandan leziz!

Âb-i héyvan ile gösterdim o ıızre leblerin,
Onu bundan bîsefa buldu, bunu ondan leziz!

Zikrî'ya, cânane méyl ét, çek cehan mülkünden el,
Yo{du bir zad bu cehan mülkünde cânandan leziz!

OıSAMAZ¹⁷⁵

Gül yarpağı, o le'li dire {şâne o {şamaz,
Bülbül feğanı çekdiyim efgâne o {şamaz.

Vardır egerçi servde âzâdelik, veli,
Étsen {uram, o serv-i {urâmane o {şamaz.

Ger sünbülün de var ise tab ü teraveti,
Ol pic ü tâb zülf-i périşâne o {şamaz.

Gül yarpağı letifdir, amma ki, vesfde,
Gülberk tek camâlına, cânâne o {şamaz.

Hergiz beşerde béyle vecahet görülmeyib,
Billah peridi bu güzel, insane o {şamaz.

Bu cânı bu letafet ile, ya bedendi bu?
Vermez münasibet bedene, cânı o {şamaz.

Sordum, lebin helavetini ıızr'den, dedi:
- Kövser bulağı çeşme-yi héyvane o {şamaz.

Yusif eger o hüsn-i vecahetle Misr'den,
Gelse, yeğın ki, bu güzel insane o {şamaz.

175 Oışamak: Benzemek.

Bu Erdebil mülküdür, Zikrî, gözellerin,
Olmaz şebihî, hûri yü ğılmane o {şamaz.

OLMAZ

Camalın görmeye kim mah pýkerlerde tâb olmaz,
Néçün kim, gün çı {an va {tda şüâ-i âfitab olmaz.

Yétende kúyuna, étme mene cövr, éy melekmenzer,
Ki, billah resmdir, câna, béhişt içre ezab olmaz.

Vüsalından meni mehrum ğılma, salma hicrane,
Müşe { {esdir, cehennem içre bir ehl-i ezab olmaz.

Yüzünden ğıl kenare türré-yi şeb rengini, câna,
Hemişe lâle üzre sünbül-i pür pic ü tâb olmaz.

Ereğ cari olubdur sefhé-yi rühsâr-i cânandan,
Ėeletdir kim, déyerler: Ateşin üstünde âb olmaz,

Kenar éyle üzünden türré-yi terrarını, éy meh,
Şebi, diycürde âsar-i nûr-i âfitab olmaz.

Tökülmüş zülfü rûye, Zikrî, de gelsin tamâşâye,
Olar kim, söyler idi: Ateşe mudan hicab olmaz.

BEDENDEN ÇIȚDI CÂNIM

Bedenden çı {dı cânım, ol leb-i le'li dürefşansız,
Heyatı mümkün olmaz bir beden, olsa eger cânsız.

Camâln ateşinde yanmağ isterdi Țelil'-i dil,
Sebâ Nemrud'u hökm étdi: "Ėoyun onu gülüstansız".¹⁷⁶

Könül rü {sarınl görmeklik ister, héyf müşküldür,
Ne anı bunsuz ét âlemde, Yâ Reb, ne bunu ansız.

Eger görcek yüzün gelse feğane âşiğ-i miskin,
Belî, gülsüz bahar eyyamı olmaz, bülbül efgansız.

¹⁷⁶ Nemrud: Dinî kaynaklara göre Babil şehrinin temelini atan, putperest ve zalim hükümdar. Halil İbrahim, onun dinine yani putperestliğe karşı mücadele verdiği için onu ateşe atmıştır. Ancak ateş gül bahçesine dönüşmüş ve Halil İbrahim'i yakmamıştır. Bu beytin anlamı şöyledir: Şair, sevgilinin ateşli yüzünde yüreğini yakmak isterken, zalim rüzgâr esiyor ve onun saçını yüzüne döküyor ve şairi gülistanından (cemalinden) mahrum bırakıyor.

Teval-i zülfün ile göz yaşı töksem n'olur, éy gül,
Dehan-i meride zehr olmaz, amma, âb niysansız!

Meni cândan ayırdın indi, éy cân, gel bedenden çı {,
Seni men néyelerem mülk-i bedende vesl-i cânansız?

Ėem-i hicre tehemmül éyle, tâb ét vesl-i cânâne,
Vüsâle yétmek olmaz, Zikrî, bu âlemde hicransız.

ÇI-ĐI CÂNIM CİSMİDEN

Çı {dı cânım cismiden, {âl-i ru {-i cânanesiz,
Müşgöl işdir kim, ġala bir ġuş ġefesinde danesiz.

Sâġiya, men mâyil-i ehl-i riyâ oldum. diriġ,
Kéçdi ovgatım ġedehsiz, camsız, peymanesiz.

Başına dönmekden ehl-i éşġi çok men éyleme,
Éy hebibim söyle héç bir şem' var pervanesiz?!

Açılır könlüm, açanda şâne taġ-i kâkilin,
Olmasın Yâ Reb, görüm, herġiz bu kâkil şanesiz!

Vadi-yi éşġi gezib Ferhad ü Mecnun ġéttiler,
İndi men séyrelerem, ġalmaz bu çöl divânesiz.

Aġlaram, {endan olub ġösterse inci dişlerin,
Ebr-i nisan tókse, héç ġalmaz sedef dürdanesiz.

İstemez méy {aneni ger ehl-i mescid, Zikrî'ya,
İstemez méy {ane ehl-i mescidi mey {anesiz.

HER KÖNÜL KİM

Her gönül kim, olsa éşġin mâyesinden mâyesiz,
Bir erusdur bil, heġiġetde ki, ço { pirâyesiz.

Éşġdir bir dayé-yi kâmil, gönül bir tıfildir,
Tıfl-i şir {are müşküldür, dirilsin dâyesiz.

Ehl-i éşġin könlü Meshef'dir, onun âyâtı éşġ,
Ârifa söyle görüm, Ėur'an olur mu âyesiz?

Aç besiret çéşmini, ġıl Şæéy { Sen'an'dan ġıyas,
Éşġ imandır eger méyletseniz tersaye siz.

Her gönül éşġ ile dolsa, bir nihâl-i sebzdir,
Eşġden {âli olan dil, bir aġaçdır sâyesiz.

Éşğdir hemsâye, dil bir évdi mayéhtacsız,
Év ki mayéhtacsızdır, bed kéçer hemsâyesiz.

Zikrî'ya, sen vadi-yi eşğ içre Mecnun olgilen,
Uyma Léyliveşlere kim, pâyesizdir, pâyesiz.

HEĞİGET NEŞ'ESİNDEN MEST OLAN

Hegîget neş'esinden mest olan, méykeş {ümar olmaz.
Ölünce mest olar, kéfdén ayılmaz, huşiyâr olmaz.

Şerâbın néş'esinden me'ni-yi esrâr-i Heg bilmez,
O méykeş kimse ki, mest-i şerab-i mest-yâr olmaz.

Enel Heg me'ni-yi âlemde bu me'ni imiş el Hegg.
Ki Mensur tek ser-i dâr olmayanlar paydâr olmaz.

Ġelenderlikde namus isteyenler nâgelenderdir.
Ġelender lâübalidir, Ġelenderlerde âr olmaz.

Îlâhi ger cehennemde yanarsam, incimem vallah,
Meni bu yandırır: Mehpârelerde é'tibar olmaz.

Meni bu Ġirye-i cânsuzdan me'n etme, éy naséh,
Könülde derd-i pünhan olmasa, gözler de tar olmaz.

İçib méy mest olub, ger dişleyemse le'lin, éy saĠi,
Meni me'zur tut, mestin elinde i{tiyar olmaz.

Bîyabangerd Mecnun olgilen, Zikrî, bu âlemde,
Ki, Mecnun héç, diyâr-i dust-i Leyla'dan kenar olmaz.

MENİ BİR ĠAŞI KÂMAN O-TLADI

Meni bir Ġaşı kâman o{ladı müjĠanı ile,
Atdı bir o{ ki, yarar könlümü péykâni ile.

O kâman Ġaş güzel atdıĠca {edeng-i müjesin,
Doldu péymaneyi çéşmin ciĠerim Ġanı ile.

BaĠlayıb boynuna zahid {em-i zülfün tuĠun,
Gör néce küfr teriĠin tutub iymanı ile.

Gönlümüz cem idi, nâĠâh esib bâd-i seba,

Ġaldı pejmürde yéne zülf-i périşanı ile.

Ṭublar içre vecahetli idi Yusif ezel,
Déyin o ezzele ġarşı dura, bu sani ile.

Âşîġin cismini duze { odu yandırmaz, éle
Ki, éle yandırır od mehveşi hicramı ile.

Zikrî'nin nâle-yi eġanı yétişdi feleye,
Yandırar encümen-i encümü, eġanı ile.

MENİ

Ṭeyal-i vesl-i rü {ün saldı bir {eyâle meni,
Mahaldır yétire be {t-i bed vüsâle meni.

Tülu'ġâh-i teeşşüġde âfitâbem, héyf,
Yétirdi firġet-i méhr-i rü {ün zevale meni.

Süpehr-i éşġde pertövlü bedr-i kâmil idim,
Gemin eritdi, şebih étdi bir hilâle meni.

Getanı mah élemez pare, béyle kim éyler,
Cigerderide bu {urşid-i hicdeh sale meni.

Ġedim {emidelenib ceng tek feraġında,
Bu ġedri salmagilen zerbi, ġüşimale meni!
Vüsal, Zikrî, müyesser déyil, egerçi salıb
Ṭeyâl-i {am bu endişe-yi mehale meni.

ÉTDİ MENİ

Pir-i méy {ane ki, serkerm-i {eyal étdi meni,
Évi âbâd, eceb {ane {arab étdi meni.

Ṭadim-i méykedenin ömrü déraz olsun kim,
Da {il-i silsilé-yi ehl-i sevab étdi meni.

Şükr-i lillah ki, murad oldu müyesser, sâġi
Geldi bir cam ile mest-i mé-yi nâb étdi meni.

Çekti meşşâte, yéne şâne o zülf-i siyehe,
Ġerġi mişk-i {üten ü enber-i nâb étdi meni.

Mekteb-i éşġde ta meshef-i hüsnün o {udum,

Vagif-i mes'eléyi çâr kitab ét-di meni.

Aferin eşğ odundan ki, eceb hikmet imiş,
Oda yandırmadı, amma ki, kebab ét-di meni.

Sordu yüz lütfle ehvalımı cânan, Zikrî,
Şükr-i lillah, yéne bir gülca hésab ét-di meni.

KÖNÜL SÉVDİ

Divâne gönül sévdi bir dilber-i tersânı,
Saldım oda yandırdım Sen'an kimi Ğur'an'ı.

Tersânı séven âşîğ elbette séver tersa,
Bica yére éy gâfil, men' éyleme sen anı.

Mecnun'a déyin gelsin görsün ne tamaşadır,
Séyrâna çıııb Léyli gezmekde biyabanı.

Bir yârın elinden dâd, daim çekerem feryâd,
Feryâde yétişmezler, feryâde yéten hanı?
İstersen eger könlüm cemiyeti cem olsun,
Vérme yéle her lehze kisu-yi périşanı.

Biderlere derdin izhar éleme zinhar,
Derd ehli bilir derdin her yérdedi dermanı.

Sâğî, sene ğurbanem, ğayet de {ümarım var,
Ger yo {sa şerabından, doldur pile gelyanı!

Umsan bilesen Zikrî ne mezhebe rağibdir,
Kâferdi ve lâmezheb yo {dur onun iymanı.

BAṬMARAM

Zülfün görende, enber-i saraye ba {maram,
Görcek güneş camâlını men Ay'e ba {maram.

Emsem mezağ-i le'l-i leb-i şekkerini men,
Étmem nebate méyl, o {urmaye ba {maram.

Ṭüm-mar gözlerin meni bîmar éyleyib,
Sâğî elinde sağ-er-i sehbaye ba {maram.

Bir çéşm, ger doyunca görem gül camalını,

Olsun gesem o cânına, dünyaya ba {maram.

Fegrin palası ile günüm {oş keçir, müdam,
Re {t-i herire, came-yi dibâye ba {maram.

Ṭâk-i fenâde feqr daşın balış éylerem,
Ṭez reht-i {abe, perğ u mütekkâye ba {maram.

Zikrî, zeman ehlina gövğadı seltenet,
Ehl-i ğenaet ollam, o gövğaye ba {maram.

KÖNLÜM

Sebâ, o türré-yi enber fişandadır könlüm,
Dağıtma ço { onu, billah ki, ondadır könlüm.

Kemend-i zülfdedir ya tenâb-i kiysude,
Seba, söyle görüm, hansı mekândadır könlüm?

Sene ğalıbdır ümidim, amandır éy şâne,
Dağıtılan {em-i zülfün, gör handadır könlüm?!

Könül, üzünden onun düşdü zülfüne, bilmem,
Gün istisindedi, ya sâyebandadır, könlüm?!

Perilerin {em-i zülfü çekeller her yane,
Ne fikr édim, ne bilim hansı yandadır könlüm.

Könül ğuşu {em-i zülfünde âşiyân tutmuş,
Ferar édíb söyle, ya âşiyandadır könlüm?!

Heyat-i tel'eti, cânânım ile, éy Zikrî,
Terebsera-yi riyaz-i cinandadır könlüm.

OLMAZ GÖZEL

Ṭûb rûlar sen'eti cövr ü cefâ olmaz, güzel!
Bîvefâ olma, gözeller bîvefâ olmaz, güzel!

Nazeninler nazenin işler gererler nâzilen,
Çek cefâden el, sene billah sezâ olmaz, güzel!

Terk ğıl cövrü cefanı, yı {ma könlüm mülkünü,
Mülk viyran olmağa, hakim riza olmaz, güzel!

Müddeâsız könlümün vér müddeâsın veslile,
Géyr veslinden buna bir müddeâ olmaz, güzel!

Çâresiz âşîgleri men' étme veslinden, peri,
Çâresizdir, çâre-yi emr-i geza olmaz, güzel!

Can vérib veslini temennasında, amma bilmerem,
Metlebim senden olur hasil veya olmaz, güzel!

Dövlet-i feğr ü fenaden men' ğılman Zikrî' ni,
Hiç dövlet dövlet-i feğr ü fenâ olmaz, güzel!

MEN

Dustlar, her bîvefâden ötrü yétdim câne men,
Câne yétmekden ne hasil, yétmedim cânâne men.

Bir {ümarin gözlü cânan éyleyib ser {oş meni,
Bu sebebdendir ki, menzil étmişem méy {ane men.

Sağiya, bilmem nedir, cam-i şerabın neş' esi,
Çün heğiget neş' esinden içmişem péymane men.

Étdi bir tersa ğızı, Sen'an kimi tersa meni,
Laf-i eşge uymuşam, gelmem de {i iymâne men.

Bülbül oldum her güle, min {ar yétdi cismime,
Ol sebebden çuğd tek tutdum reh-i virane men.

Ülfetim kesdim refîğ ü âşinaden, dustden,
Çün, meğam-i dustluğda görmedim merdane men.

Éylerem Mensurveş zikr-i "enel heğ", Zikrîya,
Çekseler dâre, eger, baş goymuşam méydane men.

ÉY GÖZEL

Éy güzel, göster cemâlin gün tecellâlanmasın,
Jenk tutsun mah güzgüsün mücellâlanmasın.

Münkesif olsun rû {-i {urşid, pertöv salmasın,
Mün {esif olsun gemer, ebr içre béyzâlanmasın.

Aç leb-i méykûnunu, göster üzâr-i alını,
Gönçe {ûn-i dil yésin, gül bergi hemrâlanmasın.

Kisvet-i rengin keyib, gamet çekib éyle {üram,
Çekmesin şümşad gamet, serv re'nâlanmasın.

Sürme çek, her gün {ümârin çeşmine yüz nâz ile,
Çeşm-i nergiz mestlik resmile şehlananmasın.

Türré-yi terranına çek şâne, her dem sep gülâb,
Derhem¹⁷⁷ olsun türré-yi sünbül müterrelanmasın.

Zikrî'nin zikri hemişe vesf-i ru {sârn olub,
Ondan özge fikri olsa, nitği güyalanmasın.

AÇILSIN

Çek şâneni zülfünde olan {emler açılınsın!
Berhem éle, göy bir néçe berhemler açılınsın!

Meşşate, dağıt kâkilini, göy ay üzünden,
Bir bir dolaşan ef'i-yi erğemler açılınsın.

Ço { kimseneler bende düşüb zülfün ucundan,
Aç tabını, göy bir néçe ademler açılınsın.

Ey şah, yerit mülk-i dile leşker-i hüsnün,
Hökm éyle ki, zülfündeki perçemler açılınsın!

Kéçdi Remezan ayı, der-i méygedeni aç,
Elbette, gerektir ki, bu mövsimler, açılınsın.

Sağiler edib reğs, götürsün ele câmı,
Dolsun méy ile cam, ser-i {ümler açılınsın.

Zikrî, gem-i âfağ gönül mülkünü tutmuş,
Bir fikr éle, könlümde olan gemler açılınsın.

¹⁷⁷ Derhem: Muztarip.

KÉÇDİM SER-İ KÛYUNDA

Kéçdim ser-i küyûnda senin küll-i cahandan
Tâ vardı cânım men de {i keçmem bu mekândan.

Meşşâte vurub şâne, {em-i zülfün açma,
Göy söykeşiben¹⁷⁸ bir yana düşsün iki yandan.

Terk eylemerem güşé-yi méy {aneni, zahid!
Kéçmem bu mekândan, kéçerem hur-i cahandan.

Bir mâhiveşin silsilé-yi zülfüne düşdüm,
Mestane gıya ba {dı, meni éyledi cândan.

Zülfün {em-i könlümde gezer, éyle terehhüm,
Éy meh, bu füsünla meni gurtar bu ilandan,

Ebru, müje vü {âl ü {et ü zülfü dağılmış,
Güya yıgılıb leşker-i hindû kéçe cândan.

Zikrî, düzüüb gaşlarının altına müjgân,
Yâ Reb meni hıfzéyle bu o {dan kâmandan!

SULTAN-İ ÉŞĞ TUTDU

Sultan-i éşğ tutdu vücudum vilâyetin,
Yazdı könül vilâyetine eşğın âyetin.

Mehşer de sensiz anla ki, hicrandır âşığa,
Zahid, ço {étme bizlere mehşer hékâyetin.

Düşdüm eyaiden, tut elim bir, eyag ile,
Sâği, götürme menden eyağın inâyetin.

Tenhâlığımda goymadı تنها meni seba,
Yâ Reb, himayet ehlinin artır himayetin.

Bu Zikrî'yi, şikesteni, éy yâr-i sengdil,
İncitme, éyleme béle viyran imaretin.

ÉŞĞ DİRDİ

Tebiba éşğ derdin def édemmezsen mezâcımдан,
Meni bu derd billem öldürer, el çek elâcımдан.

¹⁷⁸ Söykeşiben: Birbirine yaslanarak.

Elâc-i derdime cânan lebinden éhtiyacım var,
Elâcım hasıl éyle, éy mealic éhtiyacımdan!

Palası feğrile séyr-i tecerrüdde yérım {oşdur,
Seriri, seltenet zövgün alır könlüm ucacımdan.

Könül güzgüsüne {akister-i feğrim cilâ vérdi,
Gina sengin genaet séygeli sildi sücacımdan.

Gedayem, gerçi gedrim yo {, velâkin éşğ féyzinden
Şerafiyyet alır tac-i Keyan peşmine tacımdan.

Tenur-i sübhde péncakeş-i {urşide méyl étmez,
Yéyer bir nan-i búryan kim, benim bu pare sacımdan.

Mügerrer ruzunu, ruziresan vardır, vérer Zikrî,
Denîler mihnetini çekmerem, ger ölse acımdan.

DOLANSIN

Ėoy şâne {em-i zülf-i perişane dolansın,
Açsın girehin, her biri bir yana dolansın.

Açdıgca {em-i zülfünü şâne açılır dil,
Tél tél éle, Ėoy her téle bir şane dolansın.

Könlümden alır sebr ü şekiba {em-i zülfün,
Ėoyma, o Ėara ef’i bu viyrane dolansın.

Éy şem, seni bâd-i fenâye Ėoyar ahım,
Ėoyma bu Ėeder başına pervane dolansın!

Zâhid yéne münkirdir, ona çéşmini Ėöster,
Ta heşre kimi ser{oş u mestane dolansın.

Ėöster leb-i méykûnede ol {âl-i siyahı,
Zâhid méy üçün Ėüşé-yi méy{ane dolansın.

Ėülzar-i rü {ün bülbüldür Zikrî-yi miskin,
Ėoyma de{i, bülbül bu Ėülistane dolansın.

VARDIR

Gel éy sübhün nesimi, yâra bir péyĖamımız vardır!

Yétir söyle ki, onsuz sanmasın aramızdır!

Sirişkim al, rengim zerd, gel, gör éy senem, sensiz
Eceb {oş rûzigâr ü ya {şı {oş aramızdır.

Ferağından tenim inceldi, zülf-i tâbdârından
Gülendamım, geminden mu misal endamımız vardır.

Terig-i eşğde merdane durdum, dönmedim hergiz,
Bihemdullah ki, âşigler içinde namımız vardır.

İki âlemde, Zikrî, dust didârın temanna gıl,
Eger Heğ verse, dergâhında bir bu kâmımız vardır.

VAR

Ṭurşididen bu mehveşin artıg cemâlî var,
O {şatmaram güne ki, günün ço { zavalı var.

Ye'guba söyleyin ki, tamaşaya gelgilen,
Yusif egerçi yo {du velâkin, misâli var.

Çeşmin ki, güşes ile demadem gıya ba {ır,
Me'lum olur ki cânımı almağ {eyalı var.

Éy dil, terig-i eşğde gedem goyma, zinihar,
Bu bir tariğdir ki, ölüm éhtimalı var.

Éy çer {, âfitâbına o {şatmaram üzün,
Bir gündü bu ki, haşiyesinde hilâli var.

Tanrı bilir ki, zerrecen méyl gılmaram
Sensiz bu âlemin ne geder mülkü malı var.

Séyyad olmayım néce, Zikrî, ki, Erdebil,
Bir şehrdir ki, ço { alâgözlü maralı var.

ÉYLER

Kime kim, sâgi-yi gülçöhre teklif-i şerab éyler,
Olar sergerm-i méy, zöhd ü vere'den içtinâb éyler.

Ayağdan düşmüşem, sâgi, elim tut bir eyağ ile,
Ki, her kim teşneye su verse, gayetsiz savab éyler,

Terabat eşğ évidir, léyk, be'zi hemdem-i nâgis
Terabeti olur, amma, {erabatı {arab éyler.

Her ister her kimi zencir-i eşğe bağlasın möhkem,
Ona evvel peripéykerlerin zülfün tenâb éyler.

Ülûm-i evvelin ü â {irin bir nöğtedir, Zikrî,
Haman bir nöğteni zahid yıgıb, min bir kitab éyler.

O_TŞADIR

Zencir-i dil o zülf-i girehgire o {şadır,
Divânedir ki, enberi zencire o {şadır.

Éşğün getili, ğaşına üryan ğılnc déyer,
Ğovs-i guzeh {amanını şemşire o {şadır.

Seyyadsan, sene o köntüller ki, bend olur,
Ğaşın kemâne, kirpigini tire o {şadır.

Ço { şirdil kötüllerini aldı ba {ışın,
Her kim görer nigâhını ne {çire o {şadır.

Yusif seninle de'vi-yi hüsn étse éy cavan,
Âlem seni ona, onu bir pîre o {şadır.

Bir gayet ile mehv oluram sûretin görüb,
Kim, sûretim gören meni tesvire o {şadır.

Zikrî kemend-i kâkilini, dane {alını,
Dam-i belâye, dâne-yi tezvire o {şadır.

KÖNLÜMÜZ

Könlümüz Heğg'in ne dünya vü ne uğbasındadır,
Her iki âlemde bir cânan temennasındadır.

Âlem-i tecridide lâgâyddir bil, {atirim,
Ne nizâ-i mülkde, ne mal de'vasındadır.

Bir gelendar meşrebem dâim nemedpuşem, gözüm
Bu fenâ dehrin ne uğbâsı, ne dünyasındadır.

Terk-i mal ü mülk, dövlét éyleyibdir padşah,
Şah daim fikr-i mal ü mülk de'vasındadır.

Rehm ét, éy fessad, rehm ét, neşterin aheste vur,
Çünkü Léyli'nin ganı Mecnun'un e'zasındadır.

Zikrî'ya, cânan yolunda cân verib fe {r étme kim,
Bu sifet, eşg içre ehl-i eşgin ednasındadır.

DOLUDUR

Zé bes, vücud-i zeifim belâ ilen doludur,
Misal-i néy gürü cismim neva ilen doludur.

Menem bu esride Mecnun kimi biyâbenkerd,
Vücud gem odu başım hava ilen doludur.

Yétişdi nâgê-yi Léyli ne yatmısan, Mecnun!
Bu çöl tamam sedâ-yi dirayilen doludur.

Men isterem ki, alam âfıtabden pertöv,
Meger, bu sefhé-yi gerdun sehâbilen doludur?

Meger gül oldu hezan endelib-i zâr ağlar,
Bu bağ zemzemé-yi huy ü hayilen doludur?

Kimi güler, kimi ağlar, zamanede, Zikrî,
Nevailen doludur, néy nevailen doludur.

†İLAS

Olsa da pervâne gerçi, şem'i, suzandan {ilas
Mürğ-i könlüm olmaz ol zülf-i perişandan {ilas.

Resmdir, ger dâm-i seyyâde düşe bir séyd eger,
Da {i müşgüldür éde ol séyd özün andan {ilas.

Düşse bir bülbül eger öz külbesinden ayrı kim,
Heşre dek olmaz o bülbül şûr ü efgandan {ilas.

Da {i yétmez gülşene ol bülbülün bir de eli,
A {irü'l-emr ol gefes içre olur cândan {ilas.

Şâh-i {üban âşîgi öldürmeye {encer çekib,
Bârilaha, gıl gedanı gehr-i sultandan {ilas.

Çı{sa Yusif dişre cah-i hebsden, men olmaram,
Ol ser-i zülfünden, ol cah-i zene {dandan {ilas.

Zikrî olmuş talib-i vesl-i nigêr-i mehcebin,
Yâ Reb, éyle sen onu bu derd-i hicrandan {ilas!

İMİŞ

Ṭublar meshef-i husn-i Heğ için âyet imiş,
Nazeninler hamı mehzen, eser-i rehmet imiş.

Allah Allah, bu ğed ü ğamete ehzen, ehzen!
Aferin ğudret-i Ṭellâge, eceb ğudret imiş!..

Déme Ferhad'a muğabil meni, éy şirindil,
Éşğdir mendeki, Ferhad'da bir sen'et imiş.
Yârı isterdi gönül, yétmedi meğsude ne sud
Ariz u ne{linin â{ır semeri hesret imiş.

Gece gündüz töküler {un-i ciger çeşmimden,
Néyleyim âşig için {un-i ciger ğismet imiş.

Nimcân étme meni birce nezer ba{mağ için,
O siyeh çeşmin eceb kâfer-i kem fûrset imiş.

Dér idim, bâdiyé-yi eşğde mecnun oldum,
Anlamazdım ki, bu bir dâire-yi héyret imiş,

Zikrî'ya, ğıldı meni ğabil-i bezm-i rindan,
Ṭidmet-i ehl-i {erâbat eceb {idmet imiş.

ENDELİP KARACADAĞI (Endelib Garacadağı)

XIX. yüzyıl İran Türk şairlerinden birisi de Endelip Karacadağı'dır. Onun hayatı hakkında fazla bilgimiz yoktur. Doğum ve ölüm tarihleri henüz kesin olarak bilinmemektedir.

Onunla ilgili kısa bir bilgi kendisinin yazdığı "Leylâ ve Mecnun" manzumesinin başlangıcında bulunmaktadır. Bu kaynağa göre o, İran Azerbaycânı'nın Karacadağ bölgesinin Eher kasabasında doğup büyümüştür. Gençliğinde bir kıza âşık olmuş, nâkâm bir âşk hayatı yaşamıştır. Bu ıstıraplı âşk yüzünden doğup büyüdüğü yer olan Eher'den ayrılmış, bir çok yer gezmiştir.¹⁷⁹

Karacadağı, hayatının büyük bir bölümünü muhtelif hanlıklarda "Mirzalık" (kâtiplik) yapmakla geçirmiştir. Bir kasidesinden anladığımızı göre 1830 yılına kadar Revan'da Serdar Hüseyinkulu Han'ın yanında kâtip olarak kalmıştır. Revan Hanlığı Rusya'ya bağlandıktan sonra o, Mayor Şubin'in yanında kâtip olarak çalışmıştır.¹⁸⁰

Endelip Karacadağı'nın gazel ve kasidelerinde Fuzûlî'nin tesirinde olduğu görülmekle birlikte, âşık tarzı şiirlerinde Molla Penah Vakıf Mektebi'nin takipçilerinden birisi olmuştur. Bedî eserleri içerisinde "Leyli ve Mecnun" manzumesi ve şifâhî halk edebiyatı tarzında yazdığı âşıkvari şiirleri çok önemlidir. "Gelin", "Ay Meded" şiirlerinde görüldüğü gibi bilhassa âşık tarzı şiirlerinde tasvir ve anlatımlarda sun'îlikten uzaklaşmıştır.¹⁸¹

Endelip Karacadağı, hem halk edebiyatı, hem de divân şiiri nazım türlerinde çok mükemmel şiirler yazmıştır.¹⁸²

Endelip Karacadağı'nın şiirlerinden örnekler:¹⁸³

KOŞMALAR

GÖRÜNER

¹⁷⁹ Cenûb Ulduzları, Ebûlfezl Hüséynî ve Yolçu Piriyeve, Yazıcı Neşriyyatı, Bakı-1984, s. 8; Azerbaycan Klâssik Edebiyyatı Kitap{anası, 20 Ciltde, Elm Neşriyyatı, Bakı-1988, c. VIII, s. 490.

¹⁸⁰ Azerbaycan Klâssik Edebiyyatı Kitap{anası, 20 Ciltde, Elm Neşriyyatı, Bakı-1988, c. VIII, s. 490.

¹⁸¹ Azerbaycan Tari{inin Oçerki (1828-1917), E. S. Sumbatzâde, Ş. E. Tağrıyeva, O. S. Melikov, Elm Neşriyyatı, Bakı-1985, s. 261.

¹⁸² Azerbaycan Klâssik Edebiyyatı Kitap{anası, 20 Ciltde, Elm Neşriyyatı, Bakı-1988, c. VIII, s. 490; Cenûbî Azerbaycan Edebiyyatı Antologiyası, Elm Neşriyyatı, Bakı-1981, c. I, s. 43.

¹⁸³ Cenûb Ulduzları, Ebûlfezl Hüséynî ve Yolçu Piriyeve, Yazıcı Neşriyyatı, Bakı-1984, s. 134-175; Azerbaycan Klâssik Edebiyyatı Kitap{anası, 20 Ciltde, Elm Neşriyyatı, Bakı-1988, c. VIII, s. 490-514; Cenûbî Azerbaycan Edebiyyatı Antologiyası, Tertib E.: M. Menâfi - Z. Ekberov- R. Gasımova, Elm Neşriyyatı, Bakı-1981, c. I; Cavad Hey'et, Azerbaycan Edebiyyatı Tari{ine Bir Ba{ış, Téhran-İran-1376, c. I.

Ay silkinib géden yaşılbaş sona,
Sende ter cığalar, téller görüner.
Âşig olan senin kimi şebaza,
Menim tek rüsvâ-yi eller görüner.

Yâr yârın yolunda gerek néyleye,
Başın, cânın, élin gurban éyleye.
Méylin véren senin kimi Leyli'ye,
Mecnun tek mesken-i çöller görüner.

Géden, gétme, bir beri ba {, ay géden,
Gözüm doymur sen tek gözel kimseden,
Gâh ya {andan şö'le verir ağ beden,
Gâh olur ki, nâzik eller görüner.

O {layıbsan meni, éy ziba senem,
Ne hasil, goymursan yarama melhem,
Gece cânan ile oluram hemdem,
Seher yasdıgımda güller görüner.

Éşitmesen Endelib'in âhını,
Tutarsan bir yollug resm-i râhını,
Sıdgile çağırram şahlar şahını,
Gör néce tufanlar, séller görüner.

ZİYÂLANIBDIR

Bürc-i letâfetden olub hüveyda,
Yéne méhr-i rü {un ziyâlanıbdır.
Her görende re'şe düşür cânıma,
Mestâne gözlerin şehlâlanıbdır.

Veh veh, ne gözelsen, şu { ü nâzenin,
Cebinin münevver, zülfün enberin,
Lebin gül gönçesi, bu {ağın nesrin,
Yanağın lâle tek hemralanıbdır.

Béle terk élemez séven séveni,
Seni Tanrı¹⁸⁴ yâddan çı {artma meni!
Hağ bilir ki, néce sévmişem seni,
Serim zülfün kimi sévdalanıbdır.

Yâr, méhrini menden kesibsen yéne,

¹⁸⁴ Seni Tanrı: Tanrı'yı seversen.

Merhemet nezerin salmırsan mene,
Başın için¹⁸⁵, seni séven kimsene,
Mecnun kimi {alğa rüsvâlanıbdır.

Bağ-i letâfetten gel éyle güzer,
Serv görsün geddini, övc etmesin ser,
Gülşen-i hüsnüne gılanda nezer,
Perişan Endelib nevâlanıbdır.

DÉYEN YOÓH

Menim erz-i hâlım bir terig ile,
Söhbet salıb nazlı yâre déyen yo {.
Hicran odun saldı meni ayagdan,
Yandı güzel cismim nâre, déyen yo {.

Éşğ atéşi cânda çekib zebâne,
Âşigliyim meşhur oldu cehane¹⁸⁶,
Pünhan sa {lamagdan yetişdim câné,
İndi vurub âşikâre, déyen yo {.

Hâlım, hükümetli, dövletli, mallı,
Gabağında gullar, şehleli, şallı,
Bir mina gerdenli, bu {ağrı {allı,
Siyeh saçlı gül rü {sâre, déyen yo {.

Éy üzü gül, boyu servi senuber,
Vesfın éylemişem dilimde ezber,
Bilmem ne sebebden yegâne gövher,
Yetişmedi {iridâre, déyen yo {.

Bir gül üzdü yâre âşigem, âşig,
Bir şirin göftâra âşigem, âşig,
Men de bir nigâra âşigem âşig,
Endelib tek gül'üzâre déyen yo {.

GELİN

Sarbanlarda bir gözele tuş oldum,
Benzer bir alıcı şahbâze gelin.
Gız gelin ço { gördüm dünya üzünde,
Yétmedim senin tek mümtâze, gelin!

¹⁸⁵ Başın için: Bir yemin ifadesi. Başın için.

¹⁸⁶ Cehan: Cihan, dünya.

Ay üzün görende döndüm hilâle,
Rengim uçdu, düşdüm bir özge hâle,
Ayine tek séyğel vurub camâle,
Gül destesi kimi ter taze, gelin.

Baş bağlayıb sürme çekibdir göze,
Ceyran balası tek üz goyub düze,
Ger yol azıb teşrif getirsen bize,
Başım üste, gellem pişvâze, gelin!

Éy melâhet kâni, heyâ me'deni,
Kerem tek oduna yandırdın meni.¹⁸⁷
Ömür serf éyleyib tapardım¹⁸⁸ seni,
Allah bela versin ganmaza¹⁸⁹, gelin!

Taği ebruların, méhrab-i menber,
Bu gülşeni gören Ke'be'den döner,
Gible dergâhına her şam ü seher,
Melâikeler geler namaza, gelin.

Yı{ıbsan évimi ğaş ü göz ilen,
Yandır{ıbsan kâbab bağrım kôz ilen,
Medh éylerem seni beş bend söz ilen,
Sallam İravan'da avâze gelin.

Ağlım ğaç{ıb, seni görenden beri,
Sehralara düşüb olmuşam deli,
Payızın a{ır{ı, ğışın evveli,
Getdin Endelib'i pervâze, gelin!

DANIŞ

Dolanım başına, olum ğurbanın,
Alâ gözlü yârim, indi dé danış!
Billah sene ğurban olmağdır pēşem,
Yo{dur benim özge kârım, dé danış!

Çem{em ilen soyunmağın, yatmağın,
Herdem gözün ğıy{ıb, ğaşın atmağın,
Şirin şirin nâz ü işve satmağın,

¹⁸⁷ Bu mısradaki şair kendisini meşhur "Kerem ile Aslı" hikâyesinin kahramanı Kerem'e benzetiyor.

¹⁸⁸ Tapmak: Bulmak.

¹⁸⁹ Ganmaz: Anlamaz, anlayışsız.

Elden alıb i {tiyarım, dé danış!

Éy kân-i melâhet, me'den-i hüner,
Şem'-i vechin salıb cânıma şerer,
Beski, eşğ ateşi olub şö'lever,
Ne sebrim var, ne ğerarım, dé danış!

Zülmeti hicrinde kéçmişem cândan,
Dönmerem senin tek nur-i câhandan,
Sen men ile kemlütf olan zamandan,
Ğara keçir rüziĝârım dé danış!

Bir bülbül o {urdu gül budağında,
Gerek sebr éylemek yâr ferağında,
Endelib'em, gışın béle çağında,
Sensen benim gül'üzârim, dé danış!

GERAYLILAR

AY MEDED

Saği bir bâde ver, keçdi
Bahar, ay meded, ay meded!
Ser {oşam öldürür, meni
ÓÓHumar, ay meded, ay meded!

Éşğ ateşi düşse câna,
Re {neler salar imana,
Bağladır Şéy { Sen'an'a,
Zünnar, ay meded, ay meded!

Görün bu nâmehribanı,
Aparı ağı, imanı,
Étdiyi ehdi, péymanı
Danar,¹⁹⁰ ay meded, ay meded!..

Néyleyim men be {di gara,
Düşdüm vetenden avara,
Canım ateş-i rü {sâra
Yanar, ay meded, ay meded!

Endelib'-i périşanam,
Yay gâşlarına gurbanam,
Mübtelâ-yi zimistanam,
Gülzâr! Ay meded, ay meded!

¹⁹⁰ Danmak: İnkâr etmek.

ZÜLFÜN

Éyleyibdir ço { cefalar,
Men-i binevâye zülfün.
İncidib, salmış özü tek,
Ne uzun sevdâye zülfün!

Dönüb bir sultan-i sedre,
Tekye vermiş mah-i bedre,
Te'n éyler leyletü'l-gedre¹⁹¹,
Hem şeb-i yeldâye zülfün.

Olma eşğ ehline ğatil,
Cahil, sen ğedr-i ğıymet bil,
Néce ki, göylerden ğendil
Asmış kelisâye zülfün.

Sensen, éy şahların şahı,
Éşğ ehlinin ğibleĝâhı,
Baĝışlarlar her ğünahı,
Tutsa el duâye zülfün.

HÉYDERİLER

SÖYLE GÖRÜM

Söyle görüm, olum dilin ğurbanı,
Neden vefa éylemedin iĝrara?!
Va {t iken âşige étmedin {eber,
Belke éyleyeydi derde bir çâra.

Ezizim, derde çâra,
Durmuşam, derde çâra,
Él bilen tabib gerek
Éyleye derde çâra.
Çâresiz {estelere
Bulunur derde çâra.

Ĝor {uram eĝyara olasan hemdem,
Ĝedrini bilmeye dil bilmez âdem.
Âşig gerek lehze lehze, demadem,
Cân ğurban éyleye sen tek niĝâra.

¹⁹¹ Leyletü'l-gedr: Kadir gecesi.

Ezizim, niğâra ba {,
 Neğşe ba { niğâra ba {,
 Ğanımı güller alır,
 Êtdiyi niğâra ba {.
 Hesret ğalan gözlerim,
 Doyunca Niğâr'a ba {!

Sen terk éyleyeli ehd ü ilğarı,
 Ğalmayıb könlümün sebr ü ğerarı.
 Senin kimi alâ gözlü niğârı,
 Tanrı nesib éylemesin eĝyâra.

Ezizim, eĝyâr ilen,
 Bayĝular eĝyâr ilen,
 Görüm başa ğétmesin,
 Senin ki eĝyâr ilen.
 Néce görsün gözlerim,
 Ğezesen eĝyâr ilen?

Néce reva gördün, éy melekzâda,
 Döndün âşinadan, dil verdin yâda.
 Derde tâbım yo {dur bundan ziyâda,
 Baş götürüm¹⁹² ğedim hansı diyâra?!

Ezizim bu du yara,
 Yol düşdü bu diyâra,
 Gelse Loĝman saĝalmaz,
 Sinemdeki bu du yara.
 Yétesen mezarıma,
 Déyesen: Budu yâr a!..

Vesfinde ço {ların açılıb dili,
Endelibler sever sen ğızıl gülü,
 Neden terk édirden şeyda bülbülü,
 Ğızıl gül tek hemdem olursan {ara.!

Ezizim, {ara baĝlar,
 Atlası, {ara baĝlar,
 Meger bülbül ölübdür,
 Gül méylin {ara baĝlar?!
 Men ölüm, yâr aĝlasın,
 Özgeler {arab aĝlar.

¹⁹² Baş götürmek: Başını alıp gitmek.

DÜŞÜBDÜR

Sané-i gudretden siyeh {alların,
Arizinde ne zindane düşübdür.
Birisî Hebeş'dir, birisi Hindu,
Bed emeller {oş mekâne düşübdür.

Ezizim ne mekânı,
Dehğanın nem ekânı,
Êşğinin âvâresi,
Ne yeri ne mekânı?
Âşignen evvelden,
Yediğın nemek hanı?..

Ğaşların fitnedir, gözlerin cadu,
Tudeng-i müjğânın mene tuttu rû,
Gelîb cân almağa kâfer-i bed {u,
Vér nesihet bed gümâne düşübdür.

Ezizim bu gümânı,
Ders o {u bêgü me'ni,
Ferağında könlümün,
Yoh idi bu gümânı.
Çekmez hüsnün sûretin,
Gelse iki yüz Mani.¹⁹³

**ECEB ECEB
(Mu {emmes)**

Gördüm Eher'de bir gül-i re'nâ, eceb eceb¹⁹⁴!
Cellad ü cânsitan ü dilârâ, eceb eceb!
Olmuş nişân-i hüveydâ, eceb eceb!
Salmış cahâne şûriş ü gavga eceb eceb!
Veh veh, ne hoş imiş büt-i zibâ, eceb eceb!

Ol bivefâ gılır ne gıyâmet gıyâmeti,
Her ba {ış ile mehvédîr ehli selâmeti,

¹⁹³ Mani: Sasanîler devrinde güzel resimleri ile meşhur olan bir ressam. Daha sonra o, Zerdüştilik'e karşı mücadele veren ekolün lideri olmuştur. 240 yıllarında Babil yakınlarındaki bir köyde dünyaya gelmiştir. Sasanîlerin 2. şahı I. Şapur'un hakimiyeti zamanında İran'a gelmiş ve öz dinini Hind ve Çin hudutlarına kadar yaymıştır. Bir ressam olarak da Hind ve Çin ressamları üzerinde üstünlük kurmuş, eserlerinden dinini yaymada çok faydalanmıştır. Onun iddiasına göre olağanüstü resimleri olan "Erjenk" güya gökten nazil olmuştur. Şemsettin Sami'nin bahsettiğine göre, Mani, Sasanîler sülalesinin IV. hükümdarı Behram'ın emri ile 274 yılında öldürülmüştür.

¹⁹⁴ Eceb: Hayret, çok güzel.

Billah yüzünün yéne var ço { elâmeti,
Her dilşikeste kim, görüb ol serv gâmeti,
Feryâd çekdi, söyledi: beh beh, eceb eceb!

Gıldın düçâr vesle, felek, bîvefâleri;
Éy bîvefâ, yolunda ne çekdim cefâleri,
Getdin¹⁹⁵ belalı başıma yüz min belâleri,
Terk éyledim refîgeleri, âşinâleri,
Oldum gerib ü bîkes ü tenhâ, eceb eceb!

Pejmürde gıldı serser-i ğem novbahârımı,
Eyyâm-i hicr elimden alib i {tiyârımı,
Kesdi ferag rişté-yi sebr ü gerârımı,
Bîderdler éşitdi benim ah ü zârımı,
Te'n ile gıldılar ne tamâşâ, eceb eceb!

Éy Endelib'-i gülşen-i hicran ü derd ü ğem,
Cövr-i belâ keşide-yi dövran ü behti kem!
Göz yaşını gülâb kimi tökme dembedem,
Müşgülgüşâ emir-i Ereb, ÓHosrov-i Ecem,
Helléylesin bu müşgülü Mövlâ, eceb eceb!

GAZELLER

VAR

Serkeşte könlümün yéne min müddeâsı var,
Ğovğalı başımın ne belâlı belâsı var

Bir dem şikeste könlüm açılmaz, sebep nedir?
Gel gör zemânenin yéne bir mâcarâsı var.

Nâmehribânî görkezib, ağyâr ilen gezer,
Yâ Reb, kimin bu tarzle bîvefâsı var?!

Serraf-i egl le'l-i lebin müşterisidir,
Can neĝdini nisâr gılıbdır, behâsı var.

Vehm éyle, terk gıl béle sevdâni, éy felek,
Kim, bir {eterli merheledir, ço { cefâsı var.

Tenhâ bilib vücuduma ğesd étme, éy gönül,
Yüz min belâ-yi dövri kimi âşinâsı var.

¹⁹⁵ Gettin: Getirdin.

Éy Endelib, nâle-yi bîcâden el götür,
Gel gör, bu gülşenin ne ecayib sefâsı var.

⌣ALLARIN

Rü {sâre nögteni vacib bilmiş ol gare {alların,
Onunçün menzilin salmış teht-i rü {sâre {alların.

Birisi enber-i eşheb, biridir zinet-i gebgeb,
Ger o {şatsam olmaz eceb mişk-i tatâre {alların.

Besan-i {esm-i bîgâne gesd édibler şirin câne,
Olmuş dam-i zülfê dane yéne mekkâre {alların.

Endelib'em per şikeste, dil périşan, könül {este,
Gelmek için gebrim üste géyinmiş gare, {alların.

AÇMIŞ

Bu gün bir şû {-i gülçehre yéne üzden niğab açmış,
Ki, güyâ semt-i meşriğden üzünü afitâb açmış.

Vérib Türk-i siyehmestin könül şehriini yeğmaye,
Sanarsan mülk-i İran'e elin Efrasiyâb açmış.¹⁹⁶

Gelib yâr ile köftare, bu gün ol şû {-i nuşinleb,
İki yağut-i ehmerden ne re {şane inâb açmış?!

Sine bester, meme balin, lihaf-i zülf pürçindir,
Üzüne Türk-i sermestin, ne rengin re {ti {âd açmış?!

Üzüne, zülf-i pürçindir, salıbdır Endelib, ol gün,
Veya gülzâr-i cennetde, perin miskin gurâb açmış?!

“LÉYLİ VE MECNUN” MESNEVÎSİ

DİBÂCE¹⁹⁷

¹⁹⁶ Efrasiyab: Turan Türk Devleti'nin hakanı Peşeng'in oğludur. Divanü Lügat-it Türk, Kutadgu Bilig ve Türk destanlarında geçen Alp Er Tunga aynı kişidir.

¹⁹⁷ Azerbaycan Klâssik Edebiyyatı Kitap{anası, 20 Ciltde, Élm Neşriyyatı, Bakı-1988, c. VIII, s. 506.

..
Gençlik günlerinde on dört yaşında iken Ğaracadağ mahalının Eher Gesebesinde Léyli kimi bir güzel seneme düçâr olub, ona eşğ yétirdim. Rehmsiz eşğ o derecede tüğyân éledi ki, onu tesevvür étmek géyri mümkündür. Menim kâmil ustadım eşğ oldu. Allah Taâlâ'nın güdretinden mene söz söylemek (şé'r démek) nitği vérildi ve men âlemde bülbül kimi terennüme geldim. Endelib adı ile meşhur oldum. İşin evvelinde mezeli türküler (şé'rler) yazdım. Menimle me'suğenin arasında ittifağ düşen şeyden "Léyli ve Mecnun" sayağında inşa élemişem ki, yâdigâr olarağ ğalsın ve oıuyanlar meni bir dua ile yâd ve şâd élesinler.

...

Éy âşîg-i bîgerar olanlar,
Âşüfté-yi her niğâr olanlar!

Her baştakı şûr oldu péyda,
Éyler onu {alg içinde rûsva.

Éy âşîg-i ârif-i zemane,
Bir dem gulağ as bu dasitâne.

Bir türfe hekâyet éylerem men,
Gel, gör ne şikâyet éylerem men?

Etraf-i Eher'de séyr édirdim,
Gâhi oturub, gâhi gédirdim,

Düşdü güzerim eceb mekâne,
Bir menzil-i {oş ü âşîgane,

Gördüm oturubdu bir peri rû,
Bir şû{ ü letif ü çeşmi cadû,

Ol dâne-yi gövher-i bede {şan,
Ol gîblé-yi kâfer ü Müselman.

Ol kişveri, hüsn padişahı,
Goymuşdu gabağa kârgâhı,

Vermişdi gönül o mehr ü mâhe.
Salmazdı nezer gedâ vü şâhe,

Tâ ki, gözüm ol nigâre düşdü,
Gizli sözüm âşîkâre düşdü.

Tab éylemedim bu macerâye,
Feryâd çekib, gelib haraye,

Erz éledim: “Éy büt-i sitemger,
Müjgân-i {edeng, gemze {encer!

Kâfer gızı, gesd-i cân édibsen,
Nâhağ yere néççe gan édibsen.

Aya, haradadır senin mekânın,
Hansı yér olubdur âşiyânın?”

Ol hûri liğa, firişte hâlet,
Nâmus ğılıb, çekib {ecâlet,

Mah-i rü{une niğab çekdi,
Ebr altına afitab çekdi.

Menden utanıb, ğılıb hicabı,
Pünhan pünhan vérdi cevabı:

“Kéy, könlü siyah ü fikri batıl!
Divâne sifet, cünun ü cahil!

Kimsen ki bu sözleri déyersen?
Ger bir de désen kötek yéyersen.

Divâne, bu {ülğ ü {üden el çek,
Besdir, béle göft ü güden el çek!”

Silkdi eteyin ayağé durdu,
Dil mürğüne taze dam ğurdu.

Dönderdi üzün herem seraye,
Saldı meni béyle ah ü vaye.

Tuttum eteyin, haray çekdim,
Göz yaşını {âk-i pâye tökdüm:

“Key, hemdem ü münis ü niğârım,
Vey, ğemler évinde ğemküsârım!

Fikr éyleme kim men-i belâkeş,
Düşdüm bu belâye éy periveş!

Bu hüsn ki, sendedir, serâser
Ġılmış hamı âlemi müse { {er.

Zahid seni görse, éy şeyatin,
Billah ki, ne din ğalar ne âyin.

Başdan çı {ar egl ü hûş yékser,
Rindiler ile olar beraber.

Emmame girov ğalar şerâbe,
Tirge satılar, géder kebâbe.

Seccade olar büsat-i merdum,
Cövlane gelir sefine-yi {üm.”

Her lehze ğıla arada cövlân,
Bu növ ile herdem éyler efgân.

Âgâh ol éy âbid-i hünerkiş,
Véy, şey {-i riyâ-i yü bedendiş.

...

ÂŞIK MUSTAFA (? - 1871)

Âşık Mustafa Urmiye'nin Şitanabad köyünde dünyaya gelmiştir. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Uzun süre çobanlık yapmış. Rüyasında bir güzele âşık olmuş ve bu güzeli bulmak için diyâr diyâr gezerek tâ Eçmiyadzin'e kadar gitmiştir.

Tahsili olmadığı hâlde çok güzel şiirler yazmış, saz çalıp meclis idare etmiştir.

Âşık Mustafa "Aslı ile Kerem" ve "Köroğlu" hikâyelerini manzum hâlde yazmıştır. Bunlarla birlikte çok güzel bayatlar (mani/hoyrat) ve koşmalar söylemiştir.

1871 yılında İran Azerbaycanı'nın Baranduz köyünde ölmüştür.¹⁹⁸

Âşık Mustafa'nın bir şiiri:¹⁹⁹

Ğadir Allah, budur senden dileyim,
Altmış min gülşenim, bağım olaydı.
Hay hay déyib düşmen üste gédende
Dalımca altmış min delim olaydı.

Altmış min na {ırım, altmış min bozum,
Altmış min göyunum, altmış min güzum,
Altmış min gelinim, altmış min gızım,
Altmış min ince bélli yârim olaydı..

Altmış min oğlanım kekili deste,
Altmış min gelinim dodağı püste,
Altmış min toyuğum yumurta üste,
Ona göre, ördek ğazım olaydı.

MİR HAMZA NİGÂRÎ EFENDİ (1805-1886)

¹⁹⁸ Cavad Héy'et, Azərbaycan Edebiyyatı Tari {ine Bir Ba {ış, Azərbaycan Dövlət Neşriyyatı, Bakı-1998, s.297.

¹⁹⁹ A. g. e. s. 298.

Mir Hamza Nigârî Efendi, 1805 yılında Azerbaycan'ın Karabağ bölgesinin Zengezur ilçesinin Cicimli köyünde dünyaya gelmiştir. Nakşibendî (Halidiyye) şeyhlerindedir. Şeki ve Şamahı gibi şehirlerde iyi bir tahsil almış, Arapça ve Farsça öğrenmiştir.²⁰⁰ Genç yaşlarında Türkiye'ye giderek orada tahsilini tekâmül ettirmiştir. Harput'ta Mevlâna Halit'in yanında tahsilini ve tarikat eğitimini geliştirmek istemişse de şeyhin ölmesi üzerine Sivas'a ve oradan Azerbycan'ın Kazak şehrine dönmüş ve Hanlıklar kasabasına yerleşmiştir. Burada bir dergâh oluşturarak, bir mürid gibi faaliyet göstermiştir. Ocağına çok mürid toplanmıştır. Sohbetlerinde ve zikir halkalarında kendi yazdığı gazel, kaside ve muhammeslerinden de faydalanmıştır.

Sonra tekrar Türkiye'ye gelerek Amasya'daki Şeyh İsmail Şirvani'ye intisap etmiştir. Müridinin izni ile önce Konya Mevlâna Türbesi'nde sonra da "Ravza-i Mutahhara"da "erbain çıkartmıştır". Hac farızasını ifa edip dönerken Şam ve Kudüs'ü de ziyaret ederek Amasya'ya dönmüştür. Ziyaretinden bir yıl sonra hilâfet alarak Berde ve Bergüşâd'a dönmüştür. XIX. yüzyılın ortalarında Kafkasya ve Doğu Anadolu'da Rus emperyalizmine karşı çok ciddi mücadelesiyle ün yapmış; Kırım Harbi sırasında müritleri ile birlikte Kars'a gelerek Osmanlı Ordusu'na katılarak Ruslar'a karşı savaşmıştır. Daha sonra Erzurum'a geçmiş üç yıl burada kalmış buradan İstanbul'a gitmiştir. Orada padişah ile görüştüğü söylenmektedir.²⁰¹

Eşini ve oğlu Siraceddin'i Karabağ'dan getirterek Amasya'ya yerleşmiştir. Amasya'da şöhreti artınca kendisinden korkulmuş ve başka bir yere yerleşmesi istenmiştir. O da bunun üzerine Harput'a göçmüştür. 1886 yılında burda vefat etmiştir. Cenazesi Amasya'ya getirilerek Şirvanlılar Camii'nin yanına gömülmüştür.²⁰²

Kazak şairlerinden "Vahidî" mahlaslı Rahim Dilbazî (Dilbazof) (1826-1873) ve "Rencür" mahlaslı Şahnigâr Hanım (1850-1899) onun en yakın müridlerinden olmuşlardır. Hatta "Hamza Nigârî merhum, bu hanımın yardım ve desteği ile tahsilini tamamladığından, kendisine karşı beslediği fevkalâde hürmetin nişanı olarak Nigârî adını mahlas edinmiştir."²⁰³

Nigârî'nin Türkçe ve Farsça olmak üzere iki divânı vardır. Gazel, kaside, muhammes ve çaynâmelerden oluşan Türkçe divânı Türkiye'de ve Tiflis'te defalarca yayımlanmıştır.

XIX. yüzyılda Azerbaycan'da başta Fuzûlî'nin gazelleri olmak üzere Türkçe şiirlerin medreselerde yaygın bir şekilde okunmasında Mir Hamza'nın büyük rolü olmuştur. Bu sebepten olsa gerek, yüzyılın ikinci yarısında Gence, Şeki, Şuşa, Şirvan, Kuba, Bakü ve Tebriz'de yüzlerce ünlü şair yetişmiştir. Sağeri, Kasım Zakir, Mustafa Ağa Nasir, Mirza Nebi, Mirza Nasrullah Bahar,

200 Yavuz Akpınar, Azerî Edebiyatı Araştırmaları, Dergâh Yay., İstanbul-1994, s. 365.

201 A. g. e., s. 365.

202 A. g. e., s. 365.

203 M. Şakir, Azerbaycan Yurt Bilgisi, İstanbul-1933, c. 2, s. 403.

Seyid Azim Şirvanî ve Nâkâm bunlardır.²⁰⁴

Mir Hamza Nigârî Efendi'nin hayatı ile ilgili çok şeyler anlatılmaktadır. Bunlardan birisini 1987 yılında Azerbaycan'a gittiğimde Şaire Mirvarid Dilbazî'den dinlemişim.

"Asıl adı Nigâr olup, Rencûr mahlasını kullanan bir kadın şair, Mir Hamza'nın şiirlerine hayran olmuştur. Onun şiirlerini çok okuyormuş ve okudukça da tutkunluğu artıyormuş. Nigâr Hanım, Mir Hamza'ya olan saygısını göstermek için, Kur'an-ı Kerim'den bir âyeti halıya işleyerek ona hediye göndermiştir. Mir Hamza halıyı alınca çok memnun olmuş. O da karşılığında aşağıdaki gazeli yazarak hediye göndermiştir. Bu gazelle Nigâr Hanım'a memnuniyetini bildirmiştir. Bahsi geçen halıyı Mir Hamza Türkiye'ye gelince Amasya'ya getirmiştir. Bu halı uzun süre Amasya'daki Nakşibendî Dergâhında muhafaza edilmiştir. Ancak sonradan halı kaybolmuştur. Henüz nerede olduğu bilinmemektedir..."²⁰⁵

Mir Hamza Nigârî'nin, Nigâr Hanım'a gönderdiği gazel:²⁰⁶

Nigârî nâzeninim, ferş-i bezm-ârâya göndermiş,
Nigârîş éylemiş rengi terin şeydaya göndermiş.

Revac olsun demadem hüsn-i bâzâr u melahatta,
Ki rengin âşîğ-ı şeydasına sermaye göndermiş.

Reva nefzâ gözün bir ferş re'nâdır ki rengâne,
Nigârîş éylemiş şürude-i sévdaya göndermiş.

Güzel nakş ü nigârîş éylemiş zibâ terin yazmış,
Müzéyyen Mushaf-ı rûhsâriden bir âye göndermiş.

Meger şürudesin yâd éylemiş kim şehniğârım tek,
Ferahefzâ dil ârâ tuhfê-yi re'naya göndermiş.

Değil bîma'ni bu ikram zibâ ol senem sima,
Emiri Hamza'ya elbetde bir mânaya göndermiş.

Gözüm pür nûr olur ba{dıgca könlüm açılır güya,
Hediye pertev-i şems-i ruhundan âye göndermiş.

Ziyâd olsun demadem iltifatı ol güzel nâmın,

²⁰⁴ Cavad Hey'et, Azerbaycan Edebiyyatı Tariğine Bir Bağış, Téhran-İran-1376, c. , s. 229.

²⁰⁵ Ali Kafkasyalı, Çağdaş Azerbaycan Kadın Sanatkârları, Güven Matbaacılık, Ankara-1989, s. 46.

²⁰⁶ Bu gazel Firudun Bey Köçerli'nin, "Azerbaycan Edebiyatı, c. II, s. 251"de yer almaktadır, ancak iki beyti noksandır.

Nigârım tek kerem deryasını bîgâye göndermiş.

Kerem deryasıdır bir devlet-i bîpâye maliktir,
Serâpâ lütfudur kim tuhfê-yi bîpâye göndermiş.

Aceb hoşnut olur mu iltifatımdan déyu sormağ,
Kerem gılmış nigârane beni rüsvaya göndermiş.

Yéne sévdaya düşmüş, âşîgane bir gezel yazmış,
Nigârî bir gezelâne büt-i zibâya göndermiş.

ÂŞIK PERİ (1810 - ?)

XIX. yüzyılın en ünlü âşık/şairlerinden birisi olan Âşık Peri 1810 yılında Aras nehrinin kıyısındaki Maralyan köyünde dünyaya gelmiştir. Daha sonra Şuşa şehrine göçmüşlerdir.²⁰⁷

Birçok kaynakta şairenin çok genç yaşta öldüğü yazılıdır. Ancak ölüm tarihi henüz kesin olarak bilinmiyor.

Âşık Peri, Mirzacan Mededzâde, Cafergulu Han Neva, Mehmed Bey Âşık, Tufeyli, Mirza Hasan ve Esat Bey gibi âşıklarla atışmış/déyişmiş ve büyük başarılar göstermiştir.

Şairenin 50'ye yakın şiiri günümüze kadar gelip ulaşmıştır.

Âşık Peri'nin şiirlerinden örnekler:²⁰⁸

ÉYLEDİN

Zalım Şecer dâd elinden,
Sen ha nâhağ ğan éyledin.
Zülmile könlüm şehrini,
Gör néce virân éyledin.

Saymadın sultanı {anı,
Éyleyibsen nâhağ ğanı,
Badam kimi növcivanı,
Yér ile yéksan éyledin.

Néce ğıydın gülzârına,
Pünhan kéçen iğrarına,
Saldın yollar kenarına,
Dörd yanı al ğan éyledin.

Peri'nin derdi tuğyandı,
Sakin yéri Maralyan'dı,
Gülüm goncasında yandı,
Bülbüller efğân éyledi.

²⁰⁷ Azize Caferzâde, Azerbaycan'ın Âşığ ve Şair Gâdınları, Gençlik Neşriyyatı, Bakı-1991, s. 50.

²⁰⁸ A. g. e., s. 52-63; Azerbaycan Âşığları ve Él Şairleri , Tertib éden: Éhliman A{undov, Élml Neşriyyatı, Bakı-1983, c. I, s. 221-228.

SÉVDİYİM

Rûşen gécesinde, {oş bir saatda,
Nâme geldi bu sahraya, sévdiyim.
Ya {şılığ yazılsa yaman deftere,
Ne déyersen bu binâye, sévdiyim.

Her gul öz yérinin bünyadı olu,
O {uyan keslerin savadı olu.
Derdlinin felekden amadı olu,
Minnet éler bu dünyaye, sévdiyim.

Erzi tulanidi, bu mu {teseri,
Ço {ları éşğden olub serseri.
Anlayıb ehl-i dil olandan beri,
Ömr bağı gétdi zâye, sévdiyim.

Éy Peri, mü {teser bir cavab éle,
Şayestedi rücû éden ağıle,
Reğibler danışır inğilâb ile,
Goşulmaram men hercaye, sévdiyim.

SEYİD EBÜLKASIM NEBÂTÎ (1812-1874)

Azerbaycan ve İran Türkleri edebiyatının 19. yüzyıldaki görkemli simalarından birisi de Seyid Ebülkasım Nebâtî'dir. Yapılan son araştırmalara göre Nebâtî, 1812 yılında İran Azerbaycanı'nın Üştibin kentinde dünyaya gelmiştir.²⁰⁹ Bir müddet Eher şehrinde daha sonra da Muğan'da yaşamıştır. İhtiyarladıkdan sonra tekrar doğum yeri olan Üştibin'e dönmüş ve 1874 yılında burada vefat etmiştir.²¹⁰

Muhammet Ali Terbiyet "Danışmendân-i Azerbaycan" adlı eserinde, Nebâtî'nin, Seyid Muhterem Üştibi'nin oğlu olduğunu, şiirlerinde "Nebâtî", "Tançobani", "Mecnun Şah" gibi mahlaslar kullandığını ve şiirlerinin çok geniş şekilde yayıldığını yazıyor.²¹¹ Yine aynı eserde Nebâtî'nin "Keremi", "Geraylı" gibi makamlara uygun Türkçe şiirler yazdığı da kaydedilmiştir.

Nebâtî'nin sanatında iki edebî mektebin tesiri görülüyor. Bunlardan birisi klâsik edebiyat, ikincisi şifahî halk edebiyatı ürünleridir. Azerbaycan edip ve şairlerinin önemli ortak özelliklerinden birisi olan halk edebiyatını çalışmalarına esas alma yaklaşımını Nebâtî'de de görüyoruz. Nebâtî halk edebiyatı nazım türlerinden koşma ve geraylı türlerinde çok mükemmel şiirler yazmış ve onları divânına almıştır. O, klâsik an'ane ile halk edebiyatı üslûbunu bir çeşit birleştirmiştir. Onun bazı geraylı ve koşmalarına Nasrettin Şah'ın "Tus Sefernâmesi" gibi eserlerde de tesadüf ediliyor.²¹²

Arapça, Farsça ve Türkçe'yi çok iyi bilen Nebâtî, klasikleri okumuş, duymuş, sevmiştir. Lâkin hiç kimseyi taklit ve tekrar etmemiştir. O, eğitimini üstadlardan, mevzusunu ise yaşadığı muhitten almıştır. Nebâtî, Azerbaycan ve Horasan ile birlikte birçok yeri gezmiştir.

Firudun Köçerli, Nebâtî için şöyle diyor: "Seyid Ebülkasım, Azerbaycan Türklerinin Tace Şemseddin Hafiz'i ve Şems Tebrizî'si ve be'zi meğamlarda Mövlâna Celâleddin Rûmî'si menzilesindedir."²¹³

Şairin sağlığında eserleri el yazması hâlinde bir divânda toplanmışsa da

²⁰⁹ Firidun Bey Köçerli, Azerbaycan Edebiyatı I, Elm Neşriyyatı, Bakı-1978, s. 470.

²¹⁰ Azerbaycan Tarihinin Oçerki (1828-1917), E. S. Sumbatzâde, Ş. E. Tağıyeva, O. S. Melikov, Elm Neşriyyatı, Bakı-1985, s. 262; Bazı kaynaklarda ölüm tarihi çok farklı olarak gösterilmektedir: Mehmedeli Terbiyet, Danışmendân-i Azerbaycan, Azereşr, Bakı-1987, s.244 (1851); Azerbaycan Klâssik Edebiyyatı Kitapçası, 20 ciltde, Elm Neşriyyatı, Bakı-1988, c. VIII, s 446; M. F. Köprülü, İ. A. M.E.B. Yay., "Azeri" maddesi c. II, s. 141'de şöyle diyor: "Muhammet Şah'ın medhiyecisi ve matbû divân sahibi Abu'l Kasım Nebatî (ölm. 1262) (M. 1846) unutmamak gerekir."

²¹¹ Mehmedeli Terbiyet, Danışmendân-i Azerbaycan, Azereşr, Bakı-1987, s.244.

²¹² Mehmet Fuat Köprülü, İslâm Ansiklopedisi, M.E.B. Yay., İstanbul-1979, "Azeri" maddesi, c. I, s. 243.

²¹³ Firidun Bey Köçerli, Azerbaycan Edebiyatı I, Elm Neşriyyatı, Bakı-1978, s. 477.

yayımlanamamıştır. Azerbaycan Türkçesi ve Farsça olarak 7500 mısradan ibaret divânı kalmıştır.²¹⁴ Şairin divânı ölümünden sonra, Tebriz’de taş basması ile neşrolunmuştur. Sovyetler Birliği döneminde de Azerbaycan-Bakü’de “Seçilmiş Eserler” adı altında birkaç defa yayımlanmıştır.

Nebâtî’nin şiiirlerinden örnekler:²¹⁵

GERAYLILAR

SEDASINDAN

Gene felekler ünüşdü,
Ğurban ğurban sedasından.
Meettel ğalmışam, billah,
Âşiglerin edasından.

Mövce geldi gözüm yaşı,
Alışdı²¹⁶ bağrımın başı,
Ses götürür dağı daşı,
Bu Mecnun’un nevâsından.

Gétدی gözümün garası,
Gétmez serimden havası,

²¹⁴ Azerbaycan Tarihi (1828-1917), E. S. Sumbatzâde, Ş. E. Tağryéva, O. S. Melikov, Élm Neşriyyatı, Bakı-1985, s. 262.

²¹⁵ Azerbaycan Klâssik Edebiyyatı Kitap{anası, 20 Ciltde, Élm Neşriyyatı, Bakı-1988, c. VIII, s. 446-489; Cenûbî Azerbaycan Edebiyyatı Antologiyası, Tertib E.: M. Menâfî - Z. Ekberov- R. Gasımova, Élm Neşriyyatı, Bakı-1981, c. I, s. 77-89; Sévdiyim Şêrler-I, Cahangir Gehremanov, Gençlik Neşriyyatı, Bakı-1978; Azerbaycan Edebiyatı İncileri, Tertib Eden: El{an Memmedov, Yazıçı Neşriyyatı, Bakı-1988; Cavad Hey’et, Azerbaycan Edebiyyatı Tarihi (ine Bir Ba{ış, Téhran-İran-1376, c. I.

²¹⁶ Alış- : Tutuşmak.

Éle bil, terlan balası,
Cüda düşüb yuvasından.

Kesildi könlümün zârı,
Tükkendi sebr ü gerarı,
Bir yol öldür gurtar barı,
Bu hicranın belasından.

Geldi Nebâtî divâne,
Kenar durun, gâçın yâne,
Ba {maz o {an ü sultane,
Hezer gılın {etasından.

PIYÂLE

Sene gurban, getir, sağı,
Birce piyâle, piyâle.
“Gâlü belî”dendir gîsmet,
Mene nevâle, nevâle.

Gel Allah’a tevekkül ét,
Erenlere tevessül ét,
Hafız’e bir tefe’ül ét,
Gör ne gelir fale, fale.

Méy{aneler âbâd olsun,
Sakinleri dilşâd olsun,
Mescid görüm berbâd olsun!
Saldı meni gale, gale.

Gel goy başe sen bu tacı,
Algilen élden {eracı,
Yâd éle şah-i mé’racı,
Vilâyeti, âle, âle.

Nebâtî genden bükülme,
Berk-i {ezan tek tökülme,
Deli séller tek sökülme,
Çekme de {i nâle, nâle.

BİLMEZ

Bir iyid ki derde düşe,
Derd elinden yata bilmez,
Gabağında min ov geze,

Héc birine ata bilmez.

Hağg dergâhı ayaz imiş,
Camâlî gün, beyaz imiş,
Felek ne hiylebâz imiş,
Héc kes onu tuta bilmez.

Tan Çoban'am Arazbar'dan,
Bağçalarım dolu bârdan,
İyid galsa ger gâtardan,
Tay tuşuna çata bilmez.

KOŞMALAR

GELSİN GELMESİN

Seba, menden söyle o gül'üzâra,
Bülbül gülüstâne gelsin, gelmesin?
Bu hicran düşgünü, iller {estesi,
Çapına dermane gelsin, gelmesin?

Men ğurbanı olum enber téllerin,
Gönçe dodağların, püste dillerin,
O lâle rü {sârin, mişkin {âlların,
Od'una pervâne gelsin, gelmesin?

Gözüm ço { hesretidir {umâr gözüne,
Güneş camâlına, şeker sözüne,
Utanıram, néce déyim üzüne,
Derdin {este câné gelsin, gelmesin?

Dolaşdır boynuma şümşâd ğolunu,
Ġucağlayıb ğucum ince bélini,
Le'l-i lebin emim, sorum dilini,
İster ölü câné gelsin, gelmesin?

Nebâtî istemez sensiz dünyanı,
İzzeti, hürmeti, şövketi, şânı,
Bir zada ğalmayıb daha ğümânım,
Bu baş o méydâne gelsin, gelmesin?

ÉY SENEM

Bülbül kimi gül üzüne müştâğam,
Tuti ğuşu dilli senem, éy senem.

Al elvan yanağlı, nergiz ba {ışlı,
Benövşe tek iyli²¹⁷, senem, éy senem!

Her kim görse seni olur divâne,
Düşer Mecnun kimi dağa mestane,
Ėurbanı olduğum yétiřdi câné,
Ėara Hebeş {allı, senem, éy senem!

Lebi gönçe, dişi dürr-i müseffa,
Memesi şamama, bu {ağı alma,
Dehanı gülşeker, zülfü dilara,
Cibi, goynu hilli senem, éy senem!

Ėemzen o {u od vurubdur canıma,
Cellad gözün susuyubdur Ėanıma,
Başına döndüyüm gel bir yanıma,
Ser {oş, ince bélli senem, éy senem!

Nebâti'ni yétir bağ-ı vüsâla,
Nâhağ Ėan éyleme, batma vebala,
ÉřĖin meni dönderibdir hilâla,
Adı, sanı belli Senem, éy Senem!

217 İy: Koku.

GÖZLERİN

Susuyubdur yéne kimin ğanına,
Tümar {ümar ba{ar hara gözlerin?
Nola bir de dolanıydım başına,
Ğurbanı olaydım ğara gözlerin!

Mügevves ğaşların étginen kâman,
Çekginen müjĝândan tir-i cansitan,
Bu {este canımı ğilginen nişan,
Ğoy étsin göksümü para gözlerin.

Senuber ğametın, éy servireftar,
Şümşad ü er'eri étdi şermsar,
Ne yalgız étmisen meni {âr ü zâr,
Ço{ların getirib zâra gözlerin.

Arizin dövründe zülf-i mişginâb,
Ğoymaz şefeg salsın ğurs-i âfitab,
Hökm ğıl götürsün sâyesin sehab,
Bu derde éylesin çâra gözlerin.

Üzün şe'teesi, éy şem'i Çekil,
Tursid-i {averi étdi münfeil,
Béle ki, eşĝ odu oldu müşteil,
Çekdire Haĝĝ meni dâra gözlerin.

Tedeng-i {unrizin, éy şirinmenzer,
Tosrov'u te{tinden étdi derbeder.
Helge edib elde zülf-i mülenber,
Ne séhr o{ur yéne mara gözlerin?

Teze gül tek açılısan seherden,
Müzeyyen olusan le'l ü güherden,
Ya{şı saldın Nebatî'ni nezerden,
Eceb mail olmuş {ara gözlerin!

TECNİSLER

O terlan ba{ışın ğurbanı canım,
Boy çekib gözlerin gözler, ne gözler!
Amac-i sinemi növk-i müjgânın
Ğoyub nişaneye gözler, ne gözler!

Ne ğeletdir düşüb üz arasına,
Onu bilmek olmaz üz, arasına,
Eger ğevvas isen, üz arasına,
Bir gör â{ır ondan gözler, ne gözler!

Tecallasan, buyur Sina dağına,
Eger görseñ meni sinada, ğına,
Ğoyma reğib ba{ısın sine dağına,
Yamandır gözleri, gözler, ne gözler?!

Yéni aydı, amma ne sövdası var,
Nöğsanına ba{, gör ne sovdası var,
Héç bilmenem başda ne sévdası var,
Ağlar, ağlar, déyer gözler, ne gözler!

Nebâti kül oldu, yandı Sina'da,
Bu alovdan bir od düşsün sana da,
Déyemmezem, néce déyim sına da,
Dé görüm görmüsen gözler, ne gözler?

Ehvel olma, bir nöğtedir her ucu,
Bir dövrde dolanırlar her üçü,
Nebâti'nin sultanıdır her üçü,
Bu idi men déyen gözler, ne gözler!

GAZELLER

NEDİR

Öyle mestem bilmezem kim, méy nedir, mina nedir,
Gül nedir, bülbül nedir, sümbül nedir, sehra nedir.

Od tutub cânım seraser yandı, amma bilmedim,
Dil nedir, dilber nedir, başımda bu sévda nedir.

Bilmedim ömrümde hergiz küfr ü imân hansıdır,
Ehmed ü Mehmud kimdir, Musiy ü İsa nedir?

Şahbaz-i övc-i vehdet, vahid ü heyü ü gedim,
Ṭâlig-i erz ü semâ ol ferd ü bîhemtâ nedir?

Sedr-i éyvân-i celâlet, şem'-i bezm-i kâinat,
Âfitâb-i erş-i izzet "lâfetâ illâ" nedir?²¹⁸

Türrehatı göy kenare, reğse gel divânever,
Gel, {erabet içre bu şûriş ü gövğa nedir!

Dürd-i sâfi gözlemek va {tı déyil, sağı, aman!
Şişe vér, péymâne vér, sağer nedir, sehba nedir?!

Dur, gözün gurbanyam, mestane gel, rindâne vér,
Ço { déme Cemşid'den, İskender ü Dara nedir?

Lövheşallah, kimdi bilmem eşğ divânın yazan,
Âşig ü me'sûğ kimdir, Vamiğ ü Ezra nedir?

Şahid-i {elvetnişinim étدی rû {sârın eyân,
Âşig-i divâne gel gör zâhir ü i {fa nedir!

Yétدی ömrün â {ire, sen bir, Nebâtî, bilmedin,
Kimdi bu gözden ba {an, ya dilde bu güyâ nedir?²¹⁹

DÜŞE BİR DE NEZERİM

Düşe bir de nezerim méhr-i ruh-i cânane,

²¹⁸ "Lâfetâ illâ (Ali, lâ seyfe illâ Zülfigar.)" (Ali'den başka yiğit, Zülfikâr'dan başka kılıç yoktur.) sözünden ilhamla söylenmiştir.

²¹⁹ Nebâtî, Fuzûlî'nin "Nedir" redifli gezeline nazire olarak yazmıştır:
"Öye sermestem ki, idrâk étmezem dünya nedir,
Men kimem, sağı olan kimdir méy-i sehba nedir?"

Kâfirem, méyl éleşem, serv ü gül ü réyhane.

Bu ne sözdür ki, benim eşğimi terk éylemisen,
Allah Allah, söze ba {, séyr éle bir böhtane!

Tövbe gül, Tari`ye²²⁰ ba {, bir de çevirme üzünü,
Ba {ma düşmen sözüne, le`n éle²²¹ bir şeytane!

Hanı zâhid ki, gele bir göre tersa gızını,
Özünü zebt éleye, te`ne vure Sen`an`e.

İsterem etlas ü dibâ géyesen gametine,
Mest tavus kimi çetr urasan her yane.

Béline tirme sarıb, ucların efşan édesen,
Açılıb gül kimi minnet göyasan her cane.

Nezerinde düzüle, sef çeke {üddam ü keniz,
Sen özün te {de çı {ıb, eyleşesen {ağane.

Éşğ odun, doğru imiş, gizlemek olmaz, billah,
Alışıb öz özüne, düşdü sözüm dastane.

Yazığım geldi, Nebâtî, sene yandı üreğim,
Héyfsen, ço { da de {i gezme béle divâne.

MÉYṬANELER İÇRE

Sermest yı {ıldım géne méy {aneler içre,
Oldum géne rüsva néce ferzaneler içre.

Ya {dım oda seccade vü destar ü ridanı,
Bir ad éledim men de {i pervaneler içre.

Éy şû {-i peritel`et ü éy serv-i gül endam,
Gezme, seni Tari²²², béle bıganeler içre!

Ol nergis-i mestin ne füsungerdi, Ṭüda`ya,
Saldı meni Mecnun kimi divâneler içre.

Gel vér mene bir cam da, éy sâgi-yi gülfam,

220 Tari: Tanrı.

221 Le`n éle: Lânet et.

222 Seni Tari: Allah`ı seversen (Bir yemin ifadesi.)

Ta mest yazım bu sözü efsaneler içre.

Billah, bu büt-i lâle rû {ün yo {du neziri,
Ba {dım néçe min surete büt {aneler içre.

Ol genc-i {efiden bir eser bilmedim a {ır,
Canım çürüdü héç yére viraneler içre.

Éy kövser üçün ah çeken zâhid-i ebleh,
Méy {anede gel, gör onu péymaneler içre.

Gevvas kimi ğute vurub behre Nebâtî,
Ol gövheri ister tapa dürdaneler içre.

ÉYLE

Getir, sâġi, méy-i gülgün, bu bezmi bir bahar éyle!
O cam-i le'lfam ile bu {amı bir {umar éyle!

İrem baġın tamaşa éyledim déyir muġan içre,
O dâr-ül éyşi sen, Yâ Reb, hemişe lâlezâr éyle!

Vere' va {dı déyil, zâhid, bu tesbihi ġoy elden bir,
Getir seccadenî, vér méyfürûşe bir ġerar éyle!

Leb-i méygunu, sâġi, saġer ile helġe-yi rindan,
Bu cem'in içre, Yâ Reb, sen meni bir méyküsar éyle!

ġürur-i ruze {üşk étmiş seni, zâhid, ne ġafilsen,
Bu tezvîr ü riyâden kéc, Tûda'den birce âr éyle!

Bihemdillah, gözün var, kôr deġilsen, cennet istersen,
Gedem ġoy bir {erabate seherden. bir nahar éyle!

Nebâtî âşiġem men rindler bezmindeki hâle,
Beli billah, bu gövmün itlerine can nisar²²³ éyle!

DÜŞDÜM

Düşdüm géne mey {anede {oş {engler içre,
Gördüm géne bir renk ile gül rengler içre.

223 Nisar: Kurban.

Sed şükr ki, imdâd ğılıb be {t-i hümâyun,
Bir diz yéri tapdım özüme şengler içre.

Éy méyden édib tövbe, éden bengle ülfet,
Divâne kimi düşme ebes dengler içre.

Ne neğl ü hékâyetdi, ne efsâne vü efsun,
Bu bü {l ü heseddir ki, düşüb yéngiler içre!

Éy sahib-i şemşir-i düdem, şah-i cahanbe {ş,
Éy küşteleri püşte ğılan cenkler içre,

Bu mülk-i Ğaradağı'da bîmunis ü ğem {âr,
Feryadime yét, ğoyma meni nengler içre!

Mecnun kimi üryan ü dilâzürdöv ü mehzun,
Dağdan dağa gez gez gezerem sengler içre.

Éşğ ehli sanıb, salık ile hemsefer oldum,
Gezdim bir iki şam ü seher lengler içre.

Bu küçe-yi eşğın, bilirem, ğayeti yo {dur,
Bîçâre Nebâtî ğalacağ tengler içre.

OLABİLMEZ

Nisbet sene, éy şu {, Züley {a olabilmez,
Bu işvede, bu ğemzede Léyla olabilmez.

Âhu-yi Tüten senden alıb terz-i nigâhı,
Gülberg-i lebin tek gül-i hemra olabilmez.

Étmen gözünü nergis-i şehlâye beraber,
Zülf-i siyehin tek şeb-i yélda olabilmez.

Can neğdine bir bûse kerem ğıl, seni Tari²²⁴,
Da {i déme: “El çek ki, bu sévda olabilmez!”

Menden sene icz éylemek olsun géce gündüz,
Senden mene héy nâz ki: “Hâşa olabilmez!”

Bes ki, meni görcek mene vehşi kimi ba {dın,
İndi da {i Mecnun mene hemta²²⁵ olabilmez.

²²⁴ Seni Tari: Allah'ı seversen.(Bir yemin ifadesi.).

Ço { eşge düşen âşig-i biçâreni gördüm,
Héc biri Nebâtî kimi şeyda olabilmaz.

OLMAZ

Éşg camından içen kimsene hûş yâr olmaz.
Ne bu dünyade, giyametde de bîdâr olmaz.

Ėor {u bilmez, élemez şah ü gedaden perva,
Mest mestane gezer, kâğez ü tumar olmaz.

Büte-yi hicrde bülbül kimi efğane geler,
Ėéys-i biçâre kimi vesle {eridar olmaz.

225 Hemta: Eş, benzer.

Terk eder lezzet-i dünyanı, kéçer canından,
Sikkeni dağ ğıllar, talib-i dinar olmaz.

Gösterer méhr ü vefâ yârına, gördükce cefa,
Zilleti fe {r biler zerrece bizâr olmaz.

Alış²²⁶ şem kimi odlaş²²⁷ pervane kimi,
Can vérer yâre, Nebâtî kimi bîâr olmaz.

GEZ GEZ

Ba {ma şümşâde, gözüüm, serv-i {üraman gez gez,
Derme her gönçeni, bir gönçe-yi {endan gez gez.

Hardadır âb-i beĝa, çeşme-yi zezem neçidir,
Kövserin adın eşit, bâde-yi réyhan gez gez.

Alma fûruzeni, yağut ü zebercedden kéç,
Dürr-i nâstüfte nedir, le'l-i Bede {şan gez gez.

Almanam bir pula men bir ğutu mirvaridi,
Seni Tanrı, teke cum, gövher-i re {şan gez gez.

Her güzel tir-i nezer nesb édebilmez yaye,
Âşig öldürmeye bir gözleri ĝan ĝan, gez gez!

Ne bilir nâz ü nezaket nedi her göyçek olan,
Hüsn ü {oş, {ülgü güzel, bir leb-i {endan gez gez.

Gétدی şirin ü Züley {a, ele gelmez Léyla,
İndi bu esrde kim, âfet-i dövran, gez gez.

Mümkün olmaz bu vecahetde güzel dünyade,
Rub'-i meskûnu dolan, âlem-i her yan gez gez.

Tapmasan da {ı Nebâtî kimi efsane déyen,
Eline şem' götür²²⁸, ĝün kimi yan yan, gez gez.

226 Alış-: Tutuşmak, yanmak.

227 Odlaş-: Ateş alıp yanmak, tutuşmak, yanmak.

228 Götür-: Almak.

GÖYÇEK GÖYÇEK

Geldi bir şu { yene yanına göyçek göyçek,
Vurdu bir tiğ-i cefâ cânıma göyçek göyçek.

Lâle rü {sarm édib {ûn-i dilimden gülgün,
Boyadı ellerini ganıma göyçek göyçek.

Pare pare ciğirim şişe çekib étdi kâbab,
Dikdi göz didé-yi giryanıma göyçek göyçek.

Héyf kim, olmadı bu âşige bir canı yanan,
Déye bir derdimi cânanıma göyçek göyçek.

Penah Allah'a déyib, gehr ü gezebden yuma göz,
Éde bir erzimi sultanıma göyçek göyçek.

Tâ ki, pervane kimi şövg ile bu canı feda
Édib ol şem'-i şebistanıma göyçek göyçek.

Olu²²⁹, Yâ Reb, göresen bir géce ol vali-yi Misr
Gele bu gülbé-yi ehzanıma göyçek göyçek?

Var ümidim ki, gelem ehli cavan oğlanlar,
Yazalar bu sözü divânıma göyçek göyçek.

Ėem yémez da {ı Nebâtî kimi ol şâh-i cahan,
Basa bir möhrünü fermanıma göyçek göyçek.

İSTER

Menim bu nâtevan könlüm gene fesi-i bahar ister,
Hemişe bülbül-i şeyda kimi bir mürğzâr ister.

Gehi bir gül ayağında düşüb mestane {ab étmek,
Gehi sâgi ayağında şerab-i {oşgüvar ister.

Édib sünbüllerin deste, tamaşa éyleyib serve,
Gezib séyr étmeye her dem kenar-ı cuybar ister.

Elinde sağır-i bâde çekib gumri kimi nâle,
Yanında bir büt-i ziba, perveş, gülzâr ister.

229 Olu: Olur mu?

Özü gül, kâkili sünbül, dehamı gönçe-yi tâze,
Melekmenzer, gemer tel'et, siyeh çéşmin {umar ister.

Ne teğsir étmişem, bilmem, néçün ol Ƨosrov-i {üban,
Meni biçâreni daim périşan rüzigâr ister?

Ƨeçaletden görüm gurtarmasın hergiz bu âlemde
Ki, her kim âşîgi bir {este tek {alg içre zâr ister!

Melâmetden başı ayrılmasın, daim melul olsun,
Meni emsal ü eğran içre her kim şermsar ister!

Nebâfî bilmerem, Yâ Reb, ne hâlet hâsil étmiş kim,
Özün bu ehl-i dünyaden hemişe berkenar ister?!

LENGEM

Ne meriz ü ne tebibem, hele leng, leng, lengem,
Ne hebib ü ne reğibem, hele leng, leng, lengem.

Ne mükedderem, ne şâdem, ne nihân, ne âşikârem,
Ne zé {akem ü ne bâdem, hele leng, leng, lengem.

Ne çü gönçe der şüküftem, ne héyem, ne lâşünüftem,
Ne gemes bé dil növhüftem, hele leng, leng, lengem.

Ne şerabiyem, ne bengi, ne {iyamiyem, ne rengi,
Ne müğenniyem, ne cengi, hele leng, leng, lengem.

Ne refîg-i busitanem, ne gerin-i gülsitanem,
Sek-i küyi, dilsitanem, hele leng, leng, lengem.

Ne sitareyem, ne mahem, ne ğeda, ne padişâham,
Be miyan-i in dü rahem, hele leng, leng, lengem.

Ne zemin, ne asimanem, *ne ez inune ez anem*,
Ne diyar-ı lâmekânem, hele leng, leng, lengem.

Ne peri, ne cin, ne insan, ne melek, ne hurü ğılman,
Ne filanem ü ne béhman, hele leng, leng, lengem.

Ne zé kân ü me'denem men, ne zé gencü me{zenem men,
Ne menem, ne men menem, men, hele leng, leng, lengem.

Ne cevânem ü ne pîrem, ne kemanem ü ne tirem,
Ne seğir ü ne kebirem, hele leng, leng, lengem.

Ne zé le'l-i bîbehayem, ne zé dürr-i bîsefayem,
Ne neva, ne bînevayem, hele leng, leng, lengem.

Ne hüluliyem²³⁰, ne dehrî²³¹, ne kenariyem ne behri,
Ne riyaziye, ne cebrî²³², hele leng, leng, lengem.

Ne müneccimem, ne kâhin ve ne sahir-i müdahin,
Ne bé zarean gevahin, hele leng, leng, lengem.

Ne ezizem ü ne {ârem. ne {ezan ü ne beharem,
Ve ne nirem ü ne narem, hele leng, leng, lengem.

Ne Tehemten'em²³³, ne Zal'em, ne Beşir ü ne Bilal'em²³⁴,
Ne tülu', ne zevalem, hele leng, leng, lengem.

230 Hülulî: Tasavvufun "vahdet-i vücud" yollarından birisidir. İnsanın Allah'a kavuşmasına, Allah'a ermesine inananlara denir.

231 Dehrî: Allah'ın varlığına ve dünyanın onun tarafından yaratıldığına inanmayanların tarikati.

232 Cebrî: İnsanı, kendi iradesinde ihtiyar sahibi olarak kabul etmeyen, onun her işi yapmaya mecbur olduğunu tasdik eden tarikat çeşidi.

233 Tehemten ve Zal: Firdevsî'nin Şahnamesinde adları geçen yenilmez pehlivanlardır. Rüstem ve onun babası Zal'dan bahsedilmektedir. Tehemten, Rüstem'in lakabıdır.

234 Beşir ve Bilal: Hz. Muhammed'in sahabelerinden.

Ne siyeh, ne rövşenem men, ne zireh, ne cövşenem men,
Ne zé bağ ü gülşenem men, hele leng, leng, lengem.

Ne İrağîyem, ne Rumî, ne sehariyem, ne levmi,
Ne ğeribem ü ne bumi, hele leng, leng, lengem.

Ne zé “Kâf”am ü ne ez “nun” ne ezin du herf biyrun,
Ne çobaniyem, ne Mecnun, hele leng, leng, lengem.

Ne Nebâtî’yem, ne bengi, ne müselliyem, ne cengi,
Ne mecüsü ne firengi, hele leng, leng, lengem.

RÜBÂÎLER

Sağî, işimiz nâle vü efğan oldu,
Zülfün kimi hâlmız pərişan oldu,
Ğoydun yére camı, bizden üz dönderdin,
Bir bûse, dedik, vér bize sen, ğan oldu?!

Geldi yéne fesl-i növbahar, éy sâğî,
Bes harda ğalib o gül’üzâr, éy sâğî?
Méy{aneyeye gét, getir onu mestane,
Vérme mene munca iztirar, éy sâğî!

Sed şükr ki, ğış gétدی bahar oldu yéne,
Sehra üzü cümle lâlezâr oldu yéne,
Vér bâde içek. cuş ğılağ, éy sâğî,
Bülbül ne déyir ki, eşği, car oldu yéne?

Éy bâd-i sebâ, ğüzar ğıl Tebriz’e,
Âlemde ğalib ümidimiz bir size.
Ol serv ğedin kûyine düşse güzerin,
Bu nâmeni vér o zülf-i enberbize.

Sağî, getir ol cam-i zereşanı görek,
Sal ğerdişe bir o râh-i réyhani görek,
İskender’e²³⁵ söyle gétmesin zülmate,
Göster ona bir o âb-i héyvanı²³⁶ görek.

Sağî, mene bir piyâle şerab getir,
Yandı cigerim bir tike kebab getir,

²³⁵ İskender: Makedonyalı Büyük İskender.

²³⁶ Âb-i Héyvan: Dirilik suyu. Şiirde güzelin dudaklarına işaret ediyor.

Atêş gedeni goyma ğala efsürde,
Dur çı { eşiye, bir néce {üttab getir.

Sübh oldu getir şerab-i nâb, éy sâĝi,
Étdi meni ğem ya {şı kebab, éy sâĝi!
Mestane götür cam-i Cem'i, vér bâde,
Saz olmuş eceb ceng ü rûbab, éy sâĝi!

Étdin bu géce eceb sevab, éy sâĝi,
Vérdin yéne rindane cavab, éy sâĝi!
Vér bâde ki, a {îret günü éylemesin
Allah seni ehl-i ezab, éy sâĝi!

Saĝi, yéne eyyam-i gülüstan oldu,
Gül te {te çı {ıb, çemende sultan oldu.
Her rind ü geda déyir: Menem şâh-i cahan,
Her gübbere bir bülbül-i {oş {an oldu.

Saĝi, bu ğeder {eyâlden hasil ne?
Bu renc ü ğem ü melâlden hasil ne?
Dur bâde getir gerdişe, bir cam yérit,
Bu bihûde ğiyl ü ğalden hasil ne?

Éy dust, şerab terkini ğıldın, ğıl,
Bu çeng ü rûbab terkini ğıldın, ğıl,
Çün renc ü melâl imiş méyin encamı,
Bu renc ü ezab terkini ğıldın, ğıl!

Méy {aneleri hemişe âbâd iste,
Sen ehlin onun serv tek azâd iste!
Mescidlere gétme, vaizin terkini ğıl,
Ne ric'ete vér ğulaĝ, ne miâd iste!

MÜSTEZAD

Éy gönçe dehan, sim beden, dilber-i tennaz,
Éy serv-i serefrâz!
Öldüm de {i, ğurbanın olum, rehm éle biraz,
Besdir bu ğeder nâz.
Yandım, küle döndüm, yanasan sen de benim tek,
Éy dü {ter-i tersa!
O nâkes ile olma de {i hemdem ü hemrâz,
Vallah béle olmaz.
Âdem kimi ço {dandı olub vird-i zebanım:

“Yâ Reb zelemnâ”²³⁷.
 Amma ki, ne hasil o cefapîşe inanmaz,
 Bir dem mene ba {maz...
 Sen böyle bilirdin ki, özün âşîğ olubsan,
 Kül başına olsun!
 Dur, püfle ocağı, bu odun yaşıdır, alışmaz,
 Özbaşına yanmaz.
 Min dağı eger bir nefese canıma goysa.
 Bir “uf” demerem men.
 Amma onu gör, birce meni yâdına salmaz.
 Bir bûseye gıymaz.
 Ğaldı de {i çün mehşere bu hesret-i didâr,
 Éy yâr-i vefâdâr!
 Bari her iki ilde soruş hâlımı az maz,
 Ya birce kâğız yaz!
 Tuti kimi feryâd élerem {este vü rencur,
 Bu künc-i ğefesde.
 Bir püste ile kimse meni yâdına salmaz,
 Bir könlümü almaz.
 Éy bülbül-i bîçâre, feğan étme demadem,
 Sebréyle, tut ârâm!
 Daim ki, ğış olmaz, hemişe béle ğalmaz,
 Elbet de, geler yaz.
 Azdırma meni séyr-i gülistâne aparma,
 Éy hemdem-i cani.
 Yüz fesl-i bahar olsa, benim könlüm açılmaz,
 Bu kéfden ayılmaz.
 Yârim géne menden küsüben acığ édibdir,
 O {, o { aman Allah!
 Bilmem ne ğılım, çâre nedir, bir üzün açmaz!
 Bir kelme danışmaz!
 Könlüm évini léşger-i ğem éyledi viran,
 Saği sene ğurban!
 Dur, vér ki, bu sısğa bir iki cam ile doymaz,
 Tâ düşmese yanmaz.
 Sal ğülğüle bu günbed-i eflâke, {ürüş ét,
 Éy defzen-i çaptük!
 Mütrüb, de {i sen şeddéle bir neğme-yi şehnâz,
 Éy mürğ-i {oş âvâz!
 Her ne déyeceksen, déginen, canıma {oşdur,
 Éy zâhid-i bedkiş!
 Deryaye daş at, ya ğaya sal, zerrece daşmaz,

237 Hz. Âdem, cennetten kovulduğunda “Ya Rab, bize zulmedilmiştir...” demiştir. bu söze işaret ediliyor.

Hergiz ki, bulaşmaz.
 Ba {ma ki, béle aciz ü miskindi Nebâtî,
 Héy héy, hezer ondan!
 Mövlâ bili, yo {dur özü tek rind ü nezerbâz,
 Eyyâr-i çependâz.

TERCÎ-İ BEND
(III. bend)

...
 Sağiya, durma, dur getir bâde,
 Gétîdî bîhûde ömrümüz bâde.
 Çün dil-i şâde yâr şövg éyler,
 Könlümü menzil ét o dilşâde.
 Ne beyan-i melîh ilen, bilmem,
 Getirim men bu neğli irâde?
 Hani bir növ cevân-i âşigveş,
 Hani bir rind-i mest-i âzâde?!
 Ola esrar-i eşğden vâgîf,
 Bile bir kim, ne var bu gövğade?
 Meni yandırdı bir melekmenzer,
 Meni öldürdü bir perizâde.
 Aldı sebr ü gerarımı elden,
 Meni â {ir getirdi feryâde.
 Döndü bir bîvefâdan ötrü yéne,
 Gözümün yaşı Şett-i Beğdad'e.
 Meni öldürme, éy ecel, bir dem,
 Goy biraz yalvarım o cellâde.
 Rencsiz rahet olmaz, éy oğlan,
 Yéri gét, gullug éyle üstâde.
 Gurmamış dam, çekmemiş zehmet,
 Kim vérer şahbazı séyyâde?
 Éy {üreman gezen çemenlerde,
 Göz diken ne {l-i serv ü şümşâde,
 Çölde yağut ü le'l ü mirvarid,
 Bûy-i İslâm déyr-i Tersa'de.
 Çeşme vü cüda gövher a {tarma,
 Yéri, gevvası gözle deryâde.
 Gergec ebdalı öp ayağından,
 Can feda éyle gövm-i ovtade!
 Éy diriğa ki, kécđi mövsim-i gül,
 Gözümüz galdı cam-i sehbâde.
 Olsa her yérde cennet, orda imiş
 Bâde-yi saf ü sâgi-yi sâde.
 Mümkün olduğca éyş ü işret gıl,
 Fürseti salma ruz-i miâde!

Özünü salma ğeyd-i teğlide,
Boynuna ta {ma tövg ü ğellade.
Éyleme her ğeda ilen ülfet,
Zerb-i teşnie olma âmâde.
N'oldu dağlarda séyréden Mecnun?
Üreyim yandı renc-i Ferhad'e.
Sağı can, gözle ehd ü péymanı,
Héyfdir vérme bâde her yâde.
Nâ necibin binası yo {dur, yo {,
Olsa ğer başı erş-i e'lâde!
Menü sâğı bu günde, nâlê-yi çeng,
Çekdi bir nâle, geldi feryâde:
Goy ğedem râh-i eşğe merdâne,
Gir {arabata mest mestâne...

ÂŞIK ELESGER (1821 - 1926)

Âşık Elesger, 21 Mart 1821 günü Azerbaycan'ın Gökçe bölgesinin Akkilise köyünde dünyaya gelmiştir. Babasının adı Almemmed (Ali Mehmet)'dir. Çiftçilikle uğraşan babası, ekin biçim işlerinden arta kalan zamanlarında küçük ölçüde ziraat aletleri ticareti ile uğraşan ve sazı sözü seven, zaman zaman şiir de yazan bir ârif insandı.

Elesger, altı kardeşin en büyüğüdür. Babası, ailesini geçindirmekte sıkıntı çektiğinden Elesger'i 13-14 yaşlarında köyün zenginlerinden Kerbelâyı Kurban'ın yanına hizmetçi verir. Kerbelâyı Kurban, Elesger'i çok sever. Tek çocuğu olan kızı Sakine Banu (Sehnebanı) ile onu evlendirip, evinde alıkoymak ister. Ne yazık ki, Kerbelâyı Kurban'ın kardeşi Muharrem, ki ona zengin olduğu için Pullu Meherrem diyorlar, Sakine Banu'yu zoraki oğlu Mustafa'ya alır. Bu olaydan çok etkilenen Elesger evine döner.

Daha önce zaman zaman güzel sözler ve şiirler söyleyen Elesger bu olaydan sonra çok mükemmel koşmalar söylemeye başlar. Babası onun şiir söyleme ve türkü okuma yeteneğini farkedince ona bir saz alır ve onu devrin en ünlü âşıklarından olan Gızılvenkli (Çiçekli) Âşık Ali'nin yanına çırak verir.

Elesger beş yıl Âşık Ali'den saz söz ve âşıklık dersi alır.

1845-1846 yıllarında Gökçe yöresinin Çakırlı (Gızılbulak) köyünde yapılan âşıklar yarışmasında birinci olur.

Âşık Elesger, Sakine Banu ile olan nâkâm aşkıdan sonra kırk yaşına kadar evlenmez. Kırk yaşından sonra Kelbecer şehrinin Yanşak köyünden Anahanım ile evlenir ve ömrünün sonuna kadar onunla birlikte yaşar.

Âşık Elesger'in üçü erkek dokuz çocuğu olmuştur.

Üstad, âşıklık mesleğinin yanında marangozluk ve dülgelik de yapmıştır.

1905 yılında Ermeniler tarafından yapılan terör hadiseleri ve yakın çevresinde meydana gelen üzücü olaylar Âşık Elesger'i çok yıpratır.

1918 yılında Ermeniler Gökçe'yi işgal edip katliâm yaptıklarında bu bölgenin sakinleri evlerini terk ederek başka yerlere kaçarlar. Evini köyünü terkedenlerden birisi de Âşık Elesger olur. Âşık üç yıl Kelbecer'in Kanlıkent (Kalanboynu) köyünde misafir olarak kalır. Ermenistan sovyetleştirildikten sonra köylerine dönerler.

Eşi Anahanım 1922 yılında, Âşık Elesger ise 7 Mart 1926 günü hayata gözlerini yumar. Büyük üstad Âşık Elesger, Akkilise köyündeki tarihî mezarlığa defnedilir.

Âşık Elesger tahsil almamasına rağmen, çok büyük bir vukuf ve yetenekle şiirler söylemiştir. Onun şiirleri Yunus Emre'nin ilâhileri veya Karacaoğlan'ın türküleri gibi halk tarafından büyük hüsnü kabul görmüş, hafızalara, gönüllere nakşedilmiş, dilden dile gönülden göle aktararak günümüze gelmiştir. Günümüzde de Türkçe konuşulan her yerde üstadın şiirleri türkü türkü, şiir şiir okunmakta, söylenmektedir.

Birçok karşılaşması, deyişmesi (atışması) ve hikâyesi bulunan Âşık Elesger, âşık şiirinin bütün türlerinde mükemmel örnekler vermiştir.

Âşık Elesger'in şiirlerinden örnekler:²³⁸

GERAYLILAR

YAYLAĞ

Gözeller séyranğâhısan,
Görüm seni var ol, yaylağ!
Açılsın gülün, nergizin,
Teze mürğüzâr ol, yaylağ!

Gözüm ğaldı siyah télde,
Bülbül öldü méyli gülde.
Kimsem yo {du ğurbet élde,
Sen mene ğem {ar ol, yaylağ!

Men seni görenden beri,
Sinem oldu ğem defteri.
Yazığ Âşığ Elesger'i
Öldür, ğunahkâr ol, yaylağ!

TÉLLERİN

Ay ğız, senin ne ve'dendi,
Kesilib ğısa téllerin?
Kelâğayı elvan ğıyğacı,
Üstünden basa téllerin.

Yanağların güldü, solmaz,
O {ladın, yaram sağalmaz.
Ğaşın cellad, gözün almaz,

²³⁸ Âşığ Elesger (Eserleri, Dastan-Revayetler...) Şerğ-Ğerb Neşriyyatı, 1999-Bakı; Âşığ Elesger, (iki cilt) Elm Neşriyyatı, Bakı-1972; Göyçeli Âşık Elesger, N. Ok, I. Elesgerzâde, Kültür Bakanlığı, Ankara-1987.

Bağrımı kese téllerin.

Bağban ağlar bâr ucundan,
Teste öler nâr ucundan,
Elesger tek yâr ucundan,
Batıbdı yasa téllerin.

ÜZÜN MENDEN NİYE DÖNDÜ

Gel, éy méhr-i mehebbetim,
Üzün menden niye döndü?
Ağzı şeker, lebi gendim,
Üzün menden niye döndü?

Ayrılığdan ölüm yéydi,
Hesretin geddimi eydi.
Ne dédim {etrine deydi,
Üzün menden niye döndü?

Âşığa yo {du gadağa,
Muştağdı dile, dodağa.
Elesger sene sadağa,
Üzün menden niye döndü?

GÖŞMALAR

DAĞLAR

Bahar fesli, yaz ayları gelende,
Süsenli, sünbüllü, lalalı dağlar.
Yo {sulu, erbabı, şahı, gedanı
Tutmaz bir birinden aralı dağlar.

Teste üçün tepesinde gar olur,
Her cür çiçek açır, lalezar olur,
Çeşmesinden âb-i heyat câr olur,
Dağıdır möhneti, melâlı dağlar.

Yazın bir ayıdı ço { ya {şı çağın,
Kesilmez çeşmenden güzel yığnağın,
A {tarma motalın, yağın, gaymağın...
Zenbur çiçeğinden bal alı, dağlar!

Yayın evvelinde dönürsen {ana,
Son ayda benzersen yétkin bostana,

Payızın zehmeri goyur virana,
Dağdır üstünden celalı, dağlar!

Gâhdan çisgin töker, gâh duman éyler,
Gâh gelib-gédeni péşiman éyler,
Gâhdan géyze geler, nâhağ ğan éyler,
Dinlemez haramı, halalı dağlar.

Ağ {elet bürüner, zernişan géymez,
Héç kesi dindirib, kéyfine deymez,
Serdâra söz démez, şaha baş eymez,
Güdretden sengerli ğalalı dağlar.

Géçer éller düşer senden aralı,
Fırğetinden gül nergizin saralı,
Elesger Mecnun tek yârdan yaralı,
Gezer sende derdli nâlalı, dağlar!

DÜŞDÜ

Çerşenbe gününde, çéşme başında
Gözüm bir ala göz {anıma düşdü.
Atdı müjĝân o {un, kéçdi sinemden,
Cadu gemzeleri ğanıma düşdü.

İşaret éyledim, derdimi bildi,
Gördüm hem gözeldi, hem ehl-i dildi.
Başını buladı, gözünden güldü,
Gülende ĝadası canıma düşdü.

Elesger'em, her élmiden halıyam.
Dédim: Sen tebibsen, men yaralıyam.
Dédi: Nişanlıyam, özge malıyam.
Sındı ĝol ĝanadım, yanıma düşdü.

GÖRDÜM

Gédirdim, güzarım düşdü bu daĝa,
Ovçu beresinde maralı gördüm.
Yatıb, inildeyir, durur boylanır,
Bir néçe yérinden yaralı gördüm.

Zalım ovçu onu alıb nişana,
Deyib yaman gülle, beleyib ĝana,
Ço { incidir, dönür bu yan o yana,

Kesilibdi sebri, ğeralı, gördüm.

Tebib olsam, yaraların bağlaram,
Sinem üsten düyünlerem, dağlaram.
Elesger'em, o sebebden ağlaram,
Ananı baladan aralı gördüm.

ÖLDÜRÜR

Derdim ço {du, dindirmeyin, hezarat!
 Meni bir alagöz céyran öldürür.
 Ğılıncsız, tufengsız alır canımı,
 Kimse bilmir, pünhan pünhan öldürür.

Héc bilmirem néynemişem, néylerem,
 Tencer alıb, ğara bağrım téylerem,
 Bir canım var, yâra ğurban éylerem,
 Él désin: “Ăşığ da ğurban öldürür”.

Elesger'em, bir gözele méhmanam,
 Ölmeyince çetin dönem, usanam,
 Ezrayıl'ı ğanlı tutmasın anam,
 Meni bir kirpiyi péykan öldürür.

ÇI-IBDI

Ay hezerât²³⁹, gelin size söyleyim,
 Bu dünyanın {eyâneti çı {ıbdı.
 İnsaflar azalıb, mürvet gödelib,
 Ğazıların²⁴⁰ mazarratı²⁴¹ çı {ıbdı.

Élimizi aparıbdı sert ayaz,
 Ruzumuz olubdu günden güne az,
 Molla şeytan olub, a {und²⁴² şehitbaz,
 Meşedi, kâlvayı lotu çı {ıbdı.

Ğoçular, ğuldurlar ğatar ta {ıblar,
 Feğir fûgereya yan yan ba {ırlar,
 Kimi isteseler vurub yı {ırlar,
 Béşatanın²⁴³ çat ha çatı çı {ıbdı.

Pristav²⁴⁴, naçalnik²⁴⁵ gelende kende,
 Obanı oymağı vururlar bende,

239 Ay hezerât: Ey halk, ey millet.

240 Ğazı: Kadi.

241 Mazarrat: Yaramaz.

242 Ahund: Şia mezhebinde olan Müslümanların müftüye verdikleri ad.

243 Béşatan: Beşli tüfek.

244 Pristav: Çarlık döneminde emniyet amiri.

245 Naçalnik: Laçalnik: Çarlık döneminde kaymakam.

Ƨerc üste²⁴⁶ ço {ları düşdü kemende,
Gamçıda bélihin gati çı {ıbdı.

Gezirler havalı, ağalar beyler,
Çalışır ğan terde na {ırçı nöker,
Mü {teserin déyir Âşığ Elesger,
Kôv {anın, kâttanın²⁴⁷ zâtı çı {ıbdı.

SARI KÖYNEK

Cilvelenib ne ğarşımda durubsan,
Anam sene ğurban, ay sarı köynek!
Meleksen, çı {ıbsan cennet bağından,
Hêç kim olmaz sene tay²⁴⁸, sarı köynek!

Doymağ olmur işvesinden, nazından,
Fere keklik kimi {oş avazından,
Yél vurdu, ürbendi atdı üzünden,
Éle bildim doğdu ay, sarı köynek!

Gözelsen, te'rifin düşüb mahala,
Zer kemer yaraşır ğamet-i dala,
Leb gönçe, diş inci, yanağın lala,
Çekilib ğaşların yay, sarı köynek!

Gerdene yaraşır ğızıl hamayıl,
Görenin ağlını éyleyir zayı,
Hesretin çekenler olubdu sayıl,
Yığır ğapılardan pay, sarı köynek!

Tuti dilli, servi boylu Salatın!
Yo {tu merhemeti bu seltetenin.
Gönder gelsin Elesger'in {eletin,
Éyleme emeyin zay, sarı köynek!

A BÎVEFÂ, A BÎMÜRRET, NÂİNSAF

A bîvefâ, a bîmürvet, nâinsaf,
Kêçen günler hêç yadına gelmez mi?!
Yo {sa unudubsan ehd-i péymanı?
Léyli Mecnun'unu yada salmaz mı?!

²⁴⁶ Ƨerc üste: Vergi yüzünden, vergi sebebiyle.

²⁴⁷ Kôv {a, kâtta: Nüfuzlu itibarlı insanlar, köyün mahallenin ileri gelenleri.

²⁴⁸ Tay: Eş.

Ayrılığ bizlere oldu mügerrem,
Hicrandan ciyerim bağladı vérem.
Guldan {eta geler, ağadan kerem,
Me'suğ âşigine kerem gılmaz mı?!

Elesker'em düşdüm élden avara,
A {tardım, derdime olmadı çâra.
Bir iyidin eli yétmese yâra,
Gocalıb, başına küller olmaz mı?!

DEYMEMİŞ

Dad senin elinden, a ganlı felek!
Könül hesret galdı yâra deymemiş!
Köhne yaram gövr éyledi tezedem,
Tebib néşter vurdu yara deymemiş!²⁴⁹

Gözüm galdı elif, béy'de, Yasin'de,
Yaradan'ım, kömek éyle ya sinde.
Galdım semender tek gem deryasında,
Yandı bâl ü perim nara deymemiş!

Elesger, üsyanın çı {ıbdı sandan,
Öldürsen zenburu, el çekmez şandan.
Hercayıdan, mü {ennesden, nâdandan
Ne söz galdı senetkâra deymemiş!?

²⁴⁹ Yara deymemiş: Yara olgunlaşmadan.

ÉYLER

“Can” demekle, candan can eksik olmaz,
Mehebbet artırır, méhriban éyler.
“Çor” déyenin ne’fi nedi dünyada,
Âbad könlü yı {ar, périşan éyler.

Nâkes adam danışığda saz olar,
Keremden kem, se {avetden az olar.
Nütfeden ğarışan şeyitbâz olar,
Merd de sığıştırmaz, nâhağ ğan éyler.

Bir gün Mansır ğal {ar, geli to {mağ yay,
Dağlara atmağâ éyler hağğ-ı say,
Séçilmez mehşerde ne şah, ne geday,
Talig-i lemyezel hağğ divan éyler.

Mezemmet éyleme men binevanı,
Sahib-i seltenet, éy gövher kânı.
Menim sözüme doğru yoldan çı {anı,
İnşallah, gaytarar düz insan éyler.

Men isterem âlim, mö’min yüz ola,
Méyli Hağğa doğru, yolu düz ola,
Diliyinen zebanı üz be üz ola,
Elesger yolunda can ğurban éyler.

GEREKDİ

Âşığ olub diyâr diyâr gezenin,
Evvel başda pür kâmalı gerekdi.
Oturub durmakda edebin bile,
Me’rifet élmünde dolu gerekdi.

Talğa heğigetten metleb ğandıra,
Şéytanı öldüre, nefsin yandıra,
Él içinde pâk otura, pâk dura,
Dalısınca {oş sedalı gerekdi.

Danışdığı sözün ğiymetin bile,
Kelmesinden le’lü gövher süzüle,
Mecazı danışa, mecazı güle,
Tamam sözü müemmalı gerekdi.

Arif ola, éyham ile söz ğana,

Nânehremden şerm éyleye, utana,
Saat kimi méyli Hağğa dolana,
Doğru gelbi, doğru yolu gerekdi.

Elesger, Hağğ sözün isbatın vére,
Emelin melekler yaza deftere,
Her yanı istese, ba {anda göre,
Terîgetde bu sövdalı gerekdi.

OLACAĞDI

Dédim: Könül, içme eşgin camını,
İçsen, dünya sene dar olacağıdı.
Ya dost olma, ya zehmetden incime,
Dost yolunda boran, gar olacağıdı.

Aldanma dövlete, uyma dünyaya,
Halaldan kesb éyle özüne maya.
Zinakôr, haram {or yétişmez baya,
Dosta {ain ba {an kôr olacağıdı.

Sergerdan galmişam men bu hésaba,
Felek gürğusuna ehsen, merheba!
Növreste gözeller tapmasın hava,
Gönçenin hemdemi {ar olacağıdı.

Hésabdarlar geler çeker hésabı,
Günahkârlar néce getirer tabı,
Mizan, sirat, sual, gebir ezabı
Bu işler gabağda var, olacağıdı.

Elesger, bilirsen güdretin sirrin,
Zülmete ışığ var, acıya şirin.
Zıkr éyle dilinde merdlerin pirin,
Gör{ma, dar gününde yâr olacağdı.

OLMAZ

Bu dünyanı men tecrübe éledim,
Nâmerd körpü salsa, onda ad olmaz.
Bir merd ile ağı yésen, şirindi,
Yüz nâmerdle şeker yésen, dad olmaz.

Yadıñ oğlu yağlı aşá méhmandı,
Dar gününde görersen ki, usandı.
Düşman günü düşmanınla düşmandı,
Yüz il kéçse, gohum sennen yad olmaz.

Elesger'in sözün yétir nisaba,
Serf édenler sebt élesin kitaba,
Héç nâmerdin adı gelmez hésaba,
Merd bir olur, onda iki ad olmaz.

Müstezad Göşma

DÖRD KİTAB HER YANA YOLU GÖSTERİR

Dörd kitab her yana yolu gösterir,
Nefs ile me'rifet olur şés cahat.
Béle emr éleyib Güdret-i Gadir,
Bu emre gol goyan²⁵⁰ téz tapar nicat.
Éyle é'tiğat.

Şehr aydı, bayram onun gülüdü,
İki ay birbirinin müttesilidi,
Üç yüz altmış altı gün bir ilidi,
Sekiz min yéddi yüz seksen dörd saat,
Gel vérim isnat.

Altıda ğarışdı Nuh'un tufanı,
Ĝır{ ilde serkerdan gezdi her yanı.
Altı min altı yüz insan, héyvani,
Here öz diliynen éyledi feryâd,
İstedi imdâd.

²⁵⁰ Gol goy- : İmza atmak, onaylamak.

Néce müddet gerğ oldular tufana,
Emr étدی, kebüter gezdi her yana,
İki yüz otuzda tapdı bir dene,
Nuh üçün feminde getirdi sovgat.
Ğıldı ibadet.

Altmış altı aye niye danmısan?
Béle me'lum, bizi avam sanmısan.
Dünya cifesine sen aldanmısan,
Unutma uğbanı, bu dünyanı at,
Âferin, ustat!

Ğasım “ğaf”ıandı, Hesen “héy”inen!
Téyir çekmez ustadınan déyinen,
İşin yo{du séyyidinen, beyinen,
İ{tiyarımdadı ğalan me{lûğat,
Daim'ül övgat.

Âşığ Elesger'di, soruşsan adım,
Hüş başımdan gédir, yo{du savadım,
Sözle metleb yazmağ deyil muradım,
Ârife éyhama yazıram hüfat,
Sedrin olsun sat!

GÖŞA YARPAĞ

DÜŞDÜ

Sévdiceğim, **hanı** gözeller {anı?
Güzarımız sizin otağa düşdü.
Buyursan **fermanı**, alalar **canı**,
Püşk atdıg²⁵¹, can sene sadağa düşdü.

Sallan gelem **ğaşdı**, yanı **yoldaşdı**,
Galmışam **ataşdı**, men başı **daşdı**,
Hûş başımdan **çaşdı**, dilim **dolaşdı**,
Gözlerim **sataşdı**, pu {ağa düşdü.

Etlazdan **gebalı**, bélinde **şalı**,
Gövherden **bahalı** üzünde {alı,
Géydi yaşıl **alı**, ya {dı **mahalı**,
Eyri téller ayna gabağa düşdü.

Yériyirdi **sana** yaşılbaş **sona**,
Yaraşır **cânâna** ağ nezik **cuna**,
Téllerinde **şana**, elinde {ına,
Yemen, yağut ehmer dodağa düşdü.

Ço { çekmişem **cefa**, gel bir **insafa**,
And olsun **Musaf'a**, olmam **bivefa**,
Gelmişem **tavafa**, véresen **şefa**,
Elesger {estedi, ocağa düşdü.

TECNİS

AY ANA, ANA

Garlı dağlar geldi düşdü araya,
Galmışam gürbetde, ay ana, ana!
Tebib yo {du derman éde yaraya,
Sızıldeşir yaram, a yana yana.

Men gurban éylerem yâra canımı.
Götürüb doğraya, yara canımı.
Alıb tepe dırnağ yara canımı,
Bilmirem dermanı, ay ana, ana²⁵².

251 Püşk at- : Kura cekmek.

252 Ana: Ona.

Géyibdi geddine yâr alacanı²⁵³,
 At müjgân o {unu, yarala canı.
 İster Elesger'den yâr ala canı,
 Tökende zülflerin, a yana, yana.

MÜSTEZAD TECNİS

GÖTÜRÜB SAZIMI MERD Ü MERDANA

Götürüb sazımı merd ü merdana
 Girerem méydana, gel éyleyek behs.
 Sen to {undun, men de sene to {unnam,
 Şerietde halaldı gısasa gısas,
 Goy ucalsın ses!

Bir {oş günü evez min aya billem,
 Boyun neğgaş çekib minaya, billem.
 Pirim dersim vérib, min aya billem,
 Bir sözüne min söz déyim des be des,
 Sen éyle heves.

Men derdliyem, men ağılaram, bu da ağlar,
 Éşğ ucundan sinemde var bu dağlar.
 Bir terlanam, ovlağımdı bu dağlar,
 Sensen şah-i zerzer, şikârın mekes,
 Hökmün kes a kes.

Ovsunçuyam, ovsun sallam hi mara,
 Benna olsan, terki a {tar, him ara.
 Semin diraz, lehcen benzer himara,
 Âleme bedterdi bu nitğ ü nefes,
 Vüsal-i hedes.

Âşğ gerek bu méydanda bir gâla,
 Éşğ ocağın bir etekle, bir gâla!
 Elesger'di Teyber kimi bir gâla,
 Bacara bilmezsen, danışma ebes,
 Dur yérinde pes!

DİVANÎ

DALBADAL

²⁵³ Alaca: Bir çeşit kumaş.

Ol Tuda'dan Mustafa'ya éndi aya dal ba dal.
Ay ile gün gerdiş éyler bu dünyaya dal ba dal.
Éşg havası, él töhmeti, padişahın sitemi
Bir serimi günde salır min belaya dal ba dal.

Sirler Hağg'ın yanında, kim kimin derdin bilir;
Bey yo{sulla behse düşüb hecv édíb, te'ne gılır.
Mehemmed'in hümmetine ayda üç yol {erc gelir,
Éy Tuda'ya, kim tab étsin bu cefaya dal ba dal?!

Elesger'em, öz derdimden düşmemişem bu behse;
Yo{sulların günün gördüm, ah çekib batdım yasa.
Erzeler atgaz gayıtsa, şahdan imdad olmasa,
Fenadan köçmek lazımdı ol ügbaya dal ba dal.

**ŞÛRÎ BEŞAYİŞÎ (Şûrî Be {şayışî)
(1828-1898)**

Asıl adı Mirza Abdülhüseyin'dir. Mahlası ise Şûrî'dir. 1828 yılında²⁵⁴ Tebriz yakınlarındaki Be {şayış kentinde dünyaya gelmiştir. Meşhur şair Pervin Ê'tisamî'nin ana dedesidir.

İyi bir kalem sahibi ve güçlü bir şair olan Şûrî, hem de iyi bir hattatmış. Çok sıkıntılı bir hayat yaşamıştır. 1898 yılında, yetmiş yaşında Tebriz'de vefat etmiştir.²⁵⁵

Şûrî Behşayışî'nin şiirlerinden birkaç örnek:²⁵⁶

GAZELLER

HEZAN

Tapılar mı benim tek, Yâ Reb, cahanda héyran,
Eli candan üzölmüş, baharı olmuş {ezan?

Ėelbi sınığ, vetenden düşmüş ola derbeder,
Sinesi Ėanla dolu, Ėemli gözleri giryan?

Kim olubdur benim tek möhnet elinde esir,
Kimi benim tek ezib Ėem keder zaman zaman?!

Sebir kâsam doludur Ėarşımda méy camı tek,
Eyilmeyi öyrendi Ėametim Ėaşlarından.

Göy yarpağın çöhresi saralmışdır üzüm tek,
Bölböl de öyrenibdir benim tek éde efĖan.

²⁵⁴ Şûrî Be {şayışî 1898 yılında 70 yaşında öldüğüne göre doğum tarihi 1828 olsa gerek. (A. K.)

²⁵⁵ Cenûbî Azerbaycan Edebiyyatı Antologiyası, Êlm Neşriyyatı, Bakı-1983, c. II, s. 48.

²⁵⁶ Cenûbî Azerbaycan Edebiyyatı Antologiyası, Êlm Neşriyyatı, Bakı-1983, c. II, s. 48-51.

Ėumru kimi gelmerem feryâda göy budagda,
Öyünmerem gül kimi, yanımnda serv bostan,

Sünbül tek baş goymadım sinesine bağların,
ĖuzĖun tek ayağımla ezmedim çölde réyhan.

Dağa Ėaçan Mecnun'un başında vardı sévda,
Menim kimi déyildi o öz évinde zindan.

Şûrî'nin üreyini ayağladın, éy felek!
Menim kimi var mıdır dünyada évi viran?!

KÉÇİBDİR

Könlüm o Ėem méyin saçlarından içibdir,
Bil ki, ömrüm, ezizim, niye Ėemle kéçibdir!

Séven Ėelbim bir şüşe, sındırdı düşmen daşı,
Dözürem, çünkü ürek éşĖ yolunu séçibdir!

Belke seher nesimi itirib menzilimi?
Getirmeyir etrini, déyesen, and içibdir.

Uzun hicran Ėécesi yu {u Ėaçıb gözümden,
Sen yu {uma gelerdin, yu {umsa Ėécikibdir.

Seni harda a {tarım, néce ba {ım üzüne?
Düşünürem ne va {tdır, fikrimse ilişibdir.

Leblerin hesretile tökdürerdim Ėanımlı,
Torpağımdan küzene bilseydim, pay düşübdür.

Camalını görmekdir Şûrî'nin sévinc payı,
Hay küyünle {oş Ėünü ne va {tsa Ėörüşübdür.

SAKİNÂME

Sağı, bir bâde vér, ilham sönübdür.
Gemden gönlüm yéne ğana dönübdür.

Bir anlıĝ sineden ğétsin derd ü ğem,
Könlümle bezensin ğoy bütün âlem.

Edebden elime piyale alım,
Yorĝunluĝ elinden uzaĝda ğalım.

RÛBÂİLER

Sévinmek {oşdur éy dost, ğaraĝabaĝ olma gel.
Onda ki, yâr gelmedi, çağır, ğoy gelsin ecel.
Ya ğelbinin derdine deva éle vesl ile,
Ya da ki, döz hicrana, ölüme tap bir engel.

Bilirsen İskender ço { çekdi zehmet,
Ona “Ab-i heyat” olmadı ĝismet.
Hindu ğuluna ba {, néce ar {ayın,
Onun kenarında yatmışdır rahat.

Neĝĝaş ĝaşlarını çekende nurdan
Tıalından üzüne o { atdı dürden.
Ĝüneş tek odlanıb şö'le çekdi o,
Yandı bütün âlem, yaş da ĝuru da.

EMİR NİZAM GERRUSÎ'NİN HECVİ

Sındı billur piyaleler, méyler a {ıb ğétدی heder,
Derde ğeme merhem var mı bu dünyada ğelem ğeder.

Daĝılın, éşĝ meclisinde âşîĝlerin söndü şamı,
Reĝiblerdir gözelliyin etrafında dövre çeker.

Bahar yaşıl çadırini yıĝışdırdı çöl çemenden,
İndi bizim daĝa daşa tufan adlı {ezan gelir.

Baĝban dönüb bir cellada, baĝçalarda güller solur,
Tikan üste sarı bülbül, ĝan aĝlayır a {şam seher.

Lale dağa sığışmışdır, üreyinde dağı vardır,
Ğara daşa mesken olmuş tepe, görün, çekir neler.

İndi nergis ümitsizdir, yaşıl bağdan göz çekibdir,
Alır şimal ulduzundan dağlar boyda güsse keder.

Ucubdur neğme {an bülbül çemenin gül sergisinden,
Fidanların eleminden neğme goşdu, o, teze ter.

Servin uca gametile vidalaşdı ırğovullar,
Ğara bağa yiyelendi: Derd olar mı bundan béter?

Bende salır nuru Emir, zülmet olsun bütün âlem,
Azgınlığın ordusudur serhedlere hücum çeker.

Ba {ışlardan gizlenibdir güneşin de zerreleri,
Yarasadır méydan açan: o gösterir indi hüner.

Billur meş'el zerresidir semelarda donub ğalan,
Zülmet dolu zamanaya ateş seper, şö'le töker.

Tenhalığa sığınmışdır memleketin sahibleri,
Boş méydanda div ordusu görün néce er olub, er!

Hücum çeker indi tülkü bizim bu şir ovlağına,
Şir yatanda çağğallar da füsret tapıb şire döner.

Mesken salsın gerek hüma seadetin sarayında,
Lés aşığı çalağanlar sarayında heyat söner.

Memleketin {esteliyi layiğ déyil tedbirlere,
Tebib gédib derd ğalıbdır, {estelenen ye'ğın öler.

Dövlet işi mügeddesdir, emel gerek, söz gerekdir,
Emel hara, onlar hara? Onlar işi sözle görer...

Çöhrelerde o gizlenmiş heyâ indi oğurlanıb,
Emellerin tetiyinden min {ebislik süzüb geler.

Güsse, keder dünyasında sedağetin itib izi,
Oyunbazlığ méydan açıb, bu gün onlar çalıb güler,

Ah, var idi sedağetden söhbet açan güzel günler,
O günlerde ömrüm benim gem kederden oldu heder.

Ah, o günün, o günlerin ömrü niye bes az oldu?
Ah, seadet bağçasında zaval yéli ne ço{ eser!

HACI MEHDİ ŞÜKŪHÎ (1829 - 1896)

XIX. asır Azerbaycan ve İran Türkleri edebiyatının en önemli temsilcilerinden birisi de Mehdi Şükûhî'dir. Şükûhî 1829²⁵⁷ yılında Tebriz'de bir camcı esnafın çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. O, ilk tahsilini Tebriz'de dinî bir okulda yapmıştır. Lâkin henüz küçükken babasını kaybetmesi, tahsilini devam ettirmesine engel olmuştur. Bir çok zorluğa rağmen Şükûhî, kendisini yetiştirmeye ve bu arada şiir yazmaya devam etmiştir. İlk şiirlerini "Nâşî" mahlası ile yazmıştır.²⁵⁸

Şiir sanatına, ilme ve bilgiye heves eden sanatkar kısa süre içerisinde şahsî gayretleri ile Azerbaycan edebiyatı başta olmak üzere Doğu edebiyatlarını öğrenmiştir.

Şükûhî, yaşadığı toplumun kusurlarını keskin satirik şiirleriyle ateşe tutmuştur. Bu sebepten de feodal hakimlerin ve din adamlarının gazaplarına hedef olmuştur. Tebriz'i terk etmek mecburiyetinde kalmıştır. Bir müddet Marağa'da yaşamış, küçük boyutlu ticaret işleriyle meşgul olmuştur. Maddî vaziyeti gittikçe ağırlaşınca Marağa'dan da ayrılmak zorunda kalmıştır.

Şükûhî, 1885 yılında Mekke'ye giderken İstanbul'a uğramış ve birkaç gün kalmıştır. Burada İran göçmenleri ve siyasî liderleri ile görüşme imkânı bulmuştur. Arabistan, İran ve Orta Asya'nın bir çok şehrini gezdikten sonra Tahran'a gelmiştir. Bütün gezdiği yerlerde, devrin bir dizi tanınmış şahsiyetleri ile birlikte olmuştur. Zeynelabidin Marağayî, Mirza Abdurrahim Talibzâde ile yazmıştır. Bu görüşmeler onun dünya görüşüne çok tesir etmiştir.²⁵⁹

Şükûhî, 1896 yılında Marağa'da vefât etmiştir.²⁶⁰ Külliyyatı ilk defa oğlu Mirze Hesen tarafından toplanarak Tebriz'de 1903 yılında yayımlanmıştır.²⁶¹

Şükûhî'nin edebî eserlerini Türkçe ve Farsça olarak hem divân şiiri hem de halk şiiri nazım türlerinde yazdığı eserler oluşturmaktadır. Şükûhî'nin

²⁵⁷ Azerbaycan Tarihi'nin Oçerki (1828-1917), E. S. Sumbatzâde, Ş. E. Tağıyeva, O. S. Melikov, Elm Neşriyyatı, Bakı-1985, s. 264; Bazı kaynaklarda Şükûhî'nin doğum tarihi 1828 olarak gösterilmiştir: Cavad Hey'et, Azerbaycan Edebiyyatı Tarihi'ne Bir Bağış, Azerbaycan Dövlət Neşriyyatı, Bakı-1998, s. 274.

²⁵⁸ M. Sadık Sen'an, Azerbaycan Yurt Bilgisi, İstanbul-1933, c. 2, s. 125-126.

²⁵⁹ Azerbaycan Tarihi'nin Oçerki (1828-1917), E. S. Sumbatzâde, Ş. E. Tağıyeva, O. S. Melikov, Elm Neşriyyatı, Bakı-1985, s. 265; Cavad Hey'et, Azerbaycan Edebiyyatı Tarihi'ne Bir Bağış, Azerbaycan Dövlət Neşriyyatı, Bakı-1998, s. 276.

²⁶⁰ M. F. Köprülü, İ. A. "Azerî" maddesi, M. E. B. Yay., İstanbul-1979, c. II, s. 142. Bazı kaynaklarda ölüm tarihi farklıdır: Azerbaycan Tarihi'nin Oçerki (1828-1917), E. S. Sumbatzâde, Ş. E. Tağıyeva, O. S. Melikov, Elm Neşriyyatı, Bakı-1985, s. 264.

²⁶¹ Cenûbî Azerbaycan Edebiyyatı Antologiyası, Tertib E.: M. Menâfi - Z. Ekberov - R. Ğasımova, Elm Neşriyyatı, Bakı-1981, c. I, s. 100.

sanatının temelini lirik şiirler oluşturuyor. Koşma, geraylı, tecnis, gazel, kaside, müstezat, terhib-i bent ve terc-i bentleri mükemmeldir.²⁶² O, Fuzûlî Mektebi'nin devamıcısıdır. Ancak onun lirizminde koşma, geraylı ve tecnisler de belirli yer tutmaktadır. Bununla da o, halk şiirinin Nebâtî'den sonra Vakıf Mektebi'nin Azerbaycan ve İran Türkleri edebiyatında en önemli temsilcisidir.²⁶³

Şükûhî'nin "Münazara-yı Akıl ve Aşk" (Münazirêyi-Eğl ve Êşğ) adlı manzum hikâyesi de önemli bir eserdir. Fuzûlî'nin "Beng ü Bade" eserinin tesiri ile allegorik şekilde yazılmış bu eserde Şükûhî, kâinat, tabiat, cemiyet ve hayat hakkında düşüncelerini söylüyor ve cemiyetin feodal yapısını tenkit ediyor. Ona göre aşk, hayat ve yaratıcılık, hür hayatın sembolleridir. Akıl ise hakimiyetin, gücün sembolüdür. Akıl ve aşk savaşları, sonunda aşk galip gelir.²⁶⁴

Hacı Mehdi Şükûhî'nin şiirlerinden örnekler:²⁶⁵

²⁶² Cenûb Ulduzları, Ebûlfezl Hüsêynî ve Yolçu Piriyeve, Yazıçı Neşriyyatı, Bakı-1984, s. 4.

²⁶³ Azerbaycan Tarihi'nin Oçérki (1828-1917), E. S. Sumbatzâde, Ş. E. Tağiyéva, O. S. Melikov, Elm Neşriyyatı, Bakı-1985, s. 265.

²⁶⁴ A. g. e., s. 265.

²⁶⁵ Cenûb Ulduzları, Ebûlfezl Hüsêynî ve Yolçu Piriyeve, Yazıçı Neşriyyatı, Bakı-1984, s. 17-123; M. Sadık Sen'an, Azerbaycan Yurt Bilgisi, İstanbul-1933, c. 2, s. 125-126; Cenûbî Azerbaycan Edebiyyatı Antologiyası, Tertib E.: M. Menâfi - Z. Ekberov- R. Gasımova, Elm Neşriyyatı, Bakı-1981, c. I, s. 100-115.

KOŞMALAR

BİR BÉLE

Ebes ebes çekme zehmet sévdiğim,
Vérme ziyinet {ett ü {âle BİR BÉLE.
O günden ki, sene âşig olmuşam,
Yétmemişem gül camala BİR BÉLE.

Men, sâgi can, bu sevdadan doymaram,
Gül üzüne tamaşadan doymaram,
Men bu méyden, bu minadan doymaram,
Ne tutacağ bir piyâle? - BİR BÉLE.

Baş goymuşdum astananın daşına,
Rehm étmedin gözlerimin yaşına,
Meni senden ayıranın başına,
Görüm Tari bir daş sala, BİR BÉLE.

Şer'ile men seni goymaram, zâlım,
İstesen molladan hökmünü alım,
Sen benim mülkümsen, sen benim malım,
Var elimde bir gebale, BİR BELE.

Meclis-i işretin {elvet olanda,
Regibler dağılıb, fûrset olanda,
Veslin Şükûhî'ye gismet olanda,
Ona éle lânehale, BİR BELE.

GÜL GÖRÜM

Bülbül kimi bu gülşene gelmişem,
Lâle görüm, sünbül görüm, gül görüm.
Déyirler sende var ço { işve, {ende,
Birce kelme danış görüm, gül görüm!

Bir yol gördüm, yı {dın {anımanımı,
İtirdin âlemde ad ü sânímı,
Bir de üzün göster, gel al cânımı,
Gelmişem, Târı'ya²⁶⁶ tevekkül, görüm,

Men razıyam her ne olsa mügedder,
Zülmün Şükûhî'ye {oşdur, sitemger!

266 Târı: Tanrı.

Bu men, bu baş, bu yol, bu sen, bu {encer,
Zehmet çekib ayağa dur, gel görüm!

BÉHIŞTİN

Lovheşallah, bu ne hüsndür ne camal,
Meger sensen dilsitani béhiştin?!
Dehânın çeşme-yi *şeraben tehur*,
Hüsn-i ruyun gülüstânı béhiştin.

Héc peri sen kimi işveger olmaz,
Héc melek sen kimi leşşeker olmaz.
Gözellikde sene beraber olmaz,
Ne hurisi, ne gılmanı béhiştin.

Vâize bir göster o {ettü {âln,
Ke'be-yi rü {sârın, tağ-i hilâln,
Ölünce éylesin vesf-i camâln,
Di goy itsin adı sâni béhiştin.

Celle Tâliğ, bu ne gözdür ne müjgân?
Güdretn gösterib Tâliğ-i Süphân,
Zâhid, senin olsun rövzê-yi rizvân,
Béle gül çehresi hanı béhiştin?!

Sevin, éy dil, yéne yâr-i nâzenin,
Bu géce sen ilen oldu hemnişin.
Elhemdü lillahu rebbil-âlemin,
Şükûhî' dir kâmirânı béhiştin.

GELSİN, GELMESİN?

Bir déyen yo {dur, o meh cemâle,
Âşîg-i nâlan gelsin, gelmesin?
Hesreti ço {dur bezm-i vüsâle
Bu didegiryan gelsin, gelmesin?

Âşîg-i zârın, gülşen-i nâze,
Gelibdir, senden ister icâze.
Buyur, bir görüm, éy gül-i tâze.
Ne oldu ferman, gelsin gelmesin?

Âşîgîn sensiz didegiryandır,
Lâle tek bağı güsseden gandır.
Her ne hökm étsen, bendefermandır,
Éy şeh-i {übân, gelsin, gelmesin?

Âşîgîn sensiz bir üzü gülmez,
Ölünce senden el çekib gétmez,
Héç kim öz yârın béle sinsitmez,
Éy sene gurban, gelsin, gelmesin?

Bülbül-i zârın rûz-i elestden
Nâle çekmekden düşdü nefesden,
Ha éle béle, künc-i gefesden
Nâle vü efğân gelsin, gelmesin?

Ço { yubandırma, gel seni Tarı,
ÓÓĤâk-i derinde nâşiy-i zârı,
Di gurtar, kâfir, bu biğerarı,
Oldu Müselman, gelsin, gelmesin?

KÉÇER

Bir de yolum düşse yâr otağına,
Menim işim hamı kesden saz kéçer.
İşe düşer deyib danışib gülmek,
Aralıgdan yüz min erk ü naz kéçer.

Gül güle söykeşib, lâleye lâle,
Gumrular, bülbüller çekerler nâle,
Sağı, bu mövsimde getir piyâle,
Bir az kéçmez payız geler, yaz kéçer.

Sağı dolandırısın câm-i külrengi,

Düzülün meclise lâle merdengi,
O {usun {anende oynasın çengi,
Teyâlîmdan sêtar kéçer, saz kéçer,

Yeherleyin keher atı dübâre,
Tüfengimi verin, gelmişem zâre,
Men isterem bir de çı {am şikâre,
Ço { déyerler bu kövşenden ğaz kéçer.

Az benim bağrımı ğan ile doldur,
Derdin bu canımda hamıdan boldur,
Déyirler, könülden könüle yoldur,
Şükûhî könlünden niye az kéçer?

GÎT'E (Kıt'a)

İndi kim, âlemin vefâsı budur,
Sağiya, vér méy-i müseffanı!
Belke dünyade bu bês üç günlük,
Ömr bihude olmasın fâni.
Canım ol âşîğın fedası ola
Ki, töke eşk çêşm-i giryanı.
Bir büt-i kâfere olub mayıl,
Éyleye yâd Şey {-i Sen'an'ı.
Ola zünnar-i zülfüne pâbend,
Vére yeğmaya din ü imanı.
Éy {oş ol âşîge ki, bir senemin,
Ola bir növ'i mat ü héyranı.
Bilmeye hiç can ü mal nedir,
Uduza her ne olsa imkânı.
Éy {oş ol rind-i mest kim, méy üçün
Rehn édibdir kitab gelemdanı.
Her ne var teht-i çer {-i minade,
Terk édib géyr cam-i minanı.
Künc-i méy {anede düşüb sermest,
Tum ayağında {ak yéksanı,
Özü bir yanda, {irge bir yanda,
Sevirem béyle rind-i üryanı.
Bilmez esla, müdam bu felegin,
Kéçer a {ır ne növ' dövranı,
Daima çün Şükûhî-yi bîbak,
Étmez endişe nar-i niranı.

GAZELLER

DÉYEN YO_T

Öldüm ne déyim, derdimi bir yâra déyen yo {,
Néylim ki, bu biçâreye bir çâre déyen yo {.

Ol zülfü périşandır éden könlümü viran,
Al şâne ele zülfünü bir dara, déyen yo {.

Âşig dilini özge ne anlar, bir özüm tek
Yüz min dil ile yalvara yalvara déyen yo {.

“Ne béyle çekibsen üze ol zülf-i siyahı?
Gel vérmegilen cenneti küffara” déyen yo {.

Zülfün yéle vérme ki, vérer ömrümü bâde,
“Ço { vérme heva béyle {atakâra” déyen yo {.

Bîçâre Şükûhî! Seni öldürdü bu zalım!
Sed a {, bu kényfiyeti serdâra déyen yo {.

MEN

Yéne, éy gözleri meftun, sene meftunem men,
Zâr ü mehzun ü digergûn ü ciyer {unem men.

Nolu bir lütf ile dindir²⁶⁷ meni, {oşnud éyle,
Gerçi düşnâm ile senden, yéne memnunem men.

Resmdir şüğge-yi zenciri ğırar divâne,
Vérmişem zülfüne dil, gör néce Mecnun'em men.

İsterem ço { seni canımdan eziz, canın üçün,²⁶⁸
And içem canına nâhağ yére, mel'ünem men.

Buse-i lütf ğılıb, aldın evez can neğdin,
Ala²⁶⁹ öz bûseni, vér canımı meğbunem men.

Gözümün yaşı kimi tökme eyağé méy-i nâb,
Sağı can, teşne-yi le'l-i leb-i méygünem men.

OYNAR

Meclisde yéne sâği-yi gülrengler oynar,
Şûr ile müğenniler o {ur, cengiler oynar.

Mehveşler éder {ende, peri çöhreler işve,
Nâz ile gözeller dolanar, şengler oynar.

Mütrib sesine ses vérdi geh tar, gehi cenk,
Geh nay çeker nâle, ne {oşhengler oynar.

Ğurtuldu ğefesden sévinir mürğ-i dil ü can,
Vesle yétişib âşig-i diltengler, oynar.

²⁶⁷ Dindir-: Konuşturmak, söyletmek.

²⁶⁸ Canın üçün: Bir yemin ifadesi.

²⁶⁹ Ala: Almak filinin ikinci şahıs emir şekli, al!

Zülfün gül-i ruyunda geler reğse hevaden,
Güya ki düşüb cennete berzengiler oynar.

Teşmiyle mene béyle ba{ar, nergiz-i mestin,
Gan tökmeye yérden déyesen cengiler oynar.

Péymaneye ba{dıgca geler reğse Şükûhî,
Gelyanı görende néce kim bengiler oynar.

ÉY SERVİNÂZ

Éy servinâz, ğebğebin â{ir ne sibdir,
Hansı meriz-i eşğe bu â{ir nesibdir?!

Bîmardır hemişe siyeh çéşmin, éy eceb,
Yüz ehl-i eşğ derdine, emma, tebîbdir.

Cellad-i naz ü ğemzen eceb cansitan imiş!
Eyyar çéşm-i mestin eceb dilferibdir!

Gétmişdim, indi bil ki, senin pâyibendinem,
Zülfün {eyâli maye-yi sebr ü şekibdir.

Könlüm gehi sözün, geh özün, geh üzün séver,
Geh tuti, geh ğumru ve geh endelibdir.

Gurban-i kûyun olsa Şükûhî, eceb déyil,
Cânane can müzayigesinden ecibdir.

GÜNAHI

Bu könlümü almağda nedir şâne ğünahı,
Sabit éderem zülf-i perişâne ğünahı.

Yazmış néçin ol {âl ü {etin ğetlime ferman?!
Yazmazla, ne ğedr éylese divâne ğünahı.

Yandırma meni ço{ da dönüm başına, besdir,
Éy şem'i cemalım, nedi pervane ğünahı?!

Göz gördü, könül sevdi. benim canımı aldın,
Bu âşîğ-i biçârenin aya ne ğünahı?

Saği meni mestane gözün saldı ayağdan,
Ne vardı ğedeh cürmü, ne péymane ğünahı.

Birdir güneh-i medrese vü méykede, zâhid!
Yo{ yo{, gelet étdim! Géne méy{ane günahı!

âln séveni vesle de goymazla, Şükûhî,
Cennetde govar Âdem'i bir dane günahı.

HEMRA GÜLÜ

Herçi vurdum bir bire gülşende min hemra gülü,
Görmedim hergiz gül-i ruyun kimi re'na, gülü.

Éşg ile men, hüsn ile sen éyledik ya{şı {ecil,
Bülbül-i şurideni men, sen çemenare gülü.

Hüsnüne gelmez bahar a{ır, görüm rü{sarina
Gülsitanın lâle-yi hemrası benzer, ya gülü?

Démbedem her âşig öz me'suğun ister, resmdir,
Men seni, pervane şem'i, bülbül-i şeyda gülü.

Étmerem her kiz melâmet, hağgı vardır zâhidin,
Ger gül-i ruyun tek olsa cennet-i me'va gülü.

Veh demadem, sâgiya, eks-i üzarından senin,
Şiše-yi méy lâlegündür, sağer ü sehba gülü.

Éşg-i çéşmimde olur eks-i üzarın cilveger,
Ba{, Şükûhî, gör eceb olmuş eyan derya gülü!

MÉYMUNİYYE

Bu neqli neqli édir bir şe {s-i nağil,
 Éşit ibret götür, éy merd-i ağıl!
 Ki, bir méymun ehl-i zöhd ü teğva,
 Feğih ü fariğ ü tehsil ü dâna.
 Megamı Ke'bé-yi erbab-i hâcet,
 Ziyaretgâh-i eshab-i irâdet.
 Olur göz {ire ebyez comesinden,
 Çı {ar yüz göynek ağ emmamesinden.
 Beden, ağ camö vü destar içinde,
 Nümayan, tâze yağmış gar içinde.
 Tutub {u zöhd ü teğva ile ezbes,
 Déyerler adına "Şey {-i mügeddes".
 Géce gündüz éder ezbes ibadet,
 Gözünde hiç yo {dur {âb-i rahet.
 Déyil şam ü seher bir lehze bîkâr,
 O {ur ed'iyye vü övrad ü ezkâr.
 Vérir tecdid daim destemaze,
 Olur her nisf-i şeb gayim namaze.
 Hemişe fikri izhar-i fezilet,
 Bêyane élm ü âdab-i şeriet.
 "Cenâbet" babının élminde kâmil,
 "Necaset" mebhesinde şe {s-i fazil.
 Déyer tefsil-i eğsam-i necaset,
 Éder te'lim "ehkâm-i teharet".
 Eger olsun nebatî, ya cemadi,
 Eger âdi ola, ya géyr-i âdi.
 Ki, âdi misl-i âb ü nân ü helva,
 Nebat ü gend ü cövz ü lövz ü {urma,
 Kebab ü küfte vü ye {ni vü guymağ.
 Penir ü duğ ü rovğen, şir ü gaymağ,
 ... Tülâse, nüktedan-i bîğerini,
 Yégâne gazi-yi mesnednişini.
 Nifaz-i emri hökm-i padişâhî,
 Ne belke nasi {-i hökm-i İlâhî.
 Ne suret istesen éyler mücessem,
 Şerietdir elinde mum ü merhem.
 Éderdi bir gün ol can-i cahani,
 Gezavet mesnedinde hökmrani.
 Ki, nâgeh, varid oldu ikki gürbe,
 Megam-i me'delet, asar-i gürbe.
 Ki, éylerdiler onlar bimehabe,
 İki galıb pénir üstünde de'va.
 Şerik-i nisf gedr ü giymetinde,

Veli, aciz ğalıblar ğismetinde,
Buyurdu onlara serkâr ğazi,
Sizi men éylerem memnun ü razi.
Bu dem lazımdı mizan-i adalet,
Ki, olsun edlile fes{-i şeraket.
Édib hükm, oldu hazır bir tarezu,
Açıldı ol mübarek dest ü bazı.
Terazüde o kân-i edl ü iman,
İki ğalıb peniri éti mizan.
Ba{ıb gördü o yüngüldür, bu sengin,
O sengin ğalıba bir basdı engin.
Ne ğedr ağzı tutar, bir diş götürdü,
Bir iki çéynedi, birden ötürdü.
Géne ğoydu terazuye dübare,
Édib diĝet gözüyle bir nezare.
Ba{ıb gördü, bu sengindir, o yüngül,
Olur teĝsim-i şer-i {éyli müşĝül.
Bu def'e ol birine vurdu dendan,
Ĝalıb bir şemmesi, amma ne çendan.
Her iki kürbe mebhut oldu héyran,
Bu övza-i şerietden peşiman,
Biri erz étdi: "Éy serkâr ğazi,
Biz olduĝ dust ve sülhe razi.
Egerçi ço{ cesaretdir, deliri,
Bize lütf éyle bu baĝi peniri.
Bu mizan-i edalet bermeladır,
Ki teĝsim étdiyin cüzv-i hevadır.
Kesermiş rizĝi mizan-i edalet,
Tıoşa teĝsim-i cenĝal-i cehalet".

NESİHET-İ CELÂLÎ

Bu neğli şe {s-i sahibeglü tedbir,
 Édibdir, filheğiçe, ya {şı teğrir:
 Bahar éyyamı bir gün kim, zemanе,
 Sefa vérmişdi bağ ü busitane.
 Ne âlem? Bağ ü sehra sebz ü {ürrem,
 Mehebbet âlemi tek özge âlem.
 Gülüstan seffesinde kilik-i teğrir,
 Édibdir “kéyfe yehyül erz” tehrir.
 Açar nergiz eceb çeşm-i nezare,
 Ba {ar asar-i sun’i kirdigâre.
 Midad âb-i revan, eşcar, {ame,
 Heva kâtib, çemen esrarnâme.
 Çı {ar her herf şerhinden kitabi,
 Eyan her sûre içre âfitâbi.
 Genad ile çekib gülzâre cedvel,
 Nebat ile yazıb şerh-i müfessel.
 Tazandan bağı dağlı lâle, dağе
 Çı {ib, étsin tamaşa bağ ü rağе.
 Géyinmiş sebz {el’et bid ü şümşâd,
 Sebaden reğse gelmiş serv-i azad.
 Gül-i suri eceb sultan-i {oşbe {t,
 Ona le’l ü zümrüddür tacdır, te {t.
 Zemin {urrem, zemanе ruhperver,
 Heva saf ü cahan, {oş, çöl müetter.
 Çeker her mürğ bir heng ile feryâd,
 Éder her bir gül öz me’budunu yâd.
 Zehi neğgaş, neğş-i héyret asar,
 Ona lazım déyil şücrüf ü zencar,
 Zeh-i serraf ki, ondan her gül-i ter,
 Olur fesl-i baharın mebleği zer.
 Zehi nessac-i me {melbaf ü dibâ,
 Ki, birmesturesi gülberğ-i hemra.
 Zehi {éyyat, olur sün’ünden icad,
 Geba-yi sebz-i serv ü bid ü şümşâd.
 Zehi ettar ki, ondan müşk ü enber,
 Alır réyhan ü bid ü sünbül-i ter.
 Zehi sebbağ, bağ içre baharan,
 Boyar min hille rengârenk, elvan.
 Zehi âşig ki, éyler ebr nâle,
 Déyil bîhude hergiz dağ-i lale.
 Zehi me’şuğ, bülbül mest ü şeyda,
 Görer eks-i cemalın gülde péyda...
 Eger eşcarı çeksen tif-i tize,

Ki, étseen zerre zerre, rize rize.
Ne bir şa { ü gül ü berg ü semer var,
Ne hergiz, hissede şekl-i şecer var.
Eger bir béyzeye étseen nezare,
Eger bir nütfe görsen âşikâre,
Ne onda bir nişan-i bâd ü per var,
Nebunda şekl-i insandan eser var.
Véerer â {ır ona bir teb'i téyyar,
Münasib bal ü per, cengâl ü mingâr.
Buna hüsn-i cemal ü çéşm ü ebru,
Ĝed ü ğamet, ser ü bir zülf ü kéysu.
Bir oynatdım bu serkéş esb-i {amı,
Çı {ıb yoldan, çekib ğırdı licamı.
Ĝerez, étmişdi ferverdın cahanı
Nişâtengiz, çün ehd-i cevâni.

...

**MUHAMMET BAĞIR HALHALÎ (Mehemmed Bağır ٧al{alî)
(1829 - 1891)**

Muhammet Bağır, İran Azerbaycanı'nın ٧al{al bölgesindeki Karabulak kentinde 1829 yılında dünyaya gelmiştir. Hicrî takvime göre 70 yıl yaşamış ve 1891²⁷⁰ yılında vefat etmiştir.

Muhammet Bağır Halhalî, XIX. asır Azerbaycan ve İran Türk Edebiyatı'nın en güçlü şairlerinden birisidir. Arapça, Farsça ve Türkçe şiirler yazmıştır. "Tülkünâme" veya "Sa'lebiyye" adlı eseri ile halk arasında şöhret kazanmıştır.²⁷¹

Halhalî'nin bu eseri hakkında Mehmed Emin Resulzâde, bir makalesinde şöyle yazıyor: "İran Türk edebiyatı her ne kadar mersiye ve hiciv ile dopdoluydu da, düşündürülen ve hissiyât-ı nezihe-i şairâneyi okşayan parçalardan da mahrum değildir. Düşündürülenlerden Muhammet Bağır Halhalî'nin meşhur eseri olan Sa'lebiyye'yi zikredebiliriz. Sa'lebiyye bir tilkinin sergüzeştini hikâye eder, ahlâkî bir hikâye-i manzumedir. Mesnevî tarzında yazılmıştır. Bir çok hikemî emsal ve hikâyeleri cami'dir. Avamın anlayacağı bir tarz-ı beyânla ifade-i meram eder."²⁷²

M. Fuat Köprülü, Halhalî'nin bilhassa Nasreddin Şah döneminde çok şöhret kazandığını, ve sahte din adamlarının rezilliklerini sergileyen "Sa'lebiyye" adlı mesnevîsinin müteaddit defalar yayımlandığını yazıyor.²⁷³

Muhammet Bağır Halhalî'nin eserlerinden örnekler:²⁷⁴

GAZELLER

GEL

Gel éy éden özüne işvesi meni müştâg,
Ne işvedir, bu ne gemze, ne şive vü ne seyağ?

²⁷⁰ Azerbaycan Tari{inin Oçérki (1828-1917), E. S. Sumbatzâde, Ş. E. Tağiyéva, O. S. Melikov, Élm Neşriyyatı, Bakı-1985, s. 265. Bazı kaynaklarda doğum ve ölüm tarihleri 1830-1893 olarak gösterilmektedir. (Cenûbî Azerbaycan Edebiyyatı Antologiyası, Tertib E.: M. Menâfi - Z. Ekberov- R. Ğasımova, Élm Neşriyyatı, Bakı-1981, c. I, s. 90.)

²⁷¹ Azerbaycan Tari{inin Oçérki (1828-1917), E. S. Sumbatzâde, Ş. E. Tağiyéva, O. S. Melikov, Élm Neşriyyatı, Bakı-1985, s. 264; Cenûbî Azerbaycan Edebiyyatı Antologiyası, Tertib E.: M. Menâfi - Z. Ekberov- R. Ğasımova, Élm Neşriyyatı, Bakı-1981, c. I, s. 90.

²⁷² Mehmed Emin Resulzâde, İran Türkleri 5, Türk Yurdu, (1328) c. II, Sayı: 10 (22) , s. 674.

²⁷³ M. F. Köprülü, İ. A. "Azerî" maddesi, M. E. B. Yay., İstanbul-1979, c. II, s. 142.

²⁷⁴ Cenûb Ulduzları, Ebülfezl Hüséynî ve Yolçu Piriyeve, Yazıcı Neşriyyatı, Bakı-1984, s. 176-202; Cavad Hey'et, Azerbaycan Edebiyyatı Tari{ine Bir Ba{ış, Téhran-İran-1376, c. I; Tülki (Salebiyye), Türki Şiirler, Mehmed Bağır ٧al{alî, Firdevsî Neşriyyatı, Bila tarih-Tebriiz; Azerbaycan Tari{inin Oçérki (1828-1917), E. S. Sumbatzâde, Ş. E. Tağiyéva, O. S. Melikov, Élm Neşriyyatı, Bakı-1985, s. 264; Cenûbî Azerbaycan Edebiyyatı Antologiyası, Tertib E.: M. Menâfi - Z. Ekberov- R. Ğasımova, Élm Neşriyyatı, Bakı-1981, c. I, s. 90-99.

Ümid ile sene ğurban dëdim bu canımı men,
Ėbul éylemedin, barı éyleme ğellaĝ.

Ėoşun çekib, üreyim eşĝin éyledi tes {ır,
Yérini {oş görüb, étدی bu mülkde oturaĝ.

Gözüm piyâlesinin suyu her terefdin a {ır,
Nëdim, ne çâre édim, vérmiri bu kâse ğıraĝ.

Déyil gülâb o kim, dilberim üzüne çalar,
Od üste su sepiri ta ki, yanmasın afaĝ.

O ĝedr ağlamışam, ĝalmayıbdı bir ğuru yér,
Ki, men feraĝ günü başıma sepem torpaĝ.

Neler getirdi benim başıma ğara zülfün,
Édib ğara günümü, başıma vurar şallaĝ.

Bu {este könlüme ba {, zülfünü édib mesken,
Tudâ rizası üçün, vurma sen o zülfe daraĝ.

Vüsala talib olanlar gerek ola sırtıĝ,
Ki yâr sındıra başında günde elli çomaĝ.

Menim yanında ne mecnun? - Ki, bir deli oĝlan,
Senin yanında ne Léyli? - Ki, bir arıĝ doйдаĝ.

CÂNİM NE ĞEDR SEDEME YÉYİBDİR

Canım ne ğedr sedeme yéyibdir, usanmır,
Bu verteden kenara ğaçıb daldalanmır.

Yandırdı dağ ü daşı yanar ahimin odu,
Bilmem neden o daş üreyin birce yanmır?!

Cellad tek gözün néce ğan ğan déyir, güzel,
Ezbes ki, ğan içib, ne geder içse ğanmır.

Be {dim meger görüb yu {usunda cemâlını,
Bais odur, yatıb ebeden héç oyanmır.

Yâran, yétişdi göylere âhım şeraresi,
Amma, bu zalımın ğızı herğiz inanmır.

Yattım yolunda, belke nigârım dönüb ba {a,
Ömrüm kimi gelib kéçiri, bir dayanmır.

Baĝir göyub başın géne bu asitaneye,
Geldikce, héy ğovulla, bu sırtıĝ utanmır.

SERVE BAṬMAZ

Serve ba {maz, görse her kim yârımın şümşâdını,
Serve o {şatmaĝ onu, bédnâm édibdir âdını.

Gözlerin cellad édib bu Ṭosrov-i iĝlim-i nâz,
Görmesin héç din-i kâfer bu şehin cellâdını!

Leblerin şehdini şekkerden uman aĝil déyil,
Bilmese her kim bunu, bilmezdir aĝzın dadını.

Ṭosrov-i éşĝin édib me'mure-yi könlüm {arab,
Bu néce şehdir ki, me {rube éder âbâdını?!

Ēekme bica derd-i ser, ğaç, burda durma, éy reĝib,
Aşınaye ba {mayan héç yad ĝılmaz yadını.

Badzen çaldım üzüne açdı şehlâ gözlerin,
Men, o séyde benzedim: Bîdâr éde seyyâdını!

Éşĝine men mal mülk ü can-i ömrüm vérmişem,
Bu meseldir kim, “utanmaz vérsa her kim zâdını”.

ÉYLEMİŞEM

Dili pejmürdemi, ta mayıl-i câm éylemişem,
Özümü da {il-i ünvan-i üzâm éylemişem.

Mekteb-i eşğde, ta meshef-i hüsnün gördüm,
Séyr édib dersimi bilmerre tamam éylemişem.

⤿ber aldım: “Niye güller yı{ılıbdır bîhuş?”
Dédi dildâr: “Bu gülşende {üram éylemişem”.

İstemem çün, seni bir kimse göre rö’yade,
Nâle ile yu{unu {alğa heram éylemişem.

Dil-i divâneme yazdım ki, ne yérdir vetenin?
Yazıb ol: “Silsile-i zülfü tamam éylemişem”.

Hâşe lillah ki, ürekler ğuşu tutsun aram,
⤿âl ü zülfün désin er, dane vü dam éylemişem.

Ğoymuşam vâdi-yi teslime ğedem, éy Bağır,
Ğilmışam ya{şı namazımı, selâm éylemişem.

DİLBERE BA⤿

Dilbere ba{, gör néce cânânedir,
Almağa can işvesi merdânedir.

Yâr sözünden dé, eger söz désen,
Ğéyri bu söz, özgeler efsânedir.

Ğoy dolanım başına pervane tek,
Éşğ oduna yanmağa perva nedir?!

Zülfüne könlüm néce tutsun ğerar?
Destelerin her biri bir yanedir.

Men bilirem kimdi meni öldüren,
Bâd-i sebâdır, biri de şânedir.

Dam-i belâ zülf-i müterraları,
Ğuş üreyim, {âl-i rü{ün dânedir.

Men o gare gözlerine âşigem,
İşvesi ço {, şivesi mestânedir.

Le'l-i lebin şerbetini huşiyâr
İçse, déyer: “Méy nedi, mina nedir?”

Mescide borküm atalar, girmenem,
Mest yéri gûşe-yi méy {anedir.

Düş çöle Bağir, ne eceb yatmısan?
Goy déyeler: “Bu gede divânedir”.

ŞÜĞLÜM YÉTİB

Şüğlüm yétib feğane, işim âh ü zârdır,
Âşig olanlara, beli, rahatlıg ârdır.

Müddetdi firğetin meni gurbetde sa {layıb,
Od saldı cânıma, ne yaman ruzigârdır!

Âhım gören, bilir üreyim od tutub yanar,
Her kes tütün²⁷⁵ görüb, bilir altında nardır.

Vesli havası goymur ölem, sa {layıb meni,
Dayim gözüm yolunda galıb, intizârdır.

Bildim ki, zülf ü kâkiline şâne vurmısan,
Gördüm nesim esende seher mişkbârdır.

Léyli camalımı görelî vehdet étmişem,
Mecnun kimi hemişe yérim kühsârdır.

Zülfünde min ürek yıgışıb, şâne éyleme,
Şâne deyer, töker yére, çün, her ne vardır.

Cem éyleyib ürekleri eyyâre zülflerin,
Amma, sebeb nedir ki, özü tarmardır?

Hüsnünde {âl dânedi, damındı téllerin,
Könlüm gûşu, ceheet odu ço { biğerrardır.

...
Nisbet vérilse yâre ki, “Eğyâre yârdır”,²⁷⁶

275 Tütün: Duman.

Bağır, da {i sene yo { behs mu geder,
Her kes ki, eşğe allanı, bîi {tiyardır.

KENAR ÉLESE

Çer {, senden meni kenar élese,
Hağğı vardır başıma kül elese.

Birce gir yanına bu giryanın,
Ta doyunca vérek nefes nefese.

Nisf-i şebdir, müezzine ba {ma,
Bu sefih oğlu belke ço { telese.

Bu melahet, bu işve, bu gemze,
Hamı âlimleri salıb hevese.

Leblerin, arizin heğigetde,
Gönçeni, gülleri véribdi pese,

Yétدی kéyvâne ah ü efganım,
Olmadı bir gúlağ véren bu sese.

Mürğ-i ruhum o tar-i zülfünde,
Néçe ildir gelib düşüb gefese.

Arizin, gül; reğib, {âr ü {esek!
İzn vér, od vurum bu {âr ü {ese!

Birce bu Bağır'e reva görme,
Ki, ğapında bu nev'i tir tir ese.

“TÜLKÜNÂME”DEN PARÇALAR

DÜNYA TEZADLARI

Beli²⁷⁷, héyretدی bu çer {in gerarı,
Bilinmez işdi âlem kâr bârı.
Birisine müyesser nâz ü né'met,
Birisi ac, çeker yüz min mezemmet.

²⁷⁶ Bu beyitin birinci mısrası bahsi geçen kaynaklarda yoktur.

²⁷⁷ Beli: Evet.

Birisi çiyriyib²⁷⁸ yağlı pilovdan,
 Birisi doymayıbdır nân-i covdan.
 Birisinin yağar dövlet başından,
 Birisi görmeyib bir pul yaşından.
 Birisi başe goymuş tac-i şâhi,
 Birisi baş açır, yo {dur külâhi.
 Biri nöker, birisi {an olubdur,
 Biri tabın, biri sultan olubdur.
 Biri bir leşkeri yağuzca gâtlar,
 Birine “pı {” dëyibsen, bağı çatlar.
 Biri daim çalar ceng ü ceğane,
 Birisi néy kimi gelmiş feğâne.
 Birinin ağzı gülmekden yığışmaz,
 Birisi derd ü möhnetden göz açmaz.
 Biri etles tuman géymiş, dama {lı,
 Birinin bir tumanı var, yama {lı.
 Birinin menzili gesrükkerâme,
 Biri hesret gâlib bir hisli dâme.
 Birisi, bir tike gende tamarzı,
 Çay içmekde biri goymubdur arzı.
 Birinin gözleri gare, gelemğaş
 Yazıb, güya, gelemle dest-i neğğaş.
 Biri boynu gısığ, göy göz, elave,
 Dodağı verdene, ağzı kelâve.
 Birinin ağzı püste, zülfü deste,
 Birine vur tepik, sal abdeste.
 Biri salıb üzüne deste birçek,
 Birinin kellesine sal tüpürcek.
 Biri dildârını çekmiş gucağë,
 Birisi odlanıb nâr-i ferağë.
 Birisi kök, dëyirsen perveridir,
 Birisi bir sümükdür²⁷⁹, bir deridir.
 Birisinin sözü mat étmiş eğli,
 Biri yazmış benim tek Tülkü negli.

TÜLKÜNÜN GÉYBDEN SES ÉŞİTMESİ

...
 Tülâse tülkü gördü yo {du çâre,
 Tezelzül düşdü erkân-i gerare.
 Ba {ıb gördü ürek durmaz pırillar,
 Bağırsaklar acından hëy gırillar.

278 Çiğri- : Bıkmak.

279 Sümük: Kemik.

Goyub başın diz üste, oldu {amuş,
 Niğâr-i fikrilen oldu hemağuş.
 Guyud-i nefse çekti {ett-i bütlan,
 Tecerrüd ersesinde gıldı cövlan.
 Kemit-i fikre çaldı taziyane,
 Gezib dövr-i cahanı {ane {ane.
 Teyâl éylerdi öz derdine derman,
 Bu fikre çulğanıb galmışdı héyran.
 Ki, nâgâh géybden gövzandı bir ses,
 Ki, “éy serkéşte vü meğnum ü bîkes,
 Gerek ağıl olan gılsın telâşın,
 Gerekdir anlasın râh-i maaşın.
 Déyil, elbette, bâb-i rizg mesdud,
 Oturmağdan de {i yo { çâre vü sud.
 Gerekdir se’y éden ta vardı canın,
 Yétişmez bir yére ah ü feğânın.
 Feramuş étme “illa maseanı”,
 Vegerne ağılına yazdır duânı.
 Telaş éyle dolansın kâr bârın,
 Olub kâsib hebibi girdigârın”.

TÜLKÜNÜN ANASI İLE VİDALAŞMASI

Anasının düşüb öpdü ayağın,
 Öpüb, me'mul édib {idmet seyağın.
 Buyurmuş Mustafa fe {r-i eazim,
 Bu mezmunu ki, nezm éylibdi nazim:
 “Behiştî kû pizaye-ma der ahest,
 Ye'gin dan zire-paye-maderanest.”²⁸⁰
 Déyerdi: “Éy ana, éy méhribanım,
 Bükülmüş gametin gurbanı canım.
 Helâl éyle meni Allah rızası,
 Bu ağ birçeklere canım fedâsı.
 Geceler sübhe dek çekdin ayazı,
 Haram étidin gözüne {âb-i nâzı.
 Ne zehmetler meni çektin böyütdün,
 Çekib {ünabeler bu {edde getdin.
 Gözümden, ağlayan va {tda, öperdin,
 Durardın ağzıma emcek teperdin,
 Déyerdin: “Éy gözüm nûru acı {dım?”
 Démezdin “Boynu sınımış, indi tı {dım”.
 Ba {anlar sûretimden iyrenirdi,
 Bu kirlî ellerimden çiyrenirdi.

²⁸⁰ Bizim istediğimiz cennet , demek ki, anaların ayağının altındadır.

Bu cür, boynuma golların salardın,
 Tutub başdan başa duz tek yalardın.
 Sene {idmet édım vallahı min il,
 Evez bir géceye olmaz, ye'gin bil.
 Bedende her ne tük var, ger dil olsun,
 Deyil mümkün ki, şükrün hâsil olsun".
 Anası basdı başın sînesine,
 Dédi: "Le'net bu çer {in kinesine.
 Seni men bînevâdan ayrı saldı,
 Oğul gét, ellerim goynumda galdı.
 Südüm, hağğım, oğul, olsun helâlın,
 Mene görsetmesin Allah, melâlın.
 Ferağın ço { yı {ar bîkes ananı,
 Meseldi: "Gorğanın çatdar yananı".
 Bebem, gét bizleri yaddan çı {artma,
 Gédib bica yére çöllerde yatma.
 Eline her ne düşse, téz gayıt gel,
 Eyâln acdır, olma ço { meettel.
 Gédib gurbetde galma, can-i mâder,
 Yéyib kütler, ezizim, salma lenger.
 Gédib kende, unutma İsfahan'ı,
 Tapıb bir déhgede atma cahanı.
 Galıb gurbetde, el çekme vetenden,
 Bîyâban içre yâd éyle çemenden.
 Eger olsan, oğul, ehl-i tefettün,
 Gédib gurbetde gılmazsan tevettun.
 Géce gündüz vetenden yâd édersen,
 Hemişe néy kimi feryâd édersen".

TÜLKÜNÜN ARVADI İLE VİDALAŞMASI

—ülâse, tülkünün bîkes eyâlı,
 Bu gemli gisselerden oldu hâli.
 Müsibet ateşine düşdü yandı,
 Yétişdi, başına birce dolandı.
 Elinden, gâh eyağından öperdi,
 Dalınca gözlerinden su seperdi.
 Déyerdi: "Éy benim avare yârim,
 Amandı, éy benim biçâre yârim.
 Vüsal eyyamı tek kaçma amandır,
 Şeb-i hicran kimi birce dayan, dur!
 Ferağın derdine billah dözmem,
 Özümden el üzüb, senden el üzmem.
 Gözüm nûru meni salma ferağ
 Amandır gétme sen gözden gırağe!

Cahanda birbirinden doymadığ biz,
 Doyunca yasdığa baş goymadığ biz.
 Kâman tek, gametim gemden {em étme,
 Nesibimi benim derd ü gem étme!
 Sürünnem, tıfl tek, gellem dalınca,
 El üzmem dameninden ta ölünce,
 İki göz yaşsı azdır, isterem kâş,
 Bulud kimi hamı yérden tökem yaş.
 Tükendi tağetim, gel tut elimden,
 Teberdar olgilen derd-i dilimden.
 Ürek od tutdu, éy ümmidigâhım,
 İnanmırsan nedir? Bu, dūd-i âhım.
 Güzârın çün düşer her rehğüzerden,
 Sene ço { gör {aram men, béd nezerden.
 Mene çün éyleyibsen ya {şsı erlik,
 Dayan, altında yandırırım üzerlik.”

...

Üzerlik yandırır, göz göz éderdi,
 Töküb göz yaşını her dem déyerdi:
 “Üzerlik yan, üzerliksen hevasen,
 Hezerân derde dermansan, devâsen,
 Üzerlik yan, tütün vér, gan govuşsun,
 Gada ondan, belâ bundan sovuşsun”.

TÜLKÜNÜN ARVADINA CAVABI

Yanıb tülkü eyâlinın sözünden,
 Salıb gol boynuna öpdü gözünden.
 Dédi: “Ağlar gözün gurbanı gelme,
 O didârın belâ gerdanı gelme!
 Sene, billah, yaraşır olsam âşığ,
 Bu növ ile ki, var sende yaraşır.
 Déyil geddin misal-i serv ü şümşâd,
 Gören zülfünü, sünbül éylemez yâd.
 Hanı şümşadda bu hüsn-i reftâr?
 Hanı sünbülde yüz min dil giriftâr?
 Üzin tek, ger désem, gül derdi gülçin,
 O çin çin zülfe and olsun, déyil çin.
 Éden ol gedd-i mövzuna tamaşa,
 De {i serve ba {ar? *Kelle ve haşa.*
 Gözün o {şatmaram nergiz gözüne,
 Ki, nergiz béyle göz görmüb özüne.
 Bu sözde şâhidimdir Héy-yi zülmen,
 Ki, yérden göye senden razıyam men.
 Périşan zülflerini al el üste,

Dua éyle meni éy perşikeste.
 Meni beş gün kéçib bîgâne tutma,
 Duadan men périşanı unutmâ.
 Uşağlar şıltağ étse ço { déyinme,
 Acığlanma, gözün ğurbanı, dinme!
 Hemişe merhemet ğıl, ol perestâr,
 Yaman günlerde yâr ol, yâr-i ğem {ar.
 Tûsusen burnu fırtıklı babemden,
 Ki, artıĝ isterem onu dedemden.
 Bu oğlan, çün benimdir son béşiyim,
 Odur çün mal ü mülküm, év éşiyim,
 Gerekdir düşmeye dürmek elinden,
 Gerekdir çı {maya “acam” dilinden.
 Dedem ğurban {üdük çekme amandır,
 Ğalib yalğız, {üdük çekmek yamandır.
 Seni Allah’a and vérrem ğayıt gét,
 Mene bu gétmeyi ölmek {eyâl ét!
 Menim dövrümde héç gün görmedin sen,
 Évimde birce dövrân sürmedin sen,
 Ğalırdın ac, getirmezdin üzüme,
 Söyerdim her ne, ğalmazdın sözüme.
 Ne möhnet çekmisen baldız elinden?
 Dözerdin, birce çı {mazdı dilinden,
 Atamdan, hem anamdan ço { söyüldün,
 Söyülmek séhldir, artıĝ, döyüldün.
 Ğara günler görüb, héç ğaçmadın sen,
 Éşigde éyibimizi açmadın sen.
 Ğolun kôssov édib, saçın süpürge,
 Yıĝardın burdan ordan derge düрге.
 Ğalırdın néçe gün çılpâĝ, bürehne,
 Ele düşmezdi ne tâze, ne köhne.
 Édende şamın azlığı héç yémezdin,
 Ğalib ac bir kese, derdin démezdin.
 Soruşurdu anan ki, hâletinden,
 Déyerdi: “Vér {eber kéyfiyetinden.
 Ğızım, ğizletme derdin, éyle ibraz”.
 Déyerdin sen: “Damağım çaĝ, kéfim saz,
 Bihemdi Allah yérim {oşdur, günüm {oş,
 Yédik yağlı pilov indî, yérin boş”.
 Baĝışlansın nenen mehşer gününde,
 Deden cennetde yatsın süd gölünde.
 Elime pul eger ğurbetde sallam,
 Sene bir yolbayol çit dizlik allam.
 Getirrem ölmesem gelsem eyer sağ,
 Sene göz muncuğundan bir boyunbaĝ...

MİRZA KÂZİM GAZİ ASKERZÂDE METLE’
(Mirze Kâzım Gâzi Esgerzâde Metle’)
(1832 - 1892)

Mirza Kâzım, 1832 yılında Serab şehri yakınlarındaki Perağuş (Berağuş) kasabasında dünyaya gelmiştir. Tebriz’de öğrenim görmüştür. Genç yaşlarındayken İran’ın Revan’daki konsolosluğuna kâtip olarak gönderilmiştir. Ancak edebiyata ve özellikle eğitime olan hevesi yüzünden bu görevinden ayrılarak özel okul açmış hem öğretmenlik yapmış hem bu okullar için ders kitabı yazmıştır. Bununla da çevrede çok rağbet kazanmıştır.²⁸¹

Mirza Kâzım ile sık sık görüşen Ferudun Bey Köçerli, şöyle yazıyor: “Mirza Kâzım Cenapları ile biz yakın âşina idik ve tez tez onunla görüşüp, eğitim ve öğretim meselelerinden sohbet açardık. Merhumun eğitim öğretim meselelerinden başka sözü ve düşüncesi yoktu.”²⁸²

Eğitimde yeni usulün koyu savunucusu olan Mirza Kâzım, açtığı okulda okuyan öğrenciler için kısa sürede “Élmî Hésab” (Matematik), “Serf ve Nehv” (cümle ve dilbilgisi), “Élmî Belâğat” (güzel konuşma ilmi) gibi ders kitapları yazmıştır. Öğretmenlik yapması ve ders kitapları yazmasıyla birlikte bedîî çalışmalarını da kesintisiz devam ettirmiştir.

Mirza Kâzım, 1892 yılında Revan’da vefât etmiştir.

Mirza Kâzım’ın çocuklar için yazdığı bir düzmece:²⁸³

DÜZGÜ

Ay aferin gül oğlum,
 Gül oğlum, bülbül oğlum!
 Dersin o {u, revânla,
 Sonra danış, gül oğlum!
 Gédirdim harda gördüm,
 Gûya divarda gördüm,
 Évde siçan ço { idi,
 Pişik évde yo { idı
 Siçan çı {dı divara,
 Eyninde {âki {âra.
 Birden pişiyi gördü,
 Döndü, ba {dı gurudu.

²⁸¹ Cenûbî Azerbaycan Edebiyyatı Antologiyası, Élm Neşryyatı, Bakı-1981, c. I, s. 220.

²⁸² Firidun Bey Köçerli, Azerbaycan Edebiyatı, Élm Neşriyyatı, Bakı-1981, c.II, s. 207.

²⁸³ A. g. e., s. 209-210; Cenûbî Azerbaycan Edebiyyatı Antologiyası, Élm Neşryyatı, Bakı-1981, c. I, s. 220-221.

Siçanlar at çapırdı,
Pişik durub baırıldı.
Tülkü giribdir bağa,
Hanı bes bağban ağa?
Tülkü yédi üzümü,
Éşitmedi sözüümü.
Pıspısa sürme çekdi,
Çargadın eyri bükdü.
Tısbağanın yoldaşı
Bişirdi yarma aşı.
Yarmanı dane dane
Çııartdılar meydane
Guzular meleşdiler,
Torpağa beleşdiler.
Guzu meni görende,
Yérden çiçek derende...
İnek bala doğardı,
Peri inek sağardı.
İneyin balası var,
Başında alası var.
Oğlum, oğlum, naz oğlum,
Dersinden galmaz oğlum,
Bülbül kimi ders oıu.
İster çoı ya az, oğlum.
Gelemin al eline,
Bir yaışı zad yaz, oğlum.
Oğlum gédir mektebe,
Oıur çatar metlebe,
Dersin oıur revânlar,
Ne oıuyubdur anlar.
Daş úste çiçek gazar,
Meşğini göyçek yazar.
Menim oğlum cándı, cân,
Derslerin oıur, revân.
Gümüşdendi davatı,
Gelemi var beş altı.
Gelemdanı şekilli,
Gelemi ıallı, mullı.
Defteri var tertemiz,
Kitabı ondan eziz.
Kağızları rengbereng,
Oğlum, getir yaz görek!

**EBÛLHASAN RACİ (Ebülhesen Racî)
(1835 - 1876)**

Ebülhasan Racî 1835 yılında Tebriz'in Hiyaban mahallesinde dünyaya gelmiş, öğrenimini burada görmüştür.²⁸⁴ Tezkirecilerin verdiği bilgilere göre o, yüksek şahsiyete ve zevke sahip bir insanmış.²⁸⁵

Racî, Doğu halklarının tarihine, medeniyetine ve hayatına yeteri kadar vakıf olmuştur. O hem ana dili Azerbaycan Türkçesiyle hem de Farsça şiirler yazmış, geçimini ise ticaretle temin etmeye çalışmıştır.

1876 yılında Mekke'den dönerken bindikleri gemi denizde fırtınaya tutularak batmıştır. Büyük şair Racî 41 yaşında dünyaya veda etmiştir. Onun zamansız ölümüne çağdaşlarından "Sebür" mahlaslı şair tarih düşürmüştür.

Şairin Farsça ve Azerbaycan Türkçesi ile yazılan divânları ve daha başka şiirleri defalarca Tebriz'de yayımlanmıştır.

Racî'nin şiirleri, sanat gücü ve satirik üslûbu ile diğer şairlerin şiirlerinden kolayca ayırdedilebiliyor.²⁸⁶

Ebülhasan Racî'nin şiirlerinden örnekler:²⁸⁷

KOŞMA

GELMEDİ

Géce gündüz intizârın çekerem,
Aman Allah, yâr eylendi, gelmedi.
Hesretinden elif gëddim bükërem,
Aman Allah, yâr eylendi, gelmedi.

Gellem dédi, ve'de éyledi, gétdi,
Sözü {ilâf oldu ve'deden ötdü,
Sebeb n'oldu bizi munca unutdu?
Aman Allah, yâr eylendi, gelmedi.

²⁸⁴ Cenûbî Azerbaycan Edebiyatı Antologiyası, Tertib E.: M. Menâfi - Z. Ekberov- R. Ğasımova, Élm Neşriyyatı, Bakı-1981, c. I, s. 116; Bazı kaynaklarda Racî'nin doğum ve ölüm tarihleri (1831-1875) olarak gösterilmektedir: Cavad Hey'et, Azerbaycan Edebiyatı Tari{ine Bir Ba{ış, Téhran-İran-1376, c. I, s. 267.

²⁸⁵ Cenûbî Azerbaycan Edebiyatı Antologiyası, Tertib E.: M. Menâfi - Z. Ekberov- R. Ğasımova, Élm Neşriyyatı, Bakı-1981, c. I, s. 116.

²⁸⁶ A. g. e., s. 116.

²⁸⁷ Azerbaycan Edebiyatı İncileri, Tertib Éden: El{an Memmedov, Yazıcı Neşriyyatı, Bakı-1988, s. 225; Cavad Hey'et, Azerbaycan Edebiyatı Tari{ine Bir Ba{ış, Téhran-İran-1376, c. I, 267-269; Cenûbî Azerbaycan Edebiyatı Antologiyası, Tertib E.: M. Menâfi - Z. Ekberov- R. Ğasımova, Élm Neşriyyatı, Bakı-1981, c. I, s. 116-138.

Bâd-i sebâ, dost kûyinden gelende,
Vérgilen ber {eber men derdimende,
Bizim ilen iğrar étdi gédende,
Aman Allah, yâr eylendi, gelmedi.

Gelen var mı, görüm yârı gördü mü?
Varıb erz éyleyim ona derdimi,
Bilmen anda géyre könül vérdi mi?
Aman Allah, yâr eylendi, gelmedi.

Âşikâra oldu derd-i pünhânım,
Övc étdi feleye âh ü efğanım,
Raci'yem, hicrinde üzüldü cânım,
Aman Allah, yâr eylendi, gelmedi.

GAZELLER

DOLUB

Könlüm {eyâl-i ariz-i cânan ilen dolub,
Bîruh gâlibim gene bir can ilen dolub.

Bes ki, vurubdu sîneme müjgân yarası yâr,
Bu sade serzemin gül-i {endan ilen dolub.

Ṭuban-i şeh'r cem olub eğyâr évinde, gör,
Zindan-i Misr Yusif-i Kenan ilen dolub.

Bu nâle-yi hezinim ona éylemez eser,
Çün gûşu, ovc-i nâle-yi hicran ilen dolub.

Kâminca, sâği bâdeni doldurmayıb henüz,
Bezm-i reğib boş yére böhtan ilen dolub.

“Durmaz sınığ sebude, déyerler, su”, bes néçin,
Éy sâği, bu şikeste könül gan ilen dolub?²⁸⁸

Sinemde yârı görcek, o bidin reğib dédi:
Gelbi bu Raci'nin géce iman ilen dolub.

DİLBERİ TAZE

²⁸⁸ Bu beyit Gövsî Tebrizî'nin:

Sınığ sebude su tutmaz gerar, méy durmaz,
Şikeste könlüme böhtem ki, gan ile doludur.” beyitinin tesiri ile yazılmıştır

Elimden i{tiyâr-i dil alıb bir dilber-i tâze,
Başımdan huşumu ğaret édib ğaretger-i tâze.

Alıb din ile imanı elimden Şey{ Sen'an tek,
Salıbdır {irmen-i iman ü dine e{ger-i tâze.

Teĝafil étme, éy sâĝi, behar eyyamı fûrsetdir,
Şerab-i köhne gerdişe getir, ya saĝer-i tâze.

Dünen méy{anede gördüm ki, bir zâhid içir bâde,
Dédim: Şükr-i Ƨûda, dine gelib bir kâfer-i tâze.

Lebin üzre nümûv éylib bu {ettindir veya cana,
Sipah-i zeng édib mesken kenar-i kövser-i tâze.

Ĝırıb bâl ü perin ğovdun, sitemger, bu könül mürĝün,
Ĝefes gücünde ğoymadın getirsin bir per-i tâze.

Vura tir-i cefa, Raci, sene ger yâr, sebréyle,
Ki, cânan ze{mi sînende olu bir ziver-i tâze.

SENİN

Ço{dandı men belâkeş-i hicranınam senin,
Rehm éyle bari, bu géce méhmanınam senin.

Sâye kimi, üz üste sürünnem dalınca men,
Çün pâyibend-i zülf-i perişanınam senin.

Tir-i nigâh-i çeşmin eger alsa canımı,
Yohdur sözüm bu bârede, ğurbanınam senin.

Ba {ma kenardan mene bigâneler kimin,
Éy bîmürüvvet, âşig-i nalanınam senin.

Saĝi getirmesin de{i péymané, çünkü men
Me{mur-i cam-i nergis-i mestanınam senin.

Baĝ-i behište éylemerem meyl-i âşıyan,
Çün endelib-i sehn-i gülüstanınam senin.

Can neĝdin ister éyleye Raci sene nisâr,
Hökmün nedir ki, bende-yi fermanınam senin.

TÉZ GELSİN

Menim dilimce, sebâ, söyle, yâre téz gelsin,
Düşüb ayağına erz ét dübare: Téz gelsin!

Menim bu galib-i bîruhuma Mesiha tek,
Heyat vermeye, ol mâhipâre, téz gelsin!

Eger reğib ola dövründe, {âr tek, o gülün,
Reğibden éle gizlin işâre, téz gelsin!

Egerçi, vesl ile eşğ ateşi {emuş olmaz,
Goyublar adımı indi ki çâre téz gelsin!

Feğan çekib oturub mah intizar üste,
Tikibdi göz yola bu be {tigare, téz gelsin!

Üzünde söylemesin {âlma: “Gédim gétmim?”
Bu {éyr işdi, yo { héç isti {are, téz gelsin!

Amandı Raci’ni bu ah ü nâle öldürdü,
Elâc étmeye bu ah ü zâre, téz gelsin!

OLAR

Övza’-i çer {i sanma ki, bîi {tilâf olar,
Cuy-i zemane geh bulanar, gâhi saf olar.

Vérmezle Yusif’i gehi Misrin behasına,
Gâh pirezal elinde, behası gelaf olar.

Éşğ ehline bir özge eziyyet reva déyil,
Te’n-i reğib, cövr-i zemane kifaf olar.

Me’şuge âşigin bili raz-i nihanını,
Bu rişte-yi mehebbet ona télgraf olar.

Keşféylerem bu eşgile hüsnün metalibin,
Emma, yazanda {ame bu sirri, şikâf olar.

Tov’emdi rencü rahet ü müdgemdi éyş ü gem,
Vesl ü ferağ ü şadüyü matem müsaf olar.

Her şeyi öz yérindedi bu kâri {anede,
De{l ü tecerrüf éylese her kim {ilâf olar.

Her kimse öz meğamını âlemde séyr eder,
Enğaye Ğaf, çüğde {erabe mütaf olar.

Olmaz yüz il feğane gele zağ, endelib,
Peşşe ne gedr tiz uça, Simurğ-i Ğaf olar?

Pes, her kes anlasın gerek öz gürb ü gedrini,
Rubeş ne növ' şire herif- i mesaf olar?..

Raci, fûnun-i şe'rde gerçi vehidsen,
Dem vurma ço { ki, bais-i lâf ü güzaf olar.

EYLEŞİB

Könlüm {eyâl-i vesl-i nigâr ile eyleşib,
Güya ki, bezm-i veslide yâr ile eyleşib.

Her kimse ba {dı le'l-i leb-i yâre, söyledi,
Âb-i heyata ba {gile, nar ile eyleşib.

Öldüm, boyun belâsın alım, gel, gör âşigîn,
Sensiz ne növ'-i nâle vü zâr ile eyleşib.

Eyleşmeye men ile ne âr éyle, ne utan,
Gét baĝe, gör ĝızıl gülü {ar ile eyleşib.

Çı {sın gözüm, ne növ'i görüm: bezm-i veslde,
Biĝâneler, yanında ĝetar ile eyleşib.

Her kimse, zülfün ile görer könlümü, déyer:
Candan meger kéçibdi bu, mar ile eyleşib.

Sinemde nâz ü ĝemzen o {u vardı heşre dek,
Şestin fedası, gör ne ĝerar ile eyleşib!

Sirab ĝıldı şehri, gözüm bir deĝigede,
Güya min il, bu ebr-i bahar ile eyleşib.

Saĝi şerab-i nâb ile ezbes ki, mestdir,
Bilmez bu Raci, renc-i {ümar ile eyleşib.

SALIB

Gene, bu tâze, könlü méhri bir cavane salıb,
Gene bu pir, ele bir Yusif-i zeman salıb.

Te'yâl-i {âl ü leb ü {ett ü zülf ü rü {sarı,
Bu ĝış günü meni bir séhn-i ĝülsitana salıb.

Bu picütabile mümkün déyil, üzölmeyecek,
Béle ki, nâz ile ĝemzen keşan keşane salıb.

Niĝâh-i çéşmin elinden sümüklerim²⁸⁹ eridi,
Gelib hüma ĝuşu tek, méyl üstü {ane salıb.

²⁸⁹ Sümük: Kemik.

Dé bülbüle ki, bilir sûz-i eşgi pervane,
Özünü şem'in ayağına yane yane salıb.

Tamam {alg mene olsa gemkûsar, azdır,
Felek bu derdi ki, bu cism-i nâtevana salıb.

Ṭeyal-i muy-i miyanında mu tek inceldim,
Bu metleb indi meni nükte-yi nihâne salıb.

Könülden ötrü güzel ömrü hiç, yo { étdim,
Görün, gönül meni ne derd-i nâgâhana salıb?!

Nedametın çeker a {ırda sudimend olmaz,
Ebes yére özünü Raci bu ziyane salıb.

YOṬ İDİ

Ne geder sen kimi bir gönçe dehanım yo { idi,
Éy periveş, bu geder ah ü feğanım yo { idi.

Tutiya-yi {eti, can neğdine alsaydım eger,
Éy gözüm, bil ki, bu sévdade ziyanim yo { idi.

Yâre remz ile hamı derdimi bildirdim men,
Keşf-i râz étmeye, herçend, zebanım yo { idi.

Ser-i kûyin mene dünyade eta éyledi Ṭağ,
Çünkü uğbade benim méyl-i cinanım yo { idi.

Gördü bir sûzile, yandı bu géce hâlîma şem',
Çünkü, bir şem' kimi canı yananım yo { idi.

Né'met-i vesline sed şükr, yétişdim birce,
Menim öz taléime hiç gümanım yo { idi.

Raci, yazdım gala menden bu gézel nâm ü nişân,
Çünkü, âlemde benim nâm ü nişânım yo { idi.

YIṬDILAR MÉYṬANENİ

Yı {dılar âşiglerin gelbi kimi, méy {âneni,
Bivefâler ehdi tek sındırdılar péymâneni.

Le'l-i cânan tek nezerlerden uzağ oldu şerab,

Çéşm-i dilber tek {ümare saldılar mestâneni.

Rind ü şey { ü salik ü zâhid garışmış bir bire,
Çéşm-i heğbin yo {, séçe nâmerd ile merdâneni.

Düşdü rövneğden gülistan-i vefâ, zağ ü zeğen,
Bülbül-i şeyda yérinde başlayıb efsâneni,

Ateş-i şövg-i mehebbet yandırardı ağıbet,
Şe'miler nâhağ yére yandırdılar pervâneni.

Oldum hemreng-i cemaet, éşğ-i {âl ü zülf ile,
Rişté-yi zünnare düzdüm sebhe-yi sed dâneni.

Éy dil, el çek, yo { ben-i növ'-i beşerde é'tibar,
Mesken ét, bayğu sifet her gûşe-yi virâneni.

Kûteh éylin gisse-yi zülfü, éy erbab-i üğul,
Rahet eyleşsin göyun zencirde divâneni,

Raci, gördüm terk-i candır igtiza-i ittihad,
Bezm-i vesl-i {ase goymazlar gire bîgâneni.

ELİNDE

Sağı durub ayağe, cam-i bülur elinde,
Güya telö'lö éyler, derya-yi nür elinde.

Mina-yi méy tutubdur, bir şive ile sâği,
Güya sürahi tutmuş ğılman ü hur, elinde.

Bilmem ne méyenet var bu bâdede herifin!
Biyna olur bu camı, ger, tutsa gur elinde

Sen bir, nigâr, rehm ét, bu âşig-i fikâre,
Az ğaldı canı çı{sın, şebha-yi dur elinde.

Bir tiyr ile salırsan, bu séydi torpağ üste,
Bilmem ne ğedri, ğemzen, var idi zur elinde.

Öldürdü derd-i hicrin, bu Raci'ni ki, sed héyf,
Veslinde sa{ladı can, bu bîşüür, elinde.

BU BEZME

Dur sâği, getir bâde-yi gülreng bu bezme,
Bir bâde-yi gülreng ile pürreng bu bezme.

Bu bezmde mina-yi méy ü cam-i ereg var,
İnsaf déyil, şehne ata seng bu bezme.

Sehn-i çemene şur salıb gör néce bülbül,
Sal sen de méy-i nâbile ahang bu bezme.

Çek nâle vü feryâd ü feğan, birce sızılta,
Lâzımdı def ü nay ü néy ü çeng bu bezme.

Bezm-i tereb-i eşđdi bu, erşde ferşi
Mümkün déyil, zâhid, gele bir leng bu bezme.

Éşđ ehli nizamile ayağ üste durublar,
Çün gelmelidir bu géce serheng bu bezme.

Bir kimsesi yo{, rehm éle, bîçâredi Raci,
Ğaşın, gözün oynatma, düşer ceng bu bezme.

SENE

Varımdı bir sözü, éy mahru, nihanî sene,
Gel indî yanıma erz éyleyim zebani sene.

Lebinden âşîğine birce buse lütf éyle,
Nisar édim evezinde bu neğd-i canı sene.

Senin egerçi bu sevdade ço { ziyanın var,
Bile bile vururam men béle ziyanı sene.

Görüb ki çekmisen üşşâğ getline {encer,
Bu könlümün hemeca ğaynar indî ğanı sene.

Salıbsan âleme ğaş ü göz ile min ğovğa,
Meger Tüda-yi cahan tapşırıb cahanı sene?!

Menim bu hâlıma, éy seng dil, yanar âlem,
Néçün eser élemez âşîğın feğanı sene?

Behiştde istemesen, zâhid, huri yü ğılman,
Eger nişan véreler men gören cavanı sene.

Bu günc-i möhnet ü ğem, bağıban, besimdi benim,
Bağısladım, yéri, gét, séyr-i gülistanı sene.

Gel indî, Raci ölür, başı üste bir eyleş,
Doyunca barı ba {a can véren zamanı sene.

GETİRMEZ

Saği, ne olubdur, meni bir yâde getirmez?
Könlüm tutulubdur, mene bir bâde getirmez.

Rehme geler a{er, getirer sâği méy-i nâb,
Gül feslidi, sed héyf, bu esnade getirmez.

Zahid tapa ger tağ-i gâşın secdesin, éy şu {,
Méhrab-i ibadetlere seccade getirmez.

Nağislere teklif élemin éşğ rûmuzun,
“Ebced”²⁹⁰ déyi, her tifli bu, irşâde getirmez.

Mehbus éle zülfünde könlü mürğünü, yo {sa,
Divâne-yi gem tabını gellâde getirmez.

Herçend dédin, Raci, dé bu béyti mükerrer:
Saği, ne olubdur, meni bir yâde getirmez.

ÇEKİREM

Néce müddetdi senin vesline hesret çekirem,
Tikmişem göz yola, gel, gör, ne müsibet çekirem.

Perdé-yi çéşmemi gel bir de édim pâyendâz,
Goy gözüm üste gedem, gör néce minnet çekirem.

Görse her kimse éder cismimi bir muy {eyâl,
Gör, heva-yi seri kûyunda ne zillet çekirem.

Nâle ilen yu {unu {alğa heram éylemişem,
Géceler sübhe kimi nâle-yi firğet çekirem.

O sebebden ki, seni görmeye rö'yade reğib,
Ona görmekliye rü {sarıyı gényret çekirem.

Sofî-yi éşğem ü {elvetgâh-i éşğ içre müğim,
Yâr adı vird-i zebanımdı, riyazet çekirem.

Vurma te'ne mene, éy zâhid-i efsurde meğam,
Men'-i nefis éylemişem, renc-i teriğet çekirem.

290 “Elifba/alfabe” kitabına işaret ediliyor.

Sağı-yi géyb elinden méy-i vehdet içiben,
Şütür-i mest kimi bâr-i şeriet çekirem.

Raci, şikve éyleyib da{ı déme ço{du gemim,
Tari şahiddi ki, men yüz béle möhnet çekirem.

VÉRMEREM

Ruyun sefasını, senema, aye vermerem,
Musa'ye görsenen o tecellaya vérmerem.

Ėesdin budur ki, can alasan cövr ü zülm ile,
Vérrem, béli, veli, bu temennaye vérmerem.

Yansan da eşği perdé-yi pünhanda sa{laram,
Sırr-i nihânı néy kimi hercâye vérmerem.

Bu lebşikeste bâde ki, sâği elindedir,
Cam-i cahannüma-yi mütellaye vérmerem.

Cam-i mehebbetin adını, hem hübabını,
Bu nõh hübabı günbed-i minâye vérmerem.

Eğri Ėaşın Ėeminde töken eşk-i çéşmimi,
Mah-i nõv ile iğd-i süreyyaye vérmerem.

Künc-i belâde fikrin ile lal oturmağı,
Ėesr-i behişde, söhbet-i hüraye vérmerem.

Nâséh, démek ki, eşği goy, ét sim ü zer teleb,
Men dinimi, senin kimi, dünyaye vérmerem.

Zülfün elinden alsam eger herze könlümü,
Raci, dé bir de baş béle sévdaye vérmerem.

OLASAN

Sen gerek gönçe kimi perdede mestur olasan,
Ne ki, gül tek açılıb âleme meşhur olasan.

Dolanım başına, ço { héyfidî, bu hüsn ile sen,
Gédesen bir para nâkesler ile cur olasan.

Hele méy içmemisen nâzile min can alsan,
Belke bir sağer-i serşar ile me{mur olasan?

Hur ü gılman déyib hesret çekesen, éy zâhid!
Görmüsen sen bu nigârı meger, éy kûr olasan?

Salma te' {ire benim getlimi éy şu { nigâr,
Ki, görüm sen béle {éyr işlere me'mur olasan.

Nâz ü gemze éyleyib Raci'ni aldatma, gözeli,
Bivefâsen, sene méyl étmez eger hur olasan.

ZE_T-M-İ SİNEM DOLDU

Ze {m-i sînem doldu bir de çéşm-i {unefşânîlen
Men sene gurban olum, gani yumazlar ganîlen.

Padişâha, dövletinden bu yétim-i tiftl-i eşk,
Yolların sillem, süpürrem gâşilen, müjgânîlen.

Dâmen-i pâkım gubaralud olmaz, gor {ma gel,
Kéçmesin ta bir değıgem bu gem-i hicranîlen.

İsterem Heg'den ki, goysun ömrün üste ömrümü,
Dembedem melbus olarsan camé-yi elvanîlen.

Şerhe şerhe sîneme basdım {edeng-i çéşmini,
Bir nihâl-i tâze ekdim bağ-i cânîlen.

Éy periveş, gel reğib-i divsiretten çekil,
Kimse görmür i{tilât étsin melek şeytanîlen.

Ebr-i rehmetden yağış tek, sâğican, yağdır şerab,
Re'dveş, âlem dur olsun, ne're-yi mestanîlen.

Éşğ bir gencinedir kim, menzili virânedir,
Genc-i eşğe me {zenem men bu dil-i virânilen.

Ṭubsen mehbubsen, mergubsen metlubsen,
Zülfilen, rü {sarilen, gaş ü göz ü müjgânilen.

Saymaram İsgender²⁹¹ ü Cemşid²⁹² ü Kéykavus'u²⁹³ men,
Lebşikeste cam ilen, Raci, sınığ gelyanilen.

MEN

Hicrinde daima gelirem ah ü zâre men,
Biçâre men, felekzede men, be {di gare men.

Bağ-i béhişte éylemerem méyl-i âşiyan,
Ger baş goyam {eyâlin ilen bir mezare men.

Ṭâlin görüb, ebes yére tesbihi atmadım,
Min defe éyledim bu işe isti {are men.

Éyler meni ferağına bu çer { mübtelâ,
Bilmem ne étmişem felek-i gecmedare men?!

Tag-i hilâlına nezer-i gec ger éylesem,
Éy servnâz, rast gelim zülfügaré men.

Bir gösterib cemalını yandırdın âşiği,
Göster, görüm cemalını bari, dübare men.

Her yérde Raci'ni göresen, éyle iltifat,
Vérrem, güzel, gesem seni Perverdigâr'e men.

YÜZ YÉRDEN

Yaralıdır könül, éy mahpâre, yüz yérden,
Yaralıya yara vurma dübare, yüz yérden.

Bu gedr goyma {ecalet, bu âşiği dindir,
Regibler mene éyler nezare, yüz yérden.

²⁹¹ İskender: Mekadonyalı Büyük İskender.

²⁹² Cemşid: Eski İran hükümdarı.

²⁹³ Keykavus: İran'ın Keyler sülalesinin ikinci hükümdarı. Burada şair kenarı kırık piyale ve nargilesi ile kendini onlardan üstün görüyor.

Bu derd-i eşğde çekme, tebib, ebes yére renc,
Elâc yo {dur eger gelse çâre, yüz yérden.

Ne növ'-i cem éyleyim bir yére bu könlümü men.
Édibdi gemzen o {u pâre pâre, yüz yérden.

Eger göyam üzümü {âk-i payına bir de,
Göremmerem de {i men be {tîgare, yüz yérden.

Gözün bu könlüme müjgân o {un vurur bir bir,
Vurarla yara meger bir şikâre, yüz yérden?!

Nedendi bes sene te'sir éylemez, dağılır
Menim bu ahim ile seng-i {âre yüz yérden.

Ne növ'-i ağlamasın endelib, gülçinler
Açıbla el bu gül-i növbehâre yüz yérden.

Düşübdü béyle ki bazare yâr, Yusif tek,
Tapıldı müşteri, Raci, bu yâre, yüz yérden.

RÂH-İ CÂNÂNDA

Râh-i cânânda könül, kéçkilen öz canından,
Tökseler gör {magilen birce gâşîg gânanından.

Âşîgin küfrüne Ğur'an'da ne âye yazılıb?
Küfrdür bu sözü, zâhid, déme öz yanından.

Yârımın vesfini men fâş éderem, var hünerin,
Sen de te'rif éle öz hürî yü ğılmanından.

Néçe min âşîg-i sergeşte düşer sehraye,
Şâne bir tél ğıra ger zülf-i perişanından.

Ğoy, duâ va {tdı, men birce édim râz ü niyaz,
Sübh-i sadîg açılar çâk-i ğiribanından.

O ser-i zülf, o sen, ey dil, açıl başımdan!
Doğru söz, incimişem nâle vü efğanından.

Dam-i zülfünde görüb dané-yi {âln sevirem,
Elhezzer éylerem ol navek-i müjgânından.

Men ilen ehd éledin buse verib, can alasan,
Dönme, ğurbanın olum, ehd ile péymanından.

Éy Züleyfa, bu periçöhre gözeldir, Yusif?
Gel şehâdet éle bu barede imanından.

Lezzet-i veslden artığ sévirem hicranı,
Talibem derdine, Tanrı bili, dermanından.

Raci bu hesretilen ölmese, ölmez hergiz,
Tanrı bir def'e de ger ğurtara hicranından.

ĠURBANINAM SENİN

Menden, sebâ, dé ol güle: Ġurbanınam senin,
Rehm étgilen bu bülbüle, ğurbanınam senin

Bu eşğ oduna öz gözü könlüm salıb meni,
Senden yo{umdu héç gile, ğurbanınam senin.

Herçend isterem sene bir özge söz déyem,
Bu söz géne gelir dile: "Ġurbanınam senin!"

Hüsnün zekâtını mene éyle bu il eta,
Ġoyma ğala gelen ile, ğurbanınam senin,

Veslinde al bu canımı asan, {ilas éle,
Hicrinde salma müşğüle, ğurbanınam senin.

Gelmiş yu{arıdan aşığa, sa{la izzetin,
Ço{ hörmét éyle kâkile, ğurbanınam senin.

Min def'e günde öldüresen nâzilen meni,
Yo{dur benim sözüm béle, ğurbanınam senin.

Bari édib behane, acığlanma Raci'ye,
Al canımı, güle güle, ğurbanınam senin.

ÂŞİĠ

Âşğ kéçirdi ah ile rûz ü şebanesin,
Erşe ucaltdı sûz-i dil-i aşğanesin.

Bir tar-i mûy-i zülfünü vallahi vérmerem,
Vérsinle yéddi padşehin ger {ezanesin,

Gizletme bunca {âl-i lebin zülf içinde, gel,
Göster bu könlümün guşuna ab ü danesin.

Bilse eger ne növ perişandı bu könül,
Tatircem ol ki, sındırı meşşate şahesin.

Örgetdi élm-i tiri könül çéşm-i mestine,
A {ırda tutdu indî onu öz nişânesin.

Meşşate, besdir, helgây-i zülfünden el götür,
Zalim, dağıtma dil guşunun aşiyânesin!

Su sepmek ile şö'ley-i ateş olur {emuş,
Emma, sirişgim artırı könlüm zebânesin.

Bezm-i terebde ney kimi sensiz sızıldaram,
Könlüm eşitse nâlê-yi çengin terânesin.

İman ü dine vermedi bir buse dilberin,
Raci, bu negd-i canı da vér, kes behânesin.

OLSUN

Âşig odur ki, eşgde sabit gedem olsun,
Me'suğesi yüz mâyl-i cövrü sitem olsun.

Ne kül sovrurum başıma, bir kimsene yo {dur,
Gelsin, men ile yâr arasında hekem olsun.

Razı déyilem yâr ile eğyar danışsın,
Eğyar hele sehlidi, ister dedem olsun.

Eğyar yanında niye sen meshef-i rûyun
Açdın ki, benim getlim üçün hem gesem olsun.

Mizan-i nezerde çekin egl ü dil ü dini,
Tâl ü {et ü zülfünle, ne biş ü ne kem olsun.

Mülk-i Cem ü Cemşid'e könül bağlama, sâği,
Besdir bize dünyade ki, bir cam cem olsun.

Bir dem, men ile ehd éleyibsen: Édesen dem.
Gurbanın olum, göygilen ol dem bu dem olsun.

Bezm-i terebi veslde, ne ya {şıdı, sâgi,
Bir menle sen ü bir de o ziba senem olsun.

Ėor {um budu: Bir def'e reğib ile géder yâr,
Talğ içre ne gedr emr éleye, müttehem olsun.

Bir herfini bu şe'rlerin salsa gélemden,
Raci, görüm ol kâtibin eli gelem olsun.

VÉRDİLER

Ol gün ki, fövc-i hüsnüne tertib vérdiler,
Gaşın sipahi kipriğe sertiyb vérdiler.

†este gönül séver o zene {dânın, éy gözel,
Bîmar-i derd-i eşşe onu, siyb vérdiler.

Géydirdiler libâs-i ğemi ğedd-i âşîĝe,
Meşşâtelere o gün ki, sene ziyb vérdiler.

İksir-i e'zem étdiler üşşâĝe bâdeni,
Sövm ü selatı zâhide terkiyb vérdiler.

Hüsn cemâle {etti bir âfet yaratdılar,
Bâd-i {ezâmî gülşene asiyb vérdiler.

Te'lim-i {ün-i dil édiben endelib üçün,
Şekker yémeyi tutiye tertiyb vérdiler,

Sim ü zere heris idi, bais odur, gönül,
Kesb-i nigâre Raci'ni tezhiyb vérdiler.

ĠALAR

Sene bu hüsn, {elâl éyleme, müdam ğalar.
Çemende hansı gül-i ter, eleddevam ğalar?

Ġalıb bu pend mene yâdigâr pirimden,
Hemişe zinde bu âlemde nîknâm ğalar.

Gözüm gönül ğuşun ovlar, egerçi lâçm tek,
Ve léyk a{ır özü payibend-i dam ğalar.

O lebleri ki, éder kâm-i âlemi şirin,
Menim kimi olu bir ve{t, tel{kâm ğalar.

Géder çü mesti-yi méy, zehmet-i {umargeler,
Hemişe başda haçan neş'eyi mudam ğalar?!

Hemişe âşîĝine nâz édib, {eyâl étme,
Sene bu reng ü rü{ü, zülf-i mişkfam ğalar?!

Eser {ezan yéli gülzâr-i hüsnüne bir gün,
Ne üzde reng, ne zülfünde bir nizam ğalar.

Ne çéşm-i mestin éder béyle, nâz nâz nigâh,
Sehi gedin ne bu növ ile {oş {uram galar.

O va{ta üz çevirer cümle bédnezer senden,
Meger, bu Raci-yi bîçâre sübh ü şam galar.

VAR

Menim bu âlem içre bir gara gözlü nigârım var,
Géce gündüz ferağında ne sebr ü ne gerarım var

Éderler derd bilmezler meni teklif gülzâre,
Yüzün yâdile bilmezler bir âlem növbaharım var.

Mene sen cövr gıl daim, men éylim sebr, éy zalım,
Senin ço{dur eger zorun, benim de birce Tarı'm var.

Ser-i zülfün kimi, héç kim benim ehvalımı bilmez,
Onun tek bir gera be{tim, perişan rüzgârım var.

Hücum-i éşge çéşminden, gemin yo{dur ferağında,
Mene néyler bu daşğın sél ki, derya tek kenarım var.

Temide gaşların, tapşır, men ile rast terpeşsin,
Ona gurban édim men de elimde her ne varım var.

Dédi Raci: Bu möhnetden, çı{, éy can, gurtulum gemden!
Dédi aheste, "sebr éyle, benim bir intizarım var."

VAṬTIDIR

Yârı görüb, könül déme éyni şebab va {tıdır,
Ço{ gözeli idi bu hele, indi {erab va {tıdır.

Renc-i {umar öldürür, sâği, men-i belâkeşi,
Sübh açılır eyağa dur, şürb-i şerab va {tıdır.

Cövr ü cefa-yi çer {ilen indi ki ğan olub könül,
Ṭun-i dilimden ellerin éyle {ezab, va {tıdır.

Saği-yi meclis-i tereb, bâde getir zamanıdır,
Mütrüb-i bezm-i eşğ, çal, ceng ü rûbab va {tıdır.

Va {tıdı, leblerin dédim, derdime çâre éylesin,
Hatif-i erşden yétib: İndi {ıtab va {tıdır.

Saği henüz növbet ét, bâde mene yétişmeyib,
Nergis-i mestin andırır remzleri, {ab va {tıdır.

Raci, fûnun-i şé'reda hedd-i kemale yétmisen,
Vesf-i kâmalı cem, ile indi kitab va {tıdır.

VURAR

Nigar nazile zülf-i siyahe şane vurur,
Ebiriden reh-i Maçın'e bari {ane vurur.

Deyende siyneme şestile tir-i müjğânın,
Deyer {edeng-i cefa, kim béle nişane vurur?!

Édende meclis era vesf-i şö'le-yi ruyun,
Özünü ateşe pervane yane yane vurur...

Dolanda sîneme fikr-i müjen, ürek döyüner,
Sipah-i feth kimi tebl-i şâdiyane vurur.

Ne cürm édibdi könül bilmirem, o mahveşe,
Çekib kemende o, zülfile taziyane vurur.

Dağıtdı deste-yi zülfün üzünde meşşate,
Şil olsun elleri, her kim o zülfe şane vurur.

Ṭeyal-i le'l-i leb-i yârden könül doymaz,
Bu Raci müflis olar, günde bir {ezane vurur.

ÉŞİDİR

Néçe müddetdi benim nâlemi canan eşidir,
Rehme gelmez, bu geder nâle vü efğan eşidir.

Zahidin pendî mene éylemez esla te'sir,
Gulağım günde benim yüz béle destan eşidir.

Sağher-i veslin içende, sene, ey dil, démişem:
Hay ü huy éyleme çoh, şehné-yi hicran eşidir.

Sen de ba {, ibret éle aşig ü me'suğelere,
Néce, gör, birbirine can déyib, can eşidir.

Elhezer éyleyin, el vurmayın ebrulerine,
O gılncdan bu könül indî de gan gan eşidir.

Açmasın bir de déyin gönçe ağız, {ubliğa,
Dağdır rövneğini bu şeh-i {uban eşidir.

Bîneva Raci'nin ehvalına gülşen de yanır,
Ah ü feryadını çoh mürğ-i seher {an eşidir.

ÖZGEDİR

Lâle rengindir, veléygin gül camalın özgedir,
Gül eger re'nadır, amma reng-i alın özgedir.

Zülf-i pürçinin müselsel, {ett-i {alın cansitan,
Naz ü gemzen dilrûba, güncü delalın özgedir.

Artırır göz nûrunu Ğur'an'e ba {mağlıg, veli.
Sefhéy-i ruyunda görmek {ett-i {alın özgedir.

Taze aya ba {mağı gerçi yazıblar ço { savab,
Bu geder var, rö'yet-i tağ-i hilâlın özgedir.

Serv ü tubada egerçi vardı re'nalıg, veli,
Sehn-i bağ-i hüsnde bu növ nehalın özgedir.

Çengel-i şehbaz egerçi séyd éder téyhuleri,
Dil guşun séyd étmeye çéşm-i geçalın özgedir.

Raci'nin fikr ü {eyalı tul-i ömründür senin,
Hiyleger, amma, senin fikr ü {eyalın özgedir.

YAŞIDIR

Âşig-i {âme egerçi nâr-i firget ya {sıdır,
Men sene gurban olum, amma mürüvvet ya {sıdır.

Navek-i müjgânların yağdır havaden başıma,
Her geder artıg yağar baran-i rehmet, ya {sıdır.

Ya {sıdır le'l-i leb ü {âl ü {et ü zülf ü rü {un;
Gametin ey servinaz. amma, gıyamet ya {sıdır!

Danışır hicrinde könlüm sübhedek pervin ile,
Ehl-i derde gış gecesi tul-i söhbet ya {sıdır.

Şâk-i pâyinde nisâr étmekliye cân ü tenim,
Olmasa mümkün, yéne bir ya {şı niyyet ya {sıdır.

Te'né-yi eğyâra ba {, te'sir-i hâle al, könlü,
Bülbüle zağ-i zeğen étsin şematet, ya {sıdır?!

Zülf tek çülgaş könlü, olmu miyanın fikrine,
Şeyli barik mes'eledir, onda diğget, ya {sıdır.

GÖRÜNÜR

Çöhre-yi came içinde rü{-i cânân görünür,
Şefeg içre déyesen mehr-i dire{şân görünür.

Ey meni men' éden, el çek bu melek simaden,
Mene müşküldü bu iş, ger sene asan görünür.

Seng-i nâzile gönül âyinesi oldu şikest,
Ba{ıram her terefe suret-i hicrân görünür.

Men goyan vadiye goymun gedem, ey âşigler,
Burda bir rehzen-i din ü dil ü iman görünür.

Déme i{vân-i regibe yu{un, ey Yusif-i Misr,
Sene te'biri onun çahile zindan görünür

Arizin méyden eregriz olu, zülfe düzüler,
O gara şettede, çün rişté-yi mercan görünür.

Aç per ü bâlımı, ey dil guşu, pervane kimi,
Şó'ley-i arizi, çün şem'-i şebistan görünür.

Yo{sa, éy Raci, olubsan géne aşüftéy-i zülf,
Ki, bu ovgat işin {éyli perişan görünür?

DÜRÜST

İmtâhan éyledim, éy dil, hami {ubânı dürüst,
Tapmadım birce nefer ehd ile peymâni dürüst

Adı var mehr ü vefânın, özü yo{, Enğa tek,
Per açıb dövr édelim âlem-i imkânı dürüst.

Goyma bíbedriğe sehrâ-yi cünun içre gedem
Géys ile teyy ét ezel rah-i biyâbanı dürüst.

Dédi bir danéy-i {al ile kõnül vesf-i rü{un,
Kimdi bir nõkte de tefsir éde Gur'an'ı dürüst?

Hesret-i sübh-i vüsal olmasa, héç kim bilmez,
Möhnet-i tel{i yü suz-i şeb-i hicrâmı dürüst.

Éyd-i ezhâde eger éylemeye âşigi zibh,
Min şütür nehr éde, olmaz yéne gurbâmı dürüst.

Bâde {urşid, gönül sagiy ü méy ruh-i mesih,
Şövg-i bezminde tapar lezzet-i ruhâni, dürüst.

Tiğ-i ebru-yi keçinden {eber al, sinemde,
Néce gör sa{lamişam navek-i müjgâni, dürüst!

Sene can neğdini bu Raci tek heç kim vérmez,
Aç gözün, âşig-i candâdelerin tanı dürüst!

OLDU

Divâneliye eşğde her kim beled oldu,
Zencir salıb boynuna, sahib {ired oldu.

Ço{ derde düşen âşigi gördüm çeker efğân,
Pamal-i cefa men tek haçan bir ehed oldu?

Yusif éledi naz Züléy{a`ye ezelden,
Bu gisse periveşler elinde sened oldu,

Bilmerre, yolu canib-i méy{aneyé yo{dur,
Her kimsenede bü{l ü riya vü hesed oldu.

Ṭoş hâlına her kimsene méy{anede öldü,
Ṭişt-i {um o şurideye seng-i lehed oldu.

Men éylemedim zâhidi özbaşına rüsva,
Bu işde mene pir-i muğandan meded oldu.

Zahidlere i{bar éleyin: {irge-yi Raci,
Méy{anede rindan-i {erabe nemed oldu.

DÜŞDÜ

Sirişg-i lâle gunum kûy-i cânane beled düşdü,
Gelin ardımca eşğ ehli, ki, yol açıldı, red düşdü.

O gün ki eşğ ile hüsn ü edemden étdiler mövcud,
Visal ü hier arasında bu can bir hedd-i sed düşdü.

Görüb divâne eşğ ehlin, mezemmet étmeyin, hergiz,
Ki mecnun oldu, eşge her néce ehl-i {ired düşdü...

Hanı göftar-i canbe {şin senin bes, éy mesihadem,
Olub bir ğalib-i bîruh, bu cism ü cesed düşdü.

Vérib bir buse, “can neĝdin -dédin- allam, peşimansan?
Ezelki ya {şı fikrin bes niye a {ırda bed düşdü?!

Seni bundan sora menden ayırırlar, özüm billem,
Bu gün menlen reĝib arasına bü {l ü hesed düşdü.

Ata malı kimi zâhid men ile bölüdü, püşk atdı:²⁹⁴
Mene ĝismet ser-i kûyin, ona cennet resed düşdü.

Çoh âşîĝ hesret-i rü {sari, cânan ile can verdi,
Menim tek ateş-i hicre, dé aya, bir ehed düşdü?!

Bu könlüm mülkünü tas {ir édersen nazilen a {ir,
Eline {âl ü {ettden, çünkü, bir möhkem sened düşdü.

Ucalsa erşe efgânım meni men' éyleme, Raci,
Sene düz söz déyim, ĝoy, yadıma ol serv ĝed düşdü.

²⁹⁴ Püşk at- : Kura çekmek.

NE ÉŞĞ OLAYDI

Ne eşğ olaydı, ne âşîğ, ne hüsn-i dilber olaydı,
Ne ayine, ne sefa, éy könül, ne cövher olaydı!

Ne nâz ü gemze, ne günc ü delâl ü ne işve,
Ne icz ü lâbe, ne {ünâb-i dide-yi ter olaydı!

Ne zülf olaydı, ne ariz, ne {al olaydı, ne {et,
Ne mişk olaydı, ne mecmur, ne ud ü enber olaydı!

Ne hüsn olaydı, ne könlüm, ne deste deste bu zülf,
Ne şâh, ne mülk, ne bu fövc fövc leşker olaydı!

Ne ebru-yi {em olaydı, ne çeşm ü ne müjgân,
Ne tiğ olaydı, ne cellad, ne de bu {ençer olaydı!

Ne reğs olaydı, ne mütrib, ne ceng olaydı, ne tar,
Ne bezm olaydı, ne sâği, ne méy, ne sağır olaydı!

Ezel ne neş'e olaydı, sora ne renc-i {umar,
Ne tebş-i vesl, ne enduh-i hicr-i dilber olaydı!

Ne yalvaraydı reğibe bu pâyede uşşâğ,
Ve ne bu mertebe me'sûğeler sitemkâr olaydı!

Ne şür olaydı, ne gamet, ne gelb olaydı, ne ruh,
Ne şem'ü şö'le, ne pervane, ne semender olaydı!

Ne gül, ne etr, ne şümşâd olaydı, ne şâne,
Ne zülf olaydı, ne meşşate, ne bu ziver olaydı!

Ne şerhe şerhe olaydı, bu sîne tiğınle,
Ne şerh-i defter-i derd ü belâ, ne müster olaydı!...

Ne hicr olaydı, ne girye, ne günc-i gem, ne bu ah,
Ne âb ü ateş ü {ak ü heva mü {emmer olaydı!

Ne tiftl olaydı, ne mekteb, ne ders olaydı, ne élm,
Rûmuz-i eşğ ne dillerde béyle ezber olaydı!

Ne kûy-i yâri goyub {alg, édeydi méyl-i behişt,
Ne şey{ olaydı, ne mescid, ne ve'z-i menber olaydı!

Ne dil olaydı, ne dide, ne eşk-i {unalud,

Ne kân olaydı, ne reya, ne le'l ü gövher olaydı!

Ne içtinab ü ne tövbe olaydı, ne perhiz,
Şikest-i tövbe, ne péymanden füzûnter olaydı!

Mezağ-i Raci ne şirin olaydı, ne béle tel {,
Ne hicr-i zehr-i helahil, ne fesl-i şekker olaydı!

ABDURREŞİD EDİBÜŞŞÜERA (REŞİD)

Abdurreşid XIX. asrın büyük şairlerindedir. Doğum ve ölüm tarihleri kesin olarak bilinmiyor. Şiirlerinde "Reşid" mahlasını kullanmıştır. Türkçe ve Farsça iki divân oluşturmuştur. Ne yazık ki 1918 yılı olaylarında divânları kaybolmuştur.

Mirza Abdurreşid "Tari{-i Efşar" (Afşarlar Tarihi) adlı eserin de müellifidir. Bu kitabı yazmaya 1864 yılında başlamış üç yılda bitirmiştir.

Şair, devrin büyüklerinin çocuklarına ders vermiş, geçimini bu yolla sağlamıştır.²⁹⁵

Abdurreşid Edibüşşüera'nın bir Türkçe gazeli:²⁹⁶

Dağ e geldim ki, könül dağını bir az gılım,
Özüme dağ gerek, lâleni demsaz gılım.

Ne bilim, lâle könül dağine min dağ goyar,
Başıma geldi hava, bes hara pervaz gılım.

Tâ görüm, yâr nişanın vèrirdi dağ nişan,
Ho çekib gülleler üstünde men avaz gılım.

Seni söyd étmekle, éy kebke deri, çârem yo {,
Tâ gédib bir néçe il {idmeté şebbaz gılım.

İndi bildim ki, bu âlemde fenadir encam,
Dolu vér cami ki endişeyé ağaz gılım.

Dağ ile bağı görüb amma ço { avare, Reşid,
Gel {erabete, seni ârif-i her raz gılım.

HEKİM MİRZA ALİ HAN LA'LÎ (Mirze Eli Ṭan Le'fî) (1845 - 1907)

Mirza Ali Han, 1845 yılında Tebriz'de dünyaya gelmiştir.²⁹⁷ Gençliğinde

²⁹⁵ Cavad Héy'et, Azərbaycan Edebiyyatı Tari {ine Bir Ba {ış, Azərbaycan Dövlət Neşriyyatı, Bakı-1998, s. 298.

²⁹⁶ A. g. e., s. 298.

hem ticaretle meşgul olmuş hem de tahsil yapmaya çalışmıştır. Daha sonraları ticareti bırakarak kendisini sadece ilim tahsiline vermiştir.

Tahran'a giderek Şah Nasreddin'in yakınında yer almıştır. Şah ile birlikte Avrupa'ya seyahate gitmiş ve dönüşünde uzun bir mesnevî yazmıştır.²⁹⁸

Tahran'da başladığı tıp tahsiline, İstanbul'da devam etmiş ve çok az ilim adamının aldığı "Şems-ül Hükema" ünvanını almıştır.²⁹⁹

La'lî, ilmî çalışmalarının yanında edebî çalışmalarına da küçük yaşlarında başlamıştır. Kendine özgü yürek okşayan lirik ve mizahî eserler yazmıştır. Azerbaycan Türkçesiyle ve Farsça yazdığı şiirlerinden oluşan divânı defalarca yayımlanmıştır. Tabiat itibariyle çok neşeli ve şakacı bir insan olan La'lî'nin lâtifeleri de yaygındır.³⁰⁰

Mehmed Emin Resulzâde bir makalesinde onu Azerbaycan ve İran Türkleri edebiyatının en meşhur hiciv yazarı olarak niteliyor.³⁰¹

Ömrünün son yıllarını geziyle geçirmiştir. Kafkasya'dan başlayıp İstanbul'dan Mısır'a kadar birçok yeri gezmiştir.

Azerbaycan ve bütün İran halklarının millî azatlık hareketine katılmış, halkın mücadelesini alkışlayan şairlerden birisi olmuştur. Hastalığına bakmayarak Tebriz'e gelmiş ve Azerbaycan eyalet encümeninin çalışmalarına yardımcı olmuştur.³⁰²

²⁹⁷ Cenûbî Azerbaycan Edebiyatı Antologiyası, Tertib Édenler: M. Menafî, Z. Ekberov, R. Gasımova, Élm Neşriyyatı, Bakı-1981, c. I, s. 134; Bazı kaynaklarda doğum tarihi 1835 veya 1837 olarak kayıtlıdır: Azerbaycan Tarişinin Oçérki (1828-1917), E. S. Sumbatzâde, Ş. E. Tağiyéva, O. S. Melikov, Élm Neşriyyatı, Bakı-1985, s. 266.

²⁹⁸ Cavad Hey'et, Azerbaycan Edebiyatı Tarişine Bir Başış, Téhran-İran-1376, c. I, s. 179.

²⁹⁹ Cenûbî Azerbaycan Edebiyatı Antologiyası, Tertib Édenler: M. Menafî, Z. Ekberov, R. Gasımova, Élm Neşriyyatı, Bakı-1981, c. I, s. 134.

³⁰⁰ M. F. Köprülü, İ. A. "Azerî" maddesi, M.E.B. Yay., İstanbul-1979, c.II, s. 141.

³⁰¹ Mehmed Emin Resulzâde, İran Türkleri 5, Türk Yurdu, (1328) c. II, Sayı: 10 (22), s. 673.

³⁰² Azerbaycan Tarişinin Oçérki (1828-1917), E. S. Sumbatzâde, Ş. E. Tağiyéva, O. S. Melikov, Élm Neşriyyatı, Bakı-1985, s. 266-267.

Üstad şair Mirza Ali Han La'li, 1907 yılında Tiflis'te vefât etmiştir.³⁰³
La'li'nin şiirlerinden örnekler:³⁰⁴

“ŞERG-İ RUS” GEZÉTİNE DAİR³⁰⁵

Héyretde göydu âlem-i islâmî “Şerg-i Rus“,
Üzden nigabın açdı bu Türkizeban erus.

Âfağı tutdu şe'seesi bu ceridenin,
Ya Reb, bu Şerg-i Rus idi, ya metlei şümûs?

Bir {oş terane başladı, mizrab-i {amesi,
Bu {oşteraneden hamı {oşnud olur nüfûs.

Vecd ü sima' üçün yığışib ehl-i zövg ü şövg,
Tertib vérdiler ona bir hecle-yi cülûs.

Sencide ğıldı nitġini mizan-i heġġ ile,
Avazı tutdu âlemi, döydürdü tebl ü kûs.

Göftarı sidġ, niyyeti {alis, lisanı pâk,
Ne e{z, ne tamah, ne müzevvir, ne çapilus.

Yol gösterib azanlara çöllerde, çün ceres.
Bîdâr élır yatanları évlerde, çün {orus.

³⁰³ Cenûbî Azerbaycan Edebiyatı Antologiyası, Tertib Édenler: M. Menafi, Z. Ekberov, R. Gasıмова, Élm Neşriyyatı, Bakı-1981, c. I, s. 134.

³⁰⁴ Cavad Hey'et, Azerbaycan Edebiyatı Tariġine Bir Ba{ış, Téhran-İran-1376, c. I, s. 180-186; Cenûbî Azerbaycan Edebiyatı Antologiyası, Tertib E.: M. Menâfi - Z. Ekberov- R. Gasıмова, Élm Neşriyyatı, Bakı-1981, c. I, s. 134-138; c. II, s. 336-339.

³⁰⁵ “Şerg-i Rus”: 1903-1905 yılları arasında Tiflis'te Azerbaycan Türkçesi ile haftada üç defa yayımlanan siyasî, edebî, ilmî, iktisadî gazete. 1905 yılında da “Şerg-i Rus'un Teleġramları” adında akşam haberleri olarak birkaç sayı Bakü'de de yayımlanmıştır. İlk redaktörü M. Şa{ta{tlı; son 45 sayının redaktörü ise C. Memmedguluzâde olmuştur.

Tâ éylesin bu millet-i İslâmı müttefiğ,
Her yana yazdı nâme-yi tebliğ elerreus.

Kéy millet-i necibe, bir ibret gözün açın,
Bağ gör yétib ne pâyeye hem özbek ü mecûs,

Ne görmüsüz bu şâhid-i ğefletden, el çekin,
Bir béyle rehzen ile kim éyler kenar ü bus.

Tehsil-i élm-i elsine lazımdı bu zaman,
İster zeban-i {aric ola, ya lisan-i Rus.

Ét kesb-i élm ü sen'et ü fenn-i ziraeti,
Besdir hadis-i Rüstem ü Söhrab ü Eşkebus.³⁰⁶

Düşdü tamam dövlet ü millet mezellete,
Ne şeh-ü behr ğaldı, ne mahi, ne bir fülus.

Simurğ³⁰⁷ üruc éleyib Kûh-i Ğaf'ıldan,³⁰⁸
Bu sözleri {itab éder İslam'a "Şerg-i Rus".

Her kes éşitse sözlerini ğuş hûş ile,
Beşşaş olur, egerçi ola fitreten ebus.

Gül tek ola hemişe heva {ahı sür { reng,
Bed {ahı zerdrü ğala, manend-i nenderus.

³⁰⁶ Rüstem: Şehnâme'nin baş kahramanı, Zal'ın oğlu Rüstem. Söhrab da Rüstem'in oğludur. Eşkebus ise Turan beylerinden birisinin adı.

Şair bu beyitte şunu demek istiyor: "Artık yeter Rüstem'in, Söhrab'ın, Eşkebus'un efsanelerini anlatmak, şimdi ilmin, sanatın ve ziraatın fenlerini öğrenmek zamanıdır."

³⁰⁷ Simurğ: Simurğ, Zümrüd/Anka kuşunun diğeri bir adı.

³⁰⁸ Kûh-i Ğaf: Kuzey Kafkasya Dağları'na verilen ad. Bu dağın zirvesi sihirli kabul edilir. Bu hususta birçok rivayet vardır.

ĞACAR ŞAHLARINDAN BİRİNE

Dâd éy melik, ki ömrün olub serf ruz ü şeb,
Bu müyk içinde becce-yi {an ü bey eşğine

Meşğulsan hemişe ğıyab ü hüzuride,
Aveze{an ü tarizen ü dñnbek eşğine.

Millet düşüb ne ateşe gör, sen de düşmüşen,
Geh dübbe, gâh mes {ere, geh tel {ek eşğine.

Vérdin tamam-i sadelere menseb ü legeb,
Satdın hamı reiyyeti bir göyçek eşğine.

Ezbes ki inciyibdi bu menzilde kârivan.
Düşmüş bu kârivan hamısı köçmek eşğine.

Sahib cem ademi, ne ki, var esb, ya şütür,
Kesdi ayağın, indi düşüb eşşek eşğine.

Her yerde görse nayibi bir {erken eşşeyi.
Dñnbal édir bir abbasılığ peşmek eşğine.

Gelmir kömürçü şehre, ğaçır yağçı ğor {udan,
Vurdun ne sedmeler bize bir zuzek eşğine.

Getdin ne ğedri başımıza çirkin işleri,
Dözdük ki, belke, {etm ola bir göyçek eşğine.

Bağlandı yol, hamı kesebe düşdü kesbden.,
Ferş ü ğazan satıldı, ba {ır çölmek eşğine.

Bu şehr içinde başı soyuğ olma bir béle,
Bir germ ba { bu mülke, Hesen germek eşğine.

GAZELLER**GÉCELER**

Éylemişdim, senema, vesline âdet géceler,
İndi sensiz mene berpadı ğiyamet géceler.

Alır aramımı ezbeski, o bîmar gözün,
Dil-i rencurumu goymaz yata rahet, géceler.

Ruz-i veslinde benim sebr ü ğerarım yo { idi,
Néce mümkündü ferağında ferağet géceler?

Géceler bes ki, ğeminden çekirem nâle vü ah,
Ah ü nâlemden edir {alg şikâyet géceler.

Düşe bir de şeb-i veslin ele, éy mah-i tamam,
Éylerem birce tamâşâye ğenaet géceler.

Ğametın fikri açılmaz géceler başımdan,
Başa gelmez bu ğiyametden elamet géceler.

Gündüzüm her néce pür derd ü melâl olsa kéçer,
Olu derd-i ğemim, éy şû {, ziyâdet géceler.

Ba {sa ayine-i rü {sarına, éy méhr-i münir,
Öz camâlından olur mâh {ecalet géceler.

Ṭem-i zülf içre üzünden gözüm olmaz ğafil,
Sübhü bîdar tapar ehl-i ibadet, géceler.

Sübhe dek nâle çekib, yatmaram, éy serv-i ğiyam,
Ğaimülléyl meni ğılmış o ğamet, géceler.

Bilmisen başıma zülfün ne musibet getirib,
Çekerem zülfün elinden ne riyazet, géceler.

Ṭab-i nâz içre özün sübhe kimi rahatsan,
Bilmisen zahir olur mende ne hâlet, géceler.

Gündüz, éy meh, sene mümkün déyi gelmek, bilirem,
Éyle bari men-i bîmari eyadet, géceler.

Ke'be-yi ruyunu ol kimse ziyaret ğılmaz,
Ki, üzün étmeyib eşk ile teharet géceler.

Algilen cânımı, gurtar gem-i hicranından,
Yo {du Le'li'de bu hicranına tağet, géceler.

MENİ

Getirdi neş'ê-yi méy, sâğiya, ne şûre meni,
Ki, şövg-i ariz-i cânân çekib hüzure meni.

Cemal-i şâhid-i géyb isterem, Kelimasa,
Amandı téz yetirin cilvegâh-i Tur'e meni

Zemirim olmadı bigâne meşrebinden saf,
Gıl aşına géne bir sağer-i bülure meni.

Heva-yi arizin, éy afitab-i âlemtab,
Getirdi zerre sifet, erse-yi zühure meni.

Gûsur-i egl yo {umdur benim bu âlemde,
Ki, vaiz, éyleme meftun cemâl-i hure meni.

Hanı terane-yi mey mütrüba, ki, mah-i siyam,
Getirdi tenge mesacide hemd sure meni.

Könülden olmuşam âşiğ o {al-i meğrure,
Heva-yi nefis salıb gör néce gürure meni!

Cahanda {osrov-i ehl-i sükut idim, Le'li!
Teyal-i söhbet-i Şirin getirdi şure meni.

ÜSTÜNE

Talından uçdu mürğ-i {eyalım leb üstüne,
Gismet çekib getirdi ne {oş meşreb üstüne.

Könlüm {eyal-i zülf-i périşanda cem idi,
Birden dağıldı {al ü {et ü ğebğeb üstüne.

Éyler silah-i hüsn-i rü {ün nâlemi {erab,
Zülfün açılrsa perçemi, bu mövkeb üstüne.

Ğaşındı bu, ki ğüşesi zülf üste méyl édib,
Ya Zülfügar³⁰⁹dır, eyilib Merheb³¹⁰ üstüne.

Bu siminab üzarını simab tek ereğ,
Bir aya benzedir, düzüle kövkeb, üstüne.

Övc étدی çahiden meh-i ne {şeb,³¹¹ veli, çı {ıb,
Çah-i zene {, üzünde meh-i ne {şeb üstüne.

Cövlan édende her terefe, cân şikâr éder,
Kimdir bu şehsüvar, çı {ıb merkeb üstüne?!

Picide olma zülfüne ço {, buseden danış!
Ço { tül vérme bu söze, kéc metleb üstüne!

Tök sinem üste zülfünü, zülfün çalıb meni,
Eğreb çalan yérin goyulur eğreb üstüne.

Cânan ki, birce busesine negd-i cân alır,
Le'fî, bu cândan el götü, ğoy leb, leb üstüne.

³⁰⁹ Zülfügar: Hz.Ali'nin iki başlı kılıcı.

³¹⁰ Merheb: Hayber savaşında Hz.Ali tarafından öldürülen meşhur Arap savaşçısı.

³¹¹ Ne{şeb: Kuyudan çıkan ay. Orta Asya'da Mügenna isyanı sırasında isyancılar Mügenna'dan mucize göstermesini talep ederler. Mügenna büyük bir aynayı kuyuya sarkıtır ve Ay'ın aksini gösterir. Şair , güzelin yüzünü bu aya benzetiyor.

AĞAM CANI

Üzüme gör tökem zülf-i perişanı, ağam cânı,
Perişan éylerem mecmu-i dünyanı, ağam cânı.

Vérince âşige bir buse, min cân allam âşigden,
Bu sevdaya giren terk éylesin cânı ağam cânı.

Kemend-i zülf-i pürçin ile sallam Çin'e min govğa,
Düzende çin be çin zülf-i perişanı, ağam cânı.

Ṭeyâl-i vesline her kim düşe, cânından el çeksin,
Bu derdin yo {du bundan özge dermanı, ağam cânı.

Eger Leyla kimi aşüfte gılsam zülfümü, billah,
Getirrem erseye Mecnun-i şeydanı, ağam cânı.

Üzüm ziba, gözüm şehlâ, özüm şirin, sözüm şeker,
Tutub âveze-yi hüsnüm bu dünyanı, ağam cânı.

Vérin Ye'gub'a bir müjde ki, olsun, gözleri rövşen,
Menem âlemde bu gün Yusif-i sani, ağam cânı.

Şerab-i nab-i eşğinden eger bir cam içe zahid,
Géder bad-i fenaye din ü imanı, ağam cânı.

Eger Tur'e tecella éylesem bu âbütab ile,
Şüa-i hüsnüm éyler mehv Musa'nı ağam cânı.

Ṭem-i zülf içre gılsam gûşe-yi ebrûyile ima',
Getirrem lertzeye tağ-i kelisanı, ağam cânı.

Mesihî sovt ile çeksem terane hüsn déyrinden,
Getirrem nâleye göyde Mesiha'nı, ağam cânı.

Gerek âşiglerin ğanın töken bundan sora, billah,
Véribdir çéşm-i {ün {arım bu fetvanı, ağam cânı.

Hezer gıl küfr-i zülfümden, dağılsa arize, yo {sa,
Pozaram rövneg-i din-i Müselmanı, ağam cânı.

Cahanda bir nefer mehrum olmaz féyz-i ruyumdan,
Camalimden alar bir féyz-i rühani, ağam cânı.

Gözü gâşımnda, göz gâş éylemek bir emr-i müşküldür,
Ki, her nâehl derk étmez, bu imanı, ağam cânı.

Bu zülf ü kâkilin tefsili bir ömr-i déraz ister,
Getirmiş başıma bir negl-i tulanı, ağam cânı.

Özüm öz hüsnüme ayinede, héyran idim, â {ır,
Ki yo {dur bir kesin bir béyle cânânı, ağam cânı.

Mene bir âşig-i me {susdur Le'li bu âlemde,
Olar bu cânımın şövg ile gurbanı, ağam cânı.

DÜŞDÜM

Ağladım bes ki, ferağında, nefesden düşdüm,
Nâle çekdim o geder, â {ır-ı sesden düşdüm.

İstedim vesle yétib, cânımı gemden gutaram,
Meni gafil, déme, deryaya Eres'den düşdüm.

Görmedim bir nefes azad özümü âlemde,
Gördüğün bu gefese özge gefesden düşdüm.

Ömr sensiz o geder kéçdi gefes güncünde,
Soldu hüsnün çemeni, men de hevesden düşdüm.

Men idim gülşen-i hüsnündeki şeyda bülbül,
Bes ki feryâd éledim, pâk nefesden düşdüm.

ÉYLEMİSEN

Boynuma kâkilin, éy şu {, kemend éylemisen,
Bir uzun fikre benim başımı bend éylemisen.

Saye-yi merhemetin başıma düşmez, ne semer
Ki, sehi geddini bir serv-i bülend éylemisen.

Bir nefes le'l-i lebin zikr-i dilimden düşmez,
Meni tuti kimi tiryaki-yi gend éylemisen.

Göye de çı {sa, mügabil durabilmez gâşına,
Bir hilâli ki, onu ne'l-i semend éylemisen.

Afet-i çêşmden, éy muğbece, teşviş étme,
Könlümü mecmer-i hüsnünde sipend éylemisen.

Bu gözü gâşına ğurban olum, éy mehpâre,
Meni bu gâş ü gözünden gilemend éylemisen.

Hamı héyran dolandır daire-yi zülfünde,
Néce divâne bu zenciride bend éylemisen?

Özüne nezr déyibsen meni ğurban édesen,
Mene zibendedi sen her ne pesend éylemisen.

Cümle âşiglerin azad gezer âlemde,
Birce Le'lî'ni giriftar-i kemend éylemisen.

ÇEKER

Könlümü bir yane o müjgân çeker,
Bir terefe zülf-i perişan çeker.

Héy'et-i zülfünde galıb çer { mat,
Sünbüle terhin ona Mizan çeker.

O {şadabilmez³¹² üzüne bu sipehr,
Her géce bir mah-i dire {şan çeker.

Neğş-i dehanın néce müşküldü, ger
İstese neğgâş çeke, cân çeker.

312 Ohşat- : Benzetmek.

Cazibe-i hüsnün, çün âfitab
Zerre kimi könlümü her an çeker,

Daim olan veslile, {endan könül,
İndi ne gör nâlê-yi hicran çeker?!

Küfre meni rövze-yi İslâm'den,
İstese zülfün çeke, asan çeker.

Ṭame-yi Le'li ne geder se'y éde,
Zülfünü â {ırda perişan çeker.

YAĞIŞ

Bu yağışa dayanar mı demir ü daş, görüm,
Galaydı {éyri, İlahî, gapında kâş, görüm,

Yağış gerek çöle yağsın, ne şehr ü bazara,
Ne {éyri var mene üstü başımı yağ görüm.

Yağış ne vaht yağıb, küçelerde it boğulub,
Dolu ne va{t yağıb, sındırıbdı baş görüm.

Ne bağ ğaldı, ne hasil, ne seğf ğaldı, ne bam,
Bunun harasıdı rehmet? Di bir yavaş, görüm!

Bu rehmetinin hele, bes néce olur gezebin?
Deyer bu zehmetine, vérdiyin maaş görüm?!

Ne vérmisen, ya {amızdan bizim götürmüsen el?
Bu béş gün ömr ü gözüm görmeyeydi kâş, görüm.

Eger senindi hamı, mezheb i {tilafı nedir?
Nedir araya salıbsan bu iğtişaş, görüm?

Bu {elgin ekseri şamsız yatır ğuru yérde,
Bularilen özün ol bir géce hemaş, görüm.

Bahalığ iller acından ölenleri gördün?
Tapardılar onların ğır {ı bir lavaş, görüm?

Nedendi hikmetinden olmasın sual gerek?
Bu hikmetin mene bir sirrin éyle faş, görüm.

Hemişe bade-yi vehdetle mest olan Le'li,

Dédi bu Ƨalıg-i yéktaya bir dolaş, görüm.

İSTİDEN ŞİKÂYET

Dé görüm bir mene, Ƨudâvenda,
Bu beden gurguşumdu, ya misdi?

Küre {ana déyil bizim menzil,
Neye lazımdı bu geder isti?

Bizim év Mekke, men Ereb déyilem,
Erebistan déyil, bu Tiflis'di.

Şehre od yağdırır, çölü soyudur,
Bilmirem bu néce mühendisdi?

Ne bilir kendli peşsev ü cücünü.
Yu {layıb, gör néce fisa fısdi.

İstini gışda vér ki, bendelerin
Ço {u üryan ü ur ü müflisdi.

Birev ü mığmıgav vü kôr milçek
Cem olub, bir geribe meclisdi.

Ne sebebden bize müsellet olub,
Neki, dünyada retb ü yabisdi?

Cücüler doldurub kitab arasın,
Biri molla, biri müderrisdi.

Küçede lehler istiden itler,
Yı {ılıblar yér üste, bihisdi.

Géceler peşşe {ak zemzemesi,
Meclise bani yü mü'essisdi,

Bu hava {ett-i istivada gerek;
Sakinan-i şimâla ço { pisdi.

Ne cehetden görüm, bu muziler,
Géce gündüz bizile munisdi?!

GİT'ELER

Gördüm gelir Ebdül Eli emmame başında,
 Gûya çı {arır... selesin dama başında,
 Emmame nedir başına çöndermisen; eşşek?
 Guya aparıb çéşmeye, bu, came başında.
 Paltar yuyana bunda de {i vardı şebahet,
 Gûya aparır çéşmeye, bu came başında.
 Bilmem niye terk étدی üzü gara külahı?
 Berpa éledi, gör néçe, hengâme başında.

Ucaldı géne ehl-i meclis sesi,
 Geniden gébiterdi müflis sesi.
 Döyüb bes ki, mis, miskeran-i Heseyn,
 Çı {ıb sinelerden göye, mis sesi.
 Yorub özge eş {ası şivençiler,
 Meni de minacatçının pis sesi.
 Ucaldanda sövtün o bed hencere,
 Gelir her terefdén “sesin kes” sesi.
 Déyerdi biri: Men de gøy o {şayım,
 Ki, var her kesin burda bir hissesi.

MUHAMMET HALİFE ÂCİZ (Mehemmed Țelife Âciz)

Muhammet Halife Âciz, 19. asrın ilk yarısında yaşadığı sanılan sanatkârlardandır. O, Saraba’da dünyaya gelmiştir. Doğum ve ölüm tarihi bilinmemektedir. 72 yaşında öldüğü tahmin edilmektedir.³¹³ Aynı zamanda büyük bir hattat olan Âciz’in eserlerinin bir kısmı yayımlanmıştır.

Ferudun Bey Köçerli “Azerbaycan Edebiyatı” adlı eserinde Âciz’i anlatırken onun divânının Tebriz’de 1856 yılında neşredildiğini yazıyor. Ferudun Bey’in sözü aynen şöyledir: “Âciz, Azerbaycan şüerâsındandır. Divân-ı Eş’arı vardır ki, Tebriz’de 1273 (m. 1856) senesinde teb olunubdur.”³¹⁴

Âciz’in kasidelerinde geçen ifadelerden onun Fethali Şah ve Abbas Mirza’nın zamanında yaşadığı anlaşılıyor. Âciz her iki şahın meddahı olmuştur.³¹⁵

Şairin divânında Rus-İran savaşlarına hasrettiği tarihî manzumeler vardır.

³¹³ Azerbaycan Klâssik Edebiyatı Kitap {anası, 20 Ciltde, Elm Neşriyyatı, Bakı-1988, c. VIII, s. 522.

³¹⁴ Firidun Bey Köçerli, Azerbaycan Edebiyatı, Elm Neşriyyatı, Bakı-1978, c. I, s. 239.

³¹⁵ A. g. e. s. 240.

Gazellerinin ekseriyeti Fuzûlî'ye naziredir.³¹⁶

Âciz'in halk edebiyatı üslûbunda yazdığı şiirlerin tamamı günümüze kadar gelememiştir. Onun şimdilik yedi geraylısı elimizde mevcuttur.³¹⁷

Muhammet Halife Âciz'in şiirlerinden örnekler:³¹⁸

³¹⁶ Azerbaycan Tarihinin Oçérki (1828-1917), E. S. Sumbatzâde, Ş. E. Tağiyéva, O. S. Melikov, Élm Neşriyyatı, Bakı-1985, s. 261.

³¹⁷ A. g. e., s. 261.

³¹⁸ Firidun Bey Köçerli, Azerbaycan Edebiyatı, Élm Neşriyyatı, Bakı-1978, c. I, s. 239-253; Azerbaycan Klâssik Edebiyyatı Kitaphanası, 20 Ciltde, Élm Neşriyyatı, Bakı-1988, c. VIII, s. 522-528; Cenûbî Azerbaycan Edebiyyatı Antologiyası, Élm Neşriyyatı, Bakı-1981, c. I, s. 183-193.

GERAYLILAR

Éy felek, gününden artıg,
Bu gözelin camalı var.
Senin birce yeni ayın,
Bunun iki hilâlı var.

Di³¹⁹ gel hağdan kéçme felek,
Eger gele yüz min melek.
Gör hansının bu güzel tek,
Ağ üzde {ett ü {âlî var?

İstesen éyle imtahan,
Dé çı {sın ıurşid-i tâban,
Yar arizin étsin eyan,
Gör hansının zevâlî var.

Men Aciz'em, derdin alım,
Sene beyandır ehvâlım,
Bu dönüb ba {mağın, zalım,
Bir év yı {an {eyâlî var.

Éy zâlım, nâvek-i gemzen,
Vurubdur yâre könlüme,
Gözlerimden a {ar ğanı,
Gel éyle çâre könlüme.

Vurub gemzen ze {m-i kârı,
Goyma olsun ğanı carı
Getir zülf-i mişkbarı
Basgile yare könlüme.

Sallanıb nâz ilen géden,
Mene rehmin gelmez neden?
Senden ğéyri çâre éden,
Yo {du biçâre könlüme.

Gel insafa seni Tarı,
İncitme Aciz-i zârı,
Göster {urşid-i rü {sârı,
Bu günü ğare könlüme.

³¹⁹ Di: Şimdi, O hâlde.

Ṭal {alın Siyehkemerde bir
Siyeh télli peri gördüm,
O gözlere Ay'ı Gün'ü,
Zöhreni müşteri gördüm.

Bir melekdir érib yére,
Benzemez hergiz beşere,
Peri göründü nezere,
O melekmenzeri gördüm.

Ne Şam'da var, ne Heleb'de,
Ne Ecem'de, ne Ereb'de.
Mü {teser zülmet-i şebde,
Ṭurşid'i enver-i gördüm.

Déme, o serv-i gameti,
Giyamında giyameti
Giyâmetdir elâmeti,
Şûriş-i Mehşer-i gördüm.

O { kipriyin, zülfün pürçin,
Aciz'in ganına rengin,
Hemi bir alıcı laçın
Hemi kebk-i deri gördüm.

Haçanacân aman çekim,
Bu zâlim hicrân elinden,
Bu év yı {an sitemkârın
Aman, el'aman elinden.

Ġem évinde {este ġaldım,
Berg-i {ezân tek saraldım,
Könlümü zülfünden aldım,
Ġurtardım ilan elinden.

Sévdim bir zülfü kemendi,
Olubdur könlümün bendi,
Ġocaldım, ömrüm tükendi,
Bir taze cavan elinden.

Sévdim bir yâr-i bîvefâ,

Sitemi Aciz'e revâ,
Yemişem yüz tir-i cefâ,
Bu ğaşı kâman elinden.

Meger bir cân n olur bilmem,
Bu ğedri derd ü ğem çeksın,
Ne mürvetdir iller ilen,
Sitem üstden sitem çeksın.

Olmuşam men-i binevâ
Derd-i hicrâne mübtelâ,
Yâreb, n olur gil-k-i ğezâ,
Bu yazıya ğelem çeksın.

Çünkü ayrıldım cânândan,
Men keçmişem béle cânandan,
Könül mülküne her yandan,
Leşger-i ğem, elem çeksın.

Yâr niğabın salsın yana,
Şövgü düşsün bu cahana,
Déyin Tûrşid-i tâbana:
- Bu aradan ğedem çeksın.

Menim be{tim tek siyâhı,
Kim görüb, hanı güvâhı?
Bu Aciz'e derd ü ahı,
Felek goymadı kem çeksin.

Göre bilmem arizini,
Tutubdur serbeser zülfün.
Goymaz çı{a gün, gabağdan
Bulut kimi keser zülfün.

Édende hökmünü cari,
Çapar Gıpçag ü Tatar'ı,
Öldürer men dilefkârı,
Her télinden asar zülfün.

Démerem zülf-i cânândır,
Yeğın bir rişté-yi cânđır,
Veya bir deste réyhandır,
Gül üzünde eser zülfün.

Aciz'i yétirdi câna,
Éyledi deli divâna,
Salar çah-i zene{dána,
İçer ganın, susar zülfün.

Siz görün sane-i biçun,
Ne eceb sen'et éylemiş!
Bu gözelin üzün cennet,
Geddin gıyamet éylemiş.

Kim ilen vardır savaşın,
Govğadan açılmır başın?
Baş başa çatıbdır gâşın,
Gözlerin {elbet éylemiş.

Gezmişem cümle cahanı,
Senin kimi güzel hanı,
Eziz-i Misr ü Ken'anı,
Ebesce şöhet éylemiş.

Men' étme gelse feğanım,

Ağlasa çeşm-i giryanım,
Aciz'em, bîçâre cânım,
Ėem ile ülfet éylemiş.

GAZELLER

ZÜLFÜN

Ba {ıb gülzâr-i rûyun içre gördüm men seher zülfün,
Deyer bad-i sebâ, gül üzde réyhan tek eser zülfün.

Alıb könlü apardı, imdi gelmiş ġesd-i cân éyler,
Görüm, bu cânı da alsa, ya {amdan el çeker zülfün?

Déyersen âşîġ-i bîçâre yétmiş vesl-i cânâne,
Néçe tersan ü lertzân ġuşé-yi lebden emer zülfün.

Ebes sözdür déyerler {alg, "Kâfer cennete giremez",
Tıuraman baġ-i cennetde nedendir bes gezer zülfün?

Ėurur mişki ġoyanda ġün ġabaġına, nedendir bes
Civar-i méhr-i ruyunda ġalıb, hemvâre, ter zülfün?

Senin ol ġün üzün müştaġıyam, billahi men, éy meh,
Basıbdır baġrına daim seni ol be {tevâr zülfün.

Bu miskin Aciz'in éylib ġünü serbeser ġare,
Görüm olsun ġünü ġare benim tek ser be ser zülfün.

TÉLLERİN

Al şâne destine, senema, dara téllerin,
Könlüm kimi dağıt yéne rü{såre téllerin.

Tutmuş günün ğabagını zülfün, kenare çek,
Étmiş eceb ğera günümü ğare téllerin.

Bimar-i éşğ, {este vü rehçurem, éy tebib,
Étmez neden bu derdime bir çâre téllerin?!

A{ırda aşikâr olub, sirr-i éşğe ba{,
Yusuf kimi salıb meni bazare téllerin.

Bülbül kimi nevâye gelib, éylerem {ürûş.
Étmiş esir her gülü bir {âre téllerin.

Éy mâh-i gül'üzâr ve éy şu{-i dilrûba!
Ğoymuş meni bu dehrde âvâre téllerin.

Od tutdu perlerim bu zaman, mâh-i gül'üzâr,
Salmış meni ne növ ile, nare téllerin.

Ebru-yi tiğ, ğemze-yi tiyr, âfet-i câhan,
Ezbeski vurdu sineme, ol yâre téllerin.

Bilmem sebeb nedir géne, éy yâr-i méhribân!
Mensur tek çekib meni ol dare téllerin.

Bilmem yovuncu éyleyek a{ır, éy senem,
Sen'an kimi bu Aciz'i, zünnâre téllerin.

NE YA_T_ŞI

Ne ya {şı lâle ğızarmış benefşezârında,
Ne türfe sünbül açılmış o gül ü zârında.

Néder şerab-i tehuru emen dodağından,
Néder béhişt-i berini yatan kenarında

Ne rahü resmidir, éy gül, bu bülbül-i bîdil,
Çekib {ezânını, bir gezmesin baharında?!

Hemişe nâle vü efgân, müdam göz yaşı,
Ne görmüsen, meger, éy dil, bu ah ü zârında?!

Eceb ki, yanmadı, Aciz, bu {ergel-i gerdun,
Eceb ki, yo {du ah-i şerarbarında.

GÖRENDE

Bilmem özümü çêşmini mestâne görende,
Sehba gemi çekmem de {i, péymâne görende,

Titrer ser-i zülfün kimi, min yérden olur çak,
Meşşâte elinde üreyim şâne görende.

Könlüm tutar od, yada düşer başına dönmek,
Her şem'-i şebefrûzide pervane görende.

Gösterme benim gönlüme ol helgé-yi zülfü,
Artar gem, zencirini divâne görende.

Zülf içre eyân éyleme ol dané-yi {âln,
Mümkün mü özün sa {laya guş, dane görende?!

Bilmez ne zebân ile éder şükr-i {udâ'nı,
Aciz özünü ol mene hem {âne görende.

ÉY KEMEND-İ DİL Ü CÂN

Éy kemend-i dil ü cân, silsilé-yi enberfâm,
Ne {etadır éleyibsen ki, yo {udur aram?

Ne sepersen bu geder {al-i siyehden dane,
Ne gürarsan bu geder mürğ-i dil-i zârıma dam?

Ne düşersen gül üze desté-yi sünbül kimi sen,
Ne tutarsan meni, ٢urşidî, sen, éy ebr-i zülâm?

Bu ne gündür görünür, ol şebi déycur içre
Bu néce sübhdü tutmuş onu ol zülmet-i şam?

Görmeyib ol ser-i zülf-i siyehi vaiz-i şehir,
Étmeyib zâhid-i biçâre onu istişmam.

Birce tarına onu, Tanrı bilir, vérmez dil,
Yıgasan cennet ara cümle reyâhını tamam.

Dil vérib bir béle évler yı{ana bu dil-i zâr,
Bir béle silsilenin éşğine étmiş igdâm.

Vérib aram ü gerarın dil-i nâlân elden,
Tab ü tağet tükenib, éylemiş uygunu haram.

GÖZ YAŞINDAN

Göz yaşından eteyim lâle kimi rengindir,
Néyleyim bağı dolu nesteren ü nesrindir.

Könlümü bend éleyen sünbül-i réyhân déyil,
Tar-i kéysu-yi siyeh, silsile-yi mişkindir.

Üreyim ze {m-i sağalsın, néce billem zâlim,
Könül arameh-i zülfü {et-i mişkindir.

Yüz désen: ٢âl ü {etim oldu ٢etâ'nın {âlı,
Bunu, ahu, nigeğim, dil néce bilsin, çindir?

A {ır, éy mürğ-i dil-i zâr hezer gül, gözde,
Gözleri ğan içenin cân alıcı lâçindir.

Tiğ-i gemzenden eğer gaçsa könül, ğan éleme,
Çigerimden su içibdir o ğılınç, keskindir.

Yâr biméhr ü vefâ, tâle-i bergeşte zebun,
Be {t-i nasazım elinden çigerim {ûnindir.

Fikr ğıldım: Mene bu dehrde dilşâd olmağ,
Ne diyar içre mügerrer, harada te'yindir?

Nagehân saldı {ired başıma bir sâyé-yi lütf,
Gördü, gönlüm sitem-i hicride ço { gemgindir.

Yédiyim derd-i mühen, içdiyim eşk-i hesret,
Tâk-i gem besteri, hem, seng-i elem balindir.

Açdı bir dürc-i göherriz, déli {endezenân:
- Bu néçe hâl-i tebah ili, dil-i gemgindir?!

Dil-gemin, dile-nemin, olmagilen dur ki,
Serzemindir ki, cânân içre béhiştayındır.

ELİNDEN

Düşsün yére, meşşâte görüm şâne elinden,
Sedpâre olubdur dil-i divâne elinden.

Bir tar üzüle silsilé-yi zülf-i gecinden,
Min lerze düşer sünbülü péyhâne elinden.

Éy gane dönüb çéşm-i terimden tökülén dil!
Geldim men-i biçârede {i câné elinden

Oldum ser-i zülf ile {et ü {âle giriftâr,
Çekdim özümü her yére, her yane elinden.

Çéşm-i siyehin kâsesı {ab ile dolubdur,
Gör {um budu, düşsün yére péymâne elinden.

El çek bu ser-i zülfdén, a {ır éderem erz
Sultan-i kerempişe Kerim {ane elinden.

DAĞILSIN

Menzur budur: Ol dil-i divâne dağılsın,
Bir şâne çek ol zülf-i perişâne, dağılsın.

Könlüm guşu séyd olmağa gör olsa muradı,
Tök téllerini, her biri bir yane dağılsın

Bir dané-yi {al-i siyehin sévmedin a {ır
Zâhid, görüm ol sebhé-yi seddâne dağılsın.

Göster gâşını, aç leb-i méykunu demâdem,
İstersen eger mescid ü méy{ane dağılsın.

İçdikce benim bağırımı ğan étدی bu bâde,
Bir dövr éle, sağı, ki bu péymâne dağılsın.

Her cövr ki, çekdin şiken-i zülfden, Aciz,
Sen yaz onu, göy, sefhé-yi İran'e dağılsın.

ÇIȚAR

Çekende zülfünü etrafe, mâhitâb çı {ar
Gürub göyden éder yérden âfitâb çı {ar.

Bu bezme goysa gedem afitâb-i âlemtâb,
Éler bu bezmi münevver ki, bîniğab çı {ar.

Gelende naziden ol servnâz ü bendenevâz,
Bir elle zülf, bir elle şerâb-i nab çı {ar.

Eğer cemâlını bir lehze görmese, dinden,
Tamam-i zâhid ü abidle, şey { ü şab çı {ar.

Tökübdü zülfünü çin çin o mâh ru {sâre,
Misal-i türré-yi şebrenğ, bir üğab çı {ar.

O mest gözleride, dilbera, fedâ Aciz,
Ki, mest {ané-yi {ümmarıdan {erab çı {ar.

ÉDEN EHVALIMI BERHEM

Éden ehvalımı berhem o zülf-i enbereşândır,
Görüm olsun perişân, {âtirim ondan perişândır.

Ne üzden arizinde ol menin zülfü perişândır?
Perişân éylemek zülfü periler içre bir şândır.

Müselsel mâh rü {sâre düşüb yüz piç ü tab ilen,
Bu zülf-i mişkibari yâr, ya şam-i ğeribandır?!

Kemend-i enberin, ya zülf-i mişkin, kâkil-i pürçin,
Bu zancir-i belâ, zünnar-i tersa, küfr-i imandır.

Ne üzden biĝerar olmuş, üzâr-i yâre âşigdir,
Dil-i bitab-i âşig tek, düşüb rü {sâre lertzândır.

Sehab-i zülfüdür, {urşid-i rühsarı tutub yékser,
Silah-i hindidir ezminde kim, tes {ir-i İran'dır?

Ne zülfü {âldır bilmem, görüb ol dané-yi damı,
Ona sarı hemişe tayir-i ruhum perefşândır.

Gül-i rü {sarı bir gülşen, sevad-i zülfü bir âlem,
Beyaz-i sine bir meşruĝ, meh-i rü méhri tabandır.

Bu téldir, ya ğılımı baĝı olub ol tiĝ-i ebruda,
Ve ya ki, Aciz'in getline bir tuĝralı fermandır?!

BU PERİDİR

Bu peridir göze nümayândır,
Men démem béyle hüsn-i insandır.

Allah Allah, ne çöhre, ne sima,
Metle-i nuru féyz-i sübhândır.

Bu néce zülfüdür, bu ne rü {sar,
Şeb-i yelda vü mâh-i tabandır.

Dağılıb bu-yi muyun âlem ara,
Mişk bigedr, enber erzândır.

Ol {em-i zülf-i tabidarında,
Dil giriftârı egl héyrandır.

Neçin ol türré-yi {emender {em
Geg perişân ü gâh lerzândır?!

Dil ü din aldı, gesd-i cân éyler,
Bu ne gâşü ne göz, ne müjgândır?!

Bu dil-i zâr ü natevânı görün,
Her terefdén ne tirebârândır!

Bir könül var idi, apardı yâr,
Galdı bir cân, bu cân da gurbandır.

SEVÂD-I ZÜLF-İ PÜRÇİNİ

Sevâd-i zülf-i pürçinin alır mişk-i Tüten'den bac,
Beyâz-i sedr-i siminin éder gül {ırmanın terâc.

Götür üzden nigabı, hûri, çöhren aşikâr olsun,
Olubdur pertöv-i rühsarına Gün, Ay teki möhtâc.

Tutarsan könlümü, étsen kemend-i zülfünü pürtâb,
Dellersen bağrımı vursan sehâm-i gemzeni gıyğac

Deyil kâkil serinde çetr açıbdır şa {-i sünbül tek,
Goyub ol şa {-i {ubân başına bir deste gülden tâc.

Cefâ vü cövr-i {ubandan ser-i mu incisen, Aciz,
Seni sultan-i eşğ éyler diyâr-i eşğden i {râc.

AÇMIŞ

Bu gül dildâr-i gülçöhrem yéne üzden nigab açmış,
Déyersen semt-i meşriğden üzünü afitâb açmış.

Gelib naz ile göftâre, görün, ol yâr-i nûşinleb,
İki yağut-i ehmerden, ne re{şân dürr-i nâb açmış.

Vérib Türk-i siyehmestin könül şehri ni yeğmeye,
Déyersen, mülk-ü İran'e elin Efrasiyâb açmış.

Sinen bester, memen balin, lehafin zülf-i pürçinin,
Özüne fikr-i sermestin ne rengin re{ti {âb açmış.

Gözün dövründe müjgânın görüb, könlüm guşu titrer,
Néce tab éylesin téyhu, sitem çengin ügâb açmış.

Üzüne ol mehin, Aciz, muenber zülfüdür düşmüş,
Veya gülzâr-i cennetde perin mişkin gürâb açmış?!

**SEYİD RIZA SABİR (Séyid Rza Sabir)
(1849 - 1904)**

Şiirlerinde Sabir mahlâsını kullanan Hacı Seyid Rıza Emirzâde, 1849 yılında Hoy şehrinde dünyaya gelmiş ve ilk tahsilini Hoy medresesinde almıştır. 27 yaşına geldiğinde Revan'a gitmiş, orada evlenmiş ve ömrünün sonuna kadar Revan'da yaşamıştır.³²⁰ Yazılarından anlaşıldığına göre yazmaya Hoy şehrinde başlamıştır. Onun Revan'a gidişi "Ekinci" gazetesinin neşre başladığı yıllara tesadüf etmektedir.

Ferudun Bey Köçerli, Hacı Seyid Rıza'nın "Hayli hoş sohbet ve zarif bir şair" olduğunu ve "Ekinci" gazetesine nesirle ve nazım tarzında yazılmış mektuplar gönderdiğini bildiriyor.³²¹

Şiirlerinde "Sabir" mahlâsını kullanan Hacı Séyid Rıza Emirzâde, 1904 yılında altmış yaşlarında Revan'da vefât etmiştir ve orada defnedilmiştir.³²²

Seyid Rıza Sabir'in dostlarından olan Mirza Abbas Zârî, onun mezar kitabesine Farsça bir şiir yazmıştır. Şiirin son mısrası şöyledir:

"Geşt tari {-é vefateş 'şær-e şirinmeğal'."

Bu mısra da geçen "Şær-e şirinmeğal" (Şair-i şirinmeğal) ifadesinde ebced hesabı ile vefât tarihi verilmiştir. Ancak bu tarih 1904 değil 1896 yılına tekabül etmektedir.³²³

Seyid Rıza Sabir'in yazılarına ve şiirlerine "Ekinci" gazetesinin dışında Kafkasya'da yayımlanan diğer basın sahifelerinde ve devrin ünlü âlimlerinin arşivlerinde de rastlamak mümkündür.³²⁴

Seyid Rıza Sabir'in eserlerinden örnekler:³²⁵

HESEN BEY'E MEKTUB³²⁶

³²⁰ Cavad Hey'et, Azərbaycan Edebiyyatı Tari {ine Bir Ba {ış, Azərbaycan Dövlət Neşriyyatı, Bakı-1998, c. II, s. 281.

³²¹ Firudun Bey Köçerli, Azərbaycan Edebiyyatı, Élm Neşriyyatı, Bakı-1981, s. 214-217.

³²² Cenûbî Azərbaycan Edebiyyatı Antologiyası, Élm Neşriyyatı, Bakı-1981, c. I, s. 201.

³²³ Firudun Bey Köçerli, bu tarihin yanlış hesaplandığını ileri sürüyor ve doğrusunu gösteriyor: Firudun Bey Köçerli, Azərbaycan Edebiyyatı, Élm Neşriyyatı, Bakı-1981, c. II, s. 217 ve 419.

³²⁴ Cenûbî Azərbaycan Edebiyyatı Antologiyası, Élm Neşriyyatı, Bakı-1981, c. I, s. 201.

³²⁵ Firudun Bey Köçerli, Azərbaycan Edebiyyatı, Élm Neşriyyatı, Bakı-1981, c. II, s. 214-217; Cenûbî Azərbaycan Edebiyyatı Antologiyası, Élm Neşriyyatı, Bakı-1981, c. I, s. 201-205; Cavad Hey'et, Azərbaycan Edebiyyatı Tari {ine Bir Ba {ış, Azərbaycan Dövlət Neşriyyatı, Bakı-1998, c. II, s. 281-283.

³²⁶ Bu mektubu, "Ekinci" gazetesinin faaliyete başlaması münasebetiyle yazmıştır. Hacı Seyyid Azim Şirvani'nin maarifperverliği savunulmaktadır. Seyyid Azim, oğlu Mirza Cafer'i Şamahı'da açılan yeni okula gönderdiği için gerici din adamları ve cahil halk tarafından tenkit edilir. Sabir bu mektubu onlara cevap olarak yazıyor. Firudun Bey Köçerli manzumeyi yorumlarken şöyle der: "Bu

Merheba éy Hesén bey-i âgîl,
Élm-i hikmetde gâbil ü kâmil.

Bafehim olmağında söz yo {dur,
Oldu me'lum, g eyretin ço {dur.

Ehl-i Ğafğaz'ı  tmisen {oşnud,
Sen  z n... (oldun) ehl-i n mes'ud.³²⁷

Sene her kimse tutsa bir ir d,
K rdu b tinde, bulmayıb irş d.

Bize her n v-i s z d sen, h ğdır,
Kimse tekzib g lsa, n hağdır.

Hedden artıg  ekib eziyyetler,
 alga atırmısan hemiyyetler.

Biz  şitdik: Ehali-yi Şirv n,
Uşgola  yleyibdiler saman.

Ş kr g ldıg {ud -yi menn ne,
V rdi t vfiğ ehl-i Şirv n'e.

Ş i ve S nn  cem olubla tamam,
 yleyibler bu { yr iše iğdam.

Aferinler bu g vm-i ell me,
Ya {şi r vneğ v rirler İsl m'e.

Gerçi bizler o Őehrd n duruğ,
Leyk, m sl m d yirle, mesruruğ,

Var bizim ifti { rımız Şeb   r z,
 eyret İsl m'dan  dibdi b ruz.

Ehl-i İsl m bakem l olsun,
Hamı işlerde ehl-i h l olsun.

İmpratur-i ef{em   e'zem,

mektup bizim toplumumuzun otuz yıl bundan  nceki h lini, d ş nce seviyesini ve manzarasını g stermesi bakımından tarihi bir belge niteliğindedir". (Firudun Bey K  erli, A. E. c. II, s. 214.)

³²⁷ Bu mısra, Firidun K  erli'nin "Edebiyat Tarihi" ( lm Neşriyyatı, Bakı-1981, C. II, s. 214) adlı eserinde de noksandır.

Ṭalğa teklif édib zi rah-i kerem;

Ol zamandan ki, mülk-i Ğafğaz'ı,
Gıldı tes{ir zât-i mümtazı,

Edlini {alğa âşikâr gılıb,
Ehl-i irfânı tâcdâr gılıb.

Felihaza Ehali-yi Şirvân,
Uşğol açmağa éyleyib bünyân.

Var {eber étmeyirler indi emel,
Başlanıb {alg içinde cenk ü cedel.

Ger bu ğism ola, héç déyil insaf,
Kimse öz ve'desinde étse {ilaf.

Ne sebebdir bu şûr ü gövgaye,
Ehl düşmüşle fikr-i bicaye.

Bu meseldir ki: “Bid bar vérmez,
Şurez ar olsa yér, semer vérmez”.

Ğalacağdır cahanda avare,
Her kesi gelse böyle göftare:

“Nedir elm-i zeban-i Rusiyye,
Ya ki elm-i eruz-i Fersiyye?”

Mal-i dünya vérrib o şe{se ferib,
Aparıb ondan i{tiyâr-i şekib.

Düşdü başe nesihetin şuru,
Pend éşit, éy iki gözüm nuru!

Ğıymayıb, dövletini sa{larsan,
Éhtiyacın olanda anlarsan,

Ğedrini élmin, {üceste {isal,
Ne imiş âlem içre fehm-i kemâl!

Bir bire şövg ile gılın imdâd,
Götürülsün bu verteden efsâd.

Éyle kim, ol dilir-i ferzâne,

Nisbeti vardı rad i merdâne.

Şüeranın emir ü sultânı,
Me'rifet ta'îtinin Süléymân'ı

Hacı Seyyid Ezim, ârif-i heğ,
Élm ü zöhdünde yo'şdu söz, mütleğ.

Cümle elm ü fûnûne mâhirdir,
Özü fazil, geribe şâirdir.

Tuti-yi teb'i éylemiş aheng,
Ehl-i efsade erzi éyleye teng.

Hağğı var, hağğı var, ki Mövlâ'dır,
Ya'şşıya bed buyursa, övlâdır.

İstemez ol cenâb-i barütbet,
Dala düşsün bu gövm-i oştinet.

Sizlerin miknet ü vügarız var,
Bel i minbe'd i'tiyâriz var.

Éy Hesên Bey, edib-i merdâne,
Olma meşğul govm-i nâdâne.

Alladıb ço'ların heva vü heves,
Gülün etrini anlamaz gerkes.

Var bizim şehrimizde de nécesi,
Dövlet i öz yanında, debdebesi.

Hâl, me'lüğe éyb, bedcudur,
Görse suyu, déyer, "bu da sudur?"!

Lezzet-i ükl ü şürb-i dünyânı,
Ne bilir vehşi-yi biyabânî?!

Danışib bab-i élm-i hikmetden,
Mü'bir ét onları teriğeten.

Me'rifetli cahanda e'lemdir.
Me'rifet bulmayan ne ademdir.

Şikve gılsam, yétişmez itmame,

İrevan'da yazıldı bu nâme.

Ṭalgdan men de gelmişem dâde,
Ye'ni Seyyid Rıza Emirzâde.

VAṬTIDIR

Dilbera, gel, gel ki, eyyâm-i baharın va {tıdır,
Damen-i sehrade seyr-i lâlezârın va {tıdır,
Mövsim-i güykeşt, câm-i zernigârın va {tıdır,
Sen kimi fer {endezat-i gül'üzârın va {tıdır,
Dövr-i ru {sarında zülf-i tabdarın va {tıdır,
Lütf éle, cân almağa çeşm-i {umarın va {tıdır,
Görmeğe ru {sarını bu dilfikârın va {tıdır.
Sızlaram şam ü seher hicrinde daim misl-i néy,
Şahid-i hâlımdır âlemde mütelleğ küllü şey,
Zövg-i könlümdür temennâsı lebinden "mim" ü "béy",
Gaşların manend-i Bismillâh içinde ikki "réy",
Olmuşam derd-i ğem-i hicrinle hemağuş héy,
Çekme gel, {ak-i mezellet içre munca ğehr-i déy,
Dilbera, gel, gel ki, eyyâm-i baharın va {tıdır.

Rahzenlik étdi ço { eşğinde ovbaşı felek,
Görmedi sahir senin tek çeşm, ne ğaşı felek,
Gözlerinden paybusun ço { töküb yaşı felek,
Çekmedi {ettin kimi bir {ame neğgaşı felek,
Neş'e vérmez bâdetek tiryak, {aş {aşı felek,
Döşemiş işret büsatın türfe ferraşı felek,
Damen-i sehrade seyr-i lalezârın va {tıdır.

Ehdelibasa gülüstan üzre ceng ü cüş édek,
Növerus-i şahid-i me'nânı hemâğuş édek,
Me'rifetden néççe elfaz-i ğeribe güş édek,
Can dimağın bâde-yi gülreng ile medhûş édek,
Könlümüzü sağı-yi re'nâye duşa düş édek,
Sağır-i péymâneni bezm içre nûşa nûş édek,
Mövsim-i gülkeşt, câm-ı zernigârın va {tıdır!

Menzer-i {urşid ü {aver, meh câmâlın görmeye,
Gönçe-yi bağ-i irem şol reng-i alın görmeye,
Tuti-yi cân her zaman şirin meğalın görmeye,
Tubi-yi er'er ğıyâm-i növnihâlın görmeye,
Arizumend ol, könül, éyd-i vüsâlın görmeye,
Nola bir ezm éylese, bunca kemâlın görmeye,
Dilber-i fer {ende zat-i gül'üzârın va {tıdır.

Sübhden bazar-i hüsnün gör ne rengin éylemiş,
Guşe-yi ebruların {ett ile tezyin éylemiş,
Le'l i gövherbârn ol Ferhâd'ı Şirin éylemiş,
Âşîg-i şeydanı éllerde sü{ençin éylemiş,
Lütfünü eşğ ehline gayetde sengin éylemiş,
Türresin bad-i seba dest ile çin çin éylemiş,
Dövr-i rü {sarında zülf-i tabdarın va {tıdır.

Munca kim, eşgin yolunda étdim onu cüstcu,
Üzdü övgat-i gerarım, deşt-i gemde rah, bu,
Démedim ol zülf-i mişgefsâne hâlım mubemu,
Reşhe-yi le'l-i lebinden könlüm éyler arizu,
Tesm-i cân étmış cigerden ikki {un {ar-i edu,
Eylenib bu macerade bir birile rûberû,
Lütf éle, cân almağa çeşm-i {umârın va {tıdır.

Éy Rıza, âşîg déyil kim éylese nâmusu neng,
Éylemez eşğ ejderilen mütleğa aşub-i ceng,
İçmeyen câm-i elestden key olar mest-i peleng,
Hani mehrular içinde sen kimi bir şu{u şeng?
Arizinden gül {ecil, hem leblerinden gönçe teng,
Kesme gel, pa-yi mehebbet, başın üçün étme leng,
Görmeye ru {sarını bu dilfikârın, va {tıdır.

ZİYAÎ ERDEBİLÎ (1850 - ?)

İsa Ziyaî, 1850 yılında Erdebil’de dünyaya gelmiştir. Babası Hacı Muhammet Rahim, Erdebil’in sarraflarından ve eğitim öğretimi seven bilgin şairlerinden birisidir.³²⁸ İsa Ziyaî ilk öğrenimini Erdebil’de görmüştür. Çağdaşlarının içerisinde mütevaziliği ve yüksek zevkleri ile tanınmıştır. Babasının vefâtından sonra geçimini temin etmek için Lenkeran’a gitmiş, çeşitli işlerle meşgul olmuştur. Şiirlerini Azerbaycan Türkçesi ve Farsça ile yazmıştır. O, Kuzey ve Güney Azerbaycan şairlerini ihtiva eden bir tezkire yazmıştır. Begdili Lütfeli Bey Azer’in meşhur “Tezkire-i Ateşgede” adlı eserini devam ettirerek, yaklaşık olarak 200 yıl içerisinde yaşayıp, yazan Azerbaycan şairleri hakkında kısa biyografik bilgiler toplamış ve onların şiirlerinden örnekler vererek bir eser oluşturmuş, eserini de “Tezkire-yi Ziyaî” diye adlandırmıştır. Burada topladığı şiirlerin çoğunluğu yayımlanmamış şiirlerdir. Bu kitapta kendi eserlerine de yer vermiştir.

Şair, Mehmet Ali Şah devrinde ölmüştür. Ölüm tarihi kesin olarak belli değildir.³²⁹

Ziya Erdebilî’nin şiirlerinden örnekler:³³⁰

GAZELLER

EGRİ

Goyubdur başe o serv-i sehi gülâh egri,
Gaş egri, zülfi siyeh egri-yü nikâh egri.

Men éyledim gâşa âşigler içre secde, véli,
Görülmemişdi cahan içre giblegâh egri.

Şikenc-i se’y ile olmadı be {t, tale-rast
Çı{ıbdı çünkü bu {ilgetden ol giyâh egri.

Dadızdırdır mene zehr-i ecel kerâhetsiz,

³²⁸ Cavad Hey’et, Azerbaycan Edebiyyatı Tari {ine Bir Ba {ı{, Azerbaycan Dövllet Neşriyyatı, Bakı-1998, c. II, s. 282.

³²⁹ A. g. e., s. 282; Cenûbî Azerbaycan Edebiyyatı Antologiyası, Élm Neşriyyatı, Bakı-1981, c. I, s. 206.

³³⁰ Cavad Hey’et, Azerbaycan Edebiyyatı Tari {ine Bir Ba {ı{, Azerbaycan Dövllet Neşriyyatı, Bakı-1998, c. II, s. 282-283; Cenûbî Azerbaycan Edebiyyatı Antologiyası, Élm Neşriyyatı, Bakı-1981, c. I, s. 206-208.

Gelende gemzen o {u {ah rast, {ah egri.

Günüm garadır ü könlüm şikeste, geddım- {em,
Ne gedır vardır ol türre-yi siyâh egri.

O sevr gamete yo {, heyf, istiğamet-i {ub,
Ki vardır âşîğilen gâh rast, gâh egri.

Ĝerez, Ziyâî tek a {ırda görmedi menzil,
Fezâ-yi eşğde herkes ki, gétđi râh egri.

ARIZU

Dilbera, şehd-i lebin kim her dem éyler arizu,
Müflis-i biar i gör câm-i cem éyler arizu.

Méyl-i eşğ éyler, beli, divâne, yâran, bu eceb,
Tıfl-i şiri {ar ceng-i Rüstem éyler arizu.

Can diler le'l-i lebinden galib-i efsürdemiz,
Mürde-yi sedsale İsâ'den dem éyler arizu.

Arizu-yi gu-yi ruyun ruzu şeb éyler könlü,
Ondan artığrağ ki, müflis dirhem éyler arizu,

Sinede tir-i gemin, péykân-i ehduhun, könlü,
Gerçi möhkemdir, belı, müstehkem éyler arizu,

Men {em-i ebru-yi cânân, léyk, ııızr âb-i heyât,
Zâhid-i biçâreméhrab-i {em éyler arizu,

Her kimin bazar-i eşğinden, Ziyâî "béy", düşüb,³³¹
İşret-i âlemden encâmın gem éyler arizu.

ÇIıAR

Her anı görsem, ferehden erşe efğânım çı {ar,
Görmesem, hem möhnet-i hicrân ilen cânım çı {ar.

İki gün bir günde görmüş {alg olur héyrân, eger,
Menzilinden biniğab ol mâh-i tabanım çı {ar.

³³¹ Arap alfabesi ile yazılan "bazar" sözünden "be" harfi düşerse "azar" sözü kaldığına işaret edilmektedir.

Ėünçe bağrın reŖgden her lehze ġan almıŖ, diler,
GülŖene nâz ile ol serv-i Ŗuramânım çıŖar.

EŖg ile ġıldım nisar incimi, amma bilmedim,
Ne zaman sübh-i vüsâle Ŗam-i hicrânım çıŖar.

Gétđi Mecnûn, eŖĖ méydanın mene teslim édib,
Ta kime yétsin benim ol ġün ki, fermânım çıŖar.

Bilmeyib derdimi, ġanım él töker nâhağ, henüz,
Vay o ġün kim, diŖre dilden raz-i pünhanım çıŖar.

Éy Ziyaî, bir nezer ger ġéyriken görsem anı,
ReŖgden cânım, hesedden çéŖm-i giryânım çıŖar.

MEDED

ÇoŖ kimselerden istedi bu binevâ, meded!
YoŖ kimse éylesin men ile âŖına, meded!

ÉŖĖinde beŖtimi gör, o ġayetde ġaredir,
Kim görse, cövrünü mene éyler, sene meded!

Çek bir kenâre cânımı derya-yi éŖĖinden,
KeŖtilerini behre salan nâŖudâ, meded!

Ümmid sahiline, köntül, câné yétmiŖem,
İncitme, éyle ġerĖ meni, éyle ya meded!

Éşgin bu nâtevane tevene vérir, beli,
Ol növ ilen ki, kôrlara éyler esa meded!

Béhbudumuza çekme meşegget füzun, tebib,
Bu derd, eşg derdidir, étmez dâva meded!

Tehrik-i zülf ü gıldı, Ziyaî, günüm ğara,
Veh kim, könül cunununa éyler sebâ meded.

MİRZA LÜTFELİ ENDELİB
(1851 - 1911)

Mirza Lütfeli Endelib 1851 yılında Urmiye'de dünyaya gelmiştir. Günümüze kadar iki el yazma eseri gelip çıkmıştır. Birisi dîvânı, diğeri de bir kasidesidir. Ayrıca iki cönk dolusu da şiirleri vardır. Dîvânı Farsça'dır. Fakat dîvânın sonunda Türkçe şiirler de vardır.

Endelib çoğunlukla gazel yazmıştır. Gazellerinde Hafız'ın etkisi görülmektedir.³³²

Şiirlerinde, sevgi ve güzellik konuları ağırlıktadır. Endelib'in Türkçe bir gazeli:³³³

KÖNÜL

Ezbes görübdür güsse, perişan olub könül,
Ağlar hemişe, gülbé-yé ehzan olub könül.

Bir çâresiz müsibete âlemde tuş olub,
Ye'ni esir-i zülf-i perişan olub könül.

Ġan yaş töker gözüm, yéri var, étme serzeniş,
Gemden ki, le{te le{te dolu Ġan olub, könül.

Sızlar derun-i sinede si{é kebab tek,
Hicran odunda gör néce büryan olub könül,

Her geder Endelib éde feryad, heĝgi var,
Aludé-yi merareti hirman olub könül.

³³² Cavad Héy'et, Azərbaycan Edebiyyatı Tari{ine Bir Ba{ış, Azərbaycan Dövlət Neşriyyatı, Bakı-1998, C. II, s. 299.

³³³ A. g. e., s. 299.

MUHAMMET HİDECI (1853 - 1928)

Muhammet Hideci 1853 yılında Zencân'ın 60 km. uzağındaki Hidec köyünde gözlerini dünyaya açmıştır. Babası Hekim Hacı Masumali'dir.³³⁴ İlk öğrenimini Hidec köyünde yapmıştır. 1879-1887 yılları arasında Kazvin ve Tahran'da öğrenimini devam ettirmiştir. Daha sonra "müçtehid" ünvanını almak için Necef'e gitmiştir. Necef yolculuğunda eşkıyaların saldırısına uğramış ve her şeyini kaybetmiştir. Talan edilen eşyaları içerisinde divânı da varmış. Hideci daha sonra çok zorlukla divânının bir kısmını oluşturabilmiştir.³³⁵

1892 yılında ihtisasını tamamlayıp vatanına dönen Hideci, Tahran'a göçmüş ve ömrünün sonuna kadar medresede öğretmen olarak çalışmıştır.

Önemli eserlerinden birisi "Külliyât-i Divân-i Hideci" adlı eseridir. Bu eser ilk defa Zencân şehrinde daha sonra da Tebriz'de defalarca yayımlanmıştır. Bu eserde şairin şiirleri ile birlikte ilmî eserlerine de yer verilmiştir.

Birçok türde eser vücuda getiren şairin, lirik şiirleri, felsefî gazelleri, kasideleri ve bazı mevzulara hasrettiği nesirleri birkaç defa Tebriz'de yayımlanmıştır.³³⁶

Şair, eserlerini Türkçe, Arapça ve Farsça olmak üzere üç dilde yazmıştır. Emperyalist güçlerin (!) aleyhine yazdığı "Risale-yi Dü{aniyye" 1892 yılında yayımlanmıştır. Hideci, Sebzevârî'nin aynı adlı eserine haşiye niteliğinde yazdığı "Şerh-i Menzume" adlı felsefî eserini Arapça yazmıştır. Bu eser 1925 yılında Tahran'da yayımlanmıştır.³³⁷

Muhammet Hideci 1928 yılında Tahran'da vefât etmiştir.³³⁸

Muhammet Hideci'nin şiirlerinden örnekler:³³⁹

GAZELLER

OCAĞI ODLA

Ocağı odla³⁴⁰, balam, aş pişmez öz özüne,

³³⁴ A. g. e., s. 277.

³³⁵ Cenûbî Azerbaycan Edebiyatı Antologiyası, Tertib Édenler: M. Menafî, Z. Ekberov, R. Ğasimova, Élm Neşriyyatı, Bakı-1981, c. I, s. 139.

³³⁶ A. g. e., s. 139.

³³⁷ Cavad Hey'et, Azerbaycan Edebiyatı Tari{ine Bir Ba{ış, Azerbaycan Dövlət Neşriyyatı, Bakı-1998, c. II, s. 277.

³³⁸ Cenûbî Azerbaycan Edebiyatı Antologiyası, Tertib Édenler: M. Menafî, Z. Ekberov, R. Ğasimova, Élm Neşriyyatı, Bakı-1981, c. I, s. 139.

³³⁹ Cavad Hey'et, Azerbaycan Edebiyatı Tari{ine Bir Ba{ış, Téhran-İran-1376, c. II, s. 277-278; Cenûbî Azerbaycan Edebiyatı Antologiyası, Tertib E.: M. Menâfî - Z. Ekberov- R. Ğasimova, Élm Neşriyyatı, Bakı-1981, c. I, s. 140-161.

Her ol sever üreyi aş, tütün³⁴¹ géder gözüne.

Cahan meselde, deyirman, felek onun daşı,
Adam ki girdi deyirmane, toz gonar üzüne.

Bebem, sitem éleme {alğa, rehm gıl özüne,
O kes ki zülmü éder özgeye, éder özüne.

Her ol kéçi ki vurardı göyunları, gördüm,
Çoban ağacın atıb geldi deydi buynuzuna.

Yalan danışma, deĝel olma, {alg ilen yol gét.
Yéter muradına ol kes, géder yolun düzüne.

Eger tapılsa vefâ bir neferde, gedrini bil,
Bu bir nefer o vefâsızların deyer yüzüne.

Müzayige élemez Hideci nesihetde,
Veli, ne fayide, ço {dur gulaĝ véren sözüne.

SENE NE

Danışma, zahid, eger söz éşitmedim, sene ne?
Men öz Tüda'me günah étdim, étmedim, sene ne?

Tüda behişt-i berini sene vérib, mene ne?
Senin gümanına, men kâme yétmedim, sene ne?

Néçün seni söylerem, gétmişem kelisaye,
Déyildi Ke'be nesibimde, gétmedim, sene ne?

Mene eger dédiler: Gel gulaĝ dalında³⁴² namaz,
Ba {ıb selahıma, bu emre bitmedim, sene ne?

Dédim: Men éylemerem, iltifat dünyaye,
Yéritdim öz sözümü, ya yéritmedim, sene ne?

SENE M

Senem, senin üzünü o {şadım eger Ay'e,
Cefa olur sene, yo { Ay üçün béle paye.

340 Odlâ- : Tutuşturmak, ateşlemek.

341 Tütün: Duman.

342 Dal: Arka.

Cefa ço { étme! Meger salmağa belâya meni,
Seni doğubdur anan, perveriş verib daye?

O gün ki, bir görüşe dinimi sene satdım,
Bu gün de bir öpüşe cânı goymuşam maye.

Men ol kesem ki, hemişe vefâ yolunda, menem,
Deyer ayağıma daş, başıma geler ğaye.

Dözen belâye menem, Hideci, benimlen ğem,
Gezer hemişe, néce şe {silen gezer saye.

Geler {oşu mene bir paranın, budur ceheti,
Ki, bağlamam özümne hiç va {t piraye.

MEN OL REFİĞİ... PÉYMANEM

Men ol refîğ-i şefîğ-i dürüst péymanem,
Herif-i hicrev ü kermabev ü gülüstanem.

Bu gün sözü, özü düzgün, eger tapılsa menem,
Bu söz déyil, men özüm bu sözümde bürhanem.

Menem ki, méhr ü vefâ meslekinde salarem,
Menem ki, sidğ ü sefa kişverinde sultanem.

Démem: Vefa vü sefade benim nezir yo {um,
Veli, vefâ vü sefa ğalibinde men cânem.

Ne ğeder, her néce, éy dust, ğulluğ olsa buyur,
Ĝabağda hazir-i {idmet, müti-i fermanem.

Men ol belâye dözen, cân üzen, cefâ çekenem,
Hemişə dust yolunda ğeda yü ğal {anem.

Meğam-i ezmde ağzın kimi, ğözel, cem'em,
Bu hâle ba {ma ki, zülfün kimi perişanem.

Mene déyelle: Ne ço { ğare gözleri öyeren?
Beli menem ki, bu gün üzlere ğezel {anem.

Menem ki, şur-i mehebbetde şöhre-yi şehrem,
Menem ki, méhr ü meveddetde car-i dövranem.

Tikildi çiytime hiydecde dağdağan ağacı,
Béle düşüb ki, bu günler müğim-i Tehran'em.

Menimle ço { oturub durdular, düşünmediler,
Ki, men kime göre avare-yi biyabanem.

Eger dolandı, telaş étdi néççe gün her kim,
Yétişdi kâme, meger men, henüz véylayem.

Déyelle: “Yo {sa, déyil pâk niyyetin, étmez,
Sözün eser” Ne bilim men özüm de héranem.

DÉYİLEM

—üdabilir ki, men, éy dust, bîvefâ déyilem,
Yo {um {ilâf ü {eta, dust-i bîsefa déyilem.

Vefa vü méhr eger özgelerde az tapılar,
Men özgeler kimi bî méhr ü bîvefâ déyilem.

Démem “cefâ éleme” men, cefâye tabım var,
Veli, bu gedri de müstevcib-i cefâ déyilem.

Senene étmişem, éy derdimin devası, bu gün,
Uzanmışam ölürem, lâyiğ-i cefâ déyilem?!

Elac yo { meni bu derd öldürer, bilirem,
Dur, éy tebib ki, men ğabil-i deva déyilem.

Riza’yem ölmeye ta ğurtulum, mene birisi,
Ger ağlaya men ölerden sora, riza déyilem.

Ğocalmışam döşümün, başımın tükü ağarıb,
Yo {um ürekde heves, talib-i heva déyilem.

Mene déyelle: Dème {alg içinde “men deliyem”,
Yalan niye danışım, düşmen-i Ƨüda déyilem.

Men öyemenem özümü, kibr ü nâz yo { mende,
Ƨüda’ye şükr ki, bu derde mübtela déyilem.

Eğilliyem, deliyem, men pisem, eger ya {şı,
Éle buyam ki varam, adem-i riya déyilem.

ÉY DUST

Senin yolunda men, éy dust, cânımı üzdüm,
Ne gedr cövr ü cefâ éyledin mene, dözdüm.

Dédim: Meger tuta bir gün inayetin elimi,
Bilib bu olmayacağıdır, ümidimi üzdüm.

Özüm özümden utandım bu {am sevdaden,
Ne gedr ğulluğ eger étdim, olmadı müzdüm.

Bu nefsi bulhevesi yüz füsün ile néçe gün
Salıb ilan kimi çantaya ağzını büzdüm.

Acıydı güc getirib çı{dı istedi çalsın
Meni, düşüb suya bir gism ilen suyu üzdüm.

Menem damağı ğuru, beyni boş, ğırığ eğli
Yığıb bu sözleri minciğ kimi sapa düzdüm.

EGER O YÂR

Eger o yâr mene bir gece olar méhman,
Bu cânı men de ayağında éylerem ğurban.

Şikâyet eylemenem bir de taléimden, eger,
Ėbul éylese ğurbanlığa meni cânân.

Yo {um heras ölümden, hanı belâ ğılıcı,
Déyin gele, mene bu baş ğadayedır, ğal {an.

Yazıb ğeza ğeleme adıma ğem ü elemi,
Yéter mene sitem-i çer {, tâ varımdır cân.

Cahanda oldu benim ğismetim ğem ü möhnet,
Nesibim oldu benim rûzigârden hicrân,

Senem, ne ço { senin üstünde söz gelir üzüm?
Bilen ne ğedr şematet éder mene her yan.

Senin {eyâlına, öz {anımanımı pozdum,
Sene göre éledim terk-i ölke vü éyvan.

Senin yolunda neler çekmişem, Tûdâ bilsin,
Sayım cefâlarımı, saymağım deyin asan.

Ne ço { belâlere dözdüm, dedim ürekde meger,
Vüsalına yéterem, derdime olar derman

Senin mene üreyin yanmadı, teeccübdür.
Getirdi rehm benim hâlıma zemin ü zaman.

Neden ğapında benim ğulluğum ğebul olmaz?
Ne ğedr, ğör çekerem cövr, ğörmezem éhsan.

Neme Şikâyet edim, kimse yo { yétem dâde,
Kime elinden édim dâd, yo { éden divân.

Ürek yanar, men eger nâle eylesem, ne eceb,
Oduñ yananda geler cuŐe, seslener ğazğan,

Kebabı si {e çekib, ğoy od üstüne, yél vur,
Eger sızıldamadı, men de, étmezem efğan.

Hanı ölüm, ona versin cezay-i {eyr Tıudâ,
Odur bu ğün atadan mehriban mene, anadan.

Éder {ilas nüfüz-i ğuyud-i möhnetden,
Olur onunla yovuğ istirahatete ihsan.

MENEM Kİ

Menem ki valéh ü matam, hemişe sergerdan,
Menim muradıma herkiz dolanmadı dövran.

Asıldı börtüme Hidec'de möhre, bu eyyam,
Olub veten mene darül {ilâfey-i Téhran.

İnanı elden alıb ğerdiŐ-i zemane, meni,
Bu Şehre saldı, bu Şehri Tıudâ éde virân,

Metan sebrimi ğıldı ğülüzlüler tarac,
Busat-i dinimi bu ğare ğözlüler talan.

Darağı ğoy yére éy sevdiyim, {iyalım tek,
Dağıtma kâkilini, étme téllerin efşan.

Könül ğuşu éleyib kâkilin içinde yuva,
Terehhim éyle ona, lânesizdir ol héyvan.

Senem, sen étme bezek, göy, bezek éde tavus,
Gözel, sen étme gözün sürme, göy, éde ceyrân.

Ayağa dur, özünü ço { beyenmesin şümşâd,
Otur yere, özünü artıg öymesin terlân.

Bahar ünsi gelir, istiri göyersin gül,
Ėadan mene gele, sâği, ayağe dur, sallan!

Senin elinle getir tövbeden, édim, tövbe,
Alım çekim başa péymane, sındırım peyman.

Mene deyerler: Ürekden gülüzlüler mehrin,
Çıhar, bu olmayacağı, hağ bilir ki, yo { imkân.

Évin delinmeye, zâhid, meni o çağ danla.
Gören bu sadeleri, bada vérmeyen imân?

Bu gün mene ĖocalıĖ, ta bilir, cefâ éyler.
Gözüm ki, pir olasan, dur balam, getir Ėelyân.

OLSUN

Könlüm tutulupdur, biri yo { dil bilen olsun,
Aç bu Ėapımı, menzile şâyet gelen olsun.

Bes ağladım, oldu ciyerim Ėan, yétir Allah,
Bir kes, gözümün yaşını üzden silen olsun.

Yoldaş mene ço {dur, dolanım âlemi, şâyed,
Bir kimse tapım, derdime dermân Ėılan olsun.

O { her ne iti olsa, Ėüman éyleme, şe {sin,
Dünyade şemâtet kimi, bağrın delen olsun.

Allah, bu şahın ba {tı dönüb te {ti dolansın,
Müşkül bunun ehinde dodağı Ėülen olsun.

Éy mayesi az, yo { éleme nâle vü feryâd,
Sen derdini dé, belke devâsın bilen olsun.

DÖZEN CEFÂYE MENEM

Bu gün eziyyet-i yâr ü mezemmet-i eğyâr,
Tudâ bilir ki, meni ömrüden édib bîzâr.

Mene bu eğl eziyyet édir, dur, ey sâği,
Getir piyale, apar eğli, cânımı ğurtar!

Binây-i ömrümü bir cam ilen éle virân,
Deyil bu ömr meger maye-yi ğem ü azar.

Ğeteb néce devenin çiyini yük altında,
Sı{ar, sı{ıb meni bu rüzigâr-ı nâhencâr.

Könül özün éşiye atdı perdeden, éy vâý,
Évim yihıldı ki, bundan sora işümdir zâr.

Hanı o kes ki, benim hâlıma yanar üreyi,
Hara gédim, kime öz derdimi édim izhar?!

Söyüd ağacına atmağ gerek bu irâdı,
O da, benim kimi, gelmez eme, getirmez bâr.

Déyelle laf-i mehebbet vuran, belâye özer.
Yalan démezle, mehim heğg söze yo{um inkâr.

Dözen cefâya menem, Hideci, eger getirem.
Beyane hâlımı, ağlar mene der ü divar.

GELER

Könül, darı{ma, ğem étme ki, ğemküsar geler,
Bu rüzigâr géçer, ya{şı rüzigâr geler.

Duman tutub yer üzün, yağar havadan ğar.
Kéçer géder bu soyuğ ğış, géne bahar geler.

Eger o çağ ki, sefer étdi yâr, getdi be{t,
Tos ol güne ğayıdar be{t ilen o yâr, geler.

Gece günüz çekerem âh, tikmişem yola göz,
Görüm haçağ yéne ol yâr-i gül'üzâr geler.

Solub cavanlığımın rengi, baş ü ğaş ağarıb,
Beli, bahar biter lâle, ğışda ğar geler.

Telesme, bu şehin ehinde ger sitem yétişer,
Bu şehriyâr géder, ayrı şehriyâr geler.

O şeh ki, düşmene satdı reyyeti, gördün,
Néce ecel o {una, sinesi dûçâr geler!

Dolanma boş, bebecân, gét özün için iş tap,
Dême mene ki, beyem, kesb ü kâr ar geler.

BAHAR-I ÖMR ʾEZÂN OLDU

Bahar-ı ömr {ezân oldu, yağdı başıma ğar.
Bu gün gülüzleri sévmek olur benimçin âr.

Mene déyelle ğocaldın, cavanlıĝ étme, Veli,
O zâd kim, oldu tebin, néce zaval tapar!

Men éylerem bu mehebbet odun ürekde {emuş,
Eger heraret-i zayil éde özünden nâr.

Mehebbet ehli melam ü mezemmete ba {maz,
Bu sizlere ğulaĝ asmaz, eger heĝiĝeti var.

Men ol kesem ki, heva vü hevesle meşhuram,
O ser {oşam ki, adım eşĝ ilen olubdur car.

Yapışdırar iki biganeni elaĝé-yi eşĝ,
Birin birine, néce iki te {teni mismar.

Eger gözelleri sévmek benim günahımdır,
Bu, bir günahdır, ondan men étmem istiĝfâr.

Seba, peyamımı cânân men yétir, dé ki, éy,
Sözü yalan, özü naméhriban, vefâsız yâr!

Sene göre götürüb menden el ğamu égvâm,
Senin yolunda şematet éder mene eĝyâr.

Eger sen isteren, ey müĝce, Şey { Sen'an tek,
Buyur, salım ğocalıĝ çağı boynuma zünnâr.

Boyun belâsın alım, dur ayaĝe, meĝdemine,
Nisar Ğılmaĝa yo { baş ü cân için miĝdâr.

Ğadan mene, gel otur dövrene gezim, dolanım,
Néce gezer, dolanar devr-i merkeze pergâr.

Sene eser élemez, éy eceb, benim ahım,

Men ağlayanda geler nâleye der ü divâr

Hara bu {elğın elinden gédim, olum rahat,
Görün benimçün olubdur, bu génce dünya dar.

Adam kim, istemez olsun öz i {tiyarı ilen,
Bu herze {alğı görür, olmağa olur nazâr.

EL GÖTÜR

Éy gönül, sen gel bu yâr-i bîvefâden el götür,
Goy seni bu derd öldürsün, devâden el götür!

Yâr yoldaşdan ümid üz, gövm gârdaş isteme,
Yumgilen biganeden göz, âşinâden el götür!

O {şadın gül üzleri, öydün bu ğara gözleri,
Hasili doldu? Heves besdir, havaden el götür!

Fitnedir éşğ-i mecazi, fitneden gor {mağ gerek,
Éşğ-i nefsanî {etadır, bu {etaden el götür!

Éy meni gözden salan méhr ü vefâsız sevdiyim,
Ger yo {un méhr ü vefâ, barı cefâden el götür!

Ve'de vérmişdin nec'oldu? Ehd gılmışdın hanı?
Kim dédi, sen ehkini sındır, vefâden el götür?

Zâhid-i biçere, besdir bir béle gıldın namaz,
Sebhev ü seccadeni yığ, bu riyağen el götür!

Bir béle, éy {âce, yığdın mal-i dünya, doymadın?
Ta ne va {ta hirs? Bu fani seraden el götür!

Tacir-i bed nefis, {oş zahir péyemberden utan,
Besdir, éy nâmerd, tenzil ü ribaden el götür!

Éy dadaş, kéçdi cavanlıg mövsim-i sur ü sürür,
Yığ büsat-i işreti, séyr ü cefâden el götür!

Ta bilirsen, egle gulluğ éyle, nefsin burnun ov,
Düş periler ardına, div-i değaden el götür!

Öz gümanımda budur; men ağıl ü ferzaneyem,
Laf vurma, Hideci, bu iddiaden el götür!

GİTELER (Kıt'alar)

1
Esdı eger yél, yédi derya tekân,
Mövc ü hübab özünde eyan.
Yél ki, o çağ boşladı deryanı, bu
Mövc ü hübabı dolanıb oldu su.
Burda, bebem, bil, bu meselden murad,
Mövc, sudan başğa déyil özge zad.

2
Lefz nedir? -Çı {dı boğazdan nefes,
Néççe yérini dodağın ile kes.
İsm olur, fê'l olur, herf kim,
Bu üçünü yığ, adını goy "kelim"...

3
...Vahid eger olmaya, olmaz eded,
Éylemeyib bu sözü bir kimse red.
Her edede ba {dı ba {ıb vahide,

Bu sözü olmaz déyesen zahide...

4

Bu söz eger batil ü ger hağğdır,
Bir de mesel “mesder” ü “müşteğğ”dir.
Bil heği mesder kimi, esl-i kelâm,
Âlem-i heğgin kelimatı tamam.

Mesder ü müşteğğide yo { ferğ ço {,
Mesder eger olmaya, müşteğğ yo {.
Çün çapışıb mütlege çulğışdı géyd,
Çekdi ğılinc birbirine Emr ü Zéyd.
Bu iki düşmen barışırlar o gün,
Ğalmaya mütlegde nişan-i düyün.
Ol ki, tutar mütlegi, géydi atar,
Mesdere, müşteğği görende ba {ar.
Men ba {aram her kime, görrem onu,
Bir kese benzer, ola doğğuz donu.
Vacib ü mümkün hesab-i é'tibar,
Burda tapar ferğ, eya huşiyâr!
Güzgü ve üz birbirine o {şadı,
Be'zi azıb güzgüye de “üz” dédi.
Bu söze baver yo {u ehl-i kelam,
Men de eğidem bu déyil, éy balam!
Mezheb-i sûfilere nisbet meni
Vérme; gözüm sévmedi bu sürmeni.
Men déyilem serseri yü bül-heves.
Üz götürüm her terefe geldi ses.
Ger seni her kim çağıra, éy dadaş
Gétme dalıyca kaçarağ, ol yavaş.
Gör ne deyir, yumma besiret gözün,
Ger yo {u bürhanı eşitme sözün,
Huşunu yığ başına, ol onda dil,
Éyle tesevvür, sona tesdiğ ğıl.
Kimse ki, tesdiğ éder fikreti,
Olmaya yo { onda adam fitreti.
Eğl bu çölde itiribdir özün,
Tuş tutub perde-yi héyret gözün.
Var {eteri, hétme, bu, zülmatdır,
Burda Sikender göcasız matdır.
Ğıl özüne Tırz'ı bu çölde delil,
Her ne déyer, her ne éder sebr ğıl.
Eğline ğurşanma, itirme özün,
Eğl yo {un, cehl tutubdur gözün.
Ğoy néce vü néççeni, olma füzul,

Her ne ki, salık buyurur, gül ğebul.
Dur yola düş, yatma revayette var:
“Kimse ki a{tarı, muradın tapar”.

TERCÎ-İ BEND

Éy, gönçe dodağı, gül camâlı,
Gözle, gözüm, iğtizâ-yi hâlî,
Bu fesl-i bahar, mövsim-i gül,
Bu esl-i havanın é'tidalı.
Naz éyleme, dur ayağē, ğoyma
Ğelbim ola ğusse payimâlî,
Ğöyçekleri men ço{ isterem, çün,
Suretdir heğıetin misali.
Zahid meni danlamazdı hergiz,
Bu nükteye ger olaydı hali.
Daha düşüner söze, ne her kim
Börkü ucadır, yoğundu şalı.
Şövğile hamı yéter tamama,
Éşğ ile ğamu tapar kemalı,
Éy mülki vücud şehriyârî,
Éyle meni şeh-r-i eşğē valî,
Vérđi bu reyasetin havası
A {ırda havaye mülk ü malı.
Ses geldi ki, ço{ danışma yérsiz,
Éy eğli ğırığ, dimağı {ali,
Hergiz, éleme béle tekenna,
Ağıl élemez teleb, mehalı.

**Olmaz ola gül, tikân; tikân, gül,
Ger isteren ağla, isteren gül.**

Gel gel béle éy maral balası,
Gelsin mene gözlerin ğadası.
Bu ğüsselerin senen elacı,
Bu derd ü ğeminsenen devası.
Dur, geldi yéne bahar, yo{dur
Sensiz çemen ü çölün sefası.
Éy şu{, gülüz apardı rengi,
Ğülzardan ellerin henası.
Ol gönçe kimi dodağlarından,
Ğoy, birce öpüm, Tüda rızası.
Kimse ğınamaz seni, gerekmez,
Ğöyçek olan olmaya vefâsı.
Dé, hansı güzel bu ğün senintek,

Öz âşigine yéter cefâsı?
 Bu ğare günün n' olurdu bir yol,
 Olsaydı ğebul iltiması?
 Hay Țemse'nin ol soyuğ suları?
 Be idec'in ol serin havası?
 Bu uvr gören olar yétişsin,
 Bir de'e icabete duası?
 "Olmaz éle söz, odur buyurdu,
 Bu rinde teriğetin ğocası,
Olmaz ola gül, tikân; tikân, gül,
Ger isteren ağla, isteren gül".

Éy gözleri ala, arizi al,
 Bir bûse vér, onda cânımı al!
 Her yérde, bizik, senin {eyalın,
 Bir yol³⁴³ bizi sen de {atire sal³⁴⁴.
 Gétdin, néce be {t gétdi bizden,
 Gel, ğoy, gene üz getirsin iğbal.
 O { tek ğedimi ğemin édib yay,
 Éşğin sedemati dalımı "dal",
 Her sözde benim dilim açığdır,
 Amma, seni o {samağdadır lal.
 "Söymek" senin dilinde "öymek",
 Tiryak, senin elindedir "bal".
 Göster üzün, olsun âşikâra
 Heğ, ğalmaya i {tilaf-i eğval.
 Herkes déyer öz yanında bir zad,
 Me'lum déyil heğiğet-i hâl.
 Men, eğlden ol ğeçe soruşdum:
 "Kéy, hell seninle cümle işkal.
 Teğdir déyildi vesl-i cânân?
 Ya men özüm étdim onda éhmal?"
 Me'nada ğulağıma buyurdu:
 "Éy âşig-i {am ü ârif-i kâl!
Olmaz ola gül, tikân; tikân, gül,
Ger isteren ağla, isteren gül!"

Éy şu {-i firişte {u, peri péy,

³⁴³ Bir yol: Bir defa, bir kere.

³⁴⁴ Țatire sal- : Hatırlamak.

Eyyam-i bahardır, getir méy.
 Guşlar çemene salıb ğiyağu,
 Gülzare düşüb eceb héyahéy.
 Çek mesned-i éyşi busitana,
 Ğil ğussev ü ğem büsatını téy.
 Bél {idmete bağlayıb senuber,
 Ğulluğda ğulam tek durub néy.
 Ta, cam-i heyat elindedir iç,
 Ta, {an-i mecal önündedir yéy.
 Dünya, déyil, éy eziz, bir zad,
 Dövlet déyil, éy feğir, bir şey.
 Ğalı yo {un, altına deri sal,
 Tirme yo {un, eynine çu{a géy.
 Men Hideci'yem ki, lâmekânem,
 Geh sakin-i şehri Tus, geh Réy.
 Bir şe {s dünem soruşdu menden:
 "Hatem neden oldu Hatem-i Téy?"
 Aya özü se'yü küşiş étدی,
 "Ya, be {ti getirdi?" Men dédim: Éy!
 Biçâre, bu be {şiş-i Tûda'dır;
 Kimdir düşünnen nükâtu, hay déy.
**Olmaz ola gül, tikân; tikân, gül,
 Ger isteren ağla, isteren gül".**

TEMSİL

Éşitdim ki, leklek gédip bir günü,
 Nahara ğonağ istedi tûlkünü.
 Onunçün bişirdi erişte aşı,
 Meseldir: "Ğıyınmaz varından kişi."
 Lüleyne töküb aşı ğoydu öye,
 Dédi: "Özge ğab yo {dur aş tökmeye.
 Çenağı uşaq sındırıbdır bu ğün."
 Ğabağca uzatdı özü dimdiyin,
 Lüleyne, dédi tûlküye: Méyl édüz!
 Bu hâli görüb tûlkü oldu ğuduz.
 Beli, istemezdi getirsin üze,
 Kişi béyle demlerde, {oşdur döße.
 Dédi leklerle: "Éymübarekliğa,
 Bu ğün men, ğezaya yo {um işteha.
 Deyibdir soyuğ, {oş déyil hâletim,
 Canım çimçesir, ğiz ğiz éyler etim.
 Veléyken budur, bende erzim size,
 Gelin sübh çağı nahara bize.

Menim hâletim de seher çağı çağ
 Olur, birbiriyle biraz gôblaşag.”
 Dédi tülküye leklek: “Éy méhriban,
 Size gelmeye hazırım her zaman.
 Veléyken bu oldu benimçün düyün,
 Ürekde ki, sen içmedin aş bu gün”.
 Dédi leklerle tülkü: “Olma me’lul,
 Bu zehmet ki, çekdin mene var gebul.
 Müre {es olum men, gédim menzile,
 Seher téz gelin, sürtmeyin el ele”.
 Nahara bişirdi bulamac aşı,
 Süpürdü, temiz éyledi bir daşı.
 Caladı onun üste aşı, o çağ,
 Dédi leklerle: “Méyl édiz dağ dağ!
 Héyfidir bu cür aş olsun sovuğ,
 Buyur, ta sovuğ olmayıb, ol yavuğ”.
 Ba {ıb aş ü daşe, işi anladı,
 Péşiman olub öz özün danladı.³⁴⁵
 Ki, “Vurdum men evvelde yoldaşıma,
 Bu rengi, bu gün keldi öz başıma.
 Bu Türke meseldir: Gelir başına,
 Her ol kes éder ne yoldaşına.
 Dédi: “Néççe gün bundan ön, geldi, zağ,
 Bizim menzile, biz çekişdik cinağ,
 Kömek étdi Tari onu udmuşam.³⁴⁶
 Bu gün neyr édip men, oruc tutmuşam,
 Men öz nezrimi sındırabilmezem.
 Cehennem oduna başarmam dözem”.
 Dilin saldı tülkü siyirdi aşı,
 Yaladı yérin, pâk gıldı daşı.
 Dédi: “Éy gadan özgeler cânına,
 Bu aş olmadı héç güvara mene.”
 Dédi leklek: “Éy dust-i pâkizehâl,
 Bu metleb déyil olgilen bi {iyal.
 Ezizim, getirdim senincin mesel,
 Birin ger gonağ étdin, olma değel.”
 Erenler déyibler ki, “Év sahibi,
 Gonağın gabağına goysun gabi.
 Yémekde gonağı gerek gözleye,
 Yéyim ger az oldu, özü az yéye.
 Uşağı gonağ yanına goymasın,
 Gonağ ger déyer “goy gele” uyması.

³⁴⁵ Danla- : Kınamak.

³⁴⁶ Ud- : Yenmek.

Eger üzde her gedr o{şar, öyer,
 Ürekde uşağın atasın söyler.
 Özü ger uşağın ço{ ister kişi,
 Gerekmez gele özgeler de {oşi”.
 Biri men, uşağdan gelir ço{ bedim,
 Uşağ sahibi anlamaz, men nédim?
 Uşağı pis öyretme, öydürme ço{,
 Her ol kim, uşağın öyer, ağılı yo{.
 Bu sözden darılma, gerek, éy dede,
 Uşağa atası edeb öyrede.
 Her ol kes ki, öz oğlunu öydürür,
 Atasın, ölenden sora, söydürür.
 Atadan, o {oşdur eger anlaya,
 Uşağ boş duranda döye, danlaya.
 Uşağa ol ustas vérdi emek,
 Ki, söydü, acığlandı, vurdu kötek,
 Daş ister gec olsun, gerekdir pişe,
 Geçi döymesen, bilme gelsin işe.
 Balam buğda ister ki, olsun çörek,
 Deyirmanda evvel çekilsin gerek.
 Su töksün, yoğursun onu Gülperi,
 Semenber Bacı yandıra tendiri.
 Tanım gız sala künde, Gızbes yapa,
 Bulardan sona adama yol tapa.
 Goparda goya ağzına, çéyneye,
 Boğazdan gédib, me'de de géyneye.
 Tapa hezm garmında giylus ola,
 Ciyerde kéçib, orda kiymus ola.
 O çağ, burda gısmet olur dört yére,
 Biri gan olur, her damara gire,
 Tülâse, yéter bu meğama çörek,
 Döner gâna, gandan tapar cân ürek.
 Vurublar mesel: “Aş içinde no{ud.”
 Dédi aşipazlen: “Neden éy enud.
 Meni gaynadırsan gazanda bu cür,
 Ezab éyleren, dé günahım nedir?
 Ço{ incitme, az çömçe vur başıme,
 Tilafım ne olsun, {eyalın neme?”
 Dédi aşipez: “Étme feryâd ü dâd,
 Yo{un egl, bilmen ne olsun murad.
 Nédim, vérmezen ferg ya{şı yaman,
 Sene, yo{sa men dustam méhriban.
 Her ol isteye cüz'-i insan ola,
 Kâmala yéte, ref'-i nöğsan ola.
 Gerek çâresi yo{ cefâyeye döze,

Özünden ferağət ümidin üze,
 Eger, aş içinde no {ud ğaldı {am,
 Yéyilmez, ğalar zayé ü nâtamam.
 Sévirsen ki, adam yoluna düşen,
 Budur macera, sebr ğıl, ta pişen?
 Ecebdir o kesden ki, ister sefâ,
 Ğaçar tab getirmez görende cefâ,
 Seni ger döyer, dostdur Hideci,
 Ki, gelmez işe döymesinler gecî.

MÜKÂLİME

- Sağı, getir!
- Neden?
- O méy-i {oşgvariden.
- Méy? Hansı méy?
- O méy ki, yo {u ferg nâriden.
- Geldi.
- Neme?
- Bahar.
- Gédibdir.
- Neme?
- Ğerar.
- Candır.
- Néce?
- Nezar.
- Neden?
- Hicr-i yâriden.
- Éylerdim arizu.
- Haranı?
- Terf-i gülşeni.
- Könlüm éderdi yâd.
- Hacağdan?
- Bahariden.
- Ço { ço { {oşum gelir.
- Nemeye?
- Bülbül ü güle.
- Ço { ço { bedim gelir.
- Nemedden?
- Ğış ü ğariden.
- Mütrüb?
- Beli, buyur!
- Men ölüm bir ayağa dur!
- Néydim?

- Apar gemi.
- Neyinen?
- Çeng ü tariden.
- Guşlar yéne o {ur.
- Harada?
- Merğezâride.
- Keklik sesi gelir.
- Haradan?
- Kûsariden.
- Şahid!
- Beli!
- Dönüm başına.
- Ṭub sözün buyur!
- Fikr ét.
- Ne var?
- Düşübdür emin {ab ü {ariden.
- Néylim?
- Ayağa dur!
- Nola?
- Görsün emin boyun.
- Onda götür nigab.
- Neden?
- Ol üzariden.
- Mütrüb!
- Buyurgilen, ne édim?
- Saz gıl néyi!
- Oğlan çı {art çeğaneni.
- Hardan?
- Bu {ariden!
- Sen de, olan³⁴⁷, müğenni, o {u bir néce gezel,
- Gizlinde yo {, utanma, çağır âşikâriden.
- Sen de balam, terennüme gel, dé,
- Ne gismle?
- Alçağda?
- Ṭéyir, gor {mağilen, dé yu {ariden!
- Men salmışam elimden.
- Nemeni?
- Mal ü şövketi.
- Men el götürmüşem.
- Nemedan?
- Neng ü âriden.
- Ço { é'tina yo {um.
- Nemeğe?

347 Oğlan.

- Gövl-i zahide.
- Gör {u yo {umdu.
- Kimden?
- Reğib-i himariden...
- Saği, dolan, dolanmaya.
- Kim?
- Çer {-i gecmeder.
- Dönderme, sal!
- Kimi?
- Feleyi bu medariden.
- Mütrüb!
- Sözün buyur!
- Sen ol Allahüven, danış!
- Hansı meguleden?
- Dégilen vesf-i yâriden.
- Dé, yâr!
- Hansı yâr?
- Meni {ar éleyen.
- Sındırdı ehdi, göydu menişuğl ü kâriden.
- Héç iltifat éylemedi?
- Men ki görmedim.
- Vechi nedir?
- Elim üzülüb cah ü cariden.
- Gét iltimas éle.
- Élire, rehmi gelmiri.
- Gel el götür!
- Menimki kéçib i {tiyariden.
- İczin semer yo {u?
- Élemez icze é'tina.
- Ahın bilib?
- Hezer élemez ah ü zâriden...
- Var {atirinde?
- Hansı?
- O gün gétdik Ebher'e?
- Ebher'de galmadık.
- Niye?
- Bes iztirariden.
- Vardır yâdında?
- Hansı?
- Gédende Melayir'e,
- Men söhbet éyledim.
- Nemedən?
- Bağ ü nariden.
- Bir söz déyim:
- Buyur!

- Meni {ar éyledi gürur.
- Saldı meni bu kibr
- Neden?
- İgtidariden.
- **Yo{luğ ne pis olur.**
- **Beli, müflis {esis olur.**
- **Pulsuz ba{ar niğârına.**
- **Hardan?**
- **Kenariden.**
- Men şikve éylerem yéne.
- Kimden?
- Reğibden.
- Men éylerem gîle yéne.
- Kimden
- Niğâriden...
- Sağı!
- Beli.
- Ğadan men alım?
- Allah étmesin.
- Ğurtar meni!
- Neden?
- Bu gem-i intizâriden...
- Ba{, gör, gocalmışam.
- Ne sebep?
- Cövr-i çer{iden.
- Hâlet yo{um.
- Neçin?
- Sitem-i ruzigâriden.
- Düşdüm!
- Hara?
- Bura.
- Haradır?
- Bu, belâlı çöl.
- Dur, tut elim, çı{art!
- Haradan?
- Bu diyâriden.
- Sen bu diyâre geldin özün?
- Yo{, getirdiler.
- Dé, kim seni getirdi?
- Soruş huşiyâriden.
- Mütrib, getir néyi!
- Néyi néylim?
- Hékâyet ét.
- Kimden déyim?

- Tehemten³⁴⁸ ü İsfendiyâr'iden.³⁴⁹
- Cemşid noldu?
- Nuş éledi merk camını,
- Kâvus noldu?
- Yo { {eber ol şehriyâriden.
- Dé Kékubad?³⁵⁰
- Vérdi felek bâda şövketin.
- Kéy {osrovu?³⁵¹
- O, gelmedi dişre meğariden.
- Dé noldu Zal?³⁵²
- Öldü!
- Kim öldürdü?
- Rüzigâr.
- Rüstem³⁵³ nécoldu?
- Ğaldı golu gârizâriden.
- Rüstem de öldü?
- Öldü.
- Eceb!
- İstemez eceb!
- Ço { yı {dı.
- Kim?
- Sipehr bunun tek sevariden.
- Sôhrab³⁵⁴ noldu?
- Sôkdü onun garnını felek!
- Behram³⁵⁵ noldu?
- Gelmedi.
- Hardan?
- Şikâriden.
- Behmen³⁵⁶ hanı?
- Yédi onu.
- Kim?
- Ejder-i ecel.³⁵⁷

³⁴⁸ Tehemten: Firdevsî'nin "Şehnâme"sinde geçen meşhur kahramanlardan Rüstem'in rakibi.

³⁴⁹ İsfendiyâr: Şehnâme'de geçen Rüstem'in savaştığı kahraman.

³⁵⁰ Kékubad: Sasanî Devleti hükümdarlarından.

³⁵¹ Kéy {osrov: Eski İran hükümdarlarından. Şehname'de anlatıldığına göre Siyavuş'un oğludur. Kéyler sülalesinin üçüncü hükümdarıdır.

³⁵² Şehname'ye göre İranlıların hakimiyetindeki Kâbil'in hükümdarı. Alp Er Tunga'ya karşı savaşıyan hükümdar.

³⁵³ Rüstem: Zal'ın oğlu.

³⁵⁴ Sôhrab: Şehname'nin kahramanlarından Rüstem'in oğludur. Rüstem bir kavga anında oğlunu tanımayarak öldürmüştür.

³⁵⁵ Behram: Sasanilerin 14. hükümdarı.

³⁵⁶ Behmen: M.Ö. 474 yıllarında tahta bulunan İran hükümdarı.

- Ğarun nécoldu?
- Ğaldı ad ol nâmdâriden.
- İskenden öldü?
- Öldü belı, gétđi zülmete.
- Dâra nécoldu?
- Köçdü bu möhnetli dariden.
- Her kes olur, ölür?
- Ne, baba?
- Başına Ğesem.
- Ğalmaz bir diri bésuvay girdigâriden...
- Bildim,
- Neyi?
- Vefa yo {muş.
- Kimde?
- Dehrde.
- Dünya bend imiş.
- Nemedен?
- É'tibariden.
- Güya.
- Nolub?
- Tükendi.
- Neme?
- Ömr.
- Néyleyim?
- Güya {eber yo {un?
- Nemedен?
- Kâr-bâriden?!
- Nolmuş?
- Gelib ĞabaĞe mene bir uzun sefer.
- Hergiz {ilas yo {.
- Nemedен?
- Bu güzâriden.
- Éy vay! Kül benim, harama?
- Başıma!
- Néye?
- Men dalda³⁵⁸ Ğalmışam.
- Nemedен?
- HemĞatariden...
- Mütrüb, ayaĞa dur!
- Söyle, fermayışın nedir?
- Seslen oyat!
- Kimi?

357 Ejder-i ecel: Öltüm ejderhası.

358 Dal: Arka.

- Meni!
- Tâb-i {umariden?..
- Zahir éder.
- Neme, nemedən?
- Küze öz suyun.
- Belli olur.
- Neme, nemedən?
- İl bahariden...
- Gelmez {oşun meyer?
- Nemeye?
- Az danışmağa.
- Çı {maz başın meyer?
- Nemedən?
- İ {tisariden.
- Besdir, olan³⁵⁹, müğenni!..
- Nolub?
- İsteren nola?
- Yat!
- Noldu?
- Yatdı {alg.
- Géce kéçdi yariden.

ATANIN OĞULA NESİHETİ

Oğlum, ata uşağına vérsin görek emek,
 Her söz ata déyer, ona vérmek ğulağ gerek.
 Men imtahan ü tecrübe étdim, her ol oğul,
 Oldu ata anasına ağ, tapmadı çörek.
 Danaye ol ğulam, sene örgedib edeb,
 Ustade ğulluğ éyle, véribdir sene emek.
 Hörmət éle ğocaye, ğonağı eziz tut,
 El tut balam, yı {ılmışa, ol acize kömek.
 Anla sözü, danış, déme her yerde her sözü,
 Endaze ğoy danışmağa, tut ağzına cehek.
 Üç zad yétib {eberde, unutma bu üç zadı;
 Yol gétme tek, keza yéme tek, évde yatma tek.
 Ayrana ğil ğenaet, eger yo { sikencebin,
 Géy eynine palaz, eger olmadı ipek.
 Yé her neme ğabağa geler, aş ya pilov,
 Géy her neme müyesser olar, şal ya berek.
 Nefs-i şerir no {tasını salma boynuna,

359 oğlan.

İster şeraret éyleye, vur başına kécek.
 Her kimseye öküzi kimi gösterme buynuzun,
 İt tek yüyürme, her göreni gapma, éy köpek.
 Mekk ü fesad rişesini gelbinden gapar,
 Méhr ü vidad to{munu cân mezreinde ek!
 Dünyaye uyma, zahirine ba{ma, bu garı,
 Allatmağa seni, üzüne éyliyib bezek.
 Bu sustehd kimsiye her gizvefâsı yo{,
 Bu bivefâya ger kişisen bağlama ürek.
 Vay hâlna o kes ki, déyer, éylemez özü,
 Öz gövlüne emel, yéri get'en olur direk.

KİMDİR

Kimdir déye ol şu{, gülüz, gönçe dodage,
 Gış gétidi, bahar oldu, gelib gül yéne bağı.
 Cana, çemene çek terev ü éyş büsatın,
 Gürbanın olum, hicré-yi {elvetde hacağı?
 Sübhün demi, gül mövsümü, novruz hevası,
 Naz étme. gadan cânıma sâğı. dur ayağı;
 Bir cikke o méyden ki, dirildir ölüni, tök,
 Péymaneye, gelsin bu göca belke damağı.
 Yo{ tab dizimde, çekilib nûr gözümden,
 Artar işığı, töksen eger yağ çirağı.
 Göyçek, mene heğğindir éden naz, çetindir,
 Terlan éde razı özünü söhbet-i zağı.
 Geh geh bu göca âşigine éyle nevaziş,
 Goy {alg désin: Keklik olub yâr kelâğı.
 Al bir géce öz goynuna, cânı, bu gocânı,
 Ta sübh; gucağında cavan dursun ayağı.
 Éy Türk, senin téllerine Tarim ü Tal{al,
 Gürban ola, ol {alına Tebriz ü Marağı.
 Serdar Müeyyed acığı gelse bu sözden,
 Pare éderem bu varağı, sallam ocağı.
 Erbab-i sefa gönçe kimi üzleri gülsün,
 Gelsin pis adam, yonca kimi boynu orağı.
 Bes, pir-i muğana gîle étdim ki, "Neva{ta,
 Rencur ü giriftar-i gem ü güsse vü dağı?
 Olsaydı heğğget mene me'lum..." Buyurdu:
 "Bihude dizin gucma, özün sı{ma bucağı.
 Éy {am, bu sévdanı heves éyleme, olmaz,
 Anbarı töken torbaya, deryanı ganağı".

**SARRAF SEYİD HACI RIZA (Serraf Seyid Hacı Rza)
(1855 - 1907)**

Sarraff Seyid Hacı Rıza, 1855 yılında Tebriz’de dünyaya gelmiştir.³⁶⁰ İlk tahsilini Tebriz’de dinî bir medresede almıştır. Sarraflıkla meşgul olduğu için mahlas olarak “Sarraff” sözünü almıştır. Edebiyata gençlik yıllarında heves etmiştir. Şiirleri çok şöhret bulduğu için defalarca yayımlanmıştır. 1906 Ağustos ayında İngiliz konsolosluğunun önünde yapılan mitingde onun “Dur, Veğt-i Seherdir!” (Kalk, Seher Vaktidir!) adlı şiiri okunmuştur ve bu şiir ülkeyi ayağa kaldırmıştır.³⁶¹

Sarraff Hacı Rıza aynı mitingde İngiliz konsolosluğunun önünde oturma eylemine katılmıştır.³⁶²

Şiir dili; sade, akıcı ve halkın konuşma dili olan³⁶³ Seyid Hacı Rıza Sarraff 1907 yılında vefât etmiştir.³⁶⁴

Sarraff Hacı Rıza’nın şiirlerinden örnekler:³⁶⁵

³⁶⁰ Cavad Hey’et, Azerbaycan Edebiyyatı Tariğine Bir Bağış, Téhran-İran-1376, c. I, s. 265.

³⁶¹ M. Sadık Sen’an, Azerbaycan Yurt Bilgisi, İstanbul-1933, c. 2, s. 386; Ali Kafkasyalı, XIX. ve XX. Yüsyıl Siyâsî ve Sosyal Olaylarının Güney Azerbaycan Edebiyatına Yansımaları” (tebliğ), VIII. Uluslar Arası Türkoloji Kongresi, 08-12 Kasım 1999-İstanbul.

³⁶² Azerbaycan Tariğinin Oçérki (1828-1917), E. S. Sumbatzâde, Ş. E. Tağiyéva, O. S. Melikov, Élm Neşriyyatı, Bakı-1985, s. 266.

³⁶³ Cavad Hey’et, Azerbaycan Edebiyyatı Tariğine Bir Bağış, Téhran-İran-1376, c. I, s. 265.

³⁶⁴ Cenûbî Azerbaycan Edebiyyatı Antologiyası, Tertib Édenler: M. Menafî, Z. Ekberov, R. Gasımova, Élm Neşriyyatı, Bakı-1981, c. I, s. 162; Bazı kaynaklar hata derecesinde farklı bilgiler vermektedir: Cavad Hey’et, Azerbaycan Edebiyyatına Bir Bağış, Yazıcı Neşriyyatı, Bakı-1993, C. I, s. 109.

³⁶⁵ M. Sadık Sen’an, Azerbaycan Yurt Bilgisi, İstanbul-1933, c. 2, s. 386-388; Cenûbî Azerbaycan Edebiyyatı Antologiyası, Tertib E.: M. Menâfî - Z. Ekberov- R. Gasımova, Élm Neşriyyatı, Bakı-1981, c. I, s. 162-182/ c. II, s. 35; Cavad Hey’et, Azerbaycan Edebiyyatı Tariğine Bir Bağış, Téhran-İran-1376, c. I, s. 265-267.

DUR³⁶⁶, VEĞT-İ SEHERDİR

Éy Millet-i İslâm, oyan, veğt-i seherdir!
 Gör bir ne {eberdir!
 Besdir³⁶⁷, bu geder yatma, çürürsen, ne {eberdir,
 Dur, veğt-i seherdir!
 Ğafil düşüben dinini dünyaya satıbsan,
 Yüz ildi yatıbsan.
 Besdir, gözün aç, sende kesalet³⁶⁸ ne gederdir,
 Dur, veğt-i seherdir!
 Min yérden ayıldır seni biçâre ehibba,
 Terpenmisen esla!
 Yatmağ béle olmaz, bu ölümden de béterdir,
 Dur, veğt-i seherdir!
 Tapdar³⁶⁹ seni hemsâyelerin, durma, déyir yat.
 Kéçmiş ola, héyhât!
 Bu dövrde her kimse yata ğanı hederdir,
 Dur, veğt-i seherdir!
 Gün oldu günorta, hamı yatmışlar oyandı,
 Öz éybini ğandı³⁷⁰.
 Sen yat, ğoy olar dursun, olar çünki beşerdır,
 Dur, veğt-i seherdir!
 Ço{ terlemisen, héç {eberin yo{du, bişirsen,
 Terpenme, üşürsen!
 Çek yorğanı başa, bedenin şıp şıpa terdir,
 Dur, veğt-i seherdir!
 Biderdiliyi boşlama, a{tarma³⁷¹ hemiyet,
 Lâzım déyi ğeyret,
 Ğeyret dédiyın başa bela, cana {eterdir,
 Dur, veğt-i seherdir!

366 Dur- : Kalkmak.

367 Besdir: Yeterlidir.

368 Kesalet: Hareketsizlik, durgunluk, ölgünlük, ezginlik.

369 Tapta- : Çiğnemek, ayak altına almak.

370 Ğan- : Anlamak, idrak etmek.

371 A{tar- : Araştırmak.

Her kimse dese “millet ü din gétidi”, inanma,
Héc bir sözü ganma!
Çanmazlığının³⁷² gedrini bil, ya şı semerdir,
Dur, veğt-i seherdir!

GAZELLER

SİTARELENİB

Zibes ki, ateş-i âhım yanıp şerarelenib,
Yétibdi çerçe, odur çerçüzü sitarelenib.

Reğib kur olu her gözde olmaya nöğte,
Senin gözündeki nöğte ye'ğindi çarelenib.

Terâbe gönlüm olub eşğ-i yârile me'mur,
Yétib müdir eline mülk-i dil, idarelenib.

Néce ebes yére öz derdime çekim perde,
Tamam çelğ bilib, gün tek aşkârelenib.

Dédim nigâra: Gel al cânım, éhtiyât étme,
Bu emr-i çeyre néçe def'e istiçarelenib.

Dédi: Kenare çekil çelğiden, kenarime gel,
Çekilmişem, géne menden çaçıb kenarelenib.

Dehânın istedi kıl-k-i çeza çeke mövhum,
Çekende güldü, o mövhum nöğte parelenib.

Çedeng-i çemze ile züçmdâr idi Serraf,
Elâve, indî ürekden déyille yarelenib.

³⁷² Çanmazlık: Anlayışsızlık.

ÉYLE

Dilim yansın eger dilden déyem gel terk-i nâz éyle,
Veli, dilde tehemmül galmayıb, bir gedr az éyle!

Ƨedeng-i nâzilen vurdun, meni yı {dın, goyub kéçme,
Müselmanem, mene İslâm resmilen namaz éyle!

Kerem ğıl, başımı torpağıdan al, goy bir dizin üste,
Meni gel, â {ır ömrümde, ezizim, serfepraz éyle!

Ƨerab étmekliye dünyanı bir iyma kifâyetdir,
Ne fikr-i getlü ğaret ğıl, ne ğesd-i terk-i taz éyle!

Sene gec ba {sa her göz, goyma gözden, éy keman ebru,
Onu tut elbe el, ğurban-i müjĝân-i déraz éyle!

Belâ gerdanınam, rehm ét mene, al cânımı, ğurtar,
Alım derdin, meni gel derd-i serden bîniyaz éyle!

Temam éyle müheddis, şerh vérme hâl-i Mahmud'e,
Danışmaĝ hâletın var söhbet-i hüsn-i Ayaz éyle!

Ƨedeng-i cânșitan-i ğemzé-yi cânân gelir, éy cân,
Oturma cismde, öz ruhumu çı { pişsvaz éyle!

Tükendi, negd-i ömrün getdi, éy Serraf-i bîmaye,
Ĝocaldın, çaresiz, öz derdine bir çaresaz éyle!

ĜURBAN GÖZÜNE

Éy bala, éy ğuzu, éy şû { meme, ğurban gözüne,
Ölürem, bir béle goyma neme, ğurban gözüne.

Ƨem-i zülfün çemen-i arize çem tek döşeme,
Mayıl olma bu ğeder çem {eme, ğurban gözüne.

Görürem, {alg déyer ĝaşına ğurban kesilim,
Déyerem men yéne, bainheme, ğurban gözüne.

Her ser-i muy-i gecinde, düzü, min âlem var,
Néce vérrem seni bir âleme, ğurban gözüne.

Var gözel, çün dem-i İsâ, dem-i cânbe {ışinde,
Gel otur, birce vérek dem deme, ğurban gözüne.

Dini yo {, kâfir-i sergeştedi, bednam olusan,
Vérme üz zülf-i {emender {eme, ğurban gözüne.

Néce kim Yusif’e dédiler: Bu melekdir, ne beşer.
Sende var indi haman hemheme, ğurban gözüne.

Ğoymusan indi ki, Serraf adını âşig emen,
Vér icâze leb-i le’lin eme, ğurban gözüne.

MENE

Pervane tek bu mülkü de yo { âşıyan mene,
Her yérde şem’ yansa, o yérdir mekân mene.

Geldim bu türfe baĝide seyr-i gül étmeye,
Açmaz ne faide ğapını babaĝıban mene.

Tir-i belâ içibdi meger ab-i zindegî?
Cana yéter zamanda vérir taze cân mene.

Bes tir-i ah çekdim, olub ğametim keman,
Olmuş esa-yi pir bu tir-i keman mene.

Başımda tac-i feĝr ile vardır {eyal-i dust,
Sultan-i éřĝden yétiřib bu nişan mene.

Ƨar ü {es-i vücudumu yérden götürmeye,
Bir türfe destigir olub eşk-i revan mene.

Oldum ĝem-i vüsal ile bir pir-i mâh-ü cân,
Hergiz müsaid olmadı beht-i cevan mene.

Ehd éyledim göyam üzümü {ak-i pâyine,
Vérmez bu ğanlı göz yaşı, néylim, aman mene.

Senden nişâne yo{du bu helğ içre, bilmirem,
Ya {elğ bi{eberdi, véremmez nişan mene?

Kimden şikâyet éyleyim, âhır belâ günü,
Ġismet olubdu nâle vü ah ü feĝan mene.

Keşf éyleyim ne növ ile eĝyâra sirrimi,
Te'viz-i cism-i cândı bu raz-i nihân mene.

Bilmez nedir gözlüdeki menzur ü metlebim,
Her firgezenn-i bedle éder bir güzman mene.

Ne cebriyem, ne sûfi, ne ĝiştirî, ne vehdetî,
Éy müddei, utan, déme fahiş, yalan mene.

Serraf, neĝd-i ömrünü serf ét bu nehvilen,
Ġoy varsa menfeet sene gelsin, ziyân mene.

PERVÂNE

Heĝigetde eger âşigdi suz-i şem'e pervâne,
Ġoyun yansın, bu yanmaĝlıĝdan ehl-i eşĝe pervâ ne?

Tutub tesbihi zâhid, olma fikr-i {âliden {ali,
Ger âdemsen, kifâyetdir senin haĝĝında bir dâne,

Vücudum eşĝ oduylan od tutub odlandı, éy ruhum,
Yanarsan, cânini rehm éyle, çı{ bir cismden yâne.

Dédim, "derrem {edengin sineme", indi peşimanem,
Menim sinem cehennem, heyfdır batsa o{un ĝane.

Uşâĝ divâne ardınca geler, amma benim gönlüm.
Düşüb indi uşâĝ ardınca, olmuş böyle divâne.

Çı{ıb terf-i binaguşunda {et, amma perişândır,
Yeĝin piçidedir sevdâ-yi keysi-yi perişâne.

Dédim: Var bir çürük cânım eger, göy {encerin alsın!
Teyal étme, görpende tir-i ĝemzen, ĝıymadım câné.

Ġopardıb daş kimi, ezbes, atıb her biser ü nâre,

Édib cismim hasarın bu dil-i divâne virâne.

Çı{arram, gözde senden özge bir göz merdümü olsa,
Gözüm nûru, sene zibendedir bu gesr-i şahâne.

Görüb emr-i ticâretde uşâğdar inin mâhirdir,
Goyub tıfl-i yétimin eşkini Serraf dükkâne.

ELİNE

Öz i{tiyarımı men vérmişem nigâr eline,
Yétibdi fâil-i mu{tarın i{tiyâr eline.

Könül, ger isteyesen mest-i cam-i eşğ olasan,
İnan-ı huşunu vér yâr-i hûşiyâr eline.

O gün ki, ğismet édidir vücudu cüzbecüz,
Vérible rişté-yi sebr-ü gerarı yâr eline.

Hevâ-yi dârile Mensur'un egl şahbazı,
Uçub gonub ser-i giysi-yi tabdar eline.

Nolurdu birce gédehydi {ezân, geleydi bahar,
Düşeydi dâmen-i gül endelib-i zâr eline.

Henaye ba{, néce gör biheyâdı, ğane dönüb,
Utanmayıb gızarıb, el vérib nigâr eline.

Çekibdi kamına könlüm ğuşun o zülf-i siyeh,
Udar, beli, düşe güncüşk béççe, mar eline.

Elinde özmemesin oynadırdı yâr, dédim:
Énar-i taze düşüb serv-i gül'üzâr eline.

Déme bu âşige: Gel, tar-i zülfüme vur çeng,
Vücudu çeng olu ger düşse birce târ eline.

Bu növilen ki, yanar odlara, yanar Serraf,
Tılas odunca salır neğd-i {oşeyâr eline.

ĞAŞ GÖZ

Bir remzile yârim eder ehl-i dile ğaş göz,
Tari bili, {alg éyleye bilmez éle ğaş göz.

Tapşırdı sebâye, dédi: Sal zülfü üz üste.
İnanımı verdi benim a{ım yéle, ğaş göz.

Bir eyri ğaş oynatmağa vérdim göze min cân,
Bundan béle éyler géne menden gile ğaş göz.

Hergiz, bu {etadide kimi ğaş göz édemmez,
Ger éyne ʔeta'dan gele min ğafile ğaş göz.

Bir yayıda min o{ ata, bir tır-i yayılmaz,
Goymubdu, atıb vurmağ için, fasile ğaş göz.

İnsan démek olmaz sene, sen hurü perisen,
Olmaz, bu müşe { {esdi, beşerde béle ğaş göz.

Göz merdümekin nöĝte, ğaşın sin-i keşide,
Serlövh-i camâlında olub bismile ğaş göz.

Min âşîĝi bir tek tük ile tük tüke bağlar,
Zülfünde işâre ĝıla ger bir téle ğaş göz

Göz üste dédin, ğaş éyleyib cânımı allam,
Ĝurbanın olum, dönme sözünden, éle ğaş göz.

Éyler bu ĝeder âleme ğaş u göz ü te`rif,
Vérmez niye Serraf'ına yârim, sile ğaş göz?

ÉYLEDİ

Ğeddimi péyveste ğaşın eydi çövgân éyledi,
Könlümü, hemvâre, zülfün yı {dı, virân éyledi.

İstedi çeksin felek her ay başında mâh-i nov,
Ĝaşların terhin götürdü, elde invân éyledi.

Ƨızrden sermeşğ alıbdır, yo {sa bu göz merdümü
Bîgüneh bu tıflı eşk-i ğane ğeltan éyledi.

Gördü çü { gönlüm {edengin hemdem-i cânsuzdur,
Can kimi baĝrına basdı, münis-i cân éyledi.

Canımı almaĝda işven ğanıma ğıldı kerem,
Ĝanımlı tökmekte ğemzen câne éhsân éyledi.

Ĝanımdır {âlın démekde ğanımlı bildi helâl,
Nütfe-yi Ĝabil'di, âhır ğanıma ğan éyledi.

Tir-i eşĝin sineden çı {maz, meger cânım çı {a,
Can ilen evvelde böyle ehd-i péymân éyledi.

Çekme zehmet, derdimin dermânı yo {dur, éy tebib!
Kim meriz-i eşge bu âlemde dermân éyledi?

Bilmedim yârın kim sûretle bir tek {âlı var.
Oynadım {âlıle, yandım men, o talan éyledi.

Çı {mamış cânım déyin Serraf'a téz gelsin, meni,
Bir keman ebru nişân-i tir-i müjĝân éyledi.

YANDI

Şerâr-i şem'i ahımdan benim pervaneler yandı,
Özüm yandım kül oldum sehldir, bîĝâneler yandı.

Tecellâ-yi cemâl-i cem-i böyle sergermem,
Tutub od yandı cânım, bilmedim amma neler yandı.

Üzüm suyun üzüm suyundan ötrü su kimi tökdüm,
Ƨecaletden suya döndü mey-ü méyhâneler yandı.

Déyin Mecnûn'a: Bir, bi {animan olmaĝlıĝın ğedrin,
Şua-i hüsn-i Leylâ'den seraser {aneler yandı.

Yanarsan éy gönül, gel turre-yi cânâne el vurma,
Néçin, meşşateler çenginde gördüm, şâneler yandı.

Belâ sehrası olcağ mesgenim, bir ah çektim kim,
Tutub sehraler od, sehranişin divâneler yandı.

Bu gem gününde sensiz, éy benim şem-i şebefruzum,
Peyâpey âhim ilen meş'el-i şahâneler yandı.

Mehebbet butesinde yanmadı bir neğd-i Serraf'ın,
Bu sûz-i eşgilen çoğ ağıl ü ferzâneler yandı.

ÉDİBDİR ƧEM ĞAŞIN

Édibdir {em ğaşın fikri, {emide, tağ-i imanı,
Ucaldıb küfr-i zülfün béyreg-i dini Mesiha'nı.

Mügevvas ğaşların benzer désem tağ-i kelisaye,
Ucalır gönlümün nağus tek feryâd-ü efganı.

Meni zunnâr zülfün çekdi âhır günc-i mescidden,
Geh-i déyr-i mene mesken verir, gâhi gelisanı

Yanar tar-i geminde sineler, ateşgede asa,
Eceb sévda-yi eşğın keferistân étدی İran'ı.

Ƨet ü {âlin körüb, tersabeçe, tesbihimi atdım,
Senin eşginde men tutdum teriğ-i Şéy { Sen'an'ı.

Nesara déyilem, rehm ét mene, kâfer, Müselmanem,
Bu zilletle meger cayizdi öldürmek Müselmanı?

Béle fikr éyleme hicrinde bir men muperişânem,
Perişân éyleyibdir kâkilin mecmu'-i dünyanı,

Gözüm yaşı a {ar, geddin görende, rûd-i Nilasa,³⁷³
Déyersen Hezret-i Mûsa esâsı yardı deryânı.

Éder şirin kelâmın her nefes min mürdedil zinde,
Leb-i le'lin aparmış abiru-yi ab-i heyvânı.

Elacımda etibba bilmez éyler se'y-i bihûde,

³⁷³ Rud-i Nilasa: Nil nehri.

Meriz-i derd-i eşğem, derdimin var sende dermânı.

Ṭeyâl-i gövher-i vesile men peyveste üryanem,
Dolub dürr-i yétim-i eşkilen Serraf damanı.

OLAYDI

N'olardı meclisimiz bir değıge {elvet olaydı,
Déyib danışmağa cânânilen fereğet olaydı,

Beraberimde nigârım yanaydı şem' kimi,
Men ah-i serd çekeydim, o germ-i söhbet olaydı.

Geh-i duraydı gabağımda serv gametilen,
Gözüm göre göre bu neş'ede giyamet olaydı.

Déyib, gülüb oturaydıg kemâl-i işretilen,
Besân-i âyine, dil {âli ez küduret olaydı.

O gedr söhbet édeydik olaydı nisfüllel,
Yataydı yâr dizim üste, başı rahat olaydı.

Kenare cân tek alaydım o tıfl-i me'sumu,
Buşertilen aramızda hicab-i ismet olaydı.

Tehemmül étmeye bâr-i girân-i möhnete, kaş,
Özümde sebr-ü tehemmül, dizimde teğet olaydı.

Günüzlü yârile ya olmayaydı işve vü nâz,
Bu nâzı çekmeye ya inki, mende hâlet olaydı.

Şerâr-i şem' ile gördüm yanardı pervâne,
Dédim: bu şive, n'olur ehl-i eşge adet olaydı.

Yétibdi tenge de {i tengna-yi âlemden,
Ecel geleydi, bu Serraf öleydi, rahat olaydı.

EL ÇEK

Seba, salma yüze gel türre-yi cânâneden el çek,
Goy öz derdilen ölsün, bu dil-i divâneden el çek.!

Ĝara olsun üzün éy zülf-i gec, şümşâde baş verme,
Şel olsun ellerin, meşşâte, düz dur, şâneden el çek!

Gel, éy göz merdümi, huşyâriken bedmestlik étme,
Tetâdide, {atalı cilve-yi mestâneden el çek!

Dur, éy {âl-i siyeh, göz gûşesinde éyleme mesken,
Utan, yolsuz, yola gel, gûşe-yi mey{âneden el çek!

Üzâr-i yâr-i kendumgûnede gör dâne-yi {âlı,
Varındır âdemiyyet, zâhida, seddâneden el çek!

Dedim yâra: Déyirler yo { dehânın, esli var, ya yo {?
Yo {u var étmeye güldü, dédi: Efsâneden el çek!

Terâb isterdin, oldu mülk-i dil, indi ne istersen?
Edâlet éyle, sultânım, sağın virâneden, el çek!

Dédim: Serraf'a, gel terk-i mehebbet gıl, cavâbında,
Dédi: Hergiz, démez ağıl: "sedef dürdâneden el çek!"

DİLBİR-İ GEŞENG

Elden alıb ğerarımı bir dilber-i ğeşeng,
Bir nâz-ü ğemze sâhibi, eyyâr-i şû { ü şeng.

Reng-i rü {ünde, su kimi, bir özge lütf var,
Heç bir beşerde yo { bu letâfet, bu abreng.

Lâl ol dilim, eger véresen özge yâre dil,
Şel ol elim, eger vurasan ayrı zülfе çeng.

Bednâm édibdi her biri bir rengilen meni,
Ağ sine, ğare zülf, alâ göz, hüsn-i nimreng.

Sen'an kimi teriĝe-yi İslâm'ı terg édib,
İman getirmişem sene, éy le'bet-i fireng.

Kec ğaşların, sözün düzü, çaçuneseb kaman,
Düz kipriyin kec olmasa, vur casitân {edeng

Ahu ba {ırlı gözlerin aldı ğerarımı,
Seyyade birce ba {, ğalib ahu elinde çeng.

Düşmen cefâsına déyesen döz, néce dözüm?
Gör, hansı dinde sazış éder şişe ile ceng.

Öz derdim ile ğoy ölüm, éy müddei, utan,
Bir béyle gel, bu erseni Serraf'a tutma teng.

BESDİR

Besdir helâk-i âşiĝe ebru-yi tizçeng,
Gel, fövc-i hüsne ğemzeni ğılma emir-i ceng.

Sessiz vurar, yı {ar, daĝıdar ğelb-i âlemi,
Ĝemzenden ihtira olunub biseda tüfeng.

Ba { birce şişe könlüme, éy şû {-i sengdil,
Gel hoĝĝe-i mehebbet ğılma nişân-i ceng.

Vérmez o ğedr aman mene eyyâr-i tengçeşm,
Bir cân kimi alam seni ağûşa teng-ü teng.

Terk éyledim bu yolda men öz neng ü nâmımı,
Éşĝ ehl-i küfrdür ola pâgend-i nâm ü neng.

Éybim açıldı, imdi ki, oldum günü gara,
Dur gel gucağlaşağ garadan özge yo {du reng.

Te'cil ilen, dédim, gelesen başım üstüne,
Ġurban olum gedemlerine, éyleme direng!

Kû-yi nigâre men ne ümid ile yol salım?
Serraf gétdi, evvel-i menzilde, oldu leng.

⌊EYÂL-İ DÂNE-Yİ ⌊ÂLINDA DOLDU

⌊eyâl-i dâne-yi {âlinda doldu {ane-yi dil,
Bir aşiyâne-yi mur oldu, âşiyâne-yi dil.

Bilir bu metleb-i dil, dilberile dilbirdir,
Ola her âşig-i bîdilde, ger inşâne-yi dil,

Vüsal kûyine yo {dur gönülden özge gapı,
Ki, bâb-i erş-i müellâdı asitâne-yi dil.

Hekâyet-i leb-i yâr-ü hedis-i dâne-yi {âl,
Yéter temame tamam olsa âb-ü dâne-yi dil.

Özünde fikr-i bulur, öz heğiğetin görsün,
Dilinde kelmé-yi erni, olub terâne-yi dil.³⁷⁴

⌊eyâl-i zülfile zencire vardı, ağıl iken,
Olub bu silsile serraşte-yi behâné-yi dil.

³⁷⁴ Terâne-yi dil: İslâmî anlatıma göre Hz. Musa Allah'a müracaat ederek "erni" -bana görün-
demiştir. Allah ise "Lenteranı" -göremezsün- cevabını vermiştir.

Edebsera-yi mehebbetde adlanıb me'sur,
Édeb edebsize te'dib, taziyâne-yi dil.

Ürek döyünmesi, feryâd-ü nâle zümzümesi,
Olubdu gem günü çeng-ü ney-ü çeğâne-yi dil.

Bu gedr vérme, dilim, gisse-yi dile tefsil,
Ki, gor {uram düşe dilden dile fesâne-yi dil.

Sirrişg-i alnını, Serraf, le'l tek tüze sal,
Ne va {ta sa {layacağsan, dolub {ezâne-yi dil.

YÂNE DİL

Çün vérdi dil o dilber-i nâmehribâne dil.
Goydu yanar od içre meni yâne yâne dil.

Tutmaz dilim şikâyet édem derd-i hicrden,
Şerhin bu nöğtenin getirir {oş beyâne dil.

İsterdi bir elâge gıla zülf-i yârilen,
Divânelik teriğesin étdi behâne dil.

Goymuş mehebbet âleminin göz binâsını,
Amma, {edeng-i mehnete olmuş nişâne dil.

Oynar zibesk-i möhre-yi mehr-i nigârilen,
Olmuş büsât-i nerd kimi {âne {âne dil.

Ṭâl-ü {etin {eyâlî ilen geldi câne cân,
Le'l-i lebin hevâsı ilen döndü gâne dil.

Tapşır sebâye {âne {erâb étmesin meni,
Zülfün telinde çünki gurub aşiyâne dil.

Zülfünde bicehet gemilen ülfet étmeyib,
Yol gor {uluğdu çün, goşulub kârivâne dil.

Könlüm néce {eyâlile bu yârden kéçer?
Olmuş sedef o gövher-i râz-i nihâne dil

Serraf! Te'ne vurma dile, ehl-i dil bilir,
Bihûde sen feğan edisen, âşigâne dil.

DİL

Bir ömrdür salıbdı meni âh-ü zâre dil
Éy kaş, ola, İlâhî, görüm pâre-pâre dil.

Çı {maz kenâre daire-yi {ett-ü {alden,
Olmuş nedim-i {as men-i zengibâre dil.

Mensur tek ye'gin édedim dâre tabı var,
Vérdim işgenc-i silsile-yi tabdâre dil.

Göz merdümüyle, çünkü, bilib var refâğeti,
Goymaz odur {edengini gözden kenâre dil.

Açma kemend-i zülf, ne lazım, işâre ğil,
Ger istesen dalınca düzülün getâre dil.

Salma eyâre, vérsin eger, almaram girov,
Senden alım, vérim dé görüm hansı yâre dil?

Ardımca deste deste düşüb ehl-i memleket,
Mecnûn'u {alğa zâhir édibdir, dubâre, dil.

Ėemzen {eyâl-i cân idi, amma çé faide,
Can öz özün oğurladı, geldi şikâre dil.

Gözden düşer, {ezân gülü tek pâyimal olar.
Her kimse vérsen, men kimi, bir gül'üzâre dil.

Ömrümde birce anlamadım sübh ü şamdan,
Ezbes édib ğara günümü behtigâre dil.

Rühsar-i yârı gördü yanar, çün direht-i tur,
Mûsa kimi, o narden aldı şerâre dil³⁷⁵

Ağlar, güler görende meni dust, düşmenim,
Ėoydu meni eceb güne, {oş rûzigâre dil!

Serraf, yo {sa, éyleyecek ğem ziyâfeti,
Şame ciger kebab éyleyibdir, nehâre dil.

³⁷⁵ Hz. Musa hakkında birçok menkıbe anlatılmaktadır. Bunlardan birisi şöyledir: Hz. Musa henüz çocuk iken Firavun onun normal çocuk olduğundan şüphe ederek onu denemek ister. Bir tepsi içerisinde bir parça ateş ve bir o büyüklükte de altın getirtirir. Musa elini altına uzattığında Cebrail, kanadıyla, Musa'nın elini ateşe doğru yönlendirir. Musa ateşi eline alıp ağzına götürür. Eli ve dili yanar. Bununla da normal çocuk kabul edilir ve ölümden kurtulur.

OLMASAM

Fesl-i baharı istemerem, bülbül olmasam,
Dildârı neylerem, eger ehl-i dil olmasam.

Hesret gözüyle terf-i gülüstâne ba {maram,
Müşâtâg-i reng-ü bû-yi gül-ü sünbül olmasam.

Ömrümde gétmerem gül ü güzâr séyrine,
Bülbül misâl tâlib-i hüsn-i gül olmasam.

Enğa-yi gaf-i izzetdim,³⁷⁶ sındı perlerim,
İndi gene uçub gâçaram, bismil olmasam

İcâd sefhesinde gelet nügteyem, eger,
Pabend-i zülf ü {âl ü {et ü kâkil olmasam.

Bir kimseye démem: “Elimi tut, kenâre çek”,
Girdab-i behr-i hicrde padergil olmasam.

Zenciride görüb, déme divâne adıma.
Goymam büsat-i eşge gedem, âgil olmasam.

Serraflığ adı gelet-i mehzdir mene,
Serraf olan nigâr ile, ger, yékdil olmasam.

NÉYLİM

Gözüm yaşım, könül, gan ile mercân étmeyim, néyleyim?
Bu ağ dürr ü şebih-i le'l-i cânân étmeyim, néyleyim?

Ğurumuş néy kimi her bend-i bendimden çı {ar nâle,
Esir-i bend-i eşgem, ah ü efğan étmeyim, néyleyim?

Çekibdir sineme dud-i siyeh tek ayrılığ dağı,
Binasım tişéy-i ahile viran étmeyim, néyleyim?

Enisim derd ü möhnet, munisim gem, hemdemim nâle,
Bu cemiyyetle dünyanı perişan étmeyim, néyleyim?

Tutulmuş {atirim gör ehl-i şehrin izdihamından,
Buyur, Mecnun kimi ezm-i biyâban étmeyim, néyleyim?

³⁷⁶ Enga-i Gaf: Kafkas dağlarında yaşayan efsanevî bir kuş. Tasavvuf edebiyatında bu kuş hakkında birçok rivayet vardır. Şair burada demek isyor ki, eğer ben ölmezsem yine bu kırık kanadım ile uçup beladan kurtulabilirim.

Gözüm yaşı a {ar hicrinde mirvarid-i geltan tek,
Onu {ûn-i cigerle gane geltan étmeyim, néyleyim?

Déyerler: Şerbet-i le'l-i lebin her derde dermandır:
Bilirsen ehl-i derdem, méyl-i derman étmeyim, néyleyim?

Men-i biçâreye éyler mezemmet zahid-i bîdin,
Görende küfr-i zülfün, terk-i iman étmeyim, néyleyim?

Édibdir bağırımı gan leblerin, goy bir içim ganın,
Bu başsız memleketde ganımağ gan étmeyim, néyleyim?

Yeginimdir, ürekden çı {sa péykânın çı {ar cânım,
Gözel, cân tek onu sinemde pünhan étmeyim, néyleyim?

Meni yalnız görende türk-i mestin gesd-i cân éyler,
T et ü {alın {eyâln munis-i cân étmeyim, néyleyim?

Bu bîzâr-i mehebbet içre Serraf-i töhi destem,
Yétim-i dürr-i eşk-i zib-i dükkân étmeyim, néyleyim?

TANIDIM

Men a {tardım, araşdım, bir nigâr-i nâzenin tapdım³⁷⁷,
Gelin imane lâmezhepler, â {ır taze din tapdım.

Bu möhnat {anede öldüm, dirildim, ço { meşeğgetden,
Leb-i mö'cüzne masın bir mesiha aferin tapdım.

Teyâl-i zülfü cin cin, deste deste, tél be tél gezdim,
Dil-i divâne pabend étmeye heblül metin tapdım.

Leb-i le'linde, bişek, lezzet-i ab-i beğa buldum,
Ser-i kûyunda mütleg nikhet-i {old-i berin tapdım.

Hedis-i {ettine picide oldum, {et be {et ba {dım.
Tetasız, her ser-i muyunda âyât-i mübin tapdım.

Tedeng-i cânsitanın cân tek aldım, bağırına basdım,
Heğigetde onu ço {rast gördüm, dilnişin tapdım.

Cavan ömrüm tükendi bir cavan üste, bihemdillah,

³⁷⁷ Tap- : Bulmak.

İtirdim bîbeha {ermöhre, bir dürr-i semin tapdım.

Ru{-i {alında bir dünya ecayib séyrler gıldım,
Tet ü {alında bir âlem niğaristan-i Çin tapdım.

Könül, besdir gözellerden götür göz, herzeker olma,
Seni bir yérde {irmen gördüm, orda {üşeçin tapdım.

Dédim yâre: Helâk-i nâzınam, rehmi éyle nâz étme!
Dédi: Beh beh, hele nâz étmeyinindi cemin tapdım.

Elimde her ne neğdim var idi Serraf'a tapşırdım,
Onu, elheğ, emanet sa{lamağda ço{emin tapdım.

NİŞÂNIMDAN

Hanı bir ehl-i derd, agâh ola razi nihânımdan,
Vére doğru nişan me'şuğ-i bînâm ü nişânımdan.

Dil ü dilberden ötrü ehl-i dil ardınca ço { düşdüm,
Ne bir dilden sorag aldım, ne yâr-i dilsitanımdan.

Menim dövremde yatmaz bir nefer, amma teeccübdür:
Yatan be {tim oyanmaz birce, feryâd ü feğanımdan.

Ziyan ü sud ü {éyr ü şerrimi bilmezdim evvelden,
Düşüb sévda-yi eşşe, anladım sud ü ziyanımdan.

Terig-i eşşde bir hemrehim yo {, sâyeden géyri,
Géder ol bîvefâ da, zülmet-i şeb gelse, yanımdan.

Gözüm yaşı tükendi, éhtiyatım yo {, bihemdillah,
A {ar {ûn-i çiger péyveste çésm-i {unfişanımdan.

Péyapéy dağ-i dilden gûhken tek dağlar sallam,
Eger alsam icaze ıosrov-i şirin zebanımdan.

Melamet daşına, éy müddei, başım nişan étme,
Hezer gıl tir-i ah-i gamet-i hemçün kemanımdan,

Déme éy bağban, serv-i ged-i cânâne "bîhasil",
Türürç-i ğebğebe ba {, aslanıb serv-i revanımdan.

Şehid-i {ençer-i nâz olmağa ço {dandı müştâğem,
Elin ğurbanı, lütf éyle, kerem gıl, kéçme ğanımdan.

Sene ğurban, béğéyrez neĝd-i cân bir berg-i sebzim yo {,
Seadetdir o da, ger çı {sa cism-i nâtevanımdan.

Uçar ruhum, eger tir-i nigâhın kéçse cismimden,
Çı {ar cânım, eger péykân-i ğemzen çı {sa cânımdan.

Dédim cânâna mehzurun eyâr-i ğelb-i bilmekdir?
Gelib Serraf'e şakird ol, ayaĝ çekme dükânımdan.

ĠURBAN

Semender nâze hel baş vérme, éy men başına ğurban,
Göz üstünde ğaş oynatma, ğara göz, ğaşına ğurban.

Bilurin siné-yi içre var bir daş kimi gelbin,
Héyetim çéşmesi bağrında sengin daşına ğurban.

Ṭetin reşk-i niĝâristan-i Çin'dir, éy {etadide,
Béle neĝş-i niĝâr olmaz, olum neĝĝaşına ğurban.

Men ebr-i tire be {tem, sen behar-i taze vü tersen.
Gerek men ağlayam, sen ağlama, göz yaşına ğurban.

Başından kâkil-i mişkin nisar-i mişk éder daim,
Hanı cânda léyaĝet, erz édim: Şabaşına ğurban!

Durub ferraş tek ĝemzen beraberde déyer: "Gelme!"
Könül mülkünde şahenşah olan ferraşına ğurban.

Belâ-yi éşĝilen çün yâr yoldaş olmusan, yâрім,
Hamı yoldaş ü yâрім yârına, yoldaşına ğurban.

Eger {aş {aş ĝedrince ola Serrafına lütfün,
Kifayetdir, hamı neĝdim o bir {aş {aşına ğurban.

İṬ-TİYÂRIMSAN

Ne bir yalnız benim sen âfet-i sebr ü ĝerarımsan,
Könül mülkünde şahenşah-i küllen i {tiyârımsan.

Senin dövründe hergiz özge bir gün arizu étmem,
Gözüm nûru, benim sen {oş günüm, {oş rûziĝârımsan.

Bu ĝedd ü gamet ü rü {sar ü zülf ü {ett ü {âl ilen,
Gülüstanım, gülüm, bağım, baharım, lâlezârımsan.

Ėelet sözdür déyer her kimse ömre étibar olmaz,
Menim ömrüm, günümsen, izzetimsen, é'tibarımsan.

İki dünyaya vérmem bir ser-i muyun senin a{ır,
Gara gözlü, gün üzlü, dadlı duzlu bir nigârımsan

Ṭeta olmaz désem her gâh sene: Éy cân alan ovçu!
Egerçi, gözde bir mestane ahusan, şikârımsan.

Tutub daman-i vesli {elĖ-i âlemden kenar oldum,
Bihemdilleh, bu gün de zinet ü ziyb-i kenarımsan.

Éder hüsn-i rû{un her dem bir özge rengilen çâre,
Bu cân bağında çün tavüs-i pürneğş-i nigârımsan.

Üzün mehveş, boyun dilkeş, cemâln şö'le-yi ateş,
Éy atespâre, beh beh, {irmen-i ömre şerarımsan.

Vücut-i neğdiden Serraf'ın olmuş kisesi {âli,
Ėalan mevcud elinde, birce, neğd-i {oş eyârımsan.

ÉLEDİN

Belâye eşĖe tutağ, éy könül, davam éledin,
Ne faide, meni rüsva-yi {as ü âm³⁷⁸ éledin.

Mehebbet âlemini pâye pâye séyrettin.
Sülk-i séyrini her barede tamam éledin.

Gün üzlü yâre vuruldun her ay ü illerilen,
Sebah-i éyşimi bir günden ötrü şam éledin.

Ṭeyâl şişesine eks i Ėametini saldıım,
Menim başımda Ėiyametleri Ėiyam éledin.

Ne Ėeder sen yo{idin ehl-i şehri rahat idi,
Bu Ėedr bil, yu{unu sen mene heram éledin.

Şerab-i veslile ser{oş olub-olan günden,
Özünü de menilen böyle tel{ikâm éledin.

Dédim sene: Ser-i zülf-i nigâre bağlama bél!
Menim inadıma, mesken tutub, meğam éledin.

378 Âm: Avam, halk kitlesi.

Reğib te'nesine bir değıge dözmez idin,
Davam bes néce indi eleddevam éledin.

Görende yârı dédin, {âk-i pâyna düşerem,
Leyâgetin yo { imiş, arizu-yi {am éledin.

Bu şé'r-i neğzde, Serraf, türfe cazibe var,
Gezel déye déye vehşi gezalı ram éledin.

ÉLEDİN

Ƨedeng-i nâz ile könlüm guşun şikâr éledin.
Könülde gizlin olan sirri âşikâr éledin.

Menim o sünbül-i mişkin ümidgâhım idi,
Vérib seba yéline, ya {şı tarimar éledin.

Kenarden ba {aram, gel meni kenarına al,
Bu {algıdan meni âlemde sen kenar éledin.

Déyerdim ağzına yo {, éy gülüm, bihemdillah,
Menim yo { eglime güldün, yo {umu var éledin.

İçerdim öz ciğerim ganımı vurub tökdün,
O ganı da mene dünyada zehrimâr éledin.

Déyelle gaidedir: Méhr nûr mâhe vérib,
Bu mahruyile sen méhri şermisar éledin.

Ne gedr sen yo {dun, bilmezidim eşğ nedir,
Belâ-yi eşşe meni sen güzel düçâr éledin.

Ümid étmez idim vesline, cezakellah.
Meni bu merhemetinle ümidvar éledin.

Feda o leblerine, gönçe gül kimi güldün,
Bu bezm-i éyşimi bir türfe lâlezâr éledin.

Egerçi gelbi gerasen görüm, ağ olsun üzün,
Nigâr ayağına eşkin eceb nisan éledin.

Redif ü gafiye vü sec'ü behri bilmez idim,
Fünun-i şe'ri bu Serraf'a sen şüar éledin.

NESEN?

Éy péyemberzâde, aya, sen Mesiha'san, nesen?
Bir nefesde éylesen min mürde ehya, sen nesen?

Gerdenin mina, özün ziba, gözün şehla, sözün,
Téyli şirindi, meyer şehd-i müseffasan, nesen?

Éy peripéyker melekmenzer, cefâgüster meyer,
Sende insaf ü mürüvvet yo {du, tersasan nesen?

Şö'le-yi rü {sar ile nûrani gıldın âlemi,
Éy günüzlüm, Afıtab-i âlemarasan, nesen?

Ariz-i gülgünün éyler {udperesti bütperest,
Nar-i Azer, ya direkt-i Tur-i Sina'san nesen?

Germi söhbet oldun eğyârile yandırdın, meni,
Bu nedindir sende éy zalım, nesarasan, nesen?

Dilbera, bu geddi mövzunun, leb-i méykûnilen,
Afet-i din ü dil ü eğl ü şekibasan, nesen?

Éy büt-i Yusifliğa vü dilber-i Mecnun'ferib,
Ne Züley{a'san, ne Léyla, türfe zibasan nesen?

Bînevâ Serraf'ı gördüm şürilen ağlar, dédim:
- Sen de, men tek olmaya âlemde rûsvasan, nesen?

GENDİLEN

Yârım eger danışsa benim, nim{endilen,
Tüng-i dehamı doldurar afağı gendilen.

Zerdüşte yo{ déyen: "Ru{-i cânâne ba{, utan,
Boş iddealar éyleme Pazend ü Zend'ilen".

Zerd ü zeif olub bedenim, néy tek ağlaram,
Tıoşdur neva, ger olsa néy-i bend-bendilen,

Könlüm yanarsa mecmere-yi hüsn-i yârde,
Yansın, ğoyun, münasebeti var sipendilen.

Zülf içra {al-i gûşe-yi çéşmin gören dédi:
- Tutmuş Hebeş emirini ah ü kemendilen.

Tâln görende tayir-i ruhum ğanad açar,
Durmaz, egerçi bağlana her bendi bendilen.

Bir növcevan geminde ğocaldım cavan iken,
Tutmaz nédim elimden o ğedd-i bülendilen.

Canım çı{ar, çı{a ğem-i cânâne sineden,
Çün, ülfet éyleyib bu dil-i müstemendilen.

Cân perdesin libas éle, olsa pesend-i teb',
İncitme cismi pirehen-i şehpesendilen.

Naseh haçan görende, nesihet dilin açar,
Bihude derd-i ser véri Serraf'a pendilen.

VURAR

O ser-i zülfüne meşşate peri şâne vurar,
Ço{ sitemgerdi perişâni perişâne vurar.

Görürem getlime âmadedi cellâd gözün,
Türk-i bedmest tek el {encer-i burrane vurar.

Helge-yi zülf-i girehgirde bağlandı gönül,
Öz özün gör nece zencire bu divâne vurar.

Lovh-i rû{sarını tutmuş o {etâkâr {etin,
Goyma, bigâne elin sib-i zena {dâne vurar.

Almısan yanına gördüm, gece, rüyâne meni,
Özüm öz be {timi billem, bu yu{u yâne vurar.

Leblerin fikr-i mene gut-i dil olsa, ne eceb,
Te'ne yağut lebin le'l-i bede {şâne vurar.

Şey{ Sen'an kimi her kimse seni gördü, dedi:
-Ağibet, re{ne bu tersabece imâne vurar.

Nâbek-i gemzen içer ganımı, éy gaş-i keman,
Çeşm-i mestin kimi me{murudu, peymâne vurar.

Yanaram ateş-i hicrânına, bak éylemerem,
Şöle-yi şem'e özün, resmidi pervâne vurar.

Zâhidin küfrüne eşğim veri fitvâ-yi ser-i',
Kâfer-i eşge ba{ın, te'ne Müselmana vurar.

Var ümidim sala Serraf ele bir sermâye,
Sikke-yi eşgi, zibes, neğd-i dil-ü câne vurar.

RESTEDİR

Her kim {eyâl-i zülfle zencire bestedir,
Hemvâre, ğeyd-i eğlden âlemde restedir.

Bezm-i vüsala yétmese, yétmez ferağete,
Her kimse derd-i hicrile peyveste {estedir.

Başda {eyâl-i muy-i miyanın gören dédi:
Sed heyf kim, bu kâse-yi çini şikestedir.

Canım çı{ınca durram ayaĝe, oturmaram,
Canâmı sedr-i bezmde görsem nişestedir.

Her günde gün camâlını görsem o mehveşin,
Noruzdur o kün mene, éyd-i {ocestedir.

Mütleg mügeyyed éyleyen aşüfte könlümü,
Zülf-i siyâh-i {embe {em ü deste destedir.

Gül den çi {ıbdı taze zene {dân-i yâre ba {,
Limu-yi abidâr kimi {éyl-i restedir.

Bir bûseye danışdı, benim aldı dinimi,
İndi nigâriken sözümüz bûse üstedir.

Serraf'e vérdiyin ğuru cân neĝdin, éy güzel,
Gel al, sabahe ğoyma ğala, verşikestedir.

VAR

Ĝara gözünde, güzel, ĝesd-i cân elameti var,
Bu cân onundu, ğoy alsın, mene ne minneti var.

Gözel göz éyledi, cân almaĝa, ĝaşın aldı,
Bu emr-i {eyride ĝaş-ü gözün şeraket-i var.

Bu derd-i hicrilen ölmek, egerçi, {oşdu mene,
Başım dizinde vérem cân, bir özge lezzeti var.

Ne ĝedr o { ata müjganların, tutar siyinem,
Senin o {unla benim sinemin refaĝeti var.

O {encerin, bu başım, kes apar, meni ğurtar,
Çekemmirem, bedene başımın eziyyet-i var.

Şikenc-i zülfünü görcek dédi nücûm ehli:
- Bu ay başında eceb fitneler giyâmeti var.

Getir gedemlerle baş-ü cân édim şabaş,
Görüm bu cân sene ğurban ola, leyâġeti var?

Melâmet étme meni, müddéi utan Tanrı'dan,
Bu eşġ eşġ-i mecâzi déyil, heġiġeti var.

Menim bu eşġime benzer néce senin eşġin?
Zühuru mende édib cilve, sende söhbeti var.

Menim nigârımı âşġ ġözünde görmemisen,
Hemin bu ġedr eşidibsen: Gözeldi, şöhreti var.

Zeban-i hâlile hâlımdan étmişem hâli,
Ço { ehl-i hâl idi yârim, ġeribe hâleti var.

Ne ġedr men onu ço { isterem ürek dolusu,
Onun mene bire yüz min éle mehebbeti var.

Riyâz-i hüsnde seyr-i ġüle olub ġane,
Riyâzet ehlidi Serraf, ço { ġenaeti var.

ÉYLER

Hey ġuşe-yi çéşmile o şehla ġöz, el éyler,
Şehla ġöz, el étse, ġözelim, ço { ġözel éyler.

ġöz üste ġaşın, bir, ġözülen düz yola ġétmez,
Kec ġaşına amma ġöz el éyler, düz el éyler.

Béyle to { unub { al ü { etin bir bire guya,
Din üste iki tayife ceng ü cedel éyler.

Min def'e désem ġemzene rehm ét mene, étmez,
Bir defe désem eksin éle, el be el³⁷⁹ éyler...

Tufâne vérer âlemi bu eşk-i revanım,
Ezbes ki daşıb, mövce gelib gelhagel éyler,

Dildâre dédim, "derdime ġıl çâre", buyurdu:

379 El be el: Hemen, derhal.

-Yo { çâre bu derde, eger étse, ecel éyler.

İtmez adım âleme, yeğnimdi, men ölsem,
Zövg ehli bu eş'arımı, zerbülmesel éyler.

Me'şuğe lebin çeşme-yi kovser bilib indi,
Tegsiri nedir, élmine Serraf emel éyler.

NÛRU

Bir sağerilen sâği, mest éyle bu me {muru,
Éy gelbimin aramı, véy gözlerimin nûru!

Néy, néy,³⁸⁰ mene bir sağer neyler, dolu doldur vér,
Ya bir gedeh-i çini, ya kâsé-yi feğfuru.

Bu sine müşebbekdir, tır-i gemilen, gûya,
Ustâd-i gezâ tikmiş bir perde-yi zenburu.

Sen de bu heva ile, mütrüb, ney ü nâyile,
Gel şûre neva ile, çal neğme-yi mâhuru.

Me'mure-yi cân ü dil az galdı {erâb olsun,
Can ü dil ilen saz ét, saz ü def ü tenburu.

³⁸⁰ Néy néy: Yok, yok.

Sağı, méy me'suđe lazımdı bu me{lüğe,
Bu mes'elede olmuş, ço{silsile cemhuru.

Tesbih kimi, zâhid övrâde mügeyyedir,
İster ala mehşerde, her virdine min hûru.

Bu fikr ü {eyâl ilen firdovce tamah éyler,
Her meclise goymazla, bilmez éle ye'furu.

İster o, riyâ ehlin, men ehl-i {erâbatı,
Aya görün, âlemde müşrikdi kimin curu?

Emr étđi şerâb içme, men içmeye and içdim,
Ondan soruşun aya, indı nedi menzuru?

Her şehrde bir âşig meşhur-i cahan olmuş,
Bu memleketin indı Serraf'ıdı meşhuru.

MUHAMMET EMİN DİLSÛZ
(? - 1834?)

Muhammet Emin Dilsûz, 19. asrın ikinci yarısında Tebriz’de doğup büyümüş ve tahsilini orada almıştır. Dilsûz’un doğum ve ölüm tarihleri kesin olarak bilinmemektedir. Şiirlerini Azerbaycân Türkçesi’yle ve Farsça yazmıştır. M. F. Köprülü, Dilsûz’un eserlerinden ve hayatından bahsederken onun Farsça ve Türkçe Divânı’nın Tebriz’de müteaddit defalar basıldığını; “Dilsûz” mahlasını kullandığı ve adının Muhammed Âmin Tebrizî olduğunu ve ölüm tarihinin de 1250’den (M. 1834) biraz sonra olduğunu yazmaktadır.³⁸¹

Ferudun Bey Köçerli de Dilsûz’un iyi huylu, hak seven bir insan olduğunu ve fakir bir hayat yaşadığını; Hicrî 1250 (M. 1834) yılında henüz hayatta olduğunu yazıyor.³⁸²

Çağdaşları arasında “üstad” olarak tanınan şairin divânında, gazel, kaside ve növhelerle (mersiye) birlikte siyasî ve sosyal içerikli şiirler de yer almıştır.³⁸³

Muhammet Emin Dilsûz’un şiirlerinden örnekler:³⁸⁴

GAZELLER**GÖZLERİN**

Goydu meni bu dehrde âvâre gözlerin,
Saldı meni bu gëmlere ol ğara gözlerin.

Éy gül, işim olub géce gündüz feĝan benim,
Bülbül sifet, getirdi meni zâre gözlerin.

Éy léyliveş, harayıma yét, olmuşam cünûn,
Mecnun sifet salıb meni köhsâre gözlerin.

Éşĝin meni bu dehrde bimâr éyleyib,
Emrét ki, éylesin mene bir çâre gözlerin.

³⁸¹ M. F. Köprülü, İ. A. “Âzerî” maddesi, M. E. B. Yay., İstanbul-1979, c. II, s. 141.

³⁸² Firudun Bey Köçerli, Azerbaycan Edebiyatı, Élm Neşriyyatı, Bakı-1981, C. II, s. 388-391.

³⁸³ Cenûbî Azerbaycan Edebiyatı Antologiyası, Élm Neşriyyatı, Bakı-1981, c. I, s. 194.

³⁸⁴ Firudun Bey Köçerli, Azerbaycan Edebiyatı, Élm Neşriyyatı, Bakı-1981, C. II, s. 388-399; Cenûbî Azerbaycan Edebiyatı Antologiyası, Tertib E.: M. Menâfî - Z. Ekberov - R. Gasıмова, Élm Neşriyyatı, Bakı-1981, c. I, s. 194-200; Cavad Hey'et, Azerbaycan Edebiyatı Tariĝine Bir Ba ğış, Téhran-İran-1376, c. I, s. 155-156.

Bir vehşi ba{ım ile alıb i{tiyârımı,
Be{tim tek éyleyib günümü gare gözlerin.

Şem'i ruhun fedası olum, rehm gıl mene,
Pervâne tek salıb meni odlare gözlerin.

Kâm-i dilim her iki cahanda revâ olur,
Bir lehze éylese mene nezzâre gözlerin.

Yûsif kimi bu dehrde, éy şu{-i dilrübâ,
Çekdi meni ne şövğile bazâre gözlerin.

Herdem {edeng-i gemze ile gıldı çak çak,
Zûlm ile étdi sinemi sed pâre gözlerin.

Bir ba{mağ ile aldı elimden gerarımı,
Saldı meni bu bester-i bimâre gözlerin.

Sebrim alıb, tükendi gerarım, haray, hay!
Dilsuz'u getdi dehrde zinhâre gözlerin.

DÜÇÂR

Olmuşam men yéne bir şu{-i gülendâme düçâr,
Pü{telikden olubam bir senem-i {âme düçâr.

Bir gözel arizinin {âl ile zülfünü sévib,
Mürf-i dil ya{şı olub, dâne ile dâme düçâr.

Ġorhuru yârim ola men kimi rüsva-yi cahan,
Vechi var olmuru bu âşig-i bednâme düçâr...

Görüm ol şû{ özü tek bir gözele tuş olub,
Ola ta, men kimi; bu möhnet-i eyyâme düçâr.

Sâğiya, behri getir méykedededen bu bezme,
Seni Tanrı, meni étme bu tünük câme düçâr.

Men’i gılsa meni bu ğaşı kâmandan her kes,
Olsun âlemde o keskin dem-i semsime düçâr.

Hiç âşiğ görüm âlemde, benim tek, Yâreb,
Olmasın te’ne-yi bigane vü eĝvâme düçâr!

Şükri’llâh, bu perizâdeye âşiğ olalı,
Şükrden ğurtulub oldum, ecebistâne düçâr.

Men bu il başe düşüb, anlamışam eşğ yolun,
Kaş olaydım kéçen il men bu dilarama düçâr.

Yazma, Dilsûz, de{ i defter-i eşğın herfin,
Olmasın ateş-i derd ü ğeme bu {âme düçâr.

NEDİR?

Bilmirem, Yâ Reb, yéne ğelbimde bu ğovĝa nedir?
Â {ir-i ömrümde bu başımdaki sévda nedir?

Gâh çeker déyre, gehi büt {âne, gâhi mescide.
Bilmerem, mescid nedir, hem déyr ü kelisa nedir?

Her ne gezdım mescid ü méy {âne vü büt {ânede,
Bilmedim kimdir Müselman, kâfer ü tersa nedir?

Aĝilem, ya cahilem, ya mö’minem, ya kâferem?
Bilmedim câhil nedir dünyade, ya dâná nedir?

Zâhid ü müfti vü şey{ ü şehne, ya zöhd-i feseğ,
Nur ü zülmet, {eyr ü şer, ya zişt, ya ziba nedir?

Éşğ Mecnun éyleyib, saldı meni sehalara,
Bilmedim Mecnun nedir, Leyli nedir, sehra nedir?

Gülde ne hüsn-i terâvet, ya nedir bülbülde şûr,
Gül nedir, gülşen nedir, ya bülbül-i şeydâ nedir?

Néççe müddetdir tekellüm éylerem men nik ü bed,
Bilmedim bu dil nedir, ya dildeki “gûya” nedir?

Éy meni halğ éyleyen ٱalığ özün imdâd gıl,
Galmışam vâleh ki, bu, dünya nedir, üğba nedir?

Günde yüz yol kâfer ollam, yüz yol iman isterem,
Bilmedim ki, küfr-i imân, geh “beli” geh “lâ” nedir?

Gâhi bu Firövn nefis éyler meni senden kenar,
Bilmirem Firövn kimdir, Hezreti Musa nedir?

Tûr-i Sinâ’de münâcât éylemek ٱellağ ile,
Geh esanı ejdaha étmek, yed-i beyzâ nedir?

Gâh nefse eğl olur ğalib, déyir: ”Éy nefis-i şum,
Münca gel serkeşlik étme, {ahiş-i eza nedir?

Birce insâf éyle, sen de zâhid-i bidin tek,
Bir béle her günde nahağ vérdiyin fitva nedir?”

Bir gece bu fikrile yatdım, dédim: Ya Zülcelâl,
Sen mene bildir görüm “sûret” nedir “me’na” nedir?

Hatif-i Ğeyb ol zaman vérdi cavab: Éy bî {ired,
Bir béle bihûde fikr-i “zâhir” ü “i {fâ” nedir?..

OLUR KÖNÜL

Zülfün düşende yâde perişân olur könül.
Le’l-i lebin {eyâlı ile ğan olur könül.

Seyl-i sirişkim âlemi ğerg-i belâ édib.
Ezbes ki, düd-i ahile tufân olur könül.

Genc-i mehebbet ile büt-i mehrîbânımın
Bilmem bunu ki, a {iri virân olur könül.

Gülzâr-i hüsi içinde eger gönçe leblerin,

Bir nim{end éylese, {endân olur könül.

Görsem seni reğib ile câm-i mey içmisen,
Reşk ateşinde ğuş kimi büryân olur könül.

Ġemzen o{un atanda kâman ğaşdan kéçir.
Zenbur {ânesi kimi şân şân olur könül.

Herdem görende bağda ol serv ğeddini,
Bî{ud senin dalınca {uraman olur könül.

Rûyin {eyalı ile yatıb {ab éylesem,
Tılvetgeh-i vüsâlde mehmân olur könül.

Dilsûz'a lütf üzüyle eger éylesen nezer.
Mûr-i heğir olsa, Süléymân olur könül.

ÇIṬAR

Seher ki, ğesrden ol şu{ binîğab çı{ar,
Nisar-i meğdem-i cân éyler, iztirâb çı{ar.

Eger nezâre ğıla böyle hüsne, dininden,
Temam-i fazil ü zöhhad ü şey{ ü şâb çı{ar.

Görende böyle ru{u afitâb-i alemtâb,
Teeccüb éylerem, étmez neden hicâb, çı{ar?

Zibeski, ateş-i eşğın édibdi sinemi dağ,
Egerçi çak ğılam, bu cıger kabab çı{ar.

O gül üzün ereği mişki münfeil ğılmış,
Beli, yéğın éle, gülden béle gülâb çı{ar.

Görende şem'i ruhun mürğ-i dil çu pervâne,
Béle şerare çeker, erşe iltihâb çı{ar.

Gel, éy könül, de{î, bu rah-i eşge goyma gedem,
Géden bu rahe, yüz abad ola, {arâb çı{ar.

Eger şükuh ğılam yâr zülm ü cövründen,
Bu ğemli sineden her lehze bir kitâb çı{ar.

Nigâr medhini éyle, müdam, éy Dilsuz,
Bir işdi bu ki, hemişe sene sevâb çı{ar.

MAİLEM

Mailem rûz-i ezelden bir hebibin ğaşına,
Vérmedi fûrset reğibler, ta, dolanım başına.

Ğaş ü göz, müjgân ü ğemze, sünbül, {ett ü {âl,
Ola yüz min cân fedâ bu dilberin neğğaşına.

El üzüb menden, gédib eğyâr ilen ülfet tutar,
Rehm étmez bîmürüvvet, âşîğın göz yaşına.

Éy seba, ol bîmürüvvet yâre menden erz ğıl,
Olmasın razı, ala eğyâr onu âğuşuna.

Men fegire eşğî, ol şû {-i cavan éyb étmesin,
Bir néçe günden sora, billâh, geler öz başına.

İstiri âşîğ eger âlemde rüsva olmasın,
Tökmesin ol mâhveş zülfünü çin çin duşuna.

Néylemişdi bînevâ Dilsûz ona bu dehrde,
A {ırında zülm el ile zehr ğatdı aşına.

ELİNE

Nola, bir el yéte ol zülf-i müterra eline,
Belke, serrişte düşe âşig-i rüsva eline.

Ėeys tek kûh ü biyabânide sergerdânem,
Yo {du bir merd, elimi ta vére Leyla eline.

Ço { seadetdir, ezizân, ola bir fesl-i bahar,
Yétişe dâmen-i gül bülbül-i şeyda eline.

Din ü imanım elimden gédib, ol Sen'an tek,
Düşmüşem şehir-i Müselman'ide tersa eline.

Bîşek ü şübhe olar her iki dünyada eziz,
Vére ger Yûsif'i her kimse Züley {a eline.

El-ayağım titirer, görcek o şu {un gül üzün,
Néce {ummar alar sağır-i sehba eline.

Vérmez elbette kõnül, arif olan, âlem ara,
Her peri çöhre ve her şû {-i dilâra eline.

Niye yüz min dil-i divâneni zencire vurub,
Taşırıklar o iki zülf-i çelipa eline?

Künc-i meyhâneni mesken éle her şâm ü seher,
Vérme, Dilsûz, ya {an zâhid ü molla eline.

OLMAZ

Ezizim, eşğ âlemde yegin bil kim, nihân olmaz,
Ėelet sözdür, déyeller: "âşigin eşği eyân olmaz".

Görüb me'sûğesin âşig, gaçar rengi, dizi titrer,
Bîéyne sûret-i divar olar, cisminde cân olmaz.

Géder sebr ü gerarı âşigin, me'sûğesin görcek,
Da {ı kõnlünde ol dem zerrece tab ü tevan olmaz.

Ço { olma hüsnüne meğrur, bil bu âşigin gedrin,
Sene, hergiz, cahanda âşigin tek cânfeşân olmaz.

Dédi Léyla'ye Mecnun bir géce: Kéy şû {-i bihemta,
Ola âlem sene âşig, benim tek mehriban olmaz.

Gülü meşhur éden âlemde bülbüldür, yeğîn éyle,
Ki, âşîğ olmasa, me'sûgeden nâm ü nişân olmaz.

Çek el cövr ü cefâdan, âşîğ-i Dilsûz'una rehm ét,
Eger {ülgün de hüsnün tek ola, billâh, yaman olmaz.

SENİ TARI³⁸⁵

Éy meh, nolu, bir ba { mene sarı³⁸⁶, seni Tari,
Salma nezerinden men-i zârı, seni Tari.

Eğyâr ile yâr olmagilen, durma, oturma,
İncitme men-i zârı, fikârı, seni Tari,

Gül arizinin âşîğiyem, éy şeh-i {uban,
Hemdem özüne éyleme {ârı, seni Tari,

Gel, sağı elinden içelim bâde-yi gülnâr,
Bihûde kéçirtme bu baharı, seni Tari.

Bir fesldi bu, her kim içe bâde-yi gülreng,
Dilden götürer, zeng ü gubarı, seni Tari.

Pervâne sifet başına her lehze dolanım,
Terk étmegilen meskeni barı, seni Tari.

Her bîser ü bîpây ile, gel, éyleme ülfet,
Pâmal éleme geyret ü ârı, seni Tari.

Naz ile keçib, bendeye {esmane ba {anda,
Bir kelme danışdır meni, yârı, seni Tari.

Gel, görme revâ âşîğ-i Dilsûz'a ki, herdem,
Mensur sifet çekdire darı, seni Tari.

SENSİZ

Mene sic cin olur, dilber, gülüstân-i İrem sensiz,
Cehennem meskenim olsun, béhişte ger girem sensiz.

Sen éy mehpâre, Meşkin'den bu Tebriz'e gelen günden,

³⁸⁵ Seni Tari: Bir tür yemin. "Allah'ı seversen."

³⁸⁶ Mene sarı: Bana doğru.

Çı{art bu fikri gelbinden: Déyem, ya bir gülem sensiz.

Düşende leblerin yâde, elimde ğan olar bâde,
Olar çün zehr dünyade şerab-i nâb içem sensiz.

Cuvarında dem i ğalsam, ğolum ger boynuna salsam,
Kesilsin ellerim, alsam ele ger bir gelem sensiz.

Gözüm kûr olsun, éy cânân, eger ba{sam men-i nâlan,
Yaza ol Yusuf-i Ken'an, mene yüz min regem sensiz,

Men-i Dilsûz'u göftârın édib şûride etvarın,
Eyân ét mâh-i ru{sârın, budur {ofum: Ölem sensiz.

DÉYİL

Dilberim, Léyli yeğin sen kimi mestâne déyil,
Ĝeys âlemde bu gün men kimi divâne déyil.

Gerçi bu âlem ara ço{ gözelin şöhreti var,
Ba{ıram heç birisi sen kimi dürdâne déyil.

Her köntül kim, senin eşğinde olub virâne,
Yémesin ğem o köntül, gençdi, virâne déyil.

Dolanım başına, öz ehdini inkâr éleme,
Her kim öz ehdini inkâr éde, merdâne déyil.

Baca ger bağına me'sûĝesin âşig geceler,
Éybi yo{ bundan ötür, dostudu bigâne déyil.

Olsa her kimse riyâ, yo{du {erâbata yolu,
Hiyle vü rizĝ ü riyânın yeri méyhâne déyil.

Zâhidin ba{ma kelemden yéke emmamesine,
Mescidi ĝesb éleyib, ĝabil-i büt{âne déyil,

Sa{layıb hiyle vü tezvîr kemendin elde,
Salacaĝ boynuna, bil, sebhe-yi seddâne déyil.

Sayma efsâne benim sözlerim, éy mâhveşim,
Pend-i Dilsûz'u eşit, heĝĝdir, efsâne déyil.

HAYÂLÎ RAKİM ERDEBİLÎ (Ṭeyâli Râgim Erdebilî)

“Hayâlî” mahlası ile şiir yazan birçok şairden birisi de Hayâlî Rakım Erdebilî’dir. Hayâlî Rakım Erdebilî hakkında henüz hiç bir bilgi yoktur. Şairin, Azerbaycan Türkçesi ile yazdığı şiirlerinin el yazmaları, “Azerbaycan Respublika Elyazmalar Fondu B-852” numarada kayıtlı bulunmaktadır. Şiirlerine bakıldığında devrinin güçlü bir şairi olduğu anlaşılmaktadır.³⁸⁷

Hayâlî Rakım Erdebilî’nin şiirlerinden örnekler:³⁸⁸

GAZELLER

MENÎ

Çekib gılnc ki, helâk etsin ol nigâr meni,
Helâk édince, helâk éyler intizâr meni.

Şikâyet özgeden étmem ebes, bu gare güne,
Salıb o türre-yi şebreng-i tabdar meni.

Çekince {encerin, éy iştiyağım étme helâk.
Yanında gâtilimin étme şermsar meni!

Sebadan istemişem: her zaman deyib téline,
Elâve, éylesin âşüfte rûzigâr meni.

Ferağ def ile, sağı, dédin, méy iç, içdim.
De{i {erabter étdi bu zehrimâr meni.

O tıfl-i rizgsizem mâder-i zemâne doğub,
Gılıb evel gece ağuşdan kenar meni.

Zibeski, dürr-i giranğiyemetem yo {um {ahan,
Basıbdı tağ-i feramuşda gübar meni.

³⁸⁷ Cenûbî Azerbaycan Edebiyyatı Antologiyası, Élm Neşryyatı, Bakı-1981, c. I, s. 209; Cavad Hey’et, Azerbaycan Edebiyyatı Tari{ine Bir Ba{ı{, Azerbaycan Dövlət Neşriyyatı, Bakı-1998, c. II, s. 283.

³⁸⁸ Cavad Hey’et, Azerbaycan Edebiyyatı Tari{ine Bir Ba{ı{, Azerbaycan Dövlət Neşriyyatı, Bakı-1998, c. II, s. 283; Cenûbî Azerbaycan Edebiyyatı Antologiyası, Élm Neşryyatı, Bakı-1981, c. I, s. 209-211.

O ğedr vérmegi fúrset ki, dest-i tiĝin olum,
Açıb yumunca göz, öldürdü ol nigâr meni.

Yüz açdı, birce nezer görmeye, {üdâvenda,
Sebât-i sebrde sen éyle bergerâr meni!

Ƨeyâli, gör ne ğeder sebrsizdi seyyadım,
Nehâni séyd édib, öldürdü aşigâr meni.

TORPAĞIDE

Gerçi tökdü ğanımlı ol cânsitân torpağide,
Léyk goymaz dincelim biraz zaman torpağide.

Çün, Süléyman étmib endiše zaval-i mülkden,
Mur tek onlar ki, éylibdir mekân torpağide.

Ėflet éylib gelme ğebirim üstüne eĝyâr ile,
Ėoy olum aram, éy aram-i cân, torpağide...

Ėönçe-yi meĝsud açılmıb gülşen-i eyyamıda,
Misl-i tü {mem kim, ĝalib fesi-i {ezan torpağide.

Gördü, gerdun bilmeyib ğedrim, a {ıtdı ğanımlı,
Tapdı déhĝanzâde genc, éttdi nihân torpağide.

Ėebre peykânın apardım sinem içre, şükr, şükr,
A {ir-i ömrümde tapdım hemzeban torpağide.

Ėéyri cins ile, Ƨeyâli, kéçdi övgatım, diriĝ!
Bülbülem, amma varımdır aşiyân torpağide.

ELİNDEDİR

Ömrün ğebalesi Şeb-i hicrân elindedir,
Éyler ne ister éylese, ferman elindedir.

Göz merdümü siriŐgimi elden vérir, nola,
Bir gencdir ki, küdek-i nâlân elindedir.

Hüş ü Őired baŐımdadır, aram tut, nesim,
Cemiyyetim o zülf-i perişân elindedir.

Sehra-yi éŐğden meni göz yaşı men' éder,
Bir tiftirdir ki, icz ile dâman elindedir.

Her tar-i muyun elde görüb Şâd olar könül,
Gûya taman âlem-i imkân elindedir.

Nakâm eger meni peder-i çer { éder helâk,
Söhrab ğetli Rüstem-i dastan elindedir...

Éy çer {, ço { öyünme medarinle, gerdiŐin,
Viranlığı, bir étdiyim efğan elindedir.

Sebr ü vefâdan özge, Teyâli, ne çâremiz,
Çün, i Őtiyâr gerdiş-i dövran elindedir.

ĠILSIN

Felekden, éy könül, umma sene méhr-i vefâ ğılsın,
Vefâ hansı ben-i âdemle ğılmış, senle tâ ğılsın?!

Deyende cânıma tirin olur bir ze {m-i zâhir, léyk,
Olur min ze {mkâri dilde ger tirin {etâ ğılsın...

Bu âleme vérib su cövher-i ŐemŐirüve her kes.
Nesib i âb-i gövser, hağ görüm, ruz-i cezâ ğılsın.

Açıb yüz ğetl-i âm étme cezâde, ğor {um ondandır,
Özün meğtul cerginde her bidest ü pâ ğılsın...

Her eczâ-yi vücûd i mübtelâ min derde, heyrânem,
Tebib-i derdmendim hansı bir derde devâ ğılsın?!

Teyâli, istesen heğğinde ger ğılsın dua ol meh,
Dua ğılsın ki, bu bimâr ona tez cân fedâ ğılsın.

İÇİNDE

Bir yol eşidib ol mehi, nânehrem içinde,
Min bir geçedir sanki esirem gem içinde...

Üngâ kimi ğıl, éy gönül, üzletde meğamın,
Âsâr-i vefâ yo {du, ben-i âdem içinde.

Dil sûziş-i peykânüvi dünya gider ister,
Hâşâ ki, bu lezzet ola min melhem içinde?!

Bednâmi-yi eşgin ola ğurbanı dil ü cân,
Rüsvâ éledi â {ırı bu âlem içinde...

Bir âhile rehm ét mene hicrinde, Teyâli,
Dünyânı {erâb étmemiş o bir dem içinde.

MÜZTER TEBRİZİ

XIX. yüzyıl İran Türkleri edip ve şairlerindedir. “Edibü'l-Ülema” ünvanı ile şöhret bulan Mir Yahya Müzter Tebrizî'nin hayatı hakkında çok az bir bilgiyi, onun ders kitabı olarak yazdığı “Gülzâr-i Bahar” adlı eserden öğreniyoruz. Bu eser 1907 yılında Tebriz’de taş baskısı ile yayımlanmıştır.

“Gülzâr-i Bahar” eserinin dipnotlarında Müzter’in Farsça ve Azerbaycan Türkçesi ile yazdığı şiirlerden örnekler de vardır.

Müzter, Fuzûlî edebî mektebinin devamcılarında birisi sayılmaktadır.³⁸⁹
Mir Yahya Müzter Tebrizî'nin şiirlerinden örnekler:³⁹⁰

GAZELLER

OLMAZ

Ne hüsdür ki, melekde béle câmâl olmaz,
Ne tel’eti ki, béle tel’et-i hilâl olmaz.

Hilâl çer {de éyler zavâl, vechi nedir,
Ki, bu hilâl vecâhetde héç zavâl olmaz.

Ligâyetine {etâdır désem senûber men,
Çemende servde hergiz bu é’tidâl olmaz.

Lebin lügabını bimâr-i eşşe vér dadsın,
Davâdı, çéşme-yi gövser, béle davâ olmaz.

³⁸⁹ Cavad Hey’et, Azerbaycan Edebiyyatı Tari {ine Bir Ba {ış, Azerbaycan Dövlət Neşriyyatı, Bakı-1998, c. II, s. 285; Cenûbî Azerbaycan Edebiyyatı Antologiyası, Êlm Neşriyyatı, Bakı-1981, c. I, s. 212.

³⁹⁰ Cavad Hey’et, Azerbaycan Edebiyyatı Tari {ine Bir Ba {ış, Azerbaycan Dövlət Neşriyyatı, Bakı-1998, c. II, s. 285-286; Cenûbî Azerbaycan Edebiyyatı Antologiyası, Êlm Neşriyyatı, Bakı-1981, c. I, s. 212-216.

Tutub kenârını eğyâr, néyleyim, sed héyf,
Ki, ba {mağa yüzüne âşiğe macâl olmaz.

Durubdu fövc kimi deste deste üşşâğın,
Bu pâdişâh-i cahanda béle celâl olmaz.

Eleddevâm ser-i kûyun étmişem menzil,
Küşâde arizime bir der-i vüsâl olmaz.

Bu mesti serzeniş-i geyr yandırır, billâh,
Veğerne, ayrılığın bais-i melâl olmaz.

Yo {umdu sim ü zerim başına nisâr éleyim,
Bu negd-i cân kimi layiğ sene nevâl olmaz.

Bu nezm-i dilkeşe, Müzter, eger ba {â süerâ,
Déyelle cümlesi: “Ehsen béle meğâl olmaz”.

GÜL'ÜZÂRE SALAM

Sebâ, yétirgile menden o gül'üzâra salam,
Söle ki, âşiğin éyler sene bu növ-i peyâm:

Ki, éy bu esride Yusif, misâl-i Ye'ğub'am,
Bu gün bu külbe-yi ehzâna éyle birce {uram.

Nedendi selb éledin iltifâtn âşiğden,
Nedir bu bârede menzur, münteha-yi merâm?

Meger zemanede resm-i refâğetin bu idi,
Ki, {ubru salar üşşâğı hicr oduna müdâm?

Düzübdü guyun era fövc fövc üşşâğın,
Ne va {t bes sınaçağdır nizâm-i ehl-i nizâm?

Revâdi zehr-i ferağınla tel {kâm üşşâğ,
Ve léyk şehd vüsâlnla geyri şirinkâm?

Semum-i hicr ile solmuş bu gülşen-i éyşim,
Terehhüm éyle mene, zindegânlıg oldu herâm.

Men-i sitemkeşi saldın belâ-yi hicrâne,
Könülğuşuna {em-i zülfün oldu helge-yi dâm.

Zibeski, yo {du ferâğında sebr ü aramın,
Sabah ü şam müşe {es déyil, ügude giyâm,

Tesevvür éyle, ne növ'i tehemmül éylim men,
Regîb te'nesine, bu ferâge sübh ile şam?

Ne veğte dek olu meğsud bu terğ-i vüsâl,
Haçan meşâme yéter bû-yi zülf-i enberfâm?

Bu hüsn-i gülşen ile endelib olub Müzter,
Bu meşge saldı onu çünki gerdiş-i eyyâm.

MENİ

Salubdü firğetün, éy şû {, kûhsâre meni,
Néce ferâğdü câna, getirdi zâre meni.

Regîbler sözüne uydun, éy sitemperver,
Ki, goymadıla gözün ta göre dübâre meni.

Ne gedr se'y éledim vésle yétmez hergiz elim,
Yazıb geza geleme lövhe be {tigâre meni...

Eger {eta éledim rah-i eşğde câna!
Buyurgilen çekeler zülfün ile dâre meni.

Yaralayıb gönülü o { kimi o müjgânın.
Ki gor {uram, senema, öldüre bu yâre meni...

Ğıldım ne çâre, kime erz-i hâl édim yâran,
Yo { indi çün yétüre bir nefer o yâre meni.

Ėanadı bağlı Ėuşam ovlayıb meni seyyad,
Ėüman ki, pişgeş étsin o şehriyâre meni.

Sebeb nedir ki, béle Müztera, cehân içre,
Zemane Ėoydu ta hesret gül'üzâre meni?

BENZER

Yüzün, câna, meh-i tabana benzer,
O zülfün desté-yi réyhâne benzer.

İki Ėaşın benim Ėetlimden ötrü,
Çekilmiş hencer-i bürrâne benzer.

Dehânın tüng-i şekkerdir ve lâkin,
Dodağun Ėönçe-yi {endâne benzer.

Eger ayrı düşem gül arizinden,
Sirişk-i çéşmim ol ümmâne benzer.

Kebab oldum senin éşĖünde, câna!
Ki éşĖün ateş-i suzâne benzer.

Girâmi dutĖilen bu büzteri sen
Fenâ dünyade bir mehmâne benzer...

DOLANDIRIR ÜZÜNÜ

Dolandırır üzünü menden ol Ėed-i şümşâd,
Néce ki, ah u biyâban era görer seyyad.

Olur remide Ėezâl-i remide tek, Ėûya,
Ki, tazedem olmuşdur zamaneden âzad.

Alıbdır eğl ile hûşu elimden ol mehveş,
Hezar Ėemze ile şiveler éder icâd.

O şû { dilber-i şirin şemayil éşĖinde,
Cahanda serf éledim neğd-i emr, çün Ferhâd.

Zibeski, séyl kimi étmişem sirişk revân,
Könül imaretini éyleyib béle berbâd.

Telâtüm éyledi Ėöz yaşı, Ėör ne tufandır,
Ėelib temevvüce, Ėûya ki, Decle-yi Bağdâd.

Hemişe irs idi pervaneye, gerek yansın,
Men-i sitemzedeye sûz-i eşğ olub mö'tâd.

Düşübdü, ğalib-i bîruh tek, benim cismim,
Alıbdı yâr eline, çünki, {encer-i fulâd.

“Cefâ-yi yâre, ferâğ-i nigâre tab élesin”,
Bu növ'i vérdi bu üşşâğa ders ol ustâd.

Cahanda her siteme, Müzter'a, tehemmül éle,
Ġisâs va{tıdı, vallâhi, çün gelir miâd.

GEL İNDİ YANIMA

Gel indi yanıma, éy gül'üzâr siminten,
Ki serferâz éle üşşâğı dust var, düşmen.

Otur yére, başına tâ durum dolanım men,
Çekib kenâre bu re'na ğedin çü pirâhen.

Néce reğib ile méyl éylisen müsahibete,
Teeccübem, tutub ülfet periyle ehrimen.

Ġezal tek meni görcek, neden ferar édisen,
Men âciz olmuşam eşğınle, ğaçma héç menden.

Olubdu pişte-yi zülfünle mürğ-i dil pâbend,
Gerekdî men ğaçam, éy şû { mehleğa, senden.

Bu müşğül emrdi terk éyleyim seni, billâh,
Ki eşğın ehline kûyundu Vadi-yi éymen.

Ne ğedr zülm édesen razıyam cahan içre,
Sürünnem her yére ğetsen yanınca çün dâmen.

Meger, bu nâle-yi şebgirimî eşitmemisen,
Niye terehhüme gelmez bu {atir-i âhen?

Ġara édib günümü zülf-i enberefşânın,
Vüsâlın ile olur bu ğara günüm rövşen.

Bu nezmi şövg-i rü{-i yârle yazıb Müzter,
Sebeb odur ki, béle âbidardır, ehzen!

MÜĞABİLİ

Câna, lebindi çeşme-yi heyvan müğabili,
Men tel’etindi méhr-i dire {şân müğabili.

Câna, süpehr-i hüsnde meh éyleyib küstif,
Zülf-i siyâh olub meh-i tâban müğabili.

Zülfün düşende arizine iğtişaş olur,
Vechi nedir ki, küfr ola iman müğabili.

Hemta senin bu hüsüne yo {dur cahan era,
Hüstündü hüsn-i Yusuf-i Ken’an müğabili.

Neş vü nüman çemende de {i serv éylemez,
Olsa eger bu serv-i {uraman müğabili.

Müjgân {edengi tutub elinde kâman, gâçın,
Candır hedef o nâvek-i müjgân müğabili.

Hicrin cehimidir, velki veslinse âşiğe,
Bağ-i behişt, huri-yi gılman müğabili.

Nâm-i behiştü bu dile hergiz getirmerem,
Çün, arizindi rövze-yi rizvan müğabili.

Yüz goymuşam bu dergehe mür-i zenf tek,
Sensen bu kişver içre Süléyman müğabili.

Zülfünle paybend meni gılmısan bu gün,
Her yana ger gédem olu zindan müğabili.

Bu ehl-i eşgi, yâr, eger étsen imtahan,
Olmaz yégin bu Müzter-i nâlan müğabili.

PÜRĞEM

Ferudun Bey Köçerli, Pürğem'in şiirlerinden yola çıkarak onun Ebülhasan Raci'nin (1835-1876) çağdaşı olduğunu yazıyor.

Pürğem'in hayatı hakkında yazılı kaynaklarda pek bilgi yoktur.

XIX. asrın ikinci yarısında yaşayıp yazdığı tahmin ediliyor.

Şiirlerinin yaygınlığından Azerbaycan ve İran'da büyük şöhret bulunduğu anlaşılıyor. Şiirlerini Türkçe ve Farsça yazmıştır.³⁹¹

Yine şiirlerindeki ifadelerden onun da birçok şair gibi yokluk ve sıkıntılar içerisinde yaşadığı hissediliyor.

Pürğem'in divânı 1863 yılında Tebriz'de yayımlanmıştır.³⁹²

Pürğem'in şiirlerinden örnekler:³⁹³

GAZELLER

ZÜLFÜNDEM

Gelir nesim-i behişt âşikâre zülfünden,
Müetter olub bu meclis dübâre zülfünden.

Kesib gabağımı hüsnün bésân-i ebr-i siyeh
Olubdu mâh-i ru {un be {ti gâre zülfünden.

Çekende dâre haçan béyle âh zar éledim,
Ki düşmüşem bu géce âh ü zâre zülfünden.

Reğib ço { çalışır gûy-i eşge yol tapsın,
Béli, düşen déyilem men kenâre zülfünden...

³⁹¹ Firidun Bey Köçerli, Azerbaycan Edebiyatı, Élm Neşriyyatı, Bakı-1981, c.II, s. 359.

³⁹² Firidun Bey Köçerli, Azerbaycan Edebiyatı, Élm Neşriyyatı, Bakı-1981, c.II, s. 359-362; Cenûbî Azerbaycan Edebiyyatı Antologiyası, Élm Neşriyyatı, Bakı-1981, c. I, s. 217-219.

³⁹³ Firidun Bey Köçerli, Azerbaycan Edebiyatı, Élm Neşriyyatı, Bakı-1981, c.II, s. 359-362; Cenûbî Azerbaycan Edebiyyatı Antologiyası, Élm Neşriyyatı, Bakı-1981, c. I, s. 217-219.

Meta-i müşge bu tüccâr-i eşğ olub tâlib,
Budur ki, şur düşüb her diyâre zülfünden.

Ferağ oduna yanar heşredek dil-i Pürğem,
Ger olmasa bu derde çâre zülfünden.

BU SELSEBİLDİ

Bu selsebildi, kövserdi ya şerâbi tehur,
Ki, getre getre tecelli éder gedehden nur...

Menem bu méykede güncünde Géys tek rüsvâ,
Menem ki, saye-yi sehbâdan olmuşam meşhur.

O mâh-i rûyuna ba {mağ bu derde saldı meni,
Esir-i gûşe-yi hicr olmuşam men-i mehcur.

Ne ah çekmeye, dilber, varımdı tağet-i dil,
Ne cism cânda ferağın goyub gerar-i sebur.

Yeğün ki, şem sifet ateş-i ferağında
Yanar vüsâla yétince bu pir-i nâmegdur.

O dürr-i le'li heyatından içmişem bir cam,
Ki, hemdemimdi benim heşredek nigâri sürür.

Déyin o şey {e ki, kec ba {masın {erabate,
Teta çölünde benimtek dolanmasın meğrur.

Démem ki, terk éde Pürğem bu éyş-i sehbânı,
Şerar meclisinin ço { da tutmasın me'zur.

ÂFİTÂB

Hesret galib câmâlına, éy dilber, âfitâb,
Üzden götür nigâbımı, gör néyler âfitâb?!

Bir mu bahası olmaz o zülf-i müenberin,
Ger tökse {âkipâyine nöh kişver âfitâb.

Rah-i vüsâl açmaz eger rûz heşredek,
Zerratdan nisar éde sim ü zer âfitâb...

Çün âşig, âşigi göre bilmez, odur sebeb,
Goymaz ba {am, vurar gözüme neşter âfitâb...

Héyhat, Pürğem ölse, bu sevdadan el çeker,
Ger {ak-gebrimi éde {âkister âfitâb.

CAM-İ SEHBÂDIR

Menimki ruz-i ezelden bu cam-i sehbâdır,
Hemişe fikr-ü {eyâlüm o hüsn-i zibâdır...

Menimki kéçdi, nesihetden el çek, éy vâiz,
Ki her ne gedr édesen ve'z, herf-i bicâdır.

Hedis-i möv'ize tutmaz bu néy sedâsı ile,
Sızıldayanda gulağ vér, ne gör tamaşadır!

Çı{an déyil bu könül gel'e-yi mehebbetden.
Ki heşr ger gopa, Mecnun esir-i Léyla'dır.

Teeccüb étme ki, rüsvâ-yi dehr olub Pürğem,
Hemişe âşig-i sadig cahanda rüsvâdır.

TEREHHÜM ÉYLE

Terehhüm éyle, güzel, yanmışam ferağından,
Gece güdüz ölürem derd-i iştiyağından,

Çanadı bağılı guşum gülşen-i vüsâlında,
Esiri séyr-i gülem, govma gel budağından.

Egerçi bağılı galib râh-i séyr-i hüsn üzüme,
İcâze vér döşenim, bir öpüm ayağından.

Tekellüm éyleyib oynatma {encer-i ebru,
Ki, âşig öldürene benzisen sayağından.

Yalandı fikr {erabatı terk édib Pürğem,
Ki, âb-i ııızr içib ol sağerin dodağından.

NÂZİM ERDEBİLÎ

Mirza Şafî Nâzım Erdebilî, XIX. yüzyıl İran Türkleri şair ve yazarlarından birisidir. Onun hakkında “Tezkiré-yi Ziyâî”de bulunan kısa bir bilgiye göre Nâzım, hem öğretmenlik yapmış hem çocuklara Arapça ve Farsça dersler vermiş hem de şiir yazmıştır. Ömrünün sonuna kadar çocukların eğitimi üzerine çalışmış ve hiç evlenmemiştir. Kendisini edebî ve bedîî çalışmalara adanmıştır.³⁹⁴

Nâzım Erdebilî'nin şiirlerinden örnekler:³⁹⁵

MÜEZZİN ÖYRENİB

Müezzin öyrenib “ged-gâmeti” ol serv gâmetden,
Odur, âşîglere eyler beyân her gün gîyâmetden.

Sene münkir olan zâhid gâşın tesvirini görmüş,
Odur kim, çekmez el mescidde méhrab-i ibâdetden.

Selâmet ehl-i derdinden kaçır, çün lezzet i bilmez,
Senin derdini çekmeklik mene {oşdur selâmetden.

Metâ-i derdini cân neğdine vérsen {eridârem,
Dolanıb başına, {of étmerem hergiz melâmetden.

Görüb rûhsârını şümşâd pâyibend-i {âk olmuş,
Tercâletden götürmez bir gedom cây-i îgâmetden.

Zibeski, gâmet-i servin salıbdır gelbime rişe,
Gocalsam, ey göznel, düşmez mezâcım istiğâmetden.

El üzme dâmen-i dildârdan dünyade, ey Nâzım,
Ne lâzım el ele vérmek gîyâmetden, nedâmetden.

DİVÂNE DEN DİVÂNE DİR

Âşîg-i sâbitgedem âleme ger pervânedir,
Nâr-i hicrine yanan pervâneden merdânedir.

³⁹⁴ Cavad Hey'et, Azərbaycan Edebiyyatı Tari {ine Bir Ba {ı{, Azərbaycan Dövlət Neşriyyatı, Bakı-1998, c. II, s. 286; Cenûbî Azərbaycan Edebiyyatı Antologiyası, Êlm Neşriyyatı, Bakı-1981, c. I, s. 222.

³⁹⁵ Cavad Hey'et, Azərbaycan Edebiyyatı Tari {ine Bir Ba {ı{, Azərbaycan Dövlət Neşriyyatı, Bakı-1998, c. II, s. 286-287; Cenûbî Azərbaycan Edebiyyatı Antologiyası, Êlm Neşriyyatı, Bakı-1981, c. I, s. 222-223.

Zâhid ister {alğı étsin pü {te pend-i {amile,
Dâm-i tezvîr i elinde sebhe-yi seddânedir.

Âğılan Mecnun göyublar adımı bicâ déyil,
Mêhr-i Léyl i cân kimi cismimde sahib {ânedir.

Teşnesen, éy dil, leb-i cânâne, emmâ gor {uram,
Çêsmé-yi âb i onun derk éyle, çâh-i çahedir.

Âşına bâd-i sebânı étmerem esrârime,
Yâr arasında olan esrâre o bigânedir.

Mêhr-i mehruyan dil-i abadımı virân édib
Meskeni gencin, déyirler, gûşe-yi virânedir.

Nâzim'a, her kim benim tek âşîg-i Léyla olub,
Adına ağil déme, divânededen divânedir.

ZÜLF-İ YÂRDEN

Yârın iyini³⁹⁶ men alıram növbehârden,
Her sünbülü {eyâle salıb zülf-i yârden,

Çöymüş görende bülbül ü baş gül ayağına,
Bî {tiyar men gédirem i {tiyârden.

Her gûşe vü kenarde hemdem refîgler,
Doymazlar éyş ü nûş ile bus-ü kenârden.

Men binevâ vü be {t-i gâre yârden cüde,
Divânevar éylerem efgan kenârden.

Lâl étdi rûzigâr meni étmerem {eyâl,
Éşg ehlinin sedâsı kesilmez mezârden.

Étmiş meni şikâr bir âhu-yi şirdil,
Seyyad i kim görüb ki, rem étsin şikârden?

Nâzim; vüsâlı isteyen hicrâne sebr éder.
Gülçin gerekdü incimeye ze {m-i {ârden.

³⁹⁶ İy: Koku.

MÂİL MİRZA HASAN AFŞAR
(Mâil Mirze Hesên Efşar)

XIX. yüzyılın ikinci yarısında yaşayan Mâil Mirza Hasan Afşar, İran'da yaşayan Afşar Türkleri'ndendir. O, ilk öğrenimini Urmu şehrinde aldıktan sonra, Tahran'a giderek devrin büyük ilim ve kültür adamlarından ilim tahsil etmiştir. Kısa süre sonra dışişleri bakanlığında görev almış, beceri ve gayretleri neticesinde "Melik-üş Şüera" ünvanını almaya hak kazanmıştır. Şairin Tahran'da kalması uzun sürmemiştir. Devlet tarafından görevli olarak Benderlenge'ye gönderilmiştir. Urmiye'nin o güzel tabiatının kucağında büyüyen şairi Benderlenge'nin sıkıcı hayatı sarsmıştır. Uzun süre tayin talebine cevap verilmeyince görevinden ayrılarak Tahran'a dönmüştür. Tahran'da ona görev verilmemiştir. Ömrünün sonuna kadar sıkıntılı bir hayat geçirmiştir.

Afşar'ın doğum ve ölüm tarihleri kesin olarak tespit edilememiştir. Şiirlerinden anlaşıldığına göre XIX. asrın sonunda tahminen 87 yaşında Tahran'da vefât etmiştir.

Afşar'ın Farsça, özellikle, Türkçe yazdığı şiirlerine bakıldığında Fuzûlî'nin devamcılarında birisi olduğu anlaşılıyor.³⁹⁷

Mâil Mirza Hasan Afşar'ın bir şiiri:³⁹⁸

ÉYLER MENİ

Bîvefâ dilber giriftâr-i vefâ éyler meni,
Dehrde rüsvâ-yi {elğ ol bîvefâ éyler meni.

Hansı me'sûğ éleyibdir böyle bidâd, âşîge,
Kim o zâlîm gerği-yi behr-i belâ éyler meni.

Helge helge, {em be{em, çin çin o zûlf-i mişğbâr,
Gâh bağlar, geh tutar, gâh-i reha éyler meni.

Dembedem gâh cân alır, gâh cân vérir her gemzesi,
Her nigâh-i min belâye mübtelâ éyler meni.

³⁹⁷ Cavad Hey'et, Azərbaycan Edebiyyatı Tari {ine Bir Ba {ış, Azərbaycan Dövlət Neşriyyatı, Bakı-1998, c.II, s. 287; Cenûbî Azərbaycan Edebiyyatı Antologiyası, Elm Neşriyyatı, Bakı-1981, c. I, s. 224.

³⁹⁸ Cavad Hey'et, Azərbaycan Edebiyyatı Tari {ine Bir Ba {ış, Azərbaycan Dövlət Neşriyyatı, Bakı-1998, c. II, s. 287-288; Cenûbî Azərbaycan Edebiyyatı Antologiyası, Elm Neşriyyatı, Bakı-1981, c. I, s. 224-225.

Çeşm-i mesti {encer-i müjgânile ğanım töker,
Le'l-i bus-i talib-i éynüşşefâ éyler meni.

Lövih-i ru{sârın çekib neĝĝaş-i ğudret sidĝile,
Bir tecellâ ile gör mehv-i liĝa éyler meni.

Şûre gelmiş Mail-i bîçâre her demde déyir:
- Öz hebibim mâil-i şûr ü nevâ éyler meni.

II. BÖLÜM
YAZARLAR VE ESERLERİ

MİRZA ABDURRAHİM EBUTALİBZÂDE (Mirze Ebdürrehim Talibov)
(1834 - 1911)

Mirza Abdurrahim 1834 yılında Tebriz'in Surhab mahallesinde dünyaya gelmiştir. Babası Ebutalib, neccar yani marangoz idi. Abdurrahim, ilk öğrenimini Tebriz'de yapmıştır. Siyasî olaylar sebebiyle genç yaşında Tebriz'den ayrılmıştır. Mirza Abdurrahim, Ferudun Bey Köçerli'ye yazdığı bir mektupta kendisini şöyle tanıtıyor: “Adım Abdurrahim, atam Ebutalib Neccar, doğduğum yer Tebriz, 1855 milâdi, meskenim Lâyenfek Dağıstan'ın merkezi Teymurhanşûra, sanatım ticaret...”³⁹⁹

Mirza Abdurrahim, önce Tiflis'e gitmiş, orada iyi bir tahsil almış, Rusça ve Fransızca'yı öğrenmiştir. Tahsilini bitirir bitirmez Mehmet Ali Şeybanî adında bir müteahhidin yol yapımı işinde görev almıştır. Epey bir sermaye edindikten sonra kendi adına Çar hükümetinden ihaleler alarak yol yaptırma işine başlamıştır. Meşhur Kafkas-Stavropol Şose Yolu'nu o yaptırmıştır.

Mirza Abdurrahim, birkaç yıl sonra Dağıstan'ın Hasavyurt şehrine geçmiştir. Burada çok kalmamış, şimdiki adı Buynakskiy olan Teymurhanşûra şehrine yerleşmiştir. Ömrünün sonuna kadar burada yaşamıştır. Hemen hemen bütün ilmî ve bedîî eserlerini bu şehirde yazmıştır.

Eserlerini Farsça yazan Mirza Abdurrahim'in “Kitap Yüklü Eşek” (1888), “Ahmed'in Kitabı” (I.c. 1894, II.c. 1895), bu eserin üçüncü cildi sayılan “Hayat Meseleleri” (1906), “Yardımseverlerin Vazifesi” (Teyirahların Mesleki-1905) adlı eserleri, henüz yayımlandığı günlerde büyük ün yapmıştır. “Azatlık Hakkında İzahat” (1906), adlı makale ve denemelerden oluşan kitabı sosyal düşünce tarihimizde yer alan eşsiz eserlerdendir.

Mirza Abdurrahim, “Nuḫbey-i Sipehri” (Sema Elçisi) adlı bir Farsça kitap yazmış, sonra kendisi onu Rusça'ya tercüme ederek, 1904 yılında Grozni şehrinde “İstoriya Proroka Mağamede” (Muhammed Peygamber'in Tarihi), adı ile yayımlatmıştır. Yazar, 1907 yılında bu kitabın özetini Bakü aydınlarının huzurunda tebliğ olarak sunmuştur. Bu eser “Tariḫ-i Nebevî” adı altında Azerbaycan Türkçesi ile Bakü'de yayımlanmıştır.⁴⁰⁰

Mirza Abdurrahim, devrin meselelerini anlatan birçok Rusça eseri de tercüme etmiş ve bu kitaplara düşüncelerini sunduğu hacimli ön sözler yazmıştır. Rusça'dan tercüme veya iktibas yolu ile yazdığı eserlerden bazıları şunlardır:

“Pendnâme-yi Markûs”, “Kitab-ı Fizik ve Hikmet-i Tebîyye”, “Yeni

³⁹⁹ Firidun Bey Köçerli, Azerbaycan Edebiyatı, Elm Neşriyyatı, Bakı-1981, c. II, s. 338; Bu eserin müellifi, “1855” tarihi için düşüğü, 569 nolu dipnotta şöyle yazıyor: “Son tetḫigatda M. E. Talibov'un tevellüd tariḫi 1834, vefat tariḫi ise 10 Mart 1911 olarak gösterilir.”

⁴⁰⁰ Cenûbî Azerbaycan Edebiyatı Antologiyası, Elm Neşriyyatı, Bakı-1981, c. I, s. 234.

Fezaşünaslıgı Hakkında Kitab”.

Mirza Abdurrahim, siyasî, sosyal ve düşünce bakımından büyük önemi olan bir çok makale ve mektup da yazmıştır. Diğer yandan M. Şebüsteri ile 1888 yılında İstanbul’da “Şahseven” adlı gizli bir satirik gazete çıkarmışlar.

Çağdaş eğitim düşüncesinin gelişmesinde ve yaygınlaşmasında ve de İran’da Meşrutiyet İnkılâbı’nın hazırlanmasında Abdurrahim’in büyük katkıları olmuştur.⁴⁰¹ Çok isabetli olarak onu, Voltaire’e (François Marie Adouet 1694-1778) benzetmişlerdir.

Abdurrahim, çağdaş Fars nesrinin mühendisi ve banisi olarak şöhret kazanmıştır. Bu hizmetlerinden ve yüksek liyâkatından dolayı 1906 yılında Tebriz halkı onu gıyabî olarak Birinci İran Milli Meclisi’ne temsilci seçmiştir. Lâkin İran’da istibdatçılar ve cahil mollalar onu “kâfir” adlandırarak kitaplarının yakılmasına fetva vermişlerdir. Mirza Abdurrahim ise bütün bu tepkilerden yılmamış, daha keskin makale ve mektuplarla bu cahil mollalara cevap vermiştir. Ayrıca inkılâpçıları da ideolojik yönden yönlendirmekten geri durmamıştır. Çok yıpranan ve son yıllarda gözleri görmeyen büyük üstad Mirza Abdurrahim 26.02.1911 günü Teymur {anşura’da vefat etmiştir.⁴⁰²

Mirza Abdurrahim’in eserlerinden örnekler⁴⁰³:

⁴⁰¹ Cavad Hey’et, Azerbaycan Edebiyyatı Tarihi (İne Bir Başı), Azerbaycan Dövlət Neşriyyatı, Bakı-1998, C. II, s. 288.

⁴⁰² Son incelemelere göre Mirza Abdurrahim’in doğum tarihi 1834, ölüm tarihi ise 10 Mart 1911 olarak gösterilmektedir (Firidun Bey Köçerli, Azerbaycan Edebiyyatı, Elm Neşriyyatı, Bakı-1981, c. II, s. 338 ve 428); Bazı kaynaklarda ise ölüm tarihi 26 Şubat 1911 olarak yazılıdır (Cenûbî Azerbaycan Edebiyyatı Antologiyası, Elm Neşriyyatı, Bakı-1981, c. I, s. 234.).

⁴⁰³ Mirze Ebdürrehim Talibov, Kitab Yüklü Êşşek (Farsça’dan tercüme eden: Mireli Menafi), Yazıcı Neşriyyatı, Bakı-1979; Cenûbî Azerbaycan Edebiyyatı Antologiyası, Elm Neşriyyatı, Bakı-1981, c. I, s. 234; c. II, s. 364.

“KİTAB YÜKLÜ EŞŞEK” ROMANINDAN⁴⁰⁴TAKDİM⁴⁰⁵

Bizim mütefekkirlerimiz, büyük şeişiyetlerimiz élmin ve tecrübenin yétginlik heddine çatdığda öz biliklerinden zekât vérmeyi vacib saymış, Tâlig tarafından her bir adama beşş édilmeyen élmin ilâhî {ezinesine sedegeler te'yin étmişler. Bununla da onlar, insanların ağır zehmet çekmeden, uzun müddet çalışmadan, her setri bir ömrün hasili ve her fesli zamanın bir dövrünün {ülasesi olan me'naları ve ifti{ar édilmeye lâyük en'eneleri menimsemelerine zemin yaratmışlar. Bélelikle, gelecek nesil için tekrar ömür ve uzun heyat ucuz başa gelmişdir. Hem de, o geder faydalı tecrübeleri olmayan, yüksek derecelere çata bilmeyenlerden ötrü en son nailiyyetleri elde étmek için büyüklerin fikir {ermeninden sünbül toplamağdan ve mütefekkirlerin élmi sayesinde düzgün yol seçmekden başğa vasite ne ola biler? Gëdim zamanlardan ve uzun esrlerden beri hikmet irsini, bilik {ezinelerini dünyada yadigâr sa{layan bu ebedi seadetin elage vasitesi ise kitabdır. Mehz bu giymetli hediye maddî âlemi tereğgiye layig ve tekâmüle şâyan étmişdir. Ömlerin, tefekkürlerin, imtahan ve tecrübelerin topladığı éhtiyatı yalnız kitab vereğleri yorğunluğ minneti goymadan hamıya paylayır.

Açık gözle ba{ıb, görmek lâzımdır ki, mütefekkirler hadiselerin ve {arakterlerin ümumileşdirilmesi için néce de ciddiyetli zarafata garişdirmag kimi münasib gülmeli usül tapmışlar. Hağ sözün acılığ, zarafatın şirnisine garişdirilsa o{ucular hékâyenı hevesle o{uyub ibret alar ve gülüşlü danışig usülünde edebli olarlar. Hansı eser sade adamların zövgüne ya{ın, uşag hékâyelerine daha uygun yazılmışsa, elbette {alğın zövgü ona daha mail ve béle eser ekseriyyetin zövgüne daha münasibdir.

Budur, nesihet, e{lağ feziletleri ve en'enelerle zengin olan bir kitab elimize çatdı. Eşşeyin dilile danışmasına ba{mayarağ bu eseri Fars diline tercüme étmeyi layig bildim ki, yabancı dil bilmeyenler faydalansınlar. Lap yerindedir ki, Mövlevî rehmetliyin “Guşe-şer befruşo diger guş {er” sözlerini eşitsinler ve müellifin meğsedini öz hemcinslerine “Têrfehm” şekilde çatdırmağdan başğa arzusu olmadığini bilsinler.

Men bu hékâyenin ilk teşebbüskârı ve münderecatının müellifi déyilem. Bunun tercümesine çekdiyim zehmet müğabilinde yalnız onu temenna édirem ki, o{ucular ilk ba{ışda esere gariş çı{masınlar, buradaki öyüd ve hökmleri, élmi ve emeli faydaları görsünler. Neyse ki, her bir ehemiyetsiz yazını da bir defe o{umağa deyer.

404 Metinler “Mirze İbrahim Talibov, Kitab Yüklü Eşşek, Tercüme eden: Mireli Menafi, Yazıcı Neşriyyat, Bakı-1979” adlı eserden ve “Cenübî Azerbaycan Edebiyyatı Antologiyası, Tertib edenler: M. Menafi, Z. Ekberov, R. Gasımova, Elm Neşriyyatı, Bakı-1981, c. I, s. 247-259” adlı eserlerden karşılaştırılarak alınmıştır.

405 Kitapta böyle bir başlık yoktur. Kitabın 3. sayfasında yer alan bu yazı, muhtevasına uygun olarak takdim diye adlandırıldı. (A. K.)

MEHRİBAN AĞAM MİRZE CEFER'İN HÜZURUNA

Éy benim eziz sahibim! Bu sebirli yükdaşıyan ve sedağetli {idmetciye olan merhemet ve gâygıkeşliklerinizden razıyam. Lâkin bizim hem növümüz olan eşşeklere tehgiramiz gözle ba{ır, bizi şüürsüz héyvan ve terbiye tehsilinden {ebersiz tesevvür édirsiniz. Éşşekleri yaşayış aleminden Cenabali'nizin düzgün {eberdar olması için bu küçük kitabı yazıb sizin hüzurunuza teğdim étmeyi lazım bildim. Kitabın mövzusu bu sedağetli yük daşıyanın sergüzeşti ve heyatında baş véren hadiselerdir. Bunlarla tanış olandan sonra, biz érkek eşşeklerin, dişi eşşeklerin ve goduğların, beşer övladının, Cenabali'nin hemcinslerinden çektikleri ezap ve eziyyetler size belli olacağdır. Habéle bileceksiniz ki, biz uzunğulağların şekil ve mezmunda nece geder behremiz zövğ ve idrakda ne kimi rütbemiz vardır. Éyni zamanda Cenabali'ye me'lum olacağdır ki, genclik dövründe men yazığ, néce éhtiras al□desi ve diribaş olub, nefis ve éhtiras üzünden ne kimi eziyyetler çekmişem. Nehayet, tarihin gūlağburmalarını gēbul édereğ düzgün yola istigamet aldım.

Beli, ağa can! Cehalet ve nadanlığla garişıg olan genclik éhtirası ister beşer cinsinde, isterse de eşşekde o geder davam éder ki, gocalıg tozu başa gonar, bedende ahillıg süstlüyü başlayar; Bu va{t gencliye héyfisenmek ve acizlik dövrü yetiştikde, tebiñ olarağ, bizim reftar ve emellerimizde bir düzgünlüğ emele geler. Çâresizlikden ve perişanlığdan kederleneriğ. Bu va{t çalışarığ ki, canımız salamat, adımız şöretli olsun ve kéçmiş günlerin sehvlerini doğrudlağ, néce ki, men sedağetli yükdaşıyan da netice çı{artdım.

Bundan sonra ne siz cenabları ve ne de başıma gelen ehvalatları mütalie éden şe{sler daha “A{mağ eşşek kimi”, “Ganmaz eşşek kimi”, “Nâdinc eşşek kimi”, “Tenbel eşşek kimi” sözlerinin buyurmayacağlar. Eksine neğmeler goşacağlar ki, “Mütefekkir eşşek kimi”, “Âlim eşşek kimi”, “Sözeba{an eşşek kimi”, “İş gören eşşek kimi”, ia...ia...ia...

Eziz ağam, arzum budur ki, öz genclik baharınıızın çiçeklenmesinden behrelenib menfeet aparasınıız ve bu teravetli va{tıızda benim pirâne e{lağımı ve tecrübelerimi yadıgâr kimi gēbul édesiniz.

İmza: Véfalı ürek dostunuz ve heyâlî Coşşa.

MÜĞEDDİME

Men körpelik ve uşağlıg dövrümden héç neyi yadda sa{lamamışam. Yeğın ki, siz de Cenabali, uşağlıg âlemini yadda sa{lamayıb unutmuşsunuz. Men ve siz her ikimiz uşağlıgda validéyinin sévimlisi idik. Amma bizim fergimiz bu idi ki, sizi validéyin, daye ve müellimler terbiye étdiler, meni ise hayat ve tebiet. Her ikimiz gözel ve zerif idik. Men uşağlıgda şüürlü idim. Éle indí, gocalıgımda da şüürum vardır. İndi sizin şüürlü olub olmadıgımızdan {eberim yo{dur. Uşağlıg hissi, genclik éhtirası meni öz sahiblerimi incitmeye ve maliklerime zerer vurmağa tehrik édirdi. Onlar ne geder meni vurmağa, bağlamağa, yükümü ve işimi ağırlaşdırmağa çalışdııarsa, evezinde daha artıg acıg çı{ırdım. Bunu benim

sergüzeştimde o {uyacağsınız.

Biz biçârelere, tümümiyetle, aşağı tebeğeye belâ yétiren adamların özleri bizden beş beter eşşekdirler. Başğaları ile tekebbürle, lovğalığla ve {udpesendcesine reftar éden müstebidlere onların mezlum tesevvür étdikleri adamlardan daha artığ me'nevî zerer yétişer. Menim sergüzeştim olan aşağıdaki fesiller bu müddealar için sübutdur.

1 FESİL

İnsan güman édir ki, yaranmışların en şerâfetlisidir, onun bildiyini başğaları bilmirler. Éy lovğa insan, bil ve agâh ol ki, senin bildiklerini biz de bilirik; bizim bildiklerimizi ise siz bilmirsiniz!

Şerifabad'ın cüme günleri bazarı meşhurdur. Hemin günler etraf kendliler ve ekinçiler buraya göyerti, méyve, her cüre denli bitkiler, ağartı şeyleri, eti yéyilen gúşlar, mal, davar ve sair héyvanlar getirib satırlar. Her cüme günlerinin seheri, benim için uşağların şembe günü seherine o{şayırdı. Çünkü bu gün Musaabad'dan Şerifabad'a geder olan bir ağac mesafeni ağır yük altında yüyürerek ve sür'etle gétmeli, şallağ ve deyenek zerbeleri ile gayıtmalıyam. Sizin düzgün, âbırlı ve dindar hörmetli neneniz meni satın almayınca men bu zehmetlere mübtela idim. Çünkü bu va{t benim sahibim heyâsız, erine ve övladına müsellet, abırheyanın ne olduğunu bilmeyen, her cüre düzgünlük ve doğruluğdan uzağ bir gadın idi.

Eziz ağa, bu arvadın nânecibliyi o derecede idi ki, hefte erzinde ye'ni o cümeden bu cümedek toyuğların yumurtaların, inekden, göyunlardan sağdığı südden hazırladığı ağartını, bağcasında yétişen méyve- terevezleri özünün çirkin sebetlerine dolduraraq benim ince bélime yükleyirdi. Bu ağır yükü çatandan sonra benim hareket étmeye héyim olmadığı halda, o zırpı gömbul ve heyâsız arvad özü de sebetlerin üstünde oturaraq, elindeki ucu mı{lı ağacla benim boynumu ve kefelimi bizleyer ve meni Şerifabad'ın bazarına geder çaparaq ve yortma aparardı. Ondan egle gelmez derecede {irtdeye yığmışdım, lâkin ucubiz ağacın zervesi gör{usundan boyun gacımağa cesaretim yo{dur. Geribe bir te'siri olan gamçıdan aman! Sizin canınızdan uzağ, onu başı üstünde yélleyib ilişdiren kimi acı zencirinin halğaları heyatımın téllerini gırdardı, gamçının gıvrımları heyatımın arğaçlarını ilan kimi doğrayardı. Éle ki, mismarı bedenime batırdardı, gözümden od gal{ardı. Bizin, gamçının zervesinin ağrısından, derdinden uzun müddet bîhâl olub gışgırdardım, nâle éderdim, ne're çekib imdad isteydim. O ifritenin mene yazığı gelmezdi. Eksine benim acizliyim ve yalvarışlarım onun daha ço{ cesaretine sebep olar ve yükümü daha da artırardı.

Beli, müstebidlerin ve zalımların işi béledir; garşı terefi aciz gördükde ona daha artığ hücumu kéçirler.

—ülâse, be'zen yolda géderken {eyalıma gelerdi ki, üzüne gubarım, bir néçe şıllağla ağır yükü bélimden yére atım, onun üstündeki geyri möhtereme sahibem de yére aşsın. Efsus, min efsus ki, yükün ağırlığı bu gizli meğsedi heyata kéçirmeye mané olurdu.

Nehayet bir gün Şerifabad bazarına da{il olduğ. Hemin ifrite benim

üstümden yere tullanarağ, no{tami bir m{a bağladı, ağır sebetleri bir bir yere düşürdü ve özü başğa bir iş için haraya ise gétđi. Men yorğun, ac olduğum için, ço{eziyyet ve {estelik gördüyüme göre, fúrseti ğenimet sayarağ ağzımı uzadıb, kâhı ve kökle dolu olan bir sebeti eyyarane bir şekilde ya{ına çekdim. Onun hamısını güzel iştiha ile, yavaş yavaş yédim.

Sizin eziz canınız için, öz heyatımda o va{te geder béle lezzetli {örek boğazıma gétmemişdi. O va{t yorğunluğ ve zehmet tamamıyla menden gétđi. İki ayağımı yerde möhkemlendirerek, iki gollarımı boyum çatana geder gabağa uzadarağ iki üç defe dalbadal gerneşdim. Bedenime ğonarağ meni acışdıran mozalanları öz dişlerimle govdum. Nehayet derecede éyş işret ve şadlığ içerisinde idim. Birden yaramaz ifrite uzağdan göründü. Men onun üreyini lap yandıрмаğ için tehğir ve töhmetine héç bir mehel goymadım. Eksine dil dodağımı yalayarağ mat mat ona ba{ırdım. Canabalinin yanında edebsizlik étmeyib onun mene yağdırdığı söyüşleri démirem. Bu heyâsız arvad geda {asiyyetli, tebieten ço{ağzı pis ve söyüşçül idi. Acığlanarken batınında ne var idise, hamısını diline getirirdi. Éle sözler déyerdi ki, éşşek olmağıma ba{mayarağ, men onları éşiderken {ecâlet ve eziyyet çekirdim.

Men yéne de öz dodağlarını sümürürdüm. Ona getiyyen é'tina étmirdim. Meşhur "Cavabe eblehan {amuşist"⁴⁰⁶ meseline riayet édirdim. Üzümü ondan dönderib dalımı ona çévirirdim.

O, heyâsız ifrite şallağını eline alarağ mene o geder kötek vurdu ki, sebr kâsam doldu, hövselem darı{dı. Ona üç şıllağ atdım. Birinci şıllağda burnu ile dişlerini birlikde sındırdım, ikinci şıllağda elini ezdim, üz ğaçmağa goyarken atđıđım üçüncü şıllağ me'desinin ağzına deydi ve huşunu itirerek yı{ıldı.

İyirmi nefer kendli uzun el ağaçları ve kemende o{şar ğamçılıarı ile mene hücum çekdiler. O ki, var meni döydüler. Nehayet yorulub gétđiler. Heyasız ifriteni de el ayağından tutub başğa bir terefe apardılar ki, onun müalicesile meşğul olsunlar.

Mürvetsiz kötek vuranlar menden uzağlaşdılar ve öz alverlerinde başğa işler ile meşğul olarken men yéne de fúrseti ğenimet bilib, başğa sebetdeki teze göyertileri bütünlükle yédim. O şirinlik bedenimdeki ağrını ve {esteliyi apardı.

Gözel tesadüf üzünden, camaat üstüme tökülüb meni insafsızcasına döydüğü zaman, bela méydanının merkezinde benim bağlandığım paya çekiş bekiş dartınma neticesinde la{lamışdı. Éle ki, göyertileri yéyerek ikinci sebeti de boşaltdım rahat oldum, {oşbe{tane, özümü bendden ğurtarmış ve bela torunu ğırmış gördüm, bu zaman üzümü kend yoluna dönderdim. Son derece sakit ve nazlana nazlana gédirdim. Yolda mene rast gelen adamlar palansız, yüksüz, sahibsiz ve öz başıma gétmeyime teeccüb édiridiler. Be'zileri déyirdiler ki, bu, no{tasını ğırıp tövleden ğaçmışdır.

Bir başğası:

- Bu yazığ dustağ{anadan ğaçmışdır, déye cavab véirdi.

- Yo{, yük altından soncuğlayıb ğaçmışdır, déye üçüncüsü dillendi.

Dördüncü:

⁴⁰⁶ Ahmakların cevabı susmaktır.

- Ne ise bir {etakârlıg étmişdir, dédi.

Béşinci kendli dédi:

- Bu özbaşınaya tenbéh étmek, béline goşa minib gétmek lâzımdır.

Men öz ağıllıgımı, yumşağıgımı, mülayimligimi sübut étmek için hemin béşinci kendliye yan aldım. Kendli elini benim baş gúlağıma çekerek, öz yoldaşlarına dédi:

- Eceb {oş {asiyyetli ve ziyansız héyvandır!

Onun bu sözlerinden men dodagaltı güldüm. Éy eziz ağa, fikirleşdim ki, sizin hemcinsleriniz biz döridayağılılar cinsinden ne geder artıg {ürafat denizine cummuşlar.

Açıg ve aydıdır ki, her bir zalım ve müsellet şe{s özünün eli altındakıları yola vérsa onlardan yumşağıg ve {idmet görer; eger pislik ve gobudlug étse, evezinde ziyan ve eziyyet görecekdir.

“Veşte zeruret ço nemaned goruz

Dest bégired seré şemşiré tiz”⁴⁰⁷

Biz eşşek cinsi yalnız özümüze yétirilen sedemelere gısas almağ isteyen va{t dikbaş ve inadıl olarıg. Démeli, eşref-i me{luğat ile bizim fergimiz budur ki, ne'met mügabılinda, mehebbetin evezine ziyankârlıg étmerik.

Ülâse, o kendli mene süvar olub, öz évine gétdi. Onun arvadı ve uşağıları meni dövreye alıb, cürbecür nevaziş étdiler. Meni sa{lamağ istediler. Merdlik eşşeklere me{s olduğı halda, insanlar özlerine aid étdikleri, için heyâsızcasına sahibimi terk éderék bu kendlinin évinde galmağı meslehet görmedim. Zira, insan cinsi déyilem ki, öz intıgamıma bir hudud goymayım. O, heyâsız gadından gördüyüm sedemeye evez olarağ, onun ağız burnunu ezmeyi, vurup yere sermeyi kâfi hesab étdim. Kendlinin évinden özümü bayıra atıb, yüyürerek yola düşdüm.

Öz sahibimin évine çatdıgda onun balaca gızı meni görüb gışgırdı:

- Baba, çoşsa nenemsiz gelmişdir, bes nenemi ne édidir?!

Sahibim otağdan bayıra çı{dı. Meni palansız ve gırıg no{ta ile gördü. Ya{ına gelib, benim göl gıçıma bir néce tepik vurarağ dédi:

- Éy a{mağ eşşek, bes arvadımı ne étdin, néce gaçdın? İlk növbede sene yüz gamçı vuracağam!

Menim didilmiş no{tamı başımdan çı{artdı; iki tepik de vurarağ meni otlağ çemene gönderdi.

Tek تنها çemene da{il olan kimi hay küy ve gışgırıg gúlağıma çatdı. Yavaşca otlağın etrafındaki çeperin yanına geldim. Başımı çevirerek yola teref ba{dım. Gördüm ki, ifrite sahibemi bir ta{tanım üstüne atarağ getirirler. Év ailesi garşılamağa yüyürerek, ağlayıb o{şayırdılar. Men aheste şekilde başımı gériye çekib, son derece ar{ayınılıgla otlamağa başladım.

Sahibemi éve getiren adamlar tefsilatı onun erine danışdılar. O da öz böyük oğlunu çağırarağ, ona uzun bir şallağ vérib dédi:

- Bu heyâsız dörd ayağıhya yüz gamçı vur. Ancağ gözle ki, ölmesin, giymeti kisemizden géder.

⁴⁰⁷ Kaçmağa imkân olmadıgı zaman.

El, iti (keskin) kılıcın ucundan tutar. (Sadi)

Menim ağam, eger siz Cenabali de benim yérime olsaydınız şübhesiz ki, menden de artıg gör{ardınız, lâkin bu işin çâresi için şâyed şüurunuz men geder olmazdı. Canı görumağ vacib olduğu için men özümde yüz gamçı yémeye tağet görmeyib, abırını ve malikiyyet hüğüguna riayet étmeyi bir kenara goyarağ, bir güşeden bayıra çı{dım, üzü sehraya doğru yüyürdüm, héç yérde dayanmır ve dala da ba{mırdım. O geder yüyürdüm ki, yorulub {este oldum. Ğulağ asıb bir ayağ sesi éşitdim. Bir tepenin üstüne çı{arağ öz etrafıma göz gezdirib héç kesi görmedim. Azad bir sûretde köksümü bura{dım ve Allah'a şükr étdim ki, zülmkâr maliklerin elinden ya{amı gurtardım. "İndi ne étmek lazımdır?" déye düşündüm, eger bu dövrde, bu etrafta ğalsam mütleğ meni görüb tanıyacağlar ve darta darta Musaabad kendine aparacağlar. Sahibimin évinde mene ğarşı gözlenilen eziyyet ve cezalardan penah Allah'a!"

Bir geder etrafa ba{dım. Özümü tek تنها gördüm. Özümün yazıglığıma ve yalğızlığıma biraz ağladım. Yéne biraz yoluma davam étdim. Nehayet bir méşenin kenarına çatdım.

Bu méşede a{ar bir çay, otlag bir çemen tapdım. "Allah Tâalâ mezlumların elinden tutan ve çâresizlerin dadına çatandır. Öz özüme dédim: Néçe gün burada ğalıb, biraz ete gana gelenden sonra daha uzağlara bir sefer édeceyem".

Ot yéyib, billur kimi saf ve serin su nüşcanlığla içdikden sonra, gün batdı. Hava ğaranlığlaşdı. Bir ağacın altına gédib sübhedeğ son derece rahat yatdım.

II. FESİL

Seher çağı, şirin yu{u ve tam istirahatden sonra heğıgi me'nada firavan yaşamağın şükrânesi için yanıglı ğelbden bir ne're çekdim. Seherin açılmasından bir lezzet aldım.

Yérin göyün en şerafetlisi olmağ iddiası ile bütün varlığı özünün alçağ meğamı hesab éden sizin tayfanızdan olanlar eger ara sıra seher tézden dursalar, sübh va{tı bir ses çı{arsalar kâinata ne minnetler goyduğlarını ve özlérinin néce öydüklerini Cenab Ali bilirsiniz. Güya, géce yarısı yu{udan durub alınlarını torpağa goymağla âlemi torpağdan ğaldırılmışlar. Biz uzunğulağlar zümresi ise dan yéri sökülmemiş ayılıb, loğalanmadan, héç kese minnet goymadan hezin sesle ne'metlere şükr édirik. Bu meziyyet ve üstünlüklerle fazillerin eşrefi olmağa leyağetimiz vardır.

ÓTülâse, seherin açılması ile tepeler ve düzenlikler, otlaglar ve çemenlikler bir birinden seçilmeye başladı. Ya{ınlığdaki esla héç bir héyvannın ayağı deymeyen otlaga, billur bir bulağın kenarına teref gédib, yém ve su ile özümü doydurdum. Ğarın to{luğu benim {eyal téllerimi herekete getirdi. İşin ağıbeti ve geleceyi hağğında düşünmek, fikirleşmek, hisslerim güclendi. Nehayet öz özüme "Men ki, bütün héyvannlardan ağıllıyam." dédim, ne için mütefekkirlerin yolu ile gétmeyim? Elde édilmiş ne'metin gedir giymeti ağılin nezerinde mechul déyildir. Arifler her bir nefesi genimet bilerler. Men de behiştî {atırlardan bu yérde bir istirahat édib, kéfe ba{ım, kéçen günlerim unudulsun. Fürset düşmüşken daha ğorhusuz ve daha salim yér a{taracağam. Teessüfler

olsun ki, teğdir tedbirle uygun gelmedi. Biz uzunğulağlar tayfasına tecrübeden bellidir ki, bizim tesevvür ve ferziyelerimizle gizli ganunlar da{ili sistemler arasında ferğ ve fasile az déyildir. Ço{lu tedbirler gözlediyimizin tamamile ziddine olarağ, ğetiyyen meğsede uygun te'sir bağışlamamışdır. Bilmirem, bu veziyyet insanlara da aiddir mi, meğsede çatmağ uğrundaki mübarizede sizin tedbirleriniz güçlüdür mü veya siz de müğedderatın ardınca sürünüb, talein esirisiniz? Eger ğeza vü ğederi deyişmek, tedbirlerden istifade étmek ğudretine malik olsanız ço{ memnuniyyetle sizin éşşeyiniz olaram yükünüzü menzile çatdıraram. Yo{sa, siz de işin ağıbetini bilmeyib, kelefin ucunu teğdiratın öhdesine bura{sanız bizden üstünlük iddiası étmeyiniz, bize cinayetler ve zümler reva görmeyiniz insafsızlığdır.

—ülâse, sefer fikrinden vaz kécib orada ğalmağ ğerarına geldim. Ne'metin bolluğü için şadlığ étdim, guyruğum ve ğulağlarım nikbinesine herlendi. Zalımların {atiresine bir néce şıllağ atdım. Ağnadım, pisler hağğında fikirleşmeden bir néce an otladım, sévincimden ağzımı açib ne're çekdim. Ğefleten, uzağdan bir it hürmesi ğulağıma çatdı. Yo{ kécmeden başğa itler de onunle ses sese vérdiler. Men el ayağımı yığışdırıb, boynumu şek tutdum, ğulağlarımı dala ğısararağ, iztirablı, sarsılmış hâlda dayandım. Ğelbimden kécđi ki, seher su içdiyim, çay derinliyi ve {elvetliyi é'tibarile meni {ilas éde biler. Hemin terefe yöneldim. Éle, ayağlarım çaya da{il olan kimi sahibimin büyük oğlu Seferğulu'nun kóbud sesini. O:

- Hay canım, héy babam héy, tap héy! Budur, éşşek reddi, buradan kécib. Orada yatağı me'lumdur. Hay a{tar, tap hay, olur ha déye itleri meni a{tarmağa ğızışdırdı.

Herçend ki, bu dil ço{ ğeribe ve {oşagelmez olduğundan éşşeklerin onu öyrenmeye reğbetleri yo{dur. Ğarşılığlı ünsiyyet ise o dili başa düşmeyi mene alışdırmışdır. İşin ne yérde olduğunu derhal başa düşdüm. Bedenime éle ğor{u düşmüşdü ki, ölmek isteyirdim. Lâkin sebr ve vüğar dairesinden kenara ayağ basmadım. Me'lumdur ki, rehmi ve merhemet sahibi Allah darda ğalmışların {ilâskarı, bîçârelerin ğömekçisi olar. Güya, men yazığa ğeybden dédiler ki, itlerin iyibilme hissleri onlara ancağ ğuruda rehberlik édir, suyun a{ını, iyi ve izi itirib aradan apardığı için onlar meğsedlerini daha izleye bilmezler. Odur ki, dörd ayağ da borç alıb, nefesim gelinceye ğeder su a{ımın eksine yüyürdüm.

İki saat ğédenden sonra dayandım. Ne it destesinin sesini éşitdim ne de imansız Seferğulu'nun, ğısgırtmasını. Yorğun arğın tövşeyib ter tökerek, bir ğeder dayandım, su içdim, çayın ğırağındaki otlardan bir néce deste ğırıb aşırdım. Suyun soyuğundan el ayağım kényimişdi, lâkin ğor{udan bayıra çı{mağa cesaretim yo{ idi.

Bir az istirahatden sonra tezedden yüyürmeye başlayıb kenara yayınmadan çayın mecrası ile ğédirdim. Bu va{t meşeden {aric olub sefalı bir göy çemene çatdım. Orada elliden artığ öküz otlayırdı.

Menim eziz ağam, Cenab Ali'ye me'lumdur ki, éşşek ile öküz arasında ister zahiri cehetden ve isterse {asiyyet é'tibarile külli ferğler vardır. Lâkin, bir sıra gözel sifetlerde her iki firğ bir biri ile o{şayırsız déyildir; o cümleden {éyir{ahlığla bir otlarğda ço{lu uzunğulağ ve ğaramal birbirine o ğeder de azar

eziyyet yétirmeden otlayar. Cenab Ali, insafla gezavet édiniz, bir stolda iki nazirin eyleşmesi ve ya{ud bir memleketde iki emirin hökmanlık étmesi mümkündür mü? Nefsin esiri, éhtiras ve tamahkarlığın düşkünü olan siz eşref-i me{luğat leyağetsizliyinizle beraber lovgalığın şiddeti üzünden dünyevi meselelerde hemişe mücerredlik ve tenhalığ a{tarırsınız.

Nehayet, oradaki öküzler benim gelmeyimi o geder de zererli görmediler, men onların gonağperverliklerine yüksek derecede giymet vérdim. İşıglı güneş altında bir saata ya{ın istirahat édib, eseblerimi ve ezelelerimi gızdırdığdan sonra, ayağa gal{arag, otlamağa meşğul oldum; bir eşşeyin iştahası geder o çemenlikden behre apardım.

Biz eşşek tayfasının sizlerden üstünlüklerinden biri budur ki, iştahamız geder yéyib doydudđdan sonra sabahın ze{iresi ve éhtiyatı fikrine düşmerik. Çünkü Allah'ı ruzi véren hesab édirik. Sizler ise İlahî ne'metlerden faydalandığımız zaman, lezzet aparmağ, şükr étmek evezine ze{ire ve éhtiyat toplamağ {eyalı ile öz hisslerinizi perişan édib, öz yédiyinizi béle bilmirsiniz...

“Çünké va keştem zi néykâre-bérun,
Rûy avar dem bé péykâre-derûn.

Âlemirâ loğme kördé der keşid,
Me'deem ne'rezânan hel mün mezid”⁴⁰⁸

Güneş batdı. Uzağdan iki kendli göründü. Onlar gelib benim yanımdan kéçdiler. Bir biri ile söhbet édirdiler. Nisbeten böyüyü özünden kiçiyé dedi:

- Ğardaş, déyiller bu cengele teze Ğurd gelibdir.

Başğası cavab vérdi:

- Ğurd? Kim sene dédi?

- Musaabaddılar déyirdiler ki, onların bir eşşeyini Ğurd yéyibdir.

- Bah, ne déyirsen, Musaabaddıları tanımır san? Özleri bu biçâre héyvanı öldürübler, Ğurdun boynuna goyublar.

- Ya{şısı budur. Sığırlarımızı tövleye aparmağ ve géce lolalarda goymamağ.

- Néce bilirsen éle de é!

Menim eziz ağam, bu sözleri éşitdim, lâkin yérimden esla terpenmedim. Bu çemende biten otlar o geder güvvetli ve hündür idi ki, kendliler meni görmürdüler. İnekleri kendlilere me{sus bir avazla çağırıp, onları bir yére toplayarağ, kende teref govdular.

Men hađđında danışılan Ğurddan Ğor{murdum. Bu o démek déyildir ki, biz eşşekler şir kimi olan siz kişilerden daha Ğehreman ve daha cesaretliyik. Biz

⁴⁰⁸ Mevlâna Celâleddin-i Rûmî'nin “Mesnevi”sinden alınmış bu iki beytin anlamı şöyledir:

–Tariçî çarışmadan Ğurtarçağın,
Da {ilî herbe girmişdim, bir ba{ın.

Âlemi bir loğma tek uddum yéne,
Me'dem ise Ğışırır: Azdır mene!”

de görürü. Görümamış ve görümayan ancağ ağılsızdır. Musaabadlıların gurd terefinden öldürülmüş hêsab êdikleri hağğında danışdıgları êşşek, Cenab Ali'nin nökeri men olub, özümü diri ve sağlam gördüyüm için gurd olmasının yalanlığımı bilirdim.

Géceni nehayet derecede fikir rahatlığı ve arıayınığla yuıladım. Seher tézden duran kimi, yuıudan oyanarken, sizin dédiyiniz kimi gelyanaltı édirdim. Bu vaıt mal ğaranın yavaş yavaş uzağdan çemene teref geldiyini gördüm. Lâkin bedbeıtlik üzünden iki iri it de onlarla idi. Uzağdan iy anlayan kimi hürmeye başlayıb, mene teref cumdular.

...

Men çemenlikden baş götürüb yaınığdaki méşeye ğaçdım. Héy yüyürdüm, nehayet bir çemene çatdım.

Biz sizler kimi öz saat ve değigelerimizi müeyyen étmek için bir cihaz iıtira étmemişik. Ye'ni, o cihazı ki, sizlerin ölüme ve mehve doğru yaınılaştığımızı hêsablayır. Allah bize éle şüür vérib ki, biz vaıtı aletsiz de anlaya bilirik...

Men méşedeki çemenliye çatdığda me'lum oldu ki, evvelki çemenden néce ağac uzağlaşmışam. Musaabad'dan, benim eziyyet ve ezab mekânım olan o yérden on ağac uzağda olduğum için daha bir adam meni tanımır, meni tutub zor ile zülmkâr sahibimin yanına aparmağ görüusu yoı idi. Bundan sonra gizlenmeyimin me'nası yoıdur. Artığ tedbir hökm édirdi ki, özümü aşkâra çııarım ve daha héç kesden görümayım.

“EHMED'İN KİTABI” ROMANINDAN

EHMED MEKTEBE GÉTMEK İSTEYİR

Ehmed, bu gün seher tézden yanıma geldi. Néce vereğ kağız, iyne ve sap da özü ile getirmişdi. Edeb ğaydalarını yérine yétirdikden sonra onları benim ğarşıma ğoydu ve şahiş éledi ki, onun için bir defter tikem.

- Sen defteri néylemek isteyirsen? déye ondan soruşdum, ye'gin günde néce defe ağlamağımı yazacağsan, yaıud oynamağ için topladığın daşların sayını ğeyd édeceksen. Belke bacın Mahruı'un ve Hekim Mirze Nesir'in şeklini çekeceksen? (Bu Mirze Nesir bizim évin daimi hekimidir. Énli ve uzun sağğalı vardır. Ehmed çoı vaıt onun şeklini çeker ve sağğalını te'rifleyerdi. Be'zen de Mahruı'un şeklini lap oışar çekerdi.)

- Men indi ağlamağımın sayını azaltmışam, déye Ehmed cavap vérdi. Daşlarımı da indi bu saat sayıb Mahruı'a taşırmışam. Ğırı iki denedir. Mahmud'un bağısladığı ğar kimi ağ iki daşı ve parıldayan şeffaf bir ğara daşı sizden başğa héç kese vermerem. Defter hazırlayıram ki, Mahmud'la mektebe gédim ve onun müellimi benim için elifba yazsın.

- Menim gözümün işığı, dédim, oıumağ senin için hele tezdır. Eger Mahmud'a ders véren aıund yér üzündeki başğa medenî ölkelerin

mekteplerindeki müellimler kimi pedagoji tehsil alıb, müellimlik hüğüğü gazanmağ için imtahan vérmış olsaydı, bizim te'lim ocağlarımız medenî milletlerin te'lim ocağları kimi olsaydı, bizim elifbamız başğalarının elifbasının onda biri geder asan olsaydı, senin mektebe gédib ders o{umağına razılığ vérerdim. Lâkin elifbamız o geder çetin, te'lim veziyetimiz o geder yaramazdır ki, men üç il bundan sonra béle, senin mektebe gétmeyine icâze vérmem.

Éhmed menden incidise de susdu. Hamıya me'lumdur ki, mehriban ata özünün ğabiliyyetli ve şirin dilli oğlunun mümkün olan {ahişini çetindir ki, yérine yétirmesin. Ancağ ne édim, bizim te'lim şeraitimizin nöğsanlı olması mecbur éledi ki, men onun {ahişini yérine yétirmedim. Yér üzünün başğa milletlerinin uşağları öz ana dillerinin herflerini oyuncaglar vasitesile öyrenirler. Mektebe gédene geder yazıb o{umağı asanlığla bacarırlar. Bizim vetenimizin uşağları ise onların eksine olarağ elifbanın çetinliyi üzünden beş il tehsilden sonra bir kelmeni béle düz o{umağı bacarmırlar. Efsuz ki, bizim büyük dövlet ğulluğularımızın millî tereğğimizin esas vasitesi olan bu mühüm meseleye zerre geder de fikir vérmir ve bu hağda danışmağı özlerine lâyiğ bilmirler.

Ehmed ğal{ıb gétmek isteyirdi ki, dédim:

- Sadığ'a tapşırılmışam ki, bu gün sizi kendirbaz tamaşasına aparsın.

O sévincek gétدی ve men öz işimle meşğul oldum.

... Uşağlar tamaşaya géttiler. Onların ğayıtma va{tı ya{ınlaşmışdı ve men nigâran idim. Tüsüsile ondan öteri nigâran idim ki, Ehmed menden incimişdi. Çünkü mehriban atalığın vezifesi uşağlarının ya{şı {ahişlerini ğebul étmektir. Ne édim ki, müeyyen üzürlü sebebler onun {ahişini yérine yétirmemeyime mecbur étdi. Lâkin ömür olsa, mektebe gédene geder onu élmin be'zi meseleleri ile tanış édeceyem. Yazmağı ve o{umağı öyredeceyem. Çünkü onun fövğél'ade iste'dadı vardır. Her cüre çetin metlebi ona danışsan, başa düşeceyine şübhe yo{dur.

Uşağların ğayıtmağ va{dı ya{ınlaşdığca benim yardımcılığım daha da artırdı. Birden gördüm ki, Ehmed'in nuranî ve letif üzü benim ğaranlığ ğelbimin évine ışığ saçdı. O, ço{ şad idi. İçeri da{il olmadan, ğapıdan salam vérib ğayıtdı.

- Ne için içeri gelmirsen? déye soruşduğda béle cevap vérdi:

- Ata, icaze vérin gédib yo{layım görüm benim çepişime yém ve su véribler ya yo{? Daşlarımın sayına da baş çekim. Sonra gelim.

- Ehmed gédib özünün "mühüm idare işlerini" yérine yétirdi ve ğayıtdı.

Ondan soruşdum:

- Daşdarımın sayı düzdür mü?

- Beli, dedi.

- Mahru{e ister saysan ve isterse saymadan her ne tapşırsan düzgün sa{layar. Hemişe sizin dédiğiniz mesleheti tekrar éder: "Amanatı ğorumağ insanlığın birinci vezifesi ve imanın esasıdır". Men ona:

- Senin çepişin to{dur?, diye müraciet étdim.

O, ise béle cevap vérdi:

- Meni ğören kimi atılıb düşmeye başladı. Güman éledim ki, acdı. Çörek gösterdim, lâkin yemedi. Su vérdim, içmedi. Me'lum oldu ki, bir neçe saat meni görmediğ için gelmeyime sévinir.

Men ona dédim:

- Tamaşada her ne görmüsen benim için danış. O söhbetine béle başladı:

- Danışmaya layiğ bir şey görmedim... Yoğun bir ip çekmişdiler, onun üzerinde bir cavan oğlan elinde bir uzun ağac tutarağ, atılıb-düşürdü. Bir néçe nefer aşağıda üzünde gorhunc bir sün'i maska tel'eklik édirdi. Me'nasız bir iş idi. Kéçen il siz meni Erkin Klubuna aparmışdınız. Ha orada camaat lojalarda güzel gayda ile oturmuşdular, men boyda küçük uşağlar nazik meftulların üzerinde oynayırdılar. Néçe de celd hareket édirdiler! Sonra, zerif bir nocavan ergenun alıb, güzel sesle ürek açan neğmeler o{uyurdu.

- Doğrudur, dédim, senin kéçen il gördüklerin Firengli idiler. Onlara uşağlığdan meşğ ve te'lim veribler. Ço{usu yétim ve kimsesiz uşağlardılar ki, o{umağın sayesinde her il ço{lu gelirleri vardır. Elmin semerinin dadını bildikleri için gelirlerinin ço{usunu özleri kimi yétim uşağların te'lim terbiyesine serf édirler.

Bu halğın maarifcilerinden be'zisi her il üç tamaşa gösterer ve onun bütün gelirini kâsıblara {erçleyerler. Bunların içerisinde ister gadın ve isterse kişi élesi vardır ki, her il teklikde yarım kurur (250 min mütercim) tümen gelirleri olur. Ço{ vaht bu {anendelerin be'zisi bir saatlığ çı{ışları için üç min tümen pul alır ki, bu pulların hamısını birden kâsıblara bağışlayır.

İnsan ve uşağlar sehlidir, Firengiler milçekden tutmuş tâ file geder bütün héyvanları terbiye édirler. Onlara oyunlar öyredibler, méymun, kéçi, it, at ve fil hamısı e'la aktyorlardılar. Méymun mektub yazır, ordu sergerdesi olur, öz goşununu sıraya düzüb başğa méymunla vuruşdurur. Bir méymun ölerken başğa méymunlar onu musigi neğmeleri ile aparıb defnédirler. Méymun maşınla paltar tikir, nerd ve şahmat oynayır. At özünü ölülüye vurur, başğa atlar ona yas tutarlar. Az adam tapılar ki, atın tullanmağ ve dövre vurmasını görmemiş olsun. Fil éle işler görer ki, tamaşacıları héyran éder. Teğigeten bu "şüurlu héyvani ehlileşdirilmiş héyvanların heç birisi ile mügayese étmek olmaz. Bedeninin yöndemsizliyiye, kôbudluğuna ve gaydasızlığına ba{mayarağ onun geribe "şüuru ve idrakı" vardır.

Ehmed soruşdu; ata, heğigeten milçeyi ele öyrenmeyi⁴⁰⁹ terbiye édibler?

Dédim:

- Milçek en azı on defe bireden böyükdür. Eger eşitsen ki, bir İngiliz birenî faytona goşub sürür yégin daha ço{ teeccüblenersen. Avropalıların çetin tercüme işlerindeki sebr ve metanetleri ile tanış olmayan adamlar birenin fayton çekmeyeine çetin inanar veya tesevvür éderler. Lâkin, şübhe édilmez sened vardır ki, İngiltereli bir nefer {oruz gözü boyda dört çar{lı bir karéta düzeltmiş, bir düyüm uzunluğunda tük zencir vasitesile terbiye étdiyi birenî ona bağılayıb, vereğın üzerinde sürermiş. Bireler dayanan va{t kibriti yandırır, uzağdan éle tutardı ki, odun herareti onlara te'sir éder ve haman an harekete bağılayardılar.

Ehmed bütün diğgetini toplayıb fikre getmişdi. Güman éledim ki, öz çepişine kendirbazlığ öyretmek isteyir. Birden o dillendi:

- Ata, buyurdunuz ki, filin "şüuru vardır?" Onun şüuru haradan

⁴⁰⁹ Ele öyren- : Ele alıştırma. Hayvanları terbiye ederek istenileni yaptırmak.

me'lumdur?

- Men béle cavab vérdim:

Hemişe insanın ve héyvanın gösterdiyi emel onun şüurunun ço { ve az olmasının delilidir. Tesevvürsüz “şüursuz” onda héç bir hareket baş vérmaz. Onun kiçik ve yaşı gözleri hemişe son derece edebli halda sahibine teref intizardadır. Bütün héyvanlardan büyük ve güvvetli olan file her va { t mürciet édende onun veziiyetinden aşkar me'lum olur ki, bütün emleri éşidir, anlayır tabelikle yérine yétirir. Eger lazım gelse sahibinin gösterişinin eksine hareket éder ve onun sehvinin düzelder. Sahibinin gösterişinin sehvi olduğunu, özünün işinin ise {eyirli olduğunu başa düşse de yéne onun suretinden artıg görmek olar ki, başa düştüyü kimi icra étmesinde fikirdedir. Mütereddüd halda sükût éder ve ba { ar. Ağıllı ve tedbirli adamlar kimi bütün iş ve hareketlerinde telesmeden netice a { tarar ve uzağgörenliğ éder. Gözlenilmez hadiseleri nezere alar. Bu héyvanın simasından bütün işlerin diğgetle nezere alınması müşahide olunur. Eger sahibi hazırırsa, ya orada déyildir, ölmüşdürse ona éle diğget yétirir ki, öz sahibinin buyuruğunu teğlid étmekte düzgün ve {eyirli hareketini teğdim étmek her bir müşahideçide şübhe goymaz. Filin her kes ile ünsiyeti olsa çalışar ki, onu özünden razı salsın. Eger kimse ona yérsiz eziyyet vérsé intigam alar. Tüsusi elametleri öyrenir. Musiği aheği ile éle oynayar ki, yumurta ayağının altında sınımaz. Bunlar ki, danışırım meger onun “şüurunun” sübut étmek için kâfi déyil? O büyüklükde beden gâdadı ayağından éle atar ki, héç kim éşitmez. Eger dar bir kéçid garşısına çı { arsa özünün kéçe bilmesi için evvelce divarları yı { ıb yol açar.

Filin güvveti atdan altı defe ço { dur. Dörd { alvar (1200 kilogram-mütercim) yük aparar, suda üzme ve guruda yüyürmek bacarar. 200 il ömür éder. Bir defe Madagaskar adasında filin sahibi (Hince buna “ğernağ” déyirler) özünü köstermek için elindeki Hind gözünü filin başında sındırmağ isteyirdi. Értesi gün fil bazarda bağgal dükânının gabağından kéçerken o gözlerden birini götürüb sahibinin başına éle vurur ki, o, yérindece can vérdi. Bu héyvanın bütün duyğu sinirlerinden yaranmış {ortumunun kiçik {urma danesini götürmekden büyük ağaçları dartıb çı { artmağa geder iste { adı vardır. Bir İngiliz zabiti yazır ki, topçulardan bir neferi maaş alan kimi biraz alkol alıb top { ananın fillerine içirderdi. Bir gün hemen topçu mest halda gelib fillerin arasında gizlendi. Dostları onu a { tarıb tapdılar. İstediler aparsınlar, filler goymadı. Kéfinin yu { u aparıb onların a { ularının yanına düşüb yatdı. Héyvanlar onun rahat yatması için ayılmayınca a { urun yanına gétmediler. Topçu seher va { tı ayılıb özünü fillerin ayağı altına serilmiş görüb gör { ur. Filler öz { ortumları ile, onun başını, üzünü sığallayarağ, başa salırdılar ki, gör { madan, vahimeye düşmeden çı { ıb gétsin.

Başga bir zabiti yazır ki, Singapur seferinde yolda bir nefer topçu topun arabasından éle yı { ıldı ki, arabanın dal çar { ı mütleg onun üzerinden kécmeli ve garnını yırtmalı idi. Ar { adaki top arabasının fili topçunun düşdüyunü görcek {ortumu ile arabanın derhal dal çar { ını yu { arıya galdırıp sa { ladi ve yı { ılmış kişiye, saniyenin dörde biri erzinde, ayağa gal { mağa, canını tehlikeden { ılas étmeye fúrsat vérdi. Franklin déyir ki, Hindistan'da men olduğum évin sahibi öz kiçik uşağını file tapşırıp géttdi. Uşağ gelib filin gılcasından tutub ayağa dururdu, guyuğundan yapışırđı, be { zen filin yémi olan budağ şa { elerine, otlara sarılıb

ğalırdı. Bu héyvan onların hamısını yavaşcadan kenara çekib ve uşağı götürüb öz yanına göyürdü. O déyirdi ki, benim zennimce héç bir méhriban dayenin bu héyvandan artıg sebrî ola bilmez.

Vaıtı ile Hind zadagânlarından biri évlenmişdi. Gelin öz hemsöhbetleri ile çııb onun için hazırlanmış otağa gédirdi. Év sahibinin bağçada olan minik filî gelinleri tebrik étmeye meşsus olan oradaki bir gülü derib örtumu ile yuarıya galdırdı. Her kim istedi ki, onu alsın vérmeydi, gelin elini uzadan kimi vérdi. Gülü vérenden sonra başı ile tebrik hissini bildirib öz razılığını ve şadlığını aşkâr suretde gösterdi.

- İndi nécedir, hamısı bu héyvanın şüür ve idraki için bir delil déyildir mi?- déye soruşdum.

- Doğrudur, Ehmed dédi. Bunların hamısı şüurun olması için sübutdur. Men bundan sonra filden görşmaram, bilirem ki, eger men onu incitmesem benimle işi olmayacağıdır.

- Év héyvanlarının héç birisinden görşmağ lazım déyildir. Çünkü onlar şetekâr déyildirler. Ve şanacağları vardır. Eger vaıtım olsa ço küçük héyvanların şüuru hağğında da sene danışaram. Onda şüurun yaratıcısını öyener ve görersen ki, onun yaranmasında néce héyran édici âlem yerleşir. Şarışgadan tutmuş file geder her birinin biri birinden néce ferğli "şüurlu", "kütbeyin"liyi ve tebiî iste'dadlarını şerce vérmek kéşiyinde dayanmışlar.

EHMED'İN SINAĞI

Bu gün ço işim var idi. Buna göre, seher gündekinden téz yuıdan durdum. Bir saatdan sonra şapını döydüler. Me'lum oldu ki, Sadıg çay getirmişdir. Uşagların kéfini soruşdum.

- Çay içirler, dédi.

- Tanıma de ki, onları benim yanıma buraşmasın, dédim. Çünkü vacib işim vardır. Ticaret işlerinde bu gün yazıb poçtaya vérilesi bir mektubu bir gün géç téz yazmağla külli miğdarda şesaret olabilir. Sadıg géttdi. Özünün sözünde ve işinde sadıg olan bu Sadıg on ildir ki, mene gulluğ édir. İster seferde isterse burada olduğum vaıtlarda o, benim rahatlığımı te'min étdiyi kimi, men de öz övladım kimi onu sévirem; onun şayışısına şalırım, süfre başında eyleşdirib yédizdirirem, çünkü sakit şidmetçi dünyada her şeyden daha artıg az tapılandır. Her kes gerek sadıg şidmetçinin gedrini bilsin, şüsuuile, işin ve peşenin ço luğu üzünden sadıg kömekçiye ve icraçıya ehtiyacı olan şesler gulluğcunun gedrini daha ço bilmelidirler. Gulluğcuya şüsusi münasibet yaradılmalıdır. Gulluğcu ile iş sahibi arasında méhribanlıg ve bağılıg olmalıdır. Yoşsa, azad bir insanı feget maaş vérmek hesabına gül étmek mahaldır.

Sadıg géttdi. Bir az sonra Ehmed'in ağlamağ sesi eşidildi. Özümü saşlayabilmedim, telesik, hâlda şaldım. Eteyim ştekâna toşundu, çay calandı ve yazdığlarımı da bütün korladı.

Pillekânlardan aşagı düşdüm, gördüm ki, Ehmed yıılıb ve başı pillekâna deyişdir. Şaldırdım.

- Yéne ne olubdur? soruşdum.

- Gündeki kimi, yanına gelib elinizi öpmek isteyirdim, dédi. Anam mané oldu. Yüyürdüm, yııldım, başım sekinin daşına deydi.

- Men özüm tapşırışdım ki, yanına bura {masınlar, dédim. Sen ne için ananın sözünden çı {dın? Her kes öz böyüyünün sözünden çı {sa, senin kimi, başı daşa deyer.

Yu {arıya gétdik. Ehmed benim otağında gördü ki, stekan calanıb ve bütün yazılarımı isladıdır. O, soruşdu:

- Ağa bunu kim calamışdır? Men cavab vérdim:

- Senin ağlamağ sesini eşitdim. Telesik hâlda gal {arken eteğim istékâna to {undu ve çay töküldü. Menim zehmetlerim hedere gétdi.

- Siz meni öz ziyaretinizden mehrum étmek istediğiniz için zehmete düşdünüz, déye o dillendi. Ehmed'in bu cüre yerli iradından teeccüblendim ve ona dua étdim.

Bu va {t gapının ağzından zerif bir nefesin sesi eşidildi. Gördüm ki Mahru { 'dur. O déyir:

- Ağa, mene de icaze véritersiniz ki. Huzurunuzda gelim? Men ağlamaram, sizin icazeniz olmadan héç neye el vurmaram. Elinizi öpen kimi gayıdaram.

İçeri çağırdım. Üzünden öpdüm, Ehmed söhbetin başını açmağ isteyirdi. O benim könlüsüzlüyümü görüb dédi:

- Ağa, indi ki, sizin işiniz vardır, onda bir karandaşla kağız vereği mene vérin, Mahru { 'la gédek öz otağımıza. Orda bir şey yazaram, ya da şekil çekerem.

Karandaşla kağız vérdim, aldı ve menden soruşdu:

- Karandaşı neden düzeldirler?

Gördüm ki, yazmağ ifadesini başa çatdırdım; Ehmed karandaşı öyrenmekle kifayetlenmeyecektir. Ondan sonra, mürekkebi soruşacağdır, sonra ye'ğın ki, kâğız hağğında sual vérecektir. Güman éledim ki, şâyed karandaşı danışmağla gane olacağdır.

Bu esnada onun çepişi meleseydi, Ehmed ağa onu tebrik étmeye géderdi ve mesele de sabaha galardı. Déyesen bu gün çepiş de yu {uya galıdır. Gerek Ehmed'e cavab vérim. Söze başladım:

- Karandaşın çubuğunun ortasındaki gurguşuna o {şar şeye "grafit" déyirler. Evveller sehv olarağ, grafit gurguşun bilirdiler, sonra me'lum oldu ki, daşkömürün bir çinsidir. Şeffaflığda gurguşuna o {şayır. Grafit tebiî hâlda, ye'ni me'denden çı {arılarken göy rengli ve filiz kimi parıltılı olur. Ço { yumşağ ve téz sinandır. Bundan evvel, onu me'denden çı {dığı kimi sösü inyesi yoğunluğda yonur ve şimşad ağacından olan çubuğun ortasında yerleşdirirdiler. İndi ise, grafiti sürme kimi ezir, düde ile garişdırıb {emir édir ve od küresinde bişirirler. Bişenden sonra dörd künc keserek, şimşada o {şar çubuğun içerisine berkidirler. Sonra deste deste bağlayıb, kağıza büküb satış bazarına çı {arırlar.

- Sizin rengli karandaşlarımız vardır hâ, Ehmed dédi, onları da grafitden düzeldirler?

- Onları da hemin gayda ile düzeldirler. dédim. Ancağ, grafitden yo {, çünkü grafiti yağda hell édir demire göy reng kimi çekirler ki, onu paslanmağ goymasın. Çar {ların milleri sürtülüb yéyilmesin ve ço { ömür sürsün déye onlara sürtürler. Grafitden eritme gablaları da düzeldirler, çünkü od'a dayamlıdır, ne yanır

ve ne de çatlayır.

Sözü burada bitirdim. Zennétdiyim kimi, Ehmed karandaşı başa düşmekle kifayetlenmedi ve dédi:

- Ağa, bes kağızı neden düzeldirler? Néce düzeldirler?

- Kağızı köhne eskilerden, pambığ, ipek v.s bitkilerden, élece de samandan, ağaçdan düzeldirler. Her ne olsa, ilk matérialı {üsusi bir maşınla doğrayır, sonra un kimi üyüdürlür, ğaynadıb ğarışdırırlar. Témire o {şar ğeribe bir material emele gelir. Ondan sonra, bu iş için i {tira olunmuş {üsusi bu {armaşının çar {larının ağzına véirler. Derhal, başğa terefden yüz min métrlerle uzunluğu olan ğurudulmuş kağız çı {ar. Başğa bir dezgahla onları istenilen formada kesib bağlayır, péçat vurub, istedikleri satış bazarına aparırlar. Tüsusile, Asiya bazarlarına, çünkü her şeylerinin ço { ve bol olmasına, telebatın artdığına ba {mayarağ, hele de özlerinin fabriki yo {dur. Avropalılar getirib satırlar. Kağızın ilk i {tirasını Teta ehline nisbet véirler. Ereblerin Endelis'i aldıkları va {t kağızı pambığdan düzeldirmişler, onu şüleyirdiler ki mürekkeb yayılmasın. Bu cür kağızları mektublara serf édirdiler. İndiki kağızlar fabrikden şülenmiş halda çı {ır.

Ehmed ğulağ asırdı ve fikirde idi. Teyalına geldi ki, indi yér üzerinde kağızdan düzeldilen bütün şeyler hağğında sual véerecektir. O va {t kağızdan düzeldilen saat, çer {i ve eĝreblerinden tutmuş, Amerika'da imaretler ve binalar için düzeldilen ğapı pencere, bu {ar maşınları için çer {ler, ğalın ta {ta, elli metrik hündürlüyü olan yoğun sütunlardan söz açmalı idim. Élece de danışmalı idim ki, Alman ğoşunları öz atlarına kağızdan nal vururlar; yér üzerinde kağızdan mecmeyi, boşğab, nelbeki, ğenddan v.s şeyler düzeldib yayırlar. Bunları ona etraflı şerh étmek lazım gelirdi. Ya {şı oldu ki, bu meselelere el atmadı. Feĝet:

- Kağız i {tira olunana ğeder dünyanın ehalisi öz yazılarını néce zebt édirdiler? déye soruşdu.

- Deri pérgamentin ve papirusun üzerinde, déye cavab vérdim. Üç min il bundan evvel yazılmış, indi tapılan yazıların ço {usu papirüs üzerindedir.

Bu va {t ço { çetin bir şey fikrimden kéçdi; Ehmed, şayed, ğedim {etlere el atar, mi {i, héroğlifi {etler dövründen, ebcedin ve saire ğedim yazılardan tutmuş hazırkı müasir i {tiralara ğeder sözü çekib uzadar. Az ğalırdı ki, ğelem {etlerinden tutmuş çap maşınlarına, kitab senetine, tari {i i {tiralara dair suallar vérsin. Allah'a şükür ki, bu meseleler de ortaya gelmedi. Béle bir sual ile kifayetlendi:

- Ğelem, hemin ğelemdir ki, indi işlerin, ya {ud başğa bir şeydir?

- Demir ğelemler hemin bu ğördüyün ğelemler idi ki, her yérde éle bu cür adlanırdı.

Éle burada söhbeti ğurtarmağ isteyirdim. Buna göre de:

- İndi daha ğedin, aşığı, dédim. Orada meşğul olun, benim de işim vardır.

- Ağa, déye Ehmed dillendi. Eger mürekkebin de néce ve neden hazırlanmasını danışsanız, daha başğa bir sual vérmerem.

- Mürekkeb neyine lazımdır? Mahru { ona dédi. Gel gédek.

- Sen eger benim işlerime ğarışsan, öz daşlarımı senden alaram, déye Ehmed cavab vérdi, bu ğün alacağım şirniyyatdan da sene vérmerem.

Mahru {:

- Men de goymaram ki, benim şeklimi çekesen; çepişini de öz otağıma bura{maram. Sene vérdiyim gızıl zenciri de geri alaram.

Gördüm ki, iki nefer hörmətli şe{sin arasında soyuğluğ baş vérecekdir. Béle hallarda işin ğarşısını almağ insanı vezifedir. Odur ki, dédim:

- Heç biriniz bir birinize o dédiklerinizi étmeyin. Mürekkebi hazırlamağ üsulunu danışaram. Onun terkibi béledir: Mazı ile düdeni birbirine ğarışdırar, azca demir ve tikirge da{il édereğaynadırlar. Ğatı ve parlağ olan va{t mürekkebdir. Bu cür mürekkeb düzeltmek iki min ilden beri insana me'lum idi. Élece de yağı ve südü olan bitkilerin her birinin suyundan da mürekkeb düzeltmek olar. Eger soğan suyu ile kağız üzerinde yazsan, ğuruyandan sonra héç ne görünmez, ancağ odun üzerine tutduğda sabit {et görüner. Kağız islansa da, o {et gétmir. İnsanın, héyvanın ve niluferin de südü ile o cüre yazmağ olar.

Ehmed bu izahatdan sévincek oldu. Mahru{la birlikde gétdiler, men de öz işlerimi ğurtarıb bayıra gétdim.

Gün ortadan sonra ğayıtdım. Heyetde, hovuzun başında izdiham var idi. Bir şey başa düşmedim. Pillekânlarla yu{arı ğal{dım. Gördüm ki, pillekânların üstüne ğara düde tökülmüşdür. Géri ğayıtdım, Sadığ'ı çağırmağ ve onun kéfini soruşmağ istedim. Gördüm ki, Ehmed'i başı gözü ğara halda getirirler. Başa düşdüm ki, mürekkeb düzeltmek istemişdir. Onun veziiyetine gülmeyim geldi. Ehmed meni gören kimi dédi:

- Ağa, ne ğeder zehmet çekib, dudkéşin içerisinden, düdeni çı{arıb eteyime tökdüm, mı{, kasa, mazını da dédiyiniz kimi hazırladım. Od yandırıp mürekkeb ğayıрмаğ isteyirdim. Anam geldi, kâsanı alıb yere tökdü ve zehmetimi heder étdi.

- Düdeni pillekânların üzerine ne üçün tökmüşdün? déye soruşdum.

- Evvelce getirib size göstermek istedim, dédi. Yo{ idiniz, biraz kağıza töküb pencerenin ğabağına ğoydum ki, gelenden sonra ba{asınız. Belke, eteyimden pillekânların üzerine de tökülmüşdür.

Men derhal pilleleri unuttum. İsteyirdim, Ehmed'e déyim ki, her cür ğara düdeden ya{şı mürekkeb düzeltmek olmaz; yağlı düde lazımdır, onu {ususı olarağ alırlar. Bunu da démedim ve yu{arıya ğal{dım. Gördüm ki, pencerenin ğabağında da bir kâğızın üzerine bir ğeder düde töküb ğetmişdir. Külek ğal{arağ hamısını évdeki {alının ve kağızlarımın üstüne sepmişdir. Ne étmek olardı? Güldüm. Çağırdım geldiler, min zehmetle temizlediler.

Ehmed'in mürekkeb ğayıрмаğ baş tutmadığı üçün, özünün ve başğalarının bu ğeder zehmeti ile kifayetlenmeyib, fikirleşmişdir, ki, gédib soğan getirib sı{sın, suyunu çı{arıb mektub yazsın. Onu odun üzerine tutarağ, {etti Mahmud'a göstersiz, bélelikle, öz ustalığını nümayiş étdirsin. Bizim bu işten {eberimiz yo{ idi. Birden yéne Ehmed'in ağlamağ sesi ucaldı. Aşağı düşdüm, gördüm eylemişdir, şişmiş gözlerinden yaş a{ır. Ğarşısına böyük bir soğan, bıçağ ve sınığ nelbeki düşmüşdür. Götürdüm, adamları çağırđım geldiler, onun el üzünü yudular. Me'lum oldu ki, soğanı kesirmiş, onun yağından gözleri acışmış eli ile gözlerini sürtmek istedikde daha da pis olmuşdur. Bıçağı atıb nelbekini de sindirmişdir. Ağzının ve gözlerinin suyu bir birine ğarışmışdır. Gülünç bir veziiyetde idi. Sakit olandan sonra {oşa gelim ve ince sesle dédi:

- Ağa, bes ne için démediniz ki, soğanı keserken adamın gözünü yandırır?

- Menim ezizim, dédim, men her şeyi bir defede déye bilmerem, adamın gözü tekce soğandan açışmır, uçan yağı olan her bir bitkini keserken yağı etrafa galır. Gözün perdesi, insan suretinin başğa hisselerinden zerif olduğu için ona daha téz te'sir édir ve yandırır. Soğanda bu yağ olduğca ço{dur.

Görünür ki, Ehmed'in bu sınağdan da {oşu gelmemişdi: Sabah özünün çepişinin südü ile mektub yazıb Mahmud'a gösterecekdir. Ehmed gétdi, men öz özüme dédim: "Yérsiz bir söz ne géder benim ve başğalarının zehmetine sebeb oldu. Bundan sonra uşağın sınağdan çı{ara bileceyi işi héç va{t ona öyretmerem".

“TÉYİR-TAHLARIN MESLEKİ” ROMANINDAN

ÉLÉKTRİK DEYİRMANINDA

Günortadan sonra Mirze Mahmud bizi deyirmanana ba{mağa apardı. Çayın sahilinde dörd mertebeli bir bina tikmişdir. Düzetdiyi éléktrik maherriki vasitesi ile deyirmanı işleden haman sudan müfte enerji alarağ, her biri on şamlıg heşdat éléktrik lambası yandırır. Sün'i şelale düzeldibler. Deyirmandan çıan su dörd arşın hündürlükden yere döşenmiş daşların üstüne tökülür ve altı arşın éinde a{arağ ço{ sefalı ve teravetli menzere yaradır. Deyirmanın garşısında bir bağ salmışdır. Yaşı ağaclar calağ éderek, her cüre iri cinsli méyvelerden yétişdirmişdir. Hokter ve Frengistan'dan ço{lu téz yétişen méyveler getiribdir. Düzeltdiyi gaşeng bir yaşıl galéréya ço{ yaşı mehsul véir ve bu me{sul yaşı da satılır. İki cüt pus çuğun daşı vasitesile her gün gir{ {arvarkepeksiz un alarağ, elli tümen gelir götürürler. Mü{telif Hollandiya ördekleri ve toyu{ları, habéle başğa guş növleri bécermişdir. Bunların dörd aylıg cücelerinin yarım batman eti vardır. Yumurtalarının ço{usu iki sarlıdır.

Onun zehmet ve se'ylerinin neticelerinden lezzet aldım. Mektebde ondan eşitdiyim gelecek tesevvür ve arzularının ço{usuna nail olmuşdur. Onu te'rifledim. O, béle danıştırdı:

“Gayıdandan sonra dövlet aparatında işlemeyin ehemmiyeti olmadığını görüb éve gayıtdım. Bunları yüz zehmet ve çetinlikle düzeltdim. Yaşı demirçinin, mahir neccarın ve işbilen fehlenin olmaması üzünden neler çekdiyimi bilmirsiniz. Hamısının layihesini özüm hazırlamışam. Evvelce nümune modelini gayırdım ve bundan sonra vérdim düzeltdiler. Üç ildir ki, deyirman işe düşmüşdür. Geliri hiss olunan kimi bizim varlıklarımızın pa{ıllıgı tutdu. Onlar da düzeltmek istediler. Özlerinin savadı olmadığı için ço{ va{t işleri yarımçıg gahırdı. Gédib {aricden usta getirdiler. T{ariciler özlerinin ara bere fehlelerini deyirman mühendisi kimi geleme vérib, bir mebleğ pul aldılar. Nehayet, “filan şeyi getirmek, filan cihazı almağ lazımdır” déye her bir lazım olan ehemmiyetsez hissecik üstünde iki ay müettel oldular. Getirilenden sonra da me'lum oldu ki, haman hisse ya dar, ya gen, ya uzun veya da gısadır. “Olmadı, gerek, özüm gédib getirem” déye usta gétdi ve bir daha gelmedi.

“Von diger po{t hemcinin hevesi
Von imaret béser ne bord kesi.”⁴¹⁰

Cehaletin évi yı{ılsın. Aylar, iller kéçdi, bir şey düzeldilmedi. Kapital yatdı, camaat güldü. İndi daha héç kes az kapital teleb éden bu menfeeti arzulamır. Yo{sa, Hacı Rövsen'in çini gab gayıran zavodu kimi olar. Hacı Rövsen on defe Frengistan'a sefer étdi. Her defe onu bir cüre aldatdılar, nehayet

⁴¹⁰ Sadi Şirazi'den bir beyittir.. Tercümesi:

“Başgası o tür ki, heves besledi.

Bu imaret kimseyi sonuna kadar yaşatmadı.

dığlayıb öldü. Ya {ud Mahmudabad demir yolu kimi. Ayı beş tümenlik fehleni buraya me {anik evezine getirdiler. Deniz limanın te 'mir etmemiş, demir yol çekmeye ve sürsat daşımağa başladılar. Lokomotif suya düşüb, {arab oldu. Eger Tâyinüzerre beş yüz {arvar misi sikke çalmasa idi, ya sikke gümüşünün gelpliğini artırıp, İran'ın serveti ile mübadile etmese idi, bu zererin altından néce çar ve néce milyon irsi néce göyub gederdi?"

- Ne üçün {anenişin oldun? déye Mirze Mahmud'dan sorduğum.

- Neye göre öz şe {sine {idmet etmeyi vetene {idmetden üstün tutdun?

Dövlət ğulluğunda deyirman tikmekden, bağ salmağdan daha büyük işler görebilerdin. Rusiya'da Şahzade {anım ğennadıdır, imperator şerab satır. İngiltere ve Almaniya'da zadeğanların hamısı tacirdirler onların fabrik ve zavodları vardır. Fransa'nın merhum prezidenti Feliks For debbağ idi.

- Bu ehvalat üzündür, danışsağ baş ağrısı getirer, déye cavab vérdi.

Menim gelbimde üzün ehvalatlar, büyük ğüsseler sığmağa yér vardır.

- Dédim,

- A {ır bilmek isteyirem ki, sizin atanız nazir olduğu halda ne üçün siz deyirmançılığ ile kifayetlendiniz?

- Siz Paris'den Béyru'ta gétiniz, dédi.

- Men min şövg ve arzu ile vetene geldim. Ğebula gétim. Értesi ğün gizli işçiler sırasında mene yér vérdiler. İki üç ğün kéçdi. Sonra gördüm ki, {eyir, bu mektebin de ğusurları vardır. Dözdüm. Nehayet gördüm ki, ali meğamlara tereğği etmek manéeleri ve çetinlikleri benim dözümlü derecemden {aricidir. Éle o cüre goyub éve ğayıtdım. Altı ilden sonra ikinci defe Téhren'a gétim. O va {t meni Paris'deki sefirlikde işlemek üçün göndermek istediler. Anam razı olmadı. İndi iki oğlum vardır. Onları o {udub terbiye etmek istemirem. Görürem ki, bizim vetenimizin alim ve o {umuş adamlara éhtiyacı yo {dur. İran dövlət {adimi olmağ üçün savadsız ğulambéçeler kifâyetdir. Be'zen fikirleşirem ki, milletin cehalet kasası dolmuşdur. Daha bir damcı da boş yéri galmamışdır. Elbette, bundan sonra bizim üzümüze bir rehmət ğapısı açılar. Zaman öz hökmünü vérer. Mezlum milletin talebine bacarığları ile zamin olan dövlət rehberleri öz mes'uliyetlerini başa düşerler. O va {t élm emteesine müşteri tapılar. Yéne onları o {udub terbiye etmeyim ya {sıdır. Helillik bu tereddütdeyem, göreğ gismek ne olar.

- Bu dédiklerin hamısı doğrudur, dédim, o {udub terbiye almışların ço {u mehz tereddütlerine göre de sehv édiler; çekdikleri zehmete péşmandırlar. Şikâyetlenirler. Lâkin hağları yo {dur.

A {ı, bizim İran'ın néce naziri vardır? Eger her bir tehsil alana nazirlik vérilse, onda gerek beş yüz nazirlik teşkil édilsin. Hüsüsile mühendis, mé {anik ya doktor olan iyirmi iki yaşlı, tecrübesiz cavan ibr âlime néce ve harada nazirlik vérmek olar? Meger Avrupa'da iyirmi iki yaşlı nazirler vardır? Meger başğa dövletlerde bir şe {s tehsili bitirdikten sonra té {neikî kâtiblikden başlamamış muavinliye geder iyirmi otuz il öz mekteb biliyine tecrübeni de elave etmeyince özünün işlediği nazirliyin élmî i {tisasına ve ğayda ğanunlarına dair néce kitab yazıb çap ettirmeyince milletin hörmetini ve étimadını ğazanmayınca, şöhren tapmayınca nazir olabilir mi? Tedrisin ve biliğ almağın zehmetlerine şan şöhret kazanmağ üçün ğatlaşırlar, yo {sa da {ilî âlemi temizlemek ve nefsi mehv etmek

üçün? meger siz millete minnet goymağ ve dövleti özünüze borclu hesap étmek, yüksek vezifede oturmağ ve siyaset gılcını sıyırmağ üçün ders o{udunuz?! Gerezsiz alimin vezifesi cahil ruhları ve süst cemiyeti terbiyye étmekdir, yo{sa, serraf, bağğal dükânından çı{ıb feal olan o cahiller yığımı ile sizin ferginiz ne olar? Bes siz özünüzün hansı şerefınızı iddia édirsiniz? Kéçmişde malik olduğunuza mı veya sonradan elde étdiyinizemi?! Mirze Mahmud ne dédiyini başa düştü ve:

- Düzdür, dédi élmi öyrenmek onun şerefi üçündür, özünü öymek, özünü göstermek ve menfeetler elde étmek üçün déyildir. Amma, {idmetlerin tereğgi dereceleri, tecrübe gazanmağ merheleleri ve onun neticeleri biabırçı hareketler, yalançılığ, yaltağlığ, çirkinlikler yaymağ ve lovğalığlar olan bir millet arasında şerefli şe{s néce müellim, ya{ud terbiyeçi ola biler? Ne buyurursunuz? Meger biz isteyirdik ki, gelen kimi bizi nazir élesinler! Yo{, haman insanlığ şerefine and olsun istemirdik. Biz haman tedrici tereğğini, tecrübe gazanmağı, tereğgiye layığ olmağı isteyirdik ve isteyirik. Amma, yeğın édin, bir halda ki, millet cahildir, idareler vehşiler yığıncağıdır, reisler {ain ve özlerini öyendirler, deyanet yo{dur, sedağet mövhumdur, héç bir peyğember béle birazğın tayfaya yol göstermeyi gebul étmaz ve onların arasından baş götürüb kaçır, harda galmışdır ki, benim kimi nâğis ve başa düşmezler. Menim atam bizim vezifeli şe{siyyetlerimiz hağında bir meğale yazmışdır. Véerem o{uyun, benim sözümü tesdiğ edir.

- Ne üçün o{uyag, dédim neyi biz bilmirik, hansı perdenin ar{asından bizim {eberimiz yo{dur? Ne üçün aksiomu tekrar édim? Menim sözüm bundadır ki, vetenini séven “patriotlar” gerek öz vetenlerine {idmet étsinler; Eger garşıda manéeler varsa aradan galdırsınlar, çetinliklere dözsünler; yolunu azmışları düzgün yola de’vet étsinler; güzel işlerle ve düzgün sözlerle cahillerin nezerinde élme mehebbeti artırsınlar; {udpesend olmasınlar; alimlik {erce vérmesinler; savadsızları élmsizlikleri üçün tehğir éterek, {ecaletlendirmesinler. Eks halda, iyirmi yaşlı cavan yétmiş yaşlı kişiye “sen bilmirsen”, “sen anlamırsan” démelidir. Beşer gani bu alçağlığı gebul étmaz ve heğigetene de edesizlikdir. Ağayı men! Cahillerin mü{alifeti sizin sözlerinize ve élmelerinize te’sir étdiyi kimi, cahillerin {arakterinde de bunun eksini bilir.

Mirkerim ve Mirezim’in Gelmesi

Bu va{t {idmetçi içeri da{il olarağ:

- Séyid Ezim ile Mirkerim gelirler, dédi.

Mirze Mahmud gışlarını çatdı çiyinlerini sı{arağ biraz fikre gétdi ve dédi:

- Gelsinler.

Me’lum oldu ki, onlar icaze gözlemirlermiş. Örtülmüş gapını açarak uca sesle, uzun ahengle salam vérib ve yükseklik {erce vérmek edası ile içeri da{il oldular. Bir baş kéçib otağın yu{arı başında oturdular. Ayağa gal{dığ. Görüşdük. Onlardan biri dédi:

- Ağa Mirze Mahmud, ne üçün ağaların gelmesini bize {eber vérmemişsiniz? Gerekdi birinci gün {idmetlerine yétişeydik.

- Sizin zehmetinize razı déyildik déye men cavab vérdim.

- Yo{, Héç béle déyildir. Biz bu şehirin séyidleriyik dédi. Her kes buraya gelse gerek bilek ve {idmetlerine çatag...

Men onun sözünü kesdim, Mirze Mahmud'a Fransızca dédim:

- Sırtıg ve edebsiz adamdır.

- Gulag asın, dédi görün, hele neler gelibe vuracaktır! O, meşhur Abbasperestlerdendir, özüne şecere düzeldibdir. O birisi ise yazıg bir göcadır. Belke de séyiddir.

Sonra üzümü haman séyide tutarağ:

- Cenab ağa, savadınız var mı? soruşdum.

- Meğer eşitmemişsen ki, bizim ceddimiz ders o{umamışdı!

- Düzdür séyidlerin ceddı mektebe gétmeden, {ett yazmadan yüz müellime ağıl véreirdi dédim. Şübhesiz ki, sizin de hemen irse feziletten payınız vardır.

- Bizim ceddimiz Péygumber idi; biz ise o{umadan ne bilek?

- Sizin ceddinizin atasının adı nedir? déye men soruşdum.

- Abdullah.

- Abdullah'ın atası kim idi?

- Serkar bey, men sizin bu sözünüzün me'nasını başa düşmürem. Menim ceddimin atasının adı sizin neyinize gerekdir? Meğer onu babası ile tanımağ lazımdır.

- Yo{, dédim sizin atanızla tanımağ lazımdır.

- Menim atam Çomağvuran Séyid Fettah... Her kime bir çomağ vursa idi işi biterdi dédi.

- Müsevisen, ya{ud Hüseyin? déye soruşdum.

- Bilmirem ne danışırsan, dédi biz péygumber övladıyıg... Hüseyin ve Musa kimdir?

Men onun edebsizliyinden öz nârahatsızlıgımı bildirmemek için ço{ temkinle ve sakit söhbet édirem. Hüséyn özünün meşhur gülüşünü bir birinin ardınca {erce véirdi. Sakitlik işaresi édirdim. Lâkin özünü sa{laya bilmirdi. Séyid Ezim dédi:

- Biz gülmeli adam deyilik, ne için gülürsen? Sizin şalvarınızın darlıgına göre eğer dövlét adamı, yaver ve soltan da olsanız gor{murug... Ağa Mirze Mahmud'un gonağı olduğunuz için onun évinde size bir söz démirik, çı{ıb gapıda gözleyerik. Siz çı{ın ne geder isterseniz bize gülün...

- Ağa Séyid, dédim siz ona fikir vérmeyin, cavandır. Onda "zehk" {esteliyi vardır. Bu gün bir geder zeferan da yemiş ve buna göre daha ço{ gülür.

- Ağa bey, adını da bilmirem, bize zeferan göstermeyin, bizim gulağımızın ardı zeferanlı déyildir. Ağa Mirze Mahmud şahiddir ki, biz bigéyret déyilik.Me'lum olur ki, siz de o cinsdensiniz. Övladi Fatimeye hörmetsizlik édirsiniz...

- Aha! dédim Séyid, bayagdan "övladi péyğember" déyirdin, indi "övladi Fatime" oldun? Çı{arıb iyirmi gran véreerek götür onu sizin, onu da yoldaşınızın.

Naséyyidinesebiliye derhal tebessüme çevrildi. Başımı boynunu yırgalayarağ; dua sena éttdi. Ayağa gal{ıb bizi rahat bura{dılar. Ço{ méhribanlıgla ve tevazörkarcasına biri birimize a{ırırncı defe olarağ vida éttdik...

Mirze Mahmud'un Atasının Nesihetnamesi

Mirze Mahmud'dan atasının meğalesini alıb o{umağ yadıma düşdü. Mebada, inciye ki, ne için o{umağ istemedim. T{usule, éhtiyatsızlıđ úzünden her şeyi bildiyimi ve benim için héç bir sirin gizli olmadığı hağında iddia étmişdim. Bu ise yersiz özünü öymek idi. Séyidlerin gelmesi úzr istemeyimize mane oldu. Dünyada her şeyi bilen kimdir? Mirze Mahmud menden heya éledi. Yo{sa, soruşa bilerdi: "Senin bedenindeki ğanın altı deđiĝede bedenden úreye ve ciyere tóküldüyünü, yéne ğaydıb bedeninin her yerinde dövrün étdiyini bilirsen mi? Ya{ud {örek me'dede ne va{t ve néce ĝıçırır, néce hezme ĝedir, ğan olur ve ğan ise başĝa maddeleri tóredir?"

Me'lumdur ki, bunları bilmirem ve mübahisede meğlub olardım. Elbette, bedenden {aricde olan her şeyibilsydim, lâkin bedenimin da{ilindekileri bilmesydim, yéne de uşağcasına étdiyim iddiamın {eacleti için kifayet idi. Héç va{t özünü her şeyi bilen hésab étmemeleridir. Béşerin nağisliyinin veya "fövge küllü zi élmün élim ayesinin münkürü olmamalıdır.

- Siz ve'de étdiniz ki, merhum atanızın meğalesini vézersiniz o{uyum, déye Mirze Mahmud'a müraciet étdim. Vérin, ĝece yatağda o{uyaram. Mekteb dövründeki haman cavanlığ adeti hele de başımda ĝalmışdır neĝeder yorĝun olsam da, en azı yarım saat mütalie étmesem meni yu{u aparmaz.

Mirze Mahmud ĝedib tirme cildli, ço{ {oş {etle yazılmış bir küçük kitabça getirerek, mene vérdi. Müĝeddemini o{udum. Bu, oğlu Mirze Mahmud'a yazdığı béle bir nesihetnâmedir:

"Menim istekli oğlum, sen benim canımdan da ezizsen. Néce illik hayatımın neticesisen. Yéĝâne varisimsen. Her ne varımdırsa senindir. Menden sonra benim canışınım ol, lâkin İran'ın nazirlik vezifesinde yo{. O va{ta dek ki, nazirler héy'etinin hamısı alim ve mes'ul olsun. Sene ona göre élm öyrettim ki, millî idareçiliye beled olasan, veten mehebbetini anlayasan, dövrün hakimine itaet édesen, öz adet en'enelerini müĝeddes sayasan, héç milletden faydalı élm, senet ve me'lumatdan başĝa bir şey ĝebul étmeyesen; teğlidçi olmayasan, yéni her yerde ve hemişe İran'lı olasan. Élmin bereketinden ve {arici milletlerle müaşiret neticesinde anlayasan ve başa düşesen ki, Meşriĝ torpağı bir birinden tamamilé ferĝlenir. Güneş birinde doğur, diğerinde ise batır. Éle bu sade delil bize esas vérir ki, özümüzü onlardan ferĝlendirerek, öz iste'dadımızın tefavütünü bilek ve ölkeni idare étmek ĝaydalarından başĝa onlardan héç bir şey götürmek. Héç bir zaman onların zahiri debdebeleri seni aldatmasın. Mebada onların sün'i medeniyetleri, ya heđiĝi vehşetleri {oşuna gelsin!"

Meğalede bu kimi faydalı meslehetler yazır, oğlunun müveffeğiyet ĝazanması, veten séven ve milletperver olması hağında bir dua édir, sonra metlebe başlayır. Onun be'zi metleblerini éyni ile derc édirem:

"Menim gözümün işđı! Başĝa dövletlerde nazirin ne olduğunu bilmirem, lâkin İran'da dövlet idarelerini efsanevi şö'belerinden birinin reisine nazir déyirler. "Herbi nazir", "Maliyye naziri", "Edliyye naziri", "Da{ili işler naziri", "Saray naziri", "Metbuat naziri", "Gömrük naziri", "Post ve teleĝraf naziri", "Ticaret ve ekinçilik naziri", "Menfeet naziri", "Yol ve kécidler naziri"... v.s.

Eger bir adama nazirlik rütbesi vermek lazım gelse haman gün yeni bir nazirlik yaradarlar. Meselen: “Humayun naziri”, buna o {şar başğa nazirler.

İndi görek, bütün nazirlikler İran üçün tebiî, gedim ve Keyan dövrünün yadigarıdır mı, yahud sün’i, yeni ve teğlidir mi? Aydıdır, İran tari {inde padşahın bir baş naziri, néçe serkerdesi, süvari piyada goşun başçılarında başğa dövletten maaş alan ve héç bir iş görmeyen gulluğçusu olmamışdır. Bunu da bilmeliyik ki, bu nazirliyi teşkil étmek İran üçün lazım idi ya yo {? Bu teğlidi dövlét öz i {tiyarı ile édir, ya icbari ve çı {ılmaz veziriyet üzünden mi? Yo {, dünya veziriyetinin deyişmesi, alemin siyaset méydanının genişlemesi bu nazirliklerin yaradılmasını ve İran üçün nazirler te’yin olunmasını vacib étdi. Eger bunu étmese yaşamağ imkânı yo {dur. Yo {sa, bizi öz halımıza goysa idiler, haman ata baba gaydalarımızı devam étdirerdik. Ne şal ve papağı Avrupa épliti ve mundiri ile (mundir, yé’ni resmi géyim), ne de garapapağ ve şahseven süvarilerini tiryeki ve ne’şer {or gaza { desteleri ile evez étmeydik. Démeli, mecburu sûrette başğa milletlerle hemreng olmalıyğ. Buna göre bu elli il teğlid dövründe İran’da éle bir büsat açıldı ki ve éle bir layihe çekildi ki, dünya mütefekkirleri ondan baş çı {armağdan aciz olduğlarını é’tiraf éttirir. Bunları müşahide éden her bir adam öz özüne sual vérir: “Eger bu nazirlikleri teşkil étmek Firengiler’in teğlidirse, bes hanı, Avrupa dövlətinin savadsız naziri vardır mı? Harada nazirin adı var, lâkin iradesi yo {dur? İsmi bîmüsemma neden öteridir ve haranın âdetidir?”

Meselen, edliyye naziri béle bir şa {sıdır ki, hüğüğ élminin mövcud olduğunu geti gebul étmir; on nefer içcisi ve bir müavini ile birlikde ço {lu otağı olan âli bir binada eyleserek, {alğın davalı işlerine yétişer. Eger bu idarenin esası, ye’ni davaları get étmek üçün emeli gösteriş şeriet üzündendirse, şeriet sahibleri her tinde bu maldan satır ve {iridar a {tarırlar. Yo {, eger ölkenin ganunu üzündendirse, bes bizim hüğüğ élmi öyreden mektebimiz hanı? Bizim ganun kitablarımız hansıdır? Ganunlar çı {aran desğâh necedir ve onların islahı ve deyiştirilmesi ne yol iledir? Eger ne şeriet ve ne de ganundursa, bizim edaletimizin esası yalnız nazirin şa {si nezeri ve {éyalıdırsa, onda İran’ın her yerinde darğadan tutmuş hekime geder hamı öz şe {si re’yi, nezeri ve méyli ile hem emr véren, hem de hakimdirler. Bu sûrette, néçe nefer adamı meettel étmek, bu gülünc teğlid üçün her il elli min tümen pul {erlemek neden öteridir?! Beşeri ganı olan, gerezi ve tamahı olmayan kimdir ki, {alğın işlerinde edalet ve münsiflik {erce vére bilsin? Tutağ ki, göyden bir néçe melek insan sûretinde nazil olub İran’da ganun olmadan adliyye nazirliyini yaratdılar te’yin étdiler. Bes o nazirin hükmlerini téz téz leğv olunması hağğındaki gerarları hansı adliyye destgâhı çı {arır? Zülm ve istibdad destgâhını hansı lüğette “edalet” adlandırırılar?

Başğa milletlerin ticaret nazirliyinin yüz şö’besi vardır ve bunun da meğsedi ticareti genişlendirmek, fabrik zavodların istéhsal étdiyi malları {arici bazarlara çı {armağı nizama salmağdan ibaretdir. İran da ise, nazirliyin lüzumunu gösteren hansı ticaret vardır?! Hansı alvére savadsız bir şe {sin reis olması zureketini gösterir?! Eger bu destgâh Tehran tacirlerinin davalarını kesmek üçündürse, onda onda bes gezavet {ananı ne üçün “nazirlik” adlandırırılar?! Başğa dövlətlərin maarif nazirliyinin ço {lu şö’beleri olur. İran geder ahalisi olan bir

dövlətin en azı otuz min mektebi ve insitutu vardır. Buna müvafiq olaraq mekteb ve institutların reislerini, müellimlerini te'yin etmək, onların gelir çıxarına yetişmek, her gün ve her cüre deyişiklikler aparmağ maarif nazirliyinin işidir. Hele on ibtidai mekteb olmayan, ölkenin bütçesinde maarif nazirliyinin ehtiyacları üçün {ercler ayrılmayan, uşaqlar ve böyükler üçün on faydalı kitab yazıb çap edilmeyen bizim vetenimizde maarif nazirliyi ne iş görür? Onun me'muriyyeti nedir?! Reyaset dairesi haradadır?! Meger, letife déyen işsizler üçün, béyar lotular üçün açılan bir dârülfünun ve bir maarif cemiyetine nazirlik lazımdır? İran'da feğət maliyye, herbi, {arici ve da{ili nazirlikler lazımdır. Birincisi yo{umuzdur. İkincisi ve üçüncüsü ise çarığsız piyadalarımızdan, Hacı Mirze Ağası toplarından, goşunsuz sertiblerden, boş yére vezife işğal éden me'lum konsul ve sefirlerden ibaretdir. Dövlət aparatını idare üçün en vacib şö'be sayılan dördüncüsü ise bizde olmayacağıdır. Eger varımız olsaydı yérsiz olmazdı. Ona göre ki, İran déyilen bir yér vardır.

Menim gözümün işığı, bunları yazıram bilesen ki, bu me'nasız adlar üçün her il beş yüz min tümen dövlət pulu telef edilir ve {aricilerin gülüşünü artırır. Bu nazirlerden biri de menem. Seher gelib éyleşirem, etrafımda néçe nefer möhtac yaltağ ayağ üste dayanır ve be'zisi de éyleşir. Söhbət edirler, dinleyirler. Men öz vezifeme da{il olmayan işlerle meşğul oluram. Nahar va{tı çatır, nazirliyin eziz adına döşenmiş mecmeyileri garıngulular yéyirler ve dağılırlar. Ya sedri e'zem dalımca adam gönderir. Ço{ va{t bir söz éşitmeden géri gaydırıram. Be'zen de emr olunur ki, şah öz e'yanları ile şikâra gédir, siz de e'yanlar sırasındasınız, hazırlaşın... Bizim günümüz kéçmiş ve ölkenin işi bitmiştir. İndi ba{ın, vicdanı ve fealiyyet güvvesi olan hansı adam béle bir senedsiz postu işğal etmek, ya{ud bu mes'ul vezifeye yiyelenmek arzusunu çeke biler?...

Bir gün nazirliklerin dairevi teşkilinden söhbət gédirdi. Men, sizin bildiyiniz plâni tertib étdim; evvelce merkezin böyük dairesini çekdim, sonra merkezi altı nazirlik dairesine, daha sonra i{tiyârımızdan olan ölkeni dörd gismete, ye'ni memlekete, her memleketi dörd eyalete, her eyaleti bir néçe vilayete, her vilâyeti bir néçe rayona böldüm. Her memleket üçün {üsusi merkez, her merkez üçün elağeder daireler ve altı nazirlik çekdim. Eyaletlerin elağesini bir terefdən öz merkezine, diger terefdən eyalete tabe olan rayon ve nahiyelere bitişdirdim. Lazımı tefsilatı elave édib Darüşşüara teğdim étdim. Aldılar, ba{dılar, saraya ya{ın olanlardan birisi dédi:

- Ağa, men sizin bu dairelerinizden bir şey başa düşe bilmedim. Eger sizin meğsediniz nazirlerin dairevi eyleşmesidirse, ne éybi vardır, durub oturağ. Eger sizin meğsediniz altı nazirliyi mehdudlaşdırmadırsa, gibleyi alem yéne de her va{t her kese nazirlik rütbesi merhemet buyursa vérer. Daha artığ va{t itirmek ne üçün?

Başğası dédi:

- Yo{... ağa isteyir ki, nazirler hemişe deyirman daşı kimi girde olub, daim firlansınlar!

Hanı ğah ğah çekib güldüler... Sonra başğa birisi dédi:

- Bunlar İran'ın derdine deymez. Bizim babalarımız min illerle éle bu cür nazirlik étdiler ve ço{ da ya{şı étdiler...

Nazirliyi dairevi étmek söhbeti burada bitdi.

Bir gün bank teşkil étmekden söz düşdü. Men onun faydalarından danıştırdım ve déyirdim ki, bankın semeresinin lezzetini Avrupa milletleri bildikleri için onun to{umunu öz memleketlerinde iki yüz ildir ekmişdiler. Dövlət güllüğüçularından biri dédi:

- Men güman étmirem ki, Avropalıların balengi İran balenkinden lezzetli olsun. Ne éybi vardır, getirin ekek. Yéyib dadına ba{arığ. Kırmızı badımcanı da ekdiler, yédik pis bir şey deyildir. Evvel camaat nifret édirdi, “érmeni badımcandır” déyirdiler. İndi adet étmışik ve yéyirik...

Bu gün goşunu artırmağ hağğında danıştırdılar. Goşun naziri dédi:

- İndi bizde olan goşun héç bir dövlétde yo{dur. Ancağ goşun adamlarının hér biri için bir tilsim duası da lazımdır ki, düşmen gülləsi onlara deymesin. Men béle bir adamı tanıyıram, eger gebul étse yazar ve te'siri de olur. Bizim goşunumuz Heratı a{ırınıcı defe alan zaman İngilizler acığlandılar, iş müharibe ve vuruşmağa çekdi. Herbi gemiler limanlara geldiler. Goşa Heratdan gayıtdı ve oranı boşaltdı. Garşılığlı münasibetleri gaydaya salmağ için şura idi. Nazirlerden biri “Mirze Hesén Gövheri gelsin, dédi İngiltere melekésinin dilini bağlayan dua yazsın. Onda her iş yoluna düşer”. Bunlar için düşünmeye, Rus ve vasiteçiliyini a{tarmağa deymez...

Bir gün leğebler üstünde söhbet gédirdi. Şûra réisi dédi:

- Sabah bayram çatır, camaat padşahın merhemetini gözleyirler. İran altı min ildir ki, bu bayramı tutarağ, {adimlere, emirlere, hakimlere be{şiş ve derece merhemet étmışdir. Bir nefér sefire ço{ büyük bir leğeb vérmek lazımdır. Bilmirik ne étmek gerek?

Oradakılardan biri:

- Özüümüzün leğeblerimizin içerisinde layıglı bir şey galmamışdır, {aricî ünvanlardan “prens”liyi işleder ve ondan istifade éderik dédikde gebul olundu ve işe düşdü.

Übéydullah kürd müharibesinde evvel {eyal étdiler ki, o, her ne étmışdirse kéçibdir, bizim goşunun hareketini éşiden kimi kaçır. Sözsüz, siyasetden başı çı{an ve benimle hemfikir olan nazirlerden biri dédi:

- Bizimle gonşu olan dövlétlerden biri İran dövlétinin resmen é'lan étdiyi biterefliyi pozduğunu, onunla vuruşan dövléte yol ve azuğ vérdiyini behane getirerek Übéydulla'nı tebrik edir. O, bizim veziyetimizden de {ebersiz déyildir. Bilir ki, bu pulsuzluğ, yolsuzluğ ve başga ceheetden périşan olmağımızla kifayet geder goşun göndermeyimiz ne geder çetin ve uzun işdir. Çalışğan düşmen bizim meclislerdeki hay küyümüzle géri dönmez ve vahimeye düşmez. İki günden sonra éşidersiniz ki, kürdler Tebriz'i mühasire étdiler. Goşun göndermek lazımdır, özü de mümkün geder daha téz göndermek. Me'nasız “géri gayıdar” sözü nedir?! İndiyedik bés yüz adamı öldürmüş ve vetendaşların yarım milyondan artığ malını talamışdır. Eger bu işi on gün géç étseniz, onun töredeceyi fitnenin büyüklüyünü ölçmek için bizim şüurumuzun gücü çatmaz.

Başga birisi ayağa gal{arağ:

- Cenab ağa, dédi ne için siz bir ovuç kürdleri bele şişirdirsiniz. Hele İranlı ölmemişdir. “Onların hamisi” dédikde haraya işare étdiyinizi ya{şı bilirem.

Allah'ın kömekliyi ile biz onları defelerle meğlub étmişik. Göşun çekmek ve ço{lu pul {erlemek evezine üç günlük "Nadeli" duasını {etm étmek kifayettir. Bizim Zülfügârimiz vardır, ağa, Zülfügâr!... Siz ne buyurursunuz!... Mene hevale édin, görün éderem, ya yo{...

Üçüncü Napalion'un İran İngiltere danışığlarında hakim ve vasiteci olması için bir gün Fransa'ya fövgelade élçi gönderirdiler. Élçi, kéceceyi üç dövletin torpağındaki me'murlara, garşılıyanlara hediye vermeye, be{şişler étmek için mal, firûze ve başga şeyler istedi. Dövlet başçılarında biri dédi:

- Sizin için ağ möhürlü, lâkin yazılmamış yüz emr hazırlamışğ. Şir {ürşid nişanının her hansı derecesinden her kime istesenez édin. Bu barede {atircem olun. "Baliğen ma beleğe" sizin için besdir..."

Kitabçanı sehere kimi o{uyub gurtardım. Ondakı be'zi sirlerin üstünden kéçirem. Çünkü onları yazan özü heya édir, galsın ki, déyen ve eşiden. Bu nefis nüs{eni o{umağım ve be'zi gizli sirleri bildiyim için Mirze Mahmud'a teşekkür étdim.

Cihazlarımızı yığışdırıb gétmek istedik. Gördüm ki, papışlarımızı te'mir étmek lazımdır. Bu iki günde méhriban ve hörmetcil év sahibinin mehebbetleri başımızın berk gâtmış ve béle bir vacib işi unutmuşğ. Mirze Mahmud sévincek olub, dédi:

- Bu hadise gözlenilmez güzel bir vasite oldu. Bu günü gâlin. Burada ya{şı bir mühacir tatar çekmetiken vardır, vérerem tiker ve düzelder.

- Men de bu işi, daha bir gün daha mehebbetinizden razı gâlmağı özüme seadet bilirem dédim Allah bilir ki, bir de ne va{t görüseyceyik.

Çekmeleri götürüb küçenin tinine gétidik. Kiçik bir dükânda iki nefer oturub işleyirdi. Ye'ni ayağgabaları yamayrdılar. Salamlaşdığ. Ayağgabaları vérdik. Elmuzdunu soruşduğ. Birisi dédi:

- Ne vérsenez razı olaram.

Mirze Mahmud gétidi ki, deyirmana baş çeksin ve téz gayıtsın. Biz dükânın ağzında éyleşdik. Ustadan haralı olmasını, mühacirat étmesinin sebebini soruşmağ isteyirdim. Çünkü men Tatar milletinin gelben sévirem ve onlardan {oşum geler. Zireng, gonağperver ve ço{ huşlu başlı olmağdan elave, hem de asiyalıdırlar, İran'ın ayrılmaz üzvüdürlər .Bütün Asiya milletlerinin ümumi zindeganlığ menafeleri müşderekdir ve onların hamısı bir bedenün üzvleri kimi bir birine kömek étmeye, mehebbet göstermeye möhtac ve mecburdurlar. Men bu {éyyalda iken onlardan biri Rus dilinde dédi:

- Bu müsafirin saat zenciri gör néce de ya{şıdır. Yüz tümene deyer. Eger {elvet yerde yalnız çengimize düşse idi ondan alardığ.

Başını aşağı salarağ be{ye vurmağla meşğul olan başğası dédi:

- Bes o birisinin almaz üzüyüne tamaşa éle. Bu böyüklükde almaz madam Tere'nin cavahirleri içerisinde de yo{ idi...

Hüséyn Rus dilini bilirdi. Üzükde onun barmağında idi. O başını galdırdı ve susmağ işaresi vérdim. O birisi yoldaşı gözaltı Hüséy'nin barmağına ba{dı ve dédi:

- Düz déyirsen, yo{ idi. Amma, bölüşdürmezden evvel Zori'nin özü için götürdüyü almaz bundan daha böyük nezerime gelir...

Bir geder sükûtdan sonra yene biri başgasından soruşdu:

- Doğrudan da, Şabayevin saatını ne éledin?

- Soruşma, cavab vérdi benim derdimi tezeleme. Gır { iki adam öldürdüm, mallarını apardım, héç birinin malı benim için faydasız olmadı. O oğurluğdan özüme bir köynek de tıkdırdım. Onun saatını sahibinin adını pozmağ için yehudi bir zergere vérdim. Zerger başa düşdü, saati géri gıyarmadı ve iki hefteden sonra Amérika'ya gétđi. Herçend on nefer yehudi öldürdüm, ancağ özünden gısas ala bilmedim...

Birbirimizle éle söhbete gızışmışdı ki, bunlar bizim Rus dilini başa düşmeyimizi, gılağ asmağımızı ve sözlerini éşitleyimizi güman étmirdiler.

- Sizin adınız nedir? soruşdum.

- Zekerıyya. Dédi.

Bir geder sükûtdan sonra soruşdum:

- Yoldaşınızın adı nedir?

- Gızan şeherinden, dédi.

- Ne için veteni terk édíbsiniz?

- Yaşaya bilmedik, dédi, İslâm vilayetine geldik, şie mezhebini gıbul étdik. Üç il Tehran'da hezreti İmamcüme'nin süpürgeçisi idik. Rus safırlıyı rus tebeesi olduğumuzu başa tüşüb, izlemeye başladı. Bizi tutub Rusuya'ya göndermek istedi. Nehayet, ağa bize on tümen pul vérib, béle bir ucğar yere gönderdi. Çünkü burada héç kim bize eziyyet étméz.

Men heyretde idim ki, gör harada ve néce bu iki nefer meşhur gatil oğru heriflere rast geldik. Görürdüm ki, özleri için néce de ya {sı yér ve {elvet gışe seçmişler!

Zekerıyya Hebib'e dédi:

- Téz ol, papışları gırtarıb vérek. Bunlar dövlet adamlarıdır, men bu adamın gözlerinden gör {uram.

- Gıtiyyen ola bilmez. Déye Hebib cavab vérdi: Bunlar gıfğazın şie Müselmanlarındandırlar. Özleri de Gırabağlı'dırlar. Semenden şeherine ziyarete gédib, gıyıtılmışlar. Dünen Mir Kerim ve Séyid Ezime iki tümen pul vérmışler. Dövlet gılluğçusu séyidlere pul vérer mi? İndi görersen, bizim elmuzdumuzu iki beraber vérerler.

- Sen delisen, Zekerıyya dédi: Barşénkov bizimle dostluğ étdiyi va {t da men sene dédim ki, bu {efıyye polisidir, gel géce buradan gıaçıb aradan çı {ağ. Meni öz ağılıma goymadın. Neticede bizi tutub Sa {alin'e gönderdiler. Yolda da gıaçmağ isteyken eger senin sözüne gılağ assaydım, indi daş kömür me'denlerinde bizim gönümüz iylenmişdi.

Hebib dédi:

- İran hara, {efıyye polisi hara! Eger bizim dalımızca gezzeydiler, ne için iki saat burada otururdular, ne için bize çekmelerini yamatdırırdılar? Gelerdiler, tutardırlar. {efıyye polisinde yüz tümenlik saat, bész yüz tümenlik almaz ne gıayırar? Ar {ayın ol, İran'da şeher imamının hüzurunda şie olan, ağanın möhrü ve {etti ile şehadetname alan bir sünni eğer camaatın gözü gabağında adam öldürse de onu héç kes tutmaz; yol vérerler ki, gıaçsın.

- Düz dédin, her kes şie oldu, bütün gıapılar onun üzüne açığıdır. Déye

Zekeriyya cavab vérdi.

Çekmeler gurtardı. Zekeriyya dédim:

- Sen bunları bizimle menzile geder getir, sizin muzdunuzu vérerem.

Bu va{t Mirze Mahmud da gayıtdı. Menzile geldik. Zekeriyya'yı içeriyye apardım. Gelmek istemirdi, dédi:

- Siz bizim Şie ğardaŐarımızsınız, gelin éyleŐin. Bizim de eslimiz Tatar'dır.

Geldi, öz yanımnda oturdum. Temiz Rus dilinde ondan soruşdum:

- Düzünü dé, ne üçün menem gözümnden ğor{urdun?...

Zekeriyya'nın rengi üzünden ğaçdı, dili tutuldu.

- Bizden size héç bir sedeme yétiŐmez. Dédim amma öz serğüzeŐtini tamamilé danış. Biz BarŐenkov déyilik. Sen Za{ar ve yoldaŐın Andréy Diakov déyildir mi?...

Düzdür, dédi men haman Andréy, o birisi bir nefer Abdulla adlı Tatar Bolğa sahilindeki... Şeherde çekmetiken idik. Her ne gündüz tapsa idik ğeçe Őeraba serf olurdu. Abdulla be'zen oğurluğ éderdi, tutulardı ve be'zen de gurtardı. Polisméystér evez oldu. Bir néçe gözel ğızı olan Zorov adlı bir Ermeni onun yérine te'yin édildi. Tatar dilini ya{Şı bilirdi. Ço{ gumarbaz idi, rüşvet alardı. Bir ğün Abdulla'nı yanına çağırarak gizlince ona "oğurluğ siyahısında senin adın da ğéyd olunmuŐdur. Ona déyir: Kiçik ve {ırda oğurluğ étme, özün üçün iki nefer zireng yoldaş tap hazır ol. Men ğelb pul sa{lamağ, ya{ud dövlét eléyhine gizli mektublaŐmağ ittihamı behanesi ile ğedib varlıların évini a{tararam. Pulun ve cevahiratın yérini, otağların ğirecek, çı{acağ yollarının neğsesini çekib size göstererem. Ēeçe ğedib getirersiniz. Yarısı benim yarısı siz üç neferin. Eger sizi ğana bulaŐığ {encerle tutsalar béle, {ilas éderem". Abdulla ğelib bizi çağırđı. Evvelce öhdemize götürmedik, sonra ğebul étdik. On il tamam biz Şeherin ağŐı idik. Zorov'un genc ğubernatorlaço{ ya{ınlğı vardı. Ēızları onun ireli ğétmesinin vasitesi idiler. Zorov bir ğün bizi yanına çağıraraq {elvete çekdi ve "Madam Toré" adlı bir Őanım vardır dédi yüz min manatlığ cevahiratı vardır. Ēüya Avrupa ile mektublaŐır ve hökümet eléyhine {eberler vérir" behanesi ile men onun évine ğedib, cevahirlerin gördüm. Amma bir iti vardır ki, onun çarpayısının altında yatır, oraya da{il olmağ mümkün déyildir. Siz özünüz üçün polis paltarı tikin. Nömreler düzeldin. Hazır olan kimi mene {eber vérin". Paltaları hazırladığ ve ona {eber vérdik. "Sabah men yaylağa ğédirem, dédi. Ēeçe siz Madam Toré'nin ğoŐuluğundaki éve od vurun. Zengleri vururlar, adamlar yüyürerler. O va{t siz Madam Toré'nin évine da{il olun, öz nömrelerinizi nişân vérin. Madamın év Őeylerini bayıra daŐıyın. Balaca sandığcanı véren kimi götürün aradan çı{ın. Paltalarınızı çı{arıb adamlara ğoŐulun ve yanğını söndürmekle meşğul olun... Madam ğelib sizin nömrelerinizi mene gösterer ve men başa salaram ki, onu aldatmıŐlar". Béle de étdik. Cavahiratı getirib bölüŐdürdük... Edliyye tiribunalı yaradırlarken Zorov bize "bundan sonra kéçmiŐ işleri görmek olmaz dédi. - Bu işleri polisin vezifesinden aldılar. Ne ğeder tézdir siz burdan çı{ıb ğedin. Başğa yérde mesken salın ve oğurluğ étmeyin. Mebada sizi tuturlar ve kéçmiŐ iŐlerinizi bilerler". Bize kéçid vesigesini vérdi, VarŐava'ya geldik. Bir üzük çı{arıb satđım. Értesi ğün BarŐenkov

adlı birisi bizim menzilimize geldi. Bizimle aranı sazladı, mehriban danışdı, Sonra me'lum oldu ki, {efiyye polisidir. Bütün var yo{umuzu zebt {tdiler, özümüzü tutub hebse aldılar. İki ilden sonra bizi Sa{alin'e gönderdiler. Yolda gece gárovulçu olan saldata iki manat vérib gáçdı. Min zehmetle yoldan kenar, meşelerin ve sehraların içerisinde üç ay gezdik. Gırğız sehrasından karvan ile Bu{ara'ya geldik. İki il orada gáldı. Bir nefer İranlı bizi T{orasa'a getirdi. T{orasan'da bir il gálandan sonra Tehran'a ve oradan da buraya geldik.

- Düz danışdın, dédim sizin Daşgápu menzilinden gáçmağınza kimi hamısını metbuatda o{umuşdum. İndi men size déyim ki, Zorov'u Madam Tore'nin mirvari boyun bağıının üstünde tutarağ, onun işlerinin üstünü açdılar ve Sibir'e gönderdiler. İndi gızları dilenirler. Size yazıgım geldiği için déyirem ki, bu günc sizin için ya{ıdır, kásıbcılığ edin, camaatın saatını ve üzüyünü almağ fikrinden düşün.

On gran elmüzdü vérdim, durub géttdi. seherisi gün me'lum oldu ki, bizden gor{arağ, gece öz aletlerini, {ırım {ırdalarını orada göyub gáçmışlar.

Mirze Mahmud'la vidalaşıb yola düşdü.

...

Müsyö Jorj ile Görüş

Yoldaşlarla meslehetleşib, sabah yola düşmeyi gárama aldı. Serdar ve başgaları ile vidalaşdı. Serdar gámağımız hağğında ne geder te'kid {tdise, bize beledçi ve atlı goşmağ için döne döne sé'y gösterdise de razı olmadı. Öz héy'etimizin kollektiv fotoşeklinden birini Serdar'a ve birini de Méhrelí T{an'a vérdik. Yola düşmek istediğimiz va{t şeherden bir süvari geldi. O, Tehran'dan Serdar'a telegram getirmişdi. Me'lum oldu ki, Fransa sefiri Müsyö Jorj bu gün Meşhedzere da{il oldu. T{arici işler nazirliinden onu gársılamağ hağğında gösteriş vérmışler. Serdar {ahiş etdi ki, iki gün gálağ, o gelib gétsin ve İran alimler héy'eti ile tanış olsun. Müsyö Jorj şe{sen tanıdığım ve onunla dost olduğum için gétmeyi dayandırdı. Méhrelí T{an ve nökerler gársılamağa géttdiler. Sabah o, orduya da{il olur.

Müsyö Jorj Fransa'nın meşhur diplomatlarından. Alicenab bir adamdır (Fransızlar ümumiyyetle beşere, {üsusile, İranlı'ya {éyir{ahdırlar. İran'da ticaret elağelereinden suvay başga işleri yo{dur. Ne bizimle gónşudurlar, ne de bizim ölkemize nüfuz etmek ve sahib olmağ {eyalile gérneşmirler. Rus ve İngiliz kimi Hindistan'a hücum etmek, ya{ud oranı müdafie etmek behanesi ile İran'ı didişme sümüyü de étmemişdir. Her ne étseler ve her ne déseler semimidir).

Seher yu{udan durdu. Serdar'ın emri ile sefirin kéçeceyi yolları süpürdüler, topları sildiler. Eskerler öz paltarlarının ya{asını tikirdiler. Men dédim:

- Müzik lazımdır.
- Yo{umuzdur dédi.
- Goşunun bayrağını bayıra çı{armağ lazımdır dédim.
- Köhnedir. İki ildir ki, yazırığ, tezesini göndermirler, çı{armağa layığ

déyildir. Hazırlıg şéypuru çekerler, kifayetdir.

Gördüm ki, olmayan müsîgini ele getirmek éhtiram ve istigbalın me'nasını başa salmağdan daha çetindir. Buna göre sükût étdim.

Çadırın {alçalarını çırpıldılar, ço{lu şirniyyat, sübtrolük méyveler hazır étdiler.

Günorta çağı da{il olmağ {eberi getiren süvari geldi. Eskerler sıraya düzöldüler. Müsyo Jorj Mehreli ʒan ile birlikde at üstünde varid oldular.

Serdar onları gârşıladi. Oradakıları tanış étdi. Müsyo Jorj Bekon adlı cavan kâtibi var idi. Onu tegdim étdi. Menim adımı éşiderken “Bunjur Müsyo Möhsün ʒan” sözlerini iki defe tekrar étdi ve ço{ sévindi. Yoldaşları görüb dédi:

- Allah'a şükür, İran'da Fransızca bilenlerin sayı günden güne artır. İste'dadlı İran ehâlisinin tereğgisi ile meşğul olmağ Fransız milletinin vacib vezifelerinden biridir.

Ėhve getirdiler. İçdik. Serdar lütfkârlıg gösterdi, sefiri gârşılamağ merasimindeki çatışmamazlıklar hağğında üzr istedi. Jorj dédi:

- Men teşrifat için gelmemişem. Bu sefirliye te'yin olunmağımın ifti{arı için men semimi gelbden ve da{ili bir mehebbetle cümhuriyyet reisimize teşekkür édirem. Özümü bigâne ölkede görmürem, dostlarımın arasında ve alemin içerisinde hêsab édirem.

Nahar hazır oldu. Sefir, süfre başında İran {öreklerini te'rifledi, mehebbet artırın sözler dédi. Serdar şerab teklif étdikde sefir dédi:

- Biz adetkerde deyilik. Bu yaramaz emele giriftar olanlar yeğin ki, onun ne geder büyük günah olduğundan ve töretdiyî fesadın büyüklüyünden {eberi yo{dur.

Onun haram édilmesi İslâm mezhebinin banisinin “Eğli küll” olması için en ya{şı delildir.

Mehemmedgulu ʒan öyünürdü. Serdar ise üzünü turşudurdu. Jorj içkini pisleyerken {oşu gelen de, gelmeyen de öz payını götürdü.

Nahardan sonra sefir benim çadırıma geldi. Söhbet étdik. Özünün e'zamiyyetinin sebebini gizli sa{lamağ şertile mene danışdı. Fransa respublikasının istiglalıyyeti hağğında soruşdum. O dédi:

- Bu tereğgi esrinde respublika güruluşunun sabitliyini möhkemletmek işinde Fransa bir sıra manielere rast gelse de bunlar özlüyünde hell olunar ve tézlikle aradan gal{ar. Bizim istiglalıyyetimiz zavalıdır. Bizim milletimizin ço{luğunu ittifağı ağacı içerisinde gurd olan altı min ruhani rahibin gövulması meselesi dövlet {adimlerinin geyreti ve baş nazirin bacarığı sayesinde ço{ asanlıgla yérine yétirildi. ʒarici işler naziri Müsyo Delkasse'nin güzel bacarığı neticesinde Almanlara gârşı vetenperverlerin sinelerinde alovlanan intiğam “Révanş” odu tamamile söndü. Aydıdır ki, III. Napalyon'un şüursuzluğü üzünden iki gönşu ve medenî millet arasında baş véren, lovğa terefin meğlubıyyeti ve cezalanması ile neticelenen müharibe iki {algı esrler boyu bir birine düşmen étmemeli idi. Onlar öz ticaret menaféyini, senayenin sür'etli inkişafına bu yérsiz edavete gurban vérmemeli, seltetenin yalançı iddiaçılarını ta{tda oturdub başlarına tac göymemeli, intriğa bazarını gızışdırmamalı idiler. Bu ölkede hamının beraber ve bir seviyyeli olduğunu bilmeleri için “républika”

özü kifayettir. Délkasse tedbirli nazirdir. O, İngilizler, İtalyanlar ve İspanlarla olan mübahiseli siyasi meseleler baresinde sülh müğavilesi bağladı; devlet {adimlirimizi müharibe ve çarpışma işlerinden asude étđi. Herbi sursat hazırlığının fövğel'ade {erclerini yüngülleşdirdi. Talğın va{tını ve fikrini senayenin tereğgisine, yo{sulların rifah ya{sılaştırılması işlerine yöneldi.

- Kéçmiş {aricî işler naziri Müsyo Kanoto ve merhum prézidént Fleks Forun bacarığlarını {atırlayın men dédim. Onlar Rus Fransa müğavilesini bağlayarağ, respublikanın istığlalıyyetini, Fransa'nın {aricî siyasetinin irelilemesini güçlendirdiler. Délkasséye öz leyağet to{umunu ekib bécermek üçün bir yer şumlayıb hazırladılar. Jorj dédi:

- Men özüm de Rusiya Fransa birliyinin terefdarı idim ve terefdarıyam. O müğavilenamenin bağlanmasında da ço{lu séy'im olmuşdur. Lâkin, bu birlik bizim üçün müveğgetidir, tebi déyildir. Bu birliyi şiddetlendiren, uzun müddet davam étmesi üçün sebeb ola bilen héç bir zahiri ve me'nevi amil yo{dur. Fransa Katolik, Rus Ortodoks, Fransa respublika, Rusiye mütleğ seltenet, Fransa dövletli, Rusiya yo{sul, Fransa ya{ın ve orta şerğde ticaret bazarı a{darır, müstemlekeleri vardır, Rusiya ise o yérlere sahib olmağ ve "açığ gápılar"ı bağlamağ arzusunda... Rusiya ile Fransa'nın Şerğ ile Ğerb arasındaki uzun mesafeden başğa, néçe müsteğil ve güdretli dövlet ayırır. Fransa ile birlikden ço{ istifade étđiler, bés faizle ödemeli olduğıları bir milyar öz borclarının beşden dörde ve üçe indirdiler; "Rus Teta" bankını teşkil étđiler. Mancuriya yolunu çekdiler, Port Arturu tutmağa başladılar. Fransa ise yalnız Faşadoğ boşaltmağda Ruslar'dan himaye gözleyirdi. Rus dövleti behane düzelderek Ğarışmadı; İngiltere'nin Ğarşısını almağ ve ona gelebe çalmağ üçün Rusiya, Fransa deniz güvvelerinin bacarığısızlığını açığ şekilde é'lan étđi; birlik terefdarlarının üreklerini berk sındırdı. Bundan yéne de kéçmek olardı. Ancağ Ruslar Fransızlar'm da{ili işlerine Ğarışmağa, ticaret meselelerine müda{ile édib ve buna sahib olmağa, onları lekelemeye ve tehğir étmeye başladı.

Rus ğezetleri Delkasse'ni boykot étđi. Onu rüşvet{or kimi ğeleme véerek tağsırlandırdılar ki, ne üçün o, Lahe béynelmilel ğend müğavilesini ğebul étđi, ne üçün Misir dövleti ile müsteğil ticaret müğavilesi bağladı ve neye göre Rus üçün İngilizler'den Misir'i boşaldmağ üçün elyéri goymadı? Fransa varlılarını ne üçün Almanlar'm {éyrine, Rusiya'nın menaféi ziddine olan Bağdad yolu şirketine girmeye heveslendirirdi? Ne üçün hazırkı Fransa maliyye naziri Müsyo Royé Osmanlı Dövleti'nin borclarını "unifikatsiya" édib birleşdirib, éle bir yéni dona saldı ki, her il Osmanlı {ezinesine on iki milyon artığ pul toplansın ve bununla da Osmanlı dövleti Bağdad yolunun te'mirine ve herbi çatışmazlığlarını tekmişdirmeye başlasın? Ne üçün ve ne üçün?! Élece de Müsyo Lubén'in prezident olması hağğında hecvler yazırdılar, Yüngülbéyin Déruléd, "Vérsay" da Müsyo Lubé'yle edebsizlik étđiyi üçün te'riflediler. Bütün bu hareketlerin ümum ehalinin incikliyinden başğa bir semeresi yo{ idi. Nehayet, Fransa hökümeti Ruslar'ı başa salmağa mecbur oldu ki, Rusiya Fransa ittifacı tereflerin hörmetini ğorumağ ve tehlikelerin Ğarşısını almağ üçündür. Müsteğli ve azad Fransa milletinin da{ili işlerine Ğarışmağ üçün yo{. Buna göre Ruslar imperator ikinci Nikola'yın Müsyo Duben ile, élece de her iki dövletin {aricî işler nazirleri

Delkasse ile Lamozdorfun Paris’de ve Pétérburgda görüşmeleri ile karşılıklı münasibetleri yéniden islah étdiler. Bütün bunlara ba{mayarağ, dédiyim kimi, bu birlik uzun sürmeyecektir.

Sizin danışığınızdan béle çıxır ki, Almaniya ile Fransa arasında düşmençilik galmamışdır? Dédim.

- Beli, dédi 1904 ili mayın 6’da prezident péterburgda gétidiyi zaman Almaniya imperatoru İkinci Gélum Bilhelmin İstirazburg şehrinde mübahiseli olan iki memlekete, Élzasa ve Lotaringiya’ya istiglalıyyet véreerek Almaniya’nın müsteğil hisselerinden étdi. Béle olduğda, ne kimi düşmençilik galar? Eger menden soruşsanız, Almaniya goşunundan şikest tapmağımız üçün bizim şikâyet étmeye hağğımız yo{dur. Eger o biabırçı şikest olmasaydı, Almaniya müharibesinde üç yüz min goşun méydana çıxara bilmeyen Fransa’nın indi üç milyon piyada goşunu ve kifayet geder herbi deniz güvvesi olmazdı; dünyanın böyük ve kiçik dövlöterinin bu derecede hörmetini gazanmazdı. Heğigetde, Fransa’nın bu şikesti onun üçün Sur’i İsrafil idi ki, onları cehalet ve lovgalığ gebirlerinden ayağa galdırdı.

Men dédim:

- Almaniya dövlöti “Anadolu Yol Şirketi” adı ile Osmanlı dövlötinden Bağdad yolunun imtiyazını alan zaman İstambul’da Fransa sefiri Müsyo Kanbun ve Almaniya sefiri Fon Marşal, bu iki milletin arasında düşmençilik ve regabet olmasına ba{mayarağ bir birile hemfikir idiler. Fransa kapitalistleri sehmlerin yüzde gr{ faiz pulunu ödemeyi öhdelerine götürdüler. Bes ne üçün sonradan hemin pulu ödemekden imtina étdiler?

Jorj dédi:

- Ruslar Bağdad yolunda şerikliye razı olmadığdan ve Almaniya’nın teklifini redd étdikden sonra béle gerar oldu ki, İngiltere’nin gr{ payından iyirmi payı Almaniya’ya vérisin. İngilizler Bağdad idare héy’etinin teşkilinde Almaniya’nın fikrini öz menafelerinin eléyhine gördükde bu işde iştirak étmekden el çekdiler. Fransızlar da istemediler ki, idare héy’etinde esas ço{luğ Almanlar’da olsun. Buna göre iştirak étmek fikrinden düşdüler. Burada İngiltere ve Fransa dövlöterinin iki müşterek meğsedi var idi. Birinci o idi ki, imtiyaz yalnız Almanlar’ın elinde olmasın. Çünkü uzun müddet olan 99 il erzinde Almanlar gelecekte tedricle sehmleri alarağ, Fransa ve İngiltere’ni sı{ışdırıb çıxara bilerdi. Néce ki, İngilizler Süvéyş kanalının paylarını aldıkları kimi ve indi kanalın iki gismeti İngiltere’nin eleindedir; Osmanlı dövlöti yolun imtiyazını üç dövlötün İngiltere, Fransa ve Almaniya’nın öhdesine goysun ki, bu üç dövlötün kapitalistlerinden her hansının sehmleri ellerinden gétse de, onların müğavileni teşkili hüğüğü, şartleri ve mes’ulıyyeti beraber olsun, ebedi galsın. Almaniya bu meseleye razı olmadı. İkinci meğsedi ise başga idi. Osmanlı dövlöti Almaniya ile dostluğ édere, başgalarına é’tinasızlığ gösterirdi. İngiltere ve Fransa onu başa salmağ istediler ki, eger onların himayesi ve zamaneti olmasa Almaniya’nın teklilde himayesi Osmanlı memleketinin serbestliyi üçün kâfi déyildir. Bu iki dövlöt istediği va{t onun narahatlığı ve bedbe{tliyi üçün asanlığda şerait yarada biler. Bu birge hareketden Almaniya da öz heddini bildi. Bu iki müşterek meğsedden elave, Fransa ve İngiltere öz şeriklerini yubandıрмаğdan onların ayrı

meğsedi de vardı. İngiltere devleti Fars körfezine, Bağdad yolu ile Hind denizini birleştiren yere sahip olmağ ve bununla da ticaret elagelerinden başğa, galan siyasi meselelerde özgelerinin nüfuzundan görumağ, bu yerlerin müdafiesini, ordusunu ve herbi te'sisatını öz inhisarında sa{lamağ isteyirdi. Almaniya buna razı olmadı. Fransızlar da bir terefdan Rusların şatirini nazara alarağ, diğere terefdan de Fransa İngiltere'nin ya{ınlığının bir néçe mügeddimesi üçün, va{tı çatana gider, helelik iştirak étmek fikrinden döndüler. Bağdad yolunun çekilmesi bizim varlığımızın görünmesinin réhin olduğı üçün bu şirket ne va{t olsa İngilizler'in ittifacı ile baş tutacağdır. On beş ilden sonra Paris'den, London'dan on gün erzinde Fransa, Rusiya, İngitere, Almaniya, Hindistan ve Pekin torpağlarını hamı gezer, bizim Asiya'da malik olduğumuz ölkelerin heğliyyat rabitesi Lion'un, Paris'inki kimi olar.

- Bağdad yolu, şübhesiz, dünyanın misilsiz yollarından biri olacağdır, dedim. Ço{lu gelir vérecekdir. Eger bu yolu Fransa ile Almaniya düzeldib, İngiltere'ye başa salsaydılar ki, onun iştiraki olmadan da çeke bilerler, ne kimi zereri var idi?

- Bu şam şeyal ve şeta bir iş olardı, dedi. Çünkü İngiltere devletinin razılığı olmadan, onun kapitalistleri iştirak étmekten Bağdad yolunu çekmek, göruyub sa{lamağ mahal ve géyri mümkündür. Béle olduğda Besre ve Bağdad, élece de Ağ deniz, Gırmızı deniz ve Ümman Denizi sahilleri boyu ile çekilmiş yolu arazisi ile birlikde Rus müstemlekeleri hésab étmek lazımdır. Onda néce déyerler, "Gön dabbaglığına deymez". Halbuki İngiltere ve Fransa'nın Bağdad yolunun imtiyazını almağ meselesini güvvetlendirmekden esas meğsedleri bu idi ki, Alman goşunu Bosforun kéşikçiliyini öhdesine götürsün. Bélelikle de iki Asya ve Avrupa devleti olan Rusiya Almaniya arasında éle reğabet yaransın ki, bu iki milletden birinin mehv ve aradan gétmesinden başğa héç cüre diplomatik tedbirlerle barışması mümkün olmasın. Yo{sa, bu iki millet birlikde hücumu kéçer, Asiye ve Avrupa hükümetlerini göz açmağa goymazdı. İngiltere'ni başğa arazilerden ayırdığı üçün öz adamlarını yéne bir teherle göruyardı. Amérika İngiltere birliyi perde ar{asından zahir olardı; İngiltere Misre, Kapa, Hindistan'a, Avstraliya'ya ve Kanada'ya tam istiğlaliyyet véverdi. O zaman dünyada héç bir beşeri tedbirlerin tufanı İngiliz milletinin istiğlaliyyet gemisini hadiseler dalğalarının giriftarı éde bilmezdi. Lâkin, Fransa'nı elbette özlerine tabe éderdiler; onu ağır yüklerini daşıyan alete, ya{ud öz ocağlarını ğarışdıran maşaya çevirerdiler. Devletlerin bugünkü politikası dünyanın heris milletlerinin ğarşısını almağ üçün en ya{şı vasitedir. İndi Avrupa'nın büyük devletlerinin nazirlerinin ellerinde olan siyasi şahmat şaneleri içerisinde İngilizler'in payı onların en ya{şısıdır. Buna göre devletlerin güdretinin müvazinet ipi, şübhesiz, İngiltere kabinesindedir.

Men dedim:

- Meger mümkün déyilmidir ki, dünya siyaseti fezasında diplomatik bir şimşek ça{arağ, Rusiya Almaniya birliyyine ğarşı manieler çör çöpünü yandırsın, bu iki millet Asiya'nı ve Avrupa'yı beraber deyişsinler, biri birinci Napolyon'un ve birinci Aléksandr'ın planlarını heyata kéçirsinler?

- Me'lumdur, dedi dünyanın idaresi siyasetçilerin elinde déyil, başğa bir

güvvenin, hareket véricinin i{tiyarındadır. Amma onların birliyiine mane olan tör töküntüleri yandıra bilecek bir şimşeyin ça{ması mahaldır. Yo{, eger bu çör çöp yanarsa, İngiltere'nin ve Fransa'nın engel düzelden zavodu durur, çör çöp evezine dağ dereni hazırlayar, meşeler ve cenğeller düzelder, Rus Alman birliyiinin yoluna seperik.

AZADLIĞ NEDİR?

Déyirler ki, İranlıya hürriyyet vérmışler. Teze zühura gelmiş bu sözüün me'nasını men başa düşmürem., Bu, ne démekdir? Meger biz gızıla alınmış gül idik ki, azad édibler! Beyem biz başğasından asılı ve dustağ idik ki, bizi serbest bıra{dılar! Bes İranlı'ya néce azadlığ vérmışler ki, büyükden kiçiye kimi, hamı fövğel'ade sevinc ile bir birini tebrik édir ve onu Garyşıladığına göre gözaydınlığı véirirler.

Bu meseleni hell étmek için biz çetinliklere rast gelmeye bilmerik. Zira, indiyedek bu mücerred sözüün me'nası hağında bizim kitablarımızda héç ne yazmamışlar ve mekteblerimizde héç ne o{umamışđ. Aydınlığ ki, éşitmediyimiz ve bilmediyilmiz, bizim ağlımıza da gelmez. Béle olsaydı biz bu şadlığın el çalmanın, ayağ döymenin, natığliyin, özünü öymenin mahiyyetini müeyyen derecede anlayardığ. Mes'uliyetin büyüklüyünü, vezifenin ağırlığını, bu "be{şeyiş" için élm ve servet kasıblığımızı başa düşerdik; Deste deste yığışar, medení {ağlar cerğesine néce da{il olacağımız için oğulu ölmüş analar kimi ağlaşar ve bir birimize teselli véererdik. Ayığ sayığ olardığ. Ezemetli azadlığ adımı daşımağ ve onun vezifelerini icra étmek ğabiliyyetine malik olmağ için müttfiğen ve müttehiden "tikân véyerdik, yük dayşıyardığ". Bu ezemetli németin şerefine bayram şenlikleri kéçirerdik, me'rüzeler hazırlayardığ, bir birimizi tebrığ éderdik, özümüzüün bu sevinci ve şadlığımızı devam étdirmek éstafétini daşımağı {eleflerimize tövsiye éderdik.

Derin düşünceli her bir İranlı, eger biraz fikirleşerse, benim sözüümün düzlüyünü tereddüdsüz é'tiraf éder.

Doğrudan da, meger azadlığ bundan ibaretdir ki, herkés ne füzulluğ istese étsin?; Yol kesenler her karbanın ğarşısını kesib soysunlar? Goçular neyi istese talasınlar?; Tıulığanlar vursun öldürsün ve çapsınlar?; Her savadsız {eyalına gelen iftira ve böhtanı yazsın?; Bir ovuc kişi yığışarağ her néyi istese goysun ve her néyi istese götürsün?;⁴¹¹ selemçi tacirler, elacede büyük ruhaniler itaeti vacib bir iş saysın ve boyun ğaçıranı tutub hebse salarağ, tenbéh étsinler? Bu cür dehşetli özbaşınacılık, vehşilik ve herc merc için bir birimize gözaydınlığı vérib çirağanlığ édek?! Ya{ud, gerek ne geder ki, géç déyildir beşimizi götürüb tehlikesiz bir yére ğaçağ?!

Eger Erebce "hürriyyet", Farsca "azadi", Türkce "özdenlik" hemen tebiî azadlığdan ibaredirse, ümum béşer övladı fitreten ve tebieten işlerinde ve sözlerinde azad ve mü{tardır, onun emr véreninden (öz iradesinden) ğeyri héç kim sözüünün ve emelinin ğarşısını ala bilmez, ondan kenar éle bir güvve

⁴¹¹ Bir avuc saray adamları göz önünde tutulmuştur.

yaradılmışdırsa, onda héç kimin güvvesi çatmaz ki, bizim bu azadlığımızı elimizden alsın. Démeli, bu cüre azadlığı alvére çevirmek olmaz.

Bu setirlerin o {ucusu fikirleşmeden, çetinlik çekmeden başa düşer ki, o cür azadlığı hemişe onda vardır, olmuş ve olacağıdır; onu ne almağ, ne de bağışlamağ olar. Ancağ yéne me'lum olmadı ki, bizim sévinc ve şadlığımıza sebeb olan nedir.

Beli, bu azadlığı ümumi me'nevi bir kapital idi ki, İran sakinlerinin her biri tedricen onu toplayıb "millet" déyilen {ezinede anbara vurmuşdur. Hamı o kapital vasitesile şerikli sürette ticaret édirdi. Bu kapitalın pulu şeref ve merifet adlı temiz gızıldan, sikkesi ise namus ve edebden ibaret idi. Bu, mügeddes kapital idi. Ye'ni héç bir şe {s ona {or ba {mır ve {eyanet étmirdi. Eger bir vetendaş onun bir hissesini, ya öz sehmini isteyirse, ye'ni o adam öz şerefini başgasına vérmek, maarif kesb étmemek, ancağ tebieti adamlara me {sus işlerle meşğul olmağ, ya {ud özünün namus ve edeb sermayesini, iyrenc ve gadağan olunmuş işlere serf étmeye can atırdısa, onun gârşısını alırdılar. Lazım geldikde şiddetli sürette cezalandırırdılar. Yalnız bu ümumi servet vasitesile her bir adam şeref, me'rifet, namus ve edeb kesb éde bilerdi. Ye'ni hemen kapitalı éynile mübadile étmek olurdu. Bu yolla kim hansı sahede her ne elde édirdise, ümumi {ezineye aid olurdu.

Metlebin aydın olması için bir masal çekim. Avrupa 20 müsteğil ve 45 ayrı ayrı dövletden ibaretdir ki, biz bunların hamısına birlikde "Firenk" déyirik. Hamı onların senayesinden danışır, küçe ve yollarının temizliyini medh édirse, o, demir ki: Filan memleket béledir, ya filan fabrik bu cüredir, filan professor béle déyib, ya filan şehir, filan varlının évi béledir. O déyir ki, Firenkistan temizdir, firenkli alimdir. Firenkistan'ın senayesi héyran édicidir, firenkli edeblidir. Halbuki, sekkiz yüz kürürü (400 milyon) Firengli, ya Avropalı'dan on küruru élmlidir, üç yüz min neferin fabrik zavodu vardır. Galan hamısı yo {sul, savadsız, ve Asiyalı'dan da bés béterdi. Lâkin, me'nevi kapital ticaretinde hamısı elbir işledikleri için, ye'ni şeref, namus, edebin mühafizesinde müttefiğ, elbir olarağ bir birlerine kömek étdikleri için bu servetin menfeeti de ümummillete aiddir.

Bütün Frengistan'da, fehleden tutmuş şahzadeye geder, gerib müsafire her yérde éle edeb ve méhribanlığ gösterirler ki, hemen müsafiri özlerine cezb éderler. Çünkü eger müsafir gétse, yéne onların ölkesine gelsin; yo {, eger özü gelebilirse başgalarına te'rifleyerek, onları gelmeye sövg étsin. Çünkü vaten mehebbeti mevhumunu kâsıbı da, dövletliside vahid meslekde başa düşmüşler: Şeref, namus ve edebden beraber şekilde faydalanmağ hüğüuna malikdirler.

Bu mö'terize arası cümlelerden sonra tezedden öz azadlığımızın üzerine gayıdağ. Görek, bize vériilen o şeref, namus ve edebi o va {t, kim bizden almışdı? Néce almışdı? Hansı tenbellik, hansı kahıllığ ve lovğalığ bizi gezeblendirdi? Néce oldu ki, me'nevi servetden ayrılarağ, mü {telif tari {i gernlerin bu zillet ve bedbe {tliklerine mübtela olduğ? Bütün bunların cavabını obyektiv tari {çiler bizim {oşbe {t {eleflerimiz için géyd étmışler. Men, negden cüz'i işare ile kifayetlenirem! Nesreddin şahı cülusundan⁴¹² dörd il sonra, saray politikası

412 Cülus: Padişahlık tahtına çıkmak, Şah tahtına oturmak.

şehid Emiri Kebir'den, mütleğiyyetin tam istiglalından sonra béle lazımgeldi ki, ağıllı ve bacarığlı devlet adamları merkezden uzağlaştırılsın, ezazil ve cahil bazar adamları éyş ü işret gözelliğine şerik olsunlar. Zira, bunların ne da{ilde {eta töretmek iste'dadları vardır, ne de {aricde aşub töretmek ye'ni, ne de savab iş görmek güçleri vardır. Buna göre de merkezin mehveri hemişe élmsiz, yaltağ ve {ain adamlarla ehate olundu. Feğet, {aricî işlerin ehemmiyyetine göre, bu idarede nisbeten ğabiliyyetli şe{sler eyleşirdi. Ancağ, bütün işlerdeki herc mercelik onu da nursuz sedaretin⁴¹³ şe{si menfeeti etrafında herketeye getirdi. Me'lumdur, "eşşek vérmeseydi ğazi olmazdı"⁴¹⁴. Bélelikle, az bir va{t erzinde milletin {ezine kapitalının son ğalığ da, a{ırınca zerresine ğeder barbarlar terefinden talandı. Milletin ticaret bazarında, mehz talanmış hemen servet ortada mübadile vasitesi olmağ evezine, e{lağsızlığ {ezinesi için lüzum heddinden artığ yaltağlığ, {eyanet, deyanetsizlik, alçağlığ ve rezillik sikkesi çapıb töküdüler. Milletin me'nevi servetini talayıb ğaret étmek için artığlaması ile kifayet éden bu şeyi bizim milletimizin cismani servetinde icra olunası iş ve adet halına saldılar. Memleketin filiz ğızılı bir yérde, yo{muş kimi, apardılar, apardılar, mövcud gümüşünü ise {alis uğursuzluğla evez étdiler. Bélelikle, İran milletinin maddî ve me'nevi yo{sulluğú éle bir hedde çatdı ki, {alğlar tari{inde héç bir ğelem onun mislini yazmamışdır.

Tehran'da büyüklerin yanında "Maarif" dile getirmek mümkün olmayan va{tlarda Nesreddin şah "Kitabi Ehmedi" müctehid Hacı Mirze Hesen ağanın huzurunda göstererek, "Ba{, bu dinsiz kafer bütün İran'a gülmüşdür" déyirdi ve müellifi barede {aricî işler nazirine emr yazırdı. (Bilmirem ve bile bilmedim ki, mene ne étmek isteyirdi⁴¹⁵). Bu⁴¹⁶ işin heyata kéçirilmesi için işi te'şire salan be'zi {aricî engeller var idi ki, biz onların üzerinden sükût ile kéçirik. Nehayet, hemin iş için tebiî imkân yarandı. Çin seddi möhkemlikde olan {aricî maniere bünövresinden dağıldı; da{ili maniere mehv olub yo{a çı{dı.

Bélelikle, milletin ğesb olunmuş hürriyyeti yéne de milletin hamısına ğaytarıldı; Ayrı ayrı şe{sler yo{! Özbaşnalığ azadlığ vérilmedi ki, oğru

413 Sadrazama kinaye yapılmıştır.

414 Farsça şöyle bir şiir vardır:
Zi Mazenderan reft şe{si be Téhran
Ki, ğazi şevéd, şah razi nemişod.
Be rişve {eri dad, bésted ğezara,
Eger {er nemibud, ğazi nemibud.

Tercümesi:

Biri Téhran'a ğétidi Mazenderan'dan,
Ala ğazilik, şah olmurdu razi,
Bir eşşek vérib rüşvet o, ğazi oldu,
Eger eşşek olmazdı, olmazdı ğazi.

(Bu şiirin müellifi belli değildir. Ancak M. E. Talıbov bu şiirin bir mısrasından kendine mahsus bir şekilde faydalanmıştır.) (E. Ağazâde, T. Guliyeva)

415 Başka yazılardan da anlaşılıyor ki, Nasrettin Şah, Talıbov'a, Rusiya'da suikast yaptırmak istemiştir (E. Ağazâde, T. Guliyeva).

416 Meşrutiyeti ilân etmek arzusu dile getiriliyor.

oğruluğunda, fesad töredenler öz fesadlı egidelerini yaymağda, tacir gadağan olunmuş şeyleri satmağda, müstebidler keçmişdeki kimi fügeranı asıb kesmekde ve bu arzuda olmağda azad olsunlar.

Bu azadlığ, defelerle dédiyimiz kimi şeref, namus ve edebdir.

İran ehalesinin her biri bilmelidir ki, o, insandır. Ye'ni ilahi ruhdan bir gismet de ondadır. Éle iş görmemelidir ki, öz ülviyeti önünde {eçalet çeksin. Bilmelidir ki, namusu vardır... Gadağan olmuş pis işlerden uzağlaşmalıdır. Her kes borcludur ki, babalarının en'enelerini sévsin başğalarına kömek étmeyi vacib saysın, öz sözünde ve emellerine sabit olsun. Azacığ fikirleşmekle aydın olar ki, bu müsteğim meslekde hamı gerek sehmdar ve şerik olsun. Heğiget, bu ümumi servet olduğı için héç kim ona {eyanet étmemelidir. Göymamalıdır ki, bir nefer {eyanet étsin. Her kes bu meslekden kenara çı{sa, o, yolu azmış, {alg garşısında nifretlenmiş, gezebe gelmiş ve mes'uliyetsiz sayılar. Bu meselede milletin her bir üzvü o ister en büyük nüfuz sahibi olsun, ya da adi sıravı işçi ferği yo{dur, beraber mes'uliyet daşıyır. Her çend ki, bu hediyeni bize vérdiler ve biz de gebul étdik ki, ancağ, yu{arıda dédiyimiz kimi, indi o azadlığın adına çatdığ. On il se'y ve çalışmalardan sonra onun layihesini cızmağda gedem göyarığ; otuz ilden sonra bizim {eleflerimiz yükün ve vezifelerin ağırlığı, meğsede çatmağın çetinlikleri üzünden ço{lu ağlaşmalardan rahat olduğdan sonra "a{an suyu tezedden gériye gaytarmağ" olmaz. O va{t indiki boş sehralar méyve bağlarına, gebiristanlar gülüstanlara çevriler. Ondan sonra neinki İran ehalesi, belke bu ölkenin cemad⁴¹⁷, nebat⁴¹⁸ ve héyvanı da müeyyen derecede {oşbe{t ve şöretlendirilmiş olar. Cemaddan filiz maddeler ayırıp eriderler; ağaçlardan cennet méyvesi dererler; Çöl ve deniz héyvanlarının neslinin kesilmesinin garşısını alarlar; Év héyvanlarına insan balası kimi gulluğ éderler. Onların müalicesi için hekimler hazırlayar ve {este{analar düzelderler. Eger béledirse, bunları cemad, nebat ve héyvanın seadetinden başğa ne adlandımağ olar?

417 Cemad: Cansız varlıklar.

418 Nebat: Bitki.

MİLLÎ ŞURA MECLİS BAREDE

İran'ın bu millî servetini korumag için, İran {ağları öz aralarından yüz altmış iki nefer koruyucu seçerek, vetenin merkezine gönderdiler. Bu mühafizeçileri “vekiller”, onların yığıncağını ise “Millî Şura Meclisi” adlandırdılar.

Bu meclisin ya{şı cehetlerinden danışmazdan evvel onun çatışmayan cehetlerini sadalayırığ:

Birinci. Padşaha öleceyi eyan olduğu için, o, hele Nizamname imzalanmamış Meclisin açılması emrini vérmek için telesdi. Çünkü bu gerekli senedi özü imzalasın. Bu cehetden birinci seçki mahiyet é'tıbarı ile {oşagelen olmadı.

İkinci. Ganunun esası olan seçki mövhümidir. Me'lum déyildir ki, İran ehalisinin ne gederi seçki hüğüna malikdir. Bu sesvérmé néce seçki dairesine bölünmüşdür. Bunların hamısı hedsî, giyasi ve te{mini düzeldilib hazırlanmışdır. Ehalını siyahıya alandan, eyaletleri dürüst müeyyenleşdirenden sonra, heğıgeten gerek bunların möhkem esası ve heddi olsun. Esas budur ki, edaetle te'yin olunmasında onların ses tesbiyelerine düzgün digğet yétirmeli ve riayet olunmalıdır. Bununla da milletin vehdet imaretinin özülünde boşluğ galmasın, gelecekte narazılığ ve inciklik ortaya gelmesin, engel törenmesin. Eger indi bunlara göz yumsalar, {ağ öz hüğünu başa düşenden sonra teleb éder. Ço{lu teessüf ve me{aricın törenmesine sebep olar. Çünkü milletin ganun vérenleri ağıllı ve küçük bir işareni başa düşen adamlardır. Gelecikde bu metlebin mes'uliyeti öhdelerinde olan députatları mehz veten mehebbetinin telebine, meclis işinin möhkemlenmesi namine, helelik sükut édirler ki, işin evvelinde söz i{tilafına sebebkâr olmasınlar. Lâkin öz tövsiyelerini sonranın mü{alifetine, öz seçilmiş nümayendelerinin öhdesine göyub kéçirler.

Üçüncü. Meclis Nizamnamesi misilsiz, dünya meclislerinin eserleri te'sirinden {aric olduğu kimi, élece de meclis vekilleri öz vezifelerinden kenar işler görürler. Ye'ni békâr galırlar, ya{ud meclis işlerine de{li olmayan işlere celb olunurlar. Zéhnleri gıcığlandırır siyasi meseleler, söhbetler ortaya salırlar. Elbette, meseleden kenar iş görmek fikir ziddiyyeti, söz i{tilafı töreder, esebiliye sövg éder. Dünyanın héç bir yerinde éle bir meclis yo{dur ki, esas ganunsuz, bütün bunları çı{mazdan evvel millî idarelerin şó'beleri teşkil olunsun. Eger olsa, te'cili olarağ, ganun çı{armadan, nazirlikler teşkil etmekden başga mesele goymaz ve başga telebler étmez.

Buyurun görüm, ganun çı{artmadan, ye'ni hüğü ve hüdudu müeyyenleşdirmeden, dünén vezifeye gonderilmiş veziri {eyanet üstünde müttehim étmek, işden govmağ, ya{ud on illik veziri yo{lamadan ve {eyanetini isbat étmeden onun hağğında pis démek, dövlet gulluğcularını işden govmağ, başğalarının emlakını tutmağ, icarenameleri leğv étmek ve saire ve saire bunların hamısı meclisten gabağkı üsul idarenin zorakılığ yumruğunu göstermesi, hemen istibdadın berğerarı için tekrar ve israr déyil mi? Kéçmiş müstebidler bunlara eger ganunsuz hareketler déseler düz ve heğıget déyil mi? Ya{ud hörmətli deputatların özlerini müdafiede nezeri silahdan başga herbeleri vardır mı?

Dördüncü. Députatlar öz veziriyetlerine münasib olmayı gebul étmirler. Ye'ni firenglini teğlit étmeyi cayız bilmirler, amma esas ğanun isteyirler. İndiyedek öz danışğlarında bir ğayda yaratmamışlar. İki ayda İran'ın ğaydaya düşmesini teleb édirler. Bir adam yo{dur, onlara désin ki, Députatlar meclisi hansı fabrikin mahsuludur; Esas ğanun hansı dilden tercüme olunub, bizim ğurduğumuz bu busatın layihesi meyer tamamile Firengistan'dan déyil mi? Bes ne üçün niğın yéyirinte'yini ve danışğın tertibi teğlid olur? Min il azğın şekilde cehaleti teğlid étmışik, indi eger élmi teğlid étsek, bizim cehaletimize ne zereri olacağdır.

Béşinci. Cüzziyyat baresinde, meselen, üzgüçülük, bank işlerinden olsun, ya olmasın bu barede defelerle gerek danışğ gétsin. Onda otuz min fesil ğanunların düzelişi ve ğebulu üçün gerek néçe il ğilü ğal olsun.

Altıncı. Nizamnamenin metninde iki üç defe "Mes'ul vezirler", "vezirler mes'uldur" déyirler. Bu ne démekdir? Meger mes'uliyet budur ki, vezirler Députatlardan daha téz meclisde hazır olub, kimin ne {eyalma gelse soruşacağını gözlesinler; vezir de kemali temkinle vériten suala cavab erz éleyib müre{{es olsun? O va{t, iyirmi dörd saatdan yalnız sekkiz saat yéyib yatmağ üçün i{tiyarında olan vezir gerek ğalan on altı saati işlesin. O, özünün işlerini ve vezifelerini ne va{t yérine yétirsin?! Démeli, béle mes'uliyeti teleb étmek düzgün déyildir.

Eger mes'uliyet budur ki, vezir öz vezifesi dairesinde {eyanet étse veya iş zamanı müeyyen hüğüda ifrat tefrite yol vérsa, o vezir mes'ul, ye'ni mügessirdir, gerek azad olunsun, başğa vezirler héy'eti de onun hörmetden düşmesi ile elağedar olarağ isté'fa vérsinler, bu, düzdür. Aydındır ki, vezirler bu kimi hallarda mes'uldurlar. Amma, meclis ğanun çı{arandan sonra bu mes'uliyeti teleb étmeye hağğı vardır. O da bir şartla ki, bir vezirin {eyaneti, cızığından çı{ması, ifratçılığı üçün vezirler héy'eti yo{, yalnız mügessir şe{s azad olunsun. Çünkü bedbe{tlikden, İran'ın vezirliye layiğ şe{sleri helelik azdır. Eger iki dövre vezirler héy'eti azad édilse, üçüncü dövrede gerek evvelki vezirlerin eteyinden tutub, onlara penah aparsınlar.

İran'da ğabiliyyetli adam ço{dur. Ancağ gelecekteki vezirleri, ğanuna esasen, öz sahesine aid alimliyi, hüğügi senedi olması teleb olunduğu üçün, yalnız şe{s leyağet ve irsi necabet hemen vezifede işlemek üçün hüğügu sened olmayacağdır. Özü de vezirlerin mes'uliyeti sözle déyil, emeli teşebbüsdür: Buna ğöre, lazım olan her hansı bir ğünde députatlar öz aralarından otuz nefer mes'ul vezir şe{s dövlete nişan vére bilmelidirler.

Avropa parlamentlerinin nazirleri üçün başğa bir mes'uliyet de vardır. Ona partiyabazlığ mes'uliyeti déyilir. Onlar her hansı partiyanın eleyhine fraksiya yaradırlar. Parlamentde ço{luğu elde étmek, hazırkı nazirleri işden götürmek üçün mü{telif tedbirler işledirler. Bir ğanunun çı{arılması, ya{ud deyişdirilmesi üçün, bir bütçeni teleb étmek ve ya bir işin ğörülmesini emeli süretde heyata keçirmek üçün parlaménte nazirler layihe getiren kimi mü{telif manieeler ortaya çı{ar. Hemen meseleni ekseriyet ğebul étmezse, onda nazirler özleri isté'faya çı{mağ mecbur olurlar.

Allah'a şükür ki, bu mes'uliyet, ye'ni partiyabazlığ İran meclisinde indi

yo{dur ve gelecekte de olmayacaktır. İran vahid ölkedir, vahid ehali var, ihtiyaç ve menafeleri vahid ve birdir.

Yéddinci. Dünyanın her hansı parlamentinde iki yüz nefer tamaşaçı iclasda eyleşir. Eger {arici dinleyiciler lazımdırsa, gerek onlar üçün loja düzeldilsin.

Ağalar buyururlar ki, bizim gezetimiz yo{dur, gerek camaat gelib, gulağ asıb eşitsinler, sonra gédib meclisde müzakere olunan meseleleri şifahi süretde yaysınlar. Meger; İran yalnız Tehran ehalisinden ibaretdir ki, onlar bilsinler ve bununla da iş gurtarsın? Eger {eberleri yaymağ lazımdırsa, meclis açılmamış, müzakirelere başlamazdan evvel metbuat yaradılmalıdır. Görek, yollarımızı, poçtlarımızı ya{şılaştırmağla metbuatın daşınmasına rahat şerait yaradılın; Télégraf {eberleri göndermek ucuz ve esanlaşdırılsın. Héç olmazsa, payta{ta, büyük şehirlerde poçtanın aparıb getirilmesi gündelik olsun.

Éhtimal ki, bir nefer é'tiraz édib buyursun ki, biz bunların hamısını senden ya{şı bilirik, amma pulumuz yo{dur, bunların hamısını haradan düzeldek? Onda men de erz éderem:

- Ya{şısı budur ki, pulsuzluğ hağda héç ne danışmayağ. Eger İran'ın poçta reisleri mes'ul olsaydılar bunların hamısını özleri ço{ ciddî şekilde teleb ederdiler. Eger "pul yo{dur" déseydik, onlar "eger men bu işleri élemesem mes'ulam déyerdiler indi ki, pul yo{dur isté'fa vérirem. Özümü {alğın gözünde géyretsiz ve bacarığısız göstermek istemirem".

Müsyö Nusu tanımıram ve görmemişem. Ancağ bilirem ki, éle bir kişi déyildir. Eger {ain déyilse ne üçün devlet sırlarını açır. Bu iddiama hağlı senedim vardır. Tebriz'den, Marağa'dan, Tehran'dan veya her hansı poçta ile kitab göndermişem, ya çatmayıb, ya üç nüs{eden birini götürmüşler. Éle bu özü büyük {eyanetdir. Lâkin keçmiş zamanlarda İran devletinin bütün şö'belerden, poçta işleri daha artığ nizamlı idi.

Ecnebi şe{şlerden gulluğçu götürmeyin eléyhine déyilem. Da{ilde kifayet geder özümüzün kadromuz yo{dur. Ancağ işi gelib gören {arici adamların eléyhineyem. İş başında öz adamlarımızı görmek isteyirem. Zira, onlar etimizi de yéseler, sümüyümüzü çöle atmazlar. Ecnebi gününü sayır, pul güdür.

Yéne gayıdağ parlamént tamaşaçıları üzerine. Aydındır ki, bunların hamısı tedricen düzeler. Eger devlet nümayendeleri ile millet nümayendeleri arasında ittifakın olmasına mükemmel inamımız olmasaydı, burada bizim gelbimizde şübhe yarana bilirdi ki, devlet şe{siyyetlerinin be'zi iki üzlüleri dinleyicilerin hay küyünün ço{ olmasına gesden méyl ve reğbet gösterirler. Ona göre reğbet gösterirler ki, gelib cefengiyat yaysınlar, meclisi hörmetden salsınlar. Bélelikle, gösterirler ki, députatlar öz vezifelerinin öhdesinden gelmir ve gele de bilmirler. Bu halda, mezlum, élmsiz, hazırlığısız millet yo{, yene onlar, ye'ni dünyanın tereğği dövründe, hetta zulusların béle behrelendiği maarif nurunun saçağları garşısında elli il hündür ve möhkem bir sedd çekenler İranlının faydalanmasının garşısını alan hemen adamlar ebedi mel'un ve müğessir olurlar.

MİLLÎ ŞURA MECLİSİNİN FAYDALARI

"Méyin éybin ki, dédin bes hünerlerinden de danış". Her bir savadlı İranlı

tanıyır ki, bu setirlerin müellifi İranlı ve İranlı nejadır. Fügera tebeğesindedir. Âlim déyil, amma me'lumatı savadsızdır. Her neyin baresinde az maz éyb a{tarırsa bu yalnız onun islahı üçündür. Eger millî menaféye dair işlerde ve sözlerde “Kritika”, éybleri ve gözellikleri etraflı şerhétme olmazsa, o milletde inkişaf da olmaz. Yér küresinin héç bir medenî milleti tengidsiz yaşamır. İnkişafın esasın, medenîyyetin kökünün menbeyi éybleri ve gözellikleri müfessel şerh étmekdedir.

Men neyi başa düşdümse, onu yazdım. Eger benim sözlerimi redd étmek için başğasının senedi varsa gösterer. Gét géde işler sözde ve emelde tekmilleşir. Béle olmazsa, meşhur Bismark'ın dédiyi kimi, eger şerh ve kritika olmazsa, ya öz müvefféğiyetlerinize lovğalığ üzünden yanıb kül olarığ, ya {ud nöğsanlarımızı tekrar étmeye soyuğundan donub galarığ.

Bilmek lazımdır ki, tengid yazan gerek onun élmi ile tanış olsun. Yo{sa, benim kimi élmsiz adam terefinden te'rif ve tengid yazılması me'dudı fizulluğdur.

Bu meclisin şe{siyyetleri hörmətli députatlardır. Şübhesiz, hamısı ağıllı, sedağətli ve géyretlidirler. Onların içerisinde büyük alimlerden, maarifperverlerden, diğér şe{slerden élesi vardır ki, ölkeni teklikde idare étmeye onun leyağeti ve bacarığı vardır. T{usule hücecül İslam melazülenam sellemahüllah. Yüz ilden beri fesad dolu, gayda ganunsuz, esası olmayan dövletin da{ilinde bu ağalar yéne öz va{tlarını serf édib, ne iş görmüşlerse {aricilerin alğışını ve da{ilin é'tibarını gazanmışlar.

Hağğında danışdığımız nizamnamenin misli yo{dur. Éle degiğ ve mükemmel işlenmişdir ki, dünyanın héç bir nöğtesinde, héç bir milletin içerisinde millî ve şer'i ganunları bundan ya{şı eks étdiren “akt”, ye'ni meşrutiyet senedi, ya milletin hüguğunu te'yin éder sened olmamışdır. Eger orda be'zi örtülü sözler va{t onları millî hüguğun {éyrine çevirmek ve düzeltmek olar.

Onun müellifi mükemmel élmlı cavan, hikmet, felsefe, yéni fiğh élmlerini, béynel{alg hüguğu bilen bir adamdır. Biz onunla öyünüb ferğ éde bilerik. Onun eğıdelerin de öz eğıdelerim kimi beledem. Bir müddetdir ki, onun sedağetine inanmışam. Özüntün mene gönderdiyi mektubda yazdığı kimi “bu nizamname esas ganun seviyyesinde” Éle de vardır. Millî idarelerin ayrı ayrılığdan hüguğlarını tesnif élemek için bütün ganunlar hazır olmadığına göre bundan ya{şı yazmağa imkân yo{ idi. Men de erz édirem: “Éy hörmətli şe{s, İranlı için bu nizamname “Esas ganun evezi” yo{, asımani gelmeler, ya asımani lövhelerdir!”

Députatlardan hörmətli bir şe{s hemen nizamnamenin yazılmasında ve redaktesinde ço{ ince görenlik ve menaperdazlığ göstermişdir. A{ırınıc redaktesinde ise müeyyen bir müşkülü hell étmışdir. Allah'dan isteyirik ki, onun {oşbe{t ulduzu milletin ifti{arı semasında paylayıb işğlansın. Ancağ esas ganunsuz meclisin işi düzgün deyildir. Dövlét gulluğçularının vezifeleri nezere alınmamış halda galar.

Birinci dereceli mö'teber şe{slerden biri mektubunda mene “députatlar heğığeten fedakârlığ édirler” yazmışdır. Bunu éle bir geribe şövğ ve eşğ ile yazmışdı ki, yazılmış sözlerin üzünde müellifin da{ili işğları vardı. Bu ağaların ikisi işbilen, heğığı me'nada alim olduğıları için députatların bacarığılı, géyretli

ve işbilen olmalarına inkâr edilmez delildir.

Beli, dünya alimleri öz me'lumatlarına gerek yeni behs artırıp bilsinler ki, eğl elmi töredir, elm eğli töretmir. İdare elminde bütün dünya {alğlarının te'lumatçısı olan Avrupalı İran'da esas ganun yaranmasını getiyen gebul étmedi, géyri mümkün hesab étđi. Dodağaltı tebessümle: "Gereksizdir" déyirdi. Lâkin iki üç iclasdan sonra meclis iştirakçılarının leyağet nurunun parılıtı münkürlerin gelbini, hetta, inadcıl mü{alifleri éle yandırdı ki, o işğ tereddüdden, yéne héyret ve teeccüb zülmetine düşdüler. Hele de o sehrada azmış halda gezirler. Bu azıntıda o geder avara galacağlar ki, Şergden doğan edalet ve é'timad güneşi, onların nicat yoluna işğ salsın, İranlılar'ın iste'dadını onlara nişan vérsin. Bizim dédiyimiz "élm ağıldan doğar" müddeasına inanarlar.

MİLLET DÉPUTATLARININ VEZİFESİ

Metlebe kéçmezden evvel, erz édirem ki, bu meseleni şerh étmek üçün benim me'lumatım azdır, gelemim zeifdir. Lâkin "Ma la yüdrigü küllehu la yetrukü küllehu" atalar nesihetidir. Hekim neyi bilse gerek désin. Buna ba{mayarağ, bir néçe setir yığcam ve hem de biliyim dairesinde danışırım.

Députatlar ya{şı bilirlir ki, onların Millet Meclisi'ndeki bütün söz ve emellerinin, ümumiyyetle, bütün İran'a, {ususile onları séçen memlekete küllü süretde te'siri vardır. Députatlar héy'etinin sözleri ve emelleri İran {alğı için höccettir. Eger, şübhesiz béledirse, her bir députéat azca fikirleşmekle öz vezifesinin büyüklüyünün ölçüsünü dürüst te'yin éde biler.

Ťalg bu députéatları séçmişdir ki, onlar gédib ölkenin merkezinde eyleşerek, ehalinin ümumi menaféleri hağda şura éđib, lazımı ganunlar çı{artırsınlar. Ganunları icra étmek üçün iki ayrı ayrı ganun vérici ve icraédici aparatda, ye'ni {alğın idare olunması işinde députéatlarla hükümet arasında iş bölgüsü, birincinin emr véricilik sabitliyi, ikincinin tam icra édicilik müstegilliyi olmalıdır. Eger mütleg béledirse, onda her bir députéat öz {éyalının ıldırım atı ile bir néçe gün çapsa vezifesinin génişliyini séyr éder. Députatların hamısı min defe menden artğ savadlı ve tecrübeli olduğları üçün onların hüguğ ve vezifelerini cüziyyatına geder araşdırmağım, fizulluğ olmasa da, aydın meseleleri tekrardır.

Men isteyirem députéatların diğğetini onların borc ve vezifelerinden kenar bir metlebe celb édim. Onu bilmek, gebul étmek borc ve vezifeleri icra étmekden daha vacib, daha zeruridir. Doğrudur, zahiren, bu metlebin onların teklif ve vezifeleri ile elağesi yo{dur. Amma, heğigi me'nada ise, onların teklif ve vezifelerinin esli, esası, belke de éynidir.

Şübhesiz, gerek İran'ın islahı maliyye şö'besinden başlansın. Menim {eberim yo{dur ki, İran'ın maliyyatı ne gederdir, onu néçe aldılar. Év oğrularından artğ galanı néçe {erclediklerini bilmirem. Bu geder bilirem ki, ne ise bir şey vardır, onun adı da "maliyyat"dır. Bu maliyyatdan da her ne geder gündelik gelir, ye'ni neğğdir, maliyyatı toplayana, hakimnin naharını gadağan étmeye, onların gulluğçusunun elinden gelyanı alıp yére çırpmağa ve s. bu kimi gülmeli işlere serf olunur. Bu da sarayın ve saraya ya{ın adamların tuyuludur.

Rusiya'nın borclarını da bu şö'beden vérirler. Amma, elde éđilen

maliyyatın hamısı hevale, gebz ve baratdan ibaretdir. Ne véren pulu görür, ne alan. Pulun hêsabı kâtiblerin kerametine galır. Avrupa'nın ye'ni vezifeleri icra éden héç bir naziri, ya {şı mühasibi onları éle bir cedvele sala bilmez ki, ba {an ondan bir şey başa düşsün, galıg artıgını bilsin.

Meclis nümayendelerine kéçmişde ne olduğunu bilmek için on il me'nasız va {t itirmeleri lüzumsuzdur. Feğet, ganun çı {arandan sonra meşhur {ainleri {eyanet senedleri ile mehküm édib, milletin garet édilmiş mallarını teleb éderler. O pulu ödemedikde hebse alarlar. Amma, maliyyatın alınıb mesref olunmasında, géyri müsteğim hallar ve köçürölmeyen mallar için yeni vérgiler goymağda, tuyul layihesi sistemini deyişmekde {alis torpağları hağsız olarağ {esb édenlerden géri almağda meclis nümayendeleri merdane işler görer, {eyanet éden elleri bağlaya bilerler. Bununla béle yeni islahat {ercleri bizim evvelki bûdce çatışmazlıgımıza elave olar: İki üç ilden sonra borc almağ mecburriyyetine me'ruz galarığ.

Dövmletlerin inhisar şö'belerinden bizim için ancağ tenbeki galmışdır. Lâkin türyek ekmeyi gadağan étmek lazım olduğu için tenbekinin inhisarı da tam diğget merkezinde durur. Tiryek ekmeyin garşısını almağ Teta memleketinin a {ır va {tlardaki ehkâmını teğlid étmek üzünden démirem. Otuz ildir ki, bütün meclislerde yığıncağlarda demişem ve yüz nefer İrani'ya mektubda yazmışam. İndiyedek çap olunmamış, hazırda dövr ile sesleşmediyi bir neçe kéçmiş yazılarımda dostlar o {uyub görmüşler. Ye'ni bizim milletimizin seadeti için Allah bize bir gızıl me'deni de üye çı {arsa, helelik, yéne borclu galacayığ. Meğsedim maliyyat baresinde söz demek olmadığı üçünmetlebi éle buradaca yarımçıg {oyuram. Zira, hörmekli o {ucunun hağğı var désin ki, bunlar aydın meselelerdir. Bes diğgeti celb éden o metleb hanı ve hansıdır?

Beli, o metlebi erz édirem. Amma, özümü de mü {ateb édib, bundan sonra "biz députatlar" yazacağam. Bu söhbetin evvelinde gerek déyek ki, biz députatlar meselelerin meslehetinde azad, mütleg ve mö'teberik. Biz, ferdlerin ekseriyyeti ile birlikde {algın menaféyi, {algın seadeti, {algın şerefí, {algın deyaneti ve {algın terbiyesi meselelerinde bir nefer kimi elbir ve mültemizik. Her ne étsek bu dairede olmalıdır, bu dairede ne étsek dédiyimiz kimi gerek, {alg o sözü, mütleg icra édilesi bir iş bilib, itaetini vacib saysın. Eger bu zeruret ve meğbul düzdürse, sidği ürekden inanmalıyığ ki, milletin menaféyi namine özümüzün gördüyümüz işler meslehetdir, icrası mümkündür, çetin yo {, asandır, şe {si déyil, millidir. Bu meselelere münasibet éle bir hedde çatmalıdır ki, ehali ile yanaşı, bu ölkenin havası, suyu, bitkisi, ağacları ve héyvanları da diri, ye'ni faydalı ve be {tever olsun.

Bu beyanettan aydın olur ki, biz yüz altmış iki nefer, otuz kürur ölünü diri, yo {sulu varlı, cahili alim, gulu azad étmek için députatığ. Her hansı députat özünü bu işler için élçi bilse, gerek zahiri cehetden adi {alg kimi, me'nevyyet é'tibarile heğği élçi olsun. Eger "Yedullahi mee elcamaeti"⁴¹⁹ cümlesi dürüstdürse, démeli, députatların eli Allah elidir. Bir adamın eli Allah eline beraber ola, bir adam ki, ağızına geder zülmle dolmuş bir yérde edaleti yaymağa

419 Arapça, "Halkın eli Allah'ın elidir" demektir.

me'mur ola, o adam gerek evvelce bütün çetinlikleri öz nefsinde hell éleye. Ye'ni béle adamlar öz yaşayışlarını yüngül ve sade étmelidirler. Gerek onlar süfreye iki cüreden artıgı {örek goymasınlar, öz ölkesinin ucuz paltarlarını géysinler. Öz ecdadının yaşısı adet en'enelerinden bir addım kenara çı{masınlar. Başgalarının pa{ılı olmasınlar; celal temterağdan, şöhpereperestlikden üz döndersinler ve bu barede neleri varsa atsinlar. Bizim vetenimizde en ço{ bedgümanlıgı yaradan israfçılıgı ve dağıtma herisliyi işlerinde köklü, esaslı dönüş yaratmalıdırlar. Özünü genaetin béle bir şerefine nail görenden sonra, o va{t mülki ve eskeri ganunların çı{arılmasında, şüunatın⁴²⁰ te'yininde, firenkileri teğlid éden debdebeli paltarların deyişmesinde, gulluğçuların maaşlarının te'yininde müsteğim bir yol emele getiriler. Her ne étseler, her ne déseler hamısı hemen sadelik, hemen genaet, ye'ni yaşayış rahatlıgı zemininde olar. Biz artıgı bezek şeyleri ve gızıl işletmemeliyik, iki neferin süfresine otuz cüre {örek düzmemeliyik, yarım saat fe{r étmek için öz israfçılıgı ve dağıtmağımızla Allah'ın né'metini zay étmemeliyik.

Aydındır ki, eger biz gulluğçuya maaş te'yin étssek, gerek özümüz bilek ki, bu te'yin étdiyimiz onun dolanması tam kifayettir, onun rüşvet almayacağına ar{ayın olağ. Eks halda, éhtiyac olduğda héç bir nezaret ve şiddetli ceza ganunları rüşvet{orluğun garşısını ala bilmez.

Eger biz dövlet gulluğçularının bugünkü {erclerine esasen maaşte'yin étssek, gerek mes'ul nazirler on béş min tümen alsın ki, öz temahını sa{laya bilsinler. İran'ın bu cüre yo{sulluğu ile o geder pulu néce vére bilerik?

Bu asimani çadırlar, risimani yédekler cihazları ile, sefere çı{mağ mügabibilinde eger {eyanetin kökünü é'tidal ve sadelik odu ile yandırmasağ onun garşısını néce ala bilerik? Vahid Allah'a and olsun ki, İranlı'nın indiki ve gelecek {oşbe{tliyi feğet onun yaşayış sadeliyinde, yaşayış asanlıgındadır. Zira, kapital ve élm genaetden yararır. İran'ın bu geder fövğel'ade zülm ve istibdadı meni héç va{t İranlı'nın israf ve dağıntısı geder te'sirlendirmemişdir.

Biz députatlar genaet, géyret, sedaget ve bacarığdan géyri héç cüre élm ve servetle Avrupa {alğları, öz medeniyetimizi gurmağ ve Avrupa meclis nümayendeleri kimi ola bilmerik. Bunların hamısı méhz bu genaetle sı{ bağı olan iğtisad élminin rişesidir ki, Avrupa alimleri hele a{tarırlar, tapa bilmirler. Bu nüktenin genaetin faydaları, habéle, israf, dağıtma, şöhperebazlıgın terk édilmesi hağda bir il söhbet étmek, on cild kitab yazmağ istesek yéne gurtarmaz. Députatlardan {ahiş édirem ki, "genaet" sözüne yéni töreme kimi ba{masınlar, derin düşünmeden inkâr étmesinler. Bu, bizim kéçmişden, babalarımızdan galma mehelli gaydamızdır.

İndi bir emir-i behayimin dörd min tümen illik gelyan {erci hansı cahangir İran padşahında olmuşdur? Bizim ecdadımız, geyireni biedeb hésab édireler ki, ço{ yéyir... Ne ise, yéne gelem çertmek isteyir.

Bu barede sözümün a{ırında erz édirem ki, bizim esas ganunumuz var, millî hüğügu teleb étmekde, sabitleşdirmekte mütleg azadlıg, millî mes'uliyet garşısında ise mehdud oluruğ. Hamımız birlikde vahid bir şe{s hökmünde olan öz

420 Şüunat: "Şe'n" sözünün çoğul hâlidir., müstesna hukuk, ihtiyar, selahiyet, imtiyaz, üstünlük.

héy'etimizin hüsurunda yéne mehdud ve mes'uluğ.

MİLLETİN TEKLİFİ BAREDE

Bütün İran {algı bilir ki, hürriyyet ifti{arının serveti bizim ecdadlarımızdan irs galmışdır. Milletin azadlığı teleb étmesi hedd-i buluğu o va{tdır ki, ondan öteri o, öz malından, canından ve övladından kéçsin. Buna göre, İranlı'nın mehz böyüyüb hedd-i buluğa çatdığı için hücec-ül İslâm ağaları ümumen ve hezreti müstetabi Hacı Mirze Mehemed Ağa {üsusen, va{tın yétişib çatmasını ve milletin isté'dadını nişan vérib azadlığı tehvil aldılar. Dédiyimiz kimi millet {ezinesinde yüz altmış iki nefer millî borcumuz budur ki, özümüzün alınmış hağgımızı goruyub sa{layağ. Eger bir ve bir néçe şe{s onu bizden almağ, ya{ud ona {eyanet étmek istese öz malımız, canımız ve övladımızla onu müdafie édek: Yegin édek ki, eger onu bizden bir de alsalar, ebedi olarağ, bizim {eleflerimiz daimi esaret ve zilletde galacağlar.

Bizim bu azadlığımızı iki düşmen izleyir. Biri daimi ikiüzlüler ve müstebidlerdiler. Onlar isteyirler ki, tam özbaşnalıklarını yéne feal suretde sa{lasınlar, {algın ganını içsinler, bizim milliyetimizin varlığını özlerinin bés günlük kéflerine satsınlar. Onların géyreti yo{dur, özlerinde de İranlı ve İranlı övladı géyreti yo{dur. Zira bir kürur İranlı'nın {aricî ölkelerde ac ve lüt fehlelik ve dilençilik étdiklerini görürler. İranlı déyildirler, çünkü eger olsaydılar İran ölkesini on onbés min tümene, ya {aricînin bir te'rifine ve müresse¹ nişanına satmazdılar. Kéçmiş tekrar olunmasın, azadlığımızı tezedden boğmağ tesevvürü oyanmasın déye, bu {ebis tebeğeni é'dam étmek her bir İranlı için vacibdir, savabdır.

İkinci düşmen birinciden min defe güclüdür. Bu, bizim élmsizliyimiz, me'nevi yo{sulluğumuz, ya da inamımızın zeif olmasıdır. Ye'ni özümüzün mesleki vezifelerimizin gözelliklerine, mügeddesliyyine, ya{ud, me'neviyatımızın hüduhuna inamımız yo{dur. Her işi şüursuz, müeyyen bir gerez üzünden görürük. T{algdan gizli, ya aşkâr suretde aldığımız malı sahibine gaytarmırığ. Éhcan véririk, öz celal temterafımızı göstermek için möhtac yo{sul kenar da galır, varlıları de'vet édirik. Bir granlığ şey satmağ için on defe Allah'ın adına and içirik, yalandan şahid çekirik. Bir gardaş gündelik {ercine möhtacdır, bir gardaş var dövlet içinde üzür. İstisnasız olarağ, bizim bütün işlerimiz mövzu ve me'nadan {aric olmuşdur. Buyurun, eger bizim inamımız olsaydık béle éderdik?.. Démeli, bu inam zeifliyi bizim vicdan güzgümüzü lekelemiştir. Bu cehetden bizim me'nevi hissiyyatımız tamamen mehv olub yo{a çı{mıştır. Esli me'nada ya diri ölü, ya hareket éden cemad olmuş.

Bu geder felaket, eziyyet, zülm ve istibdadın ayağaltısına düçar olmağda, sanki bize Allah'ın gezebi tutmuşdu. Eger ayrılib hisse gelmeyecek, dirilmeyek, öz azadlığımızı goruyub sa{lamağ güdretine gabil olmayacağığ. Bu ço{ ali "be{şeyiş" asan geldiye kimi, asanlığla da gédecekdir. Eger bu, müsellemdirse, pineçiden tutmuş birinci şe{se geder hamımız bu hediyyeni ele getirmeye elbir olduğımız kimi, onun islahında da gerek hamımız kişi arvad, yo{sul varlı, savadlı savadsız, büyük kiçik, bütün ölke ehali müttefiğ ve elbir olar.

Ümumin elbir olması bu cür olar: Serhedlerdeki nüfuz sahibi olan şeyler bilirler ki, merkezde büyük bir mesele hazırlanır, nehenğ bir aparat yığılır. Bütün İranlılar gerek kömek étsinler, goymasınlar ki, şuluğlüğ töredilsin, fitne odu yansın. Çünkü bizim gönşularımızın eline behane düşer. Onlar başa düşerler ki, bizim etrafımızdakılar yalnız bu behaneni sebrsizlikle gözleyirler. Temiz Müselman ve vetenperver İranlı kimi, öz göhumlarını, elaltılarını pis işlerden, yol kesmekden, ya{ud da{ili şuluğlüğdan çekindirib, bunların zererlerini hemen adamlara başa salsınlar.

Şeherlerdeki oğrular bilerler ki, indi bütün {alg bir ailenin üzvüdür, eger oğurluğ étse öz gârdaşının malını oğurlayır. Kéçmişde hamı oğru idi, amma indi bütün millet düz yola düşmüşdür: Daha oğurluğ étmek déyildir.

Senetker başa düşer ki, eger düz danışırsa, and içmeye éhtiyac yo{dur, {alg ona inanır. Öz işini ya{şı düzeldir, çünkü bereket halal senetdir.

Tacir biler ki, ecnebilerin malını ölkeye getirmek günahdır. T{algı bayağı şeylerle, gelb gumaşla aldatmağ, ölkenin öz senayesini hörmetden salmağ Müselmanlığ déyildir.

Möhtekirler bilirler ki, camaatın ganını şüşeye tutmağ, buğdanı, kömürü anbara vurub sonra da onu baha giymete fügeraya satmağ günahdır. Bu cür anbarlar “mechulul mâlik”⁴²¹ kimidir {algın hağğı vardır ki, yığışıb onu talasınlar.

Bizim ruhani âlimlerimiz bilerler ki, élsiz ölkeni görumağ olmaz. Bu günün inkişafi esasında ölkeni gurmağ ve möhkemlendirmek için bizim me{lumatımız kifayet déyildir. Gerek fabrik zavodlar düzeldek, rahat kéçilen yollarımız olsun, öz me{denlerimiz olsun. Tedricen {algılar cehaletin zilletinden, éhtiyacdan gurtaralar. T{algı sade yaşayışa israf ve talandan çekinmeye neinki tövsiye éderler, hem de öyüd nesihet vérer, mecbur ve mes{ul éderler. Emel étmeyene bir cani kimi ganunla tenbeh éderler.

Bütün bu danışığın {ülasesi budur ki, her bir İranlı nefsin şerefini gerek onun tezkiyesinde ve e{lağ gözelliğinde olmasında bilsin... Bu şeref için, ne teğlid lâzımdır, ne de müellim. Her bir şüurlu adam ne va{t istese başgası hağda pis désin, {eyanet étsin ve ya onu aldatsın, ilk anda gerek onda özünü o adamın yérine goysun. T{eyal étsin ki, o adama étmek istediğini başga bir adam onun özüne étdi. O va{t derhal emelinin pisliliğini, hiss éder. Başa düşer ki, herkes gerek öz emelini ölçüb biçsin.

Bélelikle, nefsin daha temiz étsin, e{lağ gözelliğini daha da gözelleşdirsin. Görün, azadlığı Gu{ran{dan sonra ne geder nağis savadlı, dünya siyasi veziyyetlerinden {ebersiz sethi me{lumatlı yazıcılar tapılacağdır. Onlar ağıllarına ne gelse yazacağlar. Eger millet onları özbaşına bura{sa, metbuatda mehelli encümenler nezaret étmese, gönşu dövtletlere dair yazılan meğalelere meclis nümayendelerinden {üsusi nezaretçi te{yin olunmazsa, bu cür {anezad yazıcıların ne geder zehmet ve zererlerini çekeceyik.

Metleb aydın olsun déye bir nümune getirmek isteyirem. Bununla her bir o{ucu bilsin ki, metbuata nezaret ne için vacibdir, metbuatı şerefden kenar bir

⁴²¹ Sahibi belli olmayan.

şey bilen ölkede bunun azadlığı ne geder çetindir. Esl me'nası maarifi yaymağ, düzgün {eberleri tebliğ étmek ve vezifesi milleti terbiyye étmekden ibaret olan metbuat néce ço{ asanlığla şayieler yayan, gor{ulu manieler töreden bir alete çevriler.

Bir müddet bundan evvel, bir şe{s "Elhedid" gezetinde derc olunan meğalesinde Tehran gend kâr{anasının bağlanması hağda yazırdı ki, kéçmiş sedr güclü goşunmuzun {ahişi ile kar{ananı işlemeye goymadı. Doğğuz il bundan evvel, men Mekke'den gayıdarken İstambul'da sefirin {idmetine gétdim (indi élmiler veziridir). O, özlerinin Tehran kâr{anasının bir kelle gendini göstererek, "daha démeyin ki, bizim gend kâr{anamız yo{du" söyledi. Cavabında men de erz éledim:

- Ço{ ömür sürmez. Gend kâr{anası bize lazım da déyildir. Rus dövlütünin Gır{ kürur vetendaşının güzeraını çuğundur ekmekden kéçir. İlde iki yüz iyirmi zavodda elli min kürur put şeker istéhsal olunur. Bunun yarısını {arice satmalıdır. Eger İran doğrudan öz gendinin giymetini Rus gendi ucuzluğı seviyyesine çatdırsa, Rus dövleti {arice çı{armağ için bu ticaret malına kömeyini o geder artırabilir ki, bizim kâr{anamız öz özüne bağlanar.

Özünün ehalisinin yémeyi için kifayet géder te{ili olmayan bir ölke, İran'ın bütün erazisinden artıç çuğundur sahesi olan bir dövlitle néce regabete girebilir. Amma, yazanın bu meseleden {eberiyé yazdı, ebese yere de dost dövleti öz füzullüğü ile incitdi. Sabah uzağ déyil, müteessib bir héy'et de tapılar ki, çilvarı, sapeyiren ve kâğız fabrikinden gabağ birinci növbeye iyne ve saat émalat{anası düzelder. Savadsızlığdan ne istesen baş vérer!

Biri yazır ki, gerek bütün İranlı döyüş élmisini öyrensin, meşğ élib idmanla meşğöl olsun. Ne için? Bundan öteri ki, İran'ın etrafının hamısı güclü düşmenlerdirler, bu gün sabah gelib İran'ı tutarlar ve bölüşdürerler.

Bizim gonşularımız savadlı ve ağıllıdır. Bilirler ki, on beş kürur kişisi olan İran eger géce gündüz işlese, Me'den serveti sahesinde Tran suval ve Kasfron gızılına sahib olsa, elli ilden sonra, ancağ bir kürur ordusu ola bilər. Bu da ne on altı kürur Rus goşununa cavab vérmek güdretine malik ola bilər, ne de beş yüz İngiliz ziréhlisine mügavimet gösterebilecek. Eger danışan bilseydi, boş sözü démezdi. Halbuki, héç va{t İran'ın otuz min neferden artıç ordusu olmayacağıdır. O da dahili asayişini gorumağ için.

Burada metlebin üzerinden perdeni götürmeyimiz lazımdır. Çünkü, bizim milletimiz dost düşmeni dürist başa düşsün, özünün ve başğalarının gücünü düzgün bölüşdürsün, danışığ ve yazılarında ölçüsü olsun. Bilsin ki, memleket, millet ve dövllet her üçü birdir. Bunlardan her birinin medhi ve tengidi her üçüne aid olur. Hemçinin İngiltere, Rusiya, Fransa, Almaniya, Avstriya, İtaliya'dan ibaret olan altı büyük dövllet Japoniya, dünyanın sekkizinci büyük dövlleti olan Şimali Amérika Müttefiğ Cumhuriyyeti birinci dereceli dövlletler hêsab olunurlar. Héç bir yığıncağ, ya resmi, ya {üsusi meclis onların adını pisliye çekmez, eksine, büyük hórmetle adları çekirler. Amma Rus, İngiliz ve Alman dövlletleri İran torpağı ile gonşu olduğı için (Almaniya da Bağdad yolu gurtarandan sonra gonşu olacağıdır). İran'ın bu üç dövllet ile {üsusi elâgesi olmalıdır. Ye'ni, dünyanın bütün büyük, küçük ve orta dövlletleri ile münasibetde béynelmilel

nezaket gaydalarına her yerde riayet etmekden elave, bu üç devletle siyasi elâgesi de olmalıdır. İran'ın bu üç devletle olacağı bu siyasi elâgesi, başga devletlerle "açığ gapılar" adlanan ticaret vasitesidir. Bu iki elâgenin govuşan nögtesi İran politikasının esasıdır.

İndi görek, Rusiya ve İngiltere devletleri bizim düşmenimiz, ya{ud dostlarımızdır? Men erz edirem ki, bu iki devlet evveller bizim düşmenimiz idi, indi ise dostlarımızdır. Bu, ne demektir?! Dünen İran'ın düşmeni, bu gün dostu: Bu néce oldu?

Beli, bu iki inkişaf étmiş ölke dünen bizim élsizliyimizin, bizim békârcılığımızın, bizim ferasetsizliyimizin düşmeni idiler. Onlar meettel galmışdılar ki, biz ne üçün bu geder zülm fesadın pencesinde esir galmıştığ, ne üçün südur-i binur⁴²² ölkenin ve {algın mehvine bu geder çaltır? Meger, bu, ölüm yu{usudur ki, bunlar ayılmırlar? Bu néce şiddetli ölümdür ki, min İsrafil şeypuru çaldı, lâkin cehalet gebirlerinde yatmış bunlar hele de ayağa gal{madılar?! Hemen iki devlet bizim bu cehaletlerimizin düşmenleri idiler. Yo{sa, ölkemizin düşmeni déyildirler. İndi ki, İranlı birce edalet şeypurundan ayıldı, onlar bize ancağ mehebbet, kömeklik ve inkişafımıza yardım edecekler; Ne indi, ne de gelecekte bizimle héç bir edavetleri olmayacaktır. Çünkü ayığ ve ferasetli {algla dostluğ, mehebbet ve ticaret elâgesi gafil, cahil, süst ve tenbel {algdan yüz defe ya{şıdır.

Onların bizim ölkemize düşman olmamalarına başga bir delil de bundan ibaretdir ki, her bir düşmençiliyin sonu müharibe ve gırğımla neticelenir. Devletlerin bugünkü müharibeleri heğği me'nada ticaretdir. Onlar evvelce özlerinin meşveret meclislerinde götür goy éderler ki, eger filan {algla müharibe étsek, yüz min nefer ölüme vérib, bés yüz kürur pul telef étsek bizim iğtisadi ganunumuza ne {eyri olar. Eger meğlub olmuş memleket néce il erzinde bu müharibenin {esaretini vére bilirse, ondan sonra galib devlet öz goşununa şe{siyyet, aldığı meliyyatdan öz güdret ve servetini artırabilirse bunları ölçüb biçenden sonra müharibeye başlayarlar. Yo{sa, hansı delidir ki, öz malını, övladını tamaşa ve eylence üçün ölüme vérsin ve telef étsin.

Démeli béle netice alınır ki, me'denleri, gemi kéçen çayları, on kilométrlerle düz yolları, galib milletin o yere ehalé köçürmesi üçün erazisi olmayan memlekete Rus, ya{ud İngiliz ne üçün gelsin? Ne üçün béle memleketi tutsun? Pul töküb yol çeksin, mekteb ve medrese açsın, ferasetli ve géyretli İran {algının gözünü açsın, herbi te'lim vérsin, iyirmi ilden sonra bütün İran ehali bir nefer kimi ayağa gal{arağ, onları öz ölkesinden çı{artsın. Öz {algını dilençi kökünde sa{layarağ, bu mülkü ele kéçirmek üçün serf éttdiyi iki milyar pulun, telefata uğratdığı bir milyon goşunun kesirini hemen devlet hardan doldursun? Eger Transual müharibesini kim inkâr étse, odur, onların sehralarında tökülen ganlar hele gurumamıştır. Eger béledirse, démeli, sözsüz olarağ, Rus ve İngilizler bizim memleketimizin düşmeni deyildirler ve déyiller. İran'ı iki nüfuz {ettine bölmek hağğındaki teze bağlanan müahidenin indi negden bizim istiglalimizimize de{li yo{dur.

422 Südur-i binur: İşıgsız sadaret.

Bu yeni müahide hağda men danışmıram. Çünkü, hele sirleri açmağ için vaft münasib déyildir. Lakin, öz eğidemi bu barede defelerle fikir mübadilesi étdiyimiz safirlerden birine yazıb {ahiş étmışem ki, men ölerden sonra neşr élesin⁴²³.

Bu sözlerin hasili dili gorumağın bir nöğtesinde gurtarır, min cüre azadlığın olması ile yanaşı béynelmilel nezaket ve edeb gaydalarına riayet étmekte özümüzü mehdud ve mügeyyed bilmeliyik. Eger bir adam istese öz da{ili méyli ile İran'da to{unan parçadan paltar géysin, ya Rus gendi evezine öz sebzesi ile çay içsin, héç kes ne ona düşmen olar, ne de mane olar. Amma, bütün bunları ço{sayıg ve ağıllı étmek lazımdır. Yo{sa eger biz yığışıb iclaslar düzeldib {aricilerin malını baykot étsék, ye'ni, alıb satmasağ, onda bizimle ticaret mügavilesi bağlayan {alğlar bizim düşmenimiz olarlar. Bir nesihet vardır, déyerler ki, üreye gelenin hamısını dile getirmek olmaz, dile gelenin hamısını galeme almağ olmaz. Kim bunu bilirse, ço{ düzgün ölçüdü.

Beşeri yaradan, her hansı süfrenin çöreyi, her hansı dilin natığı olsa da, onların hamısına özünden bir ruh püfleyerek, onları diriltmişdir. Dirilik, yalnız durub oturmağ, yéyib yatmağdan ibaret déyildir. Zira, bunlar hamısı héyvani ruhun eseridir. Beşerin ilâhi ruhu onun vicdanındadır. Ye'ni éle bir melekuti⁴²⁴ güvvetdir ki, iş gören şe{se, o işin amiline, hele icra étmemiş, emelin günah, ya{ud savab, şeref ve ya zillet olduğunu gabağcadan gösterir. Tesevvür edin ki, eger doğrudan da bu ölçünü dürüst sa{lasağ, öz danışıg ve emelimizi evvelce ölçüb, sonra danışsağ, ya o işi görsek, bizden héç bir {eta, ya heddini aşmağ baş vérer mi? Ya{ud hükümet mehkemesine, kэшikçiye ve mühafizeçiye möhtac olarıg mı? Eger béle bir şerefe nail olsağ, dünya ve a{iretde bundan ya{şı ifti{ar ola biler mi?

⁴²³ Bu eser Talibov'un "Siyaset-i Talibi" eseridir. Mirza Abdurrahim bu kitabı yıllar önce yazmıştır. Eserde çok ciddi meselelerden bahsettiği için sağığında yayımlamaktan çekinmiştir. Eseri İranlı bir dostuna vererek ölümünden sonra yayımlanmasını istemiştir. Dostu da vadine sadık kalarak bu eseri Talibov öldükten sonra 1911 yılında yayımlatmıştır. Kitap iki bölümden ibarettir.

⁴²⁴ Melekuti: Mukaddes, ulvî, melekî.

ZEYNELABİDİN MARAĞAYÎ (1837 - 1910)

Zeynelabidin 1837 yılında İran Azerbaycanı'nın Marağa şehrinde dünyaya gelmiştir. Babası Ali, tüccardı. 1845-1850 yılları arasında Marağa'da medrese eğitimi görmüştür. Daha sonra ticaret yapmayı öğrenmek için babasının yanında iki yıl çalışmıştır. 1857 yılında babasının yardımıyla Erdebil'de bir bakkal açmıştır. Fakat başarılı olamamıştır. 1860 yılında küçük bakkalını Tiflis yakınlarındaki Kutais şehrine taşımıştır. İran'ın, Tiflis Büyükelçisi Mirza Abdullah'ın dostluğu ile Kutais şehri konsolos yardımcılığı görevini yürütmüştür.⁴²⁵

1867 yılında ticarethanesini Yalta'ya taşımış ve oraya yerleşmiştir. Burada hem Rusçayı öğrenmiş hem de İstanbul ile ticarî ilişkiler kurmuştur. 1890 yılında İstanbul'da evlenmiş eşini de Yalta'ya götürmüştür. Bu evlilikten iki erkek çocuğu olmuştur. Bu arada İran vatandaşlığından çıkarak Rusya vatandaşlığına geçmiştir. 1896 yılında Yalta'da "İbrahim Bey'in Seyahatnâmesi" adlı romanını yazmıştır. Farsça yazdığı bu eserini Kahire'de imzasız olarak yayımlatmıştır.

1901 yılında Yalta'dan İstanbul'a taşınmıştır. Bu arada romanı Almanca'ya çevrilmiştir (1903).

1905 yılında "İbrahim Bey'in Seyahatnâmesi" romanının ikinci cildini yazmıştır. Tekrar Rusya vatandaşlığından ayrılarak İran vatandaşlığına geçmiştir.

Romanın ikinci cildi de Kalküta'da yazarının adı yazılmaksızın yayımlanmıştır.

Zeynelabidin, romanının üçüncü cildini 1909 yılında İstanbul'da yazmıştır. Bu defa adını, imzasını ve kısa bir öz geçmişi de ekleyerek İstanbul'da yayımlatmıştır. Eserin üç cildi de Farsça yazılmıştır. Üçüncü cildin yayımlanmasından bir yıl sonra Zeynelabidin Marağayî, İstanbul'da hayata gözlerini yummuştur (1910).⁴²⁶

Azerbaycan edebiyatının ilk realist romancısı olan Zeynelabidin Marağayî'nin "İbrahim Bey'in Seyahatnâmesi" adlı bu üç ciltlik romanı, XIX. asrın sonlarında, Yakınoğ'u'da "Maarifcilik İdeali"nin yayılmasında büyük ve unutulmaz rol oynamıştır. O, despotizme, sömürgeciliğe, cahilliğe ve gericiliğe karşı mücadelede Zeynelabidin Marağayî, Mirza Fetali Ahundov'un, İran'daki takipçilerinden birisi olmuştur. İran'da "Meşrutiyet İnkılâbı"nın ideolojik zemininin hazırlanmasında bu romanın büyük tesiri olmuştur.

⁴²⁵ Zeynelabidin Marağayî, İbrahim Bey'in Séyahatnâmesi veya Teessübkeşliyin Belası, Tercüme eden: Hemid Memmedzâde, Elm Neşriyyatı, 1882-Bakı, s. 4.

⁴²⁶ Zeynelabidin Marağayî, İbrahim Bey'in Séyahatnâmesi veya Teessübkeşliyin Belası, Tercüme eden: Hemid Memmedzâde, Elm Neşriyyatı, 1882-Bakı, s. 9.

“İbrahim Bey’in Seyahatnâmesi” adlı roman, yayımlandığı günden itibaren hem İran’da hem de İran dışında büyük ilgi görmüş ve haklı bir üne kavuşmuştur. Kısa sürede birinci cildi bir çok dile tercüme edilmiştir. Romanın birinci cildi ilk defa 1911 yılında A. Mikâyilov tarafından Azerbaycan Türkçesi’ne tercüme edilmiş ve Bakü’de neşredilmiştir.⁴²⁷ Daha sonra Filoloji İlimleri Doktoru Prof. Hamid Memmedzâde , üç ciltlik bu romanı bir bütün halinde tercüme etmiştir. Bu tercüme “Élm Neşriyyatı” tarafından küçük kısaltmalar yapılarak 1982 yılında yayımlanmıştır.⁴²⁸

Eserin birinci cildi 1963 yılında G. P. Mihaylaviç tarafından Rusça’ya çevrilmiş ve S.S.C.B. Bilimler Akademisi tarafından yayımlanmıştır.

Celil Memmedguluzâde bu eser için şöyle diyor: “... Ey İran’ın hâk-i pâkinin öksüz çocukları, hemşeriler. Evvelen gerek birbirinizle el ele veresiniz... Öyle ki, birbirinizin elinizden tutunuz, o vakit söz yok ki, yine bana kâğıt yazıp soracaksınız ki, şimdi ne yapmalıyız? Ve o vakit ben size yazacağım ki, Aras’a atlayın, geçin, tarumar vatanınıza ve orada “İbrahim Bey’in Seyahatnâmesi”ni okuyun, okuyun, okuyun ve okuduktan sonra bir kadar fikir edin.”⁴²⁹ dediği ve Hamit Memmedzâde’nin tercüme ettiği bu meşhur “İbrahim Bey’in Seyahatnâmesi” romanının birinci cildinden birkaç sahife aşağıya alıyoruz.⁴³⁰

⁴²⁷ Cenûbî Azerbaycan Edebiyyatı Antologiyası, Élm Neşriyyatı, Bakı-1981, c. I, s. 260.

⁴²⁸ A. g. e., s. 260; Cavad Hey’et, Azerbaycan Edebiyyatı Tarihi Bir Ba’ış, Azerbaycan Dövlət Neşriyyatı, Bakı-1998, s. 289.

⁴²⁹ Habibbeyli, İsa, XX. Yüzyılın Başlarında Yaşayan Azerbaycan Yazarlarının Biyografileri (Türkiye Türkçesine Aktaran Doç Dr. Recep Toparlı), Erzurum-1992, s. 57.

⁴³⁰ Zeynelabidin Marağayî, İbrahim Bey’in Séyahatnâmesi veya Teessübküşliyin Belası, Tercüme eden: Hemid Memmedzâde, Élm Neşriyyatı, 1882-Bakı.

“İBRAHİM BEY’İN SEYAHETNÂMESİ” (ROMANI)

(I. Ciltten Bir Bölüm)

Séyahetnâmenin Metni

Filan ayın on sekkizinde mügeddes Meşhed şehrini ziyâret ve İran'ı séyahat étmek ezmi ile heğîgetde benim emim ve hetta atam hésab olunan müellimim Yusif Emi ile gün doğandan iki saat kéçmiş demiryol gatarının birinci dereceli vağonunda Gâhire'den "Misir torpağının limanına"⁴³¹ doğru yola düşdük. Hemin günün batmasına iki saat galmış oraya çatdığ. O géceci hemin şeherde galdığ. Sabahı gün günortadan dörd saat kéçmiş "Prins Abbas" adlı gemiye birinci dereceli yere bilet alıb İstanbul'a teref hareket étdik.

Hava olduğca güzel idi. Bütün günü geminin göyertesinde séyre daldım. Lâkin héç bir müsahibim yoğ idi, öz şeyallarına dalmışdım. İki géce gündüz erzinde İstanbul'a çatdığ. Yolda İstanbul Boğazı'nın gireceyinde vağé olmuş Sultaniyye Galası'ndan başga héç bir yerde dayanmadığ. Sultaniyye Galası'nın herbî fenne uygun şekilde gayrılmış çoğ büyük istéhkâmı vardır. Déyildiyyine göre, onun mühtelif yerlerinde mine geder top goyulubdur. Garovuluların izni olmadan héç bir gemi oradan kéçebilmez. Oranı gören adamlar benim bu sözlerimi tesdiğ éderler. Bizim gemimiz de izin aldığdan sonra yolunu devam étdirdi, İstanbul'a daşil olduğ.

Gemi körpüden uzağda dayandığına göre hemişe limana teze daşil olmuş gemilerin etrafında fırlanan saysız hésabsız gayıglardan biri bizi şeylerimizle beraber gömrükçanaya getirdi. Şeylerimizi yoğladığdan sonra oradan birbaşa filânkesin (ye'ni bu séyahâtnâmenin üzünü köçürenin) évine gédib orada galdığ. Benim eziz dostum olan év sahibinin İstanbul'da olmamasına başmayarağ, onun nöker külfeti bizi hórmetle garşılادılar, gonağperverlik resmini lâzımınca yerine yétirdiler. Bize o derecede élediler ki, lap ecâlet çekdik, herçend ki, dostumun évini öz évim kimi bilirem, lâkin év sahibinin olmaması bizim daha çoğ ecâlet çekmemize sebep oldu.

Dördüncü gün öz vesigelerimize İran ve Rus konsulçanalarında gol çekdirib, Alman gemisi ile birinci dereceli yerde Batum'a teref yola düşdük ve beşinci gün oraya çatdığ.

Rus gömrükçanası me'murları gelib şeylerimizi yoğladılar. Vesigelerimize ise geminin içinde gol çekdiler. Gemiden çığığ. Körpü üstünde büyük bir deste İranlıya rast geldim. Onların périşan hâli mene çoğ pis te'sir étdi. Hamısının sifeti saralıb solmuş, bir deri, bir sümükden⁴³² ibaret olan bedenlerini örten paltarları cırıncıdır idi. Men yerimdece guruyub galdım.

Bu esnada onlardan bir destesi bizim destemize topladı. Eteyimizden tutub her kes bir terefe çekir: "Ağa, sizi yaşşı bir gehveçanaya aparım, orada menzil de var" déyirdi. İstediler bizim şeylerimizi götürsünler. Onların içerisinde

⁴³¹ İskenderiyye Limanıdır.

⁴³² Sümük: Kemik.

olanlardan biri bize işare edib dedi:

- Gétmeyin!

Sonra Yusif Emi'ni bir kenara çekib pıçıldadı:

- Mebade⁴³³ bunların gehve{analarına gédesiniz. Hamısı şarlatan, oğru ve lotudur. Ya{şısı budur ki, "İmpérial" méhman{anasına gédesiniz. Bu ya{ınlıgdadır. Orada galmağınız meslehetdir. Doğrudur, gécede bir iki manat artıg vérmelisiniz, ancağ her bir tehlikeden asude olarsınız.

Yusif Emi hambala dedi ki, "İmpérial" méhman{anasına gédeceyik. Orada gécesi iki manata bir otag tutduğ. Géceyi yatıb istirahat étdik. Seher tézden méhman{anadan çı{ıb, hemvetenlerimizden birie rast gelib, Tiflis maşınının ne va{t hareket édeceyini ondan soruşduğ. O dedi ki, biri indi hareket édecek, biri de a{şam. Gördük ki, indikine çatmarıg. Ona göre de gerara geldik ki a{şam maşınının gözleyek, hem de şeheri ya{şı ya{şı gezek. O hemvetenimizin adını ve vilâyetini soruşdum.

Dédi:

- Adım Eli'dir, özüm de Lenkeranlıyam.

O da öz növbesinde menden soruşdu:

- Bes siz haradan teşrif getirirsiniz?

- Misir'den gelirik, dédim.

- Men de bir müddet Misir'de olmuşam, dédi.

Hetta be'zi adamların ehvalından {eber tutdu. Dédim:

- Geribedir, burada hara ba{ırsan İrânlıdır. Özü de hamısı périşan, hamısı felakete elbeya{a! Me'lum olur ki, hamısı yo{suldur.

- Beli, dédi.

- Burada İrânlı ço{dur. Bu gün bazar günü olduğuna göre her yerde te'tildir. Buraya toplaşanların ço{u sabah işde olar.

- Ne iş görürler, déye soruşdum. Cevab vérdi:

- Hamısı fehle ve hambaldır. Gır{-elli neferi de tabağcı, aşpaz ve alvérçidir. Galanı avara serkerdan, gündelik çöreyine möhtac bendelerdir.

- Beyem ne géderdiler?

- Dörd-bés min nefer olar, dédi.

Öz özümé dédim: "İlahi, celalına ço{ şükür. Bu kiçik şehirde dörd-bés min nefer İrânlı var. Hamısının da veziyeti périşan".

Müşahibim dedi:

- Ağayı men, bu ne fermayışdır? Ğafğaz'ın bütün şehirleri, gesebeleri, hetta kendleri bu kimi İrânlılarla doludur. Hele burada başga yérlere nisbeten azdır.

- Bes İrân dövléti bunlara niye icaze vérir ki, vetenlerini terk étsinler?

- Allah atana rehmet élesin, dédi. - Éle bil o dünyadan gelmisen. Ne goymusan, ne a{tarırsan? Evvela İrân'da emin amanlıg yo{dur, iş yo{dur, çörek yo{dur. Daha bu yazıglar ne élesinler. Be'zisi hakimlerin özbaşınalığından, bir parası beylerbeyi, darğa ve ket{udanın zülmünden baş götürüb kaçıblar. Bu alçağlar birinde bés şahı pul gören kimi o saat min hiyle ve behane ile ona papuş

433 Mebade: Asla ve asla, sakın ha.

tikirler. Birine déyirler: Senin gârdaşın serbaz idi, goşundan gâçıbdır. O birine bend olurlar ki, emioğlun néçe va{t gaba{ ça{ır içib veya gohumlarından biri gumar oynayıbdır. Hetta goşunu tutub goşusunu étmediyi günah üstünde cerime édirlir. Eger bu behaneler onların meğsedini te'min étmese, onda özüne min cür töhmet ve iftira atacağlar. Buna göre de {alg cela-yi veten édib, Osmanlı ölkesine, Rusiya'ya, Hindistan'a gédir. Bu ölkelerde de sefirlerin, konsulların, onların haram{or adamlarının elinden asude déyiller. Burada gördüyün o yazıg ayağyalınlar her gün seherden a{şamadek günün istisi altında palçıg daşıyır, fehlelik éleyirler. Kâferin de onlara rehmi gelir. Ancağ bu sefirler, konsullar ve onların maaşsız donluğsuz nökerleri biçâre İranlılar'ı rehmsizlikle soyur, heresinden ilde dörd min manat tezkire pulu alırlar. Éşitdiyime göre İstanbul'da ve Osmanlı ölkesinin sair yerlerinde İranlılar'a bundan da ço{ zülm olunur. Konsullar İranlılar'dan aldıkları pulun hêsabına séfirliyin bütün {erlerini ödeyirler. Eslinde konsulların İran tebeelerini soymağdan başga bir vezifesi yo{dur. Sefirler konsulluğ rütbesini bir növ icareye véirirler.

Bu fehlelerden biri öldükde, azdan ço{dan bir şeyi olarsa, cenazesinin başında hamıdan evvel konsul{ana me'murları hazır olur. Onlar özlerini ölünün heğigi varisi hêsab édirlir. Eger ölen yo{sul olsa, cenazesi üç günlerle yerde galsa da, o terefe dolanan olmaz. Gerek bu bédbe{t muzdur fehlelerin özleri pul toplayıb, méyidi defn étsinler. Hâl hazırda hemin Batum şehrinde gır{ elli nefer günahsız İran'lı zindanda yatır. Konsul bu hağda héç bir meğamda sorgu sual étmir, étse de Ruslar onun sözüne é'tina étmeyecek, déyecekler ki, rüşvet aldığın için onu bıra{dıрмаğ isteyirsen. Ruslar konsulların öz tebeeleri ile néce reftar étmelerinden bi{eberdirler. Hem de bilirler ki, konsulun, hetta ondan yu{arıda oturanların güzeranı bu bir ovuç elsiz ayağsız reyyetdendir. Reyyetin hüğüunu gorumalı olan bu cenablar özleri onarı çapırlar. Daha béle olduğda ecnebiden ne gözlemek olar?

Dédim:

- Görünür İran dövlətinin bunların reftarından {eberi yo{dur. Gerek tebeeler özleri erize yazıb, zalimlerden şikâyet élesinler.

Dédi:

- Vallah, dövlət menden de ya{şı bilir, néce ye'ni bilmir? Bir halda ki, dövlət öz {aricî me'murlarına maaş vérmeye, eksine, külli mebleğ de elinden ala, elbette, onu héç va{t sorğu suala çekib déyebilmez ki ne için bunu béle éledin onu éle éledin.

Osmanlı ölkesi ve Rusiya'da gördüyün konsulların her birinden iki üç min alıb, bu yerlere gönderibler. Bunlar da gerek birce ilin erinde vérdiklerinin beş-altı beraberini biçâre reyyetin derisinden çı{arsınlar.

Beli, bu, ilk kederli hadiseydi ki, Batum'da seyahat zamanı onun şahidi oldum. Üreyim gemden sı{ıldı. Héy ah idi ki, bilâi{tiyar üreyimin tekinden çı{ırdı. Perişanlığ üzünden Batum'da ne geder gezdiyimizi hiss étmedim. Kéfim yaman pozulmuşdu. Nehayet, günü başa çatdırdıg. gatarın herakət va{tına az galarıdı. Tiflis'e gétmk için iki dene birinci dereceli bilet aldıg. Her bilétin giymeti on dörd manat oldu. Bir manat da Eli'ye en'am vérib, onunla vidalaşdıg.

Yolun yarısını géce iken kéçdik. Sehere ya{ın bir néçe tunéle rast geldik.

Burada ucu dağların gelbini cesaretle deşib yol açmışlar. Ğatar yérin altından keçirdi. Öz özüme düşündüm ki, bu beşer övladı ne büyük Ğudrete mâlikdir. Bir terefdən béle nehenk dağların bağrını on kilométrelerle yarıb, o biri terefdən bir şeheri bir parça demire bağlayıb néçe değiğenin içinde dağın bu terefdən o biri terefine keçirir. Bu kimi fikirlere dalmışđım. Özüme geldikde i{tiyarsız oarağ dedim: "İnsanların hümmeti dağı yérinden Ğoparar".

Vagonumuzda bir érmeni de var idi. Ona dedim:

- Hendese élmi Ğeribe mö'cüzeler éleyir. Bu uca dağların bağrını yarmağ bu böyüklükde maşını oradan keçirmek üçün böyük hüner, hedsiz hésabsız me{aric lazımdır.

- Beli, böyük hünerdir, dedi. Ço{lu vesait de {erc olunubdur. Ancağ kéçen il hökúmet hemin demir yoldan, me{aricinden elave, on altı milyon manat menfeet de götürdü. Bunlardan elave, bu gördüyün yérlerin hamısı bir müddet evvel ekinsiz çöller idi, yaşayışdan {eber yo{ idi. Div de buradan geçmeye cesaret étmezdi. İndi Bakı'nın Ğara neftinin bereketinden her il {aricden bu ölkeye néçe milyon manat pul a{ıb gelir. Éle bunun üçün de her néçe addım da abad bir Ğesebe ve kend görürsen. Sizin İran torpağında da bu kimi me{denler ve Ğazanc menbeleri ço{dur. Amma dövletin {ebersizliyinden, milletein tenbelliyinden ölkenizin torpağında yatmış o tükenmez {ezineler el deyilmemiş galır. Éle buna göre de sizin hemvilâyetliler zelil serkerdan veziyyetde baş götürüb {aricî ölkelere Ğaçır, orada fehlelik, hamballık, palçığ daşımaz kimi alçağ işlerle başlarını girleyirler. Onların ço{u bir néçe va{tdan sonra dilençi köküne düşüb, ona buna el açmağ mecburiyyetinde galır.

Doğrusu, bu mezemmetli sözler o{ kimi üreyime sancıldı. Ne éleyim, dava élemek yéri déyil. Élacsızlıđ üzünden durub vağonun bir kúşesine çekildim. Gussenin şiddetinden ya{amı Ğurtarmağ üçün başımı yastığa atıb yatdım. Bir va{t gördüm ki, Yusif Emi meni yu{udan oyadır:

- Bey, dur tamaşa éle, Tiflis görünür.

Durdum. Bir az sonra Ğatar dayandı. Me'lum oldu ki, meğsede çatmışđ. Ğatardan düşdüğ. Çamadanlarımızı hambal götürüb faytona Ğoydu. Faytonçuya dedim bizi "London" méhman{anasına aparsın. Ona göre ki, Batum'da Lenkeranlı Eli tapşırılmışdı ki, bu méhman{anaya düşek.

Méhman{anada gécesi dörd manata bir otağ tutduğ. El üzümüzü yuyub temizlendikten sonra Yusif Emi'ye dedim ki, çı{a{ bazara, belke bir İran'lı aşbazı tapıb bir şey yéyek.

Şehere çı{dığ. Meşhur "Şéytanpazar"da bir néçe yémek{ana gördük. Hamısı pinti ve iyrenc idi. Hamısının mis Ğabları Ğaralmışdı, dükánlardan pis iy gelirdi. Nehayet, bir çilovpez dükânına çatdığ. Élacsızlıđdan dükána girib cilov-kâbab istedik. Getirdiler. Elimizden yédik. Temizlikden ve seliğeden eser béle yo{ idi. Yémekden sonra çı{ıb şeheri gezmeye başladığ. Burada...kı İranlılar'ın veziyyetini Batumdakılardan daha périşan gördüm. Démek olar ki hamısı inşaat işlerinde işleyir, muzdurlu{⁴³⁴ édir, ya da küçeleri daşla ferş étmekle meşğuldurlar. Onların élacsızlıđ üzünden ağır emek şeraitie dözmelerinin,

434 Muzdur: Köle.

péřiřan halını görmekten üreyim ğan oldu. Söztün ğırası, bu ölkelerde bütün ağır ve alçağ işler İrânlıların öhdesindeir. Yolda rastlařđđđđđđ bir hemvilâyetliden soruřđđđđđđ:

- Bes burada İrânlı tacir yořđđur?

- Ne için yořđđur, dēdi. Tıeletov, Varonbeyov ve sair kârvansaralarda çořđđlu İrânlı tacir var.

O kârvansaraların yolunu soruşub, haman semte ğētdik. Kârvansaraya dařđil olan kimi diğētle her terefi nezerden kēçirmeye bařđđđđđđ. Gördüm bir parası mağazalarda öz etrafına néce top ğanovuz, Hemedan, Birucird çiti, Yezd ğadeyi, Nain bézi düzüb oturub. Bu vařđt kimse meni adımıla sesledi: "İbrahim Bey! İbrahim Bey!"

Ayağ sařđđladım. Bir kişi mene teref ğaçıb ğeldi ve salam vērdi. Men onun salamının cavabını vērdim.

- Yeğın ki meni tanımırsan, dēye soruřđđ.

- Gözüme şirin gelirsiniz. Ancağ ya řđı şatırlaya bilmirem ki, harada sizin gulluğunuzda olmuşam.

- Misir'de, dēdi. Néce il bundan ğabağ müğeddes Mekke'nin ziyaretinden ğayidan baş Ğahire'ye ğelmiřđđđđ. Hacı Mirze Memmed Refi Müřki'nin ticaret şanasında sizinle ğörüşmek şerefi mene nesib oldu. Géveni de onun évinde ğona ř ğaldığ.

- Olabilir, dēdim.

Bizi öz dükânına apardı. Söhbət esnasında dēdim:

- Dēyese, burada İrânlı çořđđur. Maşallah, her terefe ba şırsan, bir İrânlı ğörürsen. Ancağ, teessüf ki, ço şunun hâli olduğca felaketli ve péřiřandır.

- Beli, burada ço ř İrânlı var, dēye müsahibim cavab vērdi.

- Ne ğeder olarlar, dēye soruřđđđđ.

- Dēyirler Ğafğaz'da altmış min nefere ya řđın olarlar.

- Bunların cela-yi veten édiib, ğurbette ğalmalarının sebebi nedir? A řđı ne için bu ğeder adam a řıřđđıb şaricî ölkelere ğelir, niye bu ezab eziyyet, meřēğēet ve teħire dözürler?

- Sebebi aydıındır, dēdi. İrân memleketinin geliri azdır, řalg işsizdir. Güclüler gücsüzlere zülm édirler. Reıyyet sahihsizdir. Bütün bunları birce tümen tezkire pulu almağ tamahı ile sualsız cavabsız bura řđıb şaricî ölkelere a řđırlar. Bir adam yo řđur ki, bunlardan soruşsun: Haraya ğédirsen ve ne iş ğoreceksen? Éle buna ğöre de serhedde ya řđın ğesebe ve kendlerdeki ğebristanlığlarda baş dařđında kişi adına ço ř az rast ğelmek olur. Hamısı ğadın adıdır. Sanki ğadınlar ölkesidir.

- Bes bunların içinde ba řđa péře sahibi yo řđur? Éle dēyesen hamısı fehledir, dēye soruřđđđđ.

- Éh, kâş hamısı fehle olaydı. Ço ř va řđt oğurluğ da éleyir cibe de girirler. Min cüre rüsvaycılığ töreddirler. Onların da şecaletini biz çekirik. Teccüble soruřđđđđđđ:

- Bes konsul ne kâredir. O ne için işe ğarışmır?

- Allah atana rehmet élesin! Konsulun dōrd manat tezkire pulu, onun bir néce beraberini rüşvet ve cerime adı ile almağdan ba řđa bir işi yo řđur. Biri

ölende de eger bir şeyi olsa, o da konsulunkûdur.

- Bu altmış min neferin tezkire pulu büyük meblağ olur, dedim. Görünür, hamısı dövlete çatır.

- Dövletin hiç bir şeyden {eberi yo{dur. Héç o pulun birce şahısı da dövletin cibine girmir. Konsuldan ancağ işe te'yin olunduğu gün pêskeş ünvanı ile müeyyen meblağ alınır. O da vezirlerin ve séfirlerin malı olur. Dövlete çatan ancağ bütün bu işlerin bolluca mes'uliyeti ve le'netidir. Her konsul harada könlü istese öz bildiyi gedir tezkire çap édib satır. İndi daha İranlılarla kifâyetlenmeyib, {arici tebeelerden olan her bir oğruya, güldura ve {espuşa bir iki manat artıg pulun mügabilinde tezkire véirler. O da gedib İranlı adı ile her cür {éyanete ve cinayete el gatar. Rus hükümeti terefinden ya{alananda da il a{arışda me'lum olur ki, onun pasportu sa{tadır. Onda gör ecnebi dövletin yanında İran hükümetinin héysiyyeti néce aşağı düşür. Daha bundan sonra o konsulun ecnebi yanında ne kimi gedir giymeti olar.

Söhbetimiz buraya çatanda gördüm ki, hamısı gemli ve kederlidir. Üreyim sı{ıldı. Söhbetimizin mövzusunu déyişdim, ticaretden, alvêrden söz saldım:

- Sizin ticaret veziyyetiniz nécedir? Vetenden ne kimi emteeler ve mallar getirirsiniz?

- Éle bu Hemedan, Birucird çiti, Milan, Tebriz ganovuzunu getirib burada satırıg, dédi. Bu malların bazarı da evvelkilere nisbeten ço{ kâsadlanıbdır.

...

Doğrusu, gördüm artıg bu kimi sözleri éşitmeye tağetim yo{dur. Söhbeti gurtarmağ için soruşdum:

- Bakı gatarı ne va{t hareket éleyir?

- A{şam çağı, dédi ancağ sizi gétmeye goymayacağam, bu gécenı bize gonağ olmalısınız.

Ço{ üz vurdu. gebul étmedim, üzr istedim:

...

Sabahısı gün ikindi çağı ço{ géç Bakı'ya çatdıg. Bir baş Gafgaz Méhman{anası'na gétidik. Bu méhman{anada menzil kirayesi ucuz idi. Her günü bir manat idi. Ancağ ço{ çirkli idi. Tidmetçileri de olduğu gobud idiler. İki géceden artıg galmalı olmadığımızı göre başga yere köçmek istemedim. Méhman{anadakıların ekseriyyeti Müselman idi. Her kes öz menziline {örek hazırlayıp, kâbab bişirirdi, be'zileri tiryek⁴³⁵ de çekirdiler. Yusif Emi'ye dedim:

- Gédek bir az şeheri gezek. Hem de belke bu andıra galmış tiryekin zehletöken iyinden canımız gurtarsın.

Méhman{anadan çı{dıg. Gápıda {izmetçilerden biri bizim gápımızı kesib dédi:

- Meşedi, neğd pul, giymetli giymetli şeyden zaddan varınızdırsa, burada goymayın. İşdi, oğurlansa biz cavabdéh déyilik.

- Menzilin açarı cibimizdedir, dedim.

- Men açar maçar bilmirem. Size {eberdarlıg éledim, vesselam.

- Gör{ma dedim, bizim bir néce göyçek tumandan savayı bir şeyimiz

435 Tiryek: Uyuşturucu, eroin.

yo {dur. Ne tacirik, ne de serraf.

Ancağ {izmetçinin bu {âleti meni hem teeccüblendirdi hem de ona gülmeyim tutdu. Ne ise, méhman {anadan çı {ib deniz kenarına gétдик. Her terefe ba {dım, yéne de Batum'da olduğu kimi hemvilâyetlilerimizi gördüm. Deste deste özlerini güne vérib bitlenirdiler. Bizden bir geder aralı bir deste adam topladı. Söz kûy ucaldı. Birini döyüb ucadan déyirdiler: "Bu köpekoğlu hemşerini vurun!"⁴³⁶ Çatan o adamı döyürdü. Men camaatdan sorduğum ki, bunun günahı nedir, neçidir ve ne üçün döyülür? Dédiler İranlıdır, özü de muzdurdur. Sahibi Bakı ehalisinden olan bir Müselmanın gemisinde işleyir. Onu vuranlar da gemi muzdurlarıdır. Özleri de bu şeherin ehalisindendirler.

Dédim:

- Bes bu néce Müselmanlığ oldu ki, bir günahsız gerib adamın üstüne elli adam tökülüb vurur?

Yanımda duran şe {s dédi:

- İranlıların hağğında ço { rehmsizdirler.

İstedim özümü ortalığa atam. Temkinli adama o {şayan hemin şe {s benim golumdan tutub dédi:

- Ya {ın gétme, seni de onun köküne salarlar. Görünür siz bu şehere teze gelmişsiniz. Biz her gün bu kimi hadiselerin şahidi oluruğ. Üreyimiz od tutub yanır. Bizim bu cür zelil, {âr ve serkerdân olmağımıza bais olanların cezasını goy Allah özü vérsin.

Bu da üreyimin köhne yaraları üstüne teze duz sepdı.

...

Déyilenlere göre, Bakı Müselmanlarından bir néçesinin, o cümleden Hacı Zéynelabidin Tağrıyév'in néce milyon manatlığ var dövleti var. Onun Müselmançılığ géyreti ve hemiyyeti Müselmanların ifti {arına ve başının ucalığına sebep olubdur. Hamı onun adını hörmetle yâd édir, hağğında te'rifle danışirlar.

...

Şeheri geze geze günü başa çatdırdığ. Méhman {anaya gelib bir geder istirahat étmek istedik. Ancak ta {tapiti, birenin elinden gözümüzü yumabilmedik. Seheredek ulduzları sayıb, oyağ ğaldığ. Sübh tézden Vahid Allah'ın dergâhına iki reket namaz ğıldığdan sonra özümüzü gemiye çatdırdırıp, çayı orada içdik. Gün ortaya üç saat ğalmış gemi yola düşdü.

...

Nehayet, dördüncü gün Uzunada'ya oradan da Aşğabad'a çatdığ. Dayanmadan ğır { beş manata dörd atlı bir kalyaska kire éleyib, uzun illerden beri üreyimde arzusunu beslediyim mügeddes Meşhed'in ziyareti arzusu ezmi ile yola düşdük. Ancağ Aşğabad'da da hemvetenlerimi bundan evvel rast geldiyim şehirlerde olduğu kimi gördüm. Géce yolüstü kârvansaralardan birinde ğaldığ. Seheri yéne de yolumuzu davam étdirdik. Uzun mesafe kέçdikten sonra T-orasan torpağının bir hissesi olan İran-Rus serheddine gelib çatdığ. Aşğabad terefindé Ruslar uca ve ezemetli imaretler tikib, her terefe ğorovul ğoyublar. Yarım saata

⁴³⁶ Bakı'da İranlılara hemşeri déyirler.

geder bizi sa{layıp, pasportlarımıza ve vesigelerimize gol çekdiler. Sonra serheddi kécmeye izin vérdiler. Te{minen on değigelik bir mesafeni kécdikden sonra bir sıra elamet ve nişanları olan nöğteye gelib çatdığ. Kalyaskacımız el ile işare édíb dédi:

- Bu nişanların o terefi İran torpağı, bu terefi ise Ruslarındır.

Men kalyaskacıya dédim:

- Bir geder sa{la, işim var.

O, éle zenn étdi ki, benim başđa işim var. Ona göre de dédi:

- Bir az gözle, su ya{ındadır. Orada sa{laram.

- Su lâzım déyil, dédim. Torpağınan işim var.

Sürücü kalyaskanı eyletdi. Men aşığı düşüb yérden bir ovuc torpağ götürüb öpdüm, iyledim. Gözüme sürtdüm. Dédim: Éy benim ağlar gözlerimin dermanı olan pák türbet, Allah'a şükür ki, seni görmek mene nasib oldu. Seni görmekle gözlerim işığlandı. Sen bütün möhtacların sığınacağı, babalarımızın ebedi uyuduğu torpağsan. Sen öz nazlı gucağında bizleri besledin, bizi min mehebbetle boya başa çatdırdın. Biz ise senin o tükenmez gayđı ve mehebbetinin muğabilinde héç bir şey déye bilmirik. Ona göre ki, boynumuzda senin büyük hađđın var. Éle buna göre de mügeddes İslâm şerietinin banisi (ona ve onun övladına salam ve salavat gönderirik) seni sévmeyi Allah'a inamla beraber tutdu. Daha men senin te'rifinde ne déyim ki, yüksek şe'nine lâyiğ olsun.

Geherlendim. Boğazım govuşdu. İ{tiyársız olarağ göz yaşlarıım a{ıb, o pák torpağın üzerine töküldü. Derdli könlümün arzuladığı kimi bir geder sévinçle ağladım. Béle düşünürem ki, bu ağlamağın lezzeti son nefesime dek benim könlümün en eziz bir gúşesinde yâdigâr galacağ. Kalyaskacı hedsiz heyretle mene ba{ırdı. O, derin teeccüb ve heyretten sonra dédi:

- Aferin sene, Hacı oğlu! Men néçe ildir ki, bu yolda işleyirem, sen birinci adamsan ki, öz veteninin torpağını eziz tutdun. Menim de üreyim dağlıdır, men de senin kimi derdliyem. Genceliyem. Menim de senin kimi vetene déyeceyim ürek sözlerim, nisgillerim var. Bizim ölkemiz babalarımızın bacarığsızlığından zelil güne galdı... Ne étmek olar? Eger İran dövleti düz emelli devlet olsaydı, ölkesinde ganun, nizam intizam ve hüğuğ beraberliyi olsaydı, reyyetini hakimlere kéçi gıymetine satmasaydı, biz héç va{t ecnebilerin hökmüne boyun eymezdik, her şeyden el çekib, İran'a köçerdik.

- Emi, adın nedir, déye sorşdum.

- Abbas'dır, dédi. Bu sade kişinin vetenperverliyiine min aferin söyledim.

Yolumuza devam étdik. On değigeden sonra alça{ bir da{maya çatdığ. Divarının dibinde üç dörd nefer özlerini güne vérib, gelyan çekirdiler. Uzağdan bizi gören kimi biri ucadan gışgırıp dédi:

- Éy hemşeri, bilétlerinizi getirin görek!

Kalyaskacı üzünü mene tutub dédi:

- Bunlar İran me'murlarıdır, tezkire pulu isteyirler.

İreli gédib salam vérdim. Salamımı almadılar. Ancağ biri soruşdu:

- Néçe nefersiniz?

Dédim:

- Görürsünüz ki, iki neferik. Daha buna sual cavab ne lâzım.

- Onda iki tümen vér, dédi. Bir söz démedim. Cibimden iki tümen çıarıb vérdim. Pulu alıb dédi:

- Yaşı yol!

Daha ne tezkireni istedi, ne de alıb göl çekdi. Onun bu reftarına ço{ teeccüb étdim. Ancağ héç bir söz démedim. Kalyaskanı sürüb buradan da sür'atle kéçdik. Gün batana ya{ım kiçik bir kende çatdığ. Géce yarısına dek istirahat étdik. Atlar da dinceldiler. Géce yarı yola düşdük. Seher tézden hele gün çımamış Meşhed şeheri'nin iki ağaçlığına çatdığ.

...

Meşhed'de ğaldığım günlerde âli mescidlerden olan Gövherşâd Mescidi'nde on vaizin moize meclisinde oturdum. Hamısı bir ğayda olarağ teharete ve ğüslüden danışırdılar. Ğüsl veya teharete va{tında sağ ayağı néce ğoymağ veya sol ayağı ne veziyyetde sa{lamağdan söhbet étdirdiler. Hamısı cüz'iyatdan behs édir, esl mesele tamamile unutulmuşdur. Cahaddan, onun faydalarından, cahadın sebeblerinden, veteni müdafieden ve onun néce olmasından birce söz de déyilmir. Halbuki din düşmeni gelib lap ğapılarına çatmışdır. Tülâse, demek olar ki, İran'a Pişdâdiler zamanından bugüne dek béle bir ğeflet, béle bir bédbe{tlik üz vérmemişdir.

Seher tézden yükümüzü çatıb, şeherin kenarından bir ğem ğüsse kârvanı ile birlikte yola düşdük.

...

Damğan'dan köçüb néçe gündün sonra Bestam'ın Şahrud şehrine çatdığ. Hacı Hüseyin cilovdar dédi:

- İki gün burada ğalacağım. Ancağ size gerek bağda çadır ğuram, orada ğalasınız; çünkü bu şehirde gene var, ğerib adamları sancanda berk azarlayırlar.

- Bes indi ki, burada ğalmağın bu ğeder başağrısı var, daha ne üçün dayanırım, kécek gédek, başağ menzilde düşerik, dédim.

- Atlar berk yorulublar, daha bundan artığ ğétmeye tağetleri yo{dur, dédi, hem de buradan bir başa Téhran'a yorta bilmerik.

Elacsızlığ üzünden atlardan düşdük. Şeherin ya{ınlığında olan bir bağda bizim üçün çadır ğurdular. Yay fesli olduğuna göre çadırda ğalmağ mümkün idi. Şéyleri yér be yér éleyib bir ğeder rahatlaşdığ. Yadıma düşdü ki, merhum atam Şahrud'da Hacı İsmayıl adlı bir tacirle dost idi, birbiri ile mektublaşdırlar. Ona göre ki, onun mektublarını men özüm yazardım. Hemin tacirin olduğı karvansaranın adını da bilirdim. Fikirleşdim ki, atamın dostudur, ğedib onunla ğörüşüm. Yusuf Emi'ye dédim:

- Yusuf Emi, dur ağaya benimle birlikte bir yére gédek. Karvansarayın ve Hacı'nın olduğı yeri soruşdum. Nişan vérdiler. Hacı'nın évine çatdığ, {oşbe{tlikden özü de évde idi. Salam vérib eyleşdik. T{oş beşden sonra dédim:

Sizin adınız ğerek Hacı İsmayıl Ağa olsun.

- Beli, dédi. Lâkin, bağışlayın, sizi tanımadım.

- Men Misir'de olan filankesin oğlu İbrahim'em, dédim.

O möhterem şe{s atamın adını eşiden kimi ayağ durub meni ğucağladı, üz gözümden öpüb dédi:

- Toş gelibsiniz. Merhum atanızın vefatı {eberi meni ço{ müteessir éledi. Allah ona geni geni rehmet élesin. Ya{şı, indi dé görüm haradan gelirsene, haraya gédeceksen? İnşallah, anan salamatdır? Éşitmişem bir bacım da var, kéyfi nécedir?

- Şükür Allah'a salamatdırlar, canınıza dua éleyirler. Mügeddes Meşhed sheherinden gelirem. Téhran'a gétmek ezmindeyem.

- Ço{ güzel, sizin gelmeyinizden olduğca şadam. Siz benim eziz dostumun yadigarısınız.

Sonra nökerinin gulağına ne ise pıçıldadı. Nöker gétđi. Yarım saatdan sonra iki mecmeyi çilov kâbab, şerbet ve teze yétişmiş novbar govunla gayıtdı.

Hacı méhribancasına yémeyi gösterib dédi:

- Bismillah, buyurun bir tike çörek yéyek.

Süfrenin başında oturduğ, yémek esnasında Hacı üzünü mene tutub:

- Harada düşmüstünüz? déye soruşdu.

- Filan bağda çadır gurmuşuğ, dédim.

Hacı nökere dédi ki, téz oraya gédib bizim yük yanımızı éve getirsin.

Men dédim:

- Cilovdarımız déyir ki, sheherde gene var. Ona göre de gor {uram.

Hacı ço{ üz vurdu. Men razı olmadım. Nahar éledikten sonra soruşdu:

- Gündüzler yatmağa âdet étmışsiniz mi? Ya çay içmek méyiliniz var?

- Gündüzler yatmıram, dédim. Çayı da a{şamlar içirem.

Sonra bir saata geder de söhbet éledik. Hacı üzünü oğluna teref tutub dédi:

- Rıza, sen gonağları apar biraz sheheri, çay kenarını gezdir. A{şam da buyurun éve teşrif getirin. Şamdan sonra meni sizi öz menzilinize çatdıraram, orada çadırdı yatarsınız.

Ba{dım gördüm üzrümü héç vechle gébul élemeyecek, çâresiz galıb razılığ vérdim. Durub yola düşdük. Men soruşdum:

- Hara gédeceyik?

Yusif Emi dédi:

- Mence bu sheherin mekteb ve ya medreselerinden birine gédib veziiyeti ile tanış olsağ pis olmaz.

Ağa Rıza'dan soruşdum:

- Bu sheherde mekteb var mı?

- Beli, dédi, burada cemi üç mekteb var. Biri ço{ uzağdır. Bizim uşağlar haman mektebde o{uyurlar. Biri de bu ya{ınlığda Neccarabazar'dadır. Amma fikirleşirem ki, oraya gétsek ne déyek. O mektebde meni o geder de tanımırlar. Ya{şısı budur ki, birimiz borclu olağ, o birimiz de telebkâr. Sened yazdırmağ için oraya gédek. Onda siz de istediğiniz kimi mekteble tanış ola bilersiniz.

Ağa Rıza'nın bu tedbiri meni ço{ güldürdü. Dédim:

- Ne éybi var, siz déyen kimi élerik.

Yusif Emi dédi:

- Men öz adımi démeyeceyem, başğa bir ad déyeceyem.

Ağa Rıza dédi:

- Üreyin néce isteyirse éle de éle, Mirze'nin meğsedi bir abbasısını

almağdır. Hansı adı isteyirsense özüne bağla. Héç kesin adını ünvanını aydınlaşdırmağla bir işi yo {dur.

Bir az da zarafatlaşdığ. Birden ğarşımızdan “çekil, çekil!” nidaları ucaldı. Her terefdən bağırb. “İleri kéc, dayan, ebanın gölunu géy!” demeye başladılar. Men teeccüble ses gelen terefe ba {dım. Gördüm atın üstünde bığı burma, uca boy bir cavan gelir. Ar {asınca da 30 40 nefer elllerinde çomağ onun her iki terefindé cerge ile ilerileyirler. Onların da önünde ğırmızı paltarlı, sifeti dehşetli bir adam, onun da ar {asında 10-15 atlı sıra ile hareket édir. Ağa Rıza’dan soruşdum:

- Bu ne hengamedir?

- Şeherin hakimidir, ova gédir, dédi. Sonra elave étdi:

- Yérinizde düz dayanın, gelib ğabağımızdan kécénde ikiğat te’zim éleyin ba {ın hamı néce éleyir, siz de onlar kimi éleyin.

Etrafıma göz gezdirdim, gördüm doğrudan da her dört terefdən héy başdır ki eğilir, héy secdedir ki, olunur. Hakim cenabları da héç onlara é’tina élemeden bir ucdan bığlarını burur. Ağa Rıza’ya dédim:

- Eger baş eymesek ne olar?

Dédi:

- Daha orasını ferraşlar bilir, bir de onların elindeki çomağlar. Déyesen canınızdan doymusunuz.

- Yo { ne üçün doyuram, üreyimde min arzum var, dédim.

Kâmal-i edeble dayandığ. Hakim bize ya {ınlaşanda iki ğat eyilib salam vérdik. “Bir bela çatmış idi amma ki ğurtardı gözeli!”

İndiye dek béle bir veziiyete héç bir yérde rast gelmediyime göre ço { teeccüblendim. Öz özüme dédim: “Abad olsan, İran, yéddi milyon cemiiyeti olan London kimi bir şeherin hakimi her yére tek gédir, bir nefer de onun kim olduğunu bilmir ve bilse de, ferği yo {dur, onun şe’nini ve rütbesini sayan olmaz. Amma, maşallah olsun, bizim kiçik bir vilayetin hakiminin bu geder cah u celalı var. Belí, hökümet béle olmalıdır!”

- Ağa Rıza, hakim bu geder adamın mevacibini, donluğunu haradan vérir? déye soruşdum.

- Bunların donluğı yo {dur, déye Ağa Rıza cavab vérdi:

Men teeccüble soruşdum:

- Bes ne yéyirler?

Seherden a {şama dek küçe bazarı dolaşırlar. Harada iki nefer dava élese, tutub ferraşbaşının yanına aparırlar. Dava ehemmiyetsiz olarsa, iki tümen ferraşbaşı, bés ğran nayib, iki üç ğran da bu ferraşlar alıb onların ya {asından el çekirler. Ya {ın kendlerden şikâyetçi gelse bu atlılardan bir ikisi kendi çapıb talamağa gönderilir. Dava biraz büyük olarsa piş {idmetlerden biri, ya méhterbaşı, ya eslehedarbaşı, ya abdar, ya ğehveçi o işe baş çekmek üçün gönderilir. Onlar da elliden yüzden şahzadeye on on bés tümen de özleri üçün cerime, péşkeş alırlar.

Bu sözleri éşitdikde men yérimdece ğurudum. Doğrusu, seyahatimden péşiman oldum. Öz özüme dédim: “Kâş kôr olaydım, bu veziiyeti görmeye idim, kâr olaydım, bu sözleri éşitmeyeydim. Min ezab eziyyet çekdim, bu geder pul

{ercledim, özüm için geribe bir belanı satın aldım!”.

Mektebe gelib çatdığ. Bu mekteb Neccarabazar’dır. Te{minen otuz arşın boyu, on arşın éni olan büyük bir otağda yüzden artıg me’sum uşag toplasıb oturmuşdu. Onlardan be’zisi guru torpağ üste, bir parası kéçe parçası, bir néçesi hesir veya kilim üste oturub ders öyrenirdiler. Müellimleri emmameli göca bir kişii idi. Mektebe da{il olub salam vérdik, uşagların ses kûyu üzünden müellim bizim salamımızı éşitmedi. Biz de bir gûşede oturduğ. A{und soruşdu:

- Ne fermayışiniz var?

Yusif Emi dédi:

- Men bu kişiyeye yétmiş tümen borcluyam. Tahiş édirem, benim terefinden hemin mebleğeye bu adamın adına bir höccet (senet) yazasınız.

- Ço{ güzel, dédi, Adımız nedir?

- Ebdülğafar’dır, déye Yusif Emi cavab vérdi.

- Bes ağanın adı nedir?

- İbrahim Bey’dır, dédi.

- Muamile için girov vardır mı?

- Beli, évimi girov göyuram.

- Éviniz haradadır? déye A{und soruşdu.

- Erdebil’dedir, déye Yusif Emi cavab vérdi.

- Pulun müamilesi ne geder olacağ?

- Ayda bir tümen, özü de atlı ay müddetine.

A{und vesigeni yazdı. Gurtarandan sonra bizim için o{udu. Çı{arıb on şahı vérdim ve vesigeni aldım. A{und bizden razı ğaldı. Dédim:

- Maşallah şağirdiniz ne ço{dur!

- Beli, dédi, hele bunlardan elave bir néçe nefer de vardır. Ancağ bu gün gelmeyibler.

- Uşaglar ne o{uyurlar, déye soruşdum.

- Be’zisi elifba, bir parası cüzv-i Emme, bir néçesi Gur’an-i Mecid. Bu sırada oturan büyükler “Gülüstan”, “Bustan”, Hafız, {ülase, her şeyden ders alırlar.

Dédim:

- A{und Ağa, Hafız’in derse ne de{li var?

A{und héyretle soruşdu:

- Néçe beyem? Hafız-i Şirazi’nin derse de{li yo{dur mu?

Dédim:

- Aydındır ki, Hafız’in Divân’ı tessevvüfe aid revan gezellerden ibaretdir. O{uyanların ekseriyeti onun me’nasını başa düşmeleri ço{ çetindir. Béle olduğda, başdan ayağa zahiren bâde, sağı, mehub, âşig, me’suğ ve eşğbazlığdan behs éden bir kitabdan uşaglar ne {eyir göre bilerler?

A{und teccüble soruşdu:

- Bes sizin vilayetiniz olan Erdebil şehrinde uşaglara mekteplerde neden ders vérirler?

- Bizim vilayetimiz Erdebil déyil, dédim.

- Bes haradır? déye soruşdu.

- Yér küresinin tamamilde başga bir git’esidir, dédim.

- Onda sizin sözünüzden béle me'lum olur ki, Şiraz veya Bağdad terefindensiniz.

- Héç birisi déyil, Afrika'dır, dédim.

A{und dédi:

- Hésabla gerek Afrika, Salmas'ın ya{ınlığında ola.

Gördüm müellim doğrudan da ço{ A{und'dur, dédim:

- Beli, siz buyurandır. Amma siz gerek uşağlara coğrafiya ve hendeseden de ders véresiniz.

Dédi:

- Hendese nedir?

Dédim:

- Hésabı ya{şı bilirsiniz mi? Bir yérin sahesini tapa bilersiniz mi?

- Hésabı ya{şı bilirem, dédi. Uşağlara seyağ öyredirem. Özüm de hendeseni bilirem. Ancağ uşağlara öyretmirem.

- Hésabın ilk merhelesi olan toplamanı ve bölmeni mene misalla gösterin! dédim.

- Ne yazım? dédi.

Dédim:

- Yaz min iki yüz otuz dörd.

Béle yazdı: 1000200304.

Dédim:

- Cenab A{und, bu reğemler milyarddan da ço{ oldu.

İstedim uşağlardan da bir şey soruşam. Daha artıg dil{orçuluğa sebep olacağını görüb vaz kéçdim. Oradan çı{ıb geze geze Hacı'nın évine gétidik. Destemazımızı tezeleyenden sonra Hacı'nın yanına geldik. Gördük çayı hazırlayıb bizi gözleyirler.

- Ya{şı gezdiniz mi? déye soruşdu.

- Beli! déye cavab vérdim.

Hacının oğlu Ağa Rıza gülmeye başladı. Hacı soruşdu:

- Rıza, ne üçün gülürsen?

Rıza dédi:

- Ağa, möhterem gonağlar geribe adamlardırlar. Vilayetin hakimini ferraşları ve atlıları ile görüb onların "uzağlaş, dayan, kéç" démelerine teeccüb élediler ki, göresen bu ne hengâmedir. Daha bilmirler ki, o şahzadedir, hakimdir.

Yazıg Hacı derinden bir ah çekib dédi:

- Éledir, oğlum. Gonağlarımız bu hengamelerden görmeyibler. Bu bedbe{tlik ancağ İran ve İranlılar'a me{susdur. Yér üzünün héç bir nöğtesinde hakimlerin bu cür hakimiyeti ve destgâhı yo{dur. Hakimin i{tiyaratı ve mehkümün vezifesi her yerde müeyyenleşdirilmiştir. Tekce bizim İran'da biz bedbe{tler bir ovuc Fir'ovnlrın ve Nemrudların heva vü hevesinin esiri olmuşduğ. Onlar bizim malımız, canımız ve namusumuz hağğında ne kimi hokmler vérseler icra olunar, héç kes de onlardan bu hağda bir söz soruşabilmez ve onları héç bir meğam mes'uliyete celb édib cezalandırabilmez. Bizim şikayetimize gulağ asan yo{dur. Sesimiz bir yana çatmaz. Bu gün Hebeş ve Sudan zencileri béle bu kimi zümlerden ve esaretten {ilas olmuşlar. Onlar her

cür beşeri hüğüga malikdirler. Feğət biz biçârelerin boynunda olan esaret zenciri günden-güne daha da möhkemlenir ve hüğüğlarımızın dairesi gétдикce daha çoğ daralır.

Gördüm yazığ Hacı'nın üreyi menden de béter doludur. Bir saat söhbet étdik. Yemekden sonra Hacı'nın nökeri fanar götürüb bizi menzilimize çatdırdı. Sabahı gün Hacı bizim görüşümüze geldi. Çay içib gelyan çekenden sonra galıdı. Yéne de bizi şama de'vet éledi. Ancağ biz haman géce yola düşmeli olduğumuza göre üzr istedik. Hacı ile vidalaşdığ. Géce nin ten yarısında oradan da hareket étdik. Bir néçe menzil geldikten sonra, Téhran'ın iki ağaclığında olan Tatnava'ya çatdığ. Hésab éledim, gördüm düz otuz altı gündür ki, Meşhed'den çıkmışığ. Bu mesafeni demir oylu ile üç sutkada tam rahatlığ ve az şerle gétmek olar. Hayıf ki, İranlılar bu büyük né'metden de mehrumdurlar. Allah özü onların hâlini görüb rehmi élesin!

Sehere yağın oradan da çığığ, gelib şehere çatdığ. Hacı Hüséyn cilovlardan soruşdum:

- Biz harada menzil tutsağ yağsıdır?

Dédi:

- Hacı Mehemed Hesén Karvansara'sının dalandarı benim dostumdur. Sizi oraya apararam. Özü de yağsı adamdır, tapşıraram size güzel güllüğü éler.

Biz birbaşa haman karvansaraya gétđik. Bizim üçün bir hücre boşaltdı. Hacı Hüséyn cilovdar bizi oradakılara tapşırıp gétđi. El üzümüzü yuyub yolun toz torpağından temizlendik. Dalandar samovar getirdi, çay içdik. Yusif Emi dédi:

- Hamama gédek!

Dédim:

- Meşhed'deki hamamı görenden sonra men özümé söz vérmışem ki, bir daha İran'da hamama gétmeyim.

Yusif Emi dédi:

- Bura Téhran'dır, İslâm'ın büyük şeheri ve paytağtıdır. Ola bilsin ki, hamamları Meşhed hamamları kimi olmasın.

- Onda bu gün sen gét, suyu temiz bir hamam olarsa, sabah beraber géderik, dédim.

Yusif Emi fite getfe götürüb dalandarın gösterdiyi hamama gétđi. Men de abamı başıma çekib yatdım. Bir vağt gördüm ki, Yusif Emi meni oyadır, dédim:

- Hamam néce idi?

- Bunların da hamamlarının suyu göğumuşdur. Ancağ küçük bir heznesi var, onun içine girmirler. Eger istesenez oradan temiz su getirib kise çekdire bilersiniz.

- Çoğ güzel, sabah géderik, dédim. Dalandarı çağırıp adını soruşdum, dédi:

- Adım Meşedi Abdulla'dır.

- Bize bir yağsı cilovpez dükâmı gösterin, déye ondan şahiş éledim, dédi:

- Bu bazardan düz gédin, biraz aşağıda üz be üz iki dükân var. Sağ eldeki yağsı, temiz, gaydasında olan dükândır.

Bağıb gördüm bu memleketde daima bir belediye ve yol gösterene

éhtiyacımız var. Ancağ ne éleyesen, béle bir adamı haradan tapasan? Bu fikir-
{eyalla gédirdim. Birden yol üstünde Avropalı'nın bir adamın bir İranlı ile
rastlaşdığını gördüm. Onlar İngilizlere me{sus tarzde görüşdüler. İranlı İngilizce
éle revan danışdırdı ki, sanki héç İranlı déyil, esil İngiliz'dir. Lap meettel galdım.
Menim orada olduğumu duymasınlar déye, özümü bir terefe vérib, güya bir işle
meşğul kimi gösterdim. Onların söhbetine gulağ asmağa başladım. İranlı
soruşdu:

- Néce oldu?

İngilis cavab vérdi:

- Düzeldi, otuz min tümen sedre'zeme...

Şahın özüne vérilen mebleği de söyledi, ancağ sözlerini düzgün tuta
bilmedim, sonra eláve étdi:

- Sabah gible-yi álem de gol çekecektir.

Onlar aralandılar. İngiliz gétđi. Men diggetle ona ba{ıb düşünürdüm:
"Eceba, göresen bu İranlı İngiliz dilini bu derecede mükemmel şekilde harada
öyrenibdir?". Sanki o da benim könlümden kéçen sualı duymuşdu, mene teref
yönelib soruşdu:

- Ne üçün mene béle héyran héyran ba{ırsan?

- Héyran olmağımın sebebi sizin İngiliz dilinde bu geder güzel
danışmağımızdır dédim ço{ oşum geldi.

- Meger siz de İngiliz dilini bilirsiniz? déye soruşdu.

- Az maz bilirem, dédim.

İngilizce suallar vérdi. Cavab vérdim. O da benim İngilizce bilmeyime
teeccüblendi.

- Hara gédirsiniz? dédi.

Dédim:

- Nahar élemek üçün bir cilovpez dükânı a{tarırđ.

- Éle de gerek mene gonağ olasınız.

- Men onun teklifini gebul élemedim:

- İltifatınız artığ olsun, dédim. Siz lütfen bize bir yaşı yemek{ana
gösterin, özünüz de bu gün bizimle bir yerde nahar étseniz bizi minnetder étmiş
olarsınız.

Bizi bir dükâna apardı. Doğrudan da olduğca temiz ve seligeli bir
yemek{ana idi. Tiflis'deki yemek{anaların eksine, burada her şey öz gaydasında
idi. Söhbət esnasında soruşdum:

- O İngiliz neçidir, size ne déyirdi?

Dédi:

- Bu adam İngiltere kompanyasının (şirket) nümayendesidir. Téhran'a
gelibdir ki, İran devletinden bir sıra imtiyazlar alsın ve me'denlerin i{tiyaratını
ele kéçirsin. Bayağ déyirdi ki, mesele baş tutubdur, imtiyazları almışam. Güya
sedr e'zeme otuz min tümen bığyağı vérmış, şahın payına düşen hisse hele
me'lum déyil.

- Siz İngiliz dilini harada öyrenmişsiniz? déye soruşdum. Cavab vérdi:

- Bir müddet Bombay'de olmuşam, orada öyrenmişem. Bir yerde nahar
éledikten sonra, dédim:

- Bize karşı gösterdiğiniz iltifatınızı tekmilleştirmek için rica edirem bir geder de söhbet élemek için bizim menzile teşrif getiresiniz.

Gebul éledi. Birlikde menzile gétdik. Söhbet esnasında bizim seferimizin sebebini soruşdu. Menim adımı sânimî, eslimi nesebimi öyrenmek istedi, dédim:

- Eslim İran'dandır, Misir'de anadan olmuşam. Adım İbrahim'dir. Misir'den müğeddes Meşhed'i ziyaret étmek ezmile çı{ıb, oradan da İran'ı séyahet élemek meğsedile bu şehere gelmişem.

Men de onun adını ve harada anadan olduğunu soruşdum, dédi:

- Adım Meşedi Hesên'dir. Ancağ hamı meni Hesên Kirmanî déye çağırır.

Dédim:

- Sizden artığ derecede teveğge edirem ki, bu şehirde galacağımız bu néçe günde bizi unutmayıb, geribnevazlıg édesiniz.

- Gözüm üste dédi.

- Ancağ buyurun göreğ Téhran'a gelmekden meğsediniz nedir?

- Éle bir meğsedim yo{dur. Doğrusunu désem, isteyirem bu memleketin vezirlerinden bir néçesi ile görüşüm, bir para meseleleri onların huzuruna çattıdırım. Ancak bilmirem bu bağı ğapının açarı kimdedir. Meğsedime çatmağ için hansı vasiteye el atmalı olduğumu da bilmirem.

Olmaya erizeden zaddan vérmek isteyirsen? déye soruşdu.

-Yo{, dédim, onların özünü görüb bir para déyilmeli metlebleri onlara şe{sen söylemek isteyirem.

- Doğrusu, éle bir vasiteni men de bilmirem. Eger müeyyen bir iş için vasiteçilik veya {ahiş lazım olsa idi düzelde bilerdim. Amma senin golundan tutub vezirlerle diz dize oturda bilen bir adam tanıyırım.

- Vasiteçi veya {ahiş için münasib bildiğin adam kimdir, adı nedir?

- Senin onun adı sanı ile işin olmasın. Menimle ço{ ya{ın dostluğu var. Bütün vezirler ve dövlet adamları onun {etrini isteyirler. Memleketin hemekâresidir. Halhazırda Téhran'da müeyyen bir iş için her kese vasiteçi lâzım olsa mene müraciet édir. Men de on, on iki tümen alıb vasiteçini tapırım. O, da o iş yér be yér édir. Bu işden ele gelen meda{ilin onda birini de mene vérir.

- Bu {eber meni artığ derecede sévindirdi.

- Dostum, men sene ikice tümen neğd vérerem, dédim o adama her néçe lazımdır vérerem. Senin héç neynen işin olmasın, ancağ onu mene göster, vessalam!

- Gözüm üste, dédi, amma gerek evvelce ona {eber vérem. Gebul éderse, sabah géderik yanına. Onu da sene déyim ki, ar{ayın ol, gebul édecek. Çünkü özü ya{şı adamdır, Türk'dür. Türklerin {etrini ço{ isteyir. Zarafatçı, ehl-i zövg, tevazökar adamdır. Özünü çekmek onun mezhebinde küfr hésab olunur.

Elğerez, Ağa Meşedi Hesên Kirmanî gétidi. Sabahı gün gelib dédi:

- O vasiteçini görüb işleri düzeltmişem. Bismillah, buyurun gédek yanına.

Durub gétidik. Ço{lu yol geldikten sonra ğaranlıg bir döngeye çatdığ. Éle buradan meni vahime basdı. Özümü mezemmet éledim ki, ne için tek geldim, Yusif Emi'ni özümle getirmedi. Allah'a tevekkül déyib, döngeye da{il oldum. Lap sonunadek gétidik. Meşedi Hesên ğapını tağğıldatdı. Ğapını açdılar. Altmış yétmiş yaşlarında olan bir göca kişi gördüm. Başında, dövresine bir fite serinmiş

kéce papağı var idi, sađđalı ğırmızı, sifeti ğara idi. Felek başına ğem külü elemişdi, bütün dişleri tökölmiş idi. Ölgün gözleri, sönük ba{ışları var idi. Paltarı o ğeder kirli idi ki, parçasının evvelce ne rengde olduğu me'lum déyildi. Meşedi Hesén ğocadan soruşdu:

- Hacı{an évdedir mi?

Ğoca cavab vérdi:

- Beli, buyurun, sizi gözleyir.

Otağa çı{an pillelere ayağ basan kimi arağın ğo{usundan az ğaldı béynim partlasın. Evin dehlizine héç déyesen Nuh éyyamından beri süpürge deymemişdi, zibilliye o{şayırdı. Otağın ğapısına gelib çatdığ. Ğoca perdeni ğaldırdı. Kimi görsem ya{şadır? Gördüm Meşhur Molla Hacı Memmedeli yu{arı başda ağır ağır özünü çekib eyleşibdir. O da, men de birbirimizi görcek héyran ğaldığ. İkimiz de bir birimizi tanıdığ. Héyretim o derecede şiddetli idi ki, salamı da unuttum. Dédim:

- “Gede, molla, sen hara, bura hara, levend, {an olmusan!”

- Onu da böht aparmışdı. Lâkin zirekliyinden téz özünü ele aldı, ucadan dédi:

- Ba {, İbrahim Bey, {oş gelmisiniz, sefa getirmisiniz, buyurun, buyurun!

Yérinden dik ğalıb mene teref el uzatdı. Görüşdüğ, ğucağlaşib öpüşdüğ, ancağ men Türkçe danışdığca, o özünü Farşlığa vururdu. Men onu şeytan atından salmağ isteyirdim, o, düşmek istemirdi. Nehayet, sađđal tutub mene işare ile bildirdi ki, “men ölüm, meni zay éleme, ovcumu açma!”

Gördüm Meşedi Hesén'den utanır, onun yanında ğedir-ğiyetden düşmek istemir. Men de sözümü deyişdirdim. “Erz éleyirem, buyurursunuz”, “mübarek başınıza and olsun”, “cenabınız” buyurun démeye başladım. Molla'nın nefesi açıldı, bir ğeder rahatlaşdı, tezedden üzünü tutdu, kéyf ehval soruşdu, Misir'den {eber aldı:

- Misir'in hakimi konsulla néce reftar édir? Şübhesiz ki, İstambul'da sefiri gördünüz, nécedir? Tiflis'de hakim yéne ğraf Şeremétiyev'dir mi? Ço{ ya{ın dostuğ. Osmanlı konsülü T-elil Efendi yéne de oradadır mı? Ço{ necib, alicenab adamdır. İraniların ticareti oralarda nece veziyyetdedir?

Bütün bu suallara edeble cavab véirdim. Her ne déyirdise tecdiğ éleyib déyirdim: “Beli, cenab Hacı{an, mübarek başınıza and olsun, éledir ki var”.

Bu münvalla yarım saata ya{ın söhbet éledik. İzin alıb ğetmek istedim. Edeble baş eyib yola düşdüğ. Otağdan çı{andan sonra meni sesledi. Men ğayıtdım. Meşedi Hesén dayanıb meni gözledi. Hacı{an ağzını ğulağıma tutub dédi:

- Sabah ğece gelin bura, {udmanî oturub mehremane söhbet élerik, raz u niyaz, derd-i dil élerik. Şamı da bir yérde yéyerik.

- Gözüm üste, icaze vérseniz Yusif Emi'ni de getirerem, dédim:

- Daha ğözel, onu da getir! dédi.

- Bu defe Allah amanında, déyib çı{dım.

Bazara dek geldik. Men Meşedi Hesén'e dédim:

- Siz buyurun teşrif aparın. Sabah da zehmet çekmeyin. Biz hamama zada gédeceyik.

Men daha ona démedim ki, Hacı{an bizim ve'demizi alıb. Menzile ğayıtdım. Gözleyirdim ki, sabah şam va{tı téz gelib çatsın, Hacı{an'ın évine gédim, görüm o Hacı Molla Memmedeli haradan {an olub, ne va{tdan camaatın müraciet étdiyi adam olub.

Ohucuları agâh étmek için burada Molla Hacı Mmedeli'nin sergüzeşti ve onunla ilk tanışlığım haĝında, mü{teser de olsa, me'lumat vérmeliyem. Ğoy onlar da bilsinler ki, bu gün men bu éve gelende kime te'zim élemişem, oradan çı{anda kime baş eyib gétmek için izn almışam:

Günlerin birinde merhum atamın {idmetinde eylemişdim. Gördüm Misir torpaĝının limanından, Ye'ni İskenderiyye'den atamın adına bu mezmunda bir télégram geldi: "Sizin ziyaretinize gelmek isteyirik. Misir'de teşrifiniz vardırsa ve bir manie yo{dursa cavab vérin imza: Ce'fer Tebrizi".

Merhum atam dédi:

- Bu şe{s benim hörmetli dostlarımdandır. Ola bilsin Allah'ın Évi'ni ziyaret étmeye gédir. Cavabda yazın ki, teşrif getirin, gözleyirem. A{şam çaĝı ĝonaĝı ĝarşılamaĝ için demiryol vaĝzalına gétdim. Gatar gelib çatdı. Me'lum oldu ki, ĝonaĝ tek déyilmiş, dörd neferdir. Onlardan biri de hemin Molla Memmedeli idi. Hezaret yolda darı{mamaĝ ve seferi {oş kéçirmek için onun bütün {ercini öhdelerine götürüb özleri ile yol yoldaşı élemişdiler. Ğûya onunla İstambul'da rastlaşmışdılar...

Doĝrudan da Molla Memmedeli olduĝca hazır cevap, {oş söhbet, güzel {asiyetli ve zarafatçı bir adam idi. Bezi ehvalatları o geder yerli yataĝlı söyleyirdi ki hamını valeh édirirdi.

...

Bir néçe kelme bu möhterem şe{sin görkemi haĝında déyim: Evvela, başı lap ĝulaĝlarının dibine kimi kéçel idi. Tırdaca gözleri görme ĝabiliyyeti ceheetce éle zeif idi ki, özünden on addım uzaĝı göre bilmezdi. Kobud, iyrenc dişleri o geder ĝabaĝa gelmişdi ki, aĝzında görünürdü. Ğalın dodaĝları, şişman ĝarnı var idi. Boyu gödek idi. Bütün bunlarla birlikte dili de bir geder peltek idi. Beli onun cismanî tesviri béle idi. T{üsüsî {asiyyetlerine geldikde démeliyik ki, hemişe ser{oş, é'tiĝadı süst, nemekbeheram ve deyanetsiz bir adam idi. Eslinde özgelerin süfresi başında ĝarın otaran adamlar ümimiyetle, yaltaĝ, iki yüzlü ve alçaĝ olurlar. Beli, te'rifini ĝısaca şerh étdiyim béle bir cenab İnan'da "Hacı{an" olub camaatın erizesine ba{ır. İşini düzeldir!

O gün héç bir işim olmadığına göre bir üzden deĝiĝeleri sayırdım. Görüş va{tı ne zaman gelib çatacaĝ ki, gédib onunla görüşüm. Birdenbire néçe {anlıĝ rütbesi néçe aldığımı, dövlet ve millet ĝarşısında ne kimi {idmetler gösterdiyi için béle büyük ada layiĝ olduğunu öyrenmek isteyirdim.

Ğeceni min cür fikir {eyalla sehere çatdırdım. Seher tézden Yusif Emi'ye dédim;

- Bu gün Şah Ebdülezim'in ziyaretine gédeceyik. Ğeceni de bir yerde ĝonaĝ olacaĝıĝ.

- Yusif Emi soruşdu:

- Harada ĝonaĝıĝ?

- Bir nefer {anın évinde ĝonaĝıĝ, dédim, sen özünü de onu tanıyrsan.

Amma adını demeyeceyem, özün görüb tanıyarsan.

Yusif Emi ne geder te'kid étdise de bizi de'vet éden şe'sin adını söylemedim. Menzilden demiryol vağzalına dek piyada gétidik. Yedi milden az olan Şah Ebdülezim yolu bütü İran memleketinde yegâne demiryoludur. Onu da bir Bêlçika şirketi çekmiştir. Herçend ki son derece nizamsızdır, amma yéne de evi abad olsun ki Eeşşeye minib gétmekden min defe ya'şdır. Birce saatın erzinde meğsede çatıb o mügeddes mekânın ziyaretine nail olduğ. Namaz gılandan sonra o mügeddes türbeye tamaşa éttidk. Bu meğbere menevî ulviyyete malik olmağdan elave, ezemetli ve güzel şekilde tikilmişdi. Bu mé'marlık aynabendlik ve temizlik cehetden İran'da ziyaret édid gelben şâd olduğum ilk ibadetgâhdır. Bir geder eyleşdik. Va{dımızı dua ve guran o{umağla keçirdik. Nahar çağı oradan bazara çı'ıb bir bakkal dükkânından bal gaymağ alıb yédik. A{şam üstü yéne de demiryolu gatarı ile şehere gayıtdığ. Şeherde bazarları ve karvansaraları gezip seyrettik çarsu ve bazarlar pis değıl. Kervansaraların da binaları güzel ve abaddir. Amma héç bir yerde bu kimi böyük şehirlerin ticaretinin tereğgisine ve ezemetine sebep olan kompaniler, şirketler, bankalar ve kantarlara rast gelmedik. Şehir ticaret nögte-yi nezerinden éle bil mâteme batmışdı. Bir para serraf dükkânları göze deyirdi. Ola bilsin ki, onların be'zisi varlı-kârlı idi. Amma hamıdan ço{ gördüyümüz kise kise, {ırman {ırman gara pul idi ki, ayağ tutub bazarda yériyirdi. Ancağ gızıl pul kimya hekmünde idi. Bütün şehirde nümüne üçün de olsa ondan iz eser görmedik. Görünür ya eslen yo{dur, olsa da sandığların tekinde veya torpağın altındadır.

Vetenin tereğgisi ve islâhı hağğında héç kes düşünmür. Kiçikden böyüye, varlıdan kâsıba, âlimden cahile dek hamı öz fikrindedir. Herkes öz éşşeyini otarır. Héç kes başgasının hayına galmır. Bir nefer béle veten ve övlad-i vetenin müşterek menafeinden danışmır. Sanki bu onların héç veteni déyil, ya da ki, onlar bir birleri ile hemveten déyiller.

Ancağ ürek açan bir şey varsa o da Téhran'ın küçe bazarında görünen herbçilerdir. Hele buraya gelene dek İran'ın héç bir yerinde herbi paltar géymiş bir adam görmemişdik. Süvariler, topçular, hetta télégraf gulluğularının {üsü herbi paltarları vardır. Tususile Ğaza{lar ve onların zâbitleri tamamen Rus Ğaza{ları kimi géyinmişdiler. Amma déyildiğine göre bunlar birce fövcdür.

Hava tamamene garanlıglaşırdı. Yusif Emi'ye dédim ve'de vérdiyimiz yere gétmek va{tıdır. Hacı{an'ın évine çatan kimi gıpını döydük, Hacı{an özü gıpıya geldi:

- Buyurun! dédi.

Men iki defe salam vérdim, Hacı{an soruşdu:

- Bes iki defe ne üçün salam vérirsen?

- Biri dünengi salamin gezasıdır, dédim, çünkü dünengi sizi gören kimi özümü éle itirdim ki, salam yadımdan çı{dı.

Hacı{an güldü. Yu{arı çı{dı, amma Yusif Emi dünengi men özümü itirdiyim kimi çasbaş galmış, derin {eyala dalmışdı. Néhayet, benim gulağıma dédi:

- Bu kişi filan tari{de Misir'de gonağımız olan Molla Memmedeli déyil mi?

- Beli, dedim özüdür ki, var. Eşşek haman eşşektir, ancak palanını deyişmişdir.

Bu sözleri Molla Memmedeli özü de eşitdi. Garnımı tutub ucadan güldü. Dili peltek vura vura Yusif Emi'nin keyfini soruşdu:

- U... u... Usuf Ağa, maşallah hiç deyişilmemişiz. Éle he. he... heman va{t gördüyüm Usif Ağa'sınız.

Çay beşden sonra eyleşdik. Çay getirdiler içdik.

Hacı{an dedi:

- Ya... ya... ya... ya{şı, indi buyurun görek, haradan gelir, haraya gédirsiniz? Siz hara, Téhran hara?

Dédim:

- Men elbette, öz başımın geza vü gederini söyleyeceyem, amma sen Allah, evvel sen dé görüm, bu ne ehvalatdır, sen hara {anlığ hara?

- Menim sergüzeştim ço{ uzundur, ancak gısaca désem budur ki, Mekke'den gayıdandan sonra Tiflis'e gétim. İki üç il, o va{t gördüyünüz kimi, yérsiz, yurdsuz, lağlağılığla başımı girdim. Amma özümü oda köze vurub, iki üç yüz manat pul yığabildim. Hemişe düşünürdüm ki özümü bir teher Téhran'a salabilsem işim ya{şı tutar. Çünkü İran'ın be'zi devlet başçıları ile gâhdan bir görüşlerimde mene yeğın hasil olmuşdur ki, söhbetlerimize büyük reğbet gösterecekler. Éle bu {eyalda idim ki, ba{tım üzüme gülümsedi. Şahın herem serası nedimelerinden birinin Avrupa'da müallice olunub İran'a gayıdarken Tiflis'e geldiyini eşitdim. Men de bir vasite tapıb onun {idmetçileri sırasına girdim. Reşt şehrine geder onun bütün adamlarının sađđızını oğurladım. Reşt'den Téhran'a dek camaata éle gösterirdim ki, gûya men onun müşayietçilerinin lap möhteberlerindenem.. Yol üstünde o hörmekli {anımın pişvazına gelenler benim söhbetlerime vurulurdular. Her birisi meni öz yanına çekirdi, gonağ de'vet éleyirdi. Men de özümü tutub evvelce gebul élemirdim, boynuma büyük bir minnet gonandan sonra söhbetlerimle onların meclislerinin lövneğlendirirdim. Nehayet, Téhran'a çatdığ, az bir müddet içerisinde büyük büyük mö'teber meclislere yol tapdım. Söhbetlerimin perestişkârları gündün güne artır, bazarım gétidince gızışırđ. Bilirsiniz ki, men Farsca ya{şı bilmirem, ancak bir teher gırıldadırım. İnanın ki, bunun özü de mene fayda vérdi. Farsca bilmemeyim onların {oşuna gelirdi. Men de gesden onların {oşuna gelmek için özümü lap bilmezliye vururdum ki, bunun özünün de başđa bir mezesi var idi. İş oraya çatdı ki, sedre'zemin de meclisine ayağ açdım. Menim söhbetlerimden o derecede {oşu geldi ki, sabahısı günü mene bir şir-i {urşid nişanı ile {anlığ legebi merhemet buyurub başımı göylere galdırdı.

Molla Memmedeli bunu déyib şehadet barmağı ile penceyinin ya{asında olan nişanı gösterdi ve elave éledi:

- Ba{ın, bu benim aldığım birinci nişandır. Sedre'zemin {idmeçisi nişanı ve fermanı getirib mene vérende buranın adeti üzre menden de en'am istedi. Ona da en'am evezine bir mesel söyledim. Gördü ki, daş gayaya rast gelib, bir söz démeden üzü sulu gayıdıb gétđi. Bir müddet kéçmeden ikinci nişanı da aldım. Bu defe serheng rütbesini de ona elave étmişdiler. Hem de yüz tümen maaş te'yin élemişdiler.

Bu vaıt Molla Memmedeli yéne de barmağı ile döşündeki ikinci nişanı gösterib dédi. Herçend ki, maaş vüsul olmur, özümde o geder fikir vérmirem. Çünkü neğden cemaatın yegâne ümidi, penahı olmuşam.

...

Birlikde gédib Da{ilî işler Naziri'nin évine çatdığ. Men eger onun évinin binasını tesvir étsem metleb uzanar. Rıza Ƨan'ın sorağını tutdum. Gösterdiler. Yanına gédib salam vérdim. Hacı Ƨan'ın mektubunu cibimden Çı{arıb teğdim éledim. O, o {uyub üstüme atdı:

- Bu gün olmaz. Héç vechle mümkün déyil, dédi.

Bir geder ya{ına yériyib ovcuna bir imperial goydum. Menim özüme ba{ıb dédi:

- Zehmet olmasa biraz gözleyin.

Beş değıgeden sonra geldi, ğapını gösterib:

- Buyurun, dédi.

Men otağa giren kimi iki ğat eyilib te'zim merasimini yérine yétirdim. Gördüm cenab vezir tirme şaldan paltar géyib tam ezemetle yu{arı başda eyleşibdir. Men dayanıb durdum. Vezir dédi:

- He, ne {eber var?

- Ğurban, bir erzim var, dédim.

- Dé görek!

- Nökerinizin erzi bir geder uzundur. Özüm de bu diyarda ğeribem. Eger lütf buyurub oturmağ icazesini merhemet éleseniz, eyleşib, öz erzimi mebarek gedemlerinizin torpağına yétirerem.

Bir geder düşünenden sonra vezir dédi:

- Ya {şı, otur, dé görek!

Teşekkür éledikden sonra eyleşib dédim:

- Men uzağ bir yoldan gelmişem, bu memleketde ğeribem. Mezhebim şiedir, özüm de eslen İranlıyam. Sizin yüksek meğamınızdan âcizâne temennâm budur ki, lütf buyurub, erzime a{ıra geder ğulağ اساسınız. Ondan sonra meni iltifata veya cezaya layiğ görseniz, emr édesiniz yérine yétirsinler.

Vezir buyurdu:

- Dé görek!

Dédim:

- Men {aricde éşitmişdim, indi de öz gözümle görürem ki, İran yér üzünün başga ölkelerine nisbeten virandır. Siz cenab vezir, o yüksek meğamın teğzasına göre, memleketin bütün işlerinden {eberdar olmalısınız. Géce gündüz öz va{tınızı ve hümmetinizi memleketin abadlığına, ölkenin yükselişine, ehalinin rifah hâlına serf étmelisiniz. İndi, buyurun görek, bu geniş ölkenin hansı bir şehesinde {este{ana var? Ya{ud harada bir eliller évi, yétimler évi bina étmisiniz? Milletin başsız uşağlarının terbiyesi için hansı péşe, senet ocağı te'sis étmisiniz? Vetenin hansı gesebesinde neğliyyâtın hareketini te'min étmek için şose yolları çekmisiniz? Memleketin ve milletin heyatı ve beğasının esası olan ekinçilik ve kend teserrüfatının tereğğisi ve inkişâfı için ne kimi tedbirleriniz olubdur? Ölkenin ticaretinin tereğğisi için ne étmisiniz? Bilirsiniz ki, bu gün büyük dövletler bu işden bir değıge de ğafil déyiller. Hetta öz ticâretlerinin

gênişlenmesi için milyonlarla pul {ercleyirler. Lâzım gelende bu yolda ğanlar a{ıtmağdan da çekinmemişler. Bes sizin terefinizden hansı bir ciddî iğdamat emele gelmiştir? Héç bilirsiniz ki, İran emteesinden her il {arice ne geder sadir olunur? Ya {ud {aricden İran'a ne geder emtee id{al edilir? Eceba, héç mübarek {atirimize gelibdir ki, bir tedbir göresiniz ölkeden sadir olunan emteenin miğdarı id{al edilen emteenin miğdarından artığ olsun ve bélelikle de vetenin geliri {ercinden ço{ olsun? Héç bilirsiniz ki, bu yolla ehalinin maddî ğudreti artar, dövletin {ezinesi varlanar? A{ı niye İran ehalisi yaşayış için lazım olan en küçük şeylere dek {aricî ölkelere möhtac olsun? Mum şamını Allah yaradır, ya béşer işidir? Meger ğend göyden yağır? Eceba, İran'ın torpağında ğend çuğundur, ya {ud şeker ğamışı göyermeyiz mi? Meger İran ğoyunları ve ineklerinin piyi {aricî milletlerin mal ğarasının piyi kimi temizlene bilmez? İran'ın sél kimi {arice a{an pambığı onun ehalisinin paltarına kifayet élemez mi? Cenab vezir, sizin héç İran'ın ehalisi ve nüfusunun sayından {eberiniz vardır mı? Bizim milliyyet ve ğövmiyyetimizin varlığının ve yaşamasının zamini olan doğumun miğdarını bilirsiniz mi? İndiye dek Rusiya'da, Osmanlı torpağında, Hindistan'da sepelenmiş bu ğeder İranlının mühaciret étmesinin sebeblerini öyrenmişsiniz mi? Bu belanın ğarşısını almağ için ne kimi tedbirler görmüşsünüz? Milletın zeruri éhtiyacını ödemek için héç olmasa bir néce münasib vilayetyerde cenabınızın adını daşıyan {ırda fabrikaların te'sis olunmasına nedendir ki, teşebbüs göstermeyirsiniz? Buyuracağsınız ki, fabrika açmağ vezirin borcu ve vezifesi déyil. Doğrudur, amma onu icad émek için tedbir görmek, millette bu işe reğbet oyatmağ, reiiyyetin bu sahedeki huğuşunu ğorumağı tezmin étmek bacarığlı ve ağıllı da{ili işler nazirinin vezifesidir. Vezir milletın {oşbe {tığına sebep olan bu kimi tedbirlerin kelefinin ucunu tapıb, reiiyyetin eline vérmelidir. Eger étmese, mes'uliyet daşdığına ğöre, her cür mezemmete layığdır. Ne için milletın halının perişanlığı ve her terefe dağılmasının sebebini soruşmursunuz? Ne sebebe ğöre her il İran ehalisinden néce min nefer cela-yi veten edir, Osmanlı, Rus ve Hind torpağlarına dağılır, ğurbet vilayetlerde dost düşmen yanında zelil, sergerdan olub, felâket ve perişanlığla elbeya{a olurlar? Sizce artığ o ğün gelib çatmamışdır mı ki, İran nazirleri ehalinin hakimlere, hakimler peşkârlara, peşkârlar beylerbeyilere, darğalara, onlar da kend{udalara, kend{udalar ise ferraşbaşı ve naiblere satmasınlar?! A{ı, hansı ölkede ğörünübüdür ki, şeherin darğalığını icareye vérsinler, özü de en alçağ ve en şerefsiz adamlara? A{ı, insaf da ya{ışı şeydir. Medenî ölkelerde bu şerefli vezife polis teşkilatının öhdesindeydir. Reva mıdır ki, béle bir vezifenin başında savadsız, abırsız heyasız bir adam dursun ve bütün leyağetsizliyi ve bacarığısızlığı ile işi ğücü hörmetli tacirlerin balalarına papiş tikmek, mü{telif behanelerle onları mes'uliyete celb édib başlarına minbir oyun açmağ olsun? Béş tümen rüşvet almağ için onların üzerine her cür nâmünasib böhtanlar ve iftiralar atсын, é'tibardan hörmetden salsın. Abırlı, heyalı adamlardan, atasını ve ğardaşından utanıb çekindiklerine ğöre héç bir teğsiri olmadan cerime adı ile 50-60 tümen alıb ya{alarından el çeksın? Héç bilirsiniz mi ki, sizin bu ğanun ğaydasız ğömrük{analarınızda éyni da{ılı veya {aricî emteeye birinden iki tümen, birinden bir tümen, başğasından ğûya atası serbaz veya ğardaşı topçu olduğuna ğöre, 5 ğran ğömrük hağğı alır ve

dost düşmenin şematetine bais olurlar? Daha bu işi gaydaya salmağ için pula, adama veya göyden nazil olan bir teğdire éhtiyac yo {dur ki? Ne va {ta dek zalim hakimlerin elinde {algla néce reftar étmek, kimden ne geder vérgi almağ müeyyenleşdiren bir te'limat kitabçası ve emel gaydası olmayacağı? Allah'ın en deyerli emaneti olan bu reyyet adlandırdığınız insanların halına ne va {ta dek é'tinasız galacağsınız? Onları ne va {ta dek mürüvvetsiz hakimlerin heva vü hevesinin i {tiyarına vérib, o alçağların her cür rezil temennâları garşısında mehkûm édeceksiniz? Eceba, üç min illik İran dövleti özünün büyük şehirlerinde üç-dört hekimi olan bir sehiyye idaresi te'sis éde bilmir ki, héç olmasa o şehirlerin ehalesinin özünü hekim geleme véren cahil, savadsız şarlatanların ecel müellağısından necat vérsin? Ne için gerek ilk merhelede müalicesi ço { asan olan cüzam (tif) ve beres (ala) {esteliklerinin müalicesi için {este {ane olmasın? Niye gerek her şehrin girenceyinde müsafirler bu {esteliye düçar olmasın bedbe {tlerin büyük bir destesine rast gelsinler? Bu murdar {estelikden onların dodağ, burnu tökülüb ağzı gözü eyilibdir. O bîçâreler özünden özgeden kime rast gelirlerse, el açıb dilenirler, özleri de vehşi héyvanlar kimi, çöllerde yaşamalıdır. Ona göre ki, öz évinden, ehl-i eyalından, yurdundan govulmuşdur. Allah'a and olsun, bir géyretli vetenperver adam için ölmek o bedbe {tlerin perişan hâlini görmekten min defe asandır. Men ömrümde onları birce defe görmüşem. İndi de o dehşetli menzereni {atırlayanda üreyim çırpınır. Amma siz onları her gün görürsünüz, ancağ özünüze héç toz da gundurursunuz. Bes onlar sizin din gardeşleriniz, veten övlemleri déyiller mi? Başğaları öz hemvetenlerinden bircesinin hayatını gorumağ için min meşegete gatlaşır, saysız hésabsız pullar a {ıdır. Dost düşmen yanında dövletin ve milletin {ar ve zelil olmasına bais olan bu nöğsanların aradan galdırılmasına o geder de büyük vesait lazım déyil. Elacı ço { asandır. Bîçâre reyyetden cerime, rüşvet almağ neticesinde dövlete dua étmek babetinden ilde altmışca tümen, o da bir néce neferin vasiteçiliyi ile geliri olan bir ruhanînin uşağları iyirmi otuz il erzinde bés kürür servet sahibi ola biler, amma vetenin cüz'i nöğsanlarını berteref étmek için umumî yardıma müraciet étmek olmaz mı? Halbuki, bu yolla hemin müğeddes tedbire serencam vérmek mümkündür. Bu iş için yalnız {éyir {ahlığ, tedbir, düzgünlük ve tamahsızlığ lazımdır. Eger millet özünü dövletten, dövlét ise özünü milletden bilse, bunların zahiren, ad é'tibarile iki olub, heğigetde vahid olduğunu anlasalar, bütün çetin işler asanlaşar, tézlikle icrası mümkün olar. Vetenin bu iki eziz hissesinin vehdeti sayesinde tereğgi yolunda héç bir manie müğavimet gösterebilirmez.

Birlikden töreyir hemişe dövlét,
Ayrılığ getirir kâsıblığ, nikbet.

Edalet ve hüğüğ beraberliyinin gömeyi ile bütün çetinliklere galib gelmek olar. Men bu sefer esnasında İran'ın küçük bir hissesini görmekle, üreyim ganla doldu. Memleket perişan, millet perişan, ticaret perişan, {eyal perişan, eğideler perişan, şehir perişan, şah perişan. İlahî bu ne perişanlığdır. Me'tel galmışam ki, béle bir perişanlığla daha bu vezirlerin toplanmasına, na éhtiyac var imiş?

Nökerinizin sizden teveğge ve ricası bundan ibaretdir ki, bütün bu perişanlığın sebebini buyurasınız.

Eger Allah'ın Pêyğemberi sizden soruşsa ki, éy İran vezirleri éy millet başçıları, hanı benim şerietim, hanı sizin cihat étme vesaitiniz, hanı sizin mücahitleriniz, hanı sizin imanınız? A{ı men veten mehebbetini iman ile yanaşı tutmuşam. Onda siz ne cavap véreceksiniz? Bütün bunların yo{luğuna hangi sesebi getireceksiniz?

Hergâh bir dost veya düşmen sizden soruşsa ki, bu elli altmış illik dinc şahlıg dövründe {aricden héç bir müda{ile olunmayıb, tam istiğlaliyyetle hökmanlıg étdiyiniz halda iyirmi bés kürûr İran cemiyetinden néce oldu ki, iyirmi bés nefer terbiye édebilmediniz ki, memleketin gömrük işini idare édebilsin. Daha Avrupa'da, {aricî milletlerden, ağır yüksek maaşla adam kire éleyib gömrüklerinizi onların eline tapşırılmaydınız. Onda siz ne cavap vézersiniz?

Eger bir ecnebî sizden soruşsa ki, bu altmış ilin erzinde néce oldu ki, bu genişlikde münbit ölkenin maliyyesine birce milyon tümen artırma bilmediniz ki, vetenin müdafiesi üçün mesref oluna idi. Onda ne kimi gane edici cavab tapıb véreceksiniz? Onu da gulluğunuza erz éleyim ki, bu altmış ilin müddetinde başga ya{ın ve uzağ ölkelerin maliyyesi bir néce gât artmışdır. Onların abadlığı ve cemiyeti de haman nisbetle tereğgi étmişdir.

Eger sizin öz vicdanınız sizden soruşsa ki, ne üçün ölkenin bütün gelirini rüşvet, péşkeş ve cerimeye herc édib onun maliyyesinin artmasına, ticaretinin, kend teserrüfatının inkişafına lazım olan şeraiti yaratmadınız, onda ne cavab vézersiniz ki, sizin başı aşahlığımıza sebeb olmasın? Eceba, gör{urdunuz ki, vetenin méşelerini islah étmek, sahihsiz me'denleri çı{armağ ve neğliyyat vesaiti hazırlamağdan ele gelen menfeet biçâre reiiyeti soyub talamağdan aldığınız servetden az olsun mu? Bes siz bilmirsiniz ki, reiiyet dövletin eli, ayağı hésab olunur? Onların bu günkü felaket bés günden sonra sizin özünüzün felaket ve {arlığınız demektir.

Vezir dédi:

- Boşboğazlığın gurtardı, ya yéne de vardır? Daha mende tağet galmadı, senin bu cefengiyatına gulağ asabilirem. A{mağ kişi, bu füzulluğları sene hansı köpek oğlu öyredibdir? Meger men a{ürüzzeaman péyğemberem ki, ümmetin fikrine galam? Her kesin özü üçün min derdi, min gemi var. A{mağın biri, iki saatdır çene döyür, men de héy gulağ asıram görüm ne déyecek. Dur ayağa, delinin biri deli, cehennem ol, gét işinin dalınca! Geribe a{mağ adamsan! Dur itil, ya Allah, téz ol gözümde redd ol!

Elacsızlıg üzünden durub, geldiyim yolla gayıtdım. Gördüm Meşedi Hesin ba{çada ağacın altında tek oturub mürgüleyir. Dédim:

- Gardeş, dur ayağa gédek, yatmağ va{tı déyil. Başımı galdırıp meni gördü, teccüble soruşdu:

- Vezirlen işini gurtardın mı?

Cavab vémedim, güldüm. Yolda düşünürdüm ki, göresen {aricî işler nazirliyi ile herbî nazirinin de yanına gétim, ya yo{. Doğrusu, tereddüd éleyirdim. Yéne de öz özüme dédim: "Adam gerek iradeli olsun, hercend ki,

bunlardan vetenin derdlerine derman olmayacağı, amma yéne de görmek yaşıdır. Héç olmasa déyilmelileri déyerem, üreğimi boşaldaram, müeyyen geder teskinlik taparam. Meşedî Hesén'e dédim:

- Gedek {aricî işler nazirliyiine.
- Ne éybi var, gédek, dédi.

Ƨaricî işler nazirliyiine gelib çatdığ. Ğapının Ğabağında néçe ferraş, bir nefer de Rus kazağı dayanmışdı. Ferraşlardan Mirze Kâzım Bey'in sorağını tutdum. Gösterdiler. Ƨoş simalı bir kişi idi. Ya{ınlaşıb salam vérdim, Hacı{an'ın mektubunu teğdim étdim. Alıb o{udu, Erebece ço{ méhribanlığla soruşdu:

- Erebe dilini bilirsiniz mi?
- Bilmirem, dédim...
- Yér gösterib, Erebece dédi:
- Buyurun eyleşin.

Eyleşdim. Ƨidmetçisini çağırıp çay istedi. Çay içenden sonra durub otağdan çı{dı. Az kéçmeden Ğayıdıb geldi, sonra dédi:

- Bir az gözleyin, Rus sefirliyiinin birinci müavini vezirin yanındadır.

Otağı {elvet éleyibdir.

Men o saat anladım ki, Rusiya sefirliyi filan imtiyazın İngilizler'e vérilmesinden teşvişe düşmüşdür. Söhbət ve {elvet de hemin metleb üçündür. İsteyirler o müğavile pozulsun, ya da özleri ona o{şar bir imtiyaz ele kéçirsinler. Tesadüfen sonra me'lum oldu ki, danışığlar éle hemin metleb üstünde imiş. Bir saatdan sonra mirze Kâzım Bey yéniden otağdan çı{dı. Ğayıdan baş, vezirin {idmetçilerinden biri ile geldi. Meni ona gösterib dédi:

- Vezirin hüzuruna gédecek.

Bir néçe Ğapıdan kéçdikden sonra {idmetçi dayandı, perdeni yu{arı Ğaldırdı. Otağa da{il oldum. Gördüm vezir durub otağda gezişir. Salam vérib te'zim éledim. Buyurdu:

- Ne var?

Men da{ili işler nazirinin görüşünde söylediyim, mügeddimeni burada da işe salıb oturmağ icazesi istedim. Vezir soruşdu:

- Sen Misir'den gelmişen mi?

- Beli, dédim. Bildim ki, Mirze Kâzım bey benim hağğımda ona me'lumat vérmışdir.

- Hansı dövletin reiiyetisen, déye vezir soruşdu.

- İran reiiyetiyem, dédim.

- Éşitmişem Misir'de İran reiiyeti olan bütün varlılar tebeelikden çı{ıblar, başğa dövletlerin tebeeliyiini Ğebul éleyibler.

Men elave éledim:

- Beli, menden başğa.

Vezir gülümsüntüb eyleşdi. Mene de oturmağı teklif étdi. Burada yéne de {ahiş éledim ki, erz édeceyim metlebe hövsele ile a{ıra geder Ğulağ assın. Vezir dédi:

- Ar{ayın ola bilersen, bu şertle ki, sözlerin me'nâsız ve cefengiyat olmasın.

- Men her ne désem, millî Ğeyret üzünden déyeceyem, sizden héç bir şey

teveğge ve temenna étmeyeceyem, dedim.

- Buyur görek, dedi.

Men söze başladım:

- Cenab vezir, sizden İran milletinin gerib ve geyur bir ferdi soruşur ki, aya sizin konsulların {aricî ölkelerde törettikleri alçağ işlerden {eberiniz vardır mı? Ecnebilere yanında İran milletinin tebeelik vesîgesi hêsab olunan bu tezkireler ne va{ta dek ettarların, edviye, istiot bükdüyü mesrefsiz kağızlar kimi gedr giymetsiz olacağ? Bizim millî şerefimizin bu mö'teber senedi haçana dek gumar varağları kimi mü{telif yerlerde mü{telif giymetlere, meselen, Téhran'da 5 grana, Tebriz'de bir tümene, Araz gırağında 15 grana, Gafğaz'da dört manat yarım, Osmanlı torpağında 75 guraşa satılacağdır? Bundan elâve, sizin me'murlarınız her yerde bu tezkireleri {aricî ölkelerin tebeeleri olan {espuşlara, oğru şarlatanlara satılır. Bu {espuşlar Osmanlı ölkelerinde, Rusiya'da hetta Avrupa'da özlerini İran tebeesi adlandırır, min bir fırıladağ el gâtırlar, bizi yétmiş iki millet yanında rüsvay édirlir. Béle bir býyabırçılığdan sonra o konsolun hörmeti veya üzerinde bizim devlet ve milletin nişan ve alameti olan tezkirenin zerrece étibarı galar mı? Héç revamıdır ki sizin de bir para séfirleriniz bir néçe murdar lirenin mügabiline öz yüksek meğamlarından utanmayıb bir bile düşüne düşüne béle bir büyük rüsvaycılığa el atırlar. Bu le'nete gelmiş rüşvet ne va{te dek sizin me'murları mes'uliyete celbétmeye, cezalandırmaya mani olacağdır? Eceba hele de bu rüsvaycılığların garşısını almağ devleti, milleti bu bednâmçılığ boyunduruğundan {ilâs étmek va{tı gelib çatmamışdır mı?

Bu itizamsızlığların neticesinde ecnebi devletlerin konsulları ne va{ta dek bizim vetenimizde ellerinden geleni édecekler? Bunların eksine, sizin Osmanlı Rus ölkelerindeki konsullarınız öz teğsirlirini ört basdır étmek için yerli hakimlerin ve gubernatorların el altıları kimi, onlara yaltağlanacağ ve alçalacağlar? Haçana dek ecnebi konsulların bu özbaşinalığını İran devletinin bacarığısızlığı ve zeifliyi ile izah édecekler, siz ise béle bir fikrin düzgün olmadığını derk étmeyeceksiniz? A{ı dünyada zeif devletler ço{dur. Hergâh gerar olsa ki, güçlüler zeifleri ezib pâmâl élesinler, onda dünya birbirine deyer, beli, o devletin ki, yazılıb tesdiğ olunmuş müeyyen bir ganunu yo{dur, her ne isteseler ona éderler. Başğası da bu işe mane olmaz. İndi İngiltere, Fransa veya Rusiya'nın général konsulunun hünerleri varsa hükümeti teze teşkil tapmış, cemiyeti ise üç milyondan artığ olmayan Bolğaristan'da bir işe müda{ile étsin veya Bolğar tebeelerinden birine désin ki, buradan dur, orada otur. Haman gün onun ayagğabılarını cütleyib goyarlar gabağına. Néce ki, indiye dek defelerle bu işi éleyibler.

Arıcî sefirler ve konsullar İran'da étdikleri özbaşinalıklar da belke de İran sefirleri ve me'murları sermeşğ almışlar. Bu me'murlar tebeelerin hüguğunu müdafie étmeye borclu oldukları halda onları açığca çalıb çapdıları bir teğdirde, {aricî me'murdan daha ne gözlemek olar? Özümüzün ganunumuz ve edaletimiz olmadığı halda onlara ne dil ile démek olar ki, bizle ganunla, edaletle reftar éleyin? Bu acınacağlı veziriyetden, cenab vezir, Allah'a penah aparırım, haraya ayagğ bacırsan ah u nalelerinin tüstüsü ile göyleri garaldan, üreyi od tutub yanan İranlılara rast gelirsen. Onlar ölkenin da{ilinde olan zülm, hağısızlığ neticesinde

baş götürüb kaçır, faricde ise ondan daha bêter cefalara düşar olurlar. Osmanlı torpağında, Rusiya'da her hansı kende, ğesebeye ğetsen ğoreceksen ki, bir ovuc arsız, işsiz avara ferraş bir adamın başına toplanıb onun adını ğoyublar konsul. Hamısı elbir olub dövlet defterinde hêç bir ismi resimleri olmayan bu cela-yi veten êtmîş biçârelerin canına daraşıblar. Sağa kêçirler, kesirler, sola kêçirler, siyirirler. Evvela memleketin daşilinde ne üçün zülm ğapıları bağlanılmır ki, bu yazığlar da vetenlerini terk êtmeye mecbur olmasınlar? İkincisi, ne üçün konsullar bu feğir fügenanın her birisinden gerek tezkire pulu ünvanı ile bêş manat alıb öz cibine salsın? Eger buyursanız ki, onlara bu pulu maaş evezine véiririk, Allah hağğı, aldanırsınız. Çünkü bu pulu dövlet özü alıb hemin utanmaz mürrüvetsizlere maaş vére, ilde dövlet {ezinesinin geliri {éyli artar, bu kimi rüsvayçılığlar da müeyyen derecede azalar. Halhazırda Osmanlı ölkesinde ve Rusiya'da bir İranlı öldükde, hansı tebeğeye mensub olmasından asılı olmayarağ, onun birinci varisi hemin sefilere ve konsullardır. Ölüñün vereseleri ve telebkarlarının gücü çatdığda onlara da müeyyen pay düşecekdir. Eks teğdirde ellerine hêç bir şey çatmayacağ. Pasport meselesi de bunun tayıdır. Değiğ şekilde hêsablanıb me'lum olmuşdur ki, her bir İranlı her hansı serhedden ğedir, ğetsin, Mekke'ni ziyaret éleyib ğayıdana dek ğır{ bêş tümen tezkire ve ğolçekme pulu vérmelidir. Her il azı dörd min nefer İranlı Mekke'nin ziyaretine ğedir. Bunların tezkire pulu ilde yüz altmış min tümeden artığ olur. Bu pulla Rusiya'nın ve Osmanlı ölkesinin bütün mühüm ve lazımf yerlerinde müeyyen maaş ve te'limatla konsul sa{lamağ mümkündür. Maaş véirdikde ise konsullardan şikâyet olunarsa, onları mes'uliyete celb édib cezalandırmağ da caizdir. Bizim ve bütün Müselmanların ğiblesinin darvazası hêsab olunan Cedde limanında teserrüfat işlerine ba{an me'mur necib, edebli, dindar, şahperest, meşhur, bilikli, savadlı aileye mensub bir adam olarsa bunun ne éybi var? Oranın teserrüfat işine ba{an me'murun vezifesi herraca ğoyulur. Bu vezife her il müzaide ile bir iki min lire müğabilinde her bir atasından {ebersiz, alçağ, savadsızın eline tapşırırılır ki, o da hörmet ve huğuğlarının ğorunması, dövletin öhdesinde olan hacıların canına, malına hakim kesilir. Hökümet her bir tezkireden bir tümeden artığ almadığı halda o, utanmadan, çekinmeden yarım lire alır ki, bu da iki tümen yarım éleyir. Hele bundan sonra da camaatın ya{asından el çekmir, hamballar ve deveçilerle elbir olub hacıları çapır. Bir deveni veya ulağı Cedde'den Mekke'ye kire édende başğalarından ye'ni Osmanlı, Misir, Elcezair, Hollandiya, Hindli ve Gağgaz Müselmanlarından otuz ğuruş aldığları hâlde, İranlıdan iki yüz ğuruş, ye'ni altı defe artığ teleb éirdiler. Bu meseleleri her il ğezetler yazır ve hacıların feryadı göylere yükselir. Amma bu feryadları éşiden ğulağ hanı? Onlara zülmeden heyasızlar hêç bir ceza almırlar. Üç aylığ müveğğeti konsulların İran hacılarından her il Cedde'de aldığları pul bir sefirin maaşına kifayet éder. Cenab vezir, eger benim bu dediklerimden {eberiniz vardır ve bunların ehemmiyetsiz olduğunu zen éleyirsenizse, onda icaze vérin erz éleyim ki, ço{ insafsız adamsınız. Teberiniz yo{dursa, başğa sözle, sizin öhdenizde olan idarelerde neler olduğunu bilmirsinizse, onda hamının hağğı var ki, sizi başısoyuğ bir adam hêsab élesin ve bu yüksek meğama layığ olmadığımızı söylesin. Vesselam!

Vezir ğerneşerek yerindece dik oturdu, meni başdan ayağa süzdü, dedi:

- Erebestan'ın terbiyesi bundan artıg olmaz ki! A {mağ kişi, sen ne dili uzun, gafasız adammışsan. Ganunun adını eşidib diline dolamısan. Bir ucdan ganundan dem vurursan. Daha bunu ganmırsan ki, başga dövletlerde birce ganun vardır ki, ilde bir defe de icra olunmur. Bizim ölkemizde her bir nazirliyin özünün ayrıca ganunu var. Onların her birinin hökmü de yarım saat erzinde yérine yétirilir. Senin birce işinden {oşum geldi ki, İran tebeeliyinden çı {mamısan. Yo {sa, seninle başga cür refar éderdim. Dur ayağa, cehennem ol, ya Allah!

Gördüm oturmağ yéri déyil. Durub yola düşdüm. Tecaletimden terleyib cimcilağ su olmuşdum. Mirze Kâzım Bey sévincek gelib soruşdu:

- Misir konsulundan şikâyet éledin mi?

- Yo {, dédim.. Mesele başgadır. Tudahafız.

Meşedi Hesen ile oradan çı {ıb dédim:

- Herçend ki, daha gécdir, amma bu gün bu işi başa çatdırmağ lazımdır. Gédek herbiyye nazirliyyine, göreğ başımıza ne geler.

Herbiyye nazirliyyine gelib çatdıgda garavullardan her birinin tüfenglerini baş başa çatıb bir terefde oturub çubuğ çekdiklerini gördüm. İçeri girmek istedim. Soruşdular:

- Haraya?

Meşedi Hesen dedi:

- Erizeçidir.

Bilmirem ne işare élediler. Meşedi Hesen dedi:

- Ya {şı, ya {şı, gayıdan baş.

İçeri girdik. Esed bey ferraşbaşının sorağını tutduğ. Otağını gösterdiler. Gördüm, on yéddi yaşında gözél bir oğlandır. Eyninde başdan ayağa gülebetinli serdarısı var idi. Vügarla yu {arı başda eylemişdi. Salam vérib kemâli edeble Hacı {an'ın mektubunu teğdim éledim. O {uyub soruşdu:

- Kimdendir?

Dédim:

- Gerek möhürü ve imzası olmuş ola.

Dédi:

- Möhür ve imza Memmedeli'dir. Amma tanımıram.

Dédim:

- Hacı {an'dır.

Kağızı benim üstüme tullayıb:

- Bu gün olmaz, dedi. Sonra üzünü yana çevirdi. Ya {ınyasıb kağızı yérden götürmek behanesi ile yavaşca bir imperial ovcuna goyarağ dédim:

- Ferraşbaşı, men geribem, hem de müsafirem, teveğge éleyirem.

Men sözüümü gurtarmamış, imperialı gören kimi dedi:

- Déyin gulluğçu Mirze Ağa gelsin buraya.

Gördüm üzü güneş kimi şö'le saçan, ondan da {oşgul bir oğlan geldi.

Esed Bey soruşdu:

-Vezir tekdir mi?

Yo {, dedi, Sertip Gerrüsü oradadır. Pul tehvil verir, nazir de oradadır.

Esed bey mene dedi:

- Bir az eyleş. Sonra Mirzağa`ya tapşırđı ki, vezir tek olan kimi ona {eber vérsin.

Yarım saatdan sonra Mirzağa gelib hamının gétdiyini bildirdi. Ferraşbaşı otağdan çı{dı. Az sonra gayıdıp meni işare ile çağırđı. Durub onun dalınca gétdim. Ağzımı ğulağma yakınlaşdırıb dédi:

- Bu ğulluğçuya bir zad vér!

- Gözüm üste, dédim. Üç dene bés ğranlığım var idi, çı{arıb hamısını vérdim. Perdeni ğaldırđı. Gördüm vezir pul kiselerini iki ferraşa yükleyib başğa ğapıdan yola saldı. Ortalığda biraz ğızıl pul ğalmışdı. Vezir onları birce birce terezide çekirdi. Men baş eyib ellerim döşümde dayanmışđım. Bu veziyyet on değıgeden artığ davam éledi. Vezir pulları çekib tirme kiseye ğoyandan sonra özünü mene teref çevirdi.

- Ne isteyirsen? Dédi.

- Erzim var, dédim.

- Dé ğörek.

Da{ili ve {arici işler nazirleri ile ğörüşen va{t söylediyim ilk sözleri déyib eyleşmek izni istedim. Teeccüble meni başdan ayağa ğeder süzüb dédi:

- Ağa Füzul, sözünü ayağ üste déye bilmezsen mi? Teste zad déyilsen ki?

- Erzim bir ğeder uzundur, dédim.

- Ne ğeder uzun olur olsun, ayağ üste dayan söyle, dédi.

Gördüm oturmağa icaze vérmeyecek. Ğanı da berk ğara idi. Bir söz déseydim yanından ğovabilirdi. Bununla béle dédim:

- Cenab vezir sizi and vérirsem İslâmpenâh padşahın cığğasına, izin vérin oturum, öz derdimi söyleyim.

İster istemez dédi:

- Eyleş ğörek.

Men oturdum. erzéledim:

- Men Allah`ın bir seyyah bendesiyem. Özüm de Ceferî mezheb Müselmanam. Bütün Avrupa ölkelerini gezmişem. Bir ço{ devletlerin ğoşunlarını görmüşem. Onların ninzam intizamından, herbiye nazirlerinin hâlından {eberdaram. Müğeddes Meşhed şeherinden payta{t hêsabolunan bu şehere ğeder men serhed ğoşunlarının ğazanmasından, top top{anadan, sursatdan, ğaladan, müdafie {ettinden bürçden bir iz eser görmedim Tekce Meşhed şeherinde bir néçe nefer serbaz gördüm. Kâş ki, héç onları da görmeye idim. Hamısı muzdurların, palçığ işinde işleyen fehlelerin ğününde idiler. İndi bu ğedim teri{e malik olan devletin herbî naziri olan cenabınızdan soruşuram: İran devletinin veziyyeti iki hâldan kenarda déyil. Ya bütün ğomşularla sülh ile reftar édiş atircemsiniz ki, héç bir müharibe olmayacağdır. Béle olduğda, daha bu ğeder sertib, mirpenc, emirtuman, serdar-i ekrem, serdar-i ef{em, serdar-i e`zem, herbiye nazirliyi ve kâğız üzerinde yazdığınız iki yüz min neferlik ğoşun neye lazımdır? Mübarek erki ğorumağ için iki üç fövc ğoşun kifayet éder. Her şeheri de bir hâkime tapşırarsınız. O da otuz ğır{ nefer maaşsız Türk ve İrağlı ferraşı ile haman şeheri ğoruyar. Ona ğöre ki, İranlı padşaha itaet étmeyi özüne borç bilir. Tutağ ki, béle olmadı, ikinci hâl üz vérdi. Béle ferz édek ki, İran devletinin ğarşısına bir düşmen çı{acağ. İran devleti de onunla müharibe étmeye mecbur

olacağı. Béle olduğda, sizin müasir dövrün teheb étdiyi seviyyede te'lim görmüş goşununuz bes hanı? Müharibe sursatı, düşmenin garşısını alabilen silah, top tufenginiz haradadır? Silah ambarları, goşun için lâzım olan géyim hanı? Sizin serhed goşunlarınız néce fövcdür. Onlar serheddin hansı mühüm nöktelerinde yerleşdirilmişdir? Sizin herbî hesta{analarınız hanı? Ordularınızın hekimleri, cerrahları kimlerdir? Dava derman ve cerrahlık için lâzım olan avadanlığınızı harada yerleşdirirsiniz? Millet ve veten yolunda şehid olanları ve yaralananları hansı neğliyyat vesaiti ile müharibe méydanından ar{aya daşıyacağsınız? Veteni ve dini müdafie éden mücahidler için memleketin hansı yerlerinde sa{lolar tikibsiniz? Düşmenin hücumlarını def' étmek için hansı yerlerde zeruri va{tlarda işe yarayan möhkem ve alınmaz galalar düzelt misiniz? Dörd terefdan vetenimize göz tiken saysız-hésabsız düşmenlerin garşısını iyirmi yaşlı sertibler, altmış yaşlı askerlerle almağ olar mı? Bu geder iyirmi yaşlı sertibler dövetin ve milletin yolunda hansı parlağ {idmetlerine göre sertiblik hemayili ve gılincına layiğ héساب édilibler?

Söz buraya çatanda vezirin rengi ağappağ oldu. Gor{unc sesle bağırdı:

- Esed, Esed, Esed,!

Esed Bey ferraşbaşı geldi. Vezir dédi:

- Bu füzul, ağzı yava köpek oğlunu hansı it oğlu buraya bura{ıbdır?

Esed bey gor{a gor{a dédi:

- Gurban, Hacı{an mene bir mektub yazmışdı.

- Po{ yemişdi atasıynan, dédi. Vurun bu köpek oğlunu, vurun! Vurun!

Çekin atın bayıra!

Daha bilmedim ki, ne oldu, héy sille, tepik idi ki, yağış kimi benim üz gözüme yağırdı. Bir va{t gördüm ki, ne çiyimde eba galıb, ne de başımda papağ. Béş altı nefer el ayağımdan, ya{amdan tutub sürüyür. Pillekânların başından bélimden éle bir tepik ilişdirdiler ki, a{ırınıcı pilleden düşüb yere serildim, néce nefer de aşığdan hücum çekdiler. Tutub zindana aparmağ istediler. Dédim.

- Baba, Allah rızasına, el çekin benim ya{amdan. Vezir buyurdu ki, salın bayıra, daha démedi ki, dama basın.

Dédiler:

- Olmaz!

Meşedi Hesen özünü yétirdi. İngilizce soruşdu:

- Aman, gardaşım, sene ne oldu?

Cavab vérdim:

- Olan oldu. Amma tutmağ hökmü vérmeyibdir. Bir teher éle buradan başımızı götürüb gaağ.

- Pulun var? Déye Meşedi Hesen soruşdu.

- Héç ne yo{umdur, dédim.

- Saatını çı{art dédi.

Ne geder istedim saatımı cibimden çı{arım, bacarmadım. Elim esirdi. Meşedi Hesen cibimi cırıp saati çı{ardı. Zenciri ile ferraşlara vérdi. Onlar bizim ya{amızdan el çekib saata giymet goymağ, deyerini bölüşdürmekle meşğul oldular. Biz aradan çı{dığ. Küçede özüme gelende gördüm ki, başım açığdır,

ebam da çiyimde déyil. Meşedî Hesen'e dedim:

- Ğardaş, tutalım ki, ebasız gétmek olar, aşı başı açığı ne éleyim?

- Meşedî Hesen ferraşbaşlardan birine bir ğran ve'de vérib papağımın dalınca gönderdi. Ferraş papağımı getirib bir ğranı aldı. Bu defe de ğaraulların girine kéçdik, onlar da bizden çay pulu isteyirdiler. Bilmirem Meşedî Hesen onlara ne vérdi. Oradan da bir teher kéçdik. Ezilmiş, yéncilmiş, didilmiş beden, aşı sağ ayağı ve ağlar gözlerle bir teher éve teref yollandığı. Yolda Meşedî Hesen'e yalvarıb iltimas éledim ki, benim başıma gelen hadise hağıında Yusuf Emi'ye bir kelme béle démesin.

Éve çatdığı, Yusuf Emi meni gören kimi dehşet içeresinde özünü mene çatdırıb dedi:

- Vay, vay, bey ağa, sene ne olub, rengin niye béle ğacıb, ne üçün bédenin esir? Dedim:

- Cavab vérmek halım yo{dur, yorğan döşek getirin...

Yusuf Emi, yorğan döşek getiren kimi men hûşsuz düşdüm. Özüme gelende, gördüm çırağı yanır. Néçe nefer benim etrafıma toplaşmışdı. Onlardan biri nebzimi bir eli ile tutmuş, obir elini alnıma ğoymuşdu. Bildim ki hekimdi. Men gözlerimi açan kimi hekim soruşdu:

- Nécesen haran ağrıyır?

- Héç yérim ağrımır dedim.

Hekim üzünü Yusuf Emi'ye tutub dedi:

- Ğor{ma Allah hağığı héç bir ğor{usu yo{dur. Gördüm Yusuf Emi, ağlaya ağlaya déyir:

- Ay hekimbaşı, ğurbanın olum, buna bir şey olsa men daha anasının yanına gédebilmerem. Gerek özümü öldürüm.

...

**MİRZA HASAN RÜŞDİYYE (Mirze Hesên Rüşdiyye)
(1851 - 1944)**

Mirza Hasan Rüşdiyye 1851 yılında Tebriz’de dünyaya gelmiştir. Babası Molla Mehdi, Farsça ve Arapça’yı çok iyi bilen devrin tanınmış âlimlerinden idi.⁴³⁷

İlk tahsilini babasından almıştır. Daha sonra Tebriz Medresesi’ne devam etmiştir. Henüz genç yaşlarında zamanın gelişmiş kültür merkezlerinden olan Beyrut’a giderek “Dârümuallimin”e (Erkek Öğretmen Okulu) girmiştir.

Mirza Hasan, burada hem tahsilini devam ettirmiş hem de Usûl-i Cedid Mektepleri’nin kuruluşunu ve idare şeklini öğrenmiştir. Beyrut’taki tahsilini ve araştırmalarını bitirdikten sonra Kafkasya’ya geçmiş burada meşhur Rus pedagoğu K. D. Uşinski⁴³⁸ ile tanışmış ve onun pedagoji ilmini öğrenmiştir.

Mirza Hasan 1887 yılında Tebriz’e dönmüş ve ilmîni, tecrübesini ve örnek olarak getirdiği eğitim öğretim şekillerini uygulamak için yeni okullar açmaya başlamıştır. Önce Tebriz’in Şeşgilan mahallesinde “Debistan” adlı bir okul açmıştır (1887). Rüşdiyye’nin Avrupaî tarzda, Türkçe eğitim vermesini hazmedemeyen karanlık güçler, alfabenin başka türlü yazılamayacağını bahane ederek onun "Debistan" mektebini talan etmişlerdir.⁴³⁹ Bu olaydan sonra Mirza Hasan Rüşdiyye, 1893 yılında "Medreseye-Rüşdiyye" diğer adıyla “Rüşdiyye Millî Mektebi”ni açmıştır.

Mirza Hasan Rüşdiyye, ilk defa İran’da Türkler’in kendi ana dillerinde yani Azerbaycan Türkçesi ile öğrenim görmeleri için büyük gayret göstermiştir. Bununla da İran’da Türk millî medeniyetinin korunup gelişmesine büyük katkıda bulunmuştur.⁴⁴⁰

İran’da ilk defa yeni okul açan Rüşdiyye öğrenciler için "Veten Dili" adlı Türkçe ve Farsça bir ders kitabı da yazmıştır.⁴⁴¹

Mirza Hasan Rüşdiyye, İran Türkleri’nin kurdukları “Gizli Encümen”in aktif üyesi idi. Ayrıca 1904 yılında kurulan ve İran Türkleri’nin bağımsızlığı için

⁴³⁷ Cavad Hey’et, Azerbaycan Edebiyatı Tarihi (İne Bir Başı, Azerbaycan Dövlət Neşriyyatı, Bakı-1998, c. II, s. 289; Cenûbî Azerbaycan Edebiyatı Antologiyası, Elm Neşriyyatı, Bakı-1981, c. I, s. 292-293. Bazı kaynaklarda Rüşdiyye’nin doğum tarihi 1850 olarak yazılmıştır. Ş. Tağıyeva, E. Rehimli, S. Bayramzade, Güney Azerbaycan, Orfan Yay., Bakı-2000, s. 351.

⁴³⁸ Konstantin Dimitriyeviç Uşinski (1.3.1824-3.1.1871), Rusya’da ilmî pedagojinin ve halk mekteplerinin kurucusu.

⁴³⁹ Azerbaycan Tarihi (in Oçerki (1828-1917), E. S. Sumbatzâde, Ş. E. Tağıyéva, O. S. Melikov, Elm Neşriyyatı, Bakı-1985, s. 224.

⁴⁴⁰ A. g. e., s. 224.

⁴⁴¹ Cavad Hey’et, Azerbaycan Edebiyatı Tarihi (İne Bir Başı, Azerbaycan Dövlət Neşriyyatı, Bakı-1998, s. 274.

mücadele veren “İnkılap Komitesi”nin de teşkilâtçılarından birisiydi.

Büyük Türk eğitimcisi Mirza Hasan Rüşdiyye, 93 yıllık anlamlı ömrünün 60 yıldan fazlasını genç neslin eğitim öğretimine; eğitim öğretim sisteminin gelişmesine ve İran Türkleri'nin bağımsızlığı uğrunda mücadeleye adanmıştır.

Büyük üstad Mirza Hasan Rüşdiyye, Aralık 1944 yılında Kum şehrinde vefat etmiştir.⁴⁴²

Aşağıda, Mirza Hasan Rüşdiyye'nin ders kitabından birkaç ilgi çekici parçaya yer veriyoruz. Bu parçalardan da onun ne kadar şuurlu bir insan olduğunu anlamak mümkündür.⁴⁴³

BİR ASLAN İLE İKİ ÖKÜZ

Bir aslan bir otlağda iki öküze rast geldi ve onları tutub yémek için hücum éledi. Öküzler baş başa vérib boynuzları ile aslana mügabile élediler. Aslan bunların refağetini görüb mekr ve hiyleden savay bir çäre bilmedi. Öküzlerden birine yanaşib dédi:

- Yoldaşından ayrılıb onu tek تنها göysan esla seninle işim olmaz.

Yékebaş öküz aslanın vérdiği ve'dlere aldanıb kömeyinden ayrıldı. Derhal aslan fúrseti fövte vérmeyib evvel o öküzü ve sonra onun yoldaşını yırtıb yédi...

⁴⁴² Ş. Tağiyeva, E. Rehimli, S. Bayramzade, Güney Azerbaycan, Or{an Yay., Bakı-2000, s. 351; Cenübî Azerbaycan Edebiyyatı Antologiyası, Élm Neşriyyatı, Bakı-1981, s. 292; Cavad Hey'et, Azerbaycan Edebiyyatı Tari{ine Bir Ba{ış, Azerbaycan Dövlət Neşriyyatı, Bakı-1998, c. II, s. 289.

⁴⁴³ Cavad Hey'et, Azerbaycan Edebiyyatı Tari{ine Bir Ba{ış, Azerbaycan Dövlət Neşriyyatı, Bakı-1998, c. II, s. 289-290; ve Cenübî Azerbaycan Edebiyyatı Antologiyası, Élm Neşriyyatı, Bakı-1981, c. I, s. 292-297.

AṬMAG ÖKÜZ ve HİYLEGER ŞİR

Bir çemenzâr, bir güzel otağ,
Olmuş idi iki öküze yatağ

Otlamağ istese otu var, bol,
İçmek isterse su yanında, su bol.

Aslan oldu bu haldan âgâh,
İstedi olsun onlara hemrâh.

Ye'ni otağda meğam étsin,
Onları öldürüb team étsin.

Vérmediler öküzler ona macâl,
İttifağ étdiler olub hemhâl.

Şir hemle édende şeb ya ruz,
Göstererdi olar ona buynuz,

Şir gördü ki, olmayır çare,
Hiyleye üz çevirdi bîçâre.

Yanlayıb onların birini yavaş,
Dédi: Bend olma yoldaşa, ğardaş.

Ota sehranı, gezgilen تنها,
Sene menden olur himayetha.

Eser étdi öküze şir sözü,
Yağlı sözlere a{dı méyl gözü.

Oldu bu sözle yârden تنها,
Étmedi méyl yoldaşa esla.

Şir çün yârı éyledi eğyâr,
Tek be tek étdi onları murdâr.

Ğisseden hisse

Budu meğsud ğisseden hisse
Müttefiğ gövm çekmedi ğüsse.

BAĞA İLE DOVŞAN

Bir vaıt dovşan ile bir bağa behs ve merc élediler ki, onların hansı biri téz yüyüren olduğu me'lum olsun. Bunlar bir dağı nişanlayıb birden yüyürmeye başladılar. Dovşan öz {efif ve yüngül olmağına meğrur olub yolun ortasında yu{uya yatıb ğaldı. Tısbağa özünün ağırlığını ve ağır ağır gedişini mülahize éleyib revan oldu. Dovşan şirin yu{uda olduğu halda bağa menzili başa vurub nişan éledikleri dağa çatdı.

MARAL

Maralın biri su içmek için bir bulağ üstüne geldi. İçdiyi su içinde öz suretini ve eksini görüb ayağlarının ğayet ince ve nazikliyinden ço { ğemli oldu. Sonra buynuzlarının büyük olduğunu görüb sévindi. Bu demde bir néçe ovçunun onun üstüne hücum élediğini görüb derhal ğaçmağa başladı. Ovçular onun ar{asınca düşüb bir müddet sehra ve biyabanı dolandırsa da ele geçirebilmediler, nâümid ğaldılar.

Bu esnada maralın yolu bir ğalın méşeye ve ağaçlığa düşüb şalı-budağlı olan büyük buynuzları kôl kôca bend olub ğaldı ve ne ğeder cabalayıb vuruşdusa, yéne şilas olabilmedi. Ovçular bu halı görüb yüyürdüler maralı tutub telef étdiler. Yazığ maral can vérdiyi sırada buynuzları ile ayağlarını {atırına salıb dédi ki, heğaret gözü ile ba{ıtb ğemgin olduğum ayağlarım meni sehrada düşmen elinden ğurtardı, lâkin memnun ve mesruru olduğum buynuzlarım helâkime sebeb oldu.

MARALIN EYRİ ĞIÇLARI VE GÖZEL BOYNUZLARI

Susamışdı maral bir çölde,
A{tarıb tapdı suyu bir gölde.

Dumduru ayna tek idi su,
Eksini aldı tutdu rûy-i béru.

Gördü buynuzları budağ budağ
Şâd olub atdı bir iki şıllağ.

Ol zaman bir de ba{dı ol suye,
Ğıçların⁴⁴⁴ gördü benzeyir muye.

444 Ğıç: Bacak.

Görçek anı atdı bir néçe vaz,
Guş kimi uçdu, éyledi pervaz.

Ovçu da bir keminde idi nehan,
Éylemişdi maralı séyde nişan.

Her geder vurdu ovçu mehmiz ata,
Olmadı heddi atın ona çata.

Ėorhar idi, Ėılırdı endişe,
Ėarşıda gördü güllü bir bişe.

Budu melce dédi, budur me'va,
ĖaçaraĖ girdi ona bîperva.

Atmamışdı orada iki Ėedem,
Buynuzun tutdu bir ağac möhkem..

Her teref döndü, çekdi ah ü feğan,
A Ėdı buynuzların dibinden Ėan,

Ėemlenib, ah édib, çekib feryad,
AĞladı ta yétişdi bir seyyad.

Bir de gördü gelib çatıb seyyad,
Édecek cism ü canını berbad.

Süst olub Ėaldı, ah u va saldı,
Buynuzun, Ėıçların yada saldı.

Dédi gemgin éden meni ğıçlar,
Derd vérib hüznüm artıran ğıçlar.

Oldu sehrada cism ü cane fütad,
Goymadı onları ola berbad.

Şâd olub fe{r ğıldığım buynuz,
Canımı hifzden çévirdi yüz.

Ye'ni bend étdi, çekdi dare meni,
Vérđi e'da-yi keçmedara meni.

Ĝisseden hisse

Resmdir bu cahanda kim a{mağ,
Hağğı nâheğ gördü, nâheği heğ.

KÖPEKLER VE TÛLKÛ

Köpekler bir aslan derisi tapıb ve her biri bir terefdén yapışıb çekirdiler.
TÛlkü bunu gördü ve dédi:

- Eger aslan diri olsaydı onun dişlerini öz cengalınızdan keskinrağ
görerdiz.

İKİ {ORUZ

İki {oruz birbiri ile döyüşürdü. Biri basılıb ğaçdı ve bir yére so{ulub
gizlendi. Amma ğalan {oruz bir daşın üstüne çı{ıb öz zor ve ğuvvetine öyündü,
ğanatlarını şağğıladadı banladı. Bu zaman yırtıcı ğuşlardan biri şığdı ve onu
ğapıb gétdi.

KÖPEK VE ĜURD

Bir ğün çoban iti çölde bir canavarı ğabağına ğatıb ora bura ğovurdu ve öz
özüne de fe{r éleyirdi. Ĝurd üzünü köpeye çévirib dédi:

- Zenn éleme ki, senden ğor{uram. Belke men, o, sene ar{a durub gelen
adamdan ğor{uram.

KÖPEK VE ÇAYLAN

Köpek salla {anadan bir parça et ğapıb bir çay içinden kéçerken ağzındaki et parçasının eksini suda gördü ve onu de {i et bilib ğapmağ istedi. Bu zaman ağzından düşen eti çaylan ğapdı ve gétđi. Köpek ağzından saldığı eti de {i tapa bilmeyib özü özüne déyirdi:

- “Ne a {mağ iş gördüm. Faydası olmayan iş ardınca düşüb ağzımdaki eti de itirdim”.

İNSAN VE ASLAN

Bir adamla bir aslan yoldaş olub yol gédirdiler. Bunlardan her biri özünü zor ve ğuvvetinden behs açıb danışırđı. Aslan öz zor ve şücaetinin te’rifinde mübaliğe éleyirdi. Bu esnada bir divara rast geldiler ki, onda çekilmiş olan resmde insan aslanı altına alıb boğurdu. İnsan bu şekli aslana gösterdi ve güldü. Aslan bu éyhamı anlayıb insana dédi ki, éy insan, ebes yére gülürsen, çünkü eger aslanlar de {i insan oğlu teki resm élmini bilmiş olsaydılar o va {t hansı bir insan aslanı boğa bilecek idi, belki eksine aslan insanı boğardı.

ŞİR VE SİÇAN

Bir gün şir yatmışdı. Bir siçan onun üstünden kéçende şir oyanıb onu tutdu. Siçan dédi:

- Gel meni azad éle, bir va {t olar ki, sene gerek olaram. Şir bu sözlere kinaye ile gülüb onu azad étdi. Bir gün hemin aslan ovçuların toruna düşüb bağırmağa başladı. Siçan onun feryadını éşidib geldi. Toru dişleri ile kesib şiri hilas éledi.

DÖZÜMSÜZ ASLAN

Aslanlardan biri güneşin heraretine dözmeyib bir mağaraya sığınmışdı. Bu zaman mağaraya gelen bin çeyirtke onun üstüne ğondu ve yan yövresinde dolaşmağa başladı. Çeyirtkenin béle hareketlerinden esabileşen aslan, sağa ve sola dönür, gezebinden titreyirdi. Onu bu veziyyetde gören tülkü istehza ile gülmeye başladı. Aslan tülküye üz çévirib dédi:

- Éy tülkü, benim béle esmeyime kinaye éleme, meni titreden çeyirtkenin özü yo {, onun tehgir édici hareket ve reftarıdır.

III. BÖLÜM
TİYATRO EDEBİYATI (DRAMA)

MİRZA AĞA TEBRİZİ (? - 1915)

Mirza Ağa Tebrizî, XIX. yüzyılın ortalarında Tebriz’de dünyaya gelmiştir. Genç yaşlarında Rusça ve Fransızca’yı mükemmel şekilde öğrenmiş, bir müddet İstanbul, Halep ve diğer bazı ülkelerde büyükelçilik temsilcisi görevlerinde bulunmuştur.

Mirza Ağa, dış ülkelere döndükten sonra İran’ın çeşitli eyaletlerinde hakim olmuş, kısa bir süre de öğretmenlik yapmıştır. Bu görevleri esnasında “Risale-yi E{lâgiyye” (Ahlâk Kitabı) adlı çok değerli bir eser yazmıştır. Bu eser ders kitabı olarak Azerbaycan eğitim öğretim tarihinde çok önemli bir yere sahip olmuştur.

İran’da ilk orijinal dram eserlerini yazan Mirza Ağa Tebrizî’dir. O, bu eserleri ile İran feodal toplumunun garipliklerini, devlet idarelerindeki adaletsizliği, satılmışlığı, rüşvetçiliği, zulüm ve zorbalığı -başta "Eşref Ƨan’ın Maceraları" olmak üzere- eserlerinde işlemiştir.⁴⁴⁵

Mirza Ağa, devlet işlerinden uzaklaşıp Fransız Büyükelçiliği’nde tercüman olarak çalıştığı günlerde “Erebistan Hakimi Eşref Ƨan’ın Sergüzeşti” (1870-1871)⁴⁴⁶, “Zaman Ƨan’ın Bürücürd’de Hakimliyi”, “Ƨal{ali Ağa Haşım’ın Êşğbazlığı” ve “Şahgulu Mirze’nin Kirmanşah’da Sergüzeşti” adlı dört komedi yazmıştır. Bu piyeslerde İran halkının içinde bulunduğu çileli hayatını konu almıştır. Devrin basınında sık sık yer almış ve ayrıca kitap halinde defalarca yayımlanmıştır. Bu eserler Azerbaycan Türkçesi’ne çevrilerek Bakü’de “Élm” neşriyatı tarafından yayımlanmıştır.

Mirza Ağa, “Meşrutiyet İnkılâbı” zamanında: “Heşeretü’l-Erz”, “İstiklâl” ve “Nâle-yi Millet” adında üç gazetenin muharrirliğini yapmıştır. Bunun için ona “Mirza Ağa Nâle” diye de hitap etmişlerdir. Mirza Ağa, İran Türkleri’nin bağımsızlığını amaçlayan “Millî Encümen”de de çalışmıştır.

1912 yılında Çar Rusyası’nın orduları Tebriz’i işgal ettiğinde o, bir grup inkılâpçı arkadaşıyla birlikte, Tebriz’i terketmek zorunda kalmış, İstanbul’a gelmiştir. Üç yıl İstanbul’da yaşamış ve 1915’te orada vefat etmiştir.⁴⁴⁷

Mirza Ağa Tebrizî’nin “Erebistan Hakimi Eşref Ƨan’ın Sergüzeşti” adlı tiyatro eserinden birkaç sahne:⁴⁴⁸

EŞREF ƧAN’IN SERGÜZEŞTİ

⁴⁴⁵ Azerbaycan Tari{inin Oçérki (1828-1917), E. S. Sumbatzâde, Ş. E. Tağıyeva, O. S. Melikov, Élm Neşriyyatı, Bakı-1985, s. 277.

⁴⁴⁶ O dönemde İran’ın güney eyaletlerine Arabistan deniyordu.

⁴⁴⁷ "Cenûbî Azerbaycan Edebiyyatı Antologiyası, Élm Neşriyyatı, Bakı-1981, c. I, s. 301.

⁴⁴⁸ A. g. e., s. 302-320.

(Birinci Hékâyet)

(1806)

(Dört Perdeli, Dört Şekilli Komediya)

İŞTİRAK ÉDİRLER

Eşref Tān - Hakim
Kerim Ağa - Onun bacısı oğlu
Gurban Bey - Onun nezaretçisi
Hesen Bey - Onun ferraşı
Başnazir
Mirze Terrar ÓTān Müstofi - Hésabdarbaşı
Allahdad Tān - Başnazirin saray ferraşı
Mirze Ebdürrehim - Münşi
Başga ferraşlar
Kendüdanın nayibi
Mir gezebler, rikâlar ve başğaları

BİRİNCİ MECLİS
(Birinci Şekil)

(Eşref Tān 1232-ci (1806) ilde paytafta çağırılıb. O, merkeze dañil olan kimi evvelce, Şah'ın sonra baş nazirin huzuruna gédir ve öz menziline gayıdır. Géce Kerim Ağa ile oturub söhbet édir.)

Eşref Tān - (Kerim Ağa'ya) Bu gün baş nazirle Mirze Terrar Tān ço lütfle danışıldılar. Zahiren, pis kéçmedi.

Kerim Ağa - Belí, bu gün birinci gün idi. Elbette ki, peşkeşler, sovgatlar, rüşvetler almağ fyalında olan bir adam béle merhemetle de danışmalıdır. İşin aırına baımağ lazımdır.

Gurban Bey - (Gelib baş eyir) Cenab Tān, bura paytaftıdır, bahalıdır. Tedarük baresinde ne buyurursunuz, benim teklifim neden ibaretdir? Évin, aşpazfananın, arpa samanın, tövlenin ferci ayba ay hésablanmalıdır ki, bir yerde alağ, rahat olağ.

Eşref Tān - Helelik bir ayın mearicini hésabla, yanıma getir. Bundan artığ merkezde galmayacağığ olmaya hökümete, hağğ hésab vérib gétmeliyik.

Gurban Bey - (Yavaşca) Ay gétđin ha!..

Cenab Tān - Bura paytaftıdır, Rüstem burada kürkünü girov göyub, ne buyurursunuz? 4 aya kimi vilayetin hağğ hesabımı vére bilseniz, büyük gehremanlığ élemiş olarsınız. Bir ay nedir? Kağızlarınızın cavabı Téhran'dan iki ay ne demektir, 2 ile gücnen gelirdi. Vilayetin 3 illik hağğ hesabı bu tézlikle gurtaracağı mı?

Kerim Ağa - Gurban Bey düz déyir, bu tézlikle ço çetindir.

Eşref Tān - Bu peşkeşler, ne bilim sovgatlar zadlar hağğında bir gerara gelek ki, gaş gabağlarını turşutmamış ağızlarını mumlayağ.

Kerim Ağa - Beli, dürüst buyurursunuz, paylarını ayırıp seher tézden felveti yétirek.

Eşref ÓTān - Üç kise, içinde üç min eşrefi e'la hezretin hüzuruna. Min eşrefi, dörd nefer keniz, Tavuz ve Terlan atla birlikde altı bar{anı sovgatla başnazire, bés yüz eşrefi, bir nefer keniz ve bar{ana Mirze Terrar Tān Müstofi'ye ayıraram, Ğurban Bey, sabah tézden yétirib gayıtsın.

Kerim Ağa - Tān Dayı, bunlar ki, buyurdunuz ya{şdır. Ancağ tehvildarı yaddan çı{armayın. Ağzına bir şey atmasağ üç min eşrefini üç sahibgrancahe⁴⁴⁹ da göstermeyecek. Belke, de...

Eşref Tān - Bes déynen ki, meni soyacağlar da!..

Kerim Ağa - Bu ne fermayıdır? On min tümenle ğurtarsanız, şükür éyleyin. Vilayetde erz éledim ki, 2-3 min tümen pul bir geder de ayın oyun gönderin payta{ta emr alıb getirsınler. Amma ki, sözüme ğulağ asmadımız. O va{t héç kim divānın maliyatı fikrinde déyildi. Bu Müstofiler bir desmaldan öteri Ğeyseriyye bazarına od vururlar. İndi ki, sizi ğörübler el çekesi déyiller. Hay, hay, ne {eyaldasınız?!

Eşref Tān - Ya{şı, iki yüz gızıl da tehvildara aparıb, lal élesinler.

(Ğurban Bey sabah seher pulları ve başğa şeyleri aparıb gayıdır).

Eşref Tān - Uşağlar, hazırlaşın gédib gayıdağ éve.

Ğurban Bey - Beli hamı hazırır.

Eşref Tān - (ağaya durur) Bismillahirrehmanirrehim. İlahi, özün mene bu adam yeyen ğurdların elinden necat ver!

Başnazir - Bismillah, buyurun {an ehvalınız ya{şdır?

Eşref Tān - (Yéne te'zim édir) Siz hezretlerin merhemetinden pis déyil.

Başnazir - Şah Erebistan maliyatının géç yétişmesinden dil{or olub buyurmuşdu ki, dalmızca atlı gönderilsin, men sizin {atirinize mane oldum.

Eşref Tān - Beli, elbette, sizin merhemetiniz mene me'lumdur. Allah mübarek gölgenizi İnan ehalisinin başından eskik élemesin.

Başnazir - Hésabatın bir geder gécikir.

Eşref Tān - T'éyr, {eyr, mübarek başımıza and olsun ki, ğusur olmayıb, çaparla hüzure erz olunub.

Başnazir - Her halda, Eşref Tān, hağğ hésabı vér, metleblerini yaz, tézlikle serencam vérim gét, burada meettel olma!

Eşref Tān - Bendenizin de {ahişi bu idi ki, téz yola düşsün. Vilayet serheddedir, Allah élememiş, bir hadise baş vére biler.

Başnazir - (Mirze Terrar Tān'a) Mirze Terrar Tān, bu ğünden 10 ğüne dek Erebistan'ın 42 illik hağğ hésabını sizden isteyirik, üzürsüz, behanesiz Eşref Tān'ın burda ğalmasına lüzum yo{dur. Şahın emri béledir.

Mirze Terrar Tān - Çéşm! İcaze buyurun Eşref Tān'la söhbet édim. Sonra buyruğlarınızla meşğul olacağam.

Başnazir - He, gédirsın gét! Sabah ğünorta buraya gellersen, seninle vacib

449 Eşrefi/Sahibgran: Para birimi.

işim var.

Eşref Tān, (otağdan çıtır, 2-3 nefer ferraş onun gabağını kesirler).

Onlar - Cenab Tah, bizim en'amınızı merhemet buyurun!

Eşref Tān - Men sizi?.. Yaşşı tanımıram!..

Onlar - Cenab Tān, i'tiyarınız var, biz ağanın gehveçileriyik defelerle gulluğunuza çay, gelyan getirmişik.

Eşref Tān - Beli, beli, he, indi, tanıdım. Tapşıraram bēş tümen size vérerler.

(Ferraşlar deste ile gétmek isteyende kend{udanın nayibile birlikde gabağını gesirler.)

Ferraşlar - Cenab Tān, Allah gölgenizi ferraşların başından eksik élemesin, bize pilov pulu da vérin!

Eşref Tān - (Yavaşça, eceb işe düşdük) Ço{ yaşşı, siz de sabah gelip bēş tümen alarsınız, (bundan sonra onların gör{usundan tēz ata minib éve gáyıdır).

Eşref Tān - (Kerim Ağa'ya) Gel, sene bunlardan dastanlar söyleyim. Bu ne dövletdir, ne gápıdır? Şuluğ, hegg hēsabsız, götür gaç! Allah, Allah, adamı yémek isteyirler. Bilmirsen, bu gün o, köpek uşağı Allahdād, ferraşlar benim başıma ne bela getirdiler. Camaat arasında {ecaletimden öldüm. Raziyam ki, zindana gédim ikinci defe başnazirin yanına yolum düşmesin!

Kerim Ağa - Tān dayı, men size erz élemişdim ki, bura payta{tdır. Bu işlerden ço{ olacağ. Gerek hövseleli olasınız. Ne var ki, indi tapşıraram 3 tümen aparıb Allahdāda vérerler. Sabah ora teşrif aparanda görüm size néce yaltağlanacağ. Bu saat, vérim ferraşların birine yétirsin. (Haman saat çağırır, ferraş gelir. Üç tümen ona vérib déyir ki, bu değıge gaç, vér ağanın évinde Allahdād ÓTān'a, gáyıt söyle ki, en'amınızdır, {an vérib, ferraş aparıb Allahdād'a vérir).

Allahdād Tān - Bu nedir, hardandır?!

Ferraş - Ağanın piş{idmetbaşısı hüzurunuza gönderib.

Eşref Tān - (Tutulmuş hâlde) Orda bayırda ol (Kerim Ağa gelir) Kerim Ağa, gene bu ne oyundur? Menim piş{idmetbaşı ile ne alış vérişim? Bu ne güldür, ne şirnidir? Allah'a and olsun ki, men hakim olmağ istemirem!

Kerim Ağa - Düz buyurursuz. Sizin onlarla al vériniz yo{dur. Ancağ onların sizinle var. Hövseleli olun. Bir şey déyil, on tümen de. Buna vérsinler.

(Perde Düşür)

İKİNCİ MECLİS

(Üçüncü gün. Başnazirin divân{anası Eşref Tān, Kerim Ağa ile oraya gelir. Allahdād Tān onu garşılalayır, baş eyir).

Allahdād Tān - Cenab Tān, meni efv buyurun, dünen sizi tanımamışam. Başnazir üstüme hirslenmişdi özümü itirmişdim, yo{sa ki ben de sizin gulunuzam. Ne cür déyirler, küçükden {eta, büyüklerden eta! Buyurun (Eşref Tān'ın gabağına düşür perdeni açır. Eşref Tān da {il olur).

Başnazir - Eşref Tān, gel. Dünen géce şahın hüzurunda sizin söhbetiniz

idi. Buyurdular ki, Eşref Tan hağğ hesabı vérib tézlikle ğayıtsın.

Eşref Tan - Beli, benim de {ahişim budur ki, téz ğaydım. Bunların hamısı Mirze Terrar Tan'ın alicenablığından asılıdır.

Başnazir - (Mirze Terrar Tan'a) Mirze Terrar Tan, yeğın ki, siz Eşref Tanl'a oturub söhbetleşmeyibsiz?

(II ŞEKİL)

(Başnazirin divân {anası, Eşref T an da {il olur).

Kerim Ağa- (ya {ınlaşıb yavaşca) T an Dayı, Şey { Fetullan'ın yazdığı duaları gölunuza bağlamışsınız ya {éyir?

Eşref T an - Bağlamışam. Merhum {anın Şems şeref üzüyü de barmağımdadır.

Kerim Ağa - Onda "Paye laf" sûresini de o {u püfle nazirin gözüne.

(Eşref T an ğapını açıb içeri girmek isteyir).

Allahdâd T an - (Elini Eşref T an'ın ğarşısına tutur) Ağa, dayanın, başnazir {elvet édíb.

Eşref T an - Ne buyurursunuz, Cenab Ağa özü meni çağırıbdır.

Allahdâd T an - Beli, ğurban! (da {il olub, Baş Ref T an éşitsin): "filan filanşüdelar, gédib camaatı çapırlar, dünyanın pulunu yığırlar, sonra da gelib bizimle danışanda burunlarını göye tuturlar. Éle bil dedelerinin nökeriyik".

(Başnazir Mirze Terrar T an'la içeriden çı {ır).

Başnazir - Uşağlar!

Allahdâd T an - Beli, ğurban! (da {il olur, baş eyir).

Başnazir - Oğlan, Eşref T an'ı çağırdırmışdım, gelmeyib?

Allahdâd T an - T éyir, hele gelmeyib. Buyurursuz. Bu saat ferraş gönderim götürüb getirsin.

Başnazir - Téz, téz! Dayanma! İşim var, gétmeliyem!

(Allahdâd Bey, gelib yarım saat gözleyir sonra Eşref T an'a déyir).

Allahdâd T an - Bismillah, buyurun, ağa çağırır.

Eşref T an - (durub gelir, otağa da {il olur ve te'zim édir).

Mirze Terrar T an - T éyir, helelik ağanın {idmetinde macal olmayıb.

Başnazir - Bu saat durub gédin {anın menziline hem görüşün, hem de hağg hêsabın ğerarını goyun!

Sonra şahın buyurduğlarını dün gece dédiyim kimi ona yétir.

Mirze Terrar T an - Baş úste (durub Eşref T an'la gelirlir onun menziline. Otağda eyleşirler; birden heyetde hay küy ğopur).

Eşref T an - Bu nedir, uşağlar, görün ne olub?

Hesen Ferraş - Éle bir şey déyil. Filbanlar filleri, şir sa {layanlar da şir getiribler.

Eşref T an - Ye'ni ne? Başa düşmürem?

Mirze Terrar - Beli, ğaydadır, hakimler buraya gelende onu tebrik étmek üçün bu cür édirler.

Eşref T an - (Mirze Terrar'a déye bilmir, üreyinde le'net o {uyur). Hesen ferraş, 3 tümen onlara en'am vérin, gétsinler.

Mirze Terrar T an - T an ağa, evvelen ki, hêsab meselesi inşallah sabahdan başlanar. İkinci, Şahın ğarşıda seferi var. Dörd bés baş ya {sı at, bir ğatar ğatır, on min tümen neğd lazımdır. Téz bunları düzelt, hökümet {alatı alıb gédin. Yo {sa, bir engel çı {ar. Başnazirle bir teher düzelişersen. O ki, ğaldı men, seninle köhne dostluğuma göre elbette, me'lumdur ki... Beli...

Eşref Tān - Ağacan, {ahiş édirem iltifat buyurub hêsab meselesini bir teher éleyin ki, benim de canım gurtarsın. Elbette, sizin {idmetlerinizde hazırım.

Mirze Terrar Tān - Têyr, fikriniz rahat olsun. İnşallah, sabahdan başlayacağı, könlün isteyen kimi sizi burdan yola salacağam. Elâve başğa bir {idmet de édeceyem. He, bes ne... doğrusu éşitmişem, sizin o kend şerikiniz Can Mehemed Tān kendde olmamağımızdan istifade édíb mübaşirinize eziyyet édir. Déyirem ki, öz payımı mene veresen, evezinde men de seni rahat édim. (Mirze Terrar gelyan çekir).

Eşref Tān - (Yavaşca) Salamat {idmet élemeyesen. Ba{ de. Hele işin evvelidir.

Elbette me'lumdur. Menim malım, canım size gurbandır. Her ne buyurursanız hazırım...

Mirze Terrar Tān - (durur). Helelik lütfünüz artıg. (Bu va{t 10-15 nefer ferraş bir nefer nayible da{il olurlar).

Nayib - Salam eléyküm {an! Néçe gündür teşrif getirmişsiniz. Ferraşların en'amı çatmayıb, a{ı, biz de nökerik, payta{tda {idmet édirik.

Eşref Tān - Lailahe illellah, Tüdavenda, bu ne gelet idi men éledim? Bu ne hakimlikdir, ne hêsabdır? (sesinin ahengini deyişir). Uşağlar! On tümen bunlara vérin.

(Bîçâre Eşref Tān géce bu ehvelatı düşünüb, nârahatlıgla yatır ve yu{uda görür ki, köpeklerin arasında yol gédir. Yeddi sekkiz gara ilan ona hücum édir. Gor{usundan haray çekib, yu{udan ayılır. Seher haman {eyalla évden çı{ır, gor{a gor{a fikirleşir ki, yu{unun te'biri ne cür olacağ. Bu halda heyetin o terefindeki talardan Ağa Kerim'i çağırıp, yu{usunu ona neğl édir. Bu demde divân{ana ğapısından on bês nefer ğırmızı paltar géymiş şah mirgezebleri çiyinlerinden ğılınç hemayil étmiş halda divân{ananın ğapısında görünürler. Onlar birlikte {ana sarı gelirler. Dehşetli yu{u görmüş {an şah mirgezeblerini müşahide étmekte, esebleşir, sancılanır bir terefe ğaçır)...

Hesen Ferraş - Su getirim?

Eşref Tān - (o terefdən) He, he, he, he, Hesen.

Hesen - (bağırđan) Beli!

Eşref Tān - He, he, he, he, Hesen, dé ki, téz bir at yeherleyib getirsinler, bu {elvet ğapıdan özümü yétirim Şah Ebdüllezim'e!⁴⁵⁰ Ar{amca bir dest paltar da gönder, indi deyişmeye macal yo{dur!

Hesen Ferraş- (Bir néçe deĝigeden sonra) At hazırđır, buyurun bayıra.

Eşref Tān - Mirgezebler bu heyete gelmediler?

Hesen Ferraş - Têyir, divân{anaya toplanırlar.

Eşref Tān - (o biri évden çı{ır, gor{usundan yı{ılıb, özünden gédir).

Hesen Ferraş- (ĝaça ĝaça Kerim Ağa'nın yanına gelir) Ağa, évin yı{ıldı, {an özünden gédib, yı{ıldı, gel!

Kerim Ağa - A{ı, ne üçün özünden gétdi, ne üçün?

Hesen Ferraş - Bilmirem. O ğırmızı paltarlıları görüb özünü atdı o biri éve, sonra at istedi. Şah Ebdüllezim'e gétmek isteyirdi.

⁴⁵⁰ Şah Ebdüllezim: Tahran yakınlarında bir ziyaretgâh.

Kerim Ağa - Ay canım, yeğin bu yazıg o mirgezeblerden gor{ub. Onlar gelibler en'am alsınlar, ne üçün? Sizi and véirrem Allah'a, béle de iş olar?! Mirgezeb'in ne hağgı var en'am istesin, özü de bu hay küyle, gor{uyula!

(Kerim Eşref Tan'ı ovuşdurub hâla getirir.)

Eşref Tan - (Gözünü açıb, işare ile soruşur ki, Mirgezebler bu heyete gelibler?)

Kerim Ağa - Tan Dayı, siz ne geder serçe üreklisiniz. Bu köpek uşağı dünen eşidibler ki, ferraşlar en'am alıblar, gelibler pul alsınlar. Dur ağaya canım, dur, ne mirgezeb, ne zad, a{ı siz ne élemisiniz?

Eşref Tan - (Dili tutula-tutula) Ah, ilan, ilan yu{usu! Ay ilan Ve yu{u!

(Kerim Ağa Eşref Tan'ı temkinle ayıldır ve aparır otağın içine. Sonra ireli gelmemiş mirgezeblere on tümen vérib, yola salır. Bu an iki nefer hüdür boy adam, eninde gümüş çomağ da{il olur).

Biri - Salam eléyküm, şan hakim! Şahın ğapıçıları mirgezeblerden eskik déyiller! Bu ne veziyyetdir, bu ne nökerçilikdir ki, biz éyleyirik? A{ı, bu ğapının bir ğanun ğaydası var, ya yo{?. Siz o ğapıdan kéçmeyeceksiniz?

Eşref Tan - Ay canım, a{ı, men biçâre kime cavab vérim, kimi doyurum? Tzezinem yo{dur ki, üç dörd köpüyüm var idi. Here bir oyunla elimden aldınız, ğurtardı gétdi. Allah rehm éleyib, en'am isteyirsiniz, meni béle mezemmet édisiniz, borclu olsaydım, gör ne éyleyerdiniz!

Ğapıçılar - Cenab şan, her ne cür olsa bizim teessübümüz size çatır, min nefer sizin çöreyinizi yéyir, biz de onlardan biri.

Eşref Tan - Allah évinizi yı{sın! O büyükleri, bu da küçükleri, o, mirgezebler, bu da ğapıçılar. Men başıma ne kül eleyim?! Siz Allah, bés tümen de bunlara vérin!..

(Ğapıçılar gédirler. Eşref Tan nahar yéyir. 30-40 nefer ecayib-ğrayib paltarda, cürbecür papağ başlarında, ayağlarında give⁴⁵¹ ellerinde ağac da{il olurlar).

Onlar - Allah, şanın vücudunu belalardan sa{lasın. Ğurban, biz rikaların da hağgımızı vérin, Movlâ eşğine géce günde zehmet çekib {idmet éderik. Seherden a{şamacan küçelerde toz torpağ uduruğ.

Eşref Tan - (Kerim Ağa'ya) Bunlar kimlerdir? Seni and véirrem atanın ruhuna!

Kerim Ağa - Bilmirem, vallah, bunlara rika déyirler. Şeherin küçelerini goruyurlar.

Eşref Tan - Kerim Ağa, hövselem yo{dur. Bu cür hakim olmağ haramdır. Esline ba{san şerefsizlikdir. Men sabah çı{ıb gédeceyem. Ne isteyirsen élesinler! Ğoy ne geder isteyirler yazsınlar, ayağıma, vérerem. Teki, men buradan gédim. Allah, bu ne dövletdir, bu ne memleketdir!

Kerim Ağa - (Bayra çı{ıb, rikalara üç tümen pul vérir, perde salmır).

ÜÇÜNCÜ MECLİS

⁴⁵¹ Give: Dokuma ayakkabı.

(Birinci Şekil)

Mirze Terrar Ƨan - (Eşref Ƨan'ın hêsabatını birbebir yo{layır. Otuz iki min tümen Eşref Han'ın ayağına ğalığ yazıb, aparır ağanın {idmetine) Hêsab esasında Eşref Ƨan'ın iki min tümen artığı var. Men bende {éyir{ahlığ üzünden, eyib, otuz iki min tümen ğalığ yazmışam ki, bundan da artığ size {idmet élesin.

Başnazir - Senin dövlete olan {éyir{ah münasibetin ve necibzadeliiyin bize me'lumdur. Kaş şahımızın 4 nefer senin kimi nökeri olaydı!

(Çağırır) Uşağlar, bir nefer ferraş gelsin.

Ferraş - (gelir) - Beli.

Başnazir - Gét Erebistan hakimi Eşref Ƨan'ı buraya getir!

Ferraş - Ya {şı oldu. Bizim de payımız çatdı. (Gédib Eşref Ƨan'a déyir).

Cenab Ağa, sizi çağırır.

Eşref Ƨan - Ne olub, héç bildin ne üçündür?

Ferraş - Men ne bilim, ağanın üreyinde déyilem ki.

Eşref Ƨan - Sen ya {şı adamsan. Men o sefer Téhran'da olandan sizi tanıyırım. İnşallah... a {ır ki... Gel indi dé görüm, ağanın {idmetinde kim var ve ne {eber var?

Ferraş - (Böyük edeble) Erz olsun ki, Mirze Terrar Ƨan idi bir de Ağa.

Eşref Ƨan - İndi gör köpek oğlu néce yumşalıb. He, anladım, yeğin heğğ-hêsab meselesidir.

Ferraş - (yolda) Cenab Ƨan, men gelende ağanın naharını aparırdılar. Bu gün sizin dalınızca geldiyim üçün, elim nahardan çı{dı. Menim nahar pulumu iltifat buyurun.

Eşref Ƨan - (Elini cibine salıb bir tümen çı{arıb, vérir ferraşa) Al, bu da senin nahar pulun (Gelir).

Başnazir - Hağğ-hêsab kağızları elinde, özünü çekib oturur ba {ır. (Eşref Ƨan dayanıb durur).

Mirze Terrar Ƨan - Eşref Ƨan'dır.

Başnazir - (Başını ğaldırır) Eyleşin, Eşref Ƨan. Ya {ın gel, reğemleri o {u, men bilmirem, ne veğte dek camaatın {etirine dövlete zerer vuracayığ.

Eşref Ƨan - (Gözleri otuz iki min tümen ğalığa düşende huşu başından çı{ır). Beli... Amma, bilmirem, ne cür olub?

Başnazir - Bilmirem, dolaşığlığ, zad bilmirem. Bu esrde, bu gün Mirze Terrar Ƨan'ın mühasibeti işinde tayı, beraberi yo{dur. Size de büyük mehebbeti var. Eyri yazmağ. Bu ay hêsabda gerek ki, artığ-eskik olmasın.

Eşref Ƨan - (El ayağı ese ese ona ya {ınlaşıb ğulağına) Cenab Ağa, men evvel Allah'a, sonra size penah getirmişem. Sizden başğa da ümidim yo{dur. Allah {atirine, kömek edin, benim otuz iki min tümen cerime vérmeye gücüm çatmaz. Burdan bayıra çı{mayacağam... Sizin {idmetinizde...

Başnazir - Menim fikrimce, bu hêsabda eyri eskiklik yo{dur. Gét, Mirze Terrar Ƨanla danış, düzeliş. Ona tapşırım. (Dönür Mirze Terrar Ƨan'a) Dur hét, hağğ-hêsabı Eşref Ƨah'a başa sal. Men Şah'ın huzurundan ğayıdana dek hêsabı düzeldib, yanma getir. (Eşref Ƨan Mirze Êerrar Ƨanla birlikde gelirler menzile).

Eşref Tıan - Ağa, bu hesab ne cür olub? Men şubhesiz déyebilerem ki, artıgım var, eskik nedir?

Mirze Terrar Tıan - Néce, ye'ni eskik nedir? Bu hesab, bu da sen!

Eşref Tıan - Cenab Tıan, bilirsən ne var. Men daha hesab kitab anlamıram. Menim hesabım sizin merhemetinizdir. Néce meslehetdir, éle de éle. Tıidmetinde hazıram... Beli...

Mirze Terrar Tıan - Ezizim, éle ki, vilayetde hakim olursunuz hamı yaddan çıtır. Béle günler esla {eyalınıza gelmir. Yadınızda var, bildir 3 defe yazdım ki, mene iki cüt Şüşter {alçası gönderin, é'tina étmediniz? İndi gör de... Ancağ ki, men rehimli ve düz adamam. İnşallah, ba{ım néce olacağ da.

Eşref Tıan - İndi üzr istemeyin yéri yo{dur. Eger ölmedim, galdım, {eceletinizden çı{aram. Buyurun ne édim ki, müre{{es buyurasınız?

Mirze Terrar Tıan - Mü{teseri budur ki, iki min eşrefi éle bu gün gönderersen başnazire. O Eşrefabad kendinin de 3 dagını ki, dünən démişem véresen mene hökümetde galdıgca men ba{aram, hakimlikden çı{san öz malındır.

Eşref Tıan - Éy ağa, men ne {eyalda, siz ne fikirde? Kendin gebalesini göndermek benim borcumdur. Ancağ, ağa üçün 2 min tümen ço{dur. Belke biraz lütf édesiniz?

Mirze Terrar Tıan - Bilirsən ne var? Ağa bu günlerde genöv gazdırır, su çı{artdıracağ. Hele ço{lu başğa işler de başlanıb, özü de yaman pulsuzdur. Senin {atirinde 1500 éderem. Daha dayanma, gét pulları gönder.

Eşref Tıan - Cenab Ağa, éyibi yo{dur, gebaleni de pulu da göndererem. Ancağ, mühasibat kağızlarını téz yazıb möhürleyib mene véresiniz.

Mirze Terrar Tıan - Ar{ayın ol, ne geder ki, Terrar'ın gelemi işleyir, derd bela senden uzağdır.

Eşref Tıan - Sen bil, senin vicdanın, men gétdim.

Mirze Terrar Tıan - Gör{ma, and içirem ki, elimden geleni hağında édeceyem!

İkinci Şekil

Eşref Tıan - (Oradan çı{ıb, yolda gor{a gor{a, ese ese, öz özüne danısır) İlâhî bu ne gelet idi éledim. eger bu pulları tek yése idim, hökümetsiz zadsız, ne éybi var idi? (Gelir éve).

Ah, aman, Kerim Ağa, geldik sağgal aparağ, buğu da üstelik goyub gétдик. Eşrefabad elimden gétди. Bu Allahsız oğlu boş yére otuz iki min tümen ayağıma galıg yazmışdı. İki saat çene döyüb, min nağıl açandan sonra Eşrefabad kendini Mirze Terrar Tıan'a, 1500 tümen de başnazire vérdim ki, icazesin yazsınlar. Başıma {alat üçün ne gelecek, bilmirem?

Kerim Ağa - Düz déyibler de: Deveci ile dost olanın dervazası gén gerek...

Eşref Tıan - İndi dur gebale ile pulu apar vér Mirze Terrar Tıan'a dé ki, sen bil öz Allah'ın!

Kerim Ağa - (Pulu ve gebaleni aparıb vérir Mirze Terrar Tıan'a) Eşref

Ṭan gönderibdir.

(Mirze Terrar Ṭan gece pulu ağaya çatdırır, icazenameni möhürledib alır. Emr olur ki, Eşref Ṭan'a hökümet {alati versinler gétsin).

Eşref Ṭan - Üç gündür gözleyirem, icazenâme gelib çı{mayıb (Mirze Terrar Ṭan'a mektub yazır) Uşaglar, bir ferraş gelib bu mektubu Mirze Terrar Ṭan'a yétirsin. Ya{şı cavab getirse {alati var.

Ferraş - Baş üste!

(Ferraş kağızı getirir. Mirze Terrar Ṭan o biri heyetdedir, içeri kéçmek isteyir, nökere) Ay Ağazade, dadaş, gel bu mektubu vér {ana, cavab al getir.

Nöker - Gét işinin dalınca, canım, min cür işim var! Buralarda ol {an özü gelende véersen.

Ferraş - Ağa, bura gel! (Bir gran onun ovcuna basır) Gét, téz cavab al getir.

Nöker - (Şadlığından oynayı) Dur burda, bu saat senin üçün cavab getirim.

(Mirze Terrar Ṭan mektubun cavabında yazır: İcazenâme Mirze Ebdürrehim'in yanındadır. Démişem, özü getirecek.)

Mirze Ebdürrehim - (Kemal-i éhtiramla icazenâmeni getirib Eşref Ṭan'ın gabağına göyür). Biz öz {idmetinizi étdik, göreğ sizin éhsanınız ne olacag? Mübarek başınıza and olsun ki, sekkiz gece gündüzdür ki, sizin hésabın reğemlerini yazmağdan başım dizime yapışib, gözlerimin nuru gétmişdir.

Eşref Ṭan - Elbette, me'lumdur. Her zehmetin né'meti de var.

Mirze Ebdürrehim - Beli, düzdür, ancağ benim bu zehmetimin {alati var.

Eşref Ṭan - Ağa Mirze, héç bilirsiniz bu seferde ne geder zerere düşmüşem? Alın bu 25 imperialı. Siz ile gédene dek hele işim yo{dur, görüşerik...

Mirze Ebdürrehim - Ṭéyr, ben de sizin selametliyinizi isteyirem. Héç bir teveggem yo{dur. Bu pul, bu da kitabça, iltifatınız artığ olsun!

Eşref Tān - Ağa Mirze Ebdürrehim! Dayanın, ayağ sa{layın. Hirslenmek ne üçündür? Esla, men sizin gelbinize deymere. Buyurun, bu da 5 imperial!

(Perde Salınır)

DÖRDÜNCÜ MECLİS

(Eşref Tān hökm alıb, kéfi saz oturub. Mirze Terrar Tān şen hâlda da{il olur.)

Mirze Terrar Tān - Tān muşdulug vérin, dünən gece başnazir Şah'ın huzurunda olub, sizden o ki, var te'rif éleyib. Şah buyurub ki, sizin {idmetinizi getirsinler. İnşallah ki, bu hafte teşrif aparacağsınız.

Eşref Tān - (Yavaşca) Görünür ki, yéne de kesrim var, burada galmalıyam?..

Elbette sizin ve başnazirin mene olan merhemeti me'lumdur. Özüm de mayilem ki, zehmeti azaldım, çı{ıb gédim, sizi lap tenge getirmişem....

Mirze Terrar Tān - Gönderin fermanı getirsinler. O va{tacı da şahın ve başnazirin pêskeşini hazırlayın ki, vérek, sonra gaydayla ganunla teşrif aparın...

Eşref Tān - (yavaşca) Allah évinizi yı{sın... İnşallah! Daha gayda-ganun ne demektir?! (ucadan) Men bu seferde var-yo{dan çı{dım. Siz bir merhemet édin meni süründürmeye salmayın. Ferman, ne bilim, gayda-ganun ne varsa özünüz düzeldin. Sonra {ecaletinizden çı{aram.

Mirze Terrar Tān - T'éyir, bu cür olmaz. O şeyler ki, lazımdır evvelce ödeyin, galanını men siyahi tutaram sonra véersiniz.

Eşref Tān - Buyruğ sizindir, galanlar neden ibaret olacağı?

Mirze Terrar Tān - Me'lumdur! Altı min tümen {ezineye, üç min tümen başnazire, o kişi, bu seferde sene ço{ merhemet buyurub. Men de ki, bilirsen de, daha na déyim... (Durub dolandır) Atamın ervahına and olsun, men seni özümden ayırmıram.

Eşref Tān - (kenara) Görbagôr olsun, inşallah! Bu belaları benim başıma sen getirmisen de (ona) ço{ güzel. Ne étmeli, çarem yo{dur. Bunları bu gece göndererem. Ancağ ferman baresinde ne buyurursunuz?

Mirze Terrar Tān - Fermanın ehemiyeti yo{dur. Men özüm elli tümen vérib ferman kağızını gözle {etle yazdıraram. Söz yo{ ki, yüz tümen de bunun rüsumat {ercidir. İki yüz tümen de möhür üçün tearüf lazımdır. Men özüm bunları vérib fermanı getirerem, nigaran olma. Menim kimi méhriban dostu olan da gor{ar? Budur gulluğunda dayanmışam.

Eşref Tān - (kenara) Balaların tendire düşsün, inşallah, senin atana le'net! Bînsaf, {ane{erab. İki yüz tümen, yüz tümen, elli tümen... Gûya ki, bunlar pul déyil, melayir gözudur, béla téz téz sayır; iki yüz tümen, yüz tümen, elli tümen i{tiyar elinizdedir, néce isteyirsiniz éle de édin.

Mirze Terrar Tān - (gölunu Eşref Tān'ın boynuna salır) Sen ölesen, bir dost kimi bu seferde sene o geder mehebbet saldım ki, heddi-hüdudu yo{dur. Bilmirem sen gédenden sonra günüm néce kécecek...

Eşref Tān - (kenara) Sen ölesen, inandım, Eşreflerin zırınğ zurunguna,

ğızıllarıma vurulubsan, benim suretime yo{... (ona) Elbette me'lumdur, selamet olasınız yéne de {idmetinize çatacağam. (bu va{t bir nefer ferraş gaça gaça gelip baş eyir).

Ferraş - Tan, bismillah! Buyurun, şahın gönderdiyi {eleti istigbal edin!

Eşref Tan - (Heyetin ortasına dek gedib, iki elli {eleti öpüb göyur gözünün üstüne)

Mirze Terrar Tan - Beh, beh inşallah mübarekdir. Bu saat géyin ki, saat {oşdur.

Eşref Tan - (cübbeni géyir) Cübbe, ne cübbe! Eteyi dizden yu{arı, bedeni Allahdad'ın gözü kimi dar, gölları vezirin hümmetinden gısa, ba{ın ki, bu Eşref Tan'ın bedeni bu da cübbe! Éy... adam lazımdır ki, te'rif édib déye: “ Éy cahan bu gameti re'naya ba{! Hezerat! Bu cübbeni şahın {ezinesinden getiribler, ya te'ziye {analardan oğurlayıblar? Kim ömründe bu cüre {elvet görüb?

Mirze Terrar Tan - Tan, ne buyurursan? Zararat édirsen? Senin canın üçün dünén géce baratı özüm möhürlemişem, 80 tümen bu cürbeye giymet yazıblar.

Eşref Tan - Düzünü déyim ki, bir tumanbağı vérseydiniz benim üçün bundan ya{şı olardı.

Mirze Terrar Tan - Ya{şı bunun ehemiyyeti yo{dur. Bu saat gédib, iki kelme yazaram, sandıg{anada deyişerler. Ancağ bir şey de sandıg{ananın adamına vérmeli olacağsan.

Tudahafiz - (Durub gédir)

Eşref Tan - Müşerref buyurdunuz. Hara gédim, ne édim! (Kerim Ağa'ya déyir) Bizim hükümetin oyunlarını gördün? O tamahkârlar, bu péşkeşler, hediyyeler, bu {elet ve benim terefdarım köpek oğlu Mirze Terrar'ın tülkü oyunu! Héç Allah'a {oş geder?!

Kerim Ağa - Gédin Erebian'a hakimlik edin!..

Eşref Tan - Zarafat édirsen, Kerim Ağa?

Kerim Ağa - Téyir, zarafat nedir, bunlar hamısı bize dersdir. Biz de sabah reiiyyetin atasını yandırarığ, neden gör{ursan? (bu va{t bir nefer ferraş gaça gaça gelir).

Ferraş - Ağanın arvadı oğlan doğdu!

Eşref Tan - La hövle vela guvvete illa billah! Baba, ağanın arvadı oğlan doğub, mene ne. Ay Müselmanlar, dünyada pul almağdan süvay başga bir iş yo{dur? Vay, vay!

Ferraş - Tan, meger siz bilmirsiniz ki, ölkenin büyükleri bu gün {alga min tümen en'am véirler, vilayetin resmidir de...

Eşref Tan - Mürdeşir vilayetinizin resmini aparsın! (Bir tümen onun gabağına atır).

Ferraş - Tan Ağa, évden buracan gaçmağdan nefesim tenge düşü.! Éle bir tümen?!

Eşref Tan - Allah nefesini kessin, inşallah! Redd ol, şerrini benim başımdan aç! Vallahı dinden imandan çı{mışam.

Ferraş - Cenab Tan, Allah'a and olsun, benim dostum vezir-i mu{tara muştuluğ aparıb, bés tümen alıb héç olmasa siz 3 tümen vérin.

(Mirze Terrar Țan elinde ferman ve {elet gelir)

Mirze Terrar Țan - Eşref Țan, bu derman bu da {elet. Şah buyurdu ki, biri gün mütleg buradan çı{ib gêtsin!

Eşref Țan - Eger siz sa{lamananız benim burada héç bir işim yo{dur, sabah çı{ib géderem!

Mirze Terrar Țan - Camaatın péşkeşlerini yérbeyér éleyin, ne va{t isteyirsiniz gédin.

Eşref Țan - Péşkeşlerin évi yı{ılsın. Bu sahibi ölmüşler ne va{t gurtaracağ?

Mirze Terrar Țan - Sabah gédip Erebistan'da on defe artıg alacağsan, daha şikayetlenmek ne üçün?

Eşref Țan - Ağa, siz özünü buyurun, canım gurtarsın, daha benimki kéçib.

Mirze Terrar Țan - Éle bir şey déyil, gelem götür dédiklerimi yaz.

Eşref Țan - (Gelem götürür, Terrar Țan deeyir, o da yazır:)

- Ağanın piş{idmetlerine	5 tümen
Saray ferraşlarına	25 tümen
Ferraşlara	15 tümen
Nezaretçiye	10 tümen
Tövlé nökerlerine	10 tümen
Meme {anının erine	10 tümen
Aşpazlara	5 tümen
Mirze Ebdürrehim'e	40 tümen
Menim adamlarıma	30 tümen
Ağanın dervişine	5 tümen
Emrin kâtibine	5 tümen
Ferman bezeyene	5 tümen
Defterin darğasına	5 tümen
Şahın ğapıçılarına	5 tümen
Sandığ{ana ferraşlarına	5 tümen

Eşref Țan - (istehza ile) Nağara {ana emeleleri ğalıb.

Mirze Terrar Țan - Bura ba{ de, ya{şı ki, dédin, sonra meni tutub döyecekdiler ki, niye yaddan çı{mışığ. Bir şey de onlara gerek véresen.

Eşref Țan - Onda siyahı sizin ğulluğunuzda ğalsın. Belke sabah yéne yadınıza düşen oldu, elâve édersiniz.

Mirze Terrar Țan - Va{t keeçir, men gétmeliyem, ağa ile işim var.

Eşref Țan - (kenara) Salamat gétmeyesen inşallah.

Țoş geldiniz, vidalaşmağ üçün {idmetinize geleceyem (Mirze Terrar Țan gédir, Eşref Țan ğaçmağ fikrindedir. Țacı Mirze Tağı oğlu Mirze Hesen kend{udanın naibi gelir.).

Kend{udanın naibi - Salam eléyküm, cenab {an.

Eşref Țan - Eléyk salam, men sizi tanıyabilmirem.

Kend{udanın naibi - Men kend{udanın naibiyem. Ağa Mirze Hesen'in..

Evvelen, cenabınızın {idmetine gönderib ki, mübarekbâd erzéleyim.

Eşref ʔan, (öz-özüne) “Ah, bu bağdan bize herden yén bir méyve gelir?!”
 Kend{üdanun naibi - Sonra başğa erzleri de var ki, gerek {elveti déyem.
 Eşref ʔan - İlahi, göresen, bu kend{üdanın oyunu nedir? Buyur göreki!
 Kend{üdanın naibi - (ileri gelir) Cenab, şükür olsun Allah’a ki, bizim mehellede size {oş kéçdi. Birinci budur ki, yéniden hakim oldunuz, ikinci de ki, éyş işret étdiniz biz de ki, {idmetde güsür étmedik.
 Eşref ʔan - Ya {şı, başa düşürem, {idmetiniz neden ibaret olub?!
 Kend{üdanın naibi - Beli, o géceler ki, asudelikle, sağ-salamat eyyaşlıg édiriniz, biz hemişe imaretin dalında sübhe kimi size kéşik çekirdik ki, mebada, Allah élememiş, bir hadise baş vérebiler.
 Eşref ʔan - (kenara) Eceb oyuna düşmüşük, vallahi!
 Esli meğsedinizi buyurun!
 Kend{üdanın naibi - Beli, o géce ki, cenabımız Sekine Kâşı ile éyş işrete meşğul idiniz, vezirin adamları seher gelib onu tutmuşdular. Ağa Mirze Hesén size olan gayibane mehebbetinden istemedi ki, rüsvey olasınız ve bu emeli hamı bilsin, 10 kelle gend vérib, Sekineni alıb azad étdi.
 Eşref ʔan - Ağa-yi naib, ya senin eglin başında déyil, ya da sehven bura gelmisen!
 Kend{üdanın naibi - (İstéhza ile) ʔéyir Ağa, béledir ki, var.
 Eşref ʔan - Baba a {ı meğsedin nedir?
 Kend{üdanın naibi - Kend{üdanın meğsedi en’am almağdır.
 Eşref ʔan - Ne en’am, ne zad! Men başa düşmürem, bura şeherdir, ya dağ başıdır. Allah’a and olsun ki, dağın başı buradan ya {sıdır. Bir sürü yol kesen yığılıb, biri vezir, biri Mirze Terrar Müstofi, başğası kend{üda, padşah oyunu düzeldibler!
 Kend{üdanın naibi - (Gétmek isteyir) Cenab ʔanın bu gün ovğatı tel {dir.
 Eşref ʔan - Uşaglar, nezeretçiye déyin iki tümen vérsin bu pedersu {teye!
 (Biri Kerim Ağa’nı çağırır. Kerim Ağa gelir.) Kerim Ağa! Görürsen ne {eberdir? Kend{üdanın naibi gelib déyir ki, siz burda kéf élemisiz, biz de divarın dalında kéşik çekmişik. İndi gerek cerime véresiniz. A {ır ki, iki tümen zorla alıb gétdi.
 Kerim Ağa - ʔan Dayı, daha lap şoru çı {dı, dadı gaçdı. Bu saat burdan çı {ıb gétmek lâzımdır!
 Eşref ʔan - Senin ölmüşüne, bu geder ki, pul {ercledim, héçbiri ağanın arvadının oğlan doğması için vérdiğim muşdulug, bir de bu Mirze Hesén Kend{üdanın en’amı geder meni yandırmadı. Daha yığışdırtıb birbaşa géderik. Rûbat Kerim’e⁴⁵². Her kes soruşsa déyin ki, éle béle, köçürük. İmamzâde Hesén’e. Dörd gün orada galıb sonra gédeceyik. (Eşref ʔan, sevvar olub, canını Téhran’dan gaçırtıdı ve birinci hékâyet sona çatdı.)

⁴⁵² Rûbat Kerim: İnan’da bir yer adıdır.

KAYNAKÇA

- ABADÎ, Mahmud, Şah İsmail Dastanı, Zer Gelem Neş., Tebriz-2000.
ABBASÎ, Heyder, Udumlu Direk, Şefeğ Neş., Tebriz-1988.
ABDULLAYEV, B. T. - E. E. ORUCOV, Y. Z. ŞİRVANÎ, Ereb ve Fars Sözlere Lüğeti, Yazıcı Neş., Bakı-1985.
ABDULLAYEV, Behlül, Halkın Sesi, Bakü-1989.
Ağdabanlı Şair Ğurban, Ğetme, Gençlik Neş., Bakı-2000.
Ahmet Harami Destanı, Tercüman 1001 Temel Eser (34), İstanbul-1972.
AHUNDOV, Ehliman (Çev. Semih TEZCAN), Azerbaycan Halk Yazını Örnekleri, T.D.K. Yay., Ankara-1994.
AHUNDOV, Ehliman, Telli Saz Ustaları, Bakü-1964.
AKAYDIN, Haz. Halis, Ahmet Harâmî Destanı, Tercüman Yayınları, Bila Tarih.
AKÇORA, Yusuf, Türkçülük, -Türkçülüğün Tarihi Gelişimi- Türk Kültür Yay., İstanbul-1978.
AKYOL, Taha, Azerbaycan Soyvetler ve Ötesi, Burak Yayınevi, İstanbul-1994.
AKYOL, Taha, Osmanlı'da ve İran'da Mezhep ve Devlet, Milliyet Yay., İstanbul-1999.
Ali Şir Nevâî, Çağatay edebiyatı, Tokar Yayınları, İstanbul-1986.
ALOVLU, Aşığ İlyas, Yanan Ürek, Yazıcı Neş., Bakü-1998.
ALPASLAN, Ali, Kadı Burhaneddin Divanından Seçmeler, Kültür Bakanlığı Yay.,Ankara-1977.
ALPTEKİN, Ali Berat, Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı, Akçağ Yay., Ankara-1997.
ALTAYLI, Seyfettin, Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü I-II, M.E.B. Yay., İst.-1994.
ALYILMAZ, Cengiz, Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi, Erzurum-1994.
ANDİCAN, Ahad, A., Değişim Sürecinde Türk Dünyası, Emre Yay., İstanbul-1996.
ARASLI, Hemid, Büyük Azerbaycan Şairi Füzûlî, Uşag ve Gençler Neşriyyatı, Bakı-1958.
ARASLI, Hemit, Aşık Yaradıcılığı, Bakü-1960.
ARASLI, Nüşabe, Arif Erdebili ve Onun Ferhatnâme Poeması, Elm Neşriyyatı, Bakı-1979.
ARAT, Reşit Rahmeti, Eski Türk Şiiri, Ankara-1965.
ARAZOĞLU, Mü{teser Azerbaycan Tari{i, Bütöv Azerbaycan Birliğı, Bakı-Bilatarikh.
ARI, Tayyar, Basra Körfezi ve Ortadoğı'da Güç Dengesi -1978-1996- Alfa Yay.İstanbul-1996.
ARISOY, M.Sunullah, Türk Halk Şiiri Antolojisi, Bilgi Yay. Ank.-1995.
ARSLANOĞLU, C. -KAYABALI, İ., Beş Nehir (Çoruh, Kür, Aras, Dicleve Fırat) Boyunun Türklüğü Cilt: II, Ankara-1990.
ARSLANOĞLU, C. -KAYABALI, İran'ın Anadolu'ya Uzanan Gölgesi, -1453-1989- Ankara-1990.
ARSLANOĞLU, C. -KAYABALI, İsmail, Beş Nehir (Çoruh, Kür, Aras, Dicleve Fırat) Boyunun Türklüğü Cilt: I, Ankara-1990.
ARSUNAR, Ferruh, Köroğlu, Güzel Sanatlar Matbaası, Ankara-1963.s
ASLAN, Memmed, Bilmececi Bildiğimiz Bu Dünya, Yazıcı, Bakı-1990.
ASLAN, Memmed, Türk Talğ Şé'rinden Seçmeler, Gençlik Neş., Bakı-1980.
ASLAN, Yasin, Aşkârlık ve Yenidenkurma Döneminde Azerbaycan'ın Bağımsızlık Mücadelesi, Yağmur Basın yayını,Ankara-1992.
Aslı ve Kerem (Hikâyeti), Firdevsi Kitab{anesi, Tebriz-Bila Tarih
Aşık Abbas Tufarganlı, Abbas Gülgez, Haz. A. M. Hameneh, Yaran Neşriyat, Tebriz-

- 1998.
- Atsız, Türk Edebiyatı Tarihi, İrfan Yayınevi, Dördüncü Baskı, İstanbul-1997
- Ayrılar mı Könlü Candan, Cenûbî Azerbaycan Edebiyatı Munteşebati, A. Eilzâde, T. Hümmetova, Bakı Üniversitesi Neşriyat-1998.
- AZADE, R., Nizamî Gencevî, Elm Neşriyatı, Bakı-1980.
- Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti I-II-III-IV, Komisyon., Elm Neş., Bakı-1987.
- Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti, Elm Neşriyat, Bakı-1980.
- Azerbaycan Edebiyatı Tarihi, Azerefi, Bakı-1960
- Azerbaycan Edebiyatı Tarihi, I, II, III, A.É.A. Neşriyatı, Bakı-1960
- Azerbaycan Folkloru Antologiyası, İki Ciltde, Top. ve Tertib Éd.: E. Ahundov, A.É.A. Neşriyatı, Bakı-1968.
- Azerbaycan Halk Türküleri (Mahnı ve Tecnisler), Derleyen: Gafar Namazeliyev, Hazırlayan: salih Turan, YÖK, matbaası, Ankara-1993.
- Azerbaycan Klâssik Edebiyatı Kitapşanası, 20 Ciltde, Elm Neşr., Bakı-1882.
- Azerbaycan Mehebbet Dastanları, Tertib Éd.: M. H. Tehmasib, T. Ferzeliyev, İ. Abbasov, N. Séyidov, Elm Neşriyatı Bakı-1979.
- Azerbaycan Sovét Ensiklopediyası, On ciltde, Bakı-1987.
- Azerbaycan Şifahî Halk Edebiyatına Dair Tetkikler, Bakı-1966.
- Azerbaycan Talğ Dastanları, Top. ve Neşredeni: Ehliman Ahundov, Yazıcı, Bakı-1983.
- Azerbaycan Talğ Efsaneleri, Top. ve Tertib Éd.: Sednik Paşayev, yazıcı, Bakı-1985.
- AZERÖĞLU Balaş, Mehmed Emanî, Elm Neşriyatı, Bakı-1977.
- AZMUN, Yusuf, Türkmen Halk Edebiyatı Hakkında, Ankara-1966.
- BABAYEV, İ- EFENDİYEV, P., Azerbaycan Şifahî Halk Edebiyatı, Maarif Neş., Bakı-1970.
- BAKİLER, Yavuz Bülent, Türkistan Türkistan, T.E.V. Yay., İstanbul-1996.
- BAKİLER, Yavuz Bülent, Üsküp'ten Kosova'ya, T.E.V. Yay., İstanbul-1985.
- BALİ Muhan, Ağıtlar, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara-1997.
- BANARLI, N. Sami, Resimli Türk Edebiyatı I-II, M.E.B. Yay., İst.-1971.
- BARIŞ, Al Şafaklar, Tebriz-1360(1981).
- BARTHOLD, V. V., Moğol İstilasına Kadar Türkistan, Haz. Hakkı Dursun YILDIZ, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1990.
- BAŞGÖZ, İlhan, İzahlı Türk Halk Edebiyatı Antolojisi, 2.baskı, İst.-1968.
- BAŞKAYA, Fikret, Sömürgecilik Emperyalizm Küreselleşme, Öteki Yayınavi, Ankara-1997.
- BAYAT, Füzûlî, Toca Ehmed Yesevî ve Talğ Sufizminin Be'zi Problemleri, Ağrıdağ, Bakı-1997.
- BAYKARA, Hüseyin, Azerbaycan İstiklâl Mücadelesi, Gençlik Yay., Tarihi, İstanbul-1975
- BAYKARA, Hüseyin, Azerbaycan'da Yenileşme Hareketleri -XIX. Yüzyıl- Türk kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara-1966.
- BAYRI, Mehmet Halit, Halk Şiiri XIX. Yüzyıl, İst.-1956.
- BEDİİ, Faik, Rusya'dan, Dünya Matbaası, İstanbul-1968.
- BEHMENOĞLU, Gaçay, O Yerlerin Yönü Beri, Bakı-2000.
- BEHRENGİ, Samed, Balaca Ğara Balğ, Gençlik Neşriyatı, Bakı-1978.
- BESAVET (KEYVAN), Perviz, Bağlı Ğapı, Neşr-i Aşiyân, Tebriz-1997.
- BEYANİ, Eli, Mehmed, Ağaçlar Kimi, İntişarati Zengân, 1998.
- BİLLURİ, Höküme, Apar Meni O Yerlere, Yazıcı Neş. Bakı-1981.
- BİLLURİ, Höküme, Mehmed Hüseyin Şehriyâr, Elm Neşriyat, Bakı-1984.
- BİRAY, Himmet, Mahtumkulu Divanı, Kültür Bak. Yay., Ankara-1992.

- BİRİYA, Mehmed, Ürek Sözleri, Azer-i Abadgân Neş., Bilayer - Bilatarih.
 BLAGA, Rafael, İran Halkları El Kitabı, 1997.
 BORATAV, P. Naili, Folklor ve Edebiyat I-II, Ankara-1945.
 BORATAV, P. Naili, Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği, Adam Yay., İst.-1988.
 BORATAV, P. Naili-Halil Vedat FIRATLI, İzahlı Halk Şiiri Antolojisi, Ankara-1943.
 Borçalı Şair Nebi, Yazılanlar Geldi Başa, Yazıcı Neş., Bakü-1991.
 BOZALGANLI, Âşık Hüseyin, Dastanlar Hekâyetler, Yazıcı Yay., Bakü-1987.
 BUDAK, Feyzullah, Orta Asya Mektupları, Ocak Yay., Ankara-1995.
 Bulud Karaçorlu Sehend, Sazımın Sözü, Haz.: Dursun Yıldırım, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara-1980.
 BUTA, Saadet, Hesret Çelengi, Ağrıdağ Neş., Bakü-1998.
 Büyük Larousse Sözlük Ansiklopedisi, Milliyet Yay., İstanbul-1993.
 Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, Milliyet Yay.
 Büyük Türk Klâsikleri, Ötüken-Söğüt Yay., İst.-1986.
 CAFERİ, Âşığ Geşem, Veten Bülbülüym El Âşığıyam, Tabistan-1372.
 CAFERZÂDE, Azize, "Gülistan"dan Önce, Elm Neş., Bakü-1996.
 CAFERZÂDE, Azize, Azerbaycanın Âşık ve Şair Kadınları, Gençlik Yay., Bakü-1991.
 CAHANŞAH Heşiği, Seçilmiş Eserleri, Haz.: E. Rehimov, L. Hüséynzade, M. Eliyev, Yazıcı, Bakı-1986.
 CAHANŞAH Heşiği, Gezelleri ve Rübailer, Haz.: E. Rehimov, M. Eliyev, Yazıcı, Bakı-1988.
 CANIM, Rıdvan, Şehir ve İnsan, Birey Yay., İstanbul-1998.
 CAVAN Hüseyin, Danış Telli Sazım, A. D. Neşriyyatı, Bakı-1966.
 CEMŞİDOV, Şamil, Kitab-ı Dede Gorgud, Elm Neş., Bakı-1977.
 Cenübdan Sesler (Müasir Cenübi Azerbaycan Şairlerinin Seçilmiş Eserleri), Yazıcı Neşriyyatı, Bakı-1987.
 Cenübi Azerbaycan Edebiyyatı Antologiyası I-II-III-IV,, Komisyon Elm Neş., Bakü-1994.
 Cenübi Azerbaycan Tarihinin Oçerki, 1828-1919, Elm Neşriyyatı, Bakı-1985.
 Cenübi Azerbaycan Yazıcılarının Edebî Mecmuası, Azerbaycan Ruznamesi'nin Neşri, Cenuûbî Azerbaycan Edebiyatı Antologiyası C. I, II, III, IV, Elm Neşriyyat, Bakü-1981, 1883, 1988, 1994.
 COŞAN, Esad, Sadeleştiren Hüseyin ÖZBAY, Makâlât Hacı Bektaş Velî, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara-1996.
 CRELL, George (Türkçesi: Serhat Bayram), Ruslar'ın Asya Siyaseti, Metinler Matbaası, İstanbul-1990.
 CUMBUR, Müjgân, Karacaoğlan-Şiirler, M.E.B. Yay., İst.-1993.
 ÇAĞATAY, Saadet, Türk Lehçeleri Örnekleri II, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara-1972.
 ÇATIKTAŞ, Atâ, Maniler (Kilisli Rıfat Bilge), M.E.B. Yay., İst.-1996.
 ÇAY, Abdulhalûk M., Hıdırellez "Kültür Bahar Bayramı", Kültür Bak. Yay., Ankara-1990.
 ÇAY, Abdulhalûk M., Türk Ergenekon Bayramı Nevruz, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara-1988.
 ÇAYLI, Samad, Dillen Sazım, Moheğ Neş., Tebriz-1999.
 ÇEHREGANLI, Mahmud Ali, Menim Elim Menim Yurdum, Tebriz-1999.
 DADAŞZÂDE, Araz, Vagif-Eserleri, Yazıcı Yay., Bakü-1988.
 DÂNİŞMEND İsmail Hâmi, Türklük Meselesi, İstanbul Kitabevi, İstanbul-1976.

- Dastan-i Ahmet Haramî, Nakili: Talat Onay, İbrahim Horoz Basımevi, İstanbul-1946.
- DASTANCI, Eli Ğurban, Çırağgala Dastanı, Araz Neş., Bakü-1999.
- DASTANCI, Eli Ğurban, Meşedise Dastanı, Bakü-2000.
- DAŞGIN, Ali Hüseyinzade, Ferheng-i Lügat-i Türkî (Sözlük), Yaran Neşriyat, Tebriz-1996.
- DAŞGIN, Eli, Dede Ğorgud Sözü, Ğurultay-Tebriz-1999.
- DAŞGIN, Eli, Güneyde Günüm, Uluslararası Avrasiya Metbuta Fondu'nun 066 Kodlu Yayınevi, Bakı-1998.
- DAVRAN, Nasır, Mavi DuyĖu, İntişârâtı Dünya, Tebriz-1994.
- DAVUDOVA, Gülafet, 555 Tapmaca (555 Bilmece), Yayına Hazırlayan Yard.Doç.Dr. Cengiz ALYILMAZ, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum-1996.
- DEDE, Abdürrahim, Batı Trakya Türk Folkloru, Kùltür Bak. Yay., Ankara-1978.
- DEĞGAN, Mehdi, Nazlama, Çap-ı Evvel, Tebriz-2000.
- DELİLİ, H., Azerbaycan'ın Cenùb Tıanlığları, Bakü-1979.
- DEMİR, Abdullah, Rus Yayımlacılığı ve Yeni Kurulan Cumhuriyetler, Ötüken Yay., İstanbul-1998.
- DEMİRCİ, Nefi, Mum Kimin Yanan Kerkük, Kıracı Yay., İstanbul-Bıla Tarih.
- DEVELİOĞLU, Ferit, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, 3.baskı, Doğuş Matbası, Ankara-1978.
- DEVLET, Nadir, Çağdaş Türk Dünyası, Marmara Ü. Yay., İstanbul-1989.
- DEVLET, Nadir, Çağdaş Türk Dünyası, Edebiyat Fakùltesi Basımevi, İstanbul-1989.
- DİZDAROĞLU, Hikmet, "Türk Saz Şiirinde İlk Örnekleri", Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, II.Cilt/Halk Edebiyatı, Ankara-1982.
- DOĞAN, Mehmet, D., Türkistan-Türkiye Gergefinde İran, İz Yay., İstanbul-1996.
- DÖKMECİYAN, H., R.(Tercüme: M. Karamanoğlu) Arap Dünyasında Köktencilik, İlke Yay. İstanbul-1992.
- DURMUŞ, İlhami, İskitler (Sakalar), Türk Kùltürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara-1993.
- DURSUN, Davut, Drtadoğu Neresi, İnsan Yay., İstanbul-1995.
- E. C. Şükürov, A. M. Meherremov, Ėedim Türk Yazılı Abidelerinin Dili, Bakı-1976.
- E.Seferli, H. Yusifov, Ėedim ve Orta Esrler Azerbaycan Edebiyatı, Maarif Neşriyyatı, Bakü-1982.
- Ebülgazi Bahadır Han, Şecere-i Terakime, Türklerin Soy Kütüğü, Hazırlayan: Muharrem Ergin, Tercüman 1001 Temel Eser.
- Edebiyyat Münte {abatı (8. sınıflar için), Maarif Neşriyyatı, Bakı-1985.
- EFENDİYEV, Oktay, Azerbaycan Sefeviler Dövleti, Azerbaycan Dövllet Neşriyyatı, Bakı-1998.
- EFENDİYEV, Paşa, Azerbaycan Şifahi Tıalg Edebiyyatı, Maarif Neşriyyatı, Bakı-1992.
- EFENDİYEV, Paşa, Halkın Söz Hezinesi, Maarif Neş., Bakü-1985.
- Efsaneler, Gençlik Yay., Bakı-1986.
- EHMEDOV, Teymur, Azerbaycan Yazıcıları (Ensiklopedik Me'lumat Kitabı), Öner Neş., Bakü-1995.
- ÉLÇİN - Vilâyet ĖULİYEV, Tercüme Eden: Baballah Azerî Ecirli, Özümüz ve Sözüümüz, Şey{ Safiü'ddin Neşriyyatı, 1377 (1999) - Tebriz.
- ELÇİN, Şükrü, Halk Edebiyatı Araştırmaları I-II, Kùltür ve Turizm Bak. Yay., Ankara-1988.
- ELÇİN, Şükrü, Köroğlu Hakkında Notlar (Yeni İstanbul Rivayeti), Ülkü, X.,sayı: 57-58, 1937.
- ELÇİN, Şükrü, "Halk Şairi Deyimi Üzerine", Çağrı, sayı: 226, Kasım-1976.
- ELÇİN, Şükrü, "Saz Şairlerimizden Köroğlu Hakkında", Türk Kùltürü, sayı: 115,

- Mayıs-1972.
- ELÇİN, Şükrü, Türkiye Türkçesinde Mâniler, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara-1990.
- ELESGER, İslâm, Sazlı Sözlü Göyçe, Azerbaycan Dövlət Neşriyyatı, Bakı-1999.
- ELİBEYZADE, Elmeddin, Azerbaycan Ƨalğının Me'nevî Medeniyet Tarihi, Gençlik Neş., Bakı-1998.
- ELİBEYZADE, Elmeddin, Kitabi Dede Gorgud (Tarihi Hakikatleri Bedii Tasdik Abidesi), Azerbaycan Tercüme Merkezi, Bakı-1999.
- ELİBEYZADE, Elmeddin, Azerbaycan Ƨalğının Me'nevî Medeniyet Tarihi, Gençlik Neşriyyatı, Bakı-1998.
- ELİBEYZADE, Elmeddin, Kitabi Dede Gorgud, Azerbaycan Tercüme Merkezi, Bakı-1999.
- ELİZADE, Hümmet, Azerbaycan Âşıkları, Bakü-1930.
- ELİZADE, Hümmet, Bizim Yolumuz, Tertib Eden: Ğara Namazov, Gençlik Neşriyyatı, Bakı-1989.
- ELİĞİZİ, A., HÜMMETOVA, T. Ayrılar mı Kônül Candan, Cenûbî Azerbaycan Edebiyatı Münteşebatı, Bakı Üniversitesi Neşriyyatı, Bakı-1998.
- ELİĞİZİ, Almaz, Azadlıg ve İstiğlâl Poeziyası, Bakı Üniversitesi Neş., Bakı-2001.
- ELİĞİZİ, Almaz, Günéy Azerbaycan Edebiyyatı Merheleler-Temayüller-Etüdler (Ders Vesaiti), Bakı Üniversitesi Neşriyyatı, Bakı-1998.
- ELİĞİZİ, Almaz-T. Hümmetova, Ayrılar mı Kônül Candan..., Universiteti Neş., Bakı-1998.
- EMİNİ, Meftun, Âşığı Kervan, Neş-i Rûfet, Tebriz-Bilatarih.
- EMİR-ANİ, İlyas, Gopuzumun Dilekleri, Serçeşme Yayınevi, Tebriz-1999.
- ENDAM, Kerimgil, Sözü Var Sene Dünya (Şe'erler), İntişârâtı Aşına, Tebriz-1998.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican, Kars İli Ağızları Ses Bilgisi, Ankara 1983.
- Ereb ve Fers Sözlere Lüğeti, Komisyon, Yazıcı Neşriyyatı, Bakı-1985.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican, Örneklerle Bugünkü Türk Alfabeleri, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara-1996.
- ERENDİL, Muzaffer, Çağdaş Orta Doğu Olayları, Genel Kurmay yay., Ankara-1992.
- ERİN, Muharrem, Azeri Türkçesi, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul-1971.
- ERİN, Muharrem, Dede Korkut Kitabı I (Giriş-Metin-Faksimile), T.D.K. Yay., Ankara-1994.
- ERİN, Muharrem, Dede Korkut Kitabı, Boğaziçi Yay., 3. baskı, İst.-1980.
- ERGÜN, Metin-İBRAHİMOV, Gaynislâm, Başkurt Halk Destanı Ural Batır, Türksoy Yay., Ankara-1996.
- ERGÜN, S.Nüzhet, Halk Edebiyatı Antolojisi, İst.-1938.
- EROL, Aydil, Şarkılarla Şiirlerle Türkülerle ve Tarihi Örneklerle Adlarımız, T.K.A.E. Yay., Ankara-1992.
- ESĞERİYE, Nesrin, Tovsen, İntişaratı Natig, Tebriz-2000.
- EŞAD, Erşad, Tebriz'den Yâdigâram, Azerbaycan Rûznâmesinin Neşriyyesi, 1979-Tebriz.
- EZHERİ, Nadir, Bu Menem, Çirkinlerin Böyüğü!, Erdebil-2000.
- FERZANE, M. A., Bayatılar, Tahran-1343 (1979).
- FERZELİYEV, T., İ. ABBASOV, N. HACIYEVA, Türk Dilinde Dualar Beddualar Yeminler, Yayına Hazırlayan Yard.Doç.Dr. Cengiz ALYILMAZ, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum-1996.
- FEZANE, M. A., Azerbaycan Ƨalg Edebiyyatından Bayatılar, İntişârâtı Ferzane, Tehran-1357 (1978).

- Fuzûlî, Erenler Bahçesi (Hadikatü's-Süe'dâ), Haz.: Servet Bayoğlu, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara-1986.
- Füzûlî, Léyli ve Mecnun, Gençlik Neşriyyatı, Bakı-1977.
- Füzûlî, Léyli ve Mecnun, Uşag ve Gençler Neşriyyatı, Bakı-1958.
- Garaçöp, Edebî-Etnografik Toplu, Komisyon, Dünya Neş. Bakü-1996.
- GEDİKLİ, Yusuf, -Fethi, Çağdaş Azeri Şiiri Antolojisi, Burçak Yay., İstanbul-1983.
- GEDİKLİ, Yusuf-Gedikli Fethi., Çağdaş Azeri Şiiri Antolojisi, İst.-1983.
- Gedim ve Orta Esirler Azerbaycan Edebiyatı, Bakü-1992.
- GEMALMAZ, Efrasiyab, Çağdaş Azeri Türkçesi Metinleri Antolojisi, A.Ü. Fen Edebiyat Fakültesi, Erzurum-1986.
- Genceli Sebahî, Öten Günlerim, İntişârâtı Dünya, Tehran-1993.
- Govsi Tebrizi, Türki Divanı, Musahhah Neş., Tebriz-1996.
- GÖKDEMİR, Sevgi-Ayvaz, Yunus Emre-Güldeste, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara-1993.
- GÖYÇE, Penah, Göyçe Gözüm İşığı, Yazıcı Yay., Bakü-1991.
- GÖYÇELİ, Şemistan, Veten Çağırır, Dünya Neş., Bakü-1997.
- GÜLENDAM, Kerim, Sözümlü Var Sene Dünya (Şe'rler), İntişârâtı Aşiyân, Tebriz-1998.
- GÜLENSOY, Tuncer, Doğu Anadolu Osmanlıcası, Etimolojik Sözlük Denemesi, Ankara-1986.
- GÜNAY, Umay, Türkiye'de Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi, Akçağ Yay., Ankara-1992.
- Güney Azerbaycan (1945-1946), Millî Hökümetin Fedâî ve Gızılbaş Talğ Goşunları, Miyanalı Elirza, Lütfeli Erdebili (Felekî), Çırağ Neşriyyatı, Bakı-1998.
- GÜRÜN, Kâmurân, Fırtınalı Yıllar, Milliyet Yay., İstanbul-1995.
- GÜZEL, Abdurrahman, Hacı Bektaş Velî Hayatı Eserleri ve Fikirleri, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Vakfı Yayınları, Ankara-1998.
- HABİBBEYLİ, İsa, (Türkiye Türkçesine Aktaran: Recep Toparlı), XX. Yüzyılın Başlarında Yaşayan Azerbaycan Yazarlarının Biyografileri, A.Ü.Yay. Erzurum-1992.
- HACIEMİNOĞLU, N. Fuzûlî, Tokar Yayınları, İstanbul-1972.
- HACIYEV, Abbas, Edebiyatşünaslığın Esasları, Bakü-1999.
- HACIYEV, Valeh, Azerbaycan Folkloru En'eneleri, Tbilisi-1992.
- HACIYEV, Valeh, Folklorumuzun Üfûğleri, Yazıcı Neş., Bakü-1991.
- HACIYEV, Valeh, Herşenin Ocağı (Şe'rler ve Poema), Tbilisi-2000.
- HACIYEV, Valéh, Garapapağ Méhralı Bey, Gürcistan Azeri Türkleri'nin "Birlik" Medenî Teyriyye Cemiyeti, Yay., Tbilisi (Tiflis)-1996.
- HADİ, İsmail, Dumanlı Günler, Çap-ı Evvel, Tebriz-1985.
- HADİ, İsmail, Huban, Firdevs Kitabhanesi, Tebriz-1981.
- HALICI, Feyzi, Âşıklık Geleneği ve Günümüz Halk Şairleri-Güldeste, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara, 1992.
- HATAİ Şah İsmil, Şiirleri, Bakü-1946.
- Haydar Baba'ya Selam, Haz.: Selahattin Kılıç, İlhan Şimşek, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara-1990.
- Hebebî, Şe'rler, Top. ve Tert. Éd.: Ezizağa Memmedzâde, Yazıcı, Bakı-1980.
- Hebibî, Şe'rler (Tertip eden: Ezizağa Memmedov), Yazıcı Neşriyyat, Bakı-1980.
- HEKİMOV, Mürsel İ., Azerbaycan Âşığ Şe'r Şekilleri ve Gaynağları, Maarif Neş., Bakü-1999.
- HEKİMOV, Mürsel, Azerbaycan Klâsik Âşık Yarıdıcılığı, A.P.İ, Neş., Bakü-1982.
- HEKİMOV, Mürsel, Bayatılar, Bakü-1991.
- HEKİMOV, Mürsel, Bozğurd - Kultum Menim, Türk Éli Yurdum Menim, Yeni Nesil

- Neş., Bakı-2001.
- HEKİMOV, Mürsel, Dede Gorgud 1300, Bakü-2000.
- Helene Carrere D'Encausse, Sovyetler'de müslümanlar, Üniversite Ağaç yay., İstanbul-1992.
- HESARİ, Mir Hidayet, Güneşsiz Günler (Türkçe ve Farsça Şiir Mecmuası), Tahrir-1378.
- HESENİ, Cemil, Güney Azerbaycan, Tahrir-Bakı-Mokva Arasında (1939-1945), Diplomat Neşriyyatı, Bakı-1998.
- HESENİ, Cemil, Soyuğ Herbin Başladığı Yer -Güney Azerbaycan- 1945-1946, Mütercim Neşriyyat, Bakı-1999.
- HEY'ET, Cavad, Azerbaycan Edebiyatı Tariğine Bir Bakış, Téhran-1376 (1998).
- HEY'ET, Cavad, Bıçağ ve Gelem, Tehsil Neş., Bakü-2000.
- HEY'ET, Cavad, Edebiyatınışınış, Varlığ, Téhran-1996.
- HEY'ET, Cavad, Türkler'in Tariğ ve Ferhengine Bir Bakış, Varlığ, Téhran-1377 (1999).
- HEYKEL, Hasaneyn, M.(T.: B. Mühib) Bir Devrimin Anlatılmamış Öyküsü, Nehir Yay., İstanbul-1988.
- HİZARCI, Suat, Dede Korkut, Varlık Yay., İst.-1977.
- HUDAD, Ali Ekber, Toplayanı: Yahya Şeyda, Odlu Sözler, Dede Gorgud Neş., Tebriz-1964.
- HÜSEYİN Féyzullahî Vahid, Aydın Serdâr, Téhran-1376 (1997).
- HÜSEYİN Féyzullahî Vahid, Basat Tan Hamasesi, Téhran-1377 (1998).
- HÜSEYNELİZADE (ERGİN), Siyamek, Eşk İşığı (Yunus Emre'nin İlahileri), Tebriz-1999.
- İŞRAGI, Mühemmed, Gözel Adlar Azerbaycan Türkçesinde Ad Sözlüyü, Azadı İnşaratu, Tebriz-Bilâtarih.
- İBRAHİMİ, Âşığ Gëffâr, El Goshmaları, 1994.
- İBRAHİMİ, Feriba, Sabaha Yol (Şe'r Mecmuası), İntişârâtı Azer Seblan, Erdebil 2000.
- İDRİSİ, Dr. Habib, Azerbaycan Aşıkları ve El Şairleri, İnan-1979.
- İNAN, Abdülkadir, Manas Destanı, İst.-1992.
- İPEKTEN H., Fuzûlî Hayatı, Sanatı, Eserleri, Akçay Yay., Ankara-1991.
- İnan İslam Devrimi, Objektif Yay., İstanbul-1991.
- İRANİ, Mecid Sebbag, Ceygan-i Veygan, Neş-i Azeran, Tebriz-1997.
- İSEN, Mustafa-A.Fuat BİLKAN, Sultan Şairleri, Akçağ Yay., Ankara-1997.
- İslâm Ansiklopedisi, M.E.B. Yay., İstanbul-1980.
- İSLÂMİ, Abbas, Yaslı Savalan, Neş-i Danyal, Tebriz-2000.
- İZZETİ, Se{avet, Âşıkların İşıklar, Çeher Neş., Tebriz-2000.
- KABAKLI, Ahmet, Türk Edebiyatı I-II-III-IV, Türk Edebiyatı Yay., İst.-1991.
- KAFKASYALI, Ali, Azerbaycan'nın Âlim Kadınları, Ankara-1991.
- KAFKASYALI, Ali, Çağdaş Azerbaycan Kadın Sanatkârları, Güven Matbaacılık, Ankara-1989.
- KAFKASYALI, Ali, Kafkaslar'dan Gelen Ezan Sesleri, Erzurum-1991.
- KAFKASYALI, Ali, Kırk Yıllık Kara Günler, Erzurum-1995.
- KAFKASYALI, Ali, Koca Kartal Mikâil Azaplı, Sitem Ofset Yay., Ankara-1988.
- KAFKASYALI, Ali, Mikâyıl Azaplı, Hayatı-Sanatı-Eserleri, Erzurum-1996.
- KAPLAN, Mehmet, Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar I, Dergâh Yay., İstanbul-1976.
- KAPLAN, Mehmet, Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar 2, Dergâh Yay., İstanbul-1987.

- KARABEKİR, Kâzım, İstiklâl Harbimiz, Yüce Yay., İstanbul- 1990.
- KARABEY, Turgut- İDRİSİ, Habib, Güney Azerbaycan Şiir Antolojisi, Taş Medrese Yay., Erzurum-1991.
- Karacaoğlan, Hayatı ve Şiirleri, Terleyen: E. Özgenç, Çam Yay., İstanbul-1976.
- KARADAĞ, Raif, Petrol Fırtınası, Divan Yay., İstanbul-1991.
- KARAER, M. Necati, Karacaoğlan, Tercüman Yay., İst.-1992.
- KARAHAN, Leyla, Erzurumlu Darir, M.E.B. Yay., İstanbul-1995.
- Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü 1, 2, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara-1991.
- KASIMOV, Gezenfer, Ğurbanî ve Poetikası, N. Tusi Adına Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi'nin Neşri, Bakü-1996.
- KAVYANI, Rehim, Azerbaycan Edebiyatı, Endişe Nev Neş., Tehran-2000.
- KAYA, İlhan, İnan Tuzağı, -Bir Süperin Dramı- Nehir Yayınevi, İstanbul-1988.
- KEMALİ, Zülfiğar, Ğapımız Açılır Güneşe Sari, Neşr-i Aşiyân, Tebriz-1992.
- KERİMİ, M. Sene Sari (Troy Şehrinin Çağdaş Yazıcı ve Şairlerinden Bir Toplu), İntişaratı Zengan, 1999.
- KÉYKURUN, Naki, Azerbaycan İstiklâl Mücadelesinden Hatıralar (1905-1920), İlke Yay., Ankara-1998.
- KIRKKILIÇ, Ahmet, Ayetler ve Hadisler Işığında Tasavvuf, Erzurum-1992.
- KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, 1855 Kars Zaferi, İstanbul-1955.
- KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, Dede- Korkut Oğuznâmeleri, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara-2000.
- KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, Edebiyatımızda Kars, II. Kitap, Işıl Matbası, İst.-1958.
- KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, Kars Tarihi, c.1, İstanbul-1953.
- KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, Millî Mücadelede Kars, İstanbul-1960.
- KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, Osmanlıları'nın Kafkas- Elleri'ni Fethi (1451-1590), Doktora Tezi, Sevinç Matbaası, Ankara-1976.
- KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, Yukarı-Kür ve Çoruk Boyları'nda Kıpçaklar, T. T. K. Basımevi, Ankara-1992.
- KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, "Köroğlü'nun Çağı ve Silahlar Destanı", Türk Dili, sayı: 151, Nisan-1964.

- KIŞVERİ, Eserleri, Tertib Édeni: Cahangir Ğehremanov, Yazıcı Neşriyyatı, Bakı-1984.
Kitab-i Dede Ğorgud, Tertib Éd.: Ferhad Zéynelov ve Samet Elizade, Yazıcı Neşriyyatı, Bakı-1988.
- KOCATÜRK, Vasi Mahir, Türk Edebiyatı Tarihi, Edebiyat Yayınevi, Ankara-1964.
- KOMİSYON, Azerbaycan Folkloru Antologiyası II (Borçalı Folkloru), Azerbaycan Dövlət Neş., Bakı-1996.
- KOMİSYON, Azerbaycan Folkloru Antologiyası II (Irak-Türkman), Ğrifli Neş., Bakı-1999.
- KOMİSYON, Azerbaycan Folkloru Antologiyası III (Göyçe Folkloru), Seda Neş. Bakı-2000.
- KÖÇERLİ, Ferudun, Azerbaycan Edebiyatı, I, II, Elm Neşriyyatı, Bakı-1978.
- KÖKSAL, Hasan, Millî Destanlarımız ve Türk Halk Edebiyatı, Üçdal Neşriyyatı, İstanbul, 1985.
- KÖPRÜLÜ, M. F., Türk Edebiyatı Tarihi, Ötüken Yay. İstanbul-1988.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, Edebiyat Araştırmaları I-II, Ötüken Yay., İstanbul-1989.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Diyanet İşleri. Baş. Yay., 3. baskı, Ankara-1976.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi, İst.-1935.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuat, Türk Edebiyatı Tarihi, II. Baskı, Ötüken Yay., İstanbul-1980.
- KUDRET, Cevdet, Örneklî Türk Edebiyatı Tarihi, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara-1995.
- KUDSİ, Tahir, Köroĝlu, Toker Yay., İst.-1987.
- KUNOS, İgnacz, Türk Halk Edebiyatı, Tercüman Gaz. Yay., İst.-1978.
- KURGAN, Şükrü, Nasrettin Hoca, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara-1996. ÖNDER, Mehmet, Nasrettin Hoca, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul-1977.
- KUTLU, Şemsettin, Serveti Fünun Dönemi Türk Edebiyatı Antolojisi, Remzi Kitabevi, İstanbul-1981.
- KUTSİ, Tahir, Köroĝlu, Toker Yayınları, İstanbul-1987.
- KÜLEKÇİ, Dr. Numan, Mesnevî Edebiyatı Antolojisi, Cilt: I-II, Aktif Yayınevi, Erzurum-1999.
- Külliyâtı Köroĝlu, Tebriz-1345 (1966).
- KÜRENOV, Sapar (Çev.: Ali DUYMAZ), Kafkasya Oĝuzları veya Türkmenleri, Ötüken Yay., İst.-1995.
- LEMAN, Feruge, Tale Adlı Yazı Varmış, Yazıcı Neş., Bakı-1991.
- LEVEND, A. Sırrı, Türk Edebiyatı Tarihi I, T.T.K. Yay., Ankara-1973.
- LEWIS, Bernard, Ortadoĝu (Türkçesi: Mehmet Harmancı), Sabah Kitapları, İstanbul-1996.
- Mahmud Ali Çehreganlı, benim Élim, Menim Yolum, Sehend Yay., Tebriz-1378 (1999).
- MAKÜLÜ, Penahî, Héyder Emoĝlu, Yazıcı Neşriyyatı, Bakı-1985.
- MARGARET, Bainbridge, (Türkçesi: M. Harmancı), Dünyada Türkler, Say Yay., İstanbul-1990.
- MAZIOĝLU, Hasibe, Fuzûlî ve Türkçe Divanından Seçmeler, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara-1986.
- MEDDİ (ÜLKER), İsmail, Buyur Addım Ğoy, İntişarâtı Ferhengî, Tehran-1998.
- MEHDİYEV, Niyazi, Orta Esrler Azerbaycan Estetik Medeniyyeti, İşıĝ Neş., Bakı-1984.
- Mehemmed Eli Mehzun, Hicran Tıestesi, Ön Söz Genceli Sebaî, 1358 (1979-Tebriz).
- Mehemmed Füzûlî, "Héyret Éy Büt..." Tertib Éd.: F. Sadıĝzâde, Gençlik Neşriyyatı, Bakı-1989.
- Mehemmed Füzûlî, Seçilmiş Eserleri, Tertib Éd.: Ekrem Cefer, Yazıcı, Bakı-1984.

- MEHEMMEDOĞLU, Elbrus, Sazın Edalet Dünyası, Azer Neş., Bakü-1999.
- Mehmet Zıllıoğlu Evliya Çelebi, Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, Üç Dal Neşriyat, İstanbul-1975.
- MEHMETZÂDE, Mirza Bala, Millî Azerbaycan Hareketi, (Yayına Hazırlayan: Ahmet Karaca), Azerbaycan Kültür Derneği Yay., Ankara-1991.
- MEHZUN, M. A., Hicran Tıestesi, Tebriz(?) -1979.
- MEMMEDOV, Elhan, Azerbaycan Edebiyatı İncileri, Bakü-1988.
- MEMMEDZÂDE, Hemid, Oğurlanmış Âbide, Yazıcı Neşriyyatı, Bakı-1984.
- MENZURÎ, Nasir, Son Nağıl Son Efsane, İntişarâtı Ferzane, 1990.
- MERAGÂİ, Hüseyin, Rengâreng Kerimi, İntişarâtı Piri, Tehran-1998.
- MERİÇ, Cemil, Umrandan Uygurlığa, Ötüken Yay., İstanbul-1979.
- Mesihî, Verâa ve Gülşa, Azerbaycan Devlet Neşriyyatı, Bakı-1977.
- MİHRAB, Muhammed, Adlım Bayatılar, İntişarâtı Derviş, Bilatarih-Tebriz.
- Mirze Elekber Sabir, Hophopnâme, Üç Ciltde, Tertib Eden: M. Memmedov. A.É.A. Neşriyyatı, Bakı-1962.
- Mirze Eli Mõ'cüz, Eserleri, Topl. ve Tertib Éd.: Gulam Memmedli, Yazıcı Neşriyyatı Bakı-1982.
- Mirze Şefi Vazéh, Neğmeler, Yazıcı, Bakı-1987.
- MIRGATI, Nasir, Talanmış Güneş, Tebriz-1991.
- MİŞOVLU (Dr. Mahmut Taki ZEHTABÎ), Goy Olsun On, (Hikâyeler-Hatireler), İntişarât-ı Éldâr, Tebriz-1372 (1993).
- Molla Nesreddin Letifeleri, Tertib Éd. M.H.Tehmasib, Yazıcı, Bakı-1978.
- Molla Penah Vaşif, Eserleri, Tertib Eden: Araz Dadaşzade, Yazıcı, Bakı-1988.
- Molla Penah Vaşif, Sévmek Gerek, Gençlik Neşriyyatı, Bakı-1987.
- Muharrem Ergin, Orhun Abideleri, Boğaziçi Yay., İstanbul-1989.
- MUHSİNİ, Aziz, Dinle Meni (Şiirler Mecmuası), Dünya Neşriyatı, Zemistan-1991.
- MURGATÎ, Nasir, Talanmış Güneş, Endişe Nev Neş., Tebriz-1998.
- MUTAHHARÎ, Ayetullah, İslâm Devrimi, Pınar Yay. İstanbul-1981.
- MUTLUAY, Rauf, Türk Halk Şiiri Antolojisi, İst.-1972.
- MUGEDDEM, Nureddin, Azcağ Susma, Yazıcı Neş., 1999.
- MÜCTEHİDÎ, Ali İ., Türk Dilinde Meseller, Fa{r-ı Azer Neşriyat, Tebriz-1994.
- MÜMTAZ'ER, Cemaeddin Afganî", Türköne, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara-1994.
- MÜMTAZ, Salman, Azerbaycan Edebiyyatının Gaynağları, Yazıcı, Bakı-1986.
- NAMAZELİYEV, Gafar, Azerbaycan Halk Türküleri, Haz. Salih TURHAN, Yüksek Öğretim Kurulu Matbaası, Ankara-1993.
- NAMAZELİYEV, Gafar, Haz. Salih TURHAN, Azerbaycan Halk Türküleri, Yüksek Öğretim Kurulu Matbaası, Ankara-1993.
- NAMAZOV, Gara, Azerbaycan Aşık Seneti, Yazıcı Yay., Bakü-1984.
- NASRATTINOĞLU, İrfan Ünver, Azerbaycan Cumhuriyeti Gezi Notları, Ergün matbaası, Ankara-1982.
- NAYIR, Yaşar Nabi, Başlangıcından Bugüne Türk Şiiri, İst.-1968.
- NEBİYEV, Azad, İlin Eziz Günleri, Maarif Neşriyyatı, Bakı-1999.
- NEBİYEV, Azad, Neğmeler İnançlar Alğışlar, Yazıcı Yay., Bakü-1986.
- NEBİYEV, Bekir, Didergin Şair, Sabah Neş., Bakü-1995.
- Nesimî Divanı, Haz.: Hüseyin Ayan, Akçağ Yay., Ankara-1990.
- Nizamî Gencevî, Poemalar, Tertib Eden.: Ş.A. Mikâyılov, S.E. Rüstemova, A.M. Bekirova, Maarif Neşriyyatı, Bakı-1985.
- Nizamî Gencevî, Seçilmiş Lirik Eserleri, Yazıcı Neşriyyatı, Bakı-1983.

- Nizâmî Gencevî, *Çemse Motivleri*, Haz. Mikâyıl Abdullayev, İşığ, Bakı-1990.
 Nizâmî Gencevî, *Çemse ve Sırlar Çezinesi*, Yazıcı Neşriyyatı, Bakı-1981.
 Nizâmî Gencevî, *Gezeller*, Azerbaycan Dövlət Neşriyyatı, Bakı-1973.
 Nizâmî Gencevî, *Ğısa Me'lumat*, Tertib Éd.: C. V. Ğehremanov, Elm Neşriyyatı, Bakı-1979.
 Nizâmî, *Hikmet ve Nesihetler Aforizmi*, Yazıcı, Bakı-1982.
 Nizâmî, *Mahsen-i Estrar*, Haz.: M. N. Gencosman, M.E.Basımaevi, Ankara-1946.
 Nizâmü'l-Mülk, *Siyâsetnâme*, (Haz.: M. A. Köymen) Kültür Bakanlığı Yay., Ankara-1981.
 NURİYEVA, Mina {anım, Tari {imizin Söz Yaddaşı, Herbi Neşriyyat, Bakı-1998.
 NURMEMMET, Annagulı, Göroĝlu Türkmen Halk Destanı- Göroĝly- Bilig Yay., Ankara-1996.
 NUSRET, Be {tiyâr, Gızıl Ğan (Şe'r Mecmuası), Tehran-1981.
 NUTĞI, Hamid, Her Rengden (Şiir Mecmuası) I, Erk Neş., Tebriz-1994.
 ODER, Kerim, Azerbaycan, Boĝaziçi Yay., İstanbul-1982.
 OKAY, Hâşim Nezihî, Köroĝlu ve Dadaloĝlu, İst.-1970.
 OSMANLI, Veli, Türk Halkları Edebiyatlarının Ortak Başlangıcı, Haz.: Ali Kafkasyalı, Eser Ofset, Erzurum-1996.
 ÖĞEL, Bahaeddin, Türk Mitolojisi, T.T.K. Yay., Ankara-1995.
 ÖREN, M. M., İran Türkleri Hürriyet Hareketleri, (Haz. Selçuk Akın), Mars Matbaası, 1980.
 ÖZDEK, Refik, Türkler'in Altın Kitabı, Tercüman Yay., C. I, II, III, IV., İstanbul-1990.
 ÖZDEK, Refik, Türkün Gızıl Kitabı, E {ter Neş., Tebriz-2001.
 ÖZEY, Ramazan, Dünya Denkleminde Ortadoĝu, Eğitim Yay., İstanbul-1997.
 ÖZKAN, Nevzat, Türk Dünyası Nüfus Sosyal Yapı Dil Edebiyat, Geçit Yayınları, Kayseri-1997.
 ÖZTELLİ, Cahit, Halk Şiiri, XIV-XVII. Yüzyıllar, İst.-1955.
 ÖZTELLİ, Cahit, Halk Şiiri, XVIII. Yüzyıl, İst.-1955.
 ÖZTELLİ, Cahit, Karacaoĝlan, Hayatı-Sanatı-Şiirleri, İst.-1952.
 ÖZTELLİ, Cahit, Köroĝlu ve Dadaloĝlu Varlık Yay., İst.-1977.
 ÖZTELLİ, H. Cahit, "Yeni Bilgilerle Köroĝlu", Türk Dili, sayı: 209, Şubat-1969.
 ÖZTUNA, Yılmaz, Büyük Türkiye Tarihi, Ötüken Yay., İstanbul-1978.
 ÖZTÜRK, Ali, Ötüken Türk Kitabeleri, Ötüken Yay., İstanbul-1973.
 ÖZTÜRK, Ali, Türk Anonim Edebiyatı, Bayrak Yayıncılık, İstanbul-1985.
 PARLAR, Suat, Ortadoĝu,-Vadedilmiş Topraklar- Bibliyotek Yayınları, İstanbul-1997.
 PAŞAYEV, Gazanfer, Irak Türkmen Folkloru, Kerkük Vakfı Yay., İstanbul-1998.
 PAŞAYEV, Gezenfer, Kerkük Folkloru Antologiyası, Azer. Dev. Neş., Bakü-1987.
 PAŞAYEV, Gezenfer, Altı İl Declé Ferat Sahillerinde, Yazıcı, Bakı-1978.
 PAŞAYEV, Gezenfer, İmadeddin Nesimî, İraĝ Divanı, Yazıcı Neşriyyatı, Bakı-1987.
 PAŞAYEV, Gezenfer, Kerkük Folkloru Antologiyası, Azereşr, Bakı-1987.
 PAYEGZÂR, Nesir, Ballı Bayatılar, Feruĝ-ı Azadî Neş., Tabistan-2000.
 PAYEGZÂR, Nesir, İpek Çeyallar, Feruĝ-ı Azadî, Tabistan-2000.
 PENAHLI, Ne'met, Tanrı'dan Gelen Nefes (Şe'rler), Gençlik Neş., Bakı-1996.
 PERVİZİ, Afşin, Tapmacalar ve Goşmacalar, Çap-ı Evvel, Bilatarih.
 PİŞEVERİ, Mir Cefer, Séçilmiş Eserleri, Azerbaycan Rüzname'si'nin Neşri, 1344 (1965).
 PİŞEVERİ, Mir Cafer, Séçilmiş Eserleri, Azerbaycan Ruznamesi'nin Neşri, 1965.
 POLADOĝLU, Reşid, Anamın Gözü Yoldadır (Şe'rler ve Poema), Yazıcı Yay., Bakü-

- 1988.
- PURŞEHRİ (MİRZA), M. Hüseyin Tehmasıb, Daldan Atılan Daş, Endişe Nev Neş., Tebriz-1998.
- PÜSKÜLOĞLU, Ali, Türk Halk Şiiri Antolojisi, Ankara-1975.
- RAMAZANOĞLU, Füzuli, Şehriyarlı İlk Şehid, Bakü-1997.
- RECEBOV, Ebülfez-MEMMEDOV, Yunis, Orhon-Yéniséy Âbideleri, Yazıçı Neşriyyatı, Bakı-1993.
- REFREF, İbrahim, Ana Dil Azerbaycanca Derslik, Merğ-ı Emin Neş., Tehran-1998.
- REFREF, İbrahim, İldırım Şe'r Mecmuası, Andişeye No Neşri, Tehran-1999.
- REFREF, İbrahim, Türk Dili Ders Ocağı Azerbaycanca Derslik, Merğ-ı Emin Neş., Tehran-1999.
- REHİMÎ, Mehmed, Neşr-i A{ter, Tebriz-2001.
- RESULZÂDE, M. E., Azerbaycan Cumhuriyeti, Bakü-1990.
- RIZA, Nureddin, Mehmed Füzulî'nin Léyli Mecnun Eserinin Bediî Nesirle Şerhi, Azernesr, Bakı-1999.
- Roger Garaudy, İnsanlığın Medeniyet Destanı (Türkçesi: Cemal Aydın), Pınar yay., İstanbul-1995.AHMET YESEVÎ (hikmetler), Hazırlayan: İ. Hakkulov, Çeviren ve sadeleştiren: E. S. Toplu, M.E.B. Yay., İstanbul-1995.
- RÜSTEMOVA, Azade, Feleki Şirvanî, Elm Neş., Bakı-1986.
- SAHİR, Hemid, Âşig Dév, Endişe No Yay., Téhran-1998.
- Saib Tebrizî, Seçilmiş Eserleri, Tercüme: Azeroğlu, Redaktör: S. Tahir, Yazıçı, Bakı-1980.
- SAİD, Muzaffer (Miyanalı Alırıza), Yay. Haz. Hüseyin İldırım, Yaratmağ Yaşamağdır, İntişaratı Dünya, Tehran-1990.
- SAKAOĞLU, Saim, "Karacaoğlan'da Halk Kültürü", Türk Kültürü, sayı:187, Mayıs-1978.
- SAKAOĞLU, Saim, "Türk Saz Şiirinin Tarihini Yazmak Neden Zordur?", Türk Dünyası Tarih Dergisi, sayı: 2, 15 Şubat 1987.
- SAKAOĞLU, Saim, - A. B. ALPTEKİN - E. ŞİMŞEK, Azerbaycan Âşıkları ve El Şairleri I-II, İst.-1985.
- SAKAOĞLU, Saim, 101 Anadolu Efsanesi, Damla Yay., İstanbul-1976.
- SAKAOĞLU, Saim, Dadaloğlu, Kültür Bak. Yay., Ankara-1986.
- SAKAOĞLU, Saim, Dede Korkut Kitabı, İncelemeler-Derlemeler-Aktarmalar, Cilt I-II, Selçuk Üniversitesi Yay., Konya-1998.
- SAKAOĞLU, Yurdanur, "İslâmiyetin Kabulünden Sonraki İlk Halk Şiirleri, Halk Kültürü, sayı: 2, 1984.
- SALAHÎ, İmran, Pencereden Daş Gelir, Mecmuat-ı Ferheng-i Azerbaycan, Tehran-1982.
- Sarı Âşık, Seçme Bayatılar, Sabah Neş., Bakü-1993.
- SAVALAN, H. M., 15. Esrin Güdretli Şairi Hebibî, Atrapat Kitabevi, 1981.
- SAVALAN, H. M., Aparadı Seller Saranı (Haz. Seyfettin Altaylı), K. Bakanlığı Yay., Ankara-1987.
- SAVALAN, Sultan, Pir ve Muğan, Sefa Çap{anesi, Tebriz-2000.
- SEFERLİ Élyâr, YUSİFOV Telil, Gëdim ve Orta Esrler Azerbaycan Edebiyyatı, Maarif Neşriyyatı, Bakı-1982.
- SEFERLİ, Élyâr, Mesihî, Gençlik Neşriyyatı, Bakı-1992.
- SELİMÎ, Hüseyngüli, Başlanış Ana Dilinde İlk Derslik, Rızayi Matbaası, Tebriz-2000.
- SEPETÇİOĞLU, M.Necati, Türk Destanları, Toker Yay., İst.-1986.
- SERDARNİYA, Samed, Tercüme: Éloğlu, Yay. Haz. Seyfettin Altaylı, Şafak matbaası, Ankara-1996.

- SETVETÎ, Veli, Ağlağan'ın Gezelleri, İntişarâtı NeykHan Kitab, Zencan-2001.
- Sévdiiyim Şé'rler I, Tertib Éd. : Cahangir ğehremanov, Gençlik, Bakı-1978.
- SEVENĒİL, Refik Ahmet, Yüzyıllar Boyunca Halk Şairleri, İst.-1965.
- SEYİDOĒLU, Bilge, Erzurum Efsaneleri, Erzurum Kitaplığı, İst.-1997.
- SEYİDOĒLU, Bilge, Erzurum Halk Masalları Üzerine Araştırmalar (Metinler-Açıklamalar), Atatürk Üniv. Yay., Ankara-1975.
- SEZEN, Yıldırım, İki Kardeşten Seferberlik Anıları, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara-1999.
- SİDDİKÎ, Kelim, (Türkçesi: S. Alalgöz), İslâm Devriminin Aşamaları, Ekin Yay., İstanbul-1997.
- SÖNMEZ, K., İsa'nın Son Şamı, Tebriz-1979.
- SÖNMEZ, Kerim Meşruteçi, Şeh MuncuĒu, Erk Neş., Tebriz-1996.
- SÜMER, Faruk, Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkleri'nin Rolü, Ankara-1976.
- Şah İsmayıl Tetaî, Azerbaycan'ın İran ile Medenî ElâĒe Cemiyetinin Neşriyatı, Bakı-1946.
- Şah İsmayıl Tetaî, Dehnâme, Azereşr, Bakı-1948.
- Şah İsmayıl Tetaî, Eserleri, Cilt: I, (Tertib, lüĒet ve şerhler: EzizaĒa Memmedov) Azereşr, Bakı-1975.
- Şah İsmayıl Tetaî, Eserleri, Cilt: II, (Tertib, lüĒet ve şerhler: EzizaĒa Memmedov) Azereşr, Bakı-1976.
- ŞAHİN, Salih, Ozanlık Gelenekleri ve Doğulu Saz Şairleri, Ankara-1984.
- ŞEBÜSTERİ, Gülşen-i Râz, Çev. A. GÖLPINARLI, MEB Yayınları, İstanbul-1989.
- ŞEBÜSTERİ, Şeyh Mahmud, Gencine-i Râz, Elm Neşriyatı, Bakı-1972.
- Şebüsteri, Gülşen-i Râz, Çev.: A.B.Gölpınarlı, M. E. Basımevi, İstanbul-1989.
- ŞEHRİYÂR, M. H. Haydar Baba'ya Selam, Haz.: S. Kılıç, İ. Şimşek, Kültür Bakanlığı Yay., Mersin-1993.
- ŞEHRİYÂRNÂME (Mehammed Şehriyâr), Tertib Éd.: Elyâr Seferli, Yazıcı, Bakı-1987.
- ŞENEL, Alâeddin, Siyasal Düşünceler Tarihi, Sevinç Matbaası, Ankara-1982.
- ŞERĒİ, Hüseyin, Müselman Türk Dünyası Edebî Örnekleri, Tehran-2000.
- ŞEYDA, Yahya, Edebiyat UcaĒı, Tebriz-1988.
- ŞİTLİNSKİ, Mehdi, Şı{lı (Ensiklopedik Me'lumat Kitabı), Ayna Metbu Evi, Bakü-2000.
- ŞİBANİ, Cemşid, Bayatı BulaĒı, Endişe Nev Neş., Tehran-Bilatarih.
- ŞÜKÜRLÜ, Elisa, Ēedim Türk Yazılı Abidelerinin Dili, Maarif Neşriyatı, Bakı-1993.
- TAĒİYEYEV, Rasim, Salman Mümtaz-Azerbaycan Edebiyatının Gaynagları, Yazıcı Yay., Bakü-1986.
- TAĒİYEVA, Ş. - REHİMLİ E. - BAYRAMZADE, S., Güney Azerbaycan, Or{an Yay., Bakı-2000.
- TAĒİYEVA, Ş. E. 1920'inci İl Tebriz Üşyanı, Elm Neşriyatı, Bakı-1990.
- Talât Onay, Destan-ı Ahmet Haramî TDK Yay., İstanbul-1946.
- TALİBOV, Mirze Ebdürehim, Kitab Yüklü Eşşek, Yazıcı Neşriyatı, Bakı-1979.
- TANPINAR, A. H., 19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, ÇaĒlayan Yay., İstanbul-1988.
- TANRIKULU, Nâzım İrfan, Âşıklar Divanı Günümüz Âşıkları, İstanbul-1998.
- TAŞKIN, Ali, Kent Geline, Tebriz.
- TEBRİZİ, Saib, Ēezeller, Tebriz-1358 (1979).
- TEBRİZİ, H.Rıza Sarraf, Külliyyat-ı Divan, Firdevsi Kitab{anesi, Tebriz-Bila Tarih.
- TEBRİZLİ, Ali, Dil ve Edebiyat, Atrapat Kitabevi, Téhran, Bilâtarih.
- TEBRİZLİ, Aydın, Tamaşadı Gelende!, Dede Ēörgüdü Neş., Tebriz-1979.

- TEHMASIB, M. Hüseyin, İ. İ. Abbasov, B. A. Abdullayev, T. E. Ferzeliyev, ,
Azerbaycan Âşıkları ve El Şairleri I-II, Elm Neşriyatı, Bakü-1984.
- TEKELİ, Mina {anım Nuriyeva, Gerbden Şerçe, Bakı-Elm Neşriyyatı-1999.
- TEKİN, Talat, Türkoloji Eleştirileri, Doruk Yay., Ankara-1994.
- Tekin, Talat, Türkoloji Eleştirileri, Doruk Yay., Akara-1994.
- TERBİYET, Mehemedeli, Danişmendâni Azerbaycan, Azer Neşr, Bakı-1987.
- TERLAN, Haşim, Alovlu Şe'rler, Bilayer-1979.
- TERZİBAŞI, Atâ, Kerkük Havaları, Ötüken Yay., İstanbul-1980.
- TEĞİZÂDE, İnşallah, Heyat Neğmeleri, Endişe Nev, Tehran-2000.
- THOMSEN, Vilhelm. Orhon ve Yenisey Yazıtlarının Çözümü, İlk Bildiri (Çeviren: Vedat Köken), T.D.K.Yay., Ankara-1993.
- TOGAN, A. Z. Velidî, Oğuz Destanı (Reşideddin Oğuznâmesi, tercüme ve Tahlili), Enderun Kitabevi, İstanbul-1982.
- TOGAN, A.Z.Velidî, Oğuz Destanı (Reşideddin Oğuznâmesi-Tercümesi-Tahlili), Enderun Kitabevi, 2.baskı, İst.-1982.
- TOGAN, Zeki Velidi, Türklüğün Mukeddaratı Üzerine, Yağmur Yay., İstanbul-1977.
- TUDE Eli, Heyat Sınağı, Yazıcı Neşriyyatı, Bakı-1978.
- TÜLÜMEN, Turgut, İran Devrimi Hatıraları, Boğaziçi, İstanbul-1998.
- Türk Dünyası Edebiyatları, komisyon, M.E.B. Yay., İstanbul-1998.
- Türk Dünyası El Kitabı I-II-III, Komisyon, T.K.A.E. Yay., Ankara-1992.
- Türkçe Sözlük I-II, T.D.K. Yay., Ankara-1989.
- TÜRKMEN, Fikret, Âşık Garip Hikâyesi, İnceleme-Metin, Akçağ Yay., Ankara-1995.
- TÜRKÖNE Mümtaz'er, Cemaleddin Afganî, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara-1994.
- Taâni, Sécilmiş Şe'rler, Tertip Eden: Memmedağa Sultanov, Yazıcı Neşriyyatı, Bakı-1987.
- ALALİ, Muhammed Bağır, Tülküname, Firdevsi Neşriyat, Tebriz-Bila Tarih.
- AMENEH, Abdülkerim Menzuri, Âşık Gurbani ve Peri Tanım, Yaran Neşriyat, Tebriz-1998.
- ETİBİ, Gehrman Heyder, Guyruğlu Ulduz, 1998.
- EVAH, Ali Zefer, Ata Babalar Déyibler, İntişârâtı Yaran, Bilatarih.
- EVAH, Ali Zefer, Folklor Tezinesi, Yaran Neş., Tebriz-2000.
- EYAVİ, Nigâr, Gölgedeki Ses, Nil Çap {anesi, 1997.
- UNAT, F. Reşit, Hicri Tarihleri Milâdi Tarihe Çevirme Kılavuzu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1974.
- UNAT, Faik Reşit, Hicri Tarihleri Milâdi Tarihe Çevirme Kılavuzu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1974
- OŞGINÂBİ, Fethi, Hékâyeler, Azerbaycan Dövlət Neşriyyatı, Bakı-1956.
- OŞGINÂBİ, Fethi, İki Gardaş, Azerbaycan Uşag ve Gencler Edebiyyatı Neşriyyatı, Bakı-1959.
- USALU (ÜLKER), İsmail Mededi, Güneş Tongalı, Yalgız Bitik, Rudeki Neş., Tahrân-1992.
- UDUBEYLİ, Maşallah, Menim Sazlı-Sözlü Dünyam, I. Kitab, Ulu Neş., Bakü-1999.
- UZUN, Enver, Köroğlu, Eser Ofset, Trabzon-1997.
- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri, T. T. Kurumu Basımevi, Ankara- 1984.
- ÜNLÜ, M.- ÖZCAN, Ö., 20. Yüzyıl Türk Edebiyatı, İnkılâp Kitabevi, İstanbul-1987.
- ÜŞÜR, Serpil, İran Devrimi, Belde Yay., İstanbul-1992.
- VAHİD, H. Fazlullahî, Azerbaycan Muasır Âşığıları, Müessese-i İntişaratı Yaran, Tebriz-1990.

- VAHİD, Hüseyin Fazlullahî, Atalar Sözü Aklın Gözü, Neyknam Neş., Tebriz-Bilâtarih.
VAHİD, Hüseyin Feyzullahî, Elli Âşığ Elli Neğme, Méhran Neşriyyatı, Bila tarih, Tebriz.
- VAZIH, Mirze Şefih, Neğmeler, Yazıcı Neş., Bakü-1987.
- VEFAÎ, Zöhre, Alğışlar Gargışlar, İntişârâtı Zeynep, Tebriz-1999.
- VEFAÎ, Zöhre, Folklor Gencinesi, İntişârâtı Tahirzâde, Tebriz-1995.
- VEFAÎ, Zöhre, Nam-ı Avran, Azerbaycan I-II-III-IV, İntişârâtı Yaran, Tebriz-1999.
- VEFAÎ, Zöhre, Pêşeler, İntişârâtı Zeynep, Tebriz-1999.
- VEFAÎ, Zöhre, Saya, İntişârâtı Zeynep, Tebriz-2000.
- VEFAÎ, Zöhre, Sênamalar, İntişârâtı Zeynep, Tebriz-1999.
- VEFAÎ, Zöhre, Ğablar, Kitab {ane-i Millî İran, Tebriz-1999.
- VEFAÎ, Zöhre, Folklor Gencinesi I Oyunlar, İntişârâtı Yâran, Bilâtarih, Tebriz.
- VEFALI, Ayaz, Atalar Sözü Ağıln Gözü, Azerbaycan Dövlət Neş., Bakı-1976.
- VEKİLOV, Ğiyas, 19. Esr Âşığ Lirikası, Maarif Neş., Bakı-1993
- VELİYEV, Vagif, Azerbaycan Folkloru, Maarif Neş., Bakü-1985.
- VELİYEV, Vagif, Gaynar Söz Çeşmesi, Yazıcı Yay., Bakü-1981.
- VETENOĞLU, Behmen, Hağğa Ğardaş Yaranmışam, Kitab {ane-i Millî İran, Tebriz-2000.
- VİLÂYETÎ, Eli Ekber, Şah İsmayıl Sefevî Dövründe İran'ın Tıaricî Elâğeler Terîî, Bakı-1998, El Hoda, Publishers, Tehran-İran.
- Voyages du Chevalier Chardin en Perse, C. IV, Paris, 1932.
- XX. Esr Cenûbî Azerbaycan Edebiyyatında Demokratik İdéyalar (1900-1985. İller), Meğaleler Mecmuesi, Elm Neşriyyatı, Bakı-1990.
- YAZAR, Yusuf, Ortadoĝu -Değışen Dengeler-, Seha Neşriyat, İstanbul-1989.
- YEKANİZARÎ, Perviz, Azerbaycan Şifahi El Edebiyatına Bir Ba {ış, Tahran-1995.
- YUSUF Has Hacib, Günümüz Türkçesi ile Kutadgu Bilig Uyarlaması (Gün. Türkçesine Uyarlayan: Fikri Silahtaroglu), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara-1996.
- ZARİ (HEYRAN), Hüseyin, Azerbaycan Mahnı Ğezelleri, İntişârâtı Yârân, Tebriz-1997.
- ZEHTABÎ, Mahmut Taki, İran Türklerinin Eski Tarihi 1, Tebriz-1378.
- ZEHTABÎ, M. Tağı, Bağban Éloĝlu, Mühêĝ Neş., Tebriz-1997.
- ZEHTABÎ, Mahmut Taki, Şahin Zencirde “Şiir Manzumesi”, Tebriz-1999.
- ZENGİN, İsmail, İran Devrimi ve Ortadoĝu'ya Etkileri, Milliyet Yay., İstanbul-1991.
- ZEHYAK, Alirza, Gulam Héyder Dastanı, Tebriz-1376 (1997).
- ZEYREK, Yunus, Acaristan ve Acarlar, Ankara-2001.
- ZEYREK, Yunus, Dünden Bugüne Ahıska Türklüğü, Türk Federasyon-Frankfurt, 1995.
- ĞARAYEV, Yaşar, Tariî: Ya {ından ve Uzağdan, Sabah Neşriyyatı, Bakı-1996.
- ĞASIMLI, Meherrem, Âşığ Seneti, Ozan Neşriyyatı, Bakı-1996.
- ĞASIMLI, Meherrem, Dr. Cavad Hey'et, Azerbaycan Neşriyyatı, Bakı-1995.
- GEHREMAN, İlham, Gülüm Yarpıza Döndü, Azerbaycan Dövlət Kitab Palatası. Bakü-1999.
- ĞURBANÎ, Tertib Éd.: Ğ. Kasimov, Bakı Ünivêrsitêti Neşriyyatı, Bakı-1990.

DERĞİ VE GAZETELER:

- “21 Azer” Dergisi, Postfach 104321, 44043 Dortmund-Germany.
- AKPINAR, Ali Yavuz, “Birinci Beynelhalk Azerbaycanşınaslık Sempozyumu”ndan İzlenimler, Kardaş Edebiyatlar, Haziran 1999, Sayı:

44. s.4.
 AKPINAR, Yavuz, "Türk İrişkilerinde Azerbaycan'ın Önemi", Yeni Türkiye-3 Dergisi, Ankara-1995.
 AKPINAR, Yavuz, XX. Asrın Başlarındaki Azeri Edebiyatına Umumi Bir Bakış, Türk Edebiyatı Dergisi, Ocak 1984, sayı: 123.
 ALPTEKİN, Ali Berat, Dede Korkut Hikâyelerinde Efsanevi Unsurlar, Tarla Dergisi, Mayıs-1999, s. 18.
 Avrasya Dosyası, Cilt: 2, sayı: 2, 1995.
 Avrasya Dosyası, Cilt: 2, sayı: 4, 1995.
 Avrasya Dosyası, Dr. Ali Tekin, İri'nin Dış Politikasında Terörizmin No:2, Avrasya Merkez-Ankara.
 Ayın Tarihi, Başbakanlık Yay., (Temmuz-Ağustos-Eylül), Ankara-1988. Ayın Tarihi, Genç Ofset Yay., (Ocak-Şubat-Mart), Ankara-1998
 Ayın Tarihi, Ümit Yay., (Ekim-Kasım-Aralık), Ankara-1997.
 Ayın Tarihi, Ümit Yay., (Temmuz-Ağustos-Eylül), Ankara-1997.
 Ayın Tarihi, Ümit Yay., (Temmuz-Ağustos-Eylül), Ankara-1998.
 Azerbaycan Türk Kültür Dergisi, Sayı: 230, Ankara-1979.
 Çiçek, sayı: 8, 1379 (2001).
 Çiçek, sayı: 9, 1379 (2001).
 DEMİROĞLU, Faiz, Van'da Ermeni Mezalimi, T.K.A.Yay., Ankara-1985.
 ERZİ, Adnan Sadık, Türkiye Kütüphanelerinden Notlar ve Vesikalar I, Türk Tarih Kurumu, Ocak-1950, Belleten, C. XIV. sayı: 53, s. 85-105.
 Fajr Azarbayjan, Tebriz-İri.
 Fecr-i Azerbaycan (Fajr Azarbayjan), Tebriz-İri, Sayı: 2289, 8 Yanvar (8 Ocak), 1379 (2001).
 KAFKASYALI, Ali, "Azerbaycan'ın Koca Kartalı", Karçiçeği, Mayıs-1993.
 KAFKASYALI, Ali, "Halk Şiirinde İstiklâl Harbi Öncesi ve Sonrası Kuzeydoğu Anadolu", Türk Yurdu, Ekim-1997.
 KAFKASYALI, Ali, "Kars'ın Kurtuluğu ve Kuzeydoğudaki Ermeni Mezalimi", Yeni Düşünce, 17-24 Kasım; 01- 08 Aralık 1989.
 KAFKASYALI, Ali, "Kars'ın Türkler Tarafından Fethedilişi", Tercüman, 20 Ağustos 1986.
 KAFKASYALI, Ali, "XIX ve XX. Yüzyıl Siyasî ve Sosyal Olaylarının Güney Azerbaycan Edebiyatına Yansıması", VII. Milletler Arası Türkoloji Kongresi (08-12 Kasım 1999) Bildirisi.
 KAFKASYALI, Ali, "Azerbaycan Olaylarının Işığında", Kültür ve Sanat, Şubat-1990.
 Péykâzer, Zencan.
 SARRAFİ, Ali Rıza, "İri Türkleri'nin Dili ve Türk Folklorunun Araştırılmasındaki Sorunlar", Uluslar Arası Türk Dünyası Halk Edebiyatı Kurultayı, 26-28 Mayıs 2000-İçel.
 Seher, sayı: 4-5, Tebriz-1379 (2001).
 Seher, sayı: 6, Tebriz-1379 (2001).
 Türk Dili, "Türk Şiiri Özel Sayısı (Halk Şiiri)", T.D.K. Yay., sayı: 445-450/Ocak-Haziran-1989.
 Türk Edebiyatı Dergisi, İstanbul, Kasım-1988.
 Varlığ Dergisi, seri, Tahran- İri.
 Kardeş Edebiyatlar, Erzurum, 1-44. sayılar.

SÖZLÜK

A

Âgil: Akıllı.
Âb-i beğa: Hayat suyu, dirilik suyu.
Âb-i kövser: Cennette bir çeşme, içki.
Âb-i serd: Soğuk su.
Âb: Su; erimiş mâye hâline düşmüş; yaş, göz yaşı; şarab; lâtif, hafif.
Adam beste: Sakız.
Adırmayıb: İtimat etmeyip.
Afet: Bela, musibet, zarar, güzel, dilber.
Âfitab-i âlemara: Dünyayı bezeyen güneş.
Âfitab: Güneş.
Âhen ü fulad: Demir ve çelik.
A {ır: Âhir: Son, sonra, sonunda.
Âhu: Ceylan.
Ajan: Polis.
Ajdad: Ecdad. soy.
Âla gapı: Ulu kapı, devlet kapısı, hükümet, hükümet merkezi (âlâ kapı { bâb-ı âli).
Amac: Nişâne, hedef, amaç, gaye.
Âmade: Hazır.
Amar: İstatistik, hesaplama, senet, belge.Âmm: Kitle, halk; topluluk; seyd olmayan; Hz. Muhammed'in soyundan olmayan.
Argadı: Dağ koçu, dağ koyunu.
Ara: Süsleyen, bezeyen, ziynetlendiren.
Ârif: Bilgili, bilgi sahibi; tanıyan; klâsik doğu şiirinde mistik sūfiye işaret olarak kullanılır.
Ariz-i gülgün: Gül yüzlü, gül benizli.
Ariz: Yanak, yüz.
Arm: Sembolik.
Armıdır: Asker, ordu.
Asar: Eserler, alâmet.
Âsıman: Gök, asuman.
Asitan: Eşik, astana; dergâh, sarayların giriş kapısı.
Aşūfte: Heyecanlı, karmakarışıklık, mecazî çılgınca âşik, vurgun.
Ateş-i nirane: Cehennem ateşi.
Ateşgede: Zerdüşterin mabedi.
Âtîfet: Meyl, maillik; duygu; sempatiklik.
Âyât-i mübin: Mukaddes ayetler.
Âye: Alâmet, nişan, Kur'an-ı Kerim'in sûrelerindeki her bir cümle.
Âyet: Alâmet, nişan, Kur'an-ı Kerim'in sûrelerindeki her bir cümle.
Azarlan- : Hastalanmak.

B

Bâb-i seadet: Saadet kapısı.

Bâb: Kapı, kitap veya bir eserin bölünmüş kısımları; layık, yaraşan, uygun; Babilik mezhebinin liderinin adı; padişah veya hükümdârların kapısı.
Bac: Baç, vergi, tazminat.
Bâd-i mü'alîf: Muhalif esen rüzgâr, karşıdan esen rüzgâr.
Bâd-i seba: Mülâyim rüzgâr, ılık rüzgâr.
Badzen: Yel getiren, hava üfleyen.
Bal ü ner: Kol kanad, el kol.
Bal ü per: Kol kanat.
Balakêş: Yukarı kaldıran; borcunu harcını vermeyen insan.
Baleğ: Yetişmiş, büluğ çağına ermiş.
Balidelenir: Büyümüş, boylanmış, yücelmiş.
Bam: Dam.
Bâr: Yük, meyve; verim, semere; ocak; tezek; resmî kabul.
Bâran: Yağış, aralıksız dökülen, aralıksız yağdırılan şey.
Bârani: Yağmurdan korunmak için giyilen giysi, yağmurluk.
Bârgeh: Şah sarayı; deniz kenarı, sahil.
Barık: İnce, nazik, dar.
Barütbet: Rütbeli, görevli.
Batesellüt: Sahip olmakta, ele geçirmekte.
Batum: Polis sopası.
Baver edin: İnanın.
Bazdid: Kontrol; belirli emek; bakma; ziyaret etmek.
Bazi-yi şetrenc: Satranç oyunu.
Bazres: Müfettiş.
Beğa: Ebediyet, daimi, devamlı.
Beğer: Yerli mal, yerli hayvan.
Bece: Çocuk, uşak, erkek çocuk.
Bedbid'e: Kötü amel, kötü davranış.
Bedcü: Kötülük arayan.
Bedhen cere: Kötü insan.
Bedkiş: Kötü niyetli, kötü düşünceli.
Bedter: Daha kötü.
Behayiş: Hayvan, dört ayaklı.
Behişt-i edni: Daimi cennet.
Behnen ayı: İran takviminde on birinci ayın adı.
Behr-i umman: Umman denizi.
Behreberdarlığ: Fayda getirmek.
Bêhude (bîhude): Abes yere, boşuna.
Belâkêş: Dert çeken.
Beng: Ses.
Bengi: Neşe saçan.
Berg: Yıldırım, elektrik ışığı, parlı, parlama.
Berberiyet: Barbarlık, cehalet, kabalık.
Berhem: Karmakarışıklık, bir işi birbirine karıştırmak, boşa çıkarmak.
Beri: Sağalmış, kurtulmuş, pâk, temiz, hür,

azat.
 Berk: Yaprak, güç, kuvvet.
 Berkenar: Kenara çekilmiş.
 Berrağ: Çok parlak, ışık saçan, çok parlayan.
 Berré-yi büryan: Kızartılmış kuzu.
 Bésan-i {esm-i bigâne: Düşman gibi yabancı.
 Best: Bağlı; sığınmak.
 Bester: Yatak yorgan.
 Beşaret: Hoş haber, müjde.
 Beşşaş: Güler yüzlü, sevinçli, şâd.
 Betlan: Kedersiz, lüzumsuz, manasız.
 Béyt-ül hezen: Hüzün evi, keder evi, Yakub peygamberin oğlu Yusuf'un hasreti ile kapanıp kaldığı ev.
 Béyt: Beyit, ev, iki mısradan oluşan şiir.
 Béytülhezeç: Hüzün evi; Hz. Yakub'un oğlu Yusuf'un hasretiyle kapanıp yaşadığı ev.
 Bézikib: Usanmış, bıkmış, canına yetmiş.
 Bezirgân: Tüccar, tacir.
 Bezm-i ehbab: Dostlar (sevgililer) meclisi.
 Bezm-i ehl-i ürfân: Hayır ehlinin meclisi, ârifler meclisi.
 Bezm-i nişat: Şenlik ziyafeti, şenlik meclisi.
 Bezm-i teğerrüb: Yaşlılaşma meclisi.
 Bezm: Meclis, toplantı, âşk işret, keyf meclisi.
 Bezmi işret: Keyf meclisi.
 Be{t-i humayun: Hoş baht.
 Bîaram: Kararsız, sabırsız, tahmmülsüz, durmadan.
 Bîcân: Cansız.
 Bîdâr: Uyanık, haberdar adam.
 Bîderd: Dertsiz.
 Bîdin: Dinsiz.
 Bîhudegây: Boş konuşan.
 Bîmar: Hasta.
 Bîmunis: Arkadaşsız, dostu âşinası olmayan, tek tenha.
 Bînam ü neng: Hayasız, utanmaz, ârsız.
 Bîpeder: Babası, piç, nikâhsız dünyaya gelen çocuk.
 Bîruh: Ruhsuz, cansız, ölü.
 Bîsemer: Bâr vermeyen, meyve vermeyen, semeresiz, faydasız, boş.
 Bîşamar: Sayısız, hesapsız.
 Bîşûmar: sayısız, hesapsız.
 Bîyâbengerd: Ortalıkta dolaşan, avare.
 Bi ser ü pâ: Başsız ayaksız, öncesi ve sonrası olmayan, avare, serseri, başıboş.
 Bîcek: Bir malın tahvil edilmesi hakkında senet.
 Bid'e: Bidat, eski
 Bid: Söğüt ağacı.

Bidad: Ülke, şehir.
 Bihemdullah: Allah'ı şükür.
 Billurin: Billurlu, billurdan yapılmış, kristalli.
 Bime: Sigorta.
 Birge: Birlikte, beraber.
 Bisim: Telgraf, radyo vericisi.
 Bişûmar: Sayısız, hesapsız.
 Birge: Birlikte, beraber.
 Biyaz (beyaz): Beyaz, ak (renk); dua kitabı.
 Bizürk: Büyük.
 Bi{: Kök (Ağaç, bitki vb.)
 Bomb-i nâpal: Napalm bombası, bir çeşit bomba.
 Bö'ge: Yer, ülke, mabet, kabir.
 Bölöv: Kûheyran at.
 Buté-yi hier: Ayrılık ocağı.
 Bute: Kuyumcuların altın eritmek için kullandıkları özel kap.
 Butimar: Kötü, pis; baykuş.
 Bu{ag: Gerdan, çenenin alt kısmı.
 Bülheves: İçki âlemle meşgul olan.
 Büngâh: Ambar.
 Bünyad: Kök, temel, esas, temel.
 Büran: Kesici, kesen, keskin.
 Büran: Keskin (kılıç).
 Büt-i tennaze: Putperestlerin ibadet ettikleri pesim veya heykel, sanem; çok güzel.
 Büzgale: Keçi yavrusu.

C

Cabbar: Büyük.
 Cade: Yol.
 Cahid: Cehd eden, gayret eden, çalışan.
 Caize: Mükâfat.
 Cam: Şişe, kadeh, piyâle, kâse.
 Came: Giyecek, elbise, çamaşır.
 Camee: Cemiyet, halk.
 Canbe{ş: Canlandırın, can bahşeden (Allah anlamında da kullanılmaktadır.).
 Cansitan: Can alan (Azrail), öldürücü.
 Cari: Akan; şimdiki; icra edilen; tedavülde olan.
 Carsu: Dört yol kavşağı.
 Cavidan: Ebedi.
 Ceğın: Bayram.
 Ceb ceb: Gıdık, çene ile gerdan arası, buhak.
 Cebin: Alın.
 Cebral: Zorla, güçle.
 Cela-yi veten: Vatan tutkunu, vatansever.
 Ceng: Kavga, dövüş, savaş.
 Cengel: Orman.
 Cengperver: Savaşçı, savaş taraftarı.
 Cennet-i rizvan: Meleklerin cenneti.

Ceres: Zil.
 Ceresler: Ziller, çanlar.
 Ceride: Eskiden vergi defteri, defter; önemli hadise.
 Cezakellah: Allah karşılığını versin (Ödül ve caza olarak).
 Cezire: Ada.
 Cıbildız: Hareketli, şen.
 Cida: Mızrak, süngü.
 Cife-yi dünya: Dünya malı.
 Cihad: Savaş, mücadele, din uğrunda savaş, dini yayma yolunda mücadele.
 Cilazın er: Yenilmeyen kahraman.
 Cinağ: Bahse girmek.
 Cınan: Cennet, behişt.
 Cıvar: Çecre, etraf.
 Cobrai: karşılığını verme, tamir etme.
 Comerd: Cevan kişi, genç mert; cömert.
 Cövcü: Dudakların kenarı.
 Cövlan: Cevelan, gezip dolaşma.
 Cuğd: Baykuş, Başın arka tarafında düğümlemiş saç.
 Cuy: Ark.
 Cüda: Ayrı.
 Cühhal: Cahiller.
 Culus: Tahta çıkma, bir hükümdarın tahta çıkması, oturma.
 Cünnemekân: Genç iken ölen.
 Cünun: Delilik, divanelik.
 Cür'e: Bir yudum.
 Cüst: Aktarma, araştırma.
 Cüzv: Cüz, kısım, parça, Kur'an'ın otuzda bir hissesi.

Ç

Çah: Kuyu.
 Çâk-i giriban: Yakası yırtık.
 Çâk: Dağılmış, yırtık, parçalanmış.
 Çâker: Nöker, hizmetçi, köle.
 Çalak-çapak-çapuk: Çevik, aceleci, keskin, hızlı.
 Çamlığ: Çamurluk, balçıklık.
 Çapilus: Yaltak, hilekâr.
 Çavuş: kervan başı.
 Çekân: Damlayan.
 Çelipa: Haç.
 Çem {em: Naz, işve, cilve.
 Çen: Duman.
 Çeng: Çenk, harp adlı enstrümana benzer çalgı aleti.
 Çenkâl: Pençe.
 Çep: sol.
 Çepavul: Talancı.
 Çerçi: Seyyar satıcı.
 Çêrik: Partizan.

Çesb éyle- : Yapıştırmak.
 Çêsm-i {unfışan: Kanlı yaş akıtan göz.
 Çêşme-ğurban: Gözüm üste.
 Çêşme-yi héyvan: Dirilik suyu, ölümsüzlük suyu, hayat suyu.
 Çimmel: Zayıf, arık.
 Çin ü Maçin: Çin ve Çin'in ardında olan ülkeler.
 Çin: Kıvrım, kırışık, rüyanın doğru çıkması.
 Çölmek: Çömlek, yemek pişirilen toprak kap.
 Çömçe: Saz.
 Çunoçera: Soru, sorgu sual.

D

Dad-stad: Alış veriş.
 Dad: Adalet, insaf, ceza, aman, imdad, yardıma çağırma.
 Dadaş: Ata, baba, büyük kardeş, ağabeyi.
 Dadres: Feryâda yetişen, imdada ulaşan; müstantik.
 Dâd {ah: Adalet isteyen, feryada çağırın.
 Dâm-i bela: Bela tuzağı, bela toru.
 Dâm: Tuzak, tor, hapisane.
 Damad: Bey, enişte, damat.
 Dâmen: Etek, hile, kelek.
 Dânâter: Çok bilgili, daha bilgili.
 Dâne: Tohum, tane, adet.
 Dâneşsera: Meslek lisesi, meslek okulu.
 Dank: Dirhemin altıda birini ifade eden ağırlık ölçü miktarı, emlakın altıda bir bölümü.
 Dâra-yi izz ü şan: Saygınlığı, şanı olan.
 Dâver: Arabulucu, münsif, mahkeme hakimi, Allah dini.
 Ded: Yırtıcı hayvan.
 Dedannüma: Sırıtıp dişlerini göstererek yaltaklanan adam.
 Def: Reddetme, itekleme, geri çevirme, ortadan kaldırma.
 Defe: Halıcıların kullandığı alet.
 Déhgan: Çiftçi, kentli, köylü, bağban.
 Déh: Kent, köy.
 Dehan: Ağz.
 Déhati: Kentliler.
 Déhgede: Kent, köy.
 Dehr: Zaman, devir; dünya, âlem; tabiat, talih, felek.
 Dehre: Kesici alet, çapacak, et döven.
 Dejban: Komutan, kale komutanı, askerî polis.
 Dendan: Diş.
 Der pé-yi mövte: Ölüm ardınca.
 Derağuş: Kuvaklama, kucağına alma.
 Derayet: Bilgi, beceri.

Derbece: Küçük kapı.
 Derbend: Dar geçit, boğaz; dağ yolu, dağ geçidi; ala kapı (âlâ kapı-ḡbâb-ı âli), geniş kısa cadde.
 Derif: Teessüf etmek, itiraf etmek.
 Dest-i renc: Emek, zahmet.
 Dest: El.
 Destar: Sarık, et döven alet.
 Destgir: Yardımcı, taraftar, dustar, esir, tutsak edilmiş adam.
 Dévséper: Büyük kalkan taşıyan savaşçı.
 Déyr-i Muğan: Zerdüştlerin ve ateşperestlerin ibadet ettikleri yer, ateşgâh.
 Déyr: Manastır, kilise.
 Dıġlı: Verem hastalığı.
 Dicur: Gamgin, gamlı, kederli, karanlık.
 Didâr: Görüş.
 Didâr: Yüz, cemal, görme, ziyaret etme, görüş.
 Didé-yi gıryan: Ağlayan göz.
 Didé-yi {unfeşan: Kan döken bakış.
 Dide: Göz.
 Didesi eşkbâr: Gözü yaşlı.
 Difa (defa): Müdafaa, savunma, kendini düşmandan koruma.
 Dig: Kazan.
 Dik daşlan-: Çabuk sinirlenmek.
 Dil efsürde: Ümitsiz, gamgin.
 Dil: Yürek, kalp, gönül.
 Dilber-i tennaz: Şuh, nazlı dilber, işveli güzel.
 Dirayet: İlim, bilgi, malumat.
 Diraz: Uzun.
 Direfşi: Yıldırım, parıltı, ışık.
 Direng: Yavaşlık, geç kalma, durma, sabretme, rahatlama.
 Dire{şan: Parlak, ışıldayan, parlayan.
 Dire{t: Ağaç.
 Diriġ: Esirgeme.
 Divsiret: Dev hasiyetli, dev huylu.
 Donlug: İkramiye, bahşiş.
 Dor berimde (dövrüber): Etrafında, çevresinde, yan yöresinde.
 Dövré-yi şebab: Gençlik devri.
 Dövre: Yassı kab, daire, çember.
 Döyün: Dövüntü.
 Dud-i siyah: Kara tütsü.
 Dúd-i âhim: Derin keder, ah ü nâle.
 Dúd: Tütsü, duman.
 Dude: Kara, mürekkep lekesi, aile, kabile.
 Duġ: Ayran.
 Dunbal ét-: Devam etmek.
 Dust: Dost.
 Dustan: Dostlar.
 Duş: Omuz, geçen gece, düş, rüya.

Dutzaġ: Yabani kuşların tutulduğu kafes.
 Düateşe: İki defa temizlenmiş.
 Dübb-i ekber: Büyük ayı.
 Dübb: Ayı.
 Dünya-yi dün: Alçak dünya, kötü dünya.
 Dür ü dirâz: Uzun uzadı.
 Dür(r): İnci.
 Dürefşân: Dür saçan, inci yağdıran.
 Dürr-i eşk: Göz yaşının incileri.
 Dürr-i semin: İnci, kıymetli taş.
 Dürr-i {uşab: En iyi mirvar, en güzel inci.
 Düşmen-i {un{ar: Zalim düşman, kan içen düşman.
 Düşnam: Sövme, sövüş, küfür.
 Düzd: Hırsız.
 Düzek: Cehennem.
 Dövre: Çevre, etraf, daire.

É

Élat: Halk, bir yurttan bir yerde yaşayan topluluk.
 É'tigad: İnanma, itikat.
 É'tidalî: Liberal.
 É'tisaf: Mecbur etme; tecavüz etme.
 É'tisas: Tatil.
 Éhğag-i heġġ: Hakikatı ortaya çıkarma.
 Éhkâm: Hüküm, karar; rejim, kuruluş; hakimiyet; düşünce; rey.
 Éhram: İhram, Mekke'yi ziyarette hacıların giydiği dikişsiz elbise; Mısır'da Firavunların mezarları.
 Éhrar: Aydınlar, yazarlar.
 Éhsas: Hissetmek, sezmek.
 Éhticab: Örtünme, gizlenme, saklanma.
 Élm-i elsine: Dil ilmi, gönül ilmi.
 Eski pullar: Kağıt paralar.
 Éyd-i seadet: Saadet bayramı.
 Éymen: Uğurlu, hoşbaht, korkusuz (yer), korunmuş.
 Éزاز: İftihar, hürmet.

E

Eġd günü: Nikâh kesilen gün.
 Eğran: Akran, eştaş, arkadaş.
 Eğsam: Aksam, kısımlar.
 Eğvam: Hisimler, akrabalar, kavimler.
 E'za: Uzuvarlar.
 Ebben-cedden: Ata babadan.
 Ebedsera: Ebediyet evi.
 Ebham: Şüphe; dumanlı (mec.).
 Ebher: Nergiz, güzel göz, güzel adam.
 Ebr-i siyah: Kara bulut.
 Ebr: Bulut.
 Ebru-yi tizcenk: Keskin pençeye benzeyen

kaş.
 Ebser: Daha gözü açık.
 Ebvab: Ders kitabı.
 Ebyez: Beyaz, ak.
 Echaf: Zarakilik, iki katına satmak.
 Ecr: Mükâfat.
 Edl: Adalet; beraberlik; yük, eş.
 Edüvv-i beşer: İnsanlığın düşmanı.
 Efğan: Nâle, figan, feryat.
 Ef'al: İşler, dilbilgisinde fiiller.
 Ef'i: Zehirli yılan.
 Efal: Çalışan.
 Efğan: Figan, feryâd, nâle.
 Eflâk: Felekler.
 Efser: Subay, zabıt.
 Efsurde: Solgun, özelliğini kaybetmiş, buruşmuş.
 Efvac-i sûtur: Satırlar grubu, satırlar bölümü, at veya yük hayvanları bölümü.
 Efvac: Bölükler, gruplar.
 Efzun ol- : Artmak.
 Ef'çem: Daha büyük, en büyük.
 Egriplanlar: Uçak, tayyare.
 Eğfal: Dikkatsizlik, hata, yanlış yapma.
 Eġyâr-i tengççşm: Dar gözlü rakib, yabancı.
 Eġyâr: Düşman, yad, özge.
 Ehab: Dostlar.
 Ehibba: Dostlar, sevimliler, aydınlar.
 Ehkâm-i din: Dinin hükümü.
 Ehkâm-i tehare: Temizlik kuralları.
 Ehl-i urfan: Arif insan, bilgili insan, aydın.
 Ehrar: Hür adamlar, hürriyet sevenler.
 Ehirmen: Zerdüşterin kötülük tanrısı, habis, şeytan insan.
 Ehvel: Şaşı, çepgöz.
 Ehven: Çok az, çok yumuşak.
 Ehya: İhya, dirilme, yenileşme.
 Ehzan: Kederler.
 Ejder-i siyah: Kara ejderha.
 Ekkaslıġ: Fotoġraflık.
 Elġaffâr: Allah, çok baġışlayıcı.
 El'an: Hemen, şimdi, Şu anda.
 Elem: Alem, bayrak.
 Elerreus: Baş, zirve, baŐlangıç.
 Elhan: Güzel sesler, türküler.
 Elher: Hakikaten, doġrusu, gerçekten.
 Elhezer: Sakın, sakınılsın, uzak durulsun.
 Elsine: Diller.
 Emir-i ceng: Askerî isim, askerî rütbe.
 Emniyye: korkusuzluk; polis memuru.
 Engâ: Anka, Kaf daġında yaşayan efsanevî kuş, simurġ.
 Engayi: Efsanevî kuş.
 Enar: Nar.
 Enber: Amber, koku, itir, kâŐalot adlı deniz hayvanının salgısından elde edilen güzel

bir koku.
 Enberbiz: Koku saçan. amber saçan.
 Encüm: Yıldızlar. (Kuzey Azerbaycan'da ot, fundalık, çalılık anlamında da kullanılıyor).
 Encümen: Meclis, cemiyet, toplantı.
 Endelib: Bülbül.
 Enduh: Gam, keder.
 Engür: Üzüm.
 Enhar: Çaylar, dereler, arklar.
 Enin: İnceleme, inilti.
 Envar-i hidâyet: Doġru yolun nurları, ışıkları.
 Envar: Işıklar, nurlar.
 Ergam: Rakamlar.
 Er'er: Ardıç ağacı, servi ağacı.
 Erbab: Sahip, mülk sahibi.
 Ereġ: Ter.
 Ereġriz: Ter döken.
 Eren: Yiġit kişi, kahraman.
 Ergen: Evlenmek zamanı gelmiş genç.
 Erġevan: Erguvan, güzel kırmızı bir gül adı; kırmızı.
 Erse: Boş arazi, meydan.
 Erş-i e'lâ: Göġün en yüksek katı, sema, asuman.
 Erş: Kubbe, taht, gök, sema.
 ErteŐ: Ordu.
 Erus: Gelin.
 Erzan: Ucuz.
 Erze: En rezil, çok alçak insan.
 Erzen: Darı.
 Esb: At.
 Esbdevan: At koŐturan.
 Esbdevanlar: Sûvari.
 Esef: Teessüf etme, hayıflanma.
 Esel: Bal.
 Eshab: Ashab, sahibler, taraftarlar, sohbet edenler. Hz. Muhammet'in sohbetine katılanlar.
 Eslehet: Silah.
 Efkar: Fikirler.
 Esr: Asır, zaman, devir, yüz yıllık süre, ikinci.
 Esrar: Sırlar.
 Essebrü-miftahül-ferec: Sabır geniŐliġin anahtarıdır.
 EŐġal ġabı: Çöp kutusu.
 EŞ'ar-i neġz: İnkâr edici Şiirler.
 EŞcar: Ağaçlar.
 EŐire: Kabile, oymak, göçer hâlde yaşayan kavim.
 EŞk: Göz yaşı.
 EŐkbar: Göz yaşı döken.
 EŐleb: Meral.
 EŐlefi: İran'da altın para.

Eşn: Huzur, güven içinde olma.
 Eşrar: Pis şeyler, kötü adamlar.
 Eşşas: Şahıslar, insanlar.
 Etbale: Yetim, cüce.
 Etibba-yi fireng: Avrupa hekimleri.
 Etibba: Tabipler, hekimler.
 Etşan: Susuz, susayan.
 Evamfirib: Cahilleri aldatmak, demegog, aldatıcı.
 Evham: Vehim sözünün çoğulu, şüphe, karabasan.
 Eyağ: Cam, kadeh, piyâle.
 Eyal: Aile, nüfus, çoluk çocuk; eş, zevce.
 Eyar: Endaze, deneme, ölçü, dakiklik.
 Eyyar: Hilekâr, avare.
 Eyyar: Hilekâr; işsiz güçsüz.
 Ezkâr: Zikirler, anma, hatırlama.
 Ezkâr: Zikirler; hatırlama.
 E{ger: Ateşli kül, külle karışık küçük kor, köz.
 E{ter-i said: Talih yıldızı, yükseklere çıkan yıldız.

F

Fahiş: Açık, edepsiz.
 Fail-i muhtar: İhtiyar sahibi, istediğini yapmakta serbest olan.
 Famil: Aile.
 Faş ğıl-: Açmak, açıklamak, ortaya çıkarmak.
 Feğir-i müflis: Fakir ve yoksul.
 Fé'l gövl: İş ve söz.
 Feğahet: Fıkıh ilimleri, dinî kanunları bilme.
 Fehm: Düşünce.
 Fekâh-i intiğadı şé'r (fokahi): Mizahî şiir.
 Felâhet: Çiftçilik.
 Felihaza: Ve buna göre.
 Fena: Yokluk.
 Fenus: Fanus, fener.
 Ferag: Fırak, ayrılık, hicran.
 Feraget: Vaz geçmek.
 Feramuş: Hatırdan çıkarmak.
 Ferib: Aldatma.
 Fermayış: Buyruk, emir.
 Ferr: Parlaklık, ışık, nur; süs, ziynet; tantana; güzellik.
 Ferş: Ayak altına yayılacak şey, döşeme, yer yüzü.
 Ferş: Küçük halı, halça.
 Ferzâne: Âlim, bilgili.
 Ferzendan: Evlatlar, çocuklar.
 Fer{ende: Hoşbaht, uğurlu.
 Fêşğ-i fevahiş: Ayyaşlık, bozgunculuk.
 Fesahet: Güzel ve açık konuşma yeteneği.

Feth: Açma; başlama; zaptetme.
 Féyz: Bolluk, bereket; hayır, fayda; lezzet.
 Filfvör: Derhal, hemen.
 Filus (flus): Para, en küçük para miktarı.
 Firğet: Ayrılık.
 Firengistan: Avrupa.
 Firişte: Feriştah, melek, masum, günahsız, yumuşak huylu.
 Fişar-i {un: Kan basıncı.
 Fişar: Tazyik, basınç.
 Fitre: Ramazan ayında fert başına belli miktarda verilen sadaka.
 Fitret: Fitrat, yaratılış, tabiat.
 Fitva: Fetva (Bir mesele hakkında kadı veya müftü tarafından verilen hüküm.).
 Fokulkravat: Yaka kravatı.
 Fokull: Boyun bağı, kravat.
 Foren: Hemen, tez.
 Fori: Tecili.
 Foruzan: Parlayan, yanan, ışıldayan.
 Fövc: Cemaat, topluluk, deste.
 Föyce-zülmkâr: Bir grup zulümkâr.
 Föveran: Suretle akan.
 Fut éyle-: Ölmek, yitirmek, bırakmak.
 Fügera: Fakir, yoksul.
 Fütade: Düşmüş, yıkılmış, düşkün, biçâre, zavallı.

G

Geda-yi kûy: Sokak dilencisi.
 Gehvâre: Beşik.
 Gélé: Giley, kınama.
 Gendum (gendom): Buğday, tane.
 Gerdenderez: Boynu uzun.
 Gerdid: Fırlatmak, imtina etmek, kesmek.
 Gerdun: Dönen; felek, talih; gök.
 Gergeh-i gerdun: Çarkı felek, hayatın deveranı.
 Germâbe: Hamam.
 Géysu: Saç.
 Giciklenmek: Çekememek, kıskanmak.
 Giran-baha: Daha kıymetli.
 Giranmaye: Pahalı, ağır.
 Giréhgir: Burma burma, düğüm düğüm saç.
 Giriştâr: Tutulmuş, tutsak, esir, mübtela, âşık, vurgun.
 Giryeye: Ağlamak, sızlamak.
 Giyah: Ot, yeşil ot.
 Giysu/ géysu: Saç.
 Göft: Hakimane söz, hikmetli ifade, söz.
 Göftar: Sohbet, söz, mevzu.
 Göftügü: Sohbet, konuşma.
 Gövher-i şehvarına: Çok iri taneli inci.
 Gövsâle: Bir yaşındaki dana; Tövrat'a göre Hz. Musa'nın zamanında Samira adlı

birisinin altından yaptığı ve bununla halkı yoldan çıkarıp putperest ettiği insan; sade adam.
 Gövtâr: Sohbet, söz; mevzu.
 Gruhban: Askerî rütbe.
 Gür: Yaban eşeği, mezar.
 Gûsifend: Koyun.
 Güşe-yi çêsm: Gözün kenarı; göz altından bakmak.
 Güher: Gevher.
 Gül demeti: Gül destesi.
 Gül-i hemra: Kırmızı gül.
 Gülberk: Gül yaprağı.
 Gülfam: Gül renginde, kırmızı.
 Gülşen: Güllük.
 Gülüstan: Gül bahçesi, çiçeklik.
 Güncüşk: Serçe.
 Güvah: Şahit.

Ğ

Ğâh: Zaman, vakit, yer, mekân.
 Ğabağ: Ön, önce, yüz (çehre); bal kabağı.
 Ğaim-ül léyl: Geceye bitişik.
 Ğali: Halı.
 Ğaraçığ: kara çadır.
 Ğazlığ at: Savaş atı, koşu atı.
 Ğebğeb: Bu (ağ, gıdık, çene ile gerdan arası).
 Ğeba: Kaba.
 Ğebr-i âdem: Hz. Adem'in kabri.
 Ğedid: Güneşte kurutulmuş et; köze gömülerek bişirilen bütün koyun, pastırma.
 Ğelemrövn: Bir hükümetin idaresi altında bulunan yer, ülke.
 Ğelender (Kalender): Dünyadan el çekip kendi başına yaşayan insan, filozof, kaide kurula uymayan insan.
 Ğemer: Ay.
 Ğemertel'et: Ay yüzlü, aybeniz, yüzü ay gibi güzel olan.
 Ğemkêşide: Gam çeken.
 Ğemze: Gözle işaret etme, nâz, işve, süzgün bakış, işveli bakış; bazı insanların gülünce çene veya yanaklarında beliren küçük çukur.
 Ğem'ar: Gam dağıtan, gamlı zamanda teselli veren.
 Ğeni: Varlıklı, zengin.
 Ğerg: Suyu batırma, suya batma, boğulma, boğma (suda).
 Ğerar: Durma, sakit olma, dayanıklılık, sabır, tahammül.
 Ğerin: Yakın, akraba, benzer, arkadaş, yakın dost, eş.
 Ğem-i bistum: Yirminci asır.

Ğesem: Ant, yemin, ant içme, yemin etme.
 Ğet'en: Katiyyen, kesin olarak.
 Ğetre-yi âb-i nisan: Nisan yağmurunun damlaları; nisan ayı.
 Ğevi: Kavi, kuvvetli, güçlü, zorlu; sağlam; (mec.) zengin, varlıklı.
 Ğeviter: En kuvvetli, en güçlü, en sağlam, en zengin.
 Ğevvas: Dalgıç, ok yapan kimse, okla silahlanmış kimse, ok atan.
 Ğeza: İnsanın başına gelen hadise.
 Ğezel-i neğzi: Güzel, lâtif, zarif gazel.
 Ğezil: Keçi kılından örülmüş gömlek.
 Ğısdır: Rüşvet vermek.
 Ğisse: Kıssa, menkıbe, hikâye, masal.
 Ğol vér- : Söz vermek.
 Ğopalı: Kök, yumru.
 Ğoppuz: Kopuz, saz.
 Ğorreş: Nara, gürültü, bağırıtı.
 Ğors: Hap (ilâç).
 Ğovğa: Kavga..
 Ğov: Yanan fitil.
 Ğovzan- : Kalkmak.
 Ğövm-i nâpak: Temiz olmayan nesil.
 Ğövm: Kavim, aynı soydan olan, akraba.
 Ğövs-i güzeh: Gök kuşağı, ebem kuşağı.
 Ğövs: Yay, keman, çemberin bir parçası.
 Ğran: Para birimi.
 Ğuat: Ahmak, aptal, saf, bön.
 Ğubber: Kumru.
 Ğulam-i helğebégüş: Kulağı halkalı, kulağı küpeli (köle).
 Ğulçag: Kukla.
 Ğull: Tutsakların boyunlarına, ayaklarına ve ellerine takılan zincir.
 Ğumar-ı eşğ: Aşk kumarı.
 Ğusale: Dana.
 Ğut-i dil: Yüreğin kuvveti.
 Ğut: Erzak, gıda, yenilen şey, güç, kuvvet.
 Ğüllabi: Sahte.
 Ğürb: Yakınlık, komşuluk.
 Ğürs-i gemer: Ayın çevresi.
 Ğürs-i âfitab: Güneşin çevresi, dairesi.
 Ğûsur: Kasırlar; kusur, günah, kabahat.
 Ğüyud: Sınırlılık, mahdutluk, bağlılık, bitişiklik.

Ğ

Ğaya: Nihayet, sonunda, son merhale.
 Ğerre: Kibirlenme, kendini övme.
 Ğina: Varlıklı, devletli.
 Ğiyab: Kayıp olmak.

T

T̄ab-i re{t (re{t-i {ab): Yatak.
 T̄ab: Uyku, rüya, uyku görme.
 T̄ah nâhah: İster istemez, haklı haksız.
 T̄ah: İster, isterse.
 T̄ahendem: İstekliyim.
 T̄âk-i pay: Ayak altındaki toprak.
 T̄âk: Toprak, toz, yer küresi, ülke, diyar;
 çürümüş toprak olmuş.
 T̄âkister: Kül.
 T̄âkpay-i secdegâh: Secde yerinin eşiği.
 T̄am-çiy: Yetişmemiş, olgunlaşmamış.
 T̄ame: Kalem; üslup.
 T̄ane: Ev, bina.
 T̄asa: Halis buğdaydan pişirilmiş ekmek.
 T̄aneberduşam: Evsiz, yoksul, fakir.
 T̄anevade: Nesil, soy, aile.
 Haraya: Nereye.
 T̄âr ü kes: Kırpıntı, çör çöp.
 T̄ar: Diken, bir çeşit ağaç.
 T̄arken: Diken satan.
 T̄arüzâr: Dikenlik.
 T̄aşak: Zir zibil, çör çöp.
 T̄a{al: Yahudi din adamı.
 T̄edeng-i cansitan: Can alan ok.
 T̄edeng-i {unriz: Kan akıtan ok.
 T̄edeng: Ok.
 T̄effaş: Yarasa, gece kuşu.
 T̄effaş: Yarasa.
 T̄efi: Hafî, gizli.
 T̄el'et-i mümtaz: Seçilmiş bir hediye.
 T̄elel: Noksanlık, açıklık, boşluk.
 T̄elfe: Molla mektebinde mollanın
 yardımcısı.
 T̄elverçiler: Tahil toplayanlar.
 T̄em: Eyri.
 T̄emender{em: Kat kat, burma burma.
 T̄emide: Eğilmiş, beli bükülmüş, kambur.
 T̄empare ({ompare): Bomba, roket.
 T̄ende: Güllüş.
 T̄endeng: Ok.
 T̄ennas: Şeytan.
 T̄er: Eşek T̄erken: Taşçı.
 T̄eridar: Alıcı, bir malın alıcısı.
 T̄ermöhre: Eşek semerine süs için dikilen
 renkli boncuklardan her biri, kıymetsiz.
 T̄es: Çör çöp, çırpı.
 T̄esaret: Zarar ziyan.
 T̄esi: Düşman; matematikte çıkarma; denk.
 T̄esm-i can: Can düşmanı.
 T̄este: Yorgun.
 T̄eşm: Hışm, gazab.
 T̄etmi: Gülhatmi.
 T̄evas: Hasseler.
 T̄eyme: Çadır.

T̄ezab: Kına yakmak, boyamak.
 T̄ezab: kötüleştmek.
 T̄irge: Bez parçası; dervişlerin giydikleri üst
 elbise; cübbenin altından, iç gömleğin
 üstünden giyilen pamuklu elbise.
 T̄irge: Hırka (Dervişlerin giydiği cübbe.).
 T̄ire: Bulanık, boşuna, bulanmış, ters, kaba.
 T̄ired: Akil.
 T̄ireser: Başboş ters adam.
 T̄isal: Hasyetler, huylar.
 T̄işt: Kerpiç.
 T̄iyaban: İki tarafı ağaçlı geniş cadde.
 T̄izab: Koyu kırmızı renkli boya.
 T̄of: Korku, haf, vahşet.
 T̄orzek: Öksürtük.
 T̄oşaheng: Hoş sesli, güzel sesli.
 T̄oşgél: Güzel.
 T̄oşnud: Hoşnut, razı, memnun.
 T̄ovf: Korku.
 T̄u: Hasiyet, huy, kılık.
 T̄ub: Güzel.
 T̄ubsaz: Sanatkâr.
 T̄ubsuret: Güzel yüzlü, güzel.
 T̄ud ({od): Öz, özü.
 T̄ulg: Huy, tabiat.
 T̄uld: Ebedilik.
 T̄uldi: Cennet.
 T̄um: Küp, balçıktan yapılmış büyük kap.
 T̄ums: Beşte bir; beş; gelirin beşte biri
 miktarında olup seyitlere verilen dinî
 vergi, seyit malı.
 T̄un-i dil: Yürek kanı.
 T̄un: Kan.
 T̄aiş: Rica.
 T̄aiş étmek: Rica etmek.
 T̄unab: Kanlı su, kanlı göz yaşı.
 T̄unalud: Kana bulanmış.
 T̄un{ar: Kan içen, zalim, kaddar.
 T̄ur: Güneş, gün.
 T̄urd: Küçük, narin.
 T̄urşid-i {aver: Şark güneşi, doğu güneşi.
 T̄uceste: Hoşbaht, hoş giden.
 T̄urşidveş: Güneş yüzlü.
 T̄uşe: Başak, salkım, sümbül.
 T̄uşeçin: Sümbül toplayan.
 T̄uşg ü ter: Kuru ve yaş.
 T̄ürus: Horoz.
 T̄üşk: Kuru.
 T̄ütbe: Hutbe.

H

Hacet: İhtiyaç, lüzum.
 Hadis: Yeni zuhur eden, yeni meydana
 gelen.
 Hakim-i mütleg: Diktatör, ülkeyi tek başına

yöneten.
 Harasan: Korkmuş halde.
 Hasil: Mahsul, ürün.
 Hatif-i erş: Gökten gelen kayıptan ses.
 Heğaret: Saygısızlık.
 Heğbin: Çok tesirli ve öldürücü zehir.
 Hebib: Dost, sevgili.
 Hebl: İp, kendir.
 Hecc: Hac.
 Heclle: Zıfâf otağı, gerdek.
 Helavet: Tatlılık, tat, lezzet, zevk.
 Helef-i {encer-i bürran: Keskin hançerin hedefi.
 Hemağuş: Kucaklama.
 Hemiiyyet: Ruh yüksekliği, şeref hissi, gayret;
 Hempay: Yol arkadaşı.
 Hemra: Kırmızı, kızıl.
 Hemrah: Yol arkadaşı.
 Hemraz: Sırları bir olan.
 Hemsâye: Komşu.
 Hemvar: Düz.
 Hem {ane: Aile fertlerinden her biri, komşu.
 Hencer: Kırtlak.
 Heng: Kıymet, miktar; zor, güç, kuvvet; akıl, idrak.
 Henüz: Şimdi, şimdilik.
 Herim: Mahrem yer, yakın arkadaşların gidebileceği yer.
 Herman: Olumsuz cevap; yasak etmek.
 Herzeger: Boş sözler konuşan.
 Hetm: Katiyetle, tereddütsüz.
 Hetn: Yırtma, yorma; şerefsizlik.
 Hevadis: Hadiseler.
 Hevai: Havaya ait olan, göğe ait olan, haksız şehvet düşkünü.
 Hevari: İsa'nın 12 öğrencisinden birisi.
 Heva{ah: Havalara; taraftar; hayır seven; âşik, vurgun.
 Heves: Hisler, duygular, fikir, hayal.
 Hezar min hecamet: Eskiden kan alma işi ve bu işte kullanılan aletin adı.
 Hezar: Bin.
 Hezyan (hezeyan): Sayıklama, anlamsız boş sözler.
 Hicab: Perde, örtü; utanma.
 Hicr: Ayrılık, ayrılma, hicran.
 Hilliyye: Şeriata göre izin vermek, borçlarından azat etmek.
 Himâget: Ahmaklık, şuarsızlık.
 Hindivane: Karpuz.
 Hirsü az: Tamahkârlık.
 Hizb: Tayfa, zümre, hisse, pay, parti, grup.
 Hocre: Oda, küçük sığınak.
 Hökmferman: Hüküm süren.
 Hörmce: Kırmızılık, bir çeşit hastalık.

Hubab: Su köpüğü.
 Hurilîğa: Huri yüzlü, güzel.
 Hüb-b-i veten: Vatan sevgisi, vatan aşkı.
 Hükema: Hakimler, filozoflar, âlimler.
 Hümayun: Uğurlu, saadetli, mübarek, padişaha ait; Azerbaycan klasik muğamlarından (şarkı) birisinin adı.
 Hürriyyet: Hürriyet, azatlık.
 Hüveyda: Âşikâr, açık, belli.
 Hüzür-i şeha: Şahın huzuruna.
 Hündür: Yüksek, uzun boylu.
 Herlen- : Dönmek.

İ

İltisâğı: İltisakî, iltisaka ait, bitişkenlikle ilgili.
 İltisâğı diller: İltisakî diller, bitişken diller.
 İri: Büyük.
 İsin- : İsinmek.
 İğamet: İkamet, oturma, sakin olma; ev, yaşayış yeri; kudret, hakimiyet.
 İğd: Boyun bağı, dizilmiş inci.
 İğtidar: İktidar, kudret, hakimiyet, yetenek, beceri.
 İğtiza: Talep, gerek, lüzum.
 İbhâm: Üstü örtülü.
 İbtikâr: Teşebbüs.
 İctinab: Çekimne, sakinme.
 İcz: Acizlik.
 İczülhâl: Acizcesine.
 İdde: Sayı, adet; miktar; deste, grup; mühlet.
 İddéyi (eddei): Makam seven, görev seven.
 İğfal: Aldatmak, yoldan çıkarmak.
 İğmaz: Kıybet.
 İktisab: Kazanma, kesb etme, kazanç.
 İltihab: Alevlenme, artma, duygu, istek; yanma, ışıldama; vücudun herhangi bir yerinde meydana gelen şişlik.
 İmsak: Hasislik, cimrilik; tan yerinin ağarmaya başladığı zaman, oruca başlama zamanı.
 İna: Yorgunluk, ağır iş.
 İnan: Yular, idare, iktidar.
 İnayet: Kaygı, yardım, ilgi; iyilik.
 İneb: Üzüm (Arapça).
 İndi: Şimdi.
 İnfial: Utanma, hacil olma, heyecana gelme, coşma.
 İnham: Malum olmayan, bilinmeyen, mübhem.
 İntisab: Mensup olma, katılma.
 İnti{ab ét- : Seçmek.
 İnziva: Toplumdan uzaklaşmak, yalnız kalmak.

İsar: Bahşış vermek; beğenme, seçme.
 İslah: İyi bir hâle getirme, noksan ve kusurlarını giderme.
 İslâmiyan: Müslümanlar.
 İsté'mar: Müstemleke hâline getirme; mamur hale getirme.
 İste'r: Büyük yüzme havuzu.
 İstiare: Alma, götürme, kinaye.
 İsticabet: Rıcanın kabul edilmesi, rıcanın yerine getirilmesi; duanın, namazın, orucun kabul edilmesi.
 İstişmam: Koklama, hissetme.
 İşk: Göz yaşı.
 İşkenbe: Karın, mide.
 İştibah: Sehv, yanlış, şüphelenme.
 İştihar: Şöhret bulma, meşhurlaşma, ün kazanma.
 İştiağ: Çok isteme, arzu etme, heves.
 İşve: Naz, gamze.
 İşvefuruş: İşve satan.
 İtab: Kınama, töhmet etme.
 İti: Hızlı, keskin.
 İtmam: Tamam olma.
 İyma: İşaret.
 İzhar: İfade etme, meydana çıkarma, âşikâr etme.
 İztirab: İstirap, sıkıntı, eziyet.
 İzz: İzzet, azamet, şan, liyakat.
 İ{fa: Gizletme.
 İ{lâl etmek: Karıştırmak, bozmak.
 İ{van: Kardeşler.

K

Kân-i cehalet: Cehalet kaynağı.
 Kanun: Süryani takviminde ay adı.
 Kâr ü bâr: İş, güç.
 Kâr: İş, kazanç.
 Kâragâh: İş bilen, işten anlayan, gizli polis memuru.
 Kârferma: İş buyuran, iş veren, mal sahibi.
 Kârgâh: Ticarethane, büyük işyeri, şirket.
 Kârger: Usta yardımcısı, işçi.
 Kart: Belge.
 Kâr{ane: İş yeri, imalathane, fabrika, taşocağı.
 Kâs: Tutkun.
 Kâ{neşinan: Sara sakinleri, saray ehli.
 Kâşâne: Saray, imaret.
 Kâ{ : Saray.
 Ke'be-yi rü{sar: Kâbe'ye benzer çehre, Kâbe gibi pâk ve mukaddes olan yüz.
 Kebk-i {uraman: Güzel yürütyüslü keklik.
 Kebk: Keklik, sevgili, cânan, güzel.
 Kecmedâr: Birisinin istek ve arzusunun aksine hareket eden.

Kehlûbeser: Göz sürmesi.
 Kelef: İplik yumağı.
 Kelenteri: Polis muntıkası.
 Kelid ü sened-i {aneni: Evin senetleri ve anahtarı.
 Kelim-i Hag: Musa peygamberin lakabı.
 Kelim: Musahip, sohbet eden.
 Kelisa: Kilise.
 Kem: Noksan, eksik, az, ne kadar.
 Kemali fügeraye: Bütün fakirlere.
 Kemerşiken: Bel kıran, üzücü, yorucu.
 Kemin: Pusuda duran, gizlenen adam; küçük.
 Kenkâh: Kuyu kazan, ev yıkan.
 Kerkes: Kuzgun.
 Kesamet: Keyifsizlik, yorgunluk.
 Kesb: Kazanma, kazanç, ele geçirme, senet, meşguliyet.
 Keşti: Gemi.
 Ketman: Gizletmek, sır saklamak.
 Kéyfer: Ceza; suç, suç meselesi.
 Kibr: Tekebbür, kibir.
 Kifaf: Kifayet, yeter.
 Kilas: Sınıf.
 Kilk: Kalem.
 Killilleşmek: Bağlanmak.
 Kisret: Çoğalma.
 Kiş: Mezheb, âdet, ok kabı.
 Kişver: Ülke, memleket.
 Kôlah (kûlah): Papak.
 Kôméyt-i teb: Tebin küheylanı, tebin atı.
 Kôt-i şalvar: Elbise.
 Kôt: Ceket.
 Köhsar (kûhsar): Dağlık, dağlık olan yer.
 Kövkeb: Yıldız.
 Kövn ü mekân: Âlem, kâinat, mekânın oluşması.
 Kövser: Kevser, cennette bulunan çeşme.
 Kravat: Boyun bağı.
 Kudeta: Hükümet darbesi.
 Kûh: Dağ.
 Kûs: Büyük davul, nağara.
 Kûy: Mahalle, köy, sokak, oyun topu, nerede, hani.
 Kûbra: Büyük.
 Kûçe: Sokak, cadde.
 Küffar: İslâm dinine inanmayanlar, kâfirler.
 Kûlah: Papak, kalpak.
 Kûlbe: Kulûbe, çalı çırpıdan yapılmış sığınak.
 Kûllen ve haşa: Kesinlikle yok, inkâr.
 Küré-yi heddat: Demirci ocağı.
 Kûrek züvende: Kûreğin üzerine binnip kayınca.
 Kûs-i ecel: Ölüm nağarası.
 Kûs: Büyük davul, nağara (koltuk davulu).

Küsuf: Güneşin tutulması.
 Küşêş: Çalışma, gayret etme.
 Küşte: Ölmüş, öldürülmüş.
 Küteh: Kısa.

L

Labud: Gerekli, çok lâzım, zaruri, mutlak.
 Laf ü gezaf: Boş söz., bihude söz.
 Lağër-arîğ: Zayıf, etsiz cansız.
 Lahut: İlâhiyat.
 Laiğbazar: Pazara layık.
 Lale-merdengi: Laleye benzer.
 Lânehale: Şimdilik.
 Lâmezheb: Mezhepsiz, yolsuz, dini inancı olmayan.
 Lane: Yuva.
 Laséyr: Bundan başkası değil.
 Lâyezal: Ebedi, daimi.
 Le'b: Oyun, eğlence, oyuncak.
 Le'l: Yakut cinsinden al renkli kıymetli taş.
 Le'l-fam: Yakuta benzer.
 Leb-i méyküne: Şarap rengine benzeyen dudak, al dudak.
 Leb: Dudak, kenar, sahil.
 Lebu: Pişmiş pazu.
 Lebzan: Titreyen, titrek.
 Lehed: Kabrin mevta konulan kısmı.
 Lehz: Lahza, an, bir bakış, bir kere göz kırpma.
 Lemean: Parlak, açık olmak.
 Lemyezre': Ekilmemiş yer.
 Letafet: İncelik, hoşluk, mülayimlik, güzellik.
 Letayif: Latifeler, güzel, ince.
 Léyk: Lâkin.
 Le{te-yi {ün-i dil: Yürek kanının pıhtısı.
 Libas: Elbise.
 Licam: Yular.
 Lisan: Dil.
 Lölö: Mercan, dür, inci.
 Lövh: Yazı tahtası, sahife.
 Lövhenallah: Aman Allah.
 Lühaf: Yorgan.
 Lütüf: Lütuf, mihribanlık.

M

Mal-ğara: Büyükbaş hayvanlar.
 Mader: Ana (Zir-i pay-i maderest: Anaların ayağının altındadır.) Hz. Muhammet: "Cennet anaların ayağının altındadır.."
 demıştır.
 Mah péyker: Ay yüzü.
 Mah ü sal: Ay ve yıl.
 Mah-i dire{şen: Parlak ay.

Mah-i siyam: Ramazan ayı.
 Mahveş: Aya benzer.
 Mal-i mekal: Mülk, emlak.
 Malik: Sahip, mülk sahibi, toprak sahibi, cehennemi koruyan meleğ.
 Manend: Benzer, eş, menend, denk.
 Mazad: Zıtlık, birbirine ters olan.
 Mazi: Geçmiş, geçmiş zaman.
 Megam: Makam.
 Meghur: Kahrolmuş, mahvolmuş, ezilmiş, mağlup olmuş.
 Meğtul: Ölü.
 Meğtule: Öldürülmüş kadın.
 Me'bud: Allah, ibadet olunan.
 Me'bus-i Cilov{ore: Pilav yiyen temsilci, milletvekili.
 Me'delet: Adalet, insaf.
 Me'dum: Yok olan, mevcut olmayan.
 Me'mul: Arzu edilen, ümit edilen.
 Me'nus: Alışmış, ünsiyet bulmuş, öğrenmiş.
 Me'va: Mesken, ev, yurt.
 Me'zur: Özürlü.
 Mear: Kendini öven, yalancı.
 Meccani: Bedava, parasız.
 Mecmer: Mangal, göz değmemesi için içinde ateş yakılan özel kap.
 Mecmum: Zehirlenmiş.
 Mecnunferib: Mecnun aldatan.
 Mecus: Zerdüşti, ateşperest, zerdüştinin kâhini.
 Mecye: Zerdüşti; Zerdüştinin adamı, muğ.
 Meczub: Cezb olunmuş, deli, divane.
 Médad: Kurşun kalem.
 Medar: Merkez, istinat noktası, temel, esas.
 Medhuş: Mest olmuş.
 Mehbub: Sevgili, tutsak, dost.
 Mehcebin: Alın ay gibi parlak, güzel.
 Mehcur: Uzaklaşmış, kenarda kalmış.
 Mehen: Gam, keder.
 Mehfil: Toplantı yeri; meclis, dernek.
 Mehliğa: Mehlika, ay görünüşlü, ay yüzü.
 Mehlüc: Temizlenmiş, atılmış.
 Mehmil: Kecabe, taht-ı revan.
 Mehpare: Ay parçası, güzel.
 Méhr-i dire{şan: Parlak güneş.
 Méhr: Güneş, sevgi, muhabbet.
 Méhrab: Caminin kible tarafında olan ve imamın namaz kıldırırken durduğu kısım.
 Méhri: Münir, parlak, güneş.
 Méhter-i pir: İhtiyar at bakıcısı.
 Mehveş: Ay gibi, aya benzer.
 Mehzer: Ölü evi, toplantı, meclis; protokol.
 Mekes: Sinek.
 Mokr: Hile, aldatma; hüzn, keder.
 Melahet: Güzellik, tuzluluk.

- Melaik: Melekler.
 Melamet: Kinama, azarlama.
 Melek-i adel ü millet nevaz: Milletini seven ve adil olan.
 Melekmenzer: Halk şiiirinde, folklorlarda güzelin suretlerinden, teşbihlerinden birisi.
 Melfufe: Bir şeye bürünmüş.
 Mellain: Melunlar.
 Meremmet: Tamir, onarım.
 Mellak: Mülk sahibi.
 Melun: Lanete gelmiş, lanete düçar olmuş.
 Memat: Ölüm.
 Memnu': Yasaklanmış.
 Men-i bikes: Kimsesiz.
 Men-i efkâr: Düşüncelyi yasaklamak.
 Men-i mehcür: Hicran çeken ben.
 Mende: Boğca bağılı.
 Mennan: Merhametli, sehavetli.
 Mensur: Galebe çalmış, başarmış.
 Menzur: Maksat.
 Mergîzar: Çemen.
 Mergüb: Rağbet edilen, istenilen.
 Merd: Kişi, yiğit, kahraman, eli açık, sehavetli.
 Merdom: Halk.
 Mere erler: Ey kişiler.
 Merfeller: Cemiyetler, dernekler.
 Merfzâr: Çemenlik, çayır, otlak.
 Merg: Ölüm.
 Merhem: Melhem, ilaç, çâre.
 Meriz: Hasta, rahatsız.
 Merk: Ölüm, ecel.
 Merkimiş: Bir çeşit zehir.
 Mermuz: Remzi, şüpheli.
 Meshef: Mushaf, Kur'an-ı Kerim.
 Meshefi: Hüsn kitabı, güzellik kitabı, (Yârın yüzünü Kur'an'ın sahifesine benzetmek).
 Mesih: Sürtülmüş; yağlanmış.
 Mesmum: Zehirlenmiş.
 Mesned: Tayanak, tutanak, taht, mensep.
 Mestilâgegel: Akılsız sarhoş.
 Mestur: Örtülü, kapalı, yazılı, yazılmış, bakire.
 Mesçere: Alay etme, alaya alma.
 Meşame: Koku alma organı, burun.
 Meşreb: Haysiyet, huy, heves, meyil.
 Meşriğ: Şark, doğu.
 Meşşate-yi nâşi: Acemi bezemeci.
 Meşşate: Bezeme yapan, gelini bezeyen kadın.
 Metfun: Defnolunmak, gömülmek.
 Mether: Pakize, temiz.
 Metle': Gazelin ilk beyiti; güneşin veya başka bir yıldızın doğması.
 Metle-i şümus: Güneşin veya başka bir yıldızın doğması.
 Metlub: Talep olunan, istenilen.
 Metreh étm- : Atılan yer; tartışılan mesele.
 Meva-i gaumi: Bir neslin yurdu, meskeni.
 Meveddet: Sevmek, sevgi, muhabbet, dostluk.
 Meçrube: Harabelik, ören yeri.
 Meyal: Adaletsizlik, kırgınlık.
 Méyl-i dil: Yürek isteği.
 Mezağ: Zevk, lezzet.
 Mezheke: Komedi, gülünç oyun, gülünç söz veya hareket.
 Meçaric: Çıkış yeri.
 Meçmur: Mahmur, humar, süzgün bakan göz.
 Meçmur: Mahmur, mest, sarhoş; süzgün bakan göz.
 Miad: Dönme, dönüş yeri.
 Midad: Kurşun kalem.
 Miftah: Anahtar, açar, açacak.
 Mihen: Vatan.
 Minval: Çeşit, suret, yol.
 Mir'at: Ayna.
 Misl-i berg-i {ezan: Sararmış yaprak gibi.
 Misl-i perdé-yi zerrin: Altın işlemeli perde gibi.
 Miyan: Bel, orta, ara.
 Mizan: Ölçü, terazi.
 Miznişin: Masada oturanlar, müdürler.
 Mizrab: Mızrap.
 Menbe-yi élm ü fesahat: Güzel konuşmak ilminin kaynağı.
 Mõ'min: Rihdar.
 Mõ'tegid: İnanan, itikat eden; itikadı olan; dindar.
 Mõ'temed: İtimad edilen.
 Mõ'temen: İtibarlı insan.
 Mõ'tad: Mutad, adet etme, alışkanlık hâline getirme.
 Mõvc: Dalga.
 Mõvkeb: Refakatçi, eşlik eden..
 Mõvla: Mevla, sahib, cenap, ağa, hami, koruyucu.
 Mõvt: Ölüm.
 Muğ-béce: Atesperest uşağı, meyhanede sakilik yapan oğlan, güzel genç.
 Mu: Tüy, kıl.
 Muğ: Atesperest, Zerdüşti ayine inanıp katılan, şarap sunan.
 Munis: Sıcak kanlı, herkesle samimiyet kurabilen insan.
 Mur ü mar: Haşerat.
 Mur: Karınca.
 Muş: Sıçan.
 Muzi: Eziyet eden, rahatsız eden, hilekâr.

Mügerer: Karar verilmiş, kararlaştırılmış.
 Mügevves: Kemana benzer, kavisli.
 Mügeyyed: İlgili, bağlı.
 Mügim: Mukim, oturan, sakin, daimi, mesken tutan.
 Mügtedir: Kudretli, iktidarı olan.
 Mübhem: Örtülü, kapalı, açık olmayan.
 Mübtela: Âşık, vurgun, tutulmuş.
 Mücahid: Cihat eden, din uğrunda savaşan, hürriyet yolunda savaşan.
 Mücazat: Ceza.
 Mücellal: Celalli.
 Mücesseme: Heykel.
 Müdgem: Birbiri içerisine sokulmuş, gizletilmiş.
 Müdam: Daima, her zaman, devamlı; klâsik şiirde içki, şarap.
 Müddet-i kütah: Kısa süre.
 Müdellel: Delil ile ispat eden.
 Müderris: Medrese hocası, profesör, din âlimi.
 Müemmem: Başında sarığı olan, sarıklı.
 Müenber: Amberlenmiş, koku sürülmüş.
 Müessis: Tesis eden, temel atan, meydana getiren.
 Müetter: Kokulu, ıtırılı.
 Mühegğeg: Muhakkak, doğru.
 Mühegger: Tahkir edilmiş.
 Müheggig: Tahkik eden, tetkikatçı.
 Mühen: Şadlık, tebrik.
 Müjdé-yi didâr-ı véy: Onun görüşünün tebrik edilmesi.
 Müje: Kiprik.
 Müjgân: Kiprikler.
 Mükâd: Hile, yalan.
 Mükedder: Kederlenmiş.
 Mükellel: Kıymetli taşlarla işlenmiş, başarıyla neticelenmiş.
 Mükerrrem: Muhterem, hürmetli; eli açık.
 Mükerrer: Tekrar olunmuş.
 Mülk-i bişumar: Sayısız mülk.
 Mümtaz: Seçilmiş, üstün, imtiyazlı.
 Müncerr: Bir tarafa çekilen, sürüklenen, sürünen, sonuçlanan.
 Münevver: Nurlandırılmış, nurlu, ışıklı, parlak.
 Münfeil: Utangaç.
 Münkesif: Gün tutulması.
 Münteha: Son, nihayet.
 Mürg-i dil: Gönül kuşu.
 Mürg: Kuş.
 Mürgzâr: Çemenlik, güllük, çiçeklik.
 Mürde: Ölü, ölmüş.
 Mürdeşü: Ölü yıkayan.
 Mürtekib: Kötü işler yapan, suçlu.
 Müsafir: Misafir, konuk.

Müsaheb: Sohbet eden.
 Müsaid: Elverişli, uygun.
 Müsebbib: Sebep olan.
 Müseffa: Saflaştırılmış, kullanılır hâle getirilmiş.
 Müsellah: Silahlı.
 Müsellet: Ele geçirilmiş, hakimiyeti altına alınmış.
 Müsel: Silsile şeklinde olan, zincir gibi birbirine bağlı olan.
 Müsenrif: Yazar.
 Müse{{er}: Zabtedilmiş, silah zoru ile ele geçirilmiş.
 Müsteğni: Varlıklı, ihtiyacı olmayan.
 Müstehegg: Layık olan, muhtaç olan.
 Müstehekem: Sağlamlaştırılmış, tahkim edilmiş.
 Müstemend: Çâresiz, zavallı, dertli, muhtaç.
 Müstesil: Bitişik, yapışık; aralıksız, daimi.
 Müstövci: Layık, layık olan.
 Müstövfi: Kâfi, hazinedar, Selçuklular döneminde vali muavini.
 Müşebbek: Parmakları birbirine geçirmek, bir şeyi karıştırmak.
 Müşek: Rakét.
 Müşir: Haber veren, bildiren.
 Müşkül: Çetin, zor.
 Müşribâne nigâh: Sarhoşça bakış.
 Müştâg: Arzulanan, can atan, hasret çeken.
 Müştegg: Yapma; Dilb. başka bir kelimeden türetilmiş.
 Müsteil: Alevlenmiş.
 Müteessif: Teessüf etmek.
 Mütelleğ: Boş, serbest.
 Müteneffir: Nefret edilen, iğrenilen.
 Mütterra: Taptaze.
 Mütevecceh: Dikkat eden, belirli yöne giden; müracaat eden.
 Mütrüb: Çalgıcı, sazende, hanende; eskiden kız kıyafetiyle düğünlerde oynayan oğlan.
 Mütteki: İstinat etmek, dayanmak; Allah'tan korkan dindar.
 Müvalat: Dostluk.
 Müverrik: Tarih yazan yazar, tarihçi, salname yazar.
 Müzevvir: Yalancı, sahtekâr, sahte evrak tanzim eden.
 Müzter: Mecbur, nâçar, çâresiz, sıkıntılı.
 Mü{emmer: Mayalanmış, ekşiyib kabarmış (hamur).
 Mü{ennet: Nâmert, itibarsız; burnunda konuşan.

N

Nağis: Kusurlu, noksan.
 Nağus: Nakus, kilise çanı.
 Nab: Temiz, saf, halis.
 Nâehl: Yaramaz, layık olmayan, liyakatsız, terbiyesiz.
 Naf-i ahu-yi {üten: Çin ceylanının göbeği.
 Naim: Yatan, uykuda.
 Naizus: Ezberden (Rusça).
 Nâle: Feryat, inilti.
 Nâşad: Kederli, mutsuz.
 Nam-i nik: Güzel ad.
 Nam: Ad.
 Nâmegdur: İmkânsız.
 Name: Mektup.
 Nâmesud: Bedbaht, mesut olmayan.
 Nan ü nemek: Tuz ekmek.
 Nan: Ekmek, çörek.
 Nar-i Azer: Azer ateşi (Azer, İbrahim peygamberin babasının adıdır.).
 Nara: Od, ateş.
 Naséh: Nasihat veren.
 Naséha: Öğüt veren.
 Nasi { : Lağveden, bir hükmü tesirsiz eden, bir yazının suretini çıkararak.
 Naveki: Gamze, sevgilinin nazından âşığın kalbine batan ok.
 Nâ {elef: Ata dedesine, ecdadına benzemeyen; hayırsız (evlat).
 Neğar: Düşmanlık.
 Neğib: Tunel, yer altı yolu.
 Neğşe: Harita.
 Ne {t: Cenaze.
 Nebati yağ: Bitkisel yağ.
 Necaset: Pislilik.
 Nedamet: Pişmanlık.
 Nedim-i {as: Çok sevilen hemsohbet, baş nedim.
 Neem: Evet, beli.
 Nef : Menfaat, fayda, kazanç.
 Nêft-i bu {ari: Soba petrolü.
 Nef {e: Nefha, üfürme, şişirme, nesim.
 Nehan: Gizli.
 Nehs: Uğursuz.
 Nehzet: Hareket, uyanış, yola çıkma.
 Neim: Nimet, mal, hoş yaşayan.
 Nejad (nijad): Nesil.
 Nekhet: Ağzı kokusu, koku, her şeyin kendine mahsus kokusu, hoş koku.
 Nemedpuş: Keçeden yapılmış elbise giyen.
 Nemek: Tuz.
 Neng: Âr, ayıp, utanma, kabahat.
 Ner: Erkek, yiğit, cesur, kahraman.
 Neri: Yumuşak, zarif.
 Nesimi: Ruhı okşayan serin rüzgâr.
 Nesrin: Beyaz renkli çiçek, Nesteren çiçeği.
 Nesteren: Beyaz renkli bir çeşit çiçek..

kuşburnu.
 Néşat: Sevinç, şadlık.
 Neval: Bahşış, ihsan, pay, hisse.
 Nevar: Plak, kaset.
 Nevvade: Torun.
 Neyyir: Nurlu, parlak, ışıklı, güneş, ay.
 Nezerbaz: Fikir anlayan, kaş göz atan, suretperest.
 Nezm-i növin: Yeni düzen, yeni şiir.
 Ne {cir: Yabani keçî, av, av hayvanı.
 Ne {l-ğed: Hurma ağacı gibi uzun boylu.
 Ne {l: Hurma ağacı.
 Nifaz: Tesir etme, nüfuz etme. hareket, iş.
 Nigâh: Bakış.
 Nigâristan: Resim gibi bazı sanat eserlerinin toplandığı yer, puthane, güzeller yeri, müze.
 Nihal: Genç ağaç, fidan.
 Nihan: Gizli, saklanmış.
 Nijad: Nesil, neseb, soy.
 Nijadperest: İrkçi.
 Nik ü bed: İyi kötü, yahşı pis.
 Nikû {ah: Hayırhah, iyilik seven.
 Nilüfer: Gül adı, su çiçeği.
 Nimcan: Yarım can.
 Nimest: Oturma, çökme.
 Niran: Cehennem.
 Nir {i dünbe: Koyun kuyruğunun fiyatı.
 Nir {i: Narh, fiyat.
 Nisar: Saçma, sepme, dağıtma, düyünde bahşış verilen para, kurban.
 Nisf-i şeb: Gece yarısı.
 Nisf: Yarım, yarı.
 Nizamî terbiyesi: Askerî eğitim.
 Ni {end: Gülümseme, tebessüm.
 Nok-i müjgân: Kıprığın ucu.
 Nov'erus: Taze gelin.
 Novayin: Yeni âdet, yeni din, süslenmiş güzel, güzel.
 Novin: Yeni şey, taze şey.
 Novzad: Yeni doğmuş, yeni yetme.
 Növhe dé- : Ağıt söylemek; nâle.
 Növhe {an: Ağıtçı, ağıt söyleyen.
 Nurlu e {ter: Nurlu, parlak yıldızlar.
 Nüktesenc: Hazırcevap.
 Nüs {e: Nüsha, suret.

O

Obaş-obaş: Alçak insanlar.
 Ofsaf: Tasvir, vasfın çoğulu.
 Oksijen: Oksijen.
 Orus: Ayakkabı çeşidi.
 Osaf-ovsaf: Vasıflar; sıfat; keyfiyet.
 Otrul: Otomobil.
 Ovham (vehm): Şüphe etmek, şüphe altında olmak.
 Ovn: Yardım, yardımcı.
 Ovrad (vird): Virdler, ezberler.

Ö

Övc: Bir şeyin en yüksek noktası, sesin en yüksek perdeye çıkarılması.
 Övliya-yi meşrute: Meşrutiyet hareketinin liderleri.
 Övrad: Ezberlemek, dua.

P

Pabeste: Ayağı bağlı, esir, tutsak, ilgili.
 Pabus: Ayağı öpme.
 Padaş: Mükâfat.
 Pâk damen: Temiz, iffetli, namuslu.
 Pakidamen: Namuslu, günahsız, temiz (insan).
 Palas-i feğir: Fakir palazı, fakir kilimi.
 Palas: Palaz, kilim.
 Pasiban: Bekçi, nöbetçi, koruyucu, polis.
 Pasühte: Çolak; âşık, seven adam; ayağı kurumuş (beddua).
 Paydar: Daimi, sürekli, uzun zaman.
 Pâye: Mertebe, rütbe, paye, ünvan, merdiven, ayak, temel, esas.
 Payız: Sonbahar mevsimi.
 Paymal: Ayak altında kalan, mahvolan.
 Peder: Baba.
 Pedidar: Açık, ayani.
 Pehlu: Böyür, yan (taraf).
 Pelov: Fırın hizmetçisi.
 Penabed: Kaçarlar döneminin para miktarı (on şahı).
 Pencakêş: Güneş, seher vakti güneşin çıkmasına işarettir.
 Pend: Öğüt, nasihat.
 Per ganad: Kuş tüyü.
 Perçem: Bayrak, bayrak ve mızrakların uçlarında bulunan kotaz, yele.
 Perçemi: Adalet bayrağı.
 Perestar: Hizmetçi, kul, alışkanlık edinen.
 Perestarlîg: Kulluk etmek.
 Pergâr: Pergel, cemiyet, kâinat, dünya.
 Periru: Periye benzer, peri yüzlü.

Peritelet: Periye benzer, peri yüzlü.
 Periveş: Periye benzer, peri yüzlü.
 Perşikeste: kanadı kırılmış.
 Pertöv-i rü{sar: Yüz ışığı.
 Pertöv: Işık, nur, şua, parlaklık.
 Perva: Korku, rağbet.
 Pervane: Kelebek.
 Pervin: Yedi kardeş yıldızı.
 Pesend: Beğenme, övme, tarif etme.
 Peser: Oğul, oğlan.
 Pêsm: Yün.
 Peşşe: Sivrisinek.
 Péy: İz, arka, keman kirişi.
 Péykân: Okun sivri demir ucu.
 Péymane: Kadeh, şarap piyalesi.
 Péyveste: Hemişe, birleştirilmiş.
 Pe{ş: Yaymak, sepmek.
 Piçütâb: Burma burma.
 Pir: İhtiyar, koca.
 Pirahen: Gömlek.
 Piraye: Ziyet, süs.
 Pişe: İş, sanat, âdet.
 Pişnehad: takdim etmek, teklif etmek.
 Pişvaz: Gelen bir kimseyi karşılama, önüne çıkma.
 Piyale-yi simin: Gümüş piyaleler.
 Ponza: (panzdeh): On beş.
 Post{ana: Postahane.
 Poştiban (püştüban): Yardımcı.
 Poz vérmek: Fors etmek.
 Puside: Çürümüş.
 Pünhan: Gizli.
 Pürgem: Gamlı, dertli, tutgun.
 Pür-semer: Semereli, verimli.
 Pürderd: Gamlı, dertli, tutkun.
 Püriztirab: Sıkıntı ile dolu, azap ile dolu.
 Pürşer: Şerli, şer ile dolu, fitneci.
 Pürtab: Burma burma, halka halka yapılmış saç, dalgalı saç; çok parlak, son derece ışıklı (güneş, yıldız), son derece keskin (bıçak, kılıç).
 Pür{un: Kanlı, kanla dolu.
 Püser: Oğul, oğlan.

R

Rah-i ahen: Demir yolu.
 Rah: Yol, meslek, hava, türkü, şarap, sevinç, keyif.
 Ravi: Rivayet eden, hikâye söyleyen, hikâye eden.
 Rayigân: Bedava.
 Râz ü niyaz: Yürek açmak, sırrını anlatmak; yalvarmak.
 Raz-i nihan: Gizli sır.
 Raz: Sır, gizli şey.
 Reğb: Yaş, ıslak, sulu; yerli yersiz.
 Re'd: Gök gürültüsü.
 Re'se: Titreme, titreyiş.
 Rebbil-âlemin: Âlemlerin Rabbi, Allah, dünyanın sahibi.
 Recm: Aksi hareket, söyüş, taşlama.
 Reddübedel: Mübadele; hasmın darbesini savıp sırayı almak.
 Reha: Kurtuluş, kurtulma.
 Rehlet: Rahmete gitmek, ölmek, yolcu olmak.
 Rehm: Rahim, ana rahmi.
 Rehnüma: Yol gösteren, klavuz.
 Rehzen: Yol kesen, eşkiya, soyguncu.
 Re'ne: Sökük, yırtık, zarar ziyan.
 Re's: Koşum eşyası, yolculuk gereçleri; at, Şehnâme'nin kahramanlarından Rüstem'in atının adı.
 Re{şan: Rahşan, parlak, parlayan, cilalı, ışıklı.
 Re{t-i herir: İpek elbise.
 Re{t-i {ab: Yatak, yorgan döşek.
 Remeğ: Güç, enerji.
 Reme: Sürü.
 Remmal: Falcı.
 Renc: Zahmet, eziyet, rahatsızlık.
 Renciden: Kırılmak, küsmek, meysus olmak.
 Rencur: Hasta, rahatsız, kırgın, incinmiş.
 Resa: Ulaşan, yetişen, yeteri kadar uzun.
 Resed: Rasat, gözleme, gök cisimlerini izleme, tılsım.
 Reşhe: Damla, terleme, sızıntı.
 Retb ü yabis: "Yaş ve kuru" mevcut olan her şey.
 Retl-i giran: Ağır kâse, büyük peymane.
 Rez: Üzüm sarmaşığı.
 Riba: Faiz.
 Riba{or: Faizci.
 Rical: Kişiler, erler.
 Ricale: Mektup, kitapçık, mecmua.
 Ricet: Ricat, geriye dönme, dönüş.
 Rida: Dervişlerin omuzlarına attıkları yün kumaş.
 Rikâb: Üzengi.

Risk-i {eternâk: Tehlikeli, riskli.
 Rişte: İplik, ip, tel, erişte.
 Riyayât: İkiyüzlü, riyâkâr.
 Riyaz: Bahçeler.
 Rizg: Rızık, yiyecek ve içecek.
 Röyet: Ruyet, görmek.
 Ru: Yüz, çehre, satır, abır hayâ.
 Rud: Çay, akar su, telli musiki aleti.
 Rukşe: Boya maddesi, renk, ben.
 Rusiyah: Yüzü kara, günahkâr, kusurlu, yoksul.
 Ruspi: Ahlâksız kadın.
 Ruy-i siyah: Kara yüzlü.
 Ruy-i zemin: Yer yüzü.
 Ruy: Yüz, çehre, tunçtan yapılmış (şey).
 Rûz-i elest: İlk yaratılış günü.
 Rûz: Gün, gündüz.
 Ru{ (ro {}): Yüz.
 Ru{sâr: Yüz çehre.
 Rûb'-i meskûn: Eski coğrafya alimlerine göre dünyanın insan yaşayan dörtte bir bölümü.
 Rûb': Dörtte bir.
 Rûbb: Meyve suyu.
 Rûmuz: Remzler, işaret.
 Rûnk: Bir şeyin en sağlam tarafı, sütun, bir toplumun en itibarlı insanı.
 Rû{ (r): Yüz, çehre, surat.
 Rû{sar: Yüz, çehre, surat.
 Rû{set: Ruhsat, izin.

S

Saği: Saki, su veren, su dağıtan ve satan, içki meclislerinde şarap dağıtan.
 Sadir: Sadır, çıkan, zahir olan, baş gösteren, meydana gelen.
 Sağer: Şarap piyalesi, kadeh.
 Sahib-i mehamet: Kahraman.
 Sal: Yıl.
 Salat: Namaz, dua, defin günü cenaze evinde okunan münacaat.
 Salik: Bir yol ile giden, bir tarikata mensup olan.
 Sal{ürde: Az yaşlı.
 Saméye: İştme duygusu.
 Sane: Yapan, sanatkâr, usta, mec. Allah.
 Sanmağ: Düşünmek.
 Sarf: Tavan.
 Sedmeler: Darbeler.
 Sarig: Hırsız.
 Sâye: Gölge, himaye, vasıta.
 Seğf: Tavan, gök, sema.
 Sebbağ: Boyacı.
 Sebil: Su dağıtma, çeşme.
 Sebk: Bir metalı eritip kalıba dökmek,

edebiyatta üslûp.
 Sebu: Saksı, bardak, küze.
 Sebuḥ: Seher vakti içilen şarap.
 Sec': Seci, kafiyeli nesir.
 Secaf: Nakış, haşiye, elbiseye yapılan bezek.
 Seddane: Yüz taneli (tesbih).
 Sedpare: Yüz parça, yüz parçaya bölünmüş.
 Sefine: Gemi.
 Seh-i düz: Mütenasip.
 Sehab: Bulut.
 Sehba: Bade, şarap.
 Sehibâle: Uzun boylu.
 Sehl: Kolay, tahammül edilir, hafif.
 Sehm: Ok, hisse, pay, korku, dehşet.
 Sehn: Hayat; orta, aralık, meydan; büyük kasa; sahne.
 Sekte: Felç.
 Selah: İyilik, huzur, sulh ve asayiş.
 Selb: Elden almak, kapma, lağvetmek.
 Seltie: Söyleyen kadın.
 Sel{: Soyma, yüzme, derisini yüzme.
 Semede: Çarpma, dokunma, bela.
 Semender: Ateşte yaşayan efsanevî hayvan, su kertenkelesi.
 Semenlîga: Yasemen gülüne benzer yüz.
 Semensa: Yasemen gibi kokulu ve güzel.
 Semt-i penah: Sığılacak yer.
 Senaet: Sanat, iş, ustalık, hüner, yetenek.
 Senayé-i müstezrefe: Güzel sanatlar.
 Sencide: Tartılmış, çekilmiş, vezinli, ölçülü, iyi düşünülmüş, tam yerinde söylenen (söz).
 Senderus: Bazı iğne yapraklı ağaçların sıvısından hazırlanan ve kemanın kirişlerine sürmede kullanılan sarı renkli bir madde.
 Sengek{ana: Taş fırında pişirilen ekmeğin satıldığı yer.
 Sengin: Ağır.
 Sepend: Sapant, taş atan.
 Ser be ser: Baştan başa, tamamen.
 Ser: Baş, tepe, başkan, reis.
 Serane: Başlık.
 Serbadiyé-yi eşğ: Aşk mabedi.
 Serbülend (serbolend): Baş dik, alnı açık.
 Serd: Sine, göğüs, merkez.
 Serdâr-i ecel: En büyük başkan.
 Serf: Tavan.
 Serheng: Askerî rütbe, ordu komutanı.
 Serir: Cırıltı, gıcırta.
 Serkâr: Lider, baş komutan, (İran'da subayların hepsine bu sözle hitap edilir).
 Serkêş: Asi, baş kaldıran, söz dinlemeyen.
 Serkişte: Hayran, şaşmış, kendini kaybetmiş.

Sernevişt: Alın yazısı, talih, mukadderat.
 Sernize: Süngü.
 Serraf-i dâna: Çok anlayışlı.
 Serser: Çok sert ve hızlı rüzgâr.
 Serşar: Dopdolu, ağzına kadar dolu.
 Serşir: Kaymak.
 Sertip: General.
 Serüftade: Baş eğilmiş.
 Serv: Her zaman yeşil olan ve dopdoğru yükselen bir çeşit ağaç.
 Serva{:t: ağır.
 Sétar: Üç telli tar.
 Settar: Ayıpları örten, günahları gizleyen; Allah.
 Setvan: Eski zamanda bir askeri rütbe.
 Séygel: Tesviye, cila.
 Séyd: Av.
 Séyf: Kılıç.
 Séyl-i hevades: Hadiseler seli.
 Séyl-i sirişk: Göz yaşının seli.
 Seyyad: Avcı.
 Sezaver: Layık.
 Se{:t: Sert, katı; çetin, müşkül; metanetli.
 Siccin: Cehennem, esir, mahkum.
 Sicill: Kimlik, pasaport.
 Sile: Kavuşma, ilgi, bağ, rabıta, hediye, mükâfat.
 Sili: Sille.
 Silsile: Boyunbağı, zincir.
 Sima': Musiki dinleme; sufilerin, dervişlerin neyle söyledikleri türkü.
 Simin: Gümüş gibi.
 Sin: Arap alfabesinde bir harf, "bismillah" sözünün kısaltması.
 Sinn (sêni): Yaş.
 Sipah: Asker, ordu.
 Sipahi: Asker, savaşçı.
 Sipehdâr: Ordu komutanı.
 Sipehr: Gök, âsman, sema, feza.
 Siper: Kalkan, duldalık, savaşta korunmak için yapılan sığınak.
 Sir: Doymak.
 Sirab: Doyasıya su içmek.
 Sirat: Yol; öbür dünyada cehennemin üzerine kurulacak köprü, sırat köprüsü.
 Sirişk-i lalegûn: Lale gibi kırmızı, kan renkli göz yaşı.
 Sirişk: Göz yaşı, damla, zerre.
 Sirişkbar: Göz yaşı dökken, ağlayan.
 Sitaré-yi be{:tim: Bahtımın yıldızı.
 Sitare: Yıldız.
 Sitem: Zulüm, kınama, eziyet, cefa.
 Sitemkâr: Zulmeden, inciten.
 Sitr: Örtü, perde; utanma, tevazü.
 Siyah, gara: Kötü, hoş gitmeyen.
 Siyahkemer: Güney Azerbaycan'da Tal{al

vilayetinde bir kentin adı.
 Siyahpuş: Karalar giyen.
 Siyasetmedar: Siyasetçi.
 Siye: Ağırlık birimi, Takriben iki kilo.
 Sor {reng: Kırmızı renkli.
 Sövdeler: Tacir, tüccar.
 Sövlet: Şiddet, çok keskin, kızgın.
 Sövm: Sevm, oruç.
 Sövt: Ses.
 Sitaré-yi be {tim: Bahtımın yıldızı.
 Subat: Sözünde sadık olan.
 Sud: Fayda.
 Sudmend: Faydalanmış.
 Suğra: Küçük.
 Suri: Kırmızı renkli gül, mutluluk.
 Suz-i dil: Yürek yangısı.
 Suzan: Yanan.
 Súziden: Yanmak.
 Sübat: Sabr.
 Sücüd: Secde etme.
 Süd günü: Cuma günü, haftanın beşinci günü.
 Sün': İş yapma, icat etme, eser.
 Süpa: Sıpa, eşek yavrusu.
 Süsrür: Rahat yol gitmek.
 Sürur: Sevinç, şadlık, mutluluk.
 Sü {en: Söz, nutuk.
 Sü {ençin: Söz uyduran, haberci.

Ş

Şab: Genç.
 Şadiman: Şad, arzusuna ulaşmış insan.
 Şadkâm: Şad, arzusuna ulaşmış adam.
 Şah-i re'iyetnevaz: Halkını iyi idare eden hükümdar.
 Şahid-i mehfel: Meclisin şahidi.
 Şahiz: Sufilerin kullandıkları bir terimdir. Aşk anlamındadır.
 Şahmar: Zehirli yılan.
 Şahrah: Esas yol.
 Şam: Akşam yemeği.
 Şam ü seba: Sabah akşam.
 Şane: Tarak.
 Şatır: Çevik, hizmete hazır olan, büyük insanların önünden gidip yol açan.
 Şayan: Layık, münasip, yaraşan.
 Şayiste: Beğenilmiş, layık.
 Şegaig: Çetinlikler, çiçek adı.
 Şegi: Bedbaht; habis; yaramaz; yankesici, şaki.
 Şe {ee: Parlaklık, parlama, debdebe.
 Şeb-i hicran: Ayrılık gecesi.
 Şeb: Gece.
 Şebab: Gençlik.
 Şebahet: Benzerlik.

Şebefruz: Ay, yıldız.
 Şebéh-i şeve: Kâbus, karanlık.
 Şebih: Muharrem ayının 10. günü (Aşüre Günü), Şii müslümanların Kerbelâ Olayı'nı temsilen yaptıkları merasim.
 Şebihgerdanlıg: Şebih merasimini idare eden kimsenin işi.
 Şebistan: Dervişlerin ibadet ettiği ve barındığı hücre.
 Şebpere: Kış geceleri yiyilen çerez.
 Şeb {un: Gece baskını.
 Şeddad: Efsanelere göre eskiden yemen ülkesinde yaşamış çok zalim bir hükümdar; zalim, sert.
 Şehamet: Kahramanlık.
 Şehd: Arı balı, şire.
 Şehper: Kuş kanadının en uzun tüyü.
 Şehr: Ay, kamerî ay, ülke, memleket, şehir.
 Şehribani: Polis idaresi.
 Şekerfuruş: Şeker satan.
 Şekib: Tahammüllü, sabırlı.
 Şelayin: Sıkıntı veren.
 Şem'-i niyaz: Arzu, istek geceleri.
 Şemadet: Birisinin başına gelen bela ve musibetten başkasının sevinip kâm alması.
 Şemayil: Şekil, suret, tabiatlar, huylar.
 Şemim: Güzel kokulu.
 Şemime-yi mişk: Misk kokusu.
 Şems-i dire {şan: Parlak güneş.
 Şems-i mehafil: Meclislerin güneşi.
 Şems-i münevver: Nurlu, parlak güneş.
 Şems: Güneş.
 Şemşir-i düdeme: İki ağızlı kılıç.
 Şemşir: Kılıç.
 Şeng: Güzel edalı, güzel.
 Şerar: Kıvılcım; kor; musibet, felâket (mec.).
 Şeravet: Bedbahtlık; gaddarlık; zalimlik; soygunculuk.
 Şermende olmak: Utanmak.
 Şermsar: Utangaç, utanmış.
 Şestli: Boylu postlu.
 Şetrenc: Satranç.
 Şikence: İncitmek, azap vermek, işkence.
 Şikve: Şikâyet, korku.
 Şimşad: Şimşad ağacı, güzel boy, kıymetli ağaç.
 Şip: Şamar.
 Şirni {or: tatlı yiyen.
 Şitab: Acele etme.
 Şitaban: Acele eden.
 Şive: Tarz, üslup; naz, işve, eda; lehçe, telaffuz.
 Şorağlıg: çorak toprak.
 Şöhre: Şöhret.

Şövg-i didar ile: Görüşmek arzusu ile.
 Şövg: Şevk, arzu, istek.
 Şövher: Er.
 Şuride: Perişan.
 Şuy: Er, eş.
 Şükran: Teşekkür.
 Şu{-i sengdil: Taş yürekli güzel.
 Şumus: Güneşler.
 Şürevî: Birlik, Sovyet, Sovyetler Birliği anlamında da kullanılıyor.
 Şürezar: Çoraklık, çorak.
 Şütur: Deve.

T

Tag-i feramuş: Unutulmuş ev, hatırdan çıkan otağ.
 Tab: Kuvvet, güç, zahmet, eziyet, yanma, parlak.
 Tâban: Parlak, parlayan, ışıltı.
 Tabdar: Parlak, kıvrım, ışıklı, burma burma.
 Tabekây: Ne zamana kadar.
 Tabin: Er (asker).
 Tamaşanamenévis: Dramaturg.
 Tar-i gisu-yi siyah: Siyah saç teli.
 Tar-i ser-i zülf: Saç teli, zülfünden bir tel.
 Tar: Karanlık.
 Tarik: Yol.
 Tayir: Uçan.
 Taydaş: Eşdaş, akran.
 Taziyane: kamçı.
 Teğafül: Gaflette olmak.
 Teğeyyüd: Bağlanma, ilgilenme; benzetme; sahte.
 Teğsim: Taksim, bölme, hisseler ayırma, çalgıcıların yalnız birisi tarafından icra olunan musiki parçası.
 Teğva: Takva, dinî yasaklardan kaçınma.
 Te'am: Yemek.
 Te'b-i vesl: Kavuşma, kendi sevgisine ulaşma arzusu, visal.
 Te'bid: İfade etme, anlatma, yazma.
 Te'dib: Edep, örtme.
 Te'lib: Terbiyelendirmek.
 Te'm-i zindelik: Yaşayışının tadı.
 Te'minat: İtimat etme, gizli polis.
 Te'n: Kınama, töhmet etme, sövme.
 Te'ne: Sövmek, kınamak, başsa kakıncı etmek, vurmak (süngü veya bıçak ile).
 Te'viz: Bedel verme, karşılık olarak bir şey verme.
 Teb'id: Uzaklaştırma, uzağa sürgün etme.
 Tebahi: Mahvolma, zayı olma, yok olma.
 Tebi: Büyük nağara, büyük davul.
 Tebil: Nağara, koltuk davulu, elle çalınan davul.

Tebli-i errehil: Göç davulu.
 Tebl-i kûs: Kervan yolu çıkınca çalınan koltuk davulu.
 Tecdid: Tazelemek, bir işi yeniden yapmak.
 Teceddüd: Yenilenme, tazelenme.
 Tecellalanmasın: Cilvelenmesin, tezahür etmesin.
 Tecerrüd: Mücerred edilmiş, izale edilmiş, her şeyden çekinen.
 Tecrid: Soyundurma, yalnız bırakma, ayırma.
 Tecziyye: Tetkikat.
 Tedvin: Dağınık şiirleri divan hâline getirme; yürürlükteki kanunları düzene koyma; dergi hâline getirme.
 Teellüg: Ait olma, has olma, mahsus olma, aitlik.
 Teemmül: Fikir etme.
 Tefettün: Meftun olmak, vurulmak.
 Téfl-i debistan: İlk okulda okuyan çocuk.
 Teğafil: Kendini gafil göstermek, kendini bilmemezliğe vermek, hatırdan çıkarma, gafflet.
 Teğziye: Beslenme, gıdalanma.
 Tehdid: Te'yin etme.
 Tehemmül: Tahammül, dayanıklılık, dözümlü.
 Tehemten: İri cüsseli, yiğitlikte eşi benzeri olmayan.
 Teheyyüc: Heyecanlanma, el yağa düşme.
 Tehi: Uyumta, uyutulma.
 Tehidest: Eli boş, fakir, yoksul.
 Tehrik: Hareket etme.
 Tehsil-i Êlm-i Elsene: Dil ilminin tahsili.
 Tehur: Temiz, pâk, saf.
 Tekellüm: Danışmak, konuşmak, dile gelmek.
 Tekfir: Kâfirlikle suçlamak.
 Tekrim: Tazim etme, hürmet etme.
 Telağ: Talak, boşamak.
 Tele'le: Parıldama, parlama.
 Télégraf simleri: Telgraf telleri.
 Tel{-kâm: Ağızın acı olması.
 Tel{: Acı.
 Temeddun: Medeniyet.
 Temellüg: Yaltaklık.
 Temenni: İstek, arzu; arzu olunan şey; dua; rica.
 Ten: Beden, endam, cisim.
 Tenab-i giysu: Saç kemendi.
 Tenab: İp, kendir.
 Tenbih: Uyandırma; gaffletten uyanma, aklını başına toplama; bir işi yapmayı veya yapmamayı emretme; cezalandırma.
 Tenefi (tenabi): Kendir.
 Teng: Dar, daraltılmış.

Tengna: Sıkılmış, daralmış sine.
 Tengü: Çok dar.
 Tennaze: Şakacı, istihzacı.
 Tenur: Tandır.
 Tenzil: İndirme, eksiltme, aşağı düşürme.
 Tercih: Bir şeyi diğerinden üstün tutmak.
 Tereb: Sevinç, şenlik, ferah.
 Terebsera: Şadlık evi, mutluluk evi.
 Terehhüm: Merhamet, acıma, rahmetme.
 Terh: Çekme, resmetme.
 Terrar: Yankesici, yürek hırsızı.
 Tersa: Hristiyan.
 Tersan: Korkak.
 Teseddüg: Tasadduk, sadaka verme.
 Teşbih: Benzetme.
 Teşdid: Hararetle konuşma, sert sesle konuşmak.
 Teşeddüd: Şiddetlenme, sertleşme.
 Tevecceh: Dikkat.
 Tevekkül: Vekâlet alma, yetkiye sahip olma, göz dikme.
 Tevettur: Gerilme, tarımlaşma.
 Téy: Menzile ulaşmak, yolu bitirmek.
 Teyemmüm: Toprakla abdest alma.
 Téyhu: Güvercin cinsinden çil kuşu.
 Téyr: Kuş.
 Téyy étm-: Bükme; kesmek.
 Tézar: Çar.
 Tezhib: Altın suyuna çekme, bezeme.
 Tezvir: Sahteleştirme, yalan, karıştırma, hile, hilekârlık etmek.
 Te{rib: harap etme.
 Tifl: Çocuk.
 Tiğ: Kılıç, hançer.
 Tilesan: Abaya benzer bir çeşit elbise.
 Timar: Bakma, hizmet etme.
 Timaristan: Akıl hastahanesi.
 Timar{ana: Akıl hastahanesi.
 Tinet: Tabiat, huy, maya, asıl.
 Tir-i müjgân: Kiprik oku.
 Tir: Yaydan atılan ok, gülle, Merkür gezegeni.
 Tirendaz: Ok atan.
 Tişe: Keser, külünk.
 Tiynetan: Hasiyetçe, zihniyet olarak.
 Tiz: Keskin.
 Toğan: Şahin.
 Tofuliyet: Çocukluk.
 Tohin: Tahkir, alçaltılma.
 Tovem: İkiz, benzer, eş, münasib.
 Tovrat: Hz. Musa'ya inzal olunan İbranice İlahî kitap.
 Tovsen: Güzel yürüyüşlü başı sert at.
 Tövfiğ: Uygunlaştırma, uygun etmek; yardım; nail olmak.
 Tuem: Hemahenk olan; uygun olan; ikiz

çocuklar.
 Tusen: Coşkun.
 Tuti-yi can: Can kuşu (ruh).
 Tuti-yi teb'im: İlhamın tutisi.
 Tutiya: Göze sürülen ilâç; çok az bulunan.
 Tülü-i âfitab: Güneşin doğması.
 Tülü: Doğma, doğuş, çıkma (güneş).
 Tülü'-i sübh: Tan yerinin ağarması, sabah olması.
 Tümen: Para birimi.
 Tümur: Şiş.
 Türfe (torfe): Karibe, meraklı, nadir şey; görülmemiş; antika; hediye, pahalı hediye.
 Türre-yi semensa: Yasemen gibi kokulu ve güzel kıvrımlı saçlar.
 Türre-yi şebrenk: Gece renkli (siyah) saçlar.
 Türre: Alından sarkan saç, kıvrım teller, at yalının yüzüne sarkan kısmı, tel iplik, saç.
 Türünc: Turuncu.

U

Ur: Batıl, boş; ayıp, âr; müflis.
 Uruc: Göye yükselme.

Ü

Ügba: Ukba, ahiret, öbür dünya.
 Ügd: Dügüm, halli zor olan iş, müşkül mesele.
 Ügela: Ukalâ, akıllı adamlar.
 Ügud: Boyunbağı.
 Üdvan: Düşmanlık, zulüm, haksızlık.
 Üdvane: Adaletsizlik, zulüm.
 Üftade: Düşmüş, yıkılmış, biçâre, zavallı.
 Üfûl: Batma, rurup.
 Ülgü: Şablon, ölçü.
 Ümde: Dayanak; eses, umde.
 Ümman: Halk, millet, topluluk, ümmet.
 Ünsür: Tam cisimleri teşkil eden basit uzuvların her biri.
 Ürfan: İrfan, ilahiyat ve soyut kudretin mahiyeti ile meşgul olan bilim.
 Ürfen: Ülkenin âdetine göre, zamana göre.
 Üruc: Yukarı çıkma, göye yükselme.
 Üryan: Çıplak.
 Üşşâğ: Aşıklar; uşşak (muğamat denilen şarkılarda bir makamın adı).
 Üyub: Ayıplar.
 Üzar: Yanak, yüz.

V

Vağé: Olan, ortaya çıkan, var olan.

Vağède: Hakikatte, gerçekte.
 Vağéyyet: Hakikat, gerçeklik, hayat, varlık.
 Vadie: Emanet.
 Varid olmak: Gelmek, yetişmek; tanış olmak, bilmek, içeri dahil olmak, haberdar olmak.
 Vebal: Günah, kusur, hata; ağırlık, azap.
 Vecd: Kendinden geçme, coşma, şadlık, sevinç; sūfîlerde: Kendini unutacak derecede ilâhî aşka dalma.
 Vech: Yüz, sima, suret, üst, sath, sebeb, vasıta.
 Veh: Beh, ünlem.
 Veléyken: Ve lâkin.
 Veli: Lâkin, amma.
 Verd: Kırmızı gül.
 Vere': Haram işlerden sakınma.
 Véréj: İntikam (Ermenice).
 Verşikest: Felç, felçlik.
 Verté-yi cehalet: Cehaletin uçurumu.
 Verte: Uçurum, su burguntusu, tehlikeli yer.
 Verzi: İdman, talim.
 Verzişkâr: Talimci, sporcu.
 Vesl étmek: Birleştirmek.
 Vetenfuruş: Vatani satan.
 Vez'in: Vaziyyet, durum.
 Vez: Koyma, bırakma, atma, belirleme, üzerine yıkma.
 Vezir-i ceng: Savaş veziri.
 Viran: Yıkık, harabe, dağınık.
 Vird-i zeban: Dilin ezberi.
 Vird: Dua, daima tekrar edip söyleme.
 Vizr: Yük, ağırlık; günah.
 Vüsâl-i éyyam: Kavuşma günü, visal günü.

Y

Yéke: Büyük, iri, kaba.
 Yabis: Kuru, kurumuş.
 Yad vér- : Öğretmek.
 Yad-bud: Yad etme, hatırlama.
 Yadés bé {éyr: Hatırası hoş olsun, rahmet olsun.
 Yağı: Düşman.
 Yabağ: Öz.
 Yâr-i gem{ar: Gamlara ortak olan yâr.
 Yas: Kanun.
 Yaver: Yardımcı.
 Yeğma: Yağma, talan.
 Yékmeram: Bir arzu, bir istek; bir niyet, bir maksat.
 Yékser: Baştan başa, bütün, tamamen; bir defada.
 Yéralması: Patates.
 Ye{: Buz.
 Yézne: Damat, enişte.

Yovm: Gün, gece ve gündüz.
 Yığcam: Özet olarak, kısaca, dağınık olmayan.

Z

Zahı: Lohusa.
 Zağ ü zeğan: Karga, saksağan.
 Zağ: Karga, şap maddesi.
 Zahid: İbadetle meşgul olan, dinin yasak ettiği şeylerden sakınan, dinin buyruklarını yerine getiren insan; mec. kaba sofu.
 Zahir: Açık, aşikâr, dış görünüş.
 Zeğen: Çene, sakal.
 Zeberced: Altına benzer yeşilimtrak kıymetli taş.
 Zeferyâb: Başaran, başarı elde eden.
 Zeğen: Kara karga.
 Zehr: Zehir.
 Zem: Bağlamak.
 Zemzem: Mekke'de bulunan kutsal su.
 Zengibar: Afrika'da siyahlar ülkesi.
 Zerd: Sarı renkli, eti yenilen bir kuş.
 Zerdrü: Sarı benizli.
 Zereşan: Altın saçan, altın sepen.
 Zerrinbal: Altın kanat.
 Zer{eride: Altın ile satın alma, satın alınmış köle.
 Ze{im: İri cüsseli, büyük, kocaman.
 Ze{ire: Zahire, erzak, savaş malzemesi.
 Ze{m: Yara.
 Ze{meler: Mızrabla vurulan darbeler.
 Ziba: Güzel, yakışıklı, süslü, ziynetli.
 Ziba{asilan: Güzel hasyetli, iyi huylu.
 Zibende: Tezyin edilmiş, bezenmiş, bezenilen.
 Zibh: Kurbanlık hayvan.
 Zicac: Billur, şişe.
 Zifaf: Gelinle damadın görüştüğü ilk gece, gerdek.
 Zill-i Yezdan: Allah'ın gölgesi.
 Zillullâh: Allah'ın gölgesi (Padişahlara verilen ad).
 Zimam: Yular; idare etme (mec.).
 Zimistan: Kış.
 Zinde: Diri, canlı, sağlam.
 Zindegânîğ: Yaşayış, hayat.
 Zira': Kol, dirsek.
 Ziraet: Ziraat, ekinçilik.
 Zişt ef'an: Çirkin işler.
 Zişt: Çirkin, yakışsız, biçimsiz.
 Ziyadet: Artma, çoğalma, daha fazla, daha çok.
 Ziyaretgâhi: İnananların ziyaret evi.
 Zöhd: Züht, takva, dinin yasak ettiği

şeylerden kaçınıp, buyruklarını yerine getirme.
Zöhre: Çulpan, çoban yıldızı, Venüs, Kervankıran, aşk tanrıçası.
Zörre: Zerre, atom, molekül.
Zövreg: Kayık.
Zur-i rişar: Sıkıştırma gücü.
Zur: Zor; riya, yalan.
Zurek: Çınlama, zingilti, ulama.
Zuze: Uluma, inilti.
Zücac: Billur, şişe, şişe kap.
Zühel: Zuhal, Satürin gezegeni.
Zülâl: Soğuk; duru ve şeffaf su.
Zülf-i girêhgir: Lüle lüle saç.
Zülf-i müenber: Kokulu saç.
Zülf-i müterra: Teravetli saç.
Zülf-i {emender{em: Büklüm büklüm, lüle lüle saç.
Zülf: Saç, yüzün her iki tarafından sarkıtılan örükler.
Züllam: Zalimler, zulmedenler.
Zünnar: Hristiyan din adamlarının bellerine bağladıkları sert kuşak.
Zünnar bağlamak: (Klasik şiirde) İslâm dinini terkederek hristiyan olmak.
Züyüldağ uçmağ: Buz üzerinde kaymak.